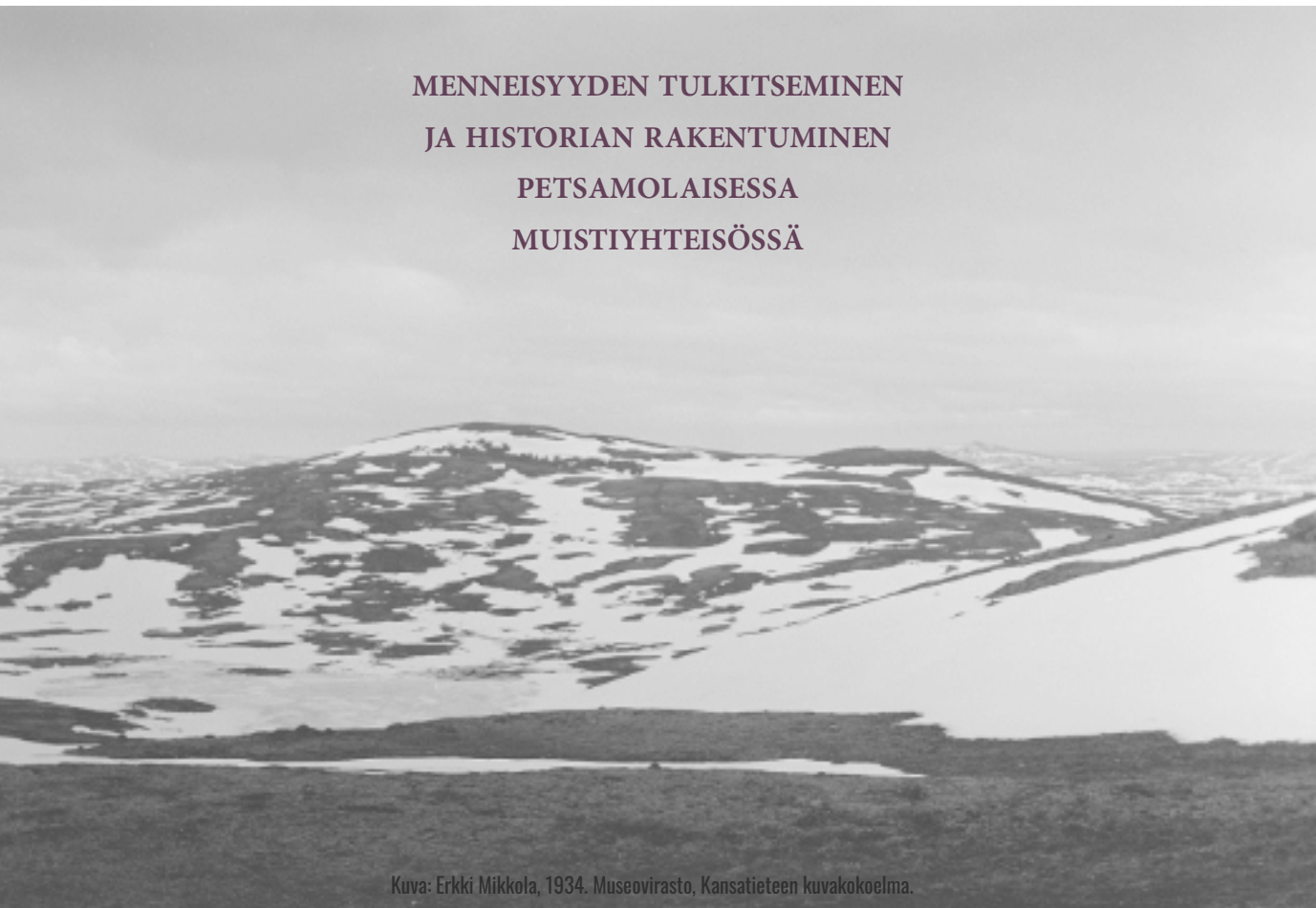

Tiina Harjumaa

MENETETTY JA LÄSNÄ OLEVA PETSAMO

MENNEISYYDEN TULKITSEMINEN
JA HISTORIAN RAKENTUMINEN
PETSAMOLAISESSA
MUISTIYHTEISÖSSÄ

Kuva: Erkki Mikkola, 1934. Museovirasto, Kansatieteen kuvakokoelma.

TIINA HARJUMAA

MENETETTY JA LÄSNÄ OLEVA PETSAMO
Menneisyyden tulkitseminen ja historian
rakentuminen petsamolaisessa muistiyhteisössä

Akateeminen väitöskirja,
joka Lapin yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunnan
suostumuksella esitetään julkisesti tarkastettavaksi
Lapin yliopiston luentosalissa 2 joulukuun 11. päivänä 2021 kello 12.

LAPIN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF LAPLAND

Rovaniemi 2021

Lapin yliopisto
Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Väitöskirjat ohjaajat:

Kulttuurihistorian professori, FT Marja Tuominen, Lapin yliopisto
YTT, yliopistonlehtori Tapio Nykänen, Lapin yliopisto

Väitöskirjan esitarkastajat:

Dosentti, akatemiaturkija, yliopistonlehtori Kaisa Vehkalahti, Jyväskylän yliopisto
Historian professori, FT Maria Lähteenmäki, Itä-Suomen yliopisto

Vastaväittäjä:

Dosentti, akatemiaturkija, yliopistonlehtori Kaisa Vehkalahti, Jyväskylän yliopisto

Taitto: Minna Komppa, Taittotalo PrintOne
Kannen suunnittelu: Tiina Harjumaa

Acta electronica Universitatis Lapponiensis 327

ISBN 978-952-337-295-5
ISSN 1796-6310

Elektronisen väitöskirjan pysyvä osoite:
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-337-295-5>

ON AIKA KIITOSTEN

Matkani Petsamoon alkoi vuonna 2013 etsiessäni uutta tutkimusaihetta. Noihin aikoihin Petsamo-Seura ry:n puheenjohtaja Toivo Kunnari oli yhteydessä kulttuurihistorian professoriin Marja Tuomiseen ja kertoi, että Tervolan Varejoella asuu Petsamon siirtolaisia, joiden vaiheet olisivat antoisa tutkimuskohde. Aloitin tutkimusmatkani kasvatustieteen pro gradu -tutkielman ja kulttuurihistorian syventävien opintojen sivuainetutkielman merkeissä, ja siirryin jatko-opintojen pariin vuonna 2015. Olen ollut yhtäjaksoisella Petsamon matkalla nyt kahdeksan vuotta. Petsamo-Seura ry ja Toivo Kunnari ovat olleet suureksi avuksi kartoittaessani lähdeaineistoa kuten myös Lapin maakuntamuseon ja Rovaniemen pääkirjaston Lappi-osaston henkilökunta. Suuret kiitokset myös kaikille haastateltavilleni ja aineistoja ja materiaaleja tutkimuskäyttöni luovuttaneille henkilöille! Tämä väitöskirja on omistettu kaikille Petsamoa ja petsamolaisuutta mukanaan kantaville.

Kiitos Marja Tuomiselle ja yliopistonlehtori Tapio Nykäselle, jotka ovat paitsi ohjanneet väitöskirjaani myös opastaneet minua akateemisella polulla. Marja on perehdyttänyt minua kulttuurihistorian monitieteiseen luonteeseen ja Tapio laajentanut ymmärrystäni tieteellisen tutkimuksen ja keskustelun kentästä. Marjalle kuuluu kiitos myös Petsamo-verkoston kokoamisesta. Verkoston tapaamiset ja yhteistyö ovat olleet korvaamattoman arvokkaita: kiitos Veli-Pekka Lehtola, Outi Autti, Pekka Räihä, Rauni Rekonen, Johanna Tuovinen, Mikko Melamies ja erityisesti Tiina Suopajarvi, joka järjesti tekemiään haastatteluja tutkimuskäyttöni.

Väitöskirjani esitarkastajia, akatemiaturkija Kaisa Vehkalahtea ja professori Maria Lähteenmäkeä kiitän monipuolisista ja tarkkaavaisista lausunnoista, jotka auttoivat kirkastamaan tutkimuksen lähtökohtia ja johtopäätöksiä. Kiitos Kaisa Vehkalahdelle myös vastaväittäjänä toimimisesta!

Kulttuurihistorian parissa ja merkeissä tehty tutkimus ja käymäni keskustelut vuosien varrella ovat olleet suuri ilo ja apu – kiitos Pilvikki Lantela, Mervi Löfgren Autti, Päivi Rantala, Tuija Hautala-Hirvioja ja Christa Haataja: olette auttaneet minua hahmottamaan mitä ja miten teen. Kiitos Christa myös upeasta kartasta! Turun yliopistoon kiitokset kuuluvat erityisesti professori Marjo Kaartiselle, joka ohjasi syventävien opintojen tutkielmani, professori Hannu Salmelle monipuolisesta tutkimustuotannosta ja professori emeritus Kari Immoselle silmiä avaavista dosentin luennoista Lapin yliopistossa. Kiitos Lapin ja Turun yliopiston kulttuurihistorian seminaarien ja tutkijatapaamisten välle ja opiskelijoille aktiivisesta osallistumisesta tieteenalaa koskeviin keskusteluihin. Englanninkielisen tiivistelmän kielentarkas-

tuksesta kiitos kuuluu Sari Kokkolalle, avusta kansien työstämisessä Erdal Ugurille ja ammattitaitoisesta taitosta Minna Kompalle.

Tutkimukseni rahoituksesta kiitokset kuuluvat Jenny ja Antti Wihurin rahastolle sekä Lapin yliopistolle, joka myönsi Esko Riepulan apurahan väitöskirjani viimeistelyyn. Petsamo-Seura ry on ystävällisesti avustanut painatuskustannuksissa, kiitos teille kaikille!

Kiitos ystäväilleni ja lähipiirille, jotka ovat muistuttaneet irtautumisen ja vapaa-ajan tärkeydestä vastapainoksi intensiiviselle istuma- ja ajatustyölle. Kiitos erityisesti Katja & Ville, Henna & Matti, Jaana & Olli, Minna & Jonas sekä Sonja & Joonas!

Kannustavasta, turvallisesta, rakastavasta ja kirjarikkaasta kodista haluan kiittää vanhempiani Aunea ja Olavia. Sisareni Leena ja puolisonsa Martti ovat niin ikään osoittaneet tukensa lukemattomilla tavoilla vuosien varrella. Kiitos! Haluan myös kiittää puolisoani Eetua henkisestä tuesta ja luottamuksesta. Seni seviyorum.

Rovaniemellä 25.10.2021

Tiina Harjuma

TIIVISTELMÄ

Tiina Harjumaa

Menetetty ja läsnä oleva Petsamo. Menneisyyden tulkitseminen ja

historian rakentuminen petsamolaisessa muistiyhteisössä

Rovaniemi: Lapin yliopisto 2021, 322 sivua

Acta electronica Universitatis Lapponiensis 327

ISBN 978-952-337-295-5

ISSN 1796-6310

Yli 5 500 petsamolaista joutui jättämään kotiseutunsa pysyvästi, kun Suomelle vuosina 1920–1944 kuulunut Petsamo luovutettiin Neuvostoliitolle syksyllä 1944 toisen maailmansodan rauhanneuvotteluissa. Kulttuurihistorian tutkimusalaan kuuluva väitöskirjani tarkastelee petsamolaisten ja heidän jälkipolviensa ylisukupolvista muistitietoa – miten tämä muistiyhteisö hahmottaa Petsamon ja petsamolaisten menneisyyden, miten he välittävät sitä eteenpäin ja mitä se heille merkitsee? Kyse on samalla petsamolaisten menneisyysuhteesta, siitä miten he suhtautuvat menneisyyteensä ja miten se näyttäytyy nykyisyydessä.

Tutkimuksen metodologia rakentuu pohjoisen kulttuurihistorian, uuden sota-historian ja muistitietotutkimuksen varaan. Aiempien petsamolaisia käsittelevien tutkimusteni perusteella olen päätenyt tarkastelemaan petsamolaista muistitietoa jälkimuistina eli *postmemoryna*. Kyseessä on tutkija Marianne Hirschin käyttämä käsite, joka tarkoittaa jälkipolville välittyneitä muistoja ja tulkintoja, jotka liittyvät usein traumaattisiin tapahtumiin. En väitä, että Petsamon ja petsamolaisten menneisyys olisi kaikille ja kaikilta osin traumaattinen, mutta se sisältää useita kipupisteitä, joita on työstetty eri aikoina, eri tavoilla ja eri yhteyksissä. Olen tuonut tätä moninaisuutta esille analysoimalla muistitietoa historiakuvina, historiakulttuurina sekä historiapolitiikkana.

Lähdeaineistoni koostuu haastatteluista ja erilaisista kirjallisista teksteistä ja julkaisuista. Näitä muistitietoa valottavia lähteitä on julkaistu erityisesti Petsamo-Seura ry:n *Petsamolaista*-lehdissä (1975–2020). Ajallisesti muistitieto ulottuu aina 1500-luvulle Petsamon luostarin vaiheisiin ja kantautuu näihin päiviin saakka.

Sotavuodet 1939–1944 muodostavat vedenjakajan petsamolaiselle muistitiedolle. Kotiseudun menetys toisen maailmansodan rauhanneuvotteluissa hajotti ihmiset eri puolille Suomea mutta antoi samalla alkusysäyksen menneisyyden työstämiselle. Muistitiedossa on havaittavissa ”aika ennen” eli elämä Petsamossa, sota- ja evakko-vuosien aiheuttama murros ja katkos sekä sitä seurannut ”aika jälkeen”, jolloin pet-

samolaiset rakensivat uudenlaista yhteisöllisyyttä ja petsamolaista historiakulttuuria omassa arjessaan. Samalla on vahvistunut tulkinta sinnikkäistä ja sisukkaista ankaran luonnon keskellä asuneista Petsamon asuttajista ja siirtolaisista, jotka ovat olleet alati eri tahojen hyötymispyrkimysten keskellä ja maailmanpoliittisten konfliktien pyörteissä.

Siirtolaisuus eli pakotettu lähtö ja kotiseudun menetykset ovat välittyneet sukupolvelta toiselle irrallisuuden ja juurettomuuden kokemuksina. Petsamolaiset kokevat jääneensä historian marginaaliin, jolloin he pyrkivät kiinnittymään osaksi kansallista historiaa ja suomalaisuutta aktiivisella julkaisu-, muistelu- ja seuratoiminnalla ja rakentamalla yhteyksiä museoihin, arkistoihin ja tutkijoihin. Tällä tavalla he kasvattavat juuriaan osaksi menneisyyttä, joka muuten tuntuu lipeävän käsistä ja johon liittyy useita kipukohtia. Petsamolaisten menneisyssuhde on nostalginen, mutta se ei tarkoita vain tuskaisaa koti-ikävää ja menneisyyden kaipuuta. Nostalgia on myös hedelmällinen kasvualusta monipuolisille tulkinnoille.

avainsanat: Petsamo, petsamolaiset, maan sisäiset siirtolaiset, muistitieto, muistiyhteisö, historiakuvat, historiakulttuuri, historiapolitiikka, jälkimuisti, kulttuurihistoria

ABSTRACT

Tiina Harjuma

Petsamo – Simultaneously Lost and Present. Interpretations of the Past and Constitution of History in a Mnemonic Community of the Petsamo people

Rovaniemi: University of Lapland 2021, 322 pages

Acta electronica Universitatis Lapponiensis 327

ISBN 978-952-337-295-5

ISSN 1796-6310

This doctoral dissertation is situated in the field of Cultural History and focuses on the intergenerational oral history of the internally displaced people (IDPs) of Petsamo and their offspring. Petsamo was part of Finland from 1920 to 1944 and was ceded to the Soviet Union in September 1944 under the terms of the Moscow Armistice. Over 5,500 people of Petsamo had to leave their homes for good and their offspring inherited their (grand)parents' and relatives' longing for the lost area and period. In my research, I ask how this mnemonic community sees the past of Petsamo and its people, how they pass it on and what meanings they attach to it. This also expands our understanding of their mindset towards their past and how it is present today.

Methodologically, the study relies on northern cultural history, new military history and oral history research. Based on my previous studies on Petsamo people, in the present study I analyze their oral histories as postmemories. Launched by researcher Marianne Hirsch, the term *postmemory* today refers to people's memories and interpretations of often traumatic events they have experienced that have been passed on to others who have not been there to experience the events first hand. I do not claim that the past of Petsamo and its people is thoroughly traumatic for everyone but it has several sore points that people have been trying to come to terms with ever since. I highlight this diversity by analyzing oral histories as history images, history culture and history politics.

The data consist of interviews and different kinds of written texts and other publications. These sources have been published especially in the Petsamo Society's magazine *Petsamolaisista* (1975–2020). The oral history examined here dates back all the way to the 16th century when the orthodox monastery of Petsamo was founded and continues to have repercussions in the present.

The war years 1939–1944 define the oral history of the mnemonic community of the Petsamo people. Having lost their homes and lands, the Petsamo people were

scattered across Finland, but this also marked the beginning of their need to deal with the past. In the oral histories, three main periods can be distinguished: “the time before” i.e. the period during which the Petsamo people resided in Petsamo; the disruption of everyday life caused by the war years and evacuation; and “the time after” when the Petsamo people as IDPs started to rebuild and reinvent their sense of community and history culture in their everyday lives. The main storyline that emerges from the oral histories conveys an image of strong and persistent pioneers and resettlers who have been living among the harsh nature and among various groups with different benefit interests in the Petsamo area and its people. This interpretation has gained support over the years.

Being an IDP in the context of this study means that the Petsamo people were forced to leave their homes and livelihoods. This experience has been conveyed to next generations as a feeling of rootlessness and non-belonging. The members of the mnemonic community of the Petsamo people feel that they have been left in the margins of history. Therefore, they seek to become more firmly integrated into the nation’s history and Finnishness through active engagement in reminiscence, publishing, and their own society, as well as by establishing relations with museums, archives and researchers. This is how they establish roots in the past that otherwise would remain painful and might continue to elude them. The mnemonic community’s mindset towards the past is nostalgic but its significance goes beyond painful longing for the lost home and past. Nostalgia is also a fruitful ground for versatile interpretations.

Keywords: Petsamo, Petsamo people, internally displaced person/people, oral history, mnemonic community, history images, history culture, history politics, postmemory, cultural history

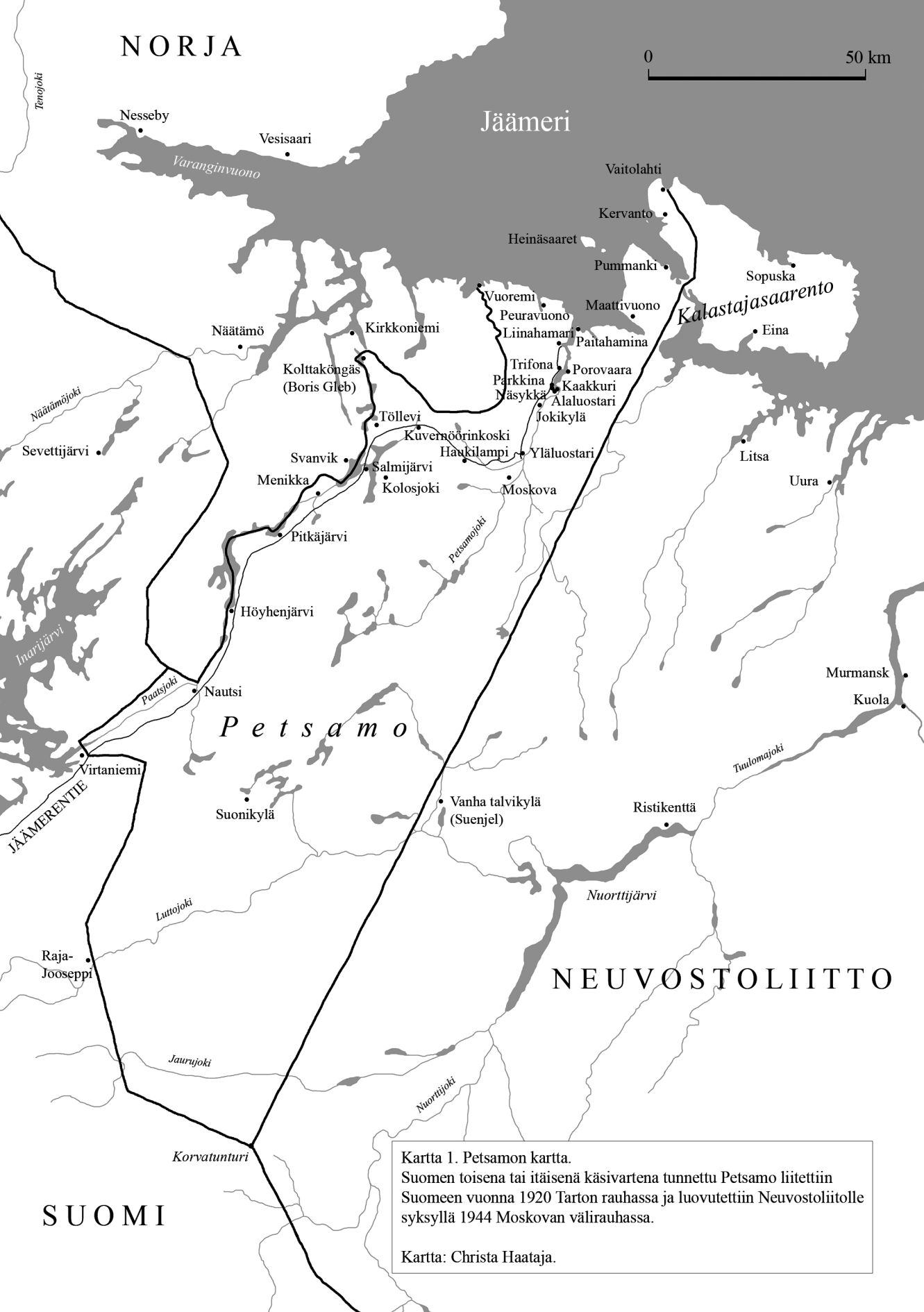
SISÄLLYSLUETTELO

ON AIKA KIITOSTEN	3
TIIVISTELMÄ	5
ABSTRACT	7
KARTTA- JA TAULUKKOLUETTELO	11
JOHDANTO	13
Petsamon yleishistoria.....	13
Keskeiset käsitteet ja tutkimuskysymykset.....	17
Aiempi tutkimus.....	21
Tutkimuksen metodologia.....	24
Menneisyysuhde historiakuvien, historiapolitiikan ja historiakulttuurin näkökulmista.....	27
Lähdeaineiston esittely.....	32
Tutkimuseettiset lähtökohdat ja työn rakenne.....	37
OSA I ELÄMÄ PETSAMOSSA ELI AIKA ENNEN	40
1. PETSAMON ENSIMMÄISET ASUTTAJAT JA MUUT ALUEELLA LIIKKUJAT	41
1.1 Ensimmäiset Petsamossa liikkujat ja asutuksen vakinaistuminen.....	41
1.2 Petsamon ortodoksisen luostarin perustaminen, hävitys ja jälleenrakennus.....	46
1.3 Uudisasutus ja suuret nälkävuodet.....	52
1.4 Sinnikkäät ankariin luonnonolosuhteisiin sopeutujat mystisessä Petsamossa.....	55
2. PETSAMON SIIRTYMINEN SUOMELLE	57
2.1 Ensimmäinen maailmansota yltää Petsamoon.....	57
2.2 Petsamon ”sivistäminen”.....	61
2.3 Petsamolaisten suomalaistaminen.....	69
3. ELÄVÄISTÄ ARKEA PETSAMOSSA	70
3.1 Eksoottinen luonto – ankara elannon tuoja.....	70
3.2 Pärjääminen, sopeutuminen ja sinnikkyys pohjoisen elossa ja oloissa.....	76
3.3 Yhteisöllisyyden monet ulottuvuudet.....	84
3.4 Petsamon kansainvälisyys, monikulttuurisuus ja rajan läheisyys.....	94
3.5 Petsamon monimuotoisuus, ankaruus ja mystisyys.....	103
4. SINNIKKÄÄT PETSAMOLAISET SADUNHOHTOISESSA JA SALAPERÄISESSÄ PETSAMOSSA	105

OSA II KATKOS JA MURROS	109
1. PETSAMOLAISET TALVISODASSA	110
1.1 Sodan alkuvaiheet.....	110
1.2 Talvisodan aikainen evakko ja internointi.....	116
1.3 Talvisodan päättymisen ja sotien välinen aika.....	131
1.4 Talvisota merkittävänä käännekohtana petsamolaisien historiassa.....	139
2. JATKOSODAN VUODET JA PETSAMOLAISTEN EVAKKOMATKAT	142
2.1 Sodan aikaista elämää Petsamossa.....	142
2.2 Pysyvä lähtö Petsamosta.....	153
2.3 Evakko aika ja kohtelu.....	160
2.4 Huono-osaisuuden kokemukset sota- ja evakko aikana.....	168
3. ”SOTA MUUTTI KAIKEN”	170
3.1 Petsamon ajan päättymisen ja kulttuurinen muutos.....	170
3.2 Kärsimyksiä ja koettelemuksia.....	175
OSA III ...JA AIKA JÄLKEEN	178
1. KOHTI UUTTA ALKUA	179
1.1 Petsamolaisien asuttaminen sodanjälkeiseen Suomeen.....	179
1.2 Ankara arki ja kontrolli herättävät kritiikkiä ja menneisyyden kaipausta.....	184
1.3 Työllä kiinni yhteisöön ja elämään.....	198
1.4 Kovaosaiset petsamolaiset – sinnikkäät sopeutajat.....	205
2. MENNEISYYDEN KÄSITTELY JA HALTUUNOTTO	206
2.1 Petsamokaipuun työstäminen.....	206
2.2 Tavoitteellisia ja tietoisia tapoja suhtautua menneisyyteen.....	222
2.3 Historiallisen yhteyden rakentamista ja legitimoitua.....	234
2.4 Menneisyysuhteen vahvistuminen ja juurten löytyminen.....	266
3. SIVUUTETUT, SYRJITYT, SISUKKAAT, SELVIITYJÄT	270
OSA IV YHTEENVETO	273
Värikäs ja vivahdeikas mosaiikki	274
LÄHDELUETTELO	282

KARTTA- JA TAULUKKOLUETTELO

<i>Kartta 1. Petsamon kartta.</i>	<i>12</i>
<i>Taulukko 1. Petsamon asukkaat kansallisuuksittain Kirsi Kuusikon (1999, 127) mukaan 1880–1930-luvulla.</i>	<i>13</i>
<i>Taulukko 2. Väitöskirjan heuristinen kehikko.</i>	<i>31</i>

NORJA

0 50 km

Jäämeri

Nesseby

Vesisaari

Varanginvuono

Vaitolahti

Kervanto

Heinäsaaret

Pummanki

Sopuska

Kalastajasaarento

Eina

Näätämö

Kirkkoniemi

Vuoremi

Peuravuono

Liinahamar

Maattivuono

Trifona

Parkkina

Näsykkä

Alaluostari

Jokikylä

Porovaara

Kuvernöörinkoski

Haukilampi

Yläluostari

Moskova

Litsa

Uura

Kolttakongäs
(Boris Gleb)

Töllevi

Svanvik

Menikka

Salmijärvi

Kolosjoki

Pitkäjärvi

Höyhenjärvi

Nautsi

P e t s a m o

Suonikylä

Vanha talvikylä
(Suenjel)

Ristikenttä

Murmansk

Kuola

Tuulomajoki

Paatsijoki

Petsamajoki

Nuorttijärvi

Lutojoki

Nuorttijoki

Jaurujoki

Korvatunturi

Raja-
Jooseppi

SUOMI

Kartta 1. Petsamon kartta.

Suomen toisena tai itäisenä käsivartena tunnettu Petsamo liitettiin Suomeen vuonna 1920 Tarton rauhassa ja luovutettiin Neuvostoliitolle syksyllä 1944 Moskovan välirauhassa.

Kartta: Christa Haataja.

JOHDANTO

Petsamon yleishistoriaa

Vastaitseenäistynyt Suomi laajeni Jäämeren rannalle vuoden 1920 Tarton rauhassa, jolloin Petsamo virallisesti liitettiin osaksi Suomea. Syksyllä 1944 Petsamo siirtyi Neuvostoliitolle Moskovan välirauhassa, ja noin 5 500 petsamolaista evakuoitiin Suomeen.¹ Petsamosta on muotoutunut kansallisessa muistissa ja petsamolaismuistitiedon parissa tarunhohtoinen alue, jonka menneisyyttä ja menetettyjä mahdollisuuksia muistellaan haikeasti. Tarkastelen tutkimuksessani petsamolaisten keskuudessa rakentunutta tulkintaa Petsamon ja petsamolaisten menneisyydestä.

Suomalaiset muodostivat alueen enemmistön, mutta Petsamossa eli, asui ja liikkui myös karjalaisia, kolttia ja muita saamelaisia, norjalaisia, ruotsalaisia, venäläisiä ja syrjäänejä (ks. Taulukko 1). Käsitteenä *petsamolainen* kokoa alleen monta eri kulttuuria, kieltä ja uskontoa.²

Taulukko 1. Petsamon asukkaat kansallisuuksittain Kirsi Kuusikon (1999, 127) mukaan 1880–1930-luvulla. Kuusikon kokoamat tiedot Petsamon väestön kansallisuuksista perustuvat muun muassa Petsamon kunnan tilastoihin. Kuusikko huomauttaa aiempien tutkimusten (Riihinen 1982; Elfving 1924) perusteella, että osa väestöstä on jäänyt rekisteröimättä vuonna 1921, eikä mahdollisia norjalaisia tai syrjäänejä luuteloitu vuonna 1934 erikseen. Vuonna 1921 karjalaisiksi on laskettu Venäjän puolelta tulleet suomenkielentaitoiset ja heidän jälkeläisensä.

kansallisuus	1884	1921	1926	1929	1934
suomalaisia	395	577	1010	1250	1997
karjalaisia	90	387	279	298	387
kolttia	130	191	394	397	400
lappalaisia ³	43	30	64	71	60
norjalaisia	44	5	4	2	–
ruotsalaisia	–	2	–	–	–
syrjäänejä	–	6	11	11	–
venäläisiä	107	225	270	310	200
yhteensä	809	1423	2032	2339	3044

1 Nyssönen 1999, 639.

2 Tuominen 2015b, 313.

3 Lappalainen on vanha verotukseen ja elinkeinoihin liittyvä hallinnollinen käsite. 1700-luvun verokirjoihin on kirjattu lappalaisiksi muitakin kuin vain saamelaisia. Toisaalta käsitteellä on 1900-luvun arkipuheessa usein viitattu nimenomaan saamelaisiin. (Enbuske 2006, 12; Nykänen, tulossa 2022.) Nykyisin käsitettä pidetään loukkaavana. Saamelaislähetystö esitti presidentille ja ministereille jo vuonna 1947, että lappalaisten sijasta puhuttaisiin saamelaisista. (Sverloff 2003, 6.) Käsitteiden monivaiheisesta historiasta ks. Lehtola 2015.

Ennen suomalaisten uudisasukkaiden saapumista Petsamossa asui lähinnä koltasaamelaisia⁴ ja 1500-luvulta alkaen venäläisiä ortodoksisen luostarin munkkeja. Pyhän Trifonin kerrotaan nimenneen perustamansa luostarin *Petsbengaksi* lähellä sijainneen kolttien kesäpaikan *Bäzzemon* mukaan. Koltat nimittivät tienoota Mäntymetsämaaksi (*Peäccam* tai *Betse-mo*). Tämä nimi tosin viittasi vain tiettyyn ranta-alueeseen Jäämeren välittömässä läheisyydessä.⁵ Suomenkielinen nimitys Petsamo alkoi vakiintua käyttöön 1800-luvun aikana.⁶ Petsamo-nimellä saatettiin puheessa viitata myös laajempaan kokonaisuuteen, vuononperän kyliin, kuten Petsamo-Seura ry:n puheenjohtajana toiminut Unto Äärelä kirjoittaa:

[S]almijärveläinen sanoi menevänsä Petsamoon kun hän lähti Parkkiinaan. Vastaavasti puhuttiin Salmesta, kun tarkoitettiin Salmijärven kylän keskuspaikkaa.⁷

Tämä käsitteiden käyttöön liittyvä moninaisuus on asettanut omat haasteensa lähdeaineiston tulkinnalle. Kirjoittajat ja haastateltavat eivät välttämättä taustoita, missä yhteydessä he mitään käsitettä käyttävät, vaan se on täytynyt hahmottaa muusta asiayhteydestä. Jos muuta ei mainita, viitataan Petsamolla laajempaan hallinnolliseen alueeseen, joka tunnetaan Suomen toisena tai itäisenä käsivartena.

1800-luku oli merkittävä vuosisata Jäämeren rannikon asutushistorian kannalta, mutta alueella on ollut asutusta jo vuosituhansia sitten. Pitkään voimassaolleen käsityksen mukaan niin sanotun komsakulttuurin ihmiset olisivat asuttaneet rantoja noin 7000–11 000 vuotta sitten ja saamelaiset asettuneet alueelle heidän jälkeensä.⁸ Tämä tulkinta on radiohiiliajoitusten perusteella osoitettu vanhentuneeksi. Arkeologisten tutkimusten mukaan kaksi erillistä ryhmää saapui samoihin aikoihin pohjoisimmille ranta-alueille kahta eri reittiä pitkin. Varanginvuonolle ja mahdollisesti jopa Kuolan niemimaalle asettui Etelä-Norjasta tulleita ihmisiä jääkauden jälkeen noin 11 000 vuotta sitten. Heidän elintavoissaan on ollut samankaltaisuutta Pohjois-Saksassa ja Tanskassa vaikuttaneen Ahrensburgin kulttuurin kanssa. Tämän

4 Saamelaisten on eri aikoina katsottu kuuluvan eri saamelaisryhmiin muun muassa harjoitetun uskonnon, puhutun kielen, harjoitettujen elinkeinojen ja asuinympäristön mukaan. Käytettyjä käsitteitä on lukuisia, ja niillä on kaikilla oma historiansa. On puhuttu esimerkiksi luterilaisista lappalaisista ja ortodoksilappalaisista (eli koltista), inarinsaamelaisista, tunturisaamelaisista, järvisaamelaisista ja porosaamelaisista. Lehtola 2012, 36; Valkonen 2009, 10–11. Ks. myös Tanner 1929/2000, 38–49.

5 Lapin maakuntamuseon näyttely *Suomi Jäämeren rannalla. Petsamon historia 1920–1944*; Kuusikon (1996, 37) mukaan Nickull (1970); Paasilinna, E. 1980, 27; Itkonen 1958/2011, 1005. Kirjoitusasut ovat vaihdelleet eri aikoina.

6 Kansalliskirjaston digitoimissa Suomessa ilmestyneissä sanomalehdissä Petsamo-nimi esiintyy ensimmäistä kertaa vuonna 1838 ja seuraavan kerran vuonna 1854. 1870-luvulta alkaen nimeä on käytetty yhä useammin sanomalehdissä. *Finlands Allmänna Tidning* nro 86. 12.4.1838, sivu 2; *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* 1854 nro 2, sivu 36. Ks. myös Tanner 1929/2000, 35.

7 Äärelä, U. 1982a, 4.

8 Ks. esim. Lähtenmäki 2006, 10.

jälkeen pohjoiseen on tullut uusia, elintavoiltaan hieman erilaisia asukkaita nykyisten Venäjän ja Suomen alueiden kautta. Kuolan niemimaalta tehtyjen löydösten perusteella heidän elintapansa ovat muistuttaneet Luoteis-Venäjällä vaikuttanutta Swidryn kulttuuria. Varanginvuonolla ja Pohjois-Suomessa tehtyjen löydösten perusteella nämä kaksi ryhmää tai kulttuuria ovat kohdanneet ja saaneet vaikutteita toisiltaan. Arkeologi Brian Hood pitää mahdollisena, että molemmista olisi löydetävissä jälkiä myös Petsamon alueelta.⁹

Nykyisten Norjan, Ruotsin, Suomen ja Venäjän pohjoisimmat alueet kuuluivat pitkään *fellesdistriktiin* eli yhteisalueeseen, jossa vallitsi vapaa liikkuvuus. Vuosisatojen aikana hiljalleen muotoutunut *fellesdistrikt* muodostettiin virallisesti vuonna 1613. Aluetta verottivat ja hallinnoivat Norja, Ruotsi–Suomi ja Novgorod. Vuoden 1809 Haminan rauha lopetti sodan Ruotsin ja Venäjän välillä, ja Suomesta tuli osa Venäjän keisarikuntaa. Rajankäyntien myötä yhteisalue alkoi hajota, sillä liikkumista ja asumista alettiin rajoittaa ja valvoa enemmässä määrin.¹⁰

Suomalaiset esittivät vetoamuksia 1820- ja 1830-luvulla päästäkseen kalastamaan ja tekemään kauppaa Jäämeren rannikkoalueille. 1860-luvulla puolestaan neuvoteltiin Petsamon luovuttamisesta suomalaisille korvauksena Venäjälle luovutetusta Rajajoen asetehtaasta, joka sijaitsi Karjalan kannaksella.¹¹ Suomalaisilla oli jo 1800-luvun alussa intressejä pohjoisia rantoja kohtaan, mutta virallisesti Petsamo ei kuulunut Suomen suuriruhtinaskunnalle.

Venäjä halusi kuitenkin vahvistaa uudisasutusta Petsamossa. Keisari Aleksanteri II antoi vuonna 1860 asetuksen, jonka turvin uudisasukkaat saattoivat asettua Petsamoon. Suomen väkiluku oli kasvanut eritoten maattoman väestön osalta voimakkaasti 1800-luvun alkupuolella, eikä kaikkien ollut mahdollista ansaita elantoa synnyinseudullaan. 1860-luvun kato- ja nälkävuodet lisäsivät tilanteen painostavuutta ja ihmisten kulkua kohti pohjoisen rantoja. Petsamoon suuntasikin väkeä eri puolilta Suomea.¹²

Ensimmäisessä maailmansodassa suomalaiset pitivät kiinni toiveistaan saada kulkuyhteys Jäämeren rannikolle, ja asiasta käytiin virallisia neuvotteluja muun muassa vuonna 1918. Samana vuonna jääkäriluutnantti Kurt Martti Walleniuksen

9 Bryan Hood, sähköpostiviesti Tiina Harjumaalle 23.8.2019. Hood huomauttaa, että hänen viestinsä on tiivistetty ja yksinkertaistettu esitys alueen asutushistoriasta, sillä viime vuosina jääkauden jälkeiseen asutukseen liittyvät tutkimukset ovat osoittaneet, että kyseessä on paljon monimutkaisempi kysymys kuin aiemmin on tajuttu. Aiheeseen liittyvää, Hoodin suosittelemaa tutkimusta, ks. Rankama & Kankaanpää 2011, 183–184; Kleppe 2014, 121.

10 Lähteenmäki 2006, 10–26, 221; Lähteenmäki 2017, 27.

11 Lähteenmäki 2007, 152–157; Alavuotunki 1999, 43; Kaarninen, P. 1999, 59–60 osittain Onnelan (1980), Kallenaution (1985) ja Vihavaisen (1988) tutkimuksiin perustuen. Kaarninen perustaa osan tekstistään arkistotietoihin kuten senaatin täysistuntoon vuodelta 1863 ja vuoden 1920 valtion päätökseen.

12 Vuosien 1820–1870 välisenä aikana Suomen väkiluku kasvoi 1,1 miljoonasta asukkaasta 1,7 miljoonaan asukkaaseen. Lähteenmäen (2006, 50) mukaan Kilpi (1913), Soininen (1974) ja Pitkänen (1980); Alavuotunki 1999, 41.

retkikunta teki ensimmäisen Petsamon valloituksen pyrkineen retkensä. Ensimmäisellä retkellä ei ollut virallista hyväksyntää. Toinen Walleniuksen retkikunta lähti matkaan vuonna 1920, jolloin kyse oli virallisesti siitä, että Suomen hallitus lähetti Petsamoon retkikunnan kunnostamaan lennätinlinjaa.¹³

Kolme vuotta Suomen itsenäistymisen jälkeen solmittu Tarton rauha toi Petsamon virallisesti osaksi Suomea. Petsamo vaihdettiin Repolaan ja Porajärveen, jotka Suomi luovutti Venäjälle.¹⁴ Käytännössä suomalaiset viranomaiset ottivat alueen haltuunsa helmikuussa 1921, ja samana vuonna perustettiin Petsamon lääni. Ensimmäisinä toimeksiantoinaan läänin virkamiehet laskivat alueen väestön sekä järjestivät tilaisuuksia, joissa petsamolaiset vannoiivat uskollisuudenvalan uudelle isänmaalleen. Tarton rauhansopimuksen mukaan niistä Venäjän kansalaisista, joilla oli kotipaikka Petsamossa, tuli Suomen kansalaisia. Osa petsamolaisista päätti tuolloin asettua Venäjän puolelle asumaan, ja heistä tuli Venäjän kansalaisia. Petsamon lääni lakkautettiin ja liitettiin väliaikaisena kihlakuntana osaksi Oulun läänin vuoden 1922 alussa. Uuden läänijaon jälkeen Petsamo kuului Lapin lääniin vuosina 1938–1944.¹⁵ Vuosina 1920–1944 suomalainen hallinto kytki Petsamoa aktiivisesti osaksi modernia Suomea. Muun muassa virkamieshallinto, Liinahamarin satama, matkailijoille perustetut majat ja hotellit sekä monikansallinen kaivosteollisuus tarvitsivat runsaasti työntekijöitä.¹⁶

Talvisota alkoi marraskuussa 1939. Moskovan rauha solmittiin vuonna 1940, ja tuolloin Suomi luovutti Petsamon Kalastajasaarenon läntisen osan Neuvostoliitolle. Loputkin Petsamosta luovutettiin Neuvostoliitolle jatkosodan yhteydessä käydyissä Moskovan välirauhanneuvotteluissa 19.9.1944.¹⁷ Yksi pohjoisen suurtaisteluista käytiin Petsamossa ja Kirkkoniemessä Saksan ja Neuvostoliiton välillä syksyllä 1944.¹⁸

Petsamolaisväestön evakuointi aloitettiin 7.9.1944, ja Petsamon kunta lakkautettiin 19.9.1944. Moskovan välirauhan mukaiset alueluovutukset ja muut sopimukset

13 Kaarninen, P. 1999, 66–67, 69.

14 Lähteenmäki 2007, 157; Kaarninen, P. 1999, 72. Pekka Kaarninen perustaa tietonsa neuvotteluista mm. Väinö Tannerin – joka oli Tarton rauhanneuvottelujen aikaan SDP:n puheenjohtaja, ei siis vielä pääministeri – muistelmiin vuodelta 1949 sekä Paavolaisen (1979), Jääskeläisen (1961 ja 1977) ja Polvisen (1971) julkaisuihin.

15 Kaarninen, P. 1999, 74–82; Kuusikko 1996, 32, 33, 37; Lehtola 1999, 149; Onnela 1999, 103. Lapin lääni perustettiin tammikuussa 1938 (Suomen Tilastollinen vuosikirja 1938).

16 Petsamon elinkeinoelämästä ks. Taskila 1999.

17 Lapin sodasta ja välirauhanneuvotteluista ks. tarkemmin Ahto 1980, 57, 59, 75; Kulju 2013, 49, 55.

18 Gebhardt 1989, 8, 29. Petsamon ja Kirkkoniemien taisteluissa neuvostojoukkojen vahvuus oli noin 96 000 sotilasta ja saksalaisten noin 56 000. Gebhardt perustaa tietonsa joukkojen vahvuudesta tekemäänsä arkistotyöhön Saksassa sekä Rumiantsevin venäjänkieliseen tutkimukseen vuodelta 1963. Historioitsija ja tietokirjailija Mika Kulju ei puolestaan esitä väitteitä siitä, minkä verran taisteluun osallistui venäläisiä sotilaita mutta mainitsee, että 14. Armeijan miesvahvuus oli 110 000 henkilöä. Saksan 19. Vuoristoarmeijan vahvuudeksi Kulju esittää saman luvun, 56 000 henkilöä, kuin Gebhardtkin. Kulju 2013, 245–246.

ratifioitiin Pariisin rauhassa vuonna 1947 (ks. kartta 1).¹⁹ Petsamolaisia asutettiin muun muassa Etelä-Lappiin, Inarin kuntaan ja Perämeren rannikkokuntaan.²⁰ Suomen siirtoväen lukumäärästä on annettu useita eri arvioita aiempiin tutkimuksiin ja lähteisiin perustuen. Yhteenvetona voidaan todeta, että siirtoväkeä arvioidaan olleen kaikkina yli 420 000 henkeä. Karjalan siirtoväkeen kuului yli 400 000 evakkoa. Petsamolaisia arvioidaan olleen noin 5 500, Salla–Kuusamosta evakuoitiin noin 5 200 ja väliaikaisesti Neuvostoliitolle vuokratusta Porkkalasta evakuoitiin noin 5 800 asukasta.²¹

Neuvostoliitto ja sittemmin Venäjä jatkoivat kaivostoimintaa Nikkelin (*Nikel*, entinen Kolosjoki) kaupungissa. Nikkelisulattamon tuotantoa alettiin ajaa alas loppuvuonna 2020, ja se siirrettiin Nornickel-yhtiön Montšegorskin tehtaille. Pitkäaikainen kaivostoiminta on jättänyt jälkeensä korkeat, maisemaa hallitsevat ja laajalle levitetty sivukivikasat sekä myrkyllisten rikkidioksidipäästöjen aiheuttamat ympäristöhaitat.²²

Keskeiset käsitteet ja tutkimuskysymykset

Viittaa petsamolaisilla lähtökohtaisesti niihin Petsamossa eläneisiin ihmisiin, jotka asutettiin Suomeen syksyn 1944 alueluovutusten jälkeen. Tutkimukseni tavoitteena ei ole määrittää kuka on ”oikea” petsamolainen tai mitä ”oikea” petsamolaisuus on. Katson, että kyse on pikemminkin ihmisen omasta *kokemuksesta, käsityksestä* ja *ymmärryksestä* siitä, onko hän tai hänen perheensä tai sukunsa petsamolainen. Ihmisillä voi myös olla kiinteä tunneside Petsamoon, vaikka he olisivat eläneet Petsamossa vain lyhyen ajan elämästään eivätkä varsinaisesti mieltäisi itseään petsamolaisiksi. Tästä syystä lähdeaineistoni koostuu Petsamossa eläneiden ja asuneiden muistitiedosta, itsensä petsamolaiseksi mieltävien ihmisten muistitiedosta, heidän jälkipolviensa muistitiedosta sekä Petsamoon tunnesidettä ylläpitävien henkilöiden muistitiedosta. Katson monipuolisen lähdeaineiston auttavan hahmottamaan tutkimusaihettani ja -kysymyksiäni tarkemmin. Tässä tutkimuksessa kutsun kaikkia

19 Asetus Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välisen rauhansopimuksen voimaansaattamisesta; Nyssönen 1999, 639; Suomela 1999, 371; Tuominen 2015a, 39. Suomela esittää eriäviä päivämääriä kunnan lakkauttamisajankohdasta ja evakuoinnin aloittamispäivästä muttei viittaa väitteissään tutkimuskirjallisuuteen tai lähdeaineistoon. Petsamon kunnan koodi oli 591 (Lakkautetut aakkosissa [s. a.] Tilastokeskus).

20 Kokoavasti siirtolaisten asuttamisesta ja jälleenrakennusajasta ks. Vennamo & Väisänen 1988.

21 Siirtoväkeä maassa 423 717 henkeä, *Lapin Kansan* 23.8.1947; Palomäki 2011, 208; Meinander 2009, 296; Nyssönen 1999, 639; Raninen-Siiskonen 1999, 15; Savolainen U. 2015, 24; Siirtoväkeä maassamme 444.185 henkeä maassamme viime laskeman mukaan, *Pohjolan Sanomat* 22.4.1945. Nyssösen lähteenään käyttämien tilastotietojen mukaan Petsamosta evakuoitiin vuoden 1944 syksyllä yhteensä 5 514 henkeä.

22 Digges 2.6.2014; Kaario 12.11.2020; Leisti 3.6.2014.

edellä mainittuja tahoja petsamolaisiksi. Olen kuitenkin rajannut esimerkiksi taiteilija Andreas Alarieston laulut pääosin lähdeaineistoni ulkopuolelle. Alariesto vietti useita vuosia Petsamossa, mutta tunnetasolla hän koki Sompion ja Rieston kylät itselleen läheisimmiksi paikoiksi.²³

Olen lähdeaineistoa tarkastelllessani katsonut ensimmäiseen petsamolaispolveen kuuluvaksi ne, jotka olivat aikuisia syksyn 1944 alueluovutuksen aikaan. Jälkipolville tarkoitan ensimmäisen polven lapsia ja lapsenlapsia. Jälkipolviin voi siten kuulua myös sellaisia henkilöitä, jotka asuivat Petsamossa lapsina ja nuorina. Jälkipolvet ovat omaksuneet Petsamo ja petsamolaisuutta koskevia tietoja ja käsityksiä sekä omakohtaisesti että ylisukupolvisesti. Tutkija Marianne Hirsch käyttää tällaisesta monimuotoisesta menneisyyden hahmottamisen tavasta nimitystä *postmemory* eli jälkimuisti. Jälkimuisti on tapa työstää aiempien sukupolvien traumaattisia tapahtumia ja muistoja sekä trauman jälkeisiä irrallisuuden ja kuulumattomuuden tunteita, jotka ovat välittyneet jälkipolville. Jälkipolvet voivat käsitellä kipeää menneisyyttä taiteellisesti, visuaalisesti ja fiktiivisesti. Laajojen historiallisten tasojen sijasta he haluavat ymmärtää mennyttä yksilön ja perheen näkökulmista.²⁴ Kulttuurista traumaa tutkinut Outi Autti huomauttaa, että järkyttävä ja ikävä tapahtuma voi jättää ”pysyvän jäljen yhteisön tietoisuuteen värittäen muistoja ja muuttaen kollektiivisia ja henkilökohtaisia identiteettejä peruuttamattomasti”.²⁵ Kulttuurihistorioitsija Marja Tuominen puolestaan on todennut sodilla olevan ”taipumus jatkaa olemassaoloaan yksilöiden ja kulttuurien psyykkisenä todellisuutena vielä senkin jälkeen, kun ne fyysisenä ja poliittisena todellisuutena ovat ohi”.²⁶ En väitä, että Petsamon menneisyys olisi kaikilta osin ja kaikille petsamolaisille traumaattinen, mutta siihen liittyy useita kipukohtia, joita on vuosikymmenten aikana käsitelty eri yhteyksissä.²⁷

Lähdeaineistossa ja aikalaisaineistossa puhutaan Karjalan ja Petsamon siirtoväestä ja siirtolaisista, joten olen päättänyt käyttämään näitä käsitteitä väitöstutkimuksessani. Niitä on käytetty myös aiemmassa akateemisessa tutkimuksessa, karjalaisjärjestöjen parissa, petsamolaisten omassa toiminnassa ja heidän laatimissaan julkaisuissa.²⁸

23 Andreas Alariestosta ks. Kilpimaa 2017, 34, 62.

24 Hirsch 2008; Hirsch 2012, 34, 42 ja passim. Vrt. Čeginskas 2012, 242.

25 Autti, O. 2015, 43. Autti on tutkinut Kemijoen valjastamisen aiheuttamaa kulttuurista traumaa. Vrt. Ballinger 2003/2018, 2, 168.

26 Tuominen 2015a, 69.

27 Vrt. Field 2012, 12, 153.

28 Esim. 213 Petsamon siirtolaista asuu vielä Kalajoella: Hoitokunta muuttaa keväällä Varejoelle. *Lapin Kansa* 27.2.1948; Kananen 2010; Kulha 1969; Kälkäjä (s. a.) Petsamo ja petsamolaisuus - vaikutus Pohjois-Suomeen; Sallinen-Gimpl 1994; Siirtokarjalaisuus (s. a.) Karjalan Liitto; *Siirtolaisen käsikirja* 1945; Siirtoväkeä maassa 423 717 henkeä, *Lapin Kansa* 23.8.1947; Silvo 1982; Waris, Jyrkilä, Raitasuo & Stipi 1952. Vrt. Raninen-Siiskonen 1999, 23–24. Raninen-Siiskonen päätyi käyttämään käsitettä karjalainen siirtoväki koska näkee siirtolaisen tarkoittavan vapaaehtoisesti lähtenyt henkilöä, jolla on mahdollisuus palata kotimaahansa.

Tiedostan käsitteiden puhekielisen²⁹ luonteen, mutta näen niiden tavoittavan petsamolaisten kokemusmaailman virallisia termejä paremmin.

2010–2020-luvun humanitääriset konfliktit ja kriisit sekä luonnonkatastrofit ovat aiheuttaneet yhä suuremman tarpeen määritellä mistä syistä ihmiset ovat liikkeellä.³⁰ Yhdistyneiden Kansakuntien määritelmän mukaan petsamolaiset olisivat *internally displaced person/people (IDPs)* eli maan sisäisiä pakolaisia. Petsamolaiset lähtivät syksyllä 1944 pakoon omista kodeistaan, pysyttelivät oman maan rajojen sisäpuolella ja olivat oman maansa suojeluksessa.³¹ Käsite on ollut avuksi etsiessäni kansainvälistä tutkimusta, mutta koko kuvaa petsamolaisten kokemusmaailmasta ja silloisesta historiallisesta tilanteesta – tai tilanteista – se ei tavoita.

Toinen kansainvälisten tutkijoiden käyttämä ja tutkimukseni kannalta oleellinen käsite on *mnemonic community*, muistiyhteisö. Käsite sopii muun muassa maan sisäisten pakolaisten parissa tehdyn muistelun ja menneisyyden kontrolloinnin tarkasteluun. Muistiyhteisön jäsenet muistelevat ja merkityksellistävät yhdessä kipeää menneisyyttään, jonka uhreja he kokevat olevansa. Eri aikoina työstetyt kertomukset ja kirjoitukset tuovat muistiyhteisön jäseniä yhteen.³² Muistitietotutkija Riki Van Boeschotenin mukaan muistiyhteisö perustuu yhteisille kokemuksille, mielenkiinnon kohteille ja identiteeteille. Ne muokkaavat yhteisön muistia, joka rakentuu päivittäiselle kanssakäymiselle. Osa menneisyydestä painetaan unohduksiin. Tällä tavalla muistia pyritään kontrolloimaan ja perustelemaan yhteisön menneitä ja nykyisiä toimia. Yksilöiden tarinat voivat kuitenkin haastaa yhteisesti jaetun kertomuksen menneestä.³³

Olen kiinnostunut petsamolaismuistitiedossa rakentuneesta ja välittyvästä **menneisyysuhteesta** ja esittänyt aineistolleni seuraavia kysymyksiä:

- **Millaisia historiakuvia tai -käsitteitä Petsamon siirtolaiset ja jälkipolvet välittävät Petsamosta ja petsamolaisuudesta?**

29 Raninen-Siiskonen 1999, 23; Kananen 2010, 42.

30 Siirtolaisuusinstituutin mukaan *siirtolaisuudella* tarkoitetaan pysyvää – tai ainakin pidempiaikaista – muuttoa ulkomaille. Joidenkin EU-maiden tilastoissa henkilön katsotaan olevan siirtolainen, mikäli tämä on maassa vähintään vuoden. (Hartonen & Siirtolaisinstituutti 2012; *Siirtolaisuus Suomessa ja Euroopassa. Opettajan opas*, s. a., 7.) Maahanmuuttovirasto Migri määrittää *pakolaisen* seuraavasti: ”Ulkomaalainen, jolla on perustellusti aihetta pelätä joutuvansa vainotuksi alkuperän, uskonnon, kansallisuuden, tiertyyn yhteiskunnalliseen ryhmään kuulumisen tai poliittisen mielipiteen vuoksi. Pakolaisaseman saa henkilö, jolle jokin valtio antaa turvapaikan tai jonka UNHCR katsoo olevan pakolainen.” (Sanasto [s. a.] Maahanmuuttovirasto.) Yhdistyneiden Kansakuntien pakolaissopimuksessa sotaa ei pidetä pakolaisuuden syynä. Suomessa kyseinen raja onkin todettu ongelmalliseksi, ja suomalaisessa keskustelussa myös sotaa pakenevia ihmisiä kutsutaan pakolaisiksi. (Miettinen [s. a.] Väestöliitto; *Siirtolaisuus Suomessa ja Euroopassa. Opettajan opas* [s. a.])

31 Internally displaced people (s. a.) UNHCR, The UN Refugee Agency; YK-sanasto (s. a.) Yhdistyneet Kansakunnat.

32 Capallego 2005, 3, 5; Toria 2015, 49–52, osin Goodyyn (1998) viitaten.

33 Van Boeschoten (2004) Cappallegon 2005, 4 mukaan.

- **Miten ja missä historiakuvia ja -käsityksiä tuotetaan, eli mitkä ovat petsamolaisen historiakulttuurin muodot?**
- **Millaisia historiapolitiittisia intressejä on havaittavissa petsamolaismuistitiedon parissa?**

Lähdeaineiston analyysi on edennyt siten, että olen ensin teemoitellut keskeisiä historiakuvia ja -käsityksiä ja jäsentänyt niitä suhteessa toisiinsa. Olen päätenyt käsittelemään niitä kronologistemaattisesti, mikä näkyy tutkimukseni rakenteessa. Ratkaisu tukee samalla kiinnostustani siihen, miten petsamolaiset itse hahmottavat³⁴ menneisyytensä eri vaiheita. Lopuksi olen syventynyt analysoimaan eri teemoja muiden apukysymysten ja näkökulmien kautta, jotka esittelen tutkimuksen metodologiaa käsittelevässä luvussa. Tällä tavalla olen pystynyt hahmottamaan petsamolaisista historiakulttuuria ja historiapolitiikkaa ja lopuksi vastaamaan pääkysymykseeni **mitä Petsamon ja petsamolaisien historia ja siirtolaisuus heille merkitsevät.**

Petsamolaiset ja heidän jälkeläisensä ovat muistelleet, jäsentäneet ja tulkinneet menneisyyttään eri yhteyksissä, eri yleisöille ja eri tarkoituksissa. Tavoitteenani on tuoda tämä moninaisuus esille, mistä seuraa, ettei lähdeaineistostani hahmotu yhtä tai yhtenäistä tarinaa petsamolaisuudesta. Petsamolaistarinoita on lukuisia.³⁵ On kuitenkin tärkeä muistaa, kuten historioitsija Marianne Junila huomauttaa, että lähes samankaltaisina eri yhteyksissä toistuvat tarinat ”kertaavat ja kiteyttävät jotakin olennaista”.³⁶ Olen pyrkinyt nostamaan näitä kertauksia ja kiteytyksiä otsikoihin ja tekemään siten petsamolaismuistitiedon moninaisuutta näkyväksi. Tiedostan samalla historioitsija Maria Lähteenmäen tavoin, että laajaan lähdeaineistoon ja näkökulmien moninaisuuteen liittyy moniäänisyyden vaaroja. Monipuolinen lähdeaineisto voi kuitenkin auttaa rakentamaan ”rikkaamman ja kokonaiskuvaa paremmin palvelevan rekonstruktion menneisyydestä” sillä eri lähdetyyppijä voi lukea ristiin.³⁷ On myös hyvä muistaa, että lähdeaineistoni mahdollistaa useita tutkimusasetelmia ja -kysymyksiä. Samalla kysymysteni ja kiteytysten ulkopuolelle ja reunoille jää runsaasti käsittelemätöntä petsamolaismuistitietoa.

34 Jorma Kalela (2018, 36) puhuu jokapäiväisestä historiasta muistuttaessaan, että historian ”rakentajia on lukematon määrä, ja heidän joukossaan alan ammattilaiset ovat vain pienenä vähemmistönä”. Hän puhuu historiasta myös inhimillisenä rakennelmana (2018, 42).

35 Tulkinnoista ja merkityksenannoista ks. Grönholm & Sivula 2010, 12; Leskelä-Kärki, 2004, 315.

36 Junila 2000, 30.

37 Lähteenmäki 2009, 31.

Aiempi tutkimus

Tutkimukseni sijoittuu osaksi pohjoista kulttuurihistoriaa ja niin kutsuttua uutta (sota)historiaa. Tuon pohjoisimmassa Suomessa eläneiden petsamolaisten kokemusmaailman, merkityksenannot ja tulkinnat osaksi (kulttuuri)historian näkökulmia ja tutkimuskenttää.³⁸ Uusi sotahistoria on kiinnittänyt sekä kansallisella että kansainvälisellä tasolla huomiota sellaisiin ihmisiin, tapahtumiin ja ajanjaksoihin, jotka ovat aiemmassa tutkimuksessa jääneet vähälle huomiolle. Historioitsijat Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki ovat puhuneet suomalaisen sotahistorian ”kulttuurihistoriallisesta käänteestä”. Tutkimuksellinen mielenkiinto kohdistuu muun muassa sodan ja muistien narratiiveihin.³⁹

Suomalainen siirtoväkitutkimus keskittyi pitkään Karjalan siirtoväkeen ja ylipääntänsä siirtoväkipolitiikan suuriin kysymyksiin, kuten kasvatustieteilijä Ilkka Virta on todennut. Tutkimukset ovat tarkastelleet muun muassa karjalaisten sopeutumista ja asutuspolitiikkaa.⁴⁰ 1990-luvun tutkimuksessa on nähtävissä siirtymää kohti uutta historian tutkimusta. Vuosituhannen vaihteen lähestyessä kansantieteilijä Pirkko Sallinen-Gimpl ja etnologi Tarja Raninen-Siiskonen keskittyivät teemoihin, jotka nousivat enemmän esille 2010-luvulla tehdyissä karjalaisia koskevassa tutkimuksessa: tulkintoihin evakkoudesta ja menetetyistä kotiseudusta sekä erilaisiin tapoihin työstää menneisyyttä. Katja Hyry, Heli Kananen ja Ulla Savolainen ovat tarkastelleet Karjalan siirtolaisten muistelmia ja haastatteluja evakkoajasta ja sodan jälkeisistä vuosista. Jälkipolvien tulkinnat ja identiteettityö on otettu huomioon erityisesti Anneli Ilosen ja Hellä Neuvonen-Seppäsen väitöstutkimuksissa.⁴¹ Etnologiaan perehtynyt antropologi Outi Fingerroos on tutkinut menetettyä Karjalaa erityisesti muistitietotutkimuksen näkökulmasta.⁴² Edellä mainittujen tutkimusten avulla olen saanut konkreettisia esimerkkejä siitä, miten monin eri tavoin menneisyyttä voi tulkinta ja jäsentää yhä uudelleen.

Pohjoinen, pohjoisten ihmiset ja Lapin sota ovat olleet pitkään marginaalisessa asemassa suomalaisessa akateemisessa tutkimuksessa.⁴³ Historioitsija Maria Lähteenmäki lähti tietoisesti purkamaan tätä asetelmaa tutkimuksellaan *Jänkkäjääkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*.⁴⁴ Lapin yliopistossa ja sieltä johdetuissa työryhmissä ja tutkimushankkeissa on tehty merkittävää pohjoisen

38 Pohjoisesta kulttuurihistoriasta kokoavasti Tuominen 2010b. Ks. myös Rantala, P. 2009, 50; Autti, M. 2010, 26.

39 Ks. esim. *Historiallisen Aikakauskirjan* 116:4/2018 teemanumero ”Uusi sotahistoria”; Kinnunen & Kivimäki 2018, 373, 375, 378–381.

40 Palomäki 2011, 43–50; Virta 2001, 9–10. Waris, Jyrkilä, Raitasuo & Siipi 1952.

41 Hyry 2011; Ilonen 2013; Kananen 2010; Neuvonen-Seppänen 2020; Raninen-Siiskonen 1999; Riutamaa 2016; Sallinen-Gimpl 1994; Savolainen, U. 2015.

42 Fingerroos 2007; Fingerroos 2010.

43 Ks. esim. Tuominen 2015a; Tynkkynen 27.10.2015.

44 Lähteenmäki 1999; ks. myös Laitinen, L. 9.1.2015.

kulttuurihistorian tutkimusta, jossa on tuotu pohjoista kokemusmaailmaa osaksi laajempaa kansallista historian tutkimusta. Rovaniemeläisten sota- ja evakkokokemuksista kertova *Saatiin tämä vapaus pitää. Tutkija kohtaa rovaniemeläisveteraanin*⁴⁵ sekä *Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit* -hankkeen⁴⁶ kaksi julkaisua rakensivat tutkimuksellista pohjaa Suomen Akatemian rahoittamalle *FEENIKS – Taide ja kulttuuri osana Lapin sodan jälkeistä henkistä ja materiaalista jälleenrakennusta* (2011–2017) -hankkeelle.⁴⁷ Sen parissa taidehistorioitsija Tuija Hautala-Hirvioja tarkasteli, miten Petsamo otettiin osaksi Suomea maalaustaiteen keinoin.⁴⁸ Hankkeen vastuullinen johtaja, kulttuurihistorioitsija Marja Tuominen tutki ortodoksisuuden jälleenrakentamista Lapissa toisen maailmansodan jälkeen sekä Petsamon suureen vakoilujuttuun liittyvää vaikenemisen kulttuuria.⁴⁹ Saamenkulttuurin tutkija Veli-Pekka Lehtola jatkoi hankkeessa tutkimustaan (koltta)saamelaisen kulttuurin muutoksista toisen maailmansodan jälkeen.⁵⁰ Nämä hankkeet ja tutkimukset ovat auttaneet minua ymmärtämään petsamolaista kokemusmaailmaa suhteessa lappilaisten vaiheisiin ja maailman hahmottamisen tapoihin.

Feeniks-hankkeen tapaamisissa muotoutui itsenäinen Petsamo-verkosto: *Sodan siirtämät – Evakko- ja siirtolaisuuskokemukset pohjoisen oloissa toisen maailmansodan jälkeen*.⁵¹ Kyseessä ei ole ollut virallinen, rahoitettu tutkimusryhmä tai hanke, mutta Petsamon siirtolaisia koskevat tutkielmani ovat osa Feeniks-hankkeen julkaisuja. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielmani käsitteli Petsamon siirtolaisten koulunkäyntiä Tervolan Varejoella 1940–1950-luvulla ja kulttuurihistorian syventävien opintojen sivuainetutkielmani petsamolaisia Varejoen uudella asutusalueella.⁵² Taiteen maisteri Johanna Tuovinen on tarkastellut pro gradu -tutkielmassaan, mitä petsamolaisnuorten käsin piirtämät ja toimittamat *Raiavaaja*-lehdet kertovat jälleenrakennuseetoksesta sodan jälkeisinä vuosina.⁵³ Kasvatustieteen maisteri Mikko Melamies puolestaan perehtyi pro gradu -tutkielmassaan petsamolaisten etujärjestö-

45 Annanpalo, Tuomaala & Tuominen (toim.) 2001.

46 Tuominen, Tuulentie, Lehtola & Autti (toim.) 1999a; Tuominen, Tuulentie, Lehtola & Autti (toim.) 1999b.

47 Feeniks-hankkeella oli akatemiarahoitus vuosina 2013–2017 ja siinä julkaistiin yli 70 tutkimusartikkelia tai muuta julkaisua. Ks. Feeniks-julkaisut (s. a.) Lapin yliopisto.

48 Hautala-Hirvioja 2016.

49 Tuominen 2013; Tuominen 2015b; Tuominen 2018; Tuominen 2021.

50 Aiemmat tutkimukset, ks. esim. Lehtola 1994; Lehtola 2012. Uudempi Feeniks-hankkeessa tehty tutkimus, ks. Lehtola 2018; Lehtola 2021.

51 Tutkimushankkeeseen kuuluu Lapin yliopistosta itseni ja professori Tuomisen lisäksi Oulun yliopistosta post doc -tutkija Outi Autti, kasvatustieteen maisteri Mikko Melamies, Oulun yliopiston Giellagas-instituutista saamenkulttuurin professori Veli-Pekka Lehtola, Tampereen yliopistosta kasvatustieteen yliopistonlehtori Pekka Räihä, Turun yliopistosta kulttuurien tutkimuksen yliopisto-opettaja Tiina Suopajarvi sekä kulttuurihistorian oppiaineesta valmistunut filosofian maisteri Rauni Rekonen.

52 Harjumaa 2015a; 2015b.

53 Tuovinen 2016. Ks. myös Harjumaa & Tuovinen 2015.

toimintaan evakko- ja jälleenrakennusvuosina.⁵⁴ Kulttuuriantropologi Tiina Suopajarvi teki useita petsamolaisaastatteluja, joista osan olen saanut tutkimuskäyttöön tätä tutkimusta varten. Petsamo-verkoston tapaamiset ja tutkimus ovat saaneet minut kiinnittämään huomiota sellaisiin taustatekijöihin ja muihin teemoihin, jotka eivät välttämättä suoraan liity tutkimukseeni mutta ovat kytköksissä siihen.

Tätä ennen Petsamon historiaa on tutkittu lähinnä murroskohdista käsin, jolloin huomio on kiinnittynyt sotahistoriaan sekä suurvalta- ja asutuspolitiikkaan.⁵⁵ Lisäksi yksi aiemman tutkimuksen keskeisistä mielenkiinnon kohteista ovat olleet alueen kalastus, Petsamon (koltta)saamelaiset sekä ortodoksinen luostari.⁵⁶ Nämä teemat käydään tarkasti läpi myös kokoomateoksessa *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Moni kirjoittajista on julkaissut aiheeseen liittyvää tutkimusta muuallakin, ja teoksen lähdeluettelo on ollut hyödyllinen tutkimuskirjallisuutta ja lähteitä etsiessä. *Turjanmeren maassa* käsitellään alueen luontoa, asutushistoriaa, väestöä ja yhteiskuntaa, elinkeino- ja kunnalliselämää, kansakoulun ja seurakuntien toimintaa sekä ensimmäisen ja toisen maailmansodan vaiheita ja niiden seurauksia.⁵⁷ Väitöstutkimukseni tutkimuskirjallisuuden kannalta teos muodostaa hyvän kivijalan Petsamoa koskevaan yleishistoriaan. Teoksen päättää petsamolaistaustaisen toimittaja-kirjailijan Mirjam Kälkäjän laatima ei-tieteellinen kirjoitus, jossa kartoitetaan petsamolaisperinnettä.⁵⁸ Kirjoitus näyttäisi perustuvan Kälkäjän omiin kokemuksiin ja havaintoihin. Kälkäjä onkin yksi niistä Petsamossa syntyneistä henkilöistä, jotka ovat pitäneet Petsamoa ja petsamolaisia vahvasti esillä eri yhteyksissä, ja hän ollut aktiivisesti esimerkiksi Petsamo-Seura ry:n toiminnassa mukana.

Pakkosiirroista, evakuoinnista, maasta ja maahan muuttamisesta sekä pakolaisuudesta on löydettävissä runsaasti kansainvälistä tutkimusta. Muistitietotutkimuksen ja oman tutkimusintressini kannalta kiinnostava ja kontekstiltään osittain samankaltainen asetelma sijoittuu niin kutsuttuun menetettyyn Itä-Saksaan. Toisen maailmansodan rauha aiheutti lukuisia rajamuutoksia ja alueluovutuksia. Laskentatavasta riippuen noin 12–13 miljoonaa ihmistä joutui jättämään kotinsa rautaesiripun taakse.⁵⁹ Saksalle kuuluneita alueita liitettiin Puolaan ja Neuvostoliit-

54 Melamies 2017.

55 Gebhardt 1989; Hietalahti 2016; Vuorisjärvi 1990; Vuorisjärvi 1999. Kansainvälisesti Petsamosta on laadittu edellä mainittujen teemojen lisäksi runsaasti muun muassa kaivostoimintaan ja mineraaleihin liittyvää ympäristötieteellistä ja geologista tutkimusta, johon pääsee tutustumaan tietokantojen avulla (esim. ScienceDirect-tietokanta).

56 Anttila, R. 1994; Arkkimandriitta Panteleimon 1990b; Holsti & Laitinen 1990; Kemppe 1997; Onnela 1980; Riihinen 1982; Husso 2009. Uudemmassa tutkimuksesta käyvät esimerkkinä Kahla 2020a sekä ”Jaakko Sverloffin elämäankaari - Petsamon Suonikylästä maailmansotien kautta kolttasaamelaisen johtajaksi” -tutkimushanke, ks. Myönnetty apurahat 2020, Jenny ja Antti Wihurin rahasto; Torikka 14.10.2020.

57 Vahtola & Onnela (toim.) 1999.

58 Kälkäjä 1999b.

59 Esim. Ahonen 2014; Glassheim 2015; Schulze 2006.

toon. Moni sieltä lähteneistä, nykyisen Saksan alueille asettuneista kokee nostalgista kaipautta kotiseudulle, ja he ovat käsitelleet menetystään ja menneisyyttään eri tavoin.⁶⁰ Useat tutkijat ovat tarkastelleet saksalaista muistin politiikkaa⁶¹ saksalais-siirtolaisten ja mahdollisesti laajemmin kansallisen keskustelun tasolla. Merkittäviä näkökulmia ovat muun muassa matkat⁶² menetetyille kotialueelle, muistojen ja menneisyyden käsittelyn ylisukupolvisuus erilaisin kerronnan⁶³ keinoin sekä laajemmin kansallisen narratiivin ja julkisen keskustelun⁶⁴ muutokset. Tutkimusten avulla olen tarkastellut, mitkä kertomukset ja tulkinnat yhdistävät kotinsa menettäneitä ihmisiä kansainvälisellä tasolla.

Yksittäisistä tutkimuksista historioitsija Pamela Ballingerin *History in Exile* ja muistitietotutkija Sean Fieldin *Oral History, Community and Displacement. Imagining Memories in Post-Apartheid South Africa* ovat olleet tärkeitä vertailu- ja kontekstuaalisointikohteita. Ne ovat myös tarjonneet minulle analyyttisiä työkaluja. Ballinger keskittyy Italian, Slovenian ja Kroatian raja-alueella eläneisiin etnisiin italialaisiin, slovakialaisiin ja kroaatteihin. Heistä osa joutui rajamuutosten vuoksi jättämään kotinsa ja siirtymään Italiaan. Osa jäi asumaan entiseen kotiinsa eli uuden rajan toiselle puolen Istrian niemimaalle. Ballinger tarkastelee, miten kokemukset menetyksestä, kaipaudesta ja marginalisoinnista vaikuttivat näiden ihmisten historialliseen tietoisuuteen sekä siirtolaisidentiteetin muodostamiseen ja muotoutumiseen.⁶⁵ Field puolestaan on tarkastellut muun muassa nostalgisointia ja myyttistä menneisyyskuvaavaa pakkosiirron ja apartheidin kokeneiden eteläafrikkalaisten keskuudessa.⁶⁶ Ballingerin ja Fieldin tutkimukset asettuvat myös osaksi tämän tutkimuksen metodologiaa.

Tutkimuksen metodologia

Muistitietotutkimus ja haastattelujen tekeminen

Lähestyn petsamolaismuistitietoa subjektiivisina kertomuksina, tarinoina, tulkintoina ja merkitystenantoina. Muistitieto voi kommentoida, jäsentää, kritisoida, myötäillä tai täydentää menneisyyttä koskevaa tietoa ja kertomuksia.⁶⁷ Muistitietolähteiden luotettavuus ja epäluotettavuus on ollut yksi keskeinen osa aineiston keräämistä, käyttöä ja tulkintaa koskevaa akateemista keskustelua. 1970-luvulta

60 Esim. Alvis 2010; Demshuk 2012b.

61 Esim. Moeller 2003. Ks. myös Sezneva 2012.

62 Esim. Halicka 2014.

63 Esim. Eisenbichler 2007.

64 Esim. Mihelj 2014 (sukupolvien erilaiset tulkinnat); Aarons & Berger 2017; Fisher 2017; Zieliński 2019.

65 Ballinger 2003, 1 ja passim. Alueella on pitkä alue-, asutus- ja sotahistoria ja myös kylmän sodan päättymisen ja Jugoslavian hajoamisen aiheuttamat rajamuutokset synnyttivät uusia historianantokintoja.

66 Field 2012. Ks. myös Field 2008.

67 Ukkonen 2000, 11–12. Vrt. Hytönen 2014, 9; Hamilton & Shopes 2008, xi.

lähtien julkaistuissa artikkeleissa ja tutkimuksissa ohjataan ymmärtämään muistitietolähteiden subjektiivista luonnetta. Sen sijaan, että muistitiedon kautta tarkasteltaisiin todellisia tapahtumia ja niin sanottuja faktoja tai totuuksia, muistitiedon kautta voidaan ymmärtää tapahtumien merkityksiä, kertomisen ja muistamisen erilaisia tapoja.⁶⁸ Kertomuksiinkin on kuitenkin syytä suhtautua kriittisesti, sillä ne kulkevat usein faktan ja fiktion rajapinnoilla. Ihmiset omaksuvat tietynlaisia tarinankerronnan tapoja ja mallitarinoita, joilla he voivat kehystää myös omia kokemuksiaan.⁶⁹ Ihmiset voivat myös jatkuvasti tulkita kertomusta suhteessa identiteettinsä ja toisin päin.⁷⁰ Outi Fingerroos on huomauttanut, että kertomukset ovat välineitä ”ymmärtää menneisyys merkityksinä ja representaatioina”.⁷¹ Fingerroosin, kuten antropologi Karen Armstronginkin, tutkimuskohteena on ollut menetetyn Karjalan muistelemisen ja utopisointi.⁷²

Muistitietotutkimuksen parissa on keskusteltu paljon sosiaalisesta ja kollektiivisesta muistista. Muisti ja muistaminen eivät ole koskaan vain henkilökohtaisia ominaisuuksia ja tapahtumia. Ne ovat kytköksissä muiden ihmisten, perheiden, sukujen ja yhteisön tapoihin muistaa.⁷³ Puhutaan myös muistin politiikasta eli siitä, mitä asioita yhteisöt näkevät muistamisen ja muistelemisen arvoisina.⁷⁴ Kuitenkin esimerkiksi Pamela Ballinger tuli siihen tulokseen, ettei hänen tutkimillaan etnisillä italiaisryhmillä ollut omaa kollektiivista muistiaan. Sellaista ei myöskään ollut eri sukupuolten tai ikäryhmien keskuudessa.⁷⁵ Omanakaan tavoitteenani ei ole tarkastella kollektiivista petsamolaistarinaa. Sen sijaan olen Sean Fieldin tavoin etsinyt jaettuja ja jakamattomia muistoja ja tarkastellut, miten ne ovat muokanneet yhteisiä ja toisistaan eriäviä tulkintoja.⁷⁶

68 Field 2012, 33; Hytönen 2014, 12; Ollila 1999, 14; Portelli 1991b; Rossi 2005, 91; Thompson 1978. Ks. myös Aarons & Berger 2017, 8: kirjoittajat siteeraavat psykologi Dan Bar-Onin (1995) näkemystä: ”[T]here are, to be sure, ‘historical’ truths that describe ‘what happened’ – but there are also ‘narrative truths’ – how someone tells what happened.”

69 Ks. Mäkelä, Björninen, Hämäläinen, Karttunen, Nurminen, Raipola & Rantanen (toim.) 2020.

70 Sosiologi Matti Hyvärinen ja narratologiaan erikoistunut Maria Mäkelä esittelevät kolme näkökulmaa kertomuksen ja elämän suhteesta: ”Nämä näkökulmat osaltaan painottavat kertomusta elämän käsikirjoituksena (naiivi ontologinen teoria), jälkikäteisenä esityksenä elämästä (representaatioteoria) ja jatkuvana kerronnallisena prosessina (kehittynyt ontologinen teoria).” Nämä näkökulmat menevät osin oman kiinnostukseni kohteen ja tutkimusasetelmani ohitse, enkä ole perehtynyt sosiologiaan tai narratologiaan. Näkisin tutkimukseni kuitenkin sisältävän piirteitä kahdesta viimeksi mainitusta teoriasta. Ensinnäkin siksi, että kertomuksia tuotetaan jopa vuosikymmenten jälkeen ja toiseksi siksi, että näitä tarinoita kerrotaan uudelleen eri yhteyksissä ja ne ovat osa arkista elämää. Kirjoittajat myös mainitsevat Hanna Meretojan perehtyneen kertomuksen ja identiteetin tulkinnallisuuteen ja suhteellisuuteen. Hyvärinen & Mäkelä 2020, 90–93.

71 Fingerroos 2010, 15.

72 Armstrong 2004; Fingerroos 2010, 15.

73 Hytönen 2014, 32; Riaño-Alcalá 2008, 277; Dudeck 2013, 75.

74 Teräs & Koivunen 2017, 198.

75 Ballinger 2003, 21.

76 Field 2012, 96.

Muistitietotutkija Paul Thompson huomauttaa muistitiedon tuottavan historialle sekä sisältöä että merkityksiä.⁷⁷ Tähän liittyy myös tutkijan aktiivinen rooli lähdeaineiston kokoajana ja tulkitsijana sekä tulkintojen rakentajana.⁷⁸ Olen keskittynyt haastatteluissani tiettyihin ajanjaksoihin Petsamon ja petsamolaisen historiassa. Tämä kronologistemaattinen haastattelurunko muotoutui aiemman tutkimuskirjallisuuden ja siihen asti läpikäymäni lähdeaineiston perusteella. Havaitsin sotien ja evakuoitien muodostavan petsamolaisen historiassa tärkeän murroskohdan. Petsamolaismuistitiedossa hahmottui vahvasti *aika ennen ja aika jälkeen* – elämä Petsamossa ja elämä sieltä lähdön jälkeen.⁷⁹ Tätä tapaa hahmottaa menneisyys voisi nimittää myös *narratiiviseksi malliksi*.⁸⁰ Toki eriäviäkin tapoja hahmottaa Petsamon historia on olemassa.⁸¹ Sean Fieldin mukaan jaottelu hyvään vanhaan aikaan, kaiken muuttaneeseen huonoon aikaan sekä sen jälkeiseen aikaan on laajalti hyväksytty myytti.⁸² Pakotettu lähtö on usein yksilölle ja yhteisölle keskeinen muistia määrittävä kokemus.⁸³

Kronologistemaattisessa haastattelurungossa on omat vaaransa ja haasteensa: tulin vahvistaneeksi petsamolaisen jo olemassa olevaa menneisyyden hahmottamisen tapaa keskittymällä aiheisiin, josta he ovat tottuneet kertomaan ja josta on jo paljon kerrottu ja kirjoitettu. Uudet näkökulmat eivät pääsisi tällä tavalla näkyvästi esille. Tutkimuksella voi olla ja onkin osansa siinä, miten yhteisöt hahmottavat menneisyyttään.⁸⁴ On kuitenkin hyvä tiedostaa, että ajan ja paikan hahmottamisen tavat ovat joka tapauksessa erilaisia.⁸⁵ Saamelaisen elokuvainstituutin elokuvakomissaari Liisa Holmberg kuvaa saamelaista kerrontaa pyöreäksi. Esimerkiksi kolttasaamelaista kertomaperinnettä kuvaavassa, Kaisa Gauriloffin ohjaamassa elokuvassa *Kuun metsän Kaisa* ajat ja paikat kietoutuvat yhteen. Sen sijaan länsimaisessa draaman kaareissa on alku, huipentuma ja loppu.⁸⁶

Miten siis ottaa huomioon erilaiset kerronnan tavat ja aiheet? Kaikki tekemäni haastattelut ovat olleet teemahaastatteluja, eli minulla ei ollut tarkkoja ennalta asetettuja tutkimuskysymyksiä. Pyrin rakentamaan kerronnallisen haastattelutilanteen eli antamaan haastateltaville tilaa kertoa omista kokemuksistaan ja muistoistaan varsin vapaasti. En pyrkinyt ohjaamaan heitä pysymään vain ja ainoastaan niiden

77 Thompson 1978, 2.

78 Rossi 2005, 90–91. Rossi viittaa tässä eritoten Portelliin [s. a.]; Hytönen 2014, 12.

79 Vrt. Portelli 1991a, lukujen “The formal organization of memory” ja “Stories in time” alkuosat, e-kirja.

80 Torian 2015, 55 mukaan Wertsch (2008).

81 Esimerkkinä eriävästä petsamolaistulkinnasta ks. Kunnari 2020a.

82 Field 2008, 115; Vrt. Mihelj 2014, 460.

83 Halicka 2014, 75. Halicka viittaa J.M. Piskorskin tutkimukseen vuodelta 2010 sekä Pierre Noraan vuodelta 1984.

84 Vrt. Toria 2015, 65.

85 Ks. myös Teräs & Koivunen 2017, 197; Thompson 1978, 118.

86 Liisa Holmberg *Lapin Kansan* haastattelussa (Lappalainen 8.12.2018); *Kuun metsän Kaisa*, ohjaaja Kaisa Gauriloff.

teemojen ja aiheiden parissa, joista olin lähtökohtaisesti kiinnostunut ja jotka tuokivat esiyemmärrystäni aiheesta. Tavoitteenani oli luoda rauhallinen ja luottamuksellinen tunnelma, jossa olin itse empaattinen, kunnioittava ja *läsnä*. Osoitin sen aktiivisella kuuntelemisella, kommentteilla ja kysymyksillä, pienillä äännähdyksillä, nyökkäyksillä ja muulla minimipalautteella. Aloitin usein oman puheenvuoroni yleisluontoisella⁸⁷ kysymyksellä, pyynnöllä kuvata jotain paikkaa tai tapahtumaa tai kysymällä, mitä haastateltava muistaa jostain ajankohdasta. ”Miltä se tuntui”, ”mitä ajattelit”, ”mitä sitten tapahtui” olivat myös hyviä kysymyksiä, jotka antoivat haastateltavalle tilaa pohdintaan. Välillä esitin tarkentavia kysymyksiä tai kommentteja varmistaakseni siitä, että olen ymmärtänyt haastateltavaani oikein.⁸⁸

Menneisyysuhde historiakuvien, historiapolitiikan ja historiakulttuurin näkökulmista

Menneisyysuhdeessa on kyse siitä, miten menneisyyteen suhtaudutaan, miten se hahmotetaan, mitä siitä kerrotaan ja mitä merkityksiä sille annetaan. Menneisyysuhdeeseen liittyy läheisesti myös eri aikojen läsnäolo. Kolmannella ja neljännellä vuosisadalla vaikuttaneen kirkkoisä Augustinuksen mukaan menneellä, nykyisyydellä ja tulevaisuudella on jokaisella oma sen hetkinen nykyisyytensä. Samalla nämä ajat ovat yhtä aikaa läsnä ja ne vaikuttavat toisiinsa.⁸⁹ Ihmiset ja yhteisöt kantavat mukanaan mennyttä nykyisyyttä, elävät nykyisyyttä ja suuntaavat kohti tulevaa nykyisyyttä. Saksalainen historioitsija Reinhardt Koselleck on huomauttanut, että ymmärtääksemme menneisyyden ihmisiä meidän tulee tarkastella heidän kokemuksiaan ja tulevaisuuden odotuksiaan.⁹⁰ Kokemukset kattavat sekä heidän menneet kokemuksensa että kulloiseenkin nykyaikaan liittyvät kokemukset. Menneisyyttä, kokemuksia ja aikaa ei siis voi hahmottaa vain kronologisena jatkumona. Ne vaikuttavat alati toisiinsa. Tätä vuoro- ja moninpuhelua olen pyrkinyt tuomaan tutkimuksessani esille.

Poliittisen historian tutkijan Seppo Hentilän mukaan menneisyysuhde on sekä tietoisesti että tiedostamattomasti läsnä. Menneisyysuhdeessa on kyse ”yksilön, yhteisön, kansakunnan ja jopa kokonaisen kulttuuripiirin itseymmärryksen ja identiteetin yksi merkittävimmistä rakennusaineista”.⁹¹ Ihmisillä on kuitenkin erilaisia tapoja suhtautua menneisyyteensä. Olen edellä huomauttanut, ettei ihmisillä ole kollektiivista muistia eikä petsamolaisilla kollektiivista tarinaa. Heillä ei ole myöskään kollektiivista menneisyysuhdetta. On kuitenkin olemassa yhteisiä piirteitä ja jaettuja tapoja suhtautua menneisyyteen.

87 Vrt. Ukkonen 2000, 81, 85.

88 Ks. esim. Hyvärinen 2017, 21–33; Puusa 2020, 112–113.

89 Tuomisen 2010a, 13 mukaan kirkkoisä Augustinus (1961).

90 Koselleck 1979/2004, 262. Vrt. Mihelj 2014, 449–450.

91 Hentilä 2001, 28. Hentilä puhuu poliittisesta kulttuurisesta.

Lähestyn menneisyysuhdetta kolmen käsitteen kautta, jotka poliittisen historian tutkija Jorma Kalela on tiivistänyt seuraavasti:

Historiapoliitikassa on kyse historian käyttöä *ohjaavista intresseistä*, historia-kulttuurissa historian *käytön foorumeista* sekä historiakäsityksissä historian käyttöä *ohjaavista ja aktivoivista näkemyksistä*.⁹²

Näitä kolmea yllämainittua käsitettä ei ole tietääkseni aiemmin käytetty tässä laajuudessa tai näin systemaattisesti muistitietotutkimuksessa. Väitöskirjani onkin keskustelunavaus niiden käyttöä koskevalle metodologiselle pohdinnalle. Näen historiapolitiikan, historiakulttuurin ja historiakäsitysten olevan avainkäsitteitä petsamolaisen menneisyysuhteen ymmärtämiseksi. Menneisyysuhteen tarkastelu puolestaan auttaa vastaamaan päätutkimuskysymykseeni.

Historiakuvilla ja -käsityksillä viitataan niihin näkemyksiin ja tulkintoihin, joiden avulla petsamolaiset ja jälkipolvet hahmottavat menneisyyttä ja joita he välittävät eteenpäin eri yhteyksissä.⁹³ Kyse voi olla jotain aikakautta tai ilmiötä koskevasta kokonaistulkinnasta mutta on hyvä huomata, etteivät kaikki muistiyhteisön jäsenet välttämättä jaa samoja käsityksiä.⁹⁴ Historiakuvia voisi verrata mielikuviin, kun taas historiakäsitykset ovat tietoisempia ja jäsenytyneempiä tulkintoja menneisyydestä.⁹⁵ Historiakuvia ja -käsityksiä ei voi täysin erottaa toisistaan, sillä petsamolaiset eivät eritele mihin heidän tulkintansa perustuvat.⁹⁶ Tulkinta Petsamon ja petsamolaisen historiasta sisältää sekä tietoisempia että tiedostamattomampia näkemyksiä. Käytänkin käsitteitä pitkälti toistensa synonyymeina. Tiettyä ajanjaksoa koskevia historiakuvia olen nostanut esille otsikkotasolla ja tehnyt niistä yhteenvedoa kunkin luvun viimeiseen alalukuun (esimerkiksi osassa I alalukuihin 1.4, 2.3 ja 3.5).

Jorma Kalelan mukaan historiakuvilla on kaksi päälähdettä: julkinen ja kansanomainen historia. Julkisiin historianesityksiin lukeutuvat viralliset historiantulkinnat (kuten patsaat, virka- ja juhlapuheet), kansallinen kulttuuriperintö (kuten museokokoelmat ja -näyttelyt), kuvalliset esitykset (kuten maalaukset, veistokset, piirrookset) sekä viihteellisemmät esitykset ja julkaisut (kuten romaanit, TV-sarjat ja filmatisoinnit). Kansanomaisena historiana Kalela taas pitää ”yhteisössä elävää historiaa” eli muun muassa ”kotona ja työpaikalla kerrottua ja puhuttua, sukulaisilta ja lähiympäristöstä omaksuttuja näkemyksiä”. Huomattavaa on, että julkiset esitykset ja

92 Kursivoinnit alkuperäistekstissä. Kalela 2001, 21. Kalela mainitsee, ettei historian käyttö välttämättä ole ”tietoista ja tavoitteellista”.

93 Ks. Kalela 2001, 16.

94 Miettunen (2014) Teräksen & Koivusen 2017, 198 mukaan.

95 THTA: Tutkimuspäiväkirja (s. a.). Kyse on muistiinpanoistani koskien Lapin yliopistossa vuosien varrella suorittamani kulttuurihistorian opintoja, erityisesti Kulttuurihistorian perusteet -luentosarjaa, jota Marja Tuominen on opettanut ja jossa olen ollut muutamana vuonna mukana opettamassa.

96 Vrt. Toria 2015, 51; Ballinger 2003, 51.

kansanomainen historia ovat vuorovaikutuksessa keskenään.⁹⁷ Niihin vaikuttavat eri ajat: ”tutkimuskohteen aika, tutkijan aika sekä se aika tai ne ajat, jolloin tutkimustuloksia käytetään”.⁹⁸ Lähdeaineistoni onkin kokonaisuudessaan hyvin moniaikaista: sitä on koottu, kerätty ja analysoitu eri aikoina. Historiakuvat ja -käsitteet eivät ole pysyviä, vaan ne muokkautuvat ajan myötä. On mahdollista, että 1970-luvulla haastateltu petsamolainen olisi kertonut minulle 2010-luvulla samasta asiasta hyvin eri tavalla.

Edellä mainitut julkisen ja kansanomaisen historian esimerkit ovat samalla esimerkkejä historiakulttuurista. **Historiakulttuurin** eli historiallisen käytön foorumin tarkastelun kautta hahmottuu, missä yhteyksissä ja millä alustoilla petsamolaiset jälkipolvineen rakentavat, esittävät, välittävät ja käyttävät omia historiakuviaan. Seppo Hentilä huomauttaa, että historiakulttuurissa on kyse siitä kulttuurin alueesta, jolla ihmiset tekevät tiliä menneisyydestään.⁹⁹ Kulttuurihistorioitsija Hannu Salmi on todennut, että historiakulttuuri voi sijoittua poliittisen tai yhteiskunnallisen ulottuvuuden lisäksi populaarikulttuurin alueelle. Hänestä historiakulttuurissa on kyse dialogista – siitä miten ”historia näyttäytyy nykyisyydessä”. Tapoja on viisi:

- 1) menneisyys muistina
- 2) menneisyys kokemuksena
- 3) menneisyys käytäntöinä
- 4) menneisyys artefakteina ja
- 5) menneisyys hyödykkeinä.¹⁰⁰

Salmi tarjoaa näistä tavoista kattavat esimerkit. *Menneisyys muistina* voi olla yksilöhistoriallinen romaani. *Menneisyys kokemuksena* liittyy aikatasojen vuorotteluun: ”Lapsuuden maisema ei ole vain nykyisyydessä oleva ympäristö: se on mielentila, jossa mennyt ja nykyinen yhtyvät.” Aikuinen katselija kokee lapsuusmaisemansa *jonakin*, usein nostalgisesti. *Menneisyys käytäntöinä* voi realisoitua rituaaleina kuten juhlapäivien viettämisellä. *Menneisyys artefakteina* liittyy esineisiin, jotka kantavat menneisyyttä mukanaan tai jotka muuten muistuttavat menneestä. *Menneisyys hyödykkeinä* viittaa maksullisiin kulutuskohteisiin ja elämyksiin.¹⁰¹ Tarkastelen petsamolaisten käymää dialogia menneisyytensä kanssa näiden viiden tavan kautta. Historiakulttuuria koskevan analyysini avaan kunkin osan päättävässä luvussa.

Kuten Ville Kivimäki huomauttaa, kokemuksen käsitteestä on käyty keskustelua, josta ei ole päästy yhteisymmärrykseen. Kivimäki näkee, että muisti, tunne

97 Kalela 2001, 17–19.

98 Hentilä 2001, 28.

99 Hentilä 2001, 32.

100 Salmi 2001, 134–135, 137.

101 Salmi 2001, 137–149.

ja kokemus eivät ole samoja asioita mutta ne liudentuvat toisiinsa. Tällä hetkellä akateemisessa keskustelussa ja tutkimuksessa ei ole mitään vakiintunutta ja selkeää jakoa näiden käsitteiden välillä.¹⁰² Lähdeaineistoa analysoidessani olen kiinnittänyt huomiota niihin kohtiin, jossa reflektoidaan ja kirjoitetaan auki omia tai toisten tunteita. Lähestyn siis menneisyyttä kokemuksena tunteiden kautta, mikä sopii hyvin myös Salmen esimerkkiin lapsuudenmaisemasta nostalgisena eli tunnepitoisena kokemuksena.

Historiapoliitikalla tarkoitetaan historian käyttöä, hyödyntämistä ja muovaamista tiettyihin tarkoituksiin. Näkyvimvät ja räikeimmät esimerkit liittyvät usein siihen, miten valtiot ja vallanpitäjät oikeuttavat sotia ja kertovat niistä patsain ja muistomerkein.¹⁰³ Seppo Hentilä on korostanut historiapolitiikan intentionaalisuutta eli aikomuksellisuutta ja tavoitteellisuutta. Hän on myös pitänyt esillä historiapolitiikkaa siitä näkökulmasta, miten ”[vaikean] menneisyyden kanssa voidaan ylipäätään tulla toimeen niin, että päästäisiin sen kanssa sinuiksi ja siten tavallaan hallittaisiin sitä”.¹⁰⁴ Petsamolaisten ja jälkipolvien historiapolitiikassa on kyse siitä, miten he käyttävät ja muovaavat historiaa omiin tavoitteisiinsa ja tarkoituksiinsa ja pyrkivät siten hallitsemaan menneisyyden kipukohtia. Käsittelen historiapolitiikkaa lähinnä silloin kun aihe luontaisella tavalla liittyy tutkittavaan aineistoon.

Lähdeaineistoni moniäänisyys ja metodologiani laajuus ovat auttaneet minua analysoimaan petsamolaisten menneisyysuhdetta, mutta ne ovat myös haastaneet minut tutkijantaitojeni ääri rajoille. Siksi koin tarvitsevani vielä yhden työkalun, joka auttaa minua ottamaan etäisyyttä aineiston lähiluentaan ja kirkastamaan analyysiä. Tämä seuraavaksi esittelemäni työkalu on muotounut ja hioutunut tutkimusprosessin aikana, ja se ohjaa väitöskirjaani kohti yhteenvetoa ja johtopäätöksiä. Kyse on filosofi ja yhteiskuntateoreetikko Jürgen Habermasin lajittelu kolmesta eri maailmasuhteesta sekä muistitietohistorioitsija Alessandro Portellin esitys kolmesta eri historiankerronnan tavasta (ks. Taulukko 2).

102 Kivimäki 2019, 10, 23, 24. Kivimäki käsittelee yleisesityksinä kokemuksen käsitteeseen liittyvästä keskustelusta Jayn (2005) ja Carrin (2014) julkaisuja.

103 Kari Immonen on luennoinut useana vuonna aiheesta perusteellisesti aiheesta luentosarjassaan Historian läsnäolo ja historiallisen tiedon käyttö. Esim. Immonen, 30.11.–1.12.2020. Ks. myös Torsti 2008.

104 Hentilä 2001, 34; Torsti 2008, 62.

Taulukko 2. Väitöskirjan heuristinen kehikko. Kehikko on rakennettu Jürgen Habermasin (1994, 78–82) kolmen maailmasuhteen ja Alessandro Portellin (ks. Peltonen 2012, 14; Portelli 1991 luku ”The Phonology of Time”) kolmen historiakerronnan tavan ja niitä yhdistävien teemojen varaan. Esimerkit pohjautuvat mainittuihin lähteisiin.

Jürgen Habermas: kolme maailmasuhdetta	Alessandro Portelli: kolme historiakerronnan tapaa	Esimerkkejä mahdollisista maailmasuhteen ja historia- kerronnan teemoista
<i>Objektiivinen maailmasuhde:</i> ympäröivät asiantilat, jotka ovat olemassa, ja jotka syntyvät, mutta joihin voi omalla toiminnallaan vaikuttaa	<i>Institutionaalinen kerronta:</i> politiikka ja ideologia hyvin yleisellä tasolla tai kolmannessa persoonassa kuvattuna	luonto kansallinen ja valtiollinen taso
<i>Subjektiiivinen maailmasuhde:</i> toimijan ilmaiset subjektiiviset näkemykset	<i>Personaallinen kerronta:</i> minä-muotoinen kerronta	tunteet ja toiveet yksityiselämä
<i>Sosiaalinen maailmasuhde:</i> vuorovaikutus ja institutionaalinen järjestys	<i>Yhteöllinen kerronta:</i> me-muotoinen kerronta	suhteet ja suhtautuminen muihin ihmisiin normit ja roolit kylä- tai työyhteisö

Habermasin ja Portellin näkemykset eivät mene yksi yhteen, mikä näkyy esimerkiksi siinä miten institutionaalisuus on luokiteltu. Habermasin ja Portellin luokitteluissa on kuitenkin runsaasti yhtäläisyyksiä, mikä näkyy heidän antamissaan esimerkeissä. Käytän Taulukkoa 2 lähinnä heuristisena kehikkona ja aputyökaluna. En siis viittaa Habermasiin, Portelliin tai näihin käsitteisiin välttämättä kovinkaan usein analyysissäni tai edes avaa ja analysoi niitä leipätekstin seassa, sillä teemat kulkevat lähdeaineistossa pitkälti rivien välissä. Nostan teemoja esille maininnan tasolla sitä mukaa kuin ne ovat lähdeaineistossa selkeästi esillä. Teen yhteenvetoa ja johtopäätöksiä aivan väitöskirjani lopussa.

On myös huomattava, että muistitieto ei suoraan noudata näitä teemoja vaan esimerkiksi institutionaalisesta järjestyksestä (*sosiaalinen maailmasuhde*) saatetaan kertoa yhteisöllisesti, persoonallisesti ja yleisellä tasolla. *Objektiiviseen maailmasuhteeseen* lukeutuvasta luonnosta taas voidaan kertoa varsinkin subjektiivisesti. Kerronta voi vaihdella myös suuresti lyhyenkin tekstipätkän sisällä, eli kirjoittaja vaihtaa näkökulmaa kesken kaiken. Ei siis ole mielekästä käyttää taulukkoa sellaisenaan tai kauttaaltaan analyysin apuna, sillä tämä toisi runsaasti toistoa. En myöskään näe tarpeellisena mainita käyttämäni esimerkkien yhteydessä, onko kyse me- tai minä-muotoisesta kerronnasta. Sen sijaan taulukon 2 teemat auttavat tekemään yhteenvetoa ja johtopäätöksiä väitöskirjani annista seuraavista näkökulmista:

- 1) miten petsamolaiset suhtautuvat heitä ympäröivään maailmaan kuten luontoon, yhteiskuntaan ja kansallisvaltioon

- 2) miten he suhtautuvat muihin siirtolaisiin
- 3) millaisia tunteita ja toiveita heillä on.

Lähdeaineiston esittely

Lähdeaineistoni koostuu yksityisarkistolähteistä; sanoma-, aikakaus- ja pienlehti-kirjoituksista; 51 haastattelusta (joissa oli mukana 54 henkilöä); epävirallisemmista keskusteluista ja tiedonannoista; esitelmistä, puheenvuoroista ja muista julkisista esiintymistä; Petsamo-Seura ry:n julkaisuista ja seuran muusta materiaalista sekä muista petsamolaisausten henkilöiden kirjoituksista ja julkaisuista. Tällä aineistolla pyrin tuomaan esille ”muistelijoiden omat näkökulmat menneisyydestä”.¹⁰⁵ On hyvä ottaa huomioon, ettei lähdeaineistoon kuulu sellaisten henkilöiden muistitietoa, joilla on petsamolaisaustaa, mutta jotka eivät ole muodostaneet yhteyttä tai kiinnostusta aiheeseen. Olen pyrkinyt siihen, että lähdeaineistoni olisi monipuolinen: että se paikantuisi Petsamon eri alueisiin ja kyliin, kattaisi erilaisia kulttuureja ja etnisiä ja kielellisiä ryhmiä, sitä olisi tuotettu eri aikoina, eri paikoissa, eri tarkoituksissa ja että muistelijoissa olisi niin 1800-luvulla syntyneitä, Petsamossa aikuisuuttaan, nuoruuttaan ja lapsuuttaan eläneitä kuin Petsamosta lähdön jälkeen syntyneitä. Olen myös pyrkinyt siihen, että muistitieto ja pohdinta paikantuisivat eri aikoihin eli Petsamon aikaan, sota- ja evakkovuosiin, jälleenrakennuskaudelle ja sitä seuraneisiin vuosikymmeniin.

Lähdeaineiston luonteeseen vaikuttaa muun muassa se, kenelle ja missä tarkoituksessa muistitietoa on tuotettu. Kirjoittamisen ja kerronnan tavat voivat myös vaihtua kesken kaiken, ja muistitieto saa aina vaikutteita jo aiemmin kuullusta, luetusta ja omaksutusta lähteistä.¹⁰⁶ Toisessa tilanteessa ja eri yhteydessä asioista olisi voitu kertoa toisin. Kirjoitettu muistitieto on tyypillisesti jäsennellympää ja samalla harkitumpaa kuin suullinen muistitieto, joka on luonteeltaan spontaanimpaa ja voi hypellä nopeasti eri aikatasolta ja paikasta toiseen ja kolmanteen palatakseen sitten takaisin ensimmäiseen. Kirjoitetussa muistitiedossa on yleensä pyritty jäsenneltyyn rakenteeseen, joka on lukijalle helposti omaksuttavissa. Kuten muistitietotutkija Leena Rossi toteaa, haastattelu on haastattelijan ja haastateltavan sen hetkisen vuorovaikutuksen tulos.¹⁰⁷ Useissa tapauksissa suullinen muistitieto on kerätty haastatteluun, jolloin haastattelu etenee jonkin tietyn teeman tai rungon tai kysymyksenasettelujen mukaan. Kirjallinen muistitieto voi olla siten omaehtoisempaa ja antaa muistelijalle enemmän tilaa tuoda omia tunteitaan ja ajatuksiaan esille ja

¹⁰⁵ Fingerroos & Haanpää 2006, 28. Ks. myös Ukkonen 2006, 175–176.

¹⁰⁶ Vrt. Halicka 2014, 82; Latvala 2005, 67–71.

¹⁰⁷ Leena Rossi (2012) on avannut perusteellisesti muistitietotutkimusta ja Alessandro Portellin kirjoituksia muistitiedon luonteesta.

samalla hioa ja kiteyttää niitä tiettyyn, haluttuun ja valittuun muotoon. Haastattelussa muistelija ei välttämättä tunne oloaan niin turvalliseksi, että haluaisi kertoa syvempiä tuntojaan haastattelijalle ja tallennusvälineelle.

Muistot, muisti ja muistaminen kietoutuvat yhteen lähdeaineistossani, kuten myös muistelu ja kerronta. Muistelu ja kerronta ovat muistojen esittämistä. Muistot puolestaan ovat tallentuneet muistiin, ja muistamisessa niitä palautetaan mieleen.¹⁰⁸ Muistelmat sisältävät (oma)elämäkerrallisia, yksilöllisiä ja yhteisöllisiä, subjektiivisia ja tarinallisia piirteitä. Muistelmat viittaavat menneisyyteen ja ”elettyyn todellisuuteen” muodostaen eräänlaisen yleiskatsauksen jostain tapahtumasta tai pitemmästä ajanjaksosta.¹⁰⁹ Historiikkeja ja muistelmia on lähdeaineistossani pääasiassa 1970-luvulta alkaen. Tuolloin kenties aika alkoi olla kypsä kipeidenkin asioiden käsittelyyn ja erilaiset julkaisualustat olivat petsamolaisten ulottuvilla. Tätä ennen julkaistut muistelmat ovat luonteeltaan kertovampia, arkea ja elämää kertaavia ja perimätietoa välittäviä. Pohdintaa alkaa olla mukana enemmän 1980-luvun ja sitä myöhemmissä julkaisuissa. Mitä lähemmäs tätä päivää tullaan, sitä enemmän jälkipolvet pohtivat sukulaistensa ja petsamolaisten kokemuksia ja tekevät yhteenvetoa ja samalla jäsentävät petsamolaista identiteettiä. Heillä ei ole enää suoraa pääsyä aiempien sukupolvien muistojen äärelle, mutta heillä on käsissään vuosikymmenien aikana kertynyt muistitieto.

Haastatteluaineistoon katson kuuluvaksi sellaiset äänitetyt haastattelut, joita olen itse päässyt kuuntelemaan ja tarvittaessa tekstintämään.¹¹⁰ Sitaattien käytössä olen pyrkinyt säilyttämään henkilön oman tavan kertoa ja muistella, mutta lukemista ja asiasisällön hahmottamista helpottaakseni olen jättänyt ilman erillistä merkintää/huomautusta pois toistoa, änkytystä ja täytesanoja (niinku, tota) sekä lisännyt mukaan pilkkuja ja pisteitä, vaikka haastateltavan puheesta ei olisi ollut kuultavissa tauotuksia tai virkerajoja. Olen tarkastanut kaikki käyttämäni sitaatit (niin haastatteluista kuin muistakin lähteistä) vielä lopuksi varmistuakseni, että olen ymmärtänyt asiayhteyden oikein.¹¹¹

Osan haastatteluista tein pro gradu -tutkielmaani ja sivuainetutkielmaani varten vuonna 2013. Jatkoin haastattelujen tekemistä vuosina 2014–2018. Osa haastatteluista oli pari- tai ryhmähaastatteluja. Yhteensä tekemiäni haastatteluja on kahdeksantoista, ja mukana oli 24 haastateltavaa. Lähes kaikki kuuluvat toiseen

108 Hytönen 2014, 52. Hytönen esittää oman jaottelunsa täsmällisemmin perustuen Saarenheimon (1997), Määttäsen (1996), Korkiakankaan (1996) ja Ukkosen (2000) tutkimuksiin.

109 Peltonen, U-M 1996, 45.

110 Puhun tekstintämisestä, koska näen litteraatiolla tarkoitettavan tarkkaa puhutun ylöskirjausta erilaisia litteraatiomerkkejä hyödyntäen. Olen pyrkinyt tekstintämään tallenteelta kuulemani sanatarkasti ylös, ja toisinaan olen kirjannut ylös huokauksia, naurahduksia tai tekemiäni huomioita: kyse on ollut sisällönanalysista (Ruusuvoori & Nikander 2017, 430). Osasta haastatteluja olen tehnyt itselleni vain tiiviitä muistiinpanoja.

111 Ks. myös Ruusuvoori & Nikander 2017, 439.

petsamolaiskukupolven.¹¹² Suurin osa antoi kirjallisen suostumuksensa käsitellä haastatteluja heidän omalla nimellään. Kuusi haastateltavaa antoi suostumuksensa haastattelun tutkimuskäyttöön mutta ei halunnut tulla mainituksi nimeltä. He kulkevat tutkimuksessa tunnistetuilla H1–H6.

Kulttuuriantropologi Tiina Suopajarvi haastatteli petsamolaisia sota- ja evakkokokemuksista vuosina 2014–2015 osana Petsamo-verkoston tutkimusta. Suopajarvi lähetti heille laatimani tiedotteen luettavaksi ja pyysi haastateltaviltaan luvan antaa haastattelut tutkimuskäyttöön tätä tutkimusta varten. Suopajarvi toimitti minulle yhdeksän haastattelua, joissa on mukana yksitoista haastateltavaa. Viittaan heihin tunnistetuilla TSH1–TSH11. Kaikki haastateltavat ovat asuneet tai syntyneet Petsamossa, ja he kuuluvat toiseen petsamolaiskukupolven.

Vanhempaa haastatteluaineistoa tilasin tutkimuskäyttöön Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistosta (KPA). Kuusi haastattelua on tehty vuonna 1972 ja yksi vuonna 1961. Osaa henkilöistä on haastateltu useampaan kertaan, ja osassa haastatteluista on mukana useampi henkilö. Näin ollen haastateltavana on ollut yhteensä kahdeksan henkilöä, jotka kaikki kuuluvat ensimmäiseen polveen. Heistä kuusi on Petsamossa syntyneitä kolttasaamelaisia. Äänitiedoilla on kuultavissa haastateltavien tarkat henkilötiedot, mutta arkiston käyttösäätöjen mukaisesti olen anonymisoinut tiedot tutkimustani varten. Viittaan haastatteluihin arkiston omilla tunnistetuilla, esimerkiksi: KPA Y/04472 1972.

Lisäksi olen perehtynyt Inarin kulttuuritoimen haastatteluaineistoon (IKH) *Tarinoiden Inari* (TI) vuosilta 1979–1989. Haastattelut ovat vapaasti kuunneltavissa ja käytettävissä internetissä, ja ne ovat osa Inarin kunnan äänitearkistoa (IKÄ). Tutkimuskäyttöön valikoitui 17 haastattelua. Mukana on yksitoista haastateltavaa, jotka kaikki esiintyvät tutkimuksessani omilla nimillään. Mielekkäämpää olisi ehkä puhua 17 äänitteestä, koska haastattelut on päätetty eri mittaisiksi äänitteiksi ja otsikoitu muistellun teeman mukaan. Tästä syystä äänitteissä ei ollut välttämättä mukana taustatietoja siitä, onko haastateltava syntynyt Petsamossa vai muuttanut sinne myöhemmin. Joistain äänitteistä asia oli kuitenkin pääteltävissä. Vaikuttaisi siltä, että tässä aineistossa on sekä ensimmäiseen että toiseen polveen kuuluvia petsamolaisia. Ainakin seitsemän haastateltavaa kuuluu ensimmäiseen petsamolaiskukupolven.

Olen käyttänyt lähteitani myös muutamia kanssani käytyjä epävirallisia keskusteluja ja saamiani tiedonantoja, joista minulla on ylhäällä vain niukat muistiinpanot tutkimuspäiväkirjassani. Varsinaisista haastatteluista ei siis ole kyse, mutta keskustelijat ovat olleet tietoisia siitä, että teen tieteellistä tutkimusta petsamolaisista. Henkilöt ovat itse spontaanisti halunneet keskustella perheensä ja sukunsa vaiheista, mutta en ole laatinut heidän kanssaan mitään virallisia sopimuksia keskustelujen

112 Mukana on myös Varejoella opettajina työskennelleiden Sirkka ja Heikki Kinoksen haastattelu. Heillä ei ole petsamolaistaustaa.

tutkimuskäytöstä. Tästä syystä olen anonymisoinut tiedot ja viittaa niihin vain erittäin harkitusti. Tutkimustekstissä kyseiset henkilöt kulkevat tunnisteilla K1 ja K2.

Kirjallinen lähdeaineisto koostuu sekä petsamolaisien laatimasta materiaalista että sellaisesta muiden tahojen toimittamasta ja tuottamasta materiaalista, jonka työstämiseen petsamolaiset ovat osallistuneet. Kirjallista lähdeaineistoa on tuotettu paljon Petsamo-Seura ry:n¹¹³ toiminnan parissa. Seura perustettiin Oulussa vuonna 1972. Olen perehtynyt seuran *Petsamolaista*-lehteen, internetsivuihin ja muutamaa jäsenkirjeeseen. Sääntöjensä mukaan seuran ”tarkoituksena on toimia entisen Petsamon asukkaiden ja heidän jälkeläistensä yhdysiteenä sekä kerätä ja tallentaa Petsamon ja petsamolaisien historiaa”. Tätä tavoitetta seura toteuttaa muun muassa julkaisemalla vuosittain *Petsamolaista*-lehteä. Seuran hallinnassa on vuonna 2014 perustettu Facebook-ryhmä *Petsamon kylät ja ihmiset*.¹¹⁴ Lähdeaineiston laajuuden vuoksi ryhmä ei kuulu lähdeaineistooni vaan se on osa muuta taustoitettavaa aineistoa. Olen tehnyt yleishuomioita ryhmän toiminnasta tutustumalla siellä julkaistuun aineistoon ja seuraamalla jäsenten käymää keskustelua. En yksilöi ryhmän jäseniä, vaan olen tehnyt itselleni muistiinpanoja omista havainnoistani yleisellä tasolla.

Sen sijaan olen käynyt tarkasti läpi *Petsamolaista*-lehden numerot vuosilta 1975–2020. Lehti alkaa Puheenjohtajan palstalla/tervehdyksellä ja usein myös toimittajan terveisillä. Lehdessä esitellään seuran toimintaa tiedottein ja uutisin ja mukana on Petsamoa käsittelevien kirjojen esittelyä ja niiden myynti-ilmoituksia. Toimittajat ovat tehneet haastatteluja ja koonneet katkelmia ja otteita kirjeistä ja muista aikaiskirjoituksista kuten muistiinpanoista. Perheutisia ja kuolinilmoituksia lehden sivuilta löytyy harvakseltaan. Vanhoja valokuvia, sanoma- ja aikakauslehtijuttuja on julkaistu uudelleen lukijoiden iloksi, samoin kaskuja, vanhaa sanastoa, perimätietoa, ruokareseptejä ja loruja. Vuosien varrella on ehtinyt kertyä lukuisia petsamolaisien, asiantuntijoiden sekä historiantutkijoiden juhlapuheita, selontekoja ja yleisesityksiä Petsamon ja petsamolaisien historiasta. Petsamolaiset itse ovat laatineet muistelmia, matkakuvauksia ja -kertomuksia, runoja ja laulunsanoja lehden sivuille. Näistä petsamolaisien itse laatimista kirjoituksista keskityin niihin, joissa kirjoittaja esittää näkemyksiään ja tulkintojaan. Luonteeltaan selostavat kirjoitukset, jotka eivät sisällä henkilökohtaista tulkintaa, karsiutuivat lähestulkoon kaikki tarkastelusta pois. Kirjoitusten kautta on mahdollista tarkastella, miten petsamolaiset ja jälkipolvet välittävät Petsamon historiaa ja petsamolaisien vaiheita käsittelevää tietoutta omiensa

113 Seuran virallinen, rekisteröity nimi on Petsamo-Seura ry. Käytän kyseistä kirjoitusasua sitaateissa, taulukoissa ja lähdeviitteissä, muutoin käytän käsitteitä Petsamo-Seura, seura ja yhdistys.

114 Ryhmän perustaja ja alkuperäinen ylläpitäjä on Seppo Lepistö. Ryhmä siirtyi Petsamo-Seuran hallintaan toukokuussa 2016. Lepistö palasi ylläpitäjäksi maaliskuussa 2020. Petsamon kylät ja ihmiset Fb-sivusto (s.a.); Petsamo-Seura ry:n kotisivut (s.a); THTA: Tutkimuspäiväkirja; Jäsenkirje 1/2020, Petsamo-Seura ry.

parissa ja eteenpäin jälkipolville ja suurelle yleisölle. On syytä muistaa, että kullakin toimittajalla on ollut omanlaisensa tyyli kasata, editoida ja työstää lehteen lähetetty materiaali julkaisukuntoon.

Myös muilla julkaisualustoilla, kuten sanoma- ja aikakauslehdissä, pienpainatteissa ja kustantamojen julkaisuissa on runsaasti petsamolaisen tuottamaa materiaalia. Niistä voi löytää samantyyppisiä kirjoituksia kuin *Petsamolaista*-lehdestä¹¹⁵ eli laulunsanoituksia, loruja, runoja, muistokirjoituksia ja kuolinilmoituksia. Petsamolaiseen muistitietoon kuuluu myös omakustanteisia ja kustantamojen julkaisemia satuja, romaaneja, novelleja, muistelmia. Lisäksi lähdeaineistooni lukeutuvat populaarit historiateokset ja muut suurelle yleisölle suunnatut kirjoitukset, joita on julkaistu niin ikään sanomalehdissä ja internetsivuilla, omakustanteina ja kustantamojen julkaisuina. Yhteistä näille kaikille edellämainituille julkaisuille on niiden kiteyttävä ja kokoava kirjoitustapa. Niiden pyrkimyksenä on yleistajuistaa ja välittää lukijoille oleellisia tietoja ja tunteita Petsamoon ja petsamolaisuuteen liittyen. Olen myös läpikäynyt vanhoja *Lapin Kansa* -sanomalehtiä ja *Pohjolan Sanomat* -sanomalehtiä paikantaakseni aikalaiskeskustelua ja -kontekstia mutta myös uudempia sanomalehtikirjoituksia ja uutisia. Yleisradion tuotanto sisältää sekä petsamolaisista kertovaa että heidän käsikirjoittamaansa tuotantoa.

Kuten lähdeaineiston esittelystä ja lähdeluettelosta voi havaita, tietyt nimet toistuvat erityyppisten julkaisujen yhteydessä. Erno Paasilinna laati ensimmäisen Petsamon historiaa käsittelevän kokonaisuuden, joka julkaistiin kaksiosaisena vuosina 1980 ja 1983. Kirjat sisältävät myös Paasilinnan muistelmia ja suku- ja perhehistoriaa, joita hän on käsitellyt myös muissa yhteyksissä. Kirjailijana ja toimittajana Paasilinna tuli tunnetuksi kärjekkäästä yhteiskuntakritiikistään ja tiivistä mutta ilmaisu- ja merkitysriikkaasta kirjoitustyylistään, joka näkyy myös hänen Petsamo-aiheisissa julkaisuissaan. Toimittaja-kirjailija Mirjam Kälkälä on laatinut runsaasti runoja ja laulunsanoituksia ja ollut aktiivisesti mukana Petsamo-Seuran toiminnassa. Kälkälän ilmaistutyyli on todella monipuolinen, hänen kynästään ovat lähtöisin niin haikean nostalgiset runot, kriittiset jälleenrakennusajanmuistelmat kuin tietokirjat, historiikit ja historiallisfiktiiviset romaanit. *Petsamolaista*-lehden pitkäaikaisena toimittajana hän ollut valikoimassa julkaistavia tekstejä ja editoimassa niitä. Sama kuvaus pätee pitkälti kirjailija Tuulikki Soiniin, joka on kirjoittanut muistelmiaan ja historiallisiin lähteisiin pohjautuvan fiktiivisen Petsamo-trilogian, julkaissut päiväkirjamerkintänsä sotavuosilta sekä laatinut Petsamon historiaa esitteleviä tekstejä. Tämä kolmikko on tunnetuin petsamolaisuuden edustaja Suomessa

115 Osa *Petsamolaista*-lehdessä olevista kirjoituksista löytyy lähdeluettelosta näiden tarkempien otsikoiden (kuten ”Runot, lorut ja laulujensanoitukset”) alta, ei otsikon ”*Petsamolaista*-lehti (1975–2020)” alta. Jaottelu on tältä osin hieman epälooginen, mutta päädyin tähän ratkaisuun, sillä se tuo esille lähdeluettelossa otsikkotasolla kuinka monipuolista petsamolainen muistitieto on. Lähdeluettelo on siten yksi tutkimukseni tulos: lähdeluettelo voi lukea vastauksena sille, missä ja miten petsamolaiset tuottavat historiakuvia.

kirjailija Rauni Kivilinnan ohella. Hän on niin ikään ollut mukana Petsamo-Seuran toiminnassa ja kirjoittanut Petsamon vuosista kertovia fiktiivisiä romaaneja. Lisäksi on mainittava saamelaista näkökulmaa esillä pitänyt kolttasaamelaisten pitkäaikainen luottamusmies Matti Sverloff, joka on Petsamo-kirjoituksissaan hyödyntänyt sekä luottamusmiehen rooliaan että kotiseutunsa menettäneen ihmisen näkökulmaa. Petsamonkarjalainen Kirill Sergejeff on puolestaan kirjoittanut Petsamosta ja alueen kalastuksesta niin kalatalousammattilaisena ja kalastajaperheen poikana. Heitä kaikkia yhdistää kirjallisissa julkaisuissaan kotiseudun menetyks, ja se että he käsittelevät omaa perhe- ja sukuhistoriaansa.

Lähdeaineistoa olisi voinut edelleenkin laajentaa, sillä en kokenut, että se olisi varsinaisesti kylläntynyt missään vaiheessa. Jokaista lähdettä voi tarkastella uudestaan erilaisista lähtökohdista ja erilaisten kysymysten avulla.¹¹⁶ Monta mielenkiintoista kirjaa ja muistelmaa jäi lukematta ja monta haastattelua tekemättä. Voi myös olla, että erilaiset tietotekniset analyysiohjelmat ja laajemmin digitaalinen historiantutkimus olisivat auttaneet minua löytämään uusia keskeisiä teemoja, joihin keskittyä. Petsamon ja petsamolaisien menneisyydessä riittää edelleen tutkittavaa, sillä olen tarkastellut aineistoa omien tavoitteideni ja lähtökohtieni mukaisesti.¹¹⁷

Tutkimuseettiset lähtökohdat ja työn rakenne

Tutkimuseettisiä valintojani ja velvoitteitani olen työstänyt ja punninnut läpi koko tutkimusprosessin. Pohdin pitkään, anonymisoinko haastateltavani. Näen kuitenkin tärkeänä tutkimuksen laadun ja muistitiedon analysoinnin kannalta, että ihmiset kulkevat tutkimuksessani omilla nimillään siinä määrin kuin se on esimerkiksi arkistojen käyttösääntöjen ja voimassa olevien lakien mukaan mahdollista.¹¹⁸ Näen, että petsamolaisien anonymisointi olisi voinut olla heille yksi uusi kipupiste, kun ottaa huomioon, että he jo kokevat jääneensä sivuun, tulleensa vaiennetuiksi ja unohdetuiksi. Pysin siihen, ettei tutkimukseni marginalisoi¹¹⁹ petsamolaisia uudestaan. Kun Euroopan Unionin uusi tietosuojalaki ja kansallinen tietosuojalaki astuivat voimaan, päivitin tutkimuskäytänteeni ja laadin asianmukaiset tiedotteet, joiden pohjalta pyysin haastateltaviltani lupaa käsitellä haastatteluja heidän omilla

116 Hyvärinen 2017, 34.

117 Vrt. Kalela 2018, 33.

118 Vrt. Teräs & Koivunen 2017, 204.

119 Koskivirta & Lidman 2017, 18. Kirjoittajat käsittelevät problematiikkaa Ginzburgiin 1992, Kaartiin 2005 ja Thomasiin 2005 viitaten.

nimillään. Suurin osa antoi suostumuksensa¹²⁰ tutkimustani ja muuta aiheeseen liittyvää akateemista ilmaisuani varten. Käsittelen henkilötietoja tutkimukseni siinä määrin kuin on tarpeellista asiayhteyden ymmärtämiseksi ja analyysin etenemiseksi.¹²¹

Varsinkin Jorma Kalelan julkaisut ja *Historiantutkimuksen etiikka* -teos¹²² ovat auttaneet minua sanoittamaan, mistä tutkimuseettisissä valinnoissani on kyse. Olen pyrkinyt analyysissa, rekonstruktiossa, argumentaatioissa, sanavalinnoissa ja kontekstualisoinnissa eettiseen lähestymistapaan ja tekemään oikeutta tutkimilleni ihmisille ja heidän näkemyksilleen. Tarkoitin tällä sitä, että olen pyrkinyt ottamaan huomioon lähdeaineistoni ja tutkimusaiheeni kannalta olennaiset asiayhteydet ja taustoittamaan niiden avulla käsittelemiäni teemoja. Oikeudenmukaisen ja läpinäkyvän tulkinnan olen pyrkinyt tuomaan esille täsmällisillä lähdeviitteillä, kertomalla kuka¹²³ puhuu missäkin yhteydessä, nostamalla esille hyvin erilaisia tapoja hahmottaa menneisyys ja kertoa siitä sekä kunkin pääluvun päättävällä yhteenvetoluvulla – jotta lukija pystyy seuraamaan, miten tutkimus ja analyysi etenevät ja millaiselle argumentaatiolle johtopäätökseni perustuvat. Tämä näkyy runsaina sitaatteina ja jopa tarpeettomana toistona (jolloin argumentaatio kärsii) mutta päädyin kyseiseen esitystapaan läpinäkyvyyden ja oikeudenmukaisen rekonstruktion nimissä.¹²⁴

Tutkimukseni rakenne on kronologistemaattinen. Osat I–III on otsikoitu käsiteltävän aikakauden mukaan. Kussakin osassa on kaksi–kolme lukua, joiden otsikot rajaavat tarkemmin tietyn ajan tai teeman (kuten OSA I, luku 2: Petsamon siirty-

120 Suostumus on yksi mahdollinen peruste henkilötietoja sisältävän aineiston käsittelylle tieteellisessä ja historiallisessa tutkimuksessa. Parempi ratkaisu olisi voinut olla käsitellä henkilötietoja rekisterinpitäjän yleistä etua koskevan tehtävän perusteella. Käsittelen joiltain osin kuitenkin myös henkilötietojen erityisryhmiä, joita aiemmin kutsuttiin arkaluonteisiksi henkilötiedoiksi. Niihin kuuluvat ”rotu tai etninen alkuperä, poliittisia mielipiteitä, uskonnollinen tai filosofinen vakaumus, ammattiliiton jäsenyys, terveyttä koskevia tietoja, seksuaalinen suuntautuminen tai käyttäytyminen, geneettisiä ja biometrisia tietoja henkilön tunnistamista varten”, ja niiden käsittelyyn tarvitaan aina rekisteröidyn nimenomainen suostumus, ellei rekisteröity ole itse saattanut tietoja muussa yhteydessä julkiseksi. Henkilötietojen käsittelyperusteen valinta ja lainmukaisuuden varmistaminen tieteellisessä tutkimuksessa, Tietosuojavaltuutetun toimisto; Erityisten henkilötietoryhmien käsittely, Tietosuojavaltuutetun toimisto. Asiasta tarkemmin, ks. EUROOPAN PARLAMENTIN JA NEUVOSTON ASETUS (EU) 2016/679, annettu 27 päivänä huhtikuuta 2016, luonnollisten henkilöiden suojelusta henkilötietojen käsittelyssä sekä näiden tietojen vapaasta liikkuvuudesta ja direktiivin 95/46/EY kumoamisesta (yleinen tietosuojasetus); Tietosuojalaki 1050/2018.

121 Ks. myös Kokko 2017.

122 Lidman, Koskivirta & Eilola (toim.) 2017.

123 Muun muassa tästä syystä näen tarpeellisena, että mahdollisimman moni esiintyy tutkimuksessani omalla nimellään. Esimerkiksi Anu Koskivirta ja Satu Lidman (2017, 17) huomauttavat Vehkalahteen (2013) viitaten: ”Yksityisyyden suojaan perustuva henkilö- ja paikkatietojen häivyttäminen [...] sotii historiatieteiden tapahtumien autenttista esittämistä ja dokumentoimista sekä riittävää kontekstoimista vastaan.”

124 Kaartinen 2005 passim., Kalela 2000/2020 passim.; Kalela 2017 passim.; Koskivirta & Lidman 2017 passim.; Vainio-Korhosen 2017, 35 mukaan McKeough (2017).

minen Suomelle). Lukujen alle jaoteltujen analyysilukujen otsikot täsmentävät teemoittelu entisestään (kuten OSA II, alaluku 2.3 Evakko aika ja kohtelu; OSA III, alaluku 1.2 Ankara arki ja kontrolli herättävät kritiikkiä ja menneisyyden kaipuuta).

Kunkin pääluvun viimeinen luku (OSA I: 1.4, 2.3, 3.5, OSA II: 1.4, 2.4, 3.4; OSA III: 1.4, 2.4) tekee yhteenvetoa kyseiseen aikaan liittyvästä historiakuvasta. Osan päättävät yhteenvetoluvut (OSA I: luku 4; OSA II: luku 3; OSA III: luku 3) on otsikoitu siten, että ne auttavat hahmottamaan millaista historiakuvaa petsamolaiset ovat välittäneet Petsamon ajasta, sota- ja evakkovuosista ja myöhemmistä vuosikymmenistä. Rakenne on yksi keskeisistä tutkimustuloksistani.

OSA I ELÄMÄ PETSAMOSSA ELI AIKA ENNEN

1. PETSAMON ENSIMMÄISET ASUTTAJAT JA MUUT ALUEELLA LIIKKUJAT

1.1 Ensimmäiset Petsamossa liikkujat ja asutuksen vakinaistuminen

Petsamon vakinaista asuttamista koskeva muistitieto sijoittuu pitkälti 1800-luvun puoliväliin, aikaan jota historioitsija Jouni Alavuotunki nimittää uudisasukkaiden rynnäköksi. Jäämeri oli tullut maaseudun asukkaille jo ennestään tutuksi elinmahdollisuuksien antajana olosuhteiden heiketessä Pohjois-Suomessa. Runsaista kalasaaliistaan tunnettu Jäämeren seutu houkutteli suomalaisia uudisasukkaita 1850–1860-luvun nälkävuosina.¹²⁵ Tätä varhaisemmista vaiheista on verrattain vähän petsamolaismuistitietoa tai -julkaisuja, tosin saamelaismuistitieto kantaa jopa tuhannen vuoden taakse. Tarkastelen seuraavaksi erityisesti suomalaista, karjalaista ja saamelaista näkökulmaa liittyen Petsamon asuttamiseen. Tarkastelun kohteena ovat Petsamossa syntyneen suomalaiskirjailijan Erno Paasilinnan *Kaukana maailmasta – Historiaa ja muistoja Petsamosta*, joka on suurelle yleisölle suunnattu historiateos vuodelta 1980, karjalaistaustaisen Kirill Sergejeffin muistelmateos *Hyvästi pyyntiveristen paratiisi* vuodelta 1998 ja kolttasaamelaisen Matti Sverloffin muistelmateos *Suenjelin saamelaisten perintö* vuodelta 2003. Näissä julkaisuissa ovat mukana kaikki Habermasin ja Portellin erittelemät maailmasuhteen ja historiakerroksen tavat, mutta erityisesti niistä välittyvät *objektiivinen maailmasuhde, sosiaalinen maailmasuhde* sekä *institutionaalinen kerronta*. Julkaisut nimittäin tarkastelevat Petsamon menneisyyttä yleiseltä tasolta, jolloin kerronnasta hahmottuu sekä poliittisia ja ideologisia näkemyksiä että suhtautumista ympäröiviin asiutiloihin ja institutionaaliseen järjestykseen. Analyysia täydentävät *Petsamolaista*-lehdessä julkaistut muistelmat sekä Kansanperinteen arkistossa olevat ja itse tekemäni haastattelut.

Kaukana maailmasta – Historiaa ja muistoja Petsamosta on Paasilinnan kaksiosaisen Petsamon historiaa käsittelevän teossarjan ensimmäinen osa.¹²⁶ Paasilinna ei erittele käyttämiään lähteitä, mutta hän on tehnyt muiden avustuksella runsaasti haastatteluja ja on kartoittanut Petsamon historiaa usean vuosisadan ajalta. Näyttää siltä, että vanhojen kronikoiden lisäksi Paasilinna on kerännyt julkaisujaan varten suullista perimätietoa kirjoittaakseen Petsamon alkuvaiheiden historiasta.¹²⁷ Paasilinnan rakentama tulkinta Petsamon historiasta alkaa luvulla ”Aikojen alussa”.

125 Alavuotunki 1999, 41–42, osin Eriksen–Niemeen (1981) viitaten.

126 Paasilinna, E. 1980; Paasilinna, E. 1983.

127 Paasilinna, E. 1980. Ainakin haastateltavani Iris Taimenen isä Unto Äärelä auttoi Erno Paasilinnaa tekemällä taustatyötä teoksia varten. Iris Taimen, haastattelu 29.6.2016; Taimen 2006, 40.

Siinä Paasilinna kirjoittaa Petsamoon saapuneista ihmisistä ”etelässä kohdattujen vaikeuksien työntäminä” sekä heidän verottamisestaan kiinnostuneista tahoista ja sitä toteuttaneista henkilöistä. Paasilinna näkee, että rajojen epäselvyyden tai olemattomuuden vuoksi ”kaikki lappalaiset ovat saaneet maksaa veroa kaikille”.¹²⁸ Tämä teema tuo myös näkyville, kuinka Paasilinna pitää esillä (koltta)saamelaisten oikeuksia Petsamo-kirjoissaan. Hän pitää kolttia maan tosiasiallisina omistajina. Tämä tulee esille muun muassa Paasilinnan kirjoittaessa verotuksen voimistumisesta Ruotsin valtakunnan levittäytyessä Jäämeren ranta-alueille, missä Tanska–Norja ja Venäjä jo verottivat henkilöitä ja perheitä:

Yhteismaa-ajatus alkoi tuntua taakalta, kun alkava uutisasutus rajoitti lappalaisten¹²⁹ elinpiiriä ja näiden oli vetäydyttävä yhä suppeammille maa-alueille. Kun lappalaisten alkoivat vakiintua kyliin, metsästys- ja kalastusalueisiin, keksittiin ryhtyä verottamaan maata, sen käyttöoikeuksia.

Se oli hyvä keksintö: aivan huomaamatta, pitkälle aikavälille levittäytyneenä syntyi tilanne, että lappalaiset, jotka oikeudellisesti omistivat koko maan sen ensimmäisinä asukkaina, pantiin maksamaan omasta maastaan veroa sen anastajille. Ja sitä myöten he myös menettivät maansa, ikuisiksi ajoiksi.¹³⁰

Yhteismaa-ajatuksella Paasilinna tarkoittaa *fellesdistriktiä* eli yhteisaluetta, jota useat eri tahot verottivat.¹³¹ Tässä yhteydessä Paasilinna korostaa kolttien asemaa alueen ensimmäisinä asukkaina. Hieman myöhemmin kirjassaan Paasilinna tosin kirjoittaa, että alueen ensimmäisiä kansoittajia olisivat olleet komsakulttuurin¹³² muinaiset pyyntiheimot, jotka mahdollisesti ovat saamelaisten ”kaukaisia esi-isiä”.¹³³ Ensimmäisenä Petsamon vakinaisena asukkaana Paasilinna pitää Trifon Petsamolaisena tunnetuksi tullutta Petsamon ortodoksisen luostarin perustajaa, joka tuli käännyttämään alueen ”lappalaisia”.¹³⁴

Paasilinnan kirjoitukset eivät siis ole aivan johdonmukaisia sen suhteen, keitä hän pitää alueen ensimmäisinä asuttajina – saamelaisia vai komsakulttuurin ihmisiä, jotka ensimmäisinä kulkivat alueella jääkauden jälkeen. Hän kuitenkin kirjoittaa jo *Kaukana maailmasta* -teoksen alkupuolella auki Petsamon historiakirjojensa keskeisen näkökulman. Paasilinnan rakentaman historiakuvan mukaan pohjoisia

128 Paasilinna, E. 1980, 9–10.

129 Paasilinna käyttää käsitettä ”lappalainen”, jolla hän tarkoittaa saamelaista. Tämä käy ilmi esimerkiksi siitä, että hän käyttää käsitteitä vuorotellen, toistensa synonyymeina. Esim. Paasilinna, E. 1980, 36–37.

130 Paasilinna, E. 1980, 16.

131 Ks. Johdanto, alaluku ”Petsamon yleishistoriaa”; Lähtenmäki 2006, 10–26, 221; Lähtenmäki 2017, 27.

132 Ks. Johdanto, alaluku ”Petsamon yleishistoriaa”. Nykytutkimuksessa ei enää puhuta komsakulttuurista.

133 Paasilinna, E. 1980, 36.

134 Paasilinna, E. 1980, 37.

rannikkoja asuttivat useassa eri vaiheessa elintilaa ja elantoa etsineet ihmiset. He eivät kuitenkaan löytäneet rauhaa vaan olivat muiden tahojen valtaintressien ja hyödyntämispyrkimysten kohteena pohjoisilla alueilla. Tästä kaikesta petsamolaiset ja varsinkin saamelaiset joutuivat kärsimään.¹³⁵ Paasilinna kirjoittaa esimerkiksi lyhyesti 1500–1600-luvun vaiheista, kuten Ruotsin valtakunnan laajenemispyrkimyksistä Jäämerelle, englantilaisten ja venäläisten perustamista kauppapaikoista Kuolan niemimaalle sekä Hollannin Jäämeren laivastosta, joka aloitti valaiden ”rosvopyynnin”.¹³⁶

Paasilinnan käytäntö jättää lähteet mainitsematta hankaloittaa sen hahmottamista, mille haastatteluille, julkaisuille ja tutkimuksille hän esityksensä pohjaa. Kokonaisuutena Petsamo-kirjat kuitenkin edustavat hänen tapaansa esittää Petsamon menneisyys. On siis vaikea sanoa, missä määrin Petsamo-kirjoissa oleva historiatulkinta on ”paasilinnamainen”, missä määrin ”petsamolainen” tai missä määrin ”suomalainen”. Lisäksi on hyvä ottaa huomioon Paasilinnan asema 1980-luvun Suomessa. Hän oli jo tehnyt läpimurtonsa kirjailijana ja muutenkin ollut monipuolisesti esillä julkisuudessa, ja hänen Petsamo-kirjoistaan käytiin kriittistäkin keskustelua lehtien palstoilla. Vuosina 1984 ja 1985 hän sai useita merkittäviä palkintoja teoksistaan.¹³⁷ Paasilinnan vaikutusta myöhempiin Petsamo-julkaisuihin ei siis voi sivuuttaa, ja hänen rakentamansa historiakuva edustaa myös julkisessa keskustelussa yhtä eniten esillä ollutta ja tunnetuinta tulkintaa Petsamon ja petsamolaisten menneisyydestä.

Kirill Sergejeff syntyi karjalaiseen kalastajaperheeseen 1920-luvun alkupuolella Petsamon Trifonassa. Hänen isänsä Daniel oli syntynyt samassa kylässä 1880-luvulla. Sergejeffin isänisä oli tullut Petsamoon Kuolavuonosta kevättalvella 1884 ”paremman elämän toivossa” katovuosien työntämänä.¹³⁸ *Hyvästi, pyyntiveristen paratiisi* on Sergejeffin vuonna 1998 ilmestynyt muistelmateos, joka sisältää ylisukupolvista muistitietoa ja muissa yhteyksissä muodostuneita käsityksiä Petsamon vai-

135 Tästä kokonaistulkinnasta hyvinä esimerkkeinä käyvät myös Paasilinnan Petsamon historiaa käsittelevien kirjojen (1980; 1983) takakansitekstit. Ne voivat olla kustantajan laatimia, mutta edustavat Paasilinnan rakentamaa Petsamo-kuvaa.

136 Paasilinna, E. 1980, 16–22.

137 Paasilinna sai ainakin Eino Leino -palkinnon, Valtion tiedonjulkistamispalkinnon sekä Finlandia-palkinnon. Paasilinnan kirjallisesta urasta 1970- ja 1980-luvulla ks. Salminen 2018, eritoten sivut 96–167. Ks. myös Erno Paasilinna (s. a.) Otava: kirjailijat.

138 Sergejeff 1990, 43; Sergejeff 1998, 7, 76. Sergejeffin muistelmassa puhutaan välillä Kuolasta ja välillä Vienasta, mikä osoittaa kuinka monimuotoisesti ja vapaasti hän viittaa Karjalaan. Karjala onkin käsitteenä varsin moninainen, sitä käytettäessä voidaan viitata karjalan kieleen, maantieteellisiin alueisiin tai kulttuuriisiin alueisiin. Maantieteellisesti Karjala käsittää sekä Suomessa sijaitsevat Etelä-Karjalan ja Pohjois-Karjalan että Venäjällä olevat luovutetun Karjalan alueet eli Karjalankannaksen, Laatokan Karjalan ja Raja-Karjalan. Myös Aunus, Viena ja Tverin Karjala kuuluvat Venäjän karjalaisalueisiin. (Karjalan alueet (s. a.), Karjalan liitto. Taidehistorioitsija Hanna Kemppe on kiinnittänyt huomiota siihen, että Karjalaa voidaan tarkastella hallinnollisin, kulttuurisin, historiallisin tai maisemallisin perustein useina eri ”Karjaloina”. Kemppe 2016, 45–46. Tutkimuksissa (esim. Fingerroos & Loipponen 2007, 7; Loipponen 2012, 176) on kiinnitetty huomiota myös muistitiedossa tuotettuihin useisiin Karjaloihin.

heista. Sergejeff ei korosta karjalaista näkökulmaa, vaan teoksessa kerrotaan pitkälti merikalastuksesta ja muilla tavoin ”luonnosta ja pyynnistä” riippuvaisten ihmisten elämästä ja heille sattuneista tapahtumista. Alueen ihmisiä hän nimittää meripetsamolaisiksi, ei siis esimerkiksi karjalaisiksi. Lisäksi hän aloittaa teoksensa kolttien parissa kerrotulla tarinalla.¹³⁹ Kaikkinensa Sergejeffin muistelmateoksesta avautuu monipuolinen näkökulma Petsamon vaiheisiin, ja siitä voi paikantaa samanlaista historiantulkintaa, jota Paasilinna esitti Petsamo-kirjoissaan. Myös Sergejeffin näkemysten mukaan ulkopuoliset tahot liikkuvat Petsamossa omien tavoitteiden parissa, alueen asukkaiden kustannuksella. Tämä näkyy erityisesti ”Ei Suomella Jäämeren rantaa” -nimisessä muistelmassa:

Jäämeren rantamilla ja sen läheisessä sisämaassa maan ja meren antimista eläneet alkuperäiset asukkaat olivat etelämpänä asuvien, yhteiskunnallisesti pitkälle organisoituneiden kansojen hyötymispyrkimysten kohteina jo edellisen vuosituhannen puolelta saakka.¹⁴⁰

Tämän jälkeen Sergejeff kirjoittaa lännestä tulleista normanneista, idästä tulleista ”tsuudeista” eli vepsäläisistä tai karjalaisista, etelästä tulleista Ruotsin alaisista suomalaisista ja alueella 1300-luvulla käydyistä taisteluista eri ryhmien kesken. Sergejeff kertoo lyhyesti Ruotsin valtapyrkimyksistä alueella sekä rajankäynneistä 1500- ja 1800-luvulla.¹⁴¹ Paasilinnalle ja Sergejeffille Petsamon alueen vanhin historia on pohjoisille alueille kohdistuvien intressien ja valtapyrkimysten historiaa.

Samantapainen historiakuva on kolttasaamelaisten luottamusmiehenä toimineella Matti Sverloffilla, jonka *Suenjelin saamelaisten perintö* -teos ilmestyi vuonna 2003. Teos eroaa Paasilinnan ja Sergejeffin teoksista siinä, että se keskittyy yhteen etniseen ryhmään, kolttasaamelaisiin. Paasilinna ja Sergejeff puolestaan kirjoittavat Petsamon historiasta tavalla, joka valottaa alueen ihmisten kulttuurista, kielellistä ja etnistä moninaisuutta. Paasilinna ei siis kirjoita vain suomalaisista petsamolaisista eikä Sergejeff vain karjalaisista. Teoksen julkaisuajankohtana Sverloff ei enää toiminut luottamusmiehenä, mutta näyttäisi siltä, ettei hän ole unohtanut rooliaan työsteässään teostaan. Niin vahvasti hän pitää esillä kolttasaamelaista näkökulmaa ja haluaa kertoa heidän historiansa ja tehdä sitä tunnetuksi.¹⁴²

Teoksen toisen pääluvun otsikko on ”Moninkertaiset verot ja muut rasitteet”. Siinä Sverloff käsittelee monien muiden aiheiden ohella Tanska–Norjan veronkanto-oikeutta, verovelvollisuutta Venäjälle vuonna 1596 sekä Kaarle IX:n verosäännyöstä.¹⁴³ Sverloffin tapa kirjoittaa on pitkälti selostava, mutta paikoin hän kirjoittaa

139 Sergejeff 1998, passim.

140 Sergejeff 1998, 172.

141 Sergejeff 1998, 172–175.

142 Matti Sverloff toimi kolttasaamelaisten luottamusmiehenä vuosina 1969–1987. Tanhua 2014, 68.

143 Sverloff 2003, 17–20.

omia tuntemuksiaan auki: ”[K]aksin- ja kolminkertainen verotus oli koitunut saamelaisparoilte ylivoimaiseksi rasiukseksi.”¹⁴⁴ Vällillä hän myös käsittelee omia muistojaan, jotka liittyvät saamelaisten perinteisiin tapoihin ylläpitää historiatietoisuutta. Seuraavassa kohdassa tulee esille Petsamoon liittyvä tarinaperinne saamelaisiin kohdistuneesta ulkoisesta uhasta:

Jo kouluikäisestä muistan, että sukualueellani puhuttiin monista saamelaisyhteisöistä. Muisteltiin eri saamelaiskylien asukkaita ja heidän mennyttä elämäänsä kertomalla satuja ja kertomuksia. Oli myös paljon joikuja¹⁴⁵ entisajoista. Saduissa oli paljon sellaisia ihmismuistiin jääneitä tapahtumia, joissa tšuudit [*vainolaiset*] hävittivät saamelaiskyliä tappaen koko kylän kerralla. Joku onnekas oli sattunut jäämään henkiin.¹⁴⁶

Kirill Sergejeff julkaisi muistelmateoksessaan yhden näistä tarinoista, jolle hän antoi otsikon ”Naiset kylän pelastajina”. Kyse on kolttasaamelaisen Aleksin Fedotoffin kertomasta tarinasta, jonka Sergejeff kirjasi ylös. Fedotoff kertoo rosvojoukosta, joka matkasi vesiteitse Paatsjoella ja nappasi oppaakseen paikallisen kolttamiehen. Ovela opas onnistui kuitenkin johdattamaan rosvojoukon Kolttakönkään putoukseen, ja kylän naiset pieksivät putouksesta selvinneet ja rantaan raahautuneet rosvot leipälapioilla ja seipäillä kuoliaiksi. Näin kesäkylä ja sen asukkaat saatiin pelastettua tuholta.¹⁴⁷

On myös lukuisia tarinoita Vuarenki-nimisestä taitavasta metsästä liikkujasta, joka jäi useamman kerran metsäsissien vangiksi ja oppaaksi. Tarinoita on julkaistu kolttasaamelaiskirjailija Claudia Fofonoffin omakustanteisessa *Paatsjoen laulut. Pääšjoogg laulli* -vihkossa vuodelta 1988. Oveluuttaan Vuarenki onnistui johdattamaan osan sisseistä Yläkönkään kuohuihin ja karikkoihin. Eloonjääneet sissit pääsivät kuitenkin pian hengestään, sillä Vuarenki sai hälytettyä kyläläisiä apuun, ja he kävivät sissien kimppuun kirveineen ja muine aseineen. Tarinoissa sissipäällikkö pääsi aina ovelan oppaansa perään, mutta Vuarenki sai joko katkottua sissipäällikön sormet airolla tai lyötyä tätä kirveellä käteen.¹⁴⁸ Kolmannen tarinan mukaan Vuarenki oli jälleen oppaana, mutta tällä kertaa sissit tappoivat miehet ja ottivat naiset panttivangeiksi, koska saaren asukkaat eivät olleet hereillä.¹⁴⁹ Vastaavia opastarinoita on myös esimerkiksi karjalaisessa perinteessä.¹⁵⁰

144 Sverloff 2003, 21.

145 Kolttasaamessa *leu'dd* on oma musiikkiperinteen ja joikaamisen muoto. Kolttien musiikkiperinteestä (s. a.) Siida.

146 Sverloff 2003, 112.

147 Sergejeff 1998, 3–4. Vrt. Sergejeff 1997, 31.

148 Fofonoff 1988, 31–32.

149 Fofonoff 1988, 33.

150 Ks. esim. Ilomäki 2002, 207, 215.

Ulkoiseen uhkaan ja ovelaan oppaaseen liittyvä tiennäyttävä-tarinaperinne on elänyt pitkään saamelaisten parissa, ja aiheesta on tehty norjalainen filmatisointi *Veiviseren*, joka sai ensi-iltansa vuonna 1987. Elokuvasa nuori Áigin-poika näkee kuinka tsuudit tappavat hänen perheensä, ja hän pyrkii varoittamaan muita saamelaisia. Tsuudit ottavat hänet kiinni ja pakottavat nuorukaisen opastamaan heidät muiden saamelaisten luo. Tsuudit saavat surmansa tiputtuaan jyrkältä kallionkielekkäältä, jolle Áigin heidät johdattaa.¹⁵¹

Se, mikä yhdistää Paasilinnan, Sergejffin, Sverloffin teoksia sekä kolttatariinoita on *objektiivista maailmasuhdetta ja institutionaalista kerrontaa* välittävä historiakuva Petsamoon ja Jäämeren ranta-alueille kohdistuneista ulkopuolisista intresseistä ja uhista, joiden vuoksi alueen asukkaat joutuivat kärsimään ja sopeutumaan tilanteeseen. Saamelaisten joiut ja tarinat ovat vanhempaa perua mutta Paasilinnan, Sergejffin ja Sverloffin julkaisut edustavat 1980–2000-lukujen historiaesityksiä. Niissä on kaikissa läsnä kirjoittajien oma henkilökohtainen tulkinta, mutta näistä kolmesta kirjoittajasta Paasilinna pohjaa työnsä vankimmin tehdylle tausta- ja tutkimustyölle.

1.2 Petsamon ortodoksisen luostarin perustaminen, hävitys ja jälleenrakennus

Petsamon ortodoksinen luostari eli Pyhälle kolminaisuudelle pyhitetty luostari vihittiin käyttöön 1530-luvulla. Luostarin rakentamisessa oli kyse ortodoksisen uskon ja Venäjän vallan vahvistamisesta Muurmanskin alueella, sillä myös luterilais-tuneella Ruotsilla oli valtapyrkimyksiä alueen suhteen.¹⁵² Luostarin syntyhistoriaan liittyy ortodoksisen pyhän perimätiedon mukaan Mitrofan-nimisen saarnaajan käännytystoiminta kolttasaamelaisten parissa. Hänet vihittiin Trifon-nimiseksi munkiksi luostarin vihkimisen yhteydessä.¹⁵³ Trifon rakensi toisenkin kirkon. Se sijaitsi Pelastusvuoren vieressä ja pyhitettiin Jumalansynnyttäjän kuolonuneen nukkumiselle. Myöhemmin paikalle rakennettiin eräänlainen pienoislouostari, joka tunnetaan Yläluostarina. Paatsjoen rannalle nousi pyhille ruhtinaille, Borikselle ja Glebille omistettu kirkko ja Näätämojoen rantaan suurmartyyri Georgiokselle omistettu rukoushuone.¹⁵⁴ Tarton rauhassa Petsamon luostarista tuli osa Suomen

151 Elokuvan saamenkielinen nimi on *Ofelaš. Veiviseren* (1987); Sámi Film -tietokanta saamelaiselokuvi-ta: Tiennäyttävä (1987). Tiennäyttävä-tarinaperinteestä ks. myös Kahla 2020a, 43–49.

152 Enbuske 2013, 40; Metropoliitta Johannes 1980, 12; Metropoliitta Leo 1999, 433; Petsamon luostari (s. a.) Ortodoksi.net; Surakka 1980, 69. Hanna Kempin (1997, 45) mukaan rakennusvuosi olisi ollut 1565.

153 Arkkimandriitta Panteleimon 1990, 5; Kemppi 1997, 45.

154 Metropoliitta Leo 1999, 433–439; Surakka 1980, 73–75. Luostarin lukuisista tuhoista ja jälleenrakennuksista ks. Metropoliitta Leo 1999, 434, 437; Tuukkanen 11.6.2012. Ks. myös Kemppi 1997, 45, 81–82.

kreikkalaiskatolista¹⁵⁵ kirkkokuntaa. Niin kutsuttu Alaluostari, joka sijaitsi Parkkinassa Petsamo- ja Näsykkäjoen välissä eli Yläluostarista pohjoiseen, siirtyi luterilaisen seurakunnan käyttöön.¹⁵⁶ Ortodoksisen luostarin vaiheita koskevaa muistitietoa on mahdollista tarkastella lähinnä *sosiaalisena maailmasubteena ja yhteisöllisenä kerrontana*, sillä sen kautta hahmottuu, kuinka luostari ja sen munkkiveljet on vähitellen omaksuttu osaksi petsamolaisuutta.

Vuonna 1980 Lapin ortodoksisen seurakunnan juhla kirjassa julkaistiin Anna Mosnikoffin kertoma ”kolttasatu”¹⁵⁷, jonka mukaan Pyhä Trifon opetti ja ruokki kolttalapsia mutta alueen asukkaat eivät omaksuneet uutta, ortodoksista uskontoa aivan helposti tai ilman alkuaikojen vieroksuntaa. Mosnikoffin tarina sisältää sekä kolttasaamelaista muistitietoa että osia pyhästä perimätiedosta. Mosnikoff kertoo, miten Trifonin leikkaama ja jakama leipä ei lasten suureksi hämmästykseksi vähennyt lainkaan vaan säilyi samankokoisena. Kun lapset kertoivat tästä ihmeestä ja oppimistaan rukouksista vanhemmilleen, nämä totesivat: ”Meidän isämme ja äitimme ovat eläneet ilman rukouksia ja niin elämme mekin!”¹⁵⁸ Pyhien kohtaamista alkuvaikeuksista kertominen liittyy tyyppillisesti pyhään perimätietoon, eli kerrontatapa kanonisoituu tiettyyn muotoon.¹⁵⁹ Näkemys uuteen uskuntoon ja valistajaan kohdistuneesta vieroksunnasta välittyy myös suomalaiskirjailija Erno Paasilinnan *Kaukana maailmasta* -kirjasta. Siinä Trifon ja ortodoksinen luostaritoiminta näytettyvät alueen ihmisten ja elämänmuodon alistajina:

Trifon oli ”kuullut puhuttavan lappalaisten syntisestä elämästä” ja päättänyt pelastaa nämä ihmisparat ”synnin ja perkeleen pauloista”. Tuonaikaisilla lappalaisilla ei ollutkaan mitään käsitystä syntitaakastaan. He rasvailivat seitojaan kaikessa rauhassa ja toivoivat hyviä saaliita. Tästä rauhasta Trifon teki lopun, ja kalansaaliista myös.¹⁶⁰

Mosnikoffin tarinan ja Paasilinnan historiakirjan perusteella Trifonista piirretty *institutionaalista kerrontaa* sisältävä historiakuva ulkopuolisena alueelle saapujana

155 Suomen kreikkalaiskatolinen kirkkokunta jälleenrakennettiin jatkosodan jälkeen ja käyttöön otettiin uusi seurakuntajako. Tämän seurauksena vuodesta 1954 lähtien on puhuttu Lapin ortodoksisesta seurakunnasta. Tuominen 2013, 245.

156 Ortodoksisen luostarin ja kreikkalaiskatolisen seurakunnan vaiheista ks. Metropolilta Leo 1999. Tuulikki Soini kertoo päiväkirjamerkinnöissään Alaluostarin maisemasta ja arjesta. Ks. esim. Soini 1997, 300–301.

157 Käsite ”kolttasatu” vaikuttaa kirjan toimittajien valitsemalta ilmaisulta. Enemmänkin kyse on kolttien suullisesta perimätiedosta. Samantapaisia kertomuksia julkaissut kolttasaamelainen Claudia Fofonoff (1988, 3) puhuu itsekin saduista mutta myös tarinoista, kertomaperinteestä ja lauluista.

158 Pyhä Trifon 1980, 67. Lainausmerkit alkuperäislähteessä. Vrt. Kahla 2020a, 41–42; Kahla 2020b, 154. Kahla viittaa tässä Caroline Serck-Hanssenin tutkimukseen vuodelta 2017.

159 Ks. Kunnianarvoinen Trifon Petsamolainen, lappalaisten valistaja, suuri sankari ja Ihmeidentekijä 1980, 25; Pyhä Trifon Petsamolainen 15. joulukuuta (s. a.) Suomen ortodoksinen kirkko.

160 Paasilinna, E. 1980, 37.

tai jopa tunkeutujana, joka levitti alueelle uutta uskontoa. Ajan myötä kolttasaamelaiset toki omaksuivat ortodoksisuuden ja ortodoksisen uskonnon asema vahvistui Petsamossa.¹⁶¹ Tämä näkyy myös siinä miten muistitieto ja paikannimet ovat kietoutuneet toisiinsa. Kirill Sergejeff on maininnut vuonna 1993 petsamolaisten kyläjuhlassa pitämässään esitelmässä, että Trifonan kylä on nimetty pyhittäjänsä mukaan. Tämä ilmeisesti asusteli vuonossa, josta käsin oli yhteydessä alueen kolttiin. Vuono nimettiin Trifonan vuonoksi, ja se syrjäytti aiemmin käytössä olleen koltankielisen nimen.¹⁶² Tällä tavalla ulkopuoliset vaikutteet ja vaikuttajat ovat sulautuneet osaksi alueen nimistöä ja sen ylläpidettyä, muistettua historiaa. Toinen esimerkki muistitiedon ja paikannimien yhteenkietoutumisesta on niin kutsuttu Pelastusvuori (venäjäksi *Spasiteljana*). Vuoren kerrotaan saaneen nimensä siitä, että Trifon ja luostarin munkit pakenivat sinne useita kertoja vainoojiaan.¹⁶³

Pyhä Trifon Petsamolainen on keskeinen osa Petsamon luostarin ja Petsamon pyhää perimä- ja muistitietoa, mutta niin on myös Pekka Vesainen. Hänen kerrotaan johtaneen suomalaista sissijoukkoa, joka hävitti jouluyönä 1589 Pyhälle kolminaisuudelle pyhitetyn Petsamon luostarin ja tappoi lähestulkoon kaikki sen asukkaat. Luostarista kerrotaan löytyneen kuolleena 51 munkkia ja 65 luostaripalvelijaa.¹⁶⁴ Petsamon Alaluostari nousi vuonna 1908 surmattujen luostariveljien hautojen päälle eli samaan paikkaan, jossa Trifonin ensimmäinen kirkko aikanaan sijaitsi. Suomen vallan aikana Alaluostari oli luterilaisen seurakunnan käytössä, mutta joulukuun perinne – Pyhän liturgian toimittaminen surmattujen muistoksi – jatkui tuolloinkin.¹⁶⁵ Sissijoukon hävitystyö liittyi 25 vuotta kestäneeseen Ruotsin ja Venäjän väliseen sotaan eli niin kutsuttuun pitkään vihaan (1570–1595), jota myös rappasodiksi kutsutaan. Historiantutkija Matti Enbuske esittää hajanaisten ja osin ristiriitaisten lähdetietojen perusteella Vesaisen osallistuneen Viaan ja Kantalahteen suuntautuneelle sissiretkelle kesällä 1589. Lähteiden perusteella ei kuitenkaan voida tyhjentävästi osoittaa, että Vesainen olisi osallistunut luostarin hävitykseen.¹⁶⁶

Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistossa on joukko 1970-luvulla tehtyjä petsamolaishaastatteluja. Yhdessä haastatteluista kolttasaamelainen henkilö muiste-

161 Petsamon kreikkalaisluterilaisen seurakunnan vaiheista ja ortodoksisuuden vakiintumisesta Petsamossa ks. Metropoliitta Leo 1999. Ks. myös Kahla (2020b, 153) Mitrofanin elämäkertaa koskevista venäläisistä kirkollisista teksteistä.

162 Sergejeff 1993/2011, 16–18. Etelä-Varangissa olevista Trifoniin liittyvistä paikannimistä ks. Kahla 2020a, 38.

163 Arkkimandriitta Panteleimon 1990, 5; Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016; Pelastuksen vuori, nimi-merkki M. O. 1952.

164 Arkkimandriitta Panteleimon 1990, 6; Paasilinna, E. 1980, 43–46; Rämö 26.4.1987; Pyhä Trifon Petsamolainen 15. joulukuuta (s. a.), Suomen ortodoksinen kirkko; Surakka 1980, 71.

165 Alenius 1999, 471; Metropoliitta Leo 1999, 437; Surakka 1980, 71, 73.

166 Enbuske 2013, passim. Enbuske esittää, että Vesainen saattoi osallistua luostarin hävitykseen kesällä 1589 ja pohtii: ”Oliko kyseessä nimenomaan joulu saattoi olla luostarin intressien korostamista: julmuuksia Jeesus-lapsen syntymän aikoihin.”

lee, että Trifonin kerrotaan ennustaneen kirkon polttamisen ja munkkien tappamisen.¹⁶⁷ Kolttasaamelaisen Vasko Mosnikoffin ”kolttasatu” julkaistiin ortodoksisen seurakunnan juhlakirjassa vuonna 1980. Sen mukaan Vesainen oli ollut jo aiemmin luostarissa ja asustellut siellä jonkin aikaa. Kun hän sitten saapui ryöstöretkelle vainolaisten kanssa, yksi munkeista oli tunnistanut Vesaisen ja lohdutellut muita, ettei munkeilla olisi mitään hätää, joukossahan on Vesainen. Vainolaiset olivat kuitenkin surmanneet kaikki munkit, ryöstäneet kirkon kalleudet ja lopuksi sytyttäneet kirkon tuleen. Liekeistä oli kohissut ”valtava parvi pikkulintuja ja kolme lumivalkeaa joutsenta”, jolloin vainolaiset olivat säikähtäneet ja todenneet surmanneensa ”oikeita ihmisiä”. Yllättäen vainolaisten päälle oli noussut rajuilma, ja osa vainolaisista oli syöksynyt raidossa rotkon syvyyteen. Vesainen oli onnistunut kiertämään rotkon ja jatkamaan matkaansa. Kun hän oli pysähtynyt juomaan varastamallaan kirkkomaljalla¹⁶⁸, hän oli nähnyt sen olleen ”täynnä verta ja hiuksia”. Vesainen oli yrittänyt ”nostaa kätensä ristiäkseen itsensä, mutta käsi ei nouse”. Samalla häneen oli osunut kuolettava salama.¹⁶⁹ Edellä mainittu arkistoitu kolttasaamelaishaastattelu sisältää paljon samankaltaista muistitietoa. Haastattelun mukaan palavasta luostarista kerrotaan nousseen kaksi valkoista joutsenta ja 165 kyyhkystä, jotka olivat lentäneet taivaalle. Lisäksi jokeen oli laskeutunut taivaasta suuri vesitolppa, jolloin sissijoukko oli yrittänyt juoda sen vettä luostarista ryöstämällään kirkkomaljalla. Vesi oli kuitenkin maistunut aivan verelle. Tällöin ryöstäjät olivat ymmärtäneet tehneensä väärin.¹⁷⁰ Kertomus tuo mieleen uskonnolliset tarinat ja kirjoitukset voimakkaista luonnonilmiöistä, jotka osoittavat asioiden todellisen laidan. Yksi tunnetuimmista esimerkeistä on Jeesuksen ristinkuoleman hetkeen paikantuvat kertomukset maan järjenseisestä ja kallioiden halkeamisesta. Tällöin paikalla olleet vartijat ymmärsivät: ”Totisesti tämä oli Jumalan Poika.”¹⁷¹ Petsamolaismuistitiedossa tarina ortodoksisen luostarin hävityksestä kietoutuu osaksi laajempaa kristinuskon tarinaperinnettä.

Luostarin hävityksestä kertovien tarinoiden yksityiskohdat ovat hämärtyneet, mutta sekä Mosnikoffin kolttasatu että saamelaishaastattelu korostavat hävitykseen liittyvää mystisyyttä. Luostarin hävitys oli suuri vääryys, mikä osoitettiin vainoajille

167 KPA Y/04476 1972.

168 Kirkkomaljalla Mosnikoff tarkoittaa ehtoollismaljaa. Ks. kuva sivulla 45 julkaisussa *Pohjoisin luostarimme – Petsamo* (1990).

169 Petsamon luostarin hävitys 1980, 65–66.

170 KPA Y/04476 1972. Vrt. Kahla 2020a, 45–49. Vesitolpalla saatetaan viitata trombiin eli vesistöalueilla ilmenevään luonnonilmiöön (ks. Trombit (s. a.) Ilmatieteentalous). Tarinasta on myös erilainen versio. Kahla (2020b, 154) siteeraa ja referoi taidehistorioitsija Caroline Serck-Hanssenia, joka kertoo vastaavasta saamelaisesta kuvauksesta: hopeisesta ehtoollimaljasta eli ryöstösaaliista verta ja hiuksia löytääkin saamelainen Evvan/Iivana, joka kärsii omantunnotuskista opastettuaan ryöstäjät ja murhamiehet luostariin. Hän kauhistuu ja kangistuu, ristinmerkin teko ei onnistu, ja lopulta vesipatsas imaisee hänet mukaansa ja vie maan syvyksiin. Serck-Hanssen ja Kahla eivät taustoita, onko kyse nimenomaan kolttasaamelaisesta kertomuksesta vai saamelaisten parissa laajemmin kerrotusta tarinasta.

171 Honkasalo 2017, 215. Ks. Evankeliumi: Matt. 27: 51–54.

usealla eri tavalla. Tarinoissa luostari ja luostariveljet ovat osa petsamolaisuutta – vaikkakin ortodoksista sellaista – jota vastaan muualta tulleet sissit ja vainolaiset hyökkäsivät väkivaltaisesti. He tekivät siten vääryyttä petsamolaisia kohtaan, ja myös petsamolaisjälkipolvet ”muistavat” tarinoiden muodossa tämän vuosisatojen takaisen vääryyden. Kyse on sukupolvien ketjuja pitkin kulkeneesta jälkimuistista, joka kertoo traumaattisesta, koko yhteisöä ja petsamolaisuutta järkyttäneestä tapahtumasta. Muistitieto osoittaa miten ortodoksinen usko ja luostaritoiminta olivat vuosisatojen kuluessa vakiinnuttaneet asemiaan paikallisten parissa, saarnaaja Mirtofanista on tullut petsamolaisten oma pyhittäjänsä Trifon ja ortodoksisuudesta ja luostarista osa petsamolaisuutta.

Petsamolaiskirjailija Tuulikki Soini kertoo luostarin hävityksestä Petsamo-trilogiansa ensimmäisessä osassa *Petsamo, tuulien kotimaa*, joka on julkaistu vuonna 1985. Trilogia on suunnattu laajalle suomalaislukijakunnalle. Kirjojen ote on historiallis-fiktiivinen, sillä teokset pohjautuvat tausta- ja tutkimustyölle. Yksi keskeisistä henkilöistä on Petsamosta poliisiin pestin saanut Lauri Lassinmaa. Petsamon oikeushistoriaa tutkineen Kirsi Kuusikon mukaan kyseessä on Soinin isän, Lauri Fabian Uurasmaan, innoittama henkilöahmo.¹⁷² Lassinmaa muistelee, miten kuuli luostarin hävityksestä historiallisen henkilön, Matvei-munkin kertomana:

Myöhemmin kuulin tarinan muidenkin kertomana, ja aina itsekin liikkuttuen sain todeta kuinka tämä vuosisatojen takainen tapahtuma yhä täkäläisiä, niin munkkeja kuin tavallista ristikansaakin, järkytti. Niin Matveikin itki estoitta ja valtoimenaan kertoessaan jouluyöstä vuonna 1589, jolloin suomalaisen Pietari (Pekka) Vesaisen johtama sissijoukko polttaen tuhosi Petsamon luostarin ja raa’asti murhasi 51 munkkia ja 65 luostaripalvelijaa. Tämän Juhana III:n ja Iivana IV:n välisiin sotatoimiin liittyneen tapahtuman jälkeen muutamat eloonjääneet veljet siirrettiin tsaari Feodorin käskystä Solovetskin luostariin.¹⁷³

Soini ei teoksessaan toista luostarin hävitykseen liittyvää muistitietoa, joka korostaa tapahtumien yliluonnollista ja selittämätöntä puolta. Sen sijaan hän kertoo Petsamon historiasta laajalle suomalaislukijakunnalle, selostavalla mutta samalla tunteisiin vetoavalla otteella.

Myös luostarin jälleenrakentamiseen liittyy yliluonnollisia elementtejä sisältävää muistitietoa.¹⁷⁴ Luostarin kirjuriina toiminut Dimitri Andrejevitš Anufrijevi on julkaissut muistiinpanojaan luostarin jälleenrakentamisesta vuosilta 1890–1915. Kir-

172 Kuusikko 1996, ks. nootti 47 sivulta 27.

173 Soini 1985, 204–205.

174 Yliluonnollisella viittaaan sosiaalipsykologi Jeena Ranckenin sanoin ”poikkeukselliseen kokemukseen, jonka kertoja itse nimeää tai tulkitsee olleen yliluonnollista alkuperää”. Mystisellä Rancken tarkoittaa William Jamesin (1902/1981) tavoin yliluonnollista kokemusta, jota tulkitaan uskonnollisissa kontekstissa. Rancken 2017, 57, 61.

ja on painettu vuonna 1916 Arkangelissa. Piispa Panteleimon sai kyseisen kirjan kopion nähtäväkseen Petsamon paikallismuseossa kesällä 1996, ja muistiinpanot julkaistiin suomeksi vuonna 2000 nimellä *Muistelmia Petsamon luostarista. D. A. Anufrijevin muistiinpanot Trifon Petsamolaisen luostarin jälleenrakentamisesta vuosina 1890–1915*.¹⁷⁵ Anufrijevin mukaan Arkangelin kuvernöörille, ruhtinas N. D. Golitsynille oli esitetty kesällä 1890 Petsamon luostarin rakentamista vanhan, tuhotun luostarin paikalle. Käytännössä tämä olisi tarkoittanut sitä, että alueella asuvien siirtolaisten olisi täytynyt muuttaa ja heidän rakennuksensa olisi pitänyt purkaa, mihin siirtolaiset eivät olleet suhtautuneet myönteisesti. Mieli oli muuttunut syksyllä 1893, kun alueella oli alkanut kiertää karhu tappamassa siirtolaisten karjaa:

Siirtolaiset ymmärsivät tällaisten ennenkuulumattomien vierailujen olevan Jumalan vihan osoitus, olivathan he loukanneet pyhittäjä Trifonia kieltäytymällä luovuttamasta vanhoja luostaripaikkoja munkeille. Nyt he pyysivät paikallista pappia toimittamaan rukoushetken ja päättivät ehdottomasti siirtyä toiseen paikkaan. Tämä päätös vahvistettiin yhdessä munkkien kanssa ja todistettiin Muurmannin siirtolaisten kunnanhallinnossa Kuolan poliisipäällikön Smirnovin, Petsamon luostarin johtajan pappismunkki Jonafanin ja kunnanvanhimman Lazar Ananinin läsnäollessa. Ananin ei pitkään aikaan ollut suostunut siirtoon ja riiteli poliisipäällikön kanssa. Sopimuspäivän vastaisena yönä hän oli nähnyt unen, jossa joku harmaapäinen vanhus käski häntä ankarasti siirtymään toiseen paikkaan ja osoitti Petsamojoen toista rantaa. Kaikki siirtolaiset allekirjoittivat asiakirjan, jonka mukaan heidän asuntonsa siirretään joen toiselle rannalle.¹⁷⁶

Muistiinpanossa on esillä siirtolaisten vastahakoinen suhtautuminen viranomais-ten ja luostariväen näkemyksiin. Selittämättömillä ja uhkaavilla tapahtumilla kerrotaan kuitenkin olleen osansa siinä, että siirtolaiset suostuivat lopulta muuttamaan.

Petsamon ortodoksista luostaria koskeva muistitieto edustaa *sosiaalista maailmasuhdetta* ja *yhteisöllistä kerrontaa*, sillä luostarin historia on tunteikas ja vuosisatoja muistitiedossa kulkenut sidos Petsamoon ja petsamolaisuuteen. Luostari ei ole vain yksittäinen paikka tai rakennus, vaan ihmisten toimintaa ja rooleja laajemmin määrittävä laitos ja kokonaisuus, joten sillä on osuutensa *institutionaalissa kerronnassa*.

¹⁷⁵ Piispa Panteleimon 2000, 5.

¹⁷⁶ *Muistelmia Petsamon luostarista. D. A. Anufrijevin muistiinpanot Trifon Petsamolaisen luostarin jälleenrakentamisesta vuosina 1890–1915*, 2000, 27. Viitataan teokseen jatkossa nimellä *Muistelmia Petsamon luostarista*.

1.3 Uudisasutus ja suuret nälkävuodet

Petsamon asuttamiseen liittyvä tutkimuskirjallisuus kertoo nälästä ja tienestien tarpeesta, jotka ajoivat etelämpää ihmisiä etsimään elantoaan Petsamon lisäksi muilta Jäämeren rannoilta: Muurmannin rannikolta Kuolan niemimaalta ja Norjan puolelta Ruijasta.¹⁷⁷ Suomessa oli useita katovuosia 1800-luvulla, ja nälkävuosien 1867–1868 seurauksena 10–12 prosenttia väestöstä kuoli nälkään tai menehtyi tauteihin.¹⁷⁸ Uudisasutuksen suuntautumista pohjoiseen selittää myös se, että maatto-
man väestön määrä kasvoi varsinkin Vaasan ja Oulun lääneissä 1810–1870-luvulla.¹⁷⁹ Tällöin nälkäinen ja maaton väestö suuntasi katseensa ja kulkunsa kohti pohjoista. Tätä ajanjaksoa ja Petsamon asuttamista koskeva muistitieto edustaa *objektiivista maailmasuhdetta* eli suhtautumista luonnonolosuhteisiin. *Institutionaalinen kerronta, sosiaalinen maailmasuhde* ja *yhteisöllinen kerronta* näkyvät suhtautumisessa viranomaisiin ja kyläyhteisön ja siinä miten ihmisten välisestä vuorovaikutuksesta kerrotaan.

Myös petsamolainen muistitieto kertoo samaa tarinaa tutkimuskirjallisuuden kanssa. Pohjoiset alueet Jäämeren rannalla tarjosivat elantoa poikkeuksellisen laajojen ja vaikeiden nälkä- ja katovuosien aikaan 1860-luvulla.¹⁸⁰ Nälkäkatastrofi sai ihmiset suuntaamaan kulkunsa pois kotiseudultaan kohti kalaisia vesiä. Toisinaan esivanhempien Petsamon muuton syistä ei ole suvun parissa tarkempaa tietoa, jolloin jälkeläiset joutuvat turvautumaan arveluun ja päättelyyn, kuten Sonja Karvonen *Petsamolaista*-lehdessä:

Syy lähtöön oli ilmeisesti sama kuin muidenkin Petsamoon tulleiden: toivo paremmasta elämästä.¹⁸¹

Karvonen tulkitsee Petsamon näyttäytyneen hänen isoisälleen mahdollisuuksien ja toiveiden alueena, mikä edustaa *subjektiivista maailmasuhdetta*. *Maailman kourissa* -kirjassaan Erno Paasilinna puolestaan tulkitsee Petsamoon muuttoa toiveiden ja toivottomuuden välisenä jännitteenä, sillä ”metsäseutujen toivottomille ihmisille” kantautui kertomuksia ”Ruijan satumaisesta kalarunsaudesta”.¹⁸² Toinen näkökulma, jota hän pitää esillä on muuton hallitsemattomuus:

177 Esim. Lähteenmäki 2006, 50–51; Onnela 1999, 105; Turpeinen 1986, 13–14.

178 Voutilainen 2016, 98, 175.

179 Lähteenmäki 2006, 50.

180 Muistitiedosta esim. Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016; Granroth, O. 2009b, 72; H2, haastattelu 14.6.2016; H5 ja H6, haastattelu 6.6.2016; Hakarila 1982, 18; Honkonen & Vuononvirta 2020, 20; Kerkesi sitä olla monenlaista aikaa 1983, 10; Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016; Korva 1993, 21; Rasmussen 1991, 24; Ruuhonen R. & Ruuhonen P. 2012, 26; TSH1, haastattelu 30.1.2015; TSH2, haastattelu 4.1.2016.

181 Karvonen, S. 2016, 82–83.

182 Paasilinna, E. 1980, 59.

[S]iirtolaisvyöry lähti liikkeelle itsestään, ohjauksetta, hallitsemattomasti, minkään hallituksen tai viranomaisen siihen vaikuttamatta, kansainvaelluksena. Suomalaiset ja karjalaiset uutisasukkaat lähtivät kurjista metsäseuduista nälkää pakoon Jäämeren rannikolle.¹⁸³

Paasilinnan tulkinnessa korostuu nälkäisten ja muutoinkin kurjissa olosuhteissa eläneiden ihmisten toiveikas pakomatka runsaampien olosuhteiden äärelle. Viranomaisilla ei tähän muuttoliikkeeseen ollut osuutta vaan ihmiset olivat oman onnensa nojassa äärimmäisen nälän keskellä. Jäämeren rannoille kulkemisessa oli kyse itsenäisestä mutta pakonsanelemasta lähdöstä.

Sigvard Rannalta on ylöskirjattu muistelmä *Petsamolaisista*-lehteen. Ranta välittää kuvaa uudisasukkaiden ja virkamiesten välisestä vastakkainasettelusta ja osapuolten eriävistä näkemyksistä. Rannan muistelmassa virkamiehet eivät kuitenkaan ole suomalaisia vaan venäläisiä. Hän kertoo isoisänsä Juho Rannan eli niin kutsutun Ranta-Juntin muutosta Petsamoon:

Ensin Juntti asui Norjan puolella, muutti sitten itärannalle, Menikanjoelle. Lupa asumaan asettumiseen olisi pitänyt hakea Kuolasta. Sitä ei kuitenkaan tullut haetuksi ja venäläiset virkamiehet yrittivät alussa häätää Juntin veljiin takaisin Norjaan.¹⁸⁴

Rannan muistelmassa on eräs piirre, jonka olen havainnut muuallakin: petsamolaismuistitiedossa palataan ensimmäisiin asuttajiin, varsinkin jos heihin on sukulaisuusyhteys.¹⁸⁵ Historioitsija Antti Häkkisen mukaan suomalaisilla on tapana kertoa nälkävuosiin liittyvää tarinaa paikkakunnalla tunnettujen ja tiedettyjen ihmisten, lähinnä esivanhempien vaiheita selostaen. Siksi tarinat ovat välittyneet ja siirtyneet sukupolvelta toiselle niin kokemuksina kuin tunnekuvinakin.¹⁸⁶ Tämä tapa tarkastella menneisyyttä tuli esille kun osa haastateltavistani halusi antaa tarkasteltavakseni tai lainakseni materiaalia, joka sisälsi tietoja heidän sukulaisistaan – Petsamon ensimmäisistä asuttajista.¹⁸⁷ Tällä tavalla halutaan tietoisesti tai tiedostamatta kytkeytyä osaksi alkuperäistä Petsamon uudisasutusta erotuksena siitä suomalaisasutuksesta, joka saapui Petsamoon kun alue liitettiin Suomeen. Pitkällä sukuyhteydellä voidaan

183 Paasilinna, E. 1980, 54.

184 Kerkesi sitä olla monenlaista aikaa 1983, 10. Myös Petsamon luostarin kirjuriina toiminut Dimitri Anufrijev mainitsee Petsamon siirtolaisasutuksen asettuneen Trifon Petsamolaisen luostari paikalle luvattomasti (*Muistelmia Petsamon luostarista* 2000, 16).

185 H4, haastattelu 30.6.2016; H5 ja H6, haastattelu 6.6.2016; Toivo Kunnari, sähköpostiviesti Tiina Harjumaalle 2.10.2018. Ks. myös Sergejeff 1993/2011, 18.

186 Häkkinen 1991, 250.

187 Esim. H4, haastattelu 30.6.2016; THTA, Tutkimuspäiväkirja: havainnot Facebook-ryhmässä *Petsamon kylät ja ihmiset* käydyistä keskusteluista; Toivo Kunnari, sähköpostiviesti Tiina Harjumaalle 2.10.2018.

perustella tuntemusta omasta petsamolaisuudesta, mikä kuvaa *yhteisöllistä me-muotoista kerrontaa* suvun parissa.

Muistitiedon mukaan Petsamoon tulijat olivat uskaliasta ja sitkeää väkeä, joka opetteli ”kyntämään uudenlaista, valtameren peltoa” kuten Kirill Sergejeff vuonna 1993 petsamolaisten kyläjuhlassa pitämässään esitelmässä mainitsi.¹⁸⁸ Hän on myös muussa yhteydessä pitänyt muistelmissaan esillä, että vain vahvat selvisivät alueella ja vain vahvat sinne alun perin suuntasivat:

[S]itkeimpinä ja kestävämpinä [*petsamolaiset merikalastajat*] olivat asuttaneet Petsamon rannat. Aikaisemmin monet joutuivat muuttamaan muuante, huonoimmat aina Amerikoihin saakka, kuten eräs Pummangin nainen oli näistä käsityksenään lausunut.¹⁸⁹

Tästä aiheesta eli ensimmäisten asuttajien vahvuudesta käytiin keskustelua myös Varejoen koululla ryhmäkeskustelussa, ja Erno Paasilinna on pitänyt näkemystä esillä *Kaukana maailmasta* -kirjassaan.¹⁹⁰ Helga Uurasmaa-Talvitievan runo *Petsamon kaipuu* välittää samaa historiakuva:

Se maa ei ollut heikkojen maa
siellä rannikoilla ärjyvän meren,
kun aurinko katosi tunturin taa,
viimat hyytivät sydänveren
mutta ei pimeys
tuiskun tiimellys
teräsheimoa sortanut sentään.¹⁹¹

Runon laatimisajankohtasta ei ole tietoa, mutta se on julkaistu vuoden 1976 *Petsamolaista*-lehdessä. Petsamolaisuustieto rakentaa monin eri tavoin ja vahvistaa tulkintaa henkisesti kestävästä ihmisistä pohjoisen ankaran luonnon keskellä.

Kansanrunousarkiston keräämää suomalaista ”Suvun suuri kertomus” -muistitietoaineistoa tutkinut Pauliina Latvala huomauttaa, että 1800-luvun nälkävuodet ovat säilyneet ja siirtyneet kertomusperinteessä ”poikkeuksellisuutensa vuoksi”.¹⁹² Petsamolaisuustiedon näkökulmasta nälkävuodet ovat poikkeuksellisia kahdesta

188 Sergejeff 1993/2011, 21; ks. myös *Petsamolais-muistio* 1950, 2–3.

189 Sergejeff 1998, 144.

190 Ryhmäkeskustelu Varejoen koululla 17.12.2013. Ks. myös Paasilinna, E. 1980, 66. Paasilinna nimitää ”Ruijan tielle” lähteneitä vahvoiksi koska ”vain voimakkaimmat kykenivät lähtemään” ja samalla heikoiksi, koska ”sosiaalisesti heikompien oli pakko lähteä”.

191 Petsamon kaipuu 1976, 13. Toinen säe. Ks. myös Talvitievan sanoittama Petsamon kalastajat 2010, 12.

192 Latvala 2005, 182.

syystä. Ensinnäkin ne jäsentävät petsamolaisten vaiheita osana laajempaa suomalaista historiakertomusta ja toiseksi taustoittavat Petsamon suomalaisasuttamisen syitä ja ajankohtaa. Latvala kirjoittaaakin:

Suvun muistitiedon kirjoittaja pyrkii hahmottamaan juurensa ja tiedostamaan oman menneisyytensä ja sen seurauksena sijoittamaan sukunsa historian Suomen historian raameihin.¹⁹³

Nälänhätien historiaa tutkineen Miikka Voutilaisen mukaan 1860-luvun nälkävuosia on tarkasteltu Suomessa usein kansallisesta näkökulmasta. Nälkävuosien merkitystä suomalaisten historialliselle tietoudelle ja ymmärrykselle on verrattu siihen, mikä merkitys irlantilaisille on 1840-luvun nälänhädällä tai yhdysvaltalaisille 1930-luvun suurella lamalla.¹⁹⁴ Suuret nälkävuodet kytkeytyvät osaksi suomalaista, kansallista kertomusta myös kirjallisuudessa.¹⁹⁵ Nälkävuosiin liittyvä muistitieto mahdollistaa petsamolaisille kertomisen sekä omasta sukuhistoriastaan että kansallisesta historiasta. Nälkävuosien kautta voi sijoittaa itsensä ja sukunsa *osaksi* kansallista historiakertomusta.¹⁹⁶ Tämä edustaa *institutionaalista kerrontaa*. Samalla rakennetaan historiakuvaa rohkeudesta lähteä ja sinnikkyyydestä asettua asumaan uusille seuduille.

1.4 Sinnikkäät ankariin luonnonolosuhteisiin sopeutujat mystisessä Petsamossa

Petsamon varhaisimmista vaiheista kertova historiakuva koostuu monipuolisesta petsamolaisuistitiedosta. Kokonaiskuva, joka tähän ajankohtaan liittyy, kertoo sinnikkäistä, henkisesti ja fyysisesti vahvoista ihmisistä, jotka kulkeutuivat Petsamoon nälkävuosien aikaan. Tämän historiakuvan myötä petsamolaiset sijoittavat itsensä osaksi kansallista historiakertomusta nälkävuosista mutta pystyvät myös paikantamaan oman sukunsa vaiheita Petsamossa.

193 Latvala 2005, 74.

194 Oiva Turpeisen ja Eino Jutikkalan mukaan nälkävuodet olivat kansallinen katastrofi, ja Antti Häkkinen näkee niillä olevan merkitystä historiallisen ymmärryksen kannalta. Voutilainen 2016, 20; Voutilainen 2017, 40.

195 Halla ja kato olivat suomalaisen kirjallisuuden aiheita jo ennen 1860-luvun nälkävuosia. Myös tunnetut suomalaiset runoilijat ovat käsitelleet näitä teemoja tuotannossaan, kuten J. L. Runeberg runossaan ”Saarijärven Paavo”, Aleksis Kivi Kanervala-runokokoelmassaan sekä Sakari Topelius runossaan ”Septemberratten”. Kirjailijoista Teuvo Pakkala ja Minna Canth käsittelevät tuotannossaan nälkävuosia, jotka taustoittavat myös Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -trilogiaa: yksi päähahmoista päätyi jo lapsena pappilan rengiksi, sillä hänen vanhempiansa kuolivat nälkävuosina. Häkkinen 1991, 255–256, 267; Jussila 2018, 239–240; Jussila & Rantanen 2018, 7.

196 Vrt. Ballinger 2003, 129; Latvala 2005; Tuomaala, S. 2004.

Luonnonolosuhteet vaativat uudisasukailta sopeutumista sekä katovuosiin että Jäämeren ranta-alueiden ankariin olosuhteisiin. Heidän tuli myös sopeutua ulkopuolisten tahojen asettamiin vaaroihin, uhkiin ja muihin elämän mahdollisuuksia ja olosuhteita kaventaviin tapahtumiin ja ihmisiin. Sekä alkuperäisasukkaat että uudisasukkaat olivat alituisesti vastahangassa erilaisten viranomaisten tai muuten valtaa pitävien tahojen kanssa ja he joutuivat kokemaan monenlaista vääryyttä.

Yksi sopeutumisesta kertova ulottuvuus on Petsamon ortodoksisen luostarin ja uskonnon vahvistuminen alueella. Vuosisatojen aikana ortodoksisuus ja petsamolaisuus ovat linkittyneet toisiinsa hyvin olennaisella tavalla, vaikka kaikki petsamolaiset eivät olekaan ortodokseja. Petsamon luostarin vaiheet, varsinkin luostarin traaginen hävitys, ovat keskeinen osa Petsamon ja petsamolaisten historiaa. Luostariin liittyvä muistitieto nostaa esille myös Petsamoon liittyvän yliluonnollisen, mystisen puolen, johon palaan myöhemmissä luvuissa.

2. PETSAMON SIIRTYMINEN SUOMELLE

2.1 Ensimmäinen maailmansota yltää Petsamoon

Ensimmäisessä maailmansodassa Venäjä ja muut ympärysvaltioihin kuuluneet maat olivat sodassa Saksaa ja Itävalta-Unkaria vastaan. Vanhan käytännön mukaan sotaväenotto ei koskenut Lapinmaata, ja vuoden 1751 Strömsandin rajasopimuksen mukaan saamelaisia ei kutsuttaisi asevoimiin. Sopimus laadittiin Tanska–Norjan ja Ruotsi–Suomen välillä. Venäjää tämä sopimus ei koskenut, ja se kutsui saamelaiset sotapalvelukseen vuonna 1915. Myöhemmin petsamolaiset joutuivat mukaan Venäjän vallankumoussotiin ja heitä määrättiin puna-armeijan palvelukseen.¹⁹⁷ Näitä aikoja koskeva muistitieto avaa näkökulman *institutionaaliseen kerrontaan* ja *objektiiviseen maailmasuhteeseen*, sillä siitä hahmottuu miten petsamolaiset tulkitsevat menneisyyttään suhteessa laajempaan kansalliseen ja valtiolliseen historiaan.

Venäjän vallankumoukseen liittyen Oiva Granroth kertoo ”Keisarin perhekuva” -muistelmassaan Ilario Kemoffin perheessä sattuneesta oudosta tapauksesta, jonka tulkittiin liittyvän Venäjän keisariperheen kohtaloon. Kemoffin perhe oli aterioimassa 3.3.1917 Romanovien tsaariperheen kuvan pudotessa yllättäen seinältä lattialle. Lasi ei särkynyt, kannatinnaru ei katkennut eikä naula irronnut seinästä. Keisarin vallastaluopumisesta, uudesta väliaikaishallituksesta sekä keisariperheen vangitsemisesta luettiin sanomalehdistä vasta muutaman päivän päästä. Granroth pohtii:

Siksi se kuva putosi, kun Keisari ei enää ole vallassa, sanoivat taikauskoiset. Ja mitäpä tuohon voisi muuta sanoa vielääkään.¹⁹⁸

Venäjällä käytössä olleen juliaanisen kalenterin mukaan väliaikaishallitus nousi valtaan helmikuussa, Suomessa käytössä olleen gregoriaanisen kalenterin mukaan maaliskuussa.¹⁹⁹ Eriskummallinen tapahtuma siten enteili tapahtumia, joista petsamolaiset kuuluivat vasta myöhemmin.

Ensimmäisellä maailmansodalla oli merkittäviä seurauksia petsamolaisille, ja sota näkyi heidän arjessaan monella eri tavalla. Elintarvikkeista oli pulaa,

197 Alavuotunki 1999, 51; Lehtola 2012, 163.

198 Granroth, O. 2005a, 50.

199 Helmikuun vallankumouksesta ks. esim. Wood 2003, 39–49.

rajavalvonta tiukentui, petsamolaiset osallistuivat sotatapahtumiin, Suomi julistautui itsenäiseksi vuonna 1917 Venäjän keisarikunnan ja väliaikaisen hallituksen kaatuessa, ja Petsamosta tuli osa Suomea Tarton rauhassa vuonna 1920. Rajamuutosten myötä saamelaiset menettivät osan elinalueistaan.²⁰⁰ Kaikkienensa ensimmäistä maailmansotaa koskevaa muistitietoa on kuitenkin julkaistu vähän verrattuna toiseen maailmansotaan liittyviin tapahtumiin ja kokemuksiin. Mahdollisesti tapahtumista ei ensi alkuun oltu valmiita puhumaan. Kun hiljaisuus alkoi lopulta murentua ja muisteluille oli tarjolla erilaisia alustoja, kuten *Petsamolaista*-lehti, osa ensimmäisen maailmansodan kokeneista petsamolaisista oli jo kuollut. Lisäksi tuohon aikaan petsamolaisille oli tärkeämpää käsitellä toisen maailmansodan aikaansaamia tapahtumia – evakuointeja, kotiseudun menetystä ja siirtolaisuutta – sillä ne olivat aika-, muisti- ja tunnetasolla lähempänä kuin ensimmäisen maailmansodan tapahtumat.

Petsamolaismuistitieto kertoo ensimmäisen maailmansodan aiheuttamasta sekaannuksesta, hätäannuksesta, epävarmuudesta ja pakenemisistä.²⁰¹ ”Oli se kirjavaa aikaa. Ennenkaikkea pelkoa täynnä”, Sigvard Ranta tiivistää.²⁰² ”[S]emmosta myrskyä”, toteaa eräs kolttasaamelainen, joka kertoo olleensa Leningradissa eli Pietarissa vallankumouksen aikana:

Siinä ne menee sekasin asiat, että kenenkä puolta [...] Ei tiijetä, mie olin keskellä [...] Henki vain pysy siinä.²⁰³

Nämä esimerkit kuvaavat *personaallista kerrontaa* ja *subjektiivista maailmasuhdetta* – omia tunteita ja ajatuksia sekavien tapahtumien keskellä. Aikalaismuistitiedon perusteella ensimmäisen maailmansodan kokeneet petsamolaiset eivät kokeneet Venäjän käymää sotaa omakseen, mikä liittyy *institutionaaliseen kerrontaan* eli kansalliseen ja valtiolliseen tasoon. Muiden käymä sota tuli heidän keskelleen. Kerttu Rannan isä ja Iris Taimenen isoisä karkasivat armeijapalveluksestaan takaisin Petsamoon kun tilaisuus tuli. Molempien pakomatka onnistui ystävällisen venäläisen myötäavustuksella:

Kerttu Ranta: [s]e oli niin ystävällinen hällä se päällikkö. Sano, että hän järjestää sulle hevosia hoitamaan. Ja sinne hän pelastui [...] sitte hän karkasi sieltä Venäjältä ja tuli Suomeen, ku Suomi tuli itsenäiseksi.²⁰⁴

200 Lehtola 2012, 159; Lähtenmäki 2007, 157; Tanner 1929/2000, 51.

201 Esim. Kerkesi sitä olla monenlaista aikaa 1983, 12; *Muistelmia Petsamon luostarista* 2000, 134–135; Siltakoski 2008, 448.

202 Kerkesi sitä olla monenlaista aikaa 1983, 12.

203 KPA, Y/04475 1972.

204 Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016.

Iiris Taimen: [S]e varusteitten antaja, joka anto sille sitte sukset ja muut varusteet, niin oli sanonu sille, että: ”Hiihä kottiin.” Hän teki työtä käskettyä eikä ollu mennykkää sinne Muurmanskiin vaan oli painellu sinne Petsamoa kohti.²⁰⁵

Myös Oiva Granroth kuvaa *Petsamolaista*-lehdessä Vilhelm-isänsä lähteneen omin päin Venäjältä Petsamoon, oltuaan Venäjän armeijassa kaksi vuotta:

Sillä aikaa oli Suomi tullut Petsamoon ja Vilhelm joutui salaa livahtamaan rajan yli yöllä Muotkavuonon ja Pummangin vuonon välistä. Teki paidasta purjeen, piti toisella airolla perää ja purjehti komeasti myötätuulessa kotiin kahden vuoden jälkeen.²⁰⁶

Ikävä koti-Petsamoon oli kova. Kolttasaamelaishaastateltava kertoo olleensa Venäjän armeijan sotaväessä ja vallankumouksen jälkeen työpalveluksessa. Hänelle ei annettu lupaa palata Petsamoon, sen sijaan hän oli saanut luvan asettua Petsamon läheisyyteen sukualueelle. Sieltä hän oli lopulta itse palannut kotiin, ”eikä kukkaa tienny mitään”. Vasta kotonaan hän oli kuullut, että Petsamo kuuluu Suomelle:

Mikä siinä, minulla ei ollut siinä vastaan sanomista [...] kun en osannut suomea yhtään sanaa kun tulin tänne.²⁰⁷

Perinteisesti suomalaiset ovat suhtautuneet *jatkosodan* liikekannallepanoja seuraneisiin ja jatkosodanaikaisiin rintamapakoihin ja piileskelyihin vaieten ja häveten.²⁰⁸ Lähdeaineistossa olevien muutamien mainintojen perusteella kertojat ja muistelijat tietävät hyvin, että lähteminen Venäjän armeijasta on ollut luvatonta. Lähtöön ei kuitenkaan suhtauduta häpeillen tai arkailten, sillä Venäjän käymää sotaa ei koettu omaksi sodaksi. Kotiseudulle palaaminen omin luvuin nähdään hyväksyttävänä ja ymmärrettävänä päätöksenä. Lähdeaineistossa on havaittavissa myös petsamolaisten sopeutuvaa asennoitumista uusiin tilanteisiin, aukeneviin mahdollisuuksiin ja isoihinkin muutoksiin.

Institutionaalinen kerronta ja sosiaalinen maailmasuhde hahmottuvat siinä miten Petsamon siirtymistä Suomelle muistellaan. ”Mikä siinä”, totesi edellä siteerattu kolttasaamelainen neutraaliin tai jopa välinpitämättömään sävyyn. Erno Paasilinna kirjoittaa *Kaukana maailmasta* -kirjassaan ”saman kai se tekee” -asenteen olleen yleinen petsamolaisten keskuudessa. Toinen kolttasaamelainen kertoo pitäneensä

205 Iiris Taimen, haastattelu 29.6.2016.

206 Granroth, O. 2009b, 73. Vilhelm Granroth kertoi tapauksesta haastattelussa, jota Erno Paasilinna siteeraa pitkälti *Kaukana maailmasta* -kirjassaan (1980, 149–163).

207 KPA, Y/04475 1972. Haastateltava oppi suomen kielen vasta myöhemmin ja antoi haastattelunkin suomeksi.

208 Levä 2008, 209.

siirtymistä outona, sillä Suomi oli aivan kuin toinen maailma. *Petsamolaista*-lehden mukaan Sigvard Ranta näkee asian positiivisemmin, sillä elämä lähti ”vähitellen sujuumaan Suomen alamaisena”. Ranta tulkitsee tämän Petsamon olojen vakiintumisena ensimmäisen maailmansodan vaiheiden jälkeen.²⁰⁹ Joillekin petsamolaisille Suomen itsenäistyminen ja Petsamon siirtyminen Suomelle tarkoitti olojen vakiintumisen sijaan suuria muutoksia. Ritva ja Pentti Ruuhonen kertaavat *Petsamolaista*-lehdessä sukulaisensa Aleksanteri Seurujärven tarinaa. ”Santeri” syntyi Salmijärvellä vuonna 1900 ja joutui asepalvelukseen vuonna 1916 tai 1917:

Sotapojan tie vei aluksi Arkangeliin, jossa koulutusta saatiin lisää, ja hyvin nopeasti rintamalle bolševikkien joukkoon. Kukaan ei kysynyt vakaumusta ja tuskinpa sitä sen ikäinen tiesi.

[...]

Tässä vaiheessa kirjat menivät lopullisesti sekaisin. Suomi julistautui itsenäiseksi ja Leninkin sen tunnusti, kun emämaa oli sekasortoisessa tilanteessa.

Santerin kannalta muutos oli melkoinen. Yhdessä yössä venäläisestä sotilaasta tuli sotavanki samaan maahan.²¹⁰

Ruuhoset jatkavat Santerin tarinaa kertomalla, että ”tämä läpirehellinen mies” oli joutunut varastamaan ruokaa nälkäänsä. Santerin luonnetta he kuvaavat positiiviseksi, sillä tämä ”ei suuremmin valitellut menneitä”.²¹¹ Ruuhosten mukaan Seurujärvi joutui tahtomattaan asepalvelukseen ja hänen elämänsä mullistui täysin. Hän kuitenkin pystyi sopeutumaan olosuhteisiin kuin olosuhteisiin.

Seurujärven tarinaan liittyy myös Petsamon yliluonnollisuutta korostava puoli. Ruuhosten mukaan Santerin pystykorva ennakoி isäntänsä kotiinpaluun:

Ilmeisesti kiintymys isäntäänsä oli ollut kova, koska koira rupesi ulisemaan hyvissä ajoin, ennen kuin Santeri tuli kotiin. Mutta Santerin äiti tiesi ennusmerkit ja totesi kotiväelle, että Santeri on tulossa. Ja koira tiesi asian, vaikka käytössä ei ollut kännyköitä.²¹²

Viimeinen virke tuo kertomuksen kirjoitusajankohtaan 2010-luvulle, mikä rikkoo tarinan menneeseen sijoittuvaa, salaperäistä tunnelmaa. Virke kuitenkin havainnollistaa miten tarinoita kerrotaan ja tulkitaan omaan aikaan ja tapoihin suhteuttaen.

209 Kerkesi sitä olla monenlaista aikaa 1983, 13; KPA, Y/04475 1972; KPA Y/04481 A 1972; Paasilinna, E. 1980, 111–112.

210 Ruuhonen, R. & Ruuhonen P. 2012, 26–27.

211 Ruuhonen, R. & Ruuhonen P. 2012, 27–28.

212 Ruuhonen, R. & Ruuhonen P. 2012, 29.

Ensimmäisen maailmansodan aikaiset tapahtumat auttavat ymmärtämään petsamolaisten *institutionaalista kerrontaa* ja *sosiaalista maailmasuhdetta*: sota tuli petsamolaisten keskelle olosuhteiden pakosta. Rintamalle joutuneilla oli kova kaipaus takaisin Petsamoon, pois muiden käymän sodan keskeltä. Venäjän käymiin sotiin on koettu etäisyyttä ja tehty etäisyyttä muistitiedon parissa.

2.2 Petsamon ”sivistäminen”

Petsamosta tuli osa Suomea Tarton rauhassa 14.10.1920, ja Suomen eduskunta hyväksyi rauhansopimuksen joulukuun ensimmäisenä päivänä samana vuonna. Käytännössä suomalaiset aloittivat alueen haltuunoton vuonna 1921.²¹³ *Institutionaalinen kerronta* ja *sosiaalinen maailmasuhde* ovat näkyvästi esillä tähän ajanjaksoon liittyvässä muistitiedossa. Rajanveto määritteli suuresti alueen asukkaiden elämää, mutta eritoten se vaikutti saamelaisien elinalueilla sijainneisiin, luonnon määrittämiin siitarajoihin. Esimerkiksi Suonikylän itäosa jäi Neuvostoliiton puolelle ja Petsamon siida menetti Kalastajasaarenon kesälaitumet.²¹⁴ Muistitiedossa viivasuoraa rajaa kritisoidaan sen luonnottomuudesta: rajanveto ei huomioinut alueen asukkaiden arkea. Lempi Korva kirjoittaa rajan jakaneen ”kahtia ns. Kalastajasaarenon suomalaisasutuksen”.²¹⁵

Osa petsamolaisista, varsinkin saamelaisista, valitsi Tarton rauhansopimuksen suoman mahdollisuuden asettua Venäjälle. Petsamoon asumaan jääneistä tuli Suomen kansalaisia ja Suomen valtio vannotutti heillä uskollisuudenvalat.²¹⁶ Mari Rissanen puolestaan muistelee, kuinka hänen Juho-isänsä joutui pakenemaan perheineen Suomen puolelle ja taustoittaa päätöstä seuraavasti:

Tarton rauhassa oli tehty kirjallinen sopimus, että joka tahtoi, sai luvallisesti muuttaa siihen maahan, jossa halusi asua. Venäjällä kuitenkin ei muuttolupaa Suomen Petsamoon annettu. Päinvastoin kontrolli kävi joka ilta kello 7-10 välillä tarkastamassa, että talonväki oli kotona.²¹⁷

Muistelmaan perusteella Rissasten perheelle oli tärkeää päästä asumaan Suomen puolelle. Kaikki eivät päätyneet samaan ratkaisuun. Matti Sverloff taustoittaa muistelmateoksessaan *Suenjelin saamelaisten perintö* Petsamon siirtymistä Suomen vallan alle. Osa koltista päätti jäädä kotiseudulleen asumaan:

213 Kaarninen, P. 1999, 72–74.

214 Rajankäynnistä ks. Lehtola 2012, 169; Tanner 1929/2000, 51.

215 Ks. esim. Korva 1993, 21.

216 Kaarninen, P. 1999, 78; Kuusikko 1996, 33, 37; Puttonen 1980, 126; Tarton rauhansopimus (s. a.) Wikisource.

217 Rissanen 1993, 13.

Kolttasaamelaisille olivat silloin sukualueet rakkaimpia kuin valtio, johon he olivat kuuluneet. Tällöin kolttasaamelaiset neuvotteluiden jälkeen päättivät jäädä sukualueilleen Suenjeliin. Paatsjoen ja Petsamon kolttasaamelaiset halusivat asua kotikonnuillaan.²¹⁸

Sverloffin kuvauksen perusteella saamelaisille ei ollut niinkään tärkeää kuka on vallassa tai ovatko he Venäjän vai Suomen kansalaisia. Päätös tehtiin perheen, suvun ja sukualueiden perusteella mikä korostaa yhteisöllisyyden ja kotiseudun merkitystä. Kuvauksesta välittyy myös Petsamon eräänlainen irrallisuus muusta maailmasta. Tämä näkemys on selkeämmin esillä seuraavissa esimerkeissä. Osa petsamolaisista kuvaa vallanvaihtoa Suomen tulemisena Petsamoon tai Petsamon tulona Suomelle, kuten Salmijärvellä asunut Maire Tervaniemi ja karjalaista sukujuurta oleva Agrapina Arhipoff. Myös Erno Paasilinna on pitänyt tätä näkemystä esillä.

Maire Tervaniemi: Sitten kun Suomi tuli [tässä kohtaa empii, hakee sanoja] Petsamo tuli Suomelle, ne saivat oman valintansa mukkaan joko jäähä sinne asumaan paikoilleen tai mennä Venäjän puolelle sitte.²¹⁹

Agrapina Arhipoff: Ennenhän oli Venäjän puolella se mejän puoli [...] Suomi sitte ku tuli, nii sittehän se rupes laajenemaan kaikki paikat.²²⁰

Erno Paasilinna: Alkoi vain uusi ajanjakso, elämä ”Suomen alla”. Petsamolaiset itse valitsivat tämän termin. Se erotti ajanjakson edellisestä ja ilmaisi muutoksen sisällön. Se ilmaisi myös selvää välimatkaa emämaahan. Ei sanottu että oltiin Suomea, sanottiin että oltiin Suomen alaisuudessa.²²¹

Kuvauksissa Petsamo näyttäytyy omana, irallisena alueenaan, jonne uusi valtaapiävä taho toi mukanaan uudistuksia. Lisäksi on huomionarvoista, että Paasilinnan ensimmäisen Petsamo-kirjan nimi on *Kaukana maailmasta*. Erilaista näkökulmaa aiheeseen on havaittavissa Soile Rasmussénin *Petsamolaista*-lehdessä julkaistussa muistelmassa. Sen perusteella Petsamo ei ollut niin irrallinen tai osaton poliittisista tapahtumista kuin se useiden muiden muistelmien perusteella näyttäisi olleen. Rasmussén kertoo Petsamon liittämisestä Suomeen Tarton rauhan yhteydessä:

Tässä vaiheessa Vaitolahdesta, alun perin muistakin lähikylistä siirtyi väkeä Venäjän puolelle, etupäässä niitä, jotka olivat osallistuneet vallankumouso toimintaan ja tavalla tai toisella sen hyväksyneet, sekä niitä, jotka olivat pakoilleet kansalaissotaan osallistumistaan punaisten puolella Suomessa. He

218 Sverloff 2003, 111.

219 IKÄ, IKH, TI: Maire Tervaniemi (s. a.) Posti ja Petsamon asukkaat, savuvero ja savotta.

220 IKÄ, IKH, TI: Agrapina Arhipoff (21.6.1983).

221 Paasilinna, E. 1980, 280.

pelkäsivät valkoisen Suomen kostotoimenpiteitä ja myivät talonsa ja maansa mihin hintaan hyvänsä poistuakseen maasta. Heitä siirtyi myös Norjaan ja jopa Amerikkaan asti.²²²

Edellisessä luvussa 2.1 korostui näkemys petsamolaisten epäpoliittisuudesta ja osattomuudesta ensimmäisen maailmansodan aikaisiin myllerryksiin. Lisäksi saamenkulttuurin tutkija Veli-Pekka Lehtola huomauttaa, että kevättalvella 1918 alkanut kansalaissota näkyi saamelaisalueilla varsin vähän – esimerkiksi siinä, että Paatsjoella toimi Inarin suojeluskunnan alaosasto.²²³ Rasmussénin suvun muistitiedossa petsamolaisten poliittisuutta, ”punaisuutta” tai ”valkoisuutta”, on kuitenkin käsitelty jonkin verran. Kaikkinensa petsamolaisten poliittisuudesta ja ”punaisuudesta”, kuten esimerkiksi työväenliikkeiden toiminnasta, ei ole muistitietoaineistossa juurikaan mainintoja tai mikäli on, aihetta sivutaan vain vähän.²²⁴

Kyse voi olla siitä, että poliittisuus ja mahdollinen ”punaisuus” on koettu aroiksi keskustelunaiheiksi itsenäisessä Suomessa. Historioitsija Maria Lähteenmäki huomauttaa, että Tarton rauhan jälkeinen vahva nationalistinen eetos vauhditti Petsamon suomalaistamista.²²⁵ Veli-Pekka Lehtola puolestaan kirjoittaa, että ”[k]ansallismielisen suomalaisen sivistyneistön tavoitteena oli [...] yksikielinen ja yksimielinen valtakunta.”²²⁶ Vahvasta isänmaallisesta eetoksesta käy esimerkkinä Helka-Helena Talvitievan muistelmä juhannuksena 1938 paljastetun kivipaaden juhlatilaisuudesta:

Suomen liput kohottivat osaltaan juhlakansan ja varsinkin puhujien isänmaallista mieltä. Oltiin koolla kuin suurena petsamolaisena perheenä. [...] Rovasti Sulo Soriola piti varsinaisen juhlapuheen. [...] Uskonto, isänmaa ja petsamolainen kotiseurakkaus olivat rovastin runollisen puheen teemoina. Soriolathan olivat niin kiintyneet Petsamoon, että heidän kotiseurakkautensa oli varmaan suurempi kuin Petsamossa syntyneiden.²²⁷

222 Rasmussén 1991, 26. Vrt. Beddari 2004b, 98; Salmijärven rantamilta 1979, 19.

223 Lehtola 2012, 161. Lisäksi Lapin rajavartioston päällikkö, majuri Wallenius määräsi Inariin retkikunnan, jonka tavoite oli karkottaa ”punaisia” Venäjän puolelle.

224 Muutamia poikkeuksia toki on. Ks. esim. Paasilinna 1983, 137–141; Eino Simonen *Lapin Kansan* haastattelussa, joka on julkaistu myöhemmin *Petsamolaista*-lehdessä: Ranta, T. 2002/2019, 13. Mikko Ekorre (haastattelu 17.11.2015) puolestaan kertoo työväenliikkeen toiminnasta 1930-luvulla ja että toimintaa vainottiin tuolloin. Ekorren isän veljet olivat uittotyöväenliiton toimitsijoita ja lakkotoimikunnan johtajia, joita paikallinen poliisiviranomainen hätyytteli. Ekorre kertoo isänsä veljien suunnan Neuvostoliittoon ja että heidät olisi sittemmin tapettu Stalinin vainoissa. Erno Paasilinna (1980, esim. 167–217) käsittelee kansalaissodan aikaisia tapahtumia *Kaukana maailmasta* -kirjassaan, mutta varsin yleisellä tasolla kuvattuna, keskittyen Petsamoon suunnanneisiin retkikuntiin. Retkikuntien tavoitteena oli vallata Petsamo Suomelle.

225 Lähteenmäki 2007, 159.

226 Lehtola 2012, 158.

227 Talvitieva 1984, 24.

Kivipaaden paljastamisessa on ollut kyse suomalaisen vallan näkyväksi tekemisessä Petsamossa.²²⁸ Muistelmassaan Talvitieva yhdistää petsamolaisen yhteisöllisyyden osaksi juhlaavaa ja nationalistista henkeä, joka vahvistaa kotiseudun kuulumista osaksi laajempaa kansakuntaa. Talvitievan kirjoitus välittää suomalaisviranomaisten näkökulmaa. Puhuessaan rovasti Soriolan kiintymyksestä Petsamoon Talvitieva kuin muistuttaa, että myös myöhemmin alueelle tulleet suomalaiset ovat petsamolaisia ja osa petsamolaisyhteisöä siinä missä muutkin alueen asukkaat.

Suomalaisten epäluuloisella tai jopa vihamielisellä suhtautumisella Venäjään ja venäläisiin on pitkät juuret. Varsinkin Suomen itsenäistyttyä kaikkeen Venäjään ja venäläisyyteen viittaavaan suhtauduttiin varauksella ja niihin pyrittiin ottamaan etäisyyttä.²²⁹ Tämä on näkynyt myös siinä miten esimerkiksi Terijoen alueen asukkaat ovat muistelleet menetettyä kotiseutuaan korostamalla alueen ihmisten suomalaisuutta ja tekemällä siten eroa venäläisyyteen.²³⁰ Suomen itsenäistymisen aikoihin suomalaisuus ja suomalaistaminen oli tärkeää, mikä välittyy myös Kerttu Rannan haastattelusta:

Se oli sillon justinsa, ku Suomi tuli itsenäiseksi. Nii se kaikki se suomalaisuus kiinnosti sitte ihmisiä, että ei mittää muuta maalaisia ku suomalaisia. Ja kuitenkin se oli semmonen, se oli semmonen kansojen vaelluspaikka se Petsamo.²³¹

Rannalle Petsamo kansojen vaelluspaikkana liittyy alueen ihmisten monikielisyteen, -kulttuurisuuteen ja -etnisyyteen.²³² ”Ja kuitenkin” -maininta osoittaa hänen pitävän tämän moninaisuuden puristamista yhtenäiseen suomalaisuuteen ristiriitaisena. Suomalaisviranomaisille tämä moninaisuus näyttäytyi jopa uhkana, ja Etsivän keskuspoliisin osasto tarkkaili petsamolaisten mielialoja. Suomalainen valta piti tehdä näkyväksi ja ottaa käytäntöön Petsamossa monella eri tasolla. Käytännössä tämä tarkoitti muun muassa erilaisten virastojen perustamista ja viranomaisten asettumista Petsamoon. Petsamosta muodostettiin aluksi oma lääninsä, mutta jo kesällä 1921 lääninhallinto päätettiin lopettaa ja tilalle järjestettiin kunnan hallinto. Petsamo oli kihlakunta, joka kuului Oulun lääniin ja vuodesta 1938 alkaen Lapin lääniin.²³³

Helga Siltakosken muistelmassa uskollisuuden valan vannottaminen näyttäytyi Petsamolle merkittävänä tapahtumana, jonka jälkeen perustettiin suomalainen

228 Vrt. Petsamon itsenäisyyspatsas pystytettiin lauantaina 1939/1990, 52. *Petsamolaista*-lehdessä uudelleen julkaistun *Lapin Kansan* uutisen mukaan rajavartioston kasarmin lähelle pystytettiin 7,5 metriä korkea paasi. Tietävästi samalla paikkaa oli nostettu Suomen lippu ensimmäisen kerran salkoon Petsamossa 229 Venäläisvihasta ks. esim. Seppänen 2010, 31–57.

230 Lähteenmäki 2009, 22–23.

231 Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016.

232 Kulttuurihistorioitsija Marja Tuominen (2015b, 313) kirjoittaa Petsamon olleen monikielinen, -kulttuurinen ja -etninen.

233 Petsamon liittämisestä Suomeen ks. Kaarninen, P. 1999, esim. 77–82; Kuusikko 1999, 123–125.

koulu. Myös Esko Koskimiehen ja Erno Paasilinnan kuvaukset kertovat Suomen vallan näkyneen paikallisten arjessa erilaisten virallisten ja valtiollisten järjestelmien ja laitosten toiminnan aloittamisena:

Helga Siltakoski: Asukkaat kutsuttiin pallokentälle. Sinne tuli Suomen viranomaiset paikalle. Vannottiin vala ja niin Petsamon kansasta tuli Suomen kansalaisia.

Tuli virastot ja liikkeet. Koulut avattiin syksyllä 1922. Minä olin jo 9-vuotias, kun pääsin kouluun ensi kerran. Oli vaikeaa, kun piti aakkosista alkaa tämä suomen kieli.²³⁴

Esko Koskimies: Reipas helsinkiläinen naisopettajamme antoi meille isänmaallishenkisen opetuksen, ja tunneilla oppimamme lukuisat isänmaalliset laulut kyllä tekivät selväksi, mihin maahan ja kansaan kuulumme.²³⁵

Erno Paasilinna: Monia uusia asioita tuli Petsamoon yhdellä kertaa. Ne olivat rajoittavia, kahlitsevia ja outoja. Kankeasti niihin koetettiin mukautua. Tuli rajavartiosto, tulli, poliisi ja pappi; tulivat metsästys- ja kalastusrajoitukset, verot, passit, henkikirjoitukset, uskollisuudenvalat. Yksi toisensa jälkeen. Melkein tyhjiin tilaan työnnettiin uuden vallan välttämättömät perustukset.²³⁶

Petsamolaisille elämä Suomen vallan alla tarkoitti useita muutoksia, joihin asukkaiden oli vain sopeuduttava, huolimatta siitä miten oudoilta, vaikeilta tai kankeilta ne tuntuivat. Venäjän vallan aikana koltat saivat elää vapaasti kuten eräs koltta-saamelainen muistelee. Heillä oli omat järvensä ja he hoitivat itse omat asiansa.²³⁷ Suomen tultua Petsamoon elämä oli valvotumpaa ja asukkaat tarkemman kontrollin ja ohjauksen alla.

Suomalaistamisen seurauksista saamelaisyhteisössä kertoo Matti Sverloff:

Suenjelin kylähallinnossa, Suomessa asuvilla saamelaisilla, oli mielipidevapaus ja demokraattinen asioiden käsittely. Mielipidevapaus oli kyllä olemassa, mutta siitä huolimatta tälle luonnossa elävälle kansalle alettiin kylvää suomalaisten taholta monenlaisia asenteita. Esimerkiksi piti puhua vain suomea, mutta omaa äidinkieltään ei saanut puhua koulussa, venäjää ei senkään vertaa. Se oli ikävä ilmaisumuoto. Tämä on aiheuttanut ainakin suenjelilaisissa omien sukujuuriensa halveksintaa.²³⁸

234 Siltakoski 2008, 451.

235 Koskimies 1994, 14.

236 Paasilinna, E. 1980, 285. Vrt. Kivilinna 1966, 6; Tolkki 1994.

237 KPA Y/04476 1972.

238 Sverloff 2003, 113.

Sverloffin muistelmassa tulee esille saamelaisten itsetunnon heikentyminen suomalaistamisen vaikutuksesta. Saamelaiset ovat peitelleet omaa etnistä taustaansa ja viranomaiset ovat pyrkineet siihen, ettei saamenkieltä, saamelaisia tapoja ja perinteitä pidettäisi yllä.²³⁹ Suomalaistaminen näkyi myös alueen paikannimien suomentamisena.²⁴⁰

Petsamolaisuistitiedossa on lisäksi mainintoja nimien suomalaistamisesta.²⁴¹ Kirill Sergejeff muistelee, että suomalaisopettajan tekemät suomennot karjalaisista nimistä viranomaiskäyttöä varten olivat jopa hullunkurisia.²⁴² Muutoinkin koulunkäynnillä ja uskonnon opetuksella oli osansa petsamolaisten suomalaistamisessa ja ”sivistämisessä”.²⁴³ Osa petsamolaislapsista oli toki saanut koulustusta jo venäläisessä kansakoulussa ja luostarin munkit opettivat lapsia.²⁴⁴ Helka Törmälä ja Naimi Rieki muistelevat *Petsamolaista*-lehdessä koulunkäyntiään Petsamossa. Tuolloin suomalaislapsia opetti ”ummikkovenäläinen” henkilö mutta suomenkielistä opetusta saatiin lukemisessa, kirjoittamisessa ja Lutherin katekismuksen opiskelussa. Koulun suomalaisopettajat edustivat erilaisia uskonnollisia näkemyksiä – toinen oli lestadiolainen ja toinen helluntailainen – mutta heitä yhdisti huoli ortodoksisen uskonnon vaikutuksesta Petsamossa:

Kumpikin syytti toistaan vääräoppiseksi, mutta yhteinen huoli, ”oikean” uskonopin opettaminen lapsille ja pelko siitä, että venäläinen opettaja saisi isketyksi lapsiin ”manahkain uskon” piti nämä opettajat näennäisesti sovinnossa.²⁴⁵

Koulun suomalaiset opettajat rinnastivat ortodoksisen uskonnon venäläisyyteen, joka koettiin uhkana. Samanlaista suhtautumista oli Kirill Sergejeffin muistelman mukaan myös luterilaisella papilla. Kirjoituksesta välittyy kuva papin ylenkatsovasta suhtautumisesta Petsamon karjalaisia kohtaan: tämä näki heidät kulttuurirajan takaa tulleena, nälkämäassa asustavana metsäläiskansana.²⁴⁶ Sergejeff muistelee papin totuttaneen karjalaislapsia luterilaiseen uskuntoon virsien avulla:

239 Laajemmin kehityskulusta, josta on usein puhuttu saamelaistamisen ”suomalaistamisena” on kirjoittanut Veli-Pekka Lehtola. Esim. Lehtola 2012.

240 Kuusikko 1996, 33.

241 Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016.

242 Uudet nimet aiheuttivat tulkintakysymyksiä myös siinä vaiheessa kun pappi Yrjö Rämelle ilmoitettiin sodassa kaatuneiden petsamolaisten nimiä, sillä kirkonkirjoista ei löytynyt niille vastineita. Sergejeff 1993, 31.

243 Koulunkäynnistä osana patriotismia ja kansallisuusaatetta, ks. esim. Ikonen 2011, 219–229.

244 Muistitiedosta esim. Elämää Jäämeren rannoilla 1978, 9; Karvonen, M. 1978, 3; KPA Y/04484 1972; Martta Orttosen ja Paavo Matrehinin haastattelu (Muistoja Petsamosta ja Suonikylästä 1980, 43–44); Salmijärven rantamilta 1979, 19. Tutkimuskirjallisuudesta ks. Rahkola 1999, 373.

245 Törmälä & Rieki 1988, 32.

246 Sergejeff 1993, 30.

Pappipa istuutui urkuharmoonin ääreen ja alkoi veisauttamaan meillä opettamiaan virsiä. Hän, joka veisasi parhaiten, sai virsikirjan. Kukapa meistä olisi mielellään jäänyt huonommaksi koska hyvälle veisaajalle annettaisiin vielä palkintokin. Näin pappi Päivärinta järjesti meille oppilaille kilpailutilanteen luterilaisten virsien veisaamisessa. Ja me höynäytettävät karjalaislapsetkin veisasimme kilpaa muiden kanssa niin, että luokan seinähirret tärisivät, kukin niin lujaa ja kirkkaimmalla äänellä kuin jaksoimme. Loppujen lopuksi meistä jokainen sai virsikirjan, vanhemmat lapset ensin, kotiin vietäväksi. Niistä meidän ortodoksilastenkin oli opeteltava uusia virsiä.²⁴⁷

Sergejeff kokee papin suhtautuneen heihin ylenkatsovasti. Vastaavanlaista kokemusta muualta tulleiden viranomaisten suhtautumisesta on luettavissa petsamolaiskirjailija Rauni Kivilinnan *Petsamolaista*-lehden kirjoituksessa. Siinä Petsamon historia näyttyy pitkälti virkamiesten ja instituutioiden aikaansaamien toimien historiana. Valtio huolehti petsamolaisista ja ”kohensi elämää” mutta ”etelän esivalta” kuvataan tekstissä etäisenä ja tosiasioista, petsamolaisten arjesta vähän tietävinä herroina.²⁴⁸ Kivilinna kirjoittaa etelän ihmisten pohjoiseen kohdistuvasta katseesta:

Etelästä tulleet rouvat kirjoittivat postikortteja menneisyyteensä: Täällä on mahtava luonto ja primitiiviset olot ja, hyvät ystävät, mitkä primitiiviset ihmiset! He katselivat primitiivisyyttä taloistaan, joissa oli rapatut seinät, vesijohto ja keskuslämmitys. Heillä oli kahvikutsunsa, kirjakerhonsa, uistimensa, haulikkonsa ja herraparatkoon, mitä kaikkea heidän mieleensä juohtuikaan, naamiaisensa suojeluskunnan talossa.²⁴⁹

Kivilinna kirjoittaa sarkastiseen sävyyn ja ihmettelee Petsamoon saapuneiden ihmisten suhtautumista paikalliseen elämään ja asukkaisiin. Hän tekee selkeän eron alkuperäisten petsamolaisten ja muualta tulleiden etelän ihmisten välille. Kirjoitus myös kertoo Petsamon uudesta, modernista rakennuskannasta. Esimerkiksi kaivosyhdyskunnan elämää tutkineen Erkki Niemisen mukaan Kolosjoelle rakennettiin kerrostaloja ja pientaloja, joissa oli nykyaikaisia, joskin Suomen mittakaavassa vielä harvinaisia mukavuuksia, kuten lämmitys, vesijohdot, sähköt, WC:t ja kylpyhuoneet.²⁵⁰ Vastaaviin asuinoloihin oli tottunut Tampereella syntynyt Urho Raekallio, joka saapui Petsamoon vuonna 1921 noin 10-vuotiaana. Tätä ennen hän oli ehtinyt asua Norjan Kirkkoniemessä rakennusmestari-isän siellä työskennellessä:

247 Sergejeff 1993, 29–30.

248 Kivilinna 1991, 7–8, 11. Teksti on julkaistu alun perin Kivilinnan *Kuin linnut* -teoksessa vuonna 1966.

249 Kivilinna 1991, 9.

250 Nieminen 1989, 93, 97.

Merimatka oli mahtava, sää oli tyyni ja lämmin. Petsamon harmaat, pienet mökit tekivät masentavan vaikutuksen ennen kuin edes maihin päästiin. Olimme Kirkkoniemessä asuneet tiilitalossa, jossa oli sähkö ja vesijohdot. Aluksi tuntui hurjan vaikealta, kun kaikki oli niin synkkää ja köyhää.²⁵¹

Muistitiedossa on esillä erilaisia Petsamoon kohdistuneita katseita ja tapoja hahmottaa alueen elinolosuhteet. Petsamo oli monellakin tasolla jyrkkien vastakohtien aluetta.

Muistitiedon perusteella virkamiehet puolisoineen ylläpitivät ja edustivat suomalaista valtaa Petsamossa. He eivät välttämättä ymmärtäneet paikallisia ihmisiä eivätkä heidän elinolosuhteitaan ja tapojaan. Tämä kokemus välittyy Otto Taivalantin haastattelussa, jossa hän naurahdellen kertoo esivallan suhtautumisesta petsamolaisien arkeen:

[P]oliisi oli ainoa, jota pelättiin aina. Ku hirvenliuhaa oli, nii poliisia ei kiinnostanu mikkää muu [*naurabtaa*], että miten me jaksetaan. Mutta se, että ne hirvenlihat. Jos niitä löytyy, niin sitte alakaa joku lähtee vankilaan ja niin pois päin.²⁵²

Taivalantille hirvenmetsästyksessä oli kyse ruoan hankkimisesta pöytään ja pärjäämisestä Petsamon luonnon ja arjen keskellä. Viranomaisille kyse oli salametsästyksestä, johon suhtauduttiin vakavasti. Hirvikanta oli kuolla sukupuuttoon 1850-luvulla, ja hirvet täysrauhoitettiin suurien nälkävuosien aikana sekä vuonna 1923. Hirvenkaato oli muutenkin luvanvaraista.²⁵³

Petsamolaisista-lehdissä on myös alueella virallisissa tehtävissä työskennelleiden henkilöiden lasten muistelmia Petsamon ajoista. Esko Koskimies muistaa aluemetsänhoitajana työskennelleen Lauri-isänsä seurallisena persoonana, joka suhtautui ennakkoluulottomasti muihin ihmisiin. Hänen lienee ollut siten ”helppo saavuttaa luottamukselliset suhteet Petsamon monenkirjavan alkuväestön edustajiin, niin myös munkkien kanssa”.²⁵⁴ Kruununvouti Plantigin tytär Maija-Liisa Tolkki puolestaan muistelee isänsä kiivastuneen Yläluostarin munkeille, kun nämä saapuivat kruununvoudin luo tuomisinaan lahjavesikka ja kermapullo. Vastineeksi munkit toivoivat, että kielto vetää lohiverkot Petsamojoen yli kumottaisiin. Verkkojen vetäminen oli munkeilta kielletty, koska lohi ei päässyt verkkojen ohitse muiden kalamiesten vesille. Kruununvouti oli pitänyt tätä viranomaisen lahjomisyrittäksenä ja suuttunut: ”[O]lisi pitänyt panna koko revohka syytteeseen.”²⁵⁵ Koskimiehen ja

251 Raekallio 1990a, 38–39.

252 Otto Taivalanti, haastattelu 31.8.2017.

253 Nygren 2009, 18.

254 Koskimies 1995, 26.

255 Tolkki 1994, 35.

Tolkin muistelmat edustavat osaltaan suomalaisviranomaisnäkökulmaa Petsamoon: Petsamo oli värikästä seutua, jonka asukkaiden omalaatuista elämänmenoa seurattiin joskus kummaksuen. Laajemminkin edellä esitetystä muistitiedosta välittyy viranomaisten kokemana etäisyys ja ylemmyys suhteessa Petsamon asukkaisiin.

2.3 Petsamolaisten suomalaistaminen

1910- ja 1920-luvulle sijoittuva petsamolaismuistitieto korostaa Petsamon irrallisuutta maailmanpoliittisiin tapahtumiin ja etäisyyttä uuteen kotimaahan, Suomeen. Petsamolaiset hahmottavat itsensä epäpoliittisina ja irrallisina suhteessa ensimmäisen maailmansodan laajempiin tapahtumiin, arvoihin ja ideologioihin.²⁵⁶ Kaikkien petsamolaismuistiedosta välittyy näkemys sekasortoisista sotavuosista, jolloin petsamolaiset tekivät selviytyäkseen sen mikä oli pakko. Kansainvälisessä muistitietotutkimuksessa on myös havaittu vastaavanlaista irrottautumista sotatapahtumista, mikä on joissain tapauksissa myös keino käsitellä syyllisyyden tunteita.²⁵⁷ Petsamolaiset eivät koe olevansa osallisia ensimmäisen maailmansodan tapahtumiin. Muiden käymä sota tuli heidän keskelleen, vei heitä mennessään vieraille rintamille ja muutenkin sekoitti heidän elämäänsä.

Historiakuva salaperäisestä, myyttisestä tai jopa yliluonnollisesta Petsamosta pulpahtelee esiin eri yhteyksissä. Outoja sattumuksia tulkitaan poikkeuksellisten tapahtumien enteinä. Tutkija Jeena Ranckenin mukaan yliluonnolliset kokemukset voivat yhdistää ihmisiä sosiaalisella tasolla.²⁵⁸ Yliluonnosten kertomusten muisteleminen yhdistää kertojat sekä Petsamoon että petsamolaisuuteen ja liittyy siten sekä *sosiaaliseen maailmasuhteeseen* että *yhteisölliseen kerrontaan*.

Muistitiedossa Tarton rauhan jälkeinen vallanvaihtuminen merkitsee muutosta, jossa Petsamo kytkettiin osaksi Suomea. Petsamoa kuitenkin suomalaistettiin varsinkin nopeasti monella eri tavalla, kuten ottamalla käyttöön uusi virallinen kieli ja tuomalla koulut ja viranomaiset näkyväksi osaksi arkea. Suomalaisuuden merkitys korostui jolloin omaa taustaa jouduttiin häivyttämään tai jopa peittämään. Petsamolaiset kokevat, että suomalaisviranomaisille he itse ja heidän arkensa näyttäytyivät alkukantaisena elämänmuotona, jota täytyi sivistää.

²⁵⁶ Istrialaiset hahmottavat itsensä vastaavasti globaalien voimien uhreina. Ballinger 2003, 234.

²⁵⁷ Esim. Ahonen 2014; Moeller 2003, 154–155; Alvis 2010, 857.

²⁵⁸ Rancken 2017, 105.

3. ELÄVÄISTÄ ARKEA PETSAMOSSA

3.1 Eksoottinen luonto – ankara elannon tuoja

Lapista on vuosisatojen aikana muotoutunut matka- ja kaunokirjallisuuden, opikirjojen, populaarikulttuurin ja turismin myötä stereotyyppinen ja vahvasti eksotisoitu kuva.²⁵⁹ Tämä koski myös Petsamoa, joskin se huokui korostettua Lapin eksotiikkaa. Petsamon maisemat, luonto, paikalliset asukkaat ja kulttuuri kuvattiin omaleimaisina ja alkuperäisinä. Kolttakönkällä oli turistien parissa myyttinen asema, ja se oli tunnettu matkailunähtävyys. Petsamoa markkinoitiin muutenkin harvinaislaatuisen luonnonkauneutensa vuoksi Suomen matkailijayhdistyksen kautta koti- ja ulkomaisille turisteille.²⁶⁰ Petsamolaismuistitiedossa alueen luontoa kuvataan paikoin jopa valokuvantarkasti, pieniin yksityiskohtiin ja tapahtumiin keskittyen.²⁶¹ Myös muiden siirtolaisten parissa on tyyppillistä muistella oman kotiseudun poikkeuksellisuutta ja liittää paikkoihin valokuvamaisia, tunnepitoisia muistoja.²⁶² Petsamon luontoa käsittelevä muistitieto on Habermasin luokittelun mukaan osa *objektiivista maailmasuhdetta* mutta siitä kerrotaan usein varsin *personaallisesti* eli subjektiivisesti, tunteita ja toiveita käsitellen.

Arkinen elämäkin Petsamon luonnon keskellä muistetaan eksoottisena. Vilho Leppäkangas oli muuttanut lapsena Pohjanmaalta Petsamoon. Siellä hän näki ilmeisesti ensimmäisen kerran elämässään hylkeitä, poroja, revontulia, meritähtiä ja meren, joka pysyi talvellakin sulana:

[K]yllä se outoa oli, se oli kauhian outoa jos Pohjanmaalta tulee. Siellä ei oo vettä ku jossaki ojassa, ja tuolla oli avomeri. Niin uusi ja niin suuri muutos, että sitä on hyvin vaikia sen iän ihmisellä vielä ymmärtää, että mikä muutos on sattunu. [...] sieltä Pohjanmaalta ku tulee [*ja*] kaikkia tuommosia alakaa näkemään niin siinä mennee vuosia ennen ku tottuu, että onko tuo edes tottakaan.²⁶³

259 Hautajärvi 2014, 24–25, 52–70; Tuominen 2010b. Kaunokirjallisista kuvauksista 1920–1930-luvulla ja niiden muovaamasta lappilaisuudesta ks. Lehtola 1997.

260 Hautajärvi 2014, 67, 103–131; Hirvelä 1999; Ilola 1997.

261 IKÄ, IKH, TI: Kerttu Niemi (2.1.1974) Talvisodan syyttyminen ja evakkoonlähtö; Sergejeff 1987a; Sergejeff 1987b; Tolkki 1994, 28–29.

262 Field 2012, 101, 111; Raninen-Siiskonen 1999, 102; Savolainen U. 2015, 132.

263 IKÄ, IKH, TI: Vilho Leppäkangas (7.7.2010).

Petsamoon liitettiin aikoinaan myös käsityksiä, jotka himmensivät alueen hohtoa ja saivat miettimään useampaan kertaan kannattaisiko sinne muuttaa. Mielikuvatasolla Petsamo saattoi näyttäytyä varsin kaukaiselta, pimeältä ja ankealta seudulta. Anita Heiskari kertoo haastattelussa Iida-äitinsä Petsamoon liittyneistä mielikuvista. Iida oli asettunut Petsamoon vasta sen jälkeen, kun hänen vanhempansa olivat sinne jo muuttaneet:

Joo, ku äiti oli vielä tykänny, että ei hän sinne lähe. Että siellähän on varmasti niin ankiata siellä pohjosessa. Ja sitte ku se oli päässy sinne kuitenkin, tai menny, nii sit se ei ois ikinä palannu pois sieltä. Tykkäsi olla siellä.²⁶⁴

Iida Heiskari on kertonut myös itse elämästään ja siitä, miksi lähti Petsamoon vanhempiensa luokse 20-vuotiaana:

Minä aina epäilin että siellä on ikävää ja synkkää elämä, joten vasta parin vuoden jälkeen olin valmis lähtemään heidän luokseen, eli keväällä 1938 lähdin sitten kolmen nuoren kanssa Petsamoon. Ja voi, - sitä riemua ja iloa olla Petsamossa, kolmeen kuukauteen ei aurinko laskenut ollenkaan. Ja, - niitä ihania maisemia, - en olisi kyllä millään lähtenyt pois Petsamosta jos ei olisi ollut pakko sodan takia lähteä.²⁶⁵

Vilho Leppäkankaan muistosta ja Heiskarien kuvauksista välittyy Petsamon luonnon aiheuttama hämmästyks ja ihastus. Muutoinkin alueen luonto ja eläimet hämmästyttivät ja herättivät jopa kauhun tai pelon sekaista kunnioitusta. Pikku-poikana Petsamossa asunut Eero Ranta muistelee löytäneensä ”suuren eläimen luurangon” leikkiessään muiden lasten kanssa rannalla. Näky – valaan jäänteet – aiheutti hänelle painajaisia vielä vanhemmallakin iällä.²⁶⁶ Ranta ei ole ainoa, jolle valaat ovat jääneet vahvasti mieleen. Kirill Sergejeff kirjoittaa ”Barentsinmeren kummituksista” eli ryhävalaista. Sergejeff arvelee petsamolaiskalastajien tunteneen vain tutummat valaslajit, jolloin ryhävalaiden lajiominainen käytös hyppyineen, mereen pudottautumisineen ja sukelteluineen sai kalastajat uumoilemaan, että kyseessä on ”meren paholaishaltia” tai kummitus.²⁶⁷ Sergejeff kuvaa valaiden herättämiä tuntemuksia:

Niitä katsellessa saattoi vain ihmetellä miten voi olla olemassa noin valtavan kokoisia otuksia ja siten lisäsivät meren elementin salaperäisyyttä.²⁶⁸

264 Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anita Heiskari.

265 Heiskari, I. 1994.

266 Ranta, E. 2013, 66.

267 Sergejeff 1994, 22.

268 Sergejeff 1994, 23.

Petsamon luontoa pidetään muutenkin salaperäisenä, mikä välittyy kolttien muistiedossa. Matti Sverloff ja Claudia Fofonoff kertovat Paatsjoen puolella eläneestä eukosta, jolla oli kolme tytärtä. Eukko suutahti keskenään riidelleille tyttärilleen ja ”puhalsi” nämä erilaisiksi luonnonmuodostelmiksi kuten pahdaksi eli kallioseinämäksi. Näillä paikoilla kerrotaan kummittelevan, ja siellä kulkijoiden tulee varoa suuttuttamasta eukon tyttäriä.²⁶⁹

Luonnon ja ihmisen läheinen yhteys on yksi petsamolaisuistiedon teemoista. Esimerkkinä käyvät kertomukset ”Lapin ukoista”, jotka pystyvät muuttamaan muotoaan metsoksi.²⁷⁰ T. I. Itkosen julkaisu *Koltan- ja kuolanlappalaisia satuja* on vuodelta 1930. Itkonen mainitsee teoksensa alkupuolella, että yksi kertomusten päätarinapiirteistä ovat erilaiset ”eläinmetamorfoosisadut”, jotka näyttävät olevan ”lappalaisille” hyvin omaperäisiä.²⁷¹ *Petsamolaista*-lehdessä on julkaistu vastaavia tarinoita: niissä kerrotaan muun muassa kolttauksesta, joka pystyy muuttamaan itseään erilaisiksi eläimiksi, sudeksi muuttuvasta Nasti-vaimosta ja lapsettomista pariskunnista, joille syntyy hirvenvasa tai koiranpentu. Eräällä ketulla puolestaan oli ”vaimona ukon ja akan tytär”. *Petsamolaista*-lehdessä on myös julkaistu muiden kuin petsamolaisten laatimia kirjoituksia kolttaperinteeseen liittyvästä taikauskosta, enteistä ja noitatarinoista. Vanhempien petsamolaisten muistellaan kertoneen iltaisin ”mystisiä, koomisia tai kamalia tarinoita”.²⁷²

Uskomuksilla kerrotaan olleen myös käytännön vaikutuksia eli tarinoilla nähtiin olevan myös vakavampi puolensa. Yrjö Mosorin muistelee kalamiesten olleen taikauskaisia ja onkineen tammukkaa ojalatvoilta alaspäin.²⁷³ Urho Raekallio puolestaan muistelee Petsamossa asuneen taikauskoista, Jumalaa ja pappia pelännyttä kansaa. Osalla kalastajista oli tapana viedä ensimmäinen pyytämänsä lohi kirkkoon. Raekallio suhtautuu kirjoituksessaan kriittisesti ja väheksyvästi näihin uskomuksiin. Lohen viemistä kirkkoon hän pitää mairitteluna ja lahjontana Jumalan edessä. Toinen esimerkki Raekallion ivaavasta suhtautumisesta on tapa, jolla hän kuvaa lapsena vihellelleen revontulille vaikka tiesi kuinka vakavasti osa paikallisista asukkaista siihen suhtautui. Revontulten nimittäin uskottiin hyökkäävän, jos niille viheltää:

269 Fofonoff 1988, 34–35; Sverloff 1976, 9–10.

270 Jauhiainen 1999, 161, ks. myös 156–161; Simonsuuri 1999, 210–212. Näyttäisi myös, että kolttaasaamelaisen Claudia Fofonoffin (1988, 18–19) ylöskirjaama ja julkaisema tarina yksin kotonaan olevasta tytöstä liittyy laajempaan tulenhaltijoita koskevaan tarinaperinteeseen. Fofonoffin tarinassa tuli juttelee ja kertoo tytölle ”tulisen tuulivalssin”. Piisistä nousee ystävällisiä ”tulenhenkkiä”, jotka alkavat tanssia keskenään. Tarinassa on myös osio, jossa tyttö muistelee nähneensä aiemmin ”valkean valon, jonka kosketus oli ottanut pois kuumeen ja pistot rinnasta eivätkä aikuiset enää pelänneet tytön kuolevan”. Tulenhaltijoista ks. Simonsuuri 1999, 327–328; Jauhiainen 1999, 225.

271 Itkonen 1930, 4.

272 Fofonoff 1988, 22–23, 26, 36–40; Kolttaasaamelaisten sääennusteita Petsamosta 2014; Kolttien satuja ja tarinoita 1980, 34–35; Petsamon alueen kolttain pyhät paikat 1992, 42–48; Ranta, E. 2003, 40. Ks. myös Jauhiainen 1999, 156–161, 310; Nickul 1970, 66.

273 Mosorin, Y. 1975, 10.

Me pojat olimme tulleet muorille todistamaan, että revontulia ei vihellyksillä hallita ja vaadimme muorilta tunnustusta siitä.²⁷⁴

Taikauskoiseen perinteeseen muistellaan suhtaudutun eri tavoilla. Osa otti tarinat vakavasti ja huomioi niiden opetukset arjessaan. Toiset vähätelivät tarinoiden merkitystä ja ivasivat tarinoihin uskoneita ihmisiä.

Muistot ja tarinat kertovat Petsamon hohdokkaasta salaperäisyydestä ja eriskummallisuuksista, jotka olivat samalla osa Petsamon arkea. Esimerkiksi helmi-simpukat toivat lisätienestejä niitä pyytäneille. Aili Pölkky muistelee erään turistin haukkoneen henkeään Pölkyn isoisän näyttäessä tälle harvinaisen pyöreää, kaunista ja isoa helmeä. Isoisä oli vuorostaan haukkonut henkeään laskiessaan turistin ojentamaa setelitukkoa.²⁷⁵ Toinen esimerkki eriskummallisuuksien ja arkisuuden lomittumisesta on Kirill Sergejeffin muisto siitä, miten kalastajamajoissa käytettiin valaan selkärangan nikamia istuimina.²⁷⁶ Myös Petsamossa liikkuneet ja asuneet tiesivät hyvin alueen eksoottisen maineen. Kaskuksi muotoutunut tarina kertoo valaanpyyntilaivan kapteenin Rikhard Pyttynen narraneen turistia, joka oli tiedustellut ”näkyisikö missään mahdollisesti jääkarhuja”. Kapteeni oli havainnut rannalla lammaslaman, jota väitti jääkarhuiksi. Laivaemännän moitteisiin Pyttynen oli vastannut:

”Sehän tuli niin onnelliseksi, kun on jotain uhoomista näkemistään siellä etelässä. Ihmeitähän ne tänne tulevat katsomaan.”²⁷⁷

Kerttu Niemi taas pohtii, että Petsamossa oli hohdokkuutta jo silloin kun suomalaiset sinne lähtivät töiden perässä. Luonnonantimet olivat asukkaiden pelastus pula-aikana:

[A]inahan sai kalaa. [...] sitähän oli aina pöyvässä. Sillähän se tuntuki niin jotenki niin ihmeelliseltä. Lohiki oli niin halpaa, että sitä syötiin aina. Lohikeittoa keitettiin ja suolalohta oli ja paistettiin lohta. Ja sehän tuntu tietysti, joka oli tullu tuolta tunturin takaa [...] että eihän tämä ole ennää oikein, että tällalailla lohta syyään noin vaan arkiruokana [...] riisit ja sekahedelmät ja semmoset, nehän oli ihan tavallista [...] moni asia tämmönen on antanu sitä hohtoa siihen, että siellä oli hyvä olla [...] kaikkea sai helposti ja kaikki oli halpaa. Ja työtä oli, paitsi sillon pula-aikana.²⁷⁸

274 Raekallio 1990a, 40.

275 Pölkky 2008, 444. Helmenpyynnistä Petsamossa ks. myös IKÄ, IKH, TI: Martti Huru (14.12.2009).

276 Sergejeff 1994, 24. Ks. myös Sergejeff 1998, 87.

277 Välipaloiksi sopivia kaskuja Petsamosta 1975, 14. Sitaatit alkuperäislähteessä.

278 IKÄ, IKH, TI: Kerttu Niemi (2.1.1974) Ruokala-apulaisena Petsamossa.

Meren ja Liinahamarin sataman läheisyyden ansiosta Petsamossa syötiin arkiruokana elintarvikkeita ja luonnonantimia, joihin muualla Suomessa nautittiin juhlaruokina tai erikoisherkkaina.

Petsamon runsaasti kalansaaliisiin liittyä edelleen tiettyä sadunomaista hohtoa, ja niistä on lähdeaineistossa useita mainintoja. Saaliiden kuvattiin täyttäneet syvänteet ja vuonot ja repineen verkkoja rikki.²⁷⁹ Luostarin kirjuriina toiminut Dimitri Anufrijev muistelee syksyn 1902 suurta kalasaalista ”ikään kuin Jumalan huolehtivana apuna”. Samana syksynä sattui myös sellainen harvinainen tapaus, että pieni valas jäi kiinni kalastajien verkkoon.²⁸⁰ Muistelmissaan Anufrijev liittää meren antimisiin eksoottisuutta, ihmeellisyyttä ja jopa uskonnollista mystiikkaa. Myös muualta tulleille Jäämeren ja vuonojen antimet olivat hämmästyttäviä. Martta Merenluoto tuli Petsamon kunnalliskotiin töihin vuonna 1937, ja muistelee *Petsamolaista*-lehdessä näkemänsä:

Kun katselin [*kunnalliskodin*] keittiön työpöydälle tuotuja kaloja, puna-ahventa, pallasta, turskaa, lohta, niin ne näyttivät jättäisiltä Kiannan ahven-sinttien, norssin ja muikun rinnalla. Monta muutakin asiaa meni päälaelleen tuon maailman ääriin muuttaneen silmissä.²⁸¹

Jäämerestä nousi kaloja, jotka ovat varmasti näyttäneet erikoiselta sellaisen silmissä, joka ei ollut kyseisiä mereneläviä ennen nähnyt. Mulkosilmäinen, suurisuinen ja muutenkin rujan kookas puna-ahven voi painaa 15 kiloa. Ruijanpallas on puolestaan maailman suurin kampelakala ja voi painaa 300 kiloa.²⁸²

Eritoten syksyn 1931 sillivyöry muistetaan hyvin. Petsamoon kunnankirjuriksi vuonna 1930 saapunut Eetu Saarelainen kuvaa isälleen 17.12.1931 päivämässään kirjeessä, että silliä pyytämään saapui kalastajia aina Etelä-Suomesta saakka. Trifonan kylässä oli niin kova asuntopula, että osa ihmisistä asui saunoissa. Verkot olivat painavia: 3–4 miehen venekunnan päiväsaalis saattoi olla viisi tai jopa kahdeksantuhatta kiloa silliä. Parhaimpiin tienesteihin pääsivät ne, joilla oli jo entuudestaan hyvät veneet ja verkot.²⁸³ Sillisaaliista kirjoittavat *Petsamolaista*-lehden sivuilla myös ne, jotka liikkui alueella työnsä puolesta eivätkä siis kalastaneet tai asuneet Petsamossa pysyvästi. Yksi heistä on Matti Visuri:

279 Esim. Anttila 1976, 11; H3, haastattelu 21.6.2016; IKÄ, IKH, TI: Agrapina Arhipoff (21.6.1983); IKÄ, IKH, TI, Kristian Portti (s. a.) Suuri sillivuosi 1932 (huom: Portti muistelee sillivyöryn tapahtuneen vuonna 1932); Merenluoto 1978, 12; Pölkky 2008, 442; Rieki 1990, 26; Eetu Saarelaisen kirje 5.5.1937 (Saarelainen, Elli 2006, 20); Sergejeff 1993/2011, 25; Siltakoski 2008, 452.

280 *Muistelmia Petsamon luostarista* 2000, 44–45.

281 Merenluoto 1982, 27.

282 WWF:n kalaopas.

283 *Petsamolaista*-lehdissä on julkaistu Saarelaisen kirjeitä joko hänen tyttärensä Elli Saarelaisen tai toimittajan lyhennelminä. Saarelainen, Eetu 2004, 45–46. Ks. myös IKÄ, IKH, TI: Onni Nikula (s. a.); Toini Väänänen ja Irma Innasen haastattelu (Innanen (s. a.)).

Varangin vuonon edustan sillit pakkautuivat Petsamon vuonoon. Parvi oli niin valtava, että vesi pärskyi vuonossa. Huhu valtavasta silliparvesta lähti liikkeelle ja veneitä ilmestyi runsaasti vuonoon. Osansa saivat myös Petsamoon liikennöineet liikennöitsijät. Pian paikalle ilmestyivät oululaiset ilotytöt, viinatrokarit, korttipelurit, eläintenkesyttäjät ja ampuma- sekä sirkusteltojen pitäjät. Pirssit ajoivat matkustajia yötä päivää ja kuorma-autot kuljettivat veneitä aina Sodankylästä asti. Sillia oli niin paljon, että sitä voitiin nostaa suoran vuonosta haaveilla veneisiin.²⁸⁴

Sillivyöry merkitsi petsamolaisille valtavia kalansaaliita, hyviä tienestejä, ihmis-paljoutta, tilan ahtautta ja erilaisia tapoja käyttää ja tuhlata ansionsa. Arkinen kala ja meri hohkasivat jälleen sadunomaisuutta. Jokapäiväisenä ravintona kala ja varsinkin rasvainen lohi tosin saattoivat alkaa kyllästyttämään. Kalastajaperheen poika Kirill Sergejff muistelee lohen olleen heidän pääruoka-aineensa. Sittemmin hänellä ei ole enää juuri tehnyt lohta mieli.²⁸⁵

Parihaastattelussa tiivistyy, millainen käsitys Petsamosta aikoinaan on muodostunut ja millaisena se on välittynyt jälkipolville:

H5: No sehän on ollut ihanaa niitte mielestä [*nauraen*]. Kovaa työtä, mutta [...] ei siellä puutetta ole ollut, siellähän on ollut kalaa. Ja ovat tehneet paljon työtä ja eläneet kalalla, ja saaneet siitä rahhaa [*naurabtaa*]. Joo, et ei ne mitään sillä lailla köyhyyttä [...] ole ollut siellä, niitten kertomien mukkaan.

H6: Että tavallaan antosampaa elämää, ku ehkä mitä me täällä nyt voitais kuvitellakkaan [...].²⁸⁶

Vastaava kuva kovasta työstä on kuntoutuslääkäri Ritva Tuomaalan haastattele-malla Hilmalla:

Jäämeren rannalla se on kauhean kova se elämä, ja siellä pittää ihmisen olla semmonen ahkera ja kova, koska sulla on siihen pääelinkeinoon vain muutama viikko aikaa, millon sinun pittää tienata se vuojen tulo. [...] Siinä tarvitaan mies, naiset, lapset, kaikki työhön.²⁸⁷

Petsamossa piti tehdä kovaa työtä elannon eteen, mutta luonnonantimet olivat Petsamon rikkaus. Ihmiset ottivat ympäristöä haltuunsa muokkamalla sitä tarpeidensa mukaan ja sopeutumalla olosuhteisiin.²⁸⁸ Tämä on näkyvissä myös Petsamoon

284 Visuri 1999, 23. Ks. myös Pölkky 2008, 439–443.

285 Sergejff 1998, 57, 76.

286 H5 ja H6, haastattelu 6.6.2016.

287 Tuomaala, R. 2008, 168. ”Hilma” on Tuomaalan antama peitenimi.

288 Myös sudeettialueiden saksalaisilla on vastaava kuva menetetyistä kotiseudustaan, ks. Glassheim 2015, 321.

aluelääkärin vaimona saapuneen Mailis Huttusen muistelmissa. Hän kirjoittaa Petsamon luonnon monimuotoisuudesta, värikkydestä ja vaikuttavuudesta. Lisäksi hän toteaa: ”Petsamo oli aina upporigas tai rutiköyhä.. Jos oli hilla vuosi niin jokainen jänkä oli hilla tulvillaan.”²⁸⁹

Petsamon poikkeuksellinen muisti- ja luontokuva on jossain määrin jopa ylikorostunut ja luonut stereotyyppistä käsitystä sekä alueesta että sen ihmisistä: aivan kuin koko seutu olisi karunkaunista periferiaa, jossa ei muusta elämästä tiedetäkään kuin yksinkertaisesta ja rahallisesti köyhästä.²⁹⁰ Petsamoon liittyvät muistot ja Petsamon muistelemisen tavat ovat kuitenkin usein lämminhenkisiä, vaikka haastateltavat ja kertojat tietävät hyvin – usein omasta kokemuksesta – kuinka elämä Petsamossa edellytti kovaa työntekoa. Petsamon luontoon liittyen kerrotaan tyypillisesti marjastuksesta, ankarasta merestä ja kalastuksesta sekä esimerkiksi kotieläinten ja karjan hoidosta. Matti Sverloffin sanoin: ”[A]lueen kaikilla ihmisillä oli kohtalaisesti turvattu elämä.”²⁹¹

3.2 Pärjääminen, sopeutuminen ja sinnikkyys pohjoisen elossa ja oloissa

Vahvat naiset ja äidit

Tarkastellessaan englantilaisperheiden parissa välittyneitä muistoja ja tarinoita, kulttuurihistorioitsija Anna Green havaitsi, että menneiden sukupolvien arkisen elämän kovuutta ja luonteen lujutta arvostetaan nykyäänkin. Vahvoja äitejä ja naisia ihailaan ja yksi kantava teema Greenin analysoimissa haastatteluissa oli selviytyminen.²⁹² Folkloristi Pauliina Latvala puolestaan näkee synnytysten muuttuneen ajansaatossa arkisiksi sankaritarinoiksi. Vahvat ja ahkerat äidit kuuluvat myös suomalaisiin historiankertomuksiin.²⁹³ Tämä kuva välittyy myös petsamolaishaastatteluista eri tavoin. Yksi Tiina Suopajarven haastattelemista henkilöistä kertoo ensin naisten elämästä ja lastenhoidosta Petsamossa, minkä jälkeen hän toteaa: ”On ne ollu rohkeita ja lujia ihmisiä.”²⁹⁴ Kyseessä on hieman epäsuora viittaus naisten ja äitien vahvuuteen, mutta suurempiakin viittauksia ja esimerkkejä löytyy. Otto Taivalanti kertoo synnytysten arkisuudesta:

289 Huttunen 1984, 18.

290 Vrt. Braudel 1949/1995, 60.

291 Ananin 1979, 5; Darja Jefremoffin haastattelu, ks. Muistoja Petsamosta ja Suonikylästä 1980, 34; H2, haastattelu 14.6.2016; Jäämeren myrskyissä 1981, 21; Kalastajan yö 1976, 5; Kerkesi sitä olla monenlaisia aikaa 1983, 11; Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016; Mosorin, Y. 1975, 11; Petsamon hengessä 1987, 6; Rovasti Yrjö Rämö: Sielunpaimenena lappalaisten keskuudessa 1980, 203; Rämö 26.4.1987; Sverloff 1975, 7; Ylipää 1976, 6.

292 Green 2013, 392, 396.

293 Latvala 2005, 154–157, 174.

294 TSH10, haastattelu 31.1.2015. Ks. myös Korva 1993; Tolkki 1994, 32–33.

[Ä]iti vähän omatoimisesti hoitanu sitä asiaa ja huomannu [...] että saakuri ku hän ei muistanu täyttää vesisankkoja. Ja lähti kuule. Niin oli sinä päivänä, ku hän synnytti minut, niin Jäämereltä oli siihen rinteeseen niin kova tuuli, että se ämmäriepu ei saanu ovia auki. Joo, ja se sitten on kuitenkin synnytyt tapahtunu [...] eihän siellä naiset mitään äitiyslomia, eihän niitä tunnettu. Vaan sen jälkehen, kun hän haavoista pääsi liikkuun riittävästi, niin hän meni töihin. Ja sitten siellä oli jotain semmosia ihmisiä, jotka sitten hoiteli toisten lapsia [...].²⁹⁵

Taivalantin kertomus äitinsä omatoimisuudesta ja työteliäisyydestä kuuluvat laajempaan sankarilliseen ja jopa myyttiseen äitikuvaan.²⁹⁶ Muutenkin kertomuksesta välittyy käsitys omillaan pärjäävästä, henkisesti ja fyysisesti vahvasta naisesta. Tähän liittyvät myös tarinat erilaisista lääkitsijöistä ja parantajista, kuten karhunhampaasta lastuja vuolleesta karjalaisesta ”itkijämummosta”, joka saapui sairaalaan lukemaan vihoja karhulle, jotta ”punapartainen karjalais-äijä” Mosorin tervehtyisi. Anna-Liisa Ittelinin kerrotaan osanneen auttaa hädässä ja tunteneen lapsen päästämisen, veren seisauttamisen, hieromisen, kuppauksen sekä ihmisten ja eläinten parantamisen taidot. Kittilän Hanhivaarasta Petsamoon tullut Hanhi-Tilta puolestaan lääkitsi ihmisiä yrteillä, ja hänen luokseen saapui hoidettavia kauempaakin.²⁹⁷ Lääkitsijöistä, parantajista ja tietäjistä kerrotaan laajemminkin Suomessa ja kansanomaisia lääkitysmenetelmiä – kuten keitettyä koivuntuhkaa yskänlääkkeenä – käytettiin myös Petsamossa.²⁹⁸

Petsamolaiskirjailija Tuulikki Soini antaa eräälle toiselle historialliselle Tiltalle/ Tildalle ja tämän lääkitsijäntaidoille sivutilaa *Petsamo*-trilogiassaan, vaikka kirjoittaakin enemmän tämän miehestä Raja-Joosepista.²⁹⁹ Soinin tarinassa Pikku-Peti Gauriloff – kenties täysin fiktiivinen kolttanainen – uneksii Lassinmaan joutuvan erämaassa pulaan ja tietää siksi viedä tälle elintarvikkeita ennalta kammiin. Petsamosta välittyy teoksesta taianomainen ja salaperäinen kuva. Soini kertoo useampaan kertaan erilaisista enteistä ja sattumuksista ja taustoittaa petsamolaisten noidanmainetta Lassinmaan miettein:

295 Otto Taivalanti, haastattelu 16.8.2017. Ks. myös Petsamolaisäidin laulu lapselleen 1997, 32. Tutkimuskirjallisuudesta Latvala 2005, 174: Latvala nostaa yhdeksi aineistoimerkiksi samankaltaisen synnytykseen liittyvän sankaritarinan, jota Taivalanti kertoo.

296 Hytönen 2014, 203. Hytönen viittaa kirjoituksessaan osittain Helstin (2000) kirjoitukseen myyttistä ”entsaikojen työteliästä sankariäidistä, joka ei tarvinut synnytykseen kenenkään apua vaan synnytti lapsensa työnteon välillä”.

297 H2, haastattelu 14.6.2016; Iiris Taimen, haastattelu 29.6.2016; Iivonen 1925/2015, 81–82; Riekk 1987, 33. Ks. myös Mosorin, A-R. 2018, 70; Saonegin 1990, 35.

298 Darja Jefremoffin haastattelu, ks. Muistoja Petsamosta ja Suonikylästä 1980, 40; Jauhiainen 1999, 125–172, ks. eritoten 140–148.

299 Lehikoinen on mahdollisesti Arvi Saverikon valokuvassa vuodelta 1936. Ks. Raja-Joosepin emäntä (Tilta Lehikoinen ?) paitaa leipää maaunissa, Finna.

Mietin Huhti-Heikin väittämää, että Jooseppi olisi noita. Pidän sitä liioiteltuna, enkähän minä suoranaiseen noituuteen edes usko. ”Noitaa” ja ”etiäisen näkijää” on mielestäni vähän kaikissa kairan ihmisissä, eritoten aikoissa. Peti on minut uninensa pelastanut jopa nääntymästä nälkään. Ja Tilda, hän tapaa ”haistaa” jokaisen Joosepin-paikkaan tulijan [...].³⁰⁰

Raja-Jooseppi ei ole ainoa mies, jota petsamolaismuistitiedossa pidetään noitana.³⁰¹ ”Noituus” ja lääkintätaidot kuitenkin liittyvät petsamolaismuistitiedossa historiakuvaan vahvoista naisista, jotka pärjäsivät omien taitojensa ja kykyjensä turvin Petsamon oloissa ja osasivat myös auttaa muita asukkaita.

Kirkonkirjat ja sukututkimus ovat havainnollistaneet petsamolaisille miten rankkaa elämää ja arkea Petsamossa on eletty. Asiakirjamerkinnot kertovat esimerkiksi suuresta lapsi- ja imeväiskuolleisuudesta. Suvun parissa ei kuitenkaan välttämättä ole puhuttu kuolleista lapsista.³⁰² Karjalaistaustainen haastateltavani pohtii Petsamon perhe-elämää asiakirjalähteiden herättämien ajatusten perusteella:

H6: Ja sitte karjalaisperheessähan tulee niinku esille se, että ne naiset on ruumiillisesti käytetty loppuun. Että niillä on useampia vaimo[*ja*] yleensä niillä karjalaismiehillä. Kun ne on väsyny ne naiset sitte sen synnyttämisen ja työn teon alla, että se on ollu [*rankkaa*]. Siinä on varmasti Petsamossa ollu ne puolensa, mitä ne naureskeli ja hymyillen muisteli, mutta siinä on ollu myöski sitte tämä puoli. Se on ollu äärimmäisen kovaa elämää kuitenkin sitte. Kun ei siellä ollu lääkäriäkään, eikä mitään.³⁰³

Näkemyksen perusteella naisilta edellytettiin paljon ja heidän tuli olla vahvoja jaksakseen työnteon lisäksi monet raskaudet ja synnytykset. Äärimmäisen kova elä-

300 Soini 1985, 151.

301 Norjalainen Olav Beddari kertoo *Petsamolaista*-lehdessä ”Sotkan Sihveristä”. Beddari kertoo kyseisen noidan aikomuksena olleen opettaa Ranta-Matti seuraajakseen. Oppipoika ei kuitenkaan suostunut myymään sieluaan pirulle ja irtaantumaan kristinuskosta. (Beddari 1980, 12; Beddari 2004b, 28–29.) Erään toisen tarinan (H1, haastattelu 30.7.2016) mukaan petsamolainen tietäjämies olisi halunnut siirtää taitonsa nuoremmalle miehelle. Tämä oli kuitenkin malttamattomuuttaan rikkonut tietäjän asettamaa ehtoa siitä, ettei asiasta saisi kertoa kenellekään. Iris Taimen (haastattelu 29.6.2016) puolestaan kertoo, että hänen sukulaismieheensä Fredrik Äärelään (Hanhi-Tiltan poikaan) liitetään tarinoita yrttilääkinnän lisäksi kummallisista tapahtumista ja taidoista, jotka hän olisi halunnut sukulaislapselleen opettaa. Taimen kertoo kuulleensa, että Äärelä olisi oppinut ”silimänkääntötemppeja” mustasta Raamatusta ja että tämä osasi lähettää etiäisen kulkemaan edellensä. Marjatta Jauhaisen (1999, 54–55, 125, 128–129, 125–172) tutkimusten perusteella etiäiset ja erilaisten loitsujen oppiminen mustasta Raamatusta sekä taitojen eteenpäin opettaminen ovat tarinaperinnettä, jota kerrotaan muuallakin Suomessa. Vrt. Stark 2002, 81–88. Miespuolisista tietäjistä ja taitajista, ks. esim. *Kalevala* 1849, runot 10 ja 17; Kolttatietäjä Paavali Sverloff kuun pimennyksen aikaan kuuta päästämässä, Museovirasto.

302 H2, haastattelu 14.6.2016; H6, haastattelu 6.6.2016; Vuononvirta 2015, 36–37; Vuononvirta 26.3.2018. Ks. myös Kälkäjä 2009, 2.

303 H6, haastattelu 6.6.2016.

mä kuitenkin kulutti monet loppuun. Tämä raadollisempi puoli Petsamosta peittyi helposti lämminhenkisten ja ihannoivien muistelmien alle. Petsamon väestöhistoriaa tutkineen Samuli Onnelan mukaan sekä syntyvyys että kuolleisuus – eritoten lapsi- ja imeväiskuolleisuus – oli Petsamossa korkeaa muuhun maahan verrattuna 1920–1930-luvulla. Väestön keski-ikä oli suhteellisen alhainen sillä vain harva eli yli 60-vuotiaaksi.³⁰⁴ Tästä voi päätellä, että Petsamossa oli paljon leskiä ja isättömäksi ja/tai äidittömäksi jääneitä lapsia, jolloin uusperheet eivät ole olleet harvinaisia.

Uusperheiden muodostaminen on parantanut ihmisten mahdollisuuksia selviytyä ja pärjätä. Tämä näkyy esimerkiksi Iris Taimenen kertoessa isänsä Unto Äärelän lapsuudesta Petsamossa. Unton lapsuutta varjostivat Eenok-isän kuolema ja sotavuodet. Leskeksi jäänyt Alfa-äiti avioitui uudelleen. Äärelän kirjallisen tulkinnan mukaan kyse oli siitä että ”[s]odan jatkuessa Alfa haki turvaa perheelleen”. Haastattelussa hän taas pohti, että ”[m]ummo hättäänty menemään Aarnen kanssa naimisiin ko oli sota, ja se pelkäs ettei pärjää [...]”.³⁰⁵ Iris Taimenen kertomukset Alfa-mummostaan tuovat uutta ulottuvuutta vahvan naisen ja äidin kuvaan. Sydänvaivaisen Eenok-miehensä kuoleman jälkeen Alfa oli ollut murtunut nainen, lakannut syömästä ja kuihtunut kuihtumistaan. Lopulta hän oli eriskummallisen tapahtuman seurauksena todennut, että hänen täytyy jaksaa lastensa vuoksi. Alfa oli yöllä herännyt kummalliseen oloon. Hänen päänsä tuntui paisuvan kuin ilmapallo. Valtavan pamauksen kuultuaan hän luuli päänsä räjähtäneen, mutta se tuntui kuitenkin aivan normaalilta. Hän jäi kuuntelemaan: lasten hengitys täytti koko huoneen, ja ääni vain voimistui voimistumistaan. Alfa havahtui siihen, että ”minullahan on viis märkäkorpaa lasta”, nousi ylös laittaakseen hellaan tulet ja lapsilleen ruokaa. Alfa tulkitsi itse tilannetta siten, että hänen kuollut miehensä iski talon nurkkaa havahduttaakseen hänet pitämään huolta perheestä.³⁰⁶ Käsitys petsamolaisnaisista on siis monipuolinen, mutta jaksaminen ja pärjääminen kulkevat muistitiedossa vahvoina teemoina.

Naisten tuli pärjätä myös niin sanotusti miehisissä töissä ja ammateissa, kuten kalastamisessa ”rannattomilla ulapoilla, kansainvälisillä vesillä” kuten Naimi Riekki muistelee.³⁰⁷ Toimeliaisuutta ja ponnisteluja vaadittiin myös Otto Taivalantin venäläiseltä äidiltä. Tämä kauppiaan tytär kulki Petsamossa merikelpoisella laivalla, jolla hän haki Norjasta elintarvikkeita ja vaatteita. Laiva upposi kovassa merenkäynnissä, mutta Taivalantin äiti ja tämän kauppiasisä pelastuivat. Onnettomuuden jälkeen he asettuivat Parkkinaan, jonne kauppiasisä oli rakentanut asuintalon:

[S]iellä oli sitte tuota niitä [...] äitin siskoja ja muuta, mutta äitiki oli tietenki nuorena naisena niin ymmärtäny, että vain työtä tekemällä voi elää ja lähteny

304 Onnela 1999, 113.

305 Taimen 2012, 20; Iris Taimen, haastattelu 29.6.2016.

306 Iris Taimen, haastattelu 29.6.2016.

307 Ks. esim. Riekki 1990.

sitten Liinahamariin. Ku on tullu kato sitä kalaa ja tavaraa satamaan, se on lähteny sinne töihin.³⁰⁸

Taivalantti rakentaa läpi haastattelun äidistään työteliään, omatoimisen ja vahvan naisen kuvaa. Taivalantin haastattelu kuvaa laajemmin petsamolaisnäkemystä siitä miten oma elanto piti itse ansaita ja tämä asenne omaksuttiin varhain.

Petsamolaislapsilta kerrottiin odotettavan ja vaadittavan omatoimisuutta ja osallistumista kodin töihin.³⁰⁹ Tämä vaade liittyy agraari-Suomen yhteiskuntaan laajemminkin.³¹⁰ Näsykän kylässä syntynyt Faina Mieltinen kertoo äitinsä jakaneen perheen isommille lapsille työvuorot petien petaukseen, lattianlakaisuun ja tiskaamiseen. Äiti osasi myös vaatia: jos lattia oli lakaistu huonosti se piti lakaista uudestaan. Muutoinkin Mieltinen luonnehtii äitiään ahkeraksi ja siistiksi naiseksi, joka vaatetti lapsensa puhtaisiin, itseommeltuihin vaatteisiin.³¹¹ Myös toinen haastattava muistelee äitinsä olleen siisti ja tomera nainen, joka ”kerkes jokapaikkaan”.³¹² Siisteydestä ja tomeruudesta kertoi niin ikään Kerttu Ranta muistellessaan erästä paikallista monilapsisen perheen äitiä:

Se sano, että hänen täytyy pittää järjestystä, ku hällä on seittämän poikaa. Jos hän ei piä järjestystä, hän ois aivan sekasin itteki [*naurahtaa*]. Se oli kyllä semmonen [...] vaatteet ja kaikki, ne oli aina järjestyksessä [...] mutta mie sanon, että se on luonnekysymys seki.³¹³

Muistitiedon mukaan Petsamossa asuneet ihmiset olivat arjessaan vahvoja ja varsinakin äitien vahvuudesta ja toimeliaisuudesta on löydettävissä useita esimerkkejä lähdeaineistosta. Tämä tulkinta korostaa Petsamon vaativuutta elinympäristönä. Historiakuvasta hahmottuu *sosiaalista maailmansuhdetta* ja *yhteisöllistä* kerrontaa kuvaavia tasoja äitien roolista ja kyläyhteisön elosta.

Sinnikkyyttä ja itse tehtyä elämää

Meri tarjosi monipuolisia ansaintamahdollisuuksia mutta oli myös armoton. Kirill Sergejeff kertoo muistelmateoksessaan veljensä joutuneen vuonna 1936 kovan myrskyn keskelle muiden kalastajien kanssa:

308 Otto Taivalantti, haastattelu 16.8.2017.

309 Esim. Elämää Jäämeren rannoilla 1978, 10; Tolkki 1994, 29–30; Vuononvirta P. & Vuononvirta, A. 2020, 26. Otto Taivalantti (haastattelu 16.8.2017) kertoo: ”Ja sehän oli se lapsikatras semmosta, että ne oli hemmetin omatoimisia. Ne ei roikkuneet äitin helemassa ja itkeneet perrään [...]”

310 Tuomaala, S. 2011, 98; Östman 2004, 61–70.

311 Faina Mieltinen, haastattelu 15.7.2016.

312 TSH1, haastattelu 30.1.2015.

313 Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016.

Tästä kokemuksesta isovel[i] jälkeenpäin ei kertonut eikä maininnut kuin kerran koko elämänsä aikana. Kai Jäämeren seilaajan sisimpään oli iskostunut tunto, että sellainen kokemus ja vaaratilanne voi tulla eteen Jäämerellä milloin hyvänsä, mutta kun sellaisesta oli selvinnyt hengissä, mitäpä siitä erikoisempaa sankaritekona jatkuvasti muistelemaan.³¹⁴

Itsepärjäämisen vaade ja ylpeys nousevat muuallakin esille. Maria Mosorin kertoo jääneensä vuonna 1919 huolehtimaan yksin sisaruksistaan isänsä kuoltua. Äiti oli kuollut jo edellisenä vuonna:

Nuorin sisaristamme eli vain puolivuotiaaksi ja kuoli kovaan hammaskuumeeseen. Pyysin apua suomalaisilta viranomaisilta, mutta he ilmoittivat, että mitään sosiaalista toimintaa ei ole. Oli itse autettava itseään. Veli meni 12-vuotiaana kirvesmiehen apulaiseksi. Rahaa oli, mutta se oli venäläistä, eikä kelvannut mihinkään.³¹⁵

Mosorinin muistelu tuottaa hieman vaikeuksia tapahtumien ja kertomuksen ajankulun hahmottamisen suhteen. Tarton rauha solmittiin vuonna 1920 ja suomalaisviranomaiset ottivat Petsamo haltuunsa vuodesta 1921 alkaen. Perheen äiti oli kuollut vuonna 1918, joten puolivuotiaana hammaskuumeeseen kuollut nuorin sisar olisi tarvinnut apua joko vuonna 1918 tai 1919, jolloin Petsamossa ei olisi edes pitänyt olla mitään suomalaista viranomaistoimintaa. Kenties Mosorin muistaa vuosiluvut tai sisarensa iän väärin, mutta muistitiedon kannalta asia ei ole niin tärkeä. Muistitieto ei keskity siihen miten asiat todellisuudessa olivat vaan miten ne muistetaan ja mitä muistot ja kertomukset merkitsevät ihmisille. Merkittävää on Mosorinin kokemus ja muisto siitä, ettei perhe saanut hädän keskellä apua suomalaisviranomaisilta. Mosorin jatkaa muistelmaansa kertomalla kuinka teki erilaisia työtehtäviä perheen parissa ja kodin ulkopuolella, minkä jälkeen hän esittää yhteenvetona:

Siih se elämä lähti sitten kuitenkin käyntiin. Töitä oli kaikilla, ja rahaa tuntui ihmisillä olevan.³¹⁶

Matti Sverloff kertoo muistelmateoksessa *Suenjelin saamelainen perintö* samanaista tarinaa siitä miten koltat jäivät ”ilman valtiovallan tukea” Tarton rauhan jälkeen, jolloin he ”rakensivat elämäänsä luonnon antamilla ehdoilla”. Tämän Sverloff esittää kommenttina sille, että ”Suomi teki sopimuksen huolehtia kolttasaamelaisistaan ja samalla Suomi lupasi kunnioittaa kolttasaamelaisten ikuisia omistusoikeuk-

314 Sergejeff 1998, 58–59. Ankarasta merenkäynnistä ks. myös Rieki 1990, 25.

315 Kun valkoiset tulivat Petsamoon 1979, 23.

316 Kun valkoiset tulivat Petsamoon 1979, 23. Ks. myös Impola 1978, 14.

sia heidän maistaan ja vesistään”.³¹⁷ Sverloffin näkemyksen mukaan Suomi ei pitänyt lupaustaan jolloin kolttien piti tulla omillaan toimeen.³¹⁸

Arkinen elämä ja työ palauttivat Mosorinin perheen ja kolttien elämän ainakin osittain raiteilleen. Muutoinkin lähdeaineistossa korostetaan työn ja ahkeruuden merkitystä. Seuraavanlaiset yleistävät kuvaukset välittävät sitä Petsamon kuvaa, jonka moni petsamolainen ja heidän jälkeläisensä on omaksunut:

Petsamolais-muistio: Työ ja uurastus päivästä toiseen oli elämän tarkoitus.³¹⁹

Kerttu Niemi: [P]äälimmäisenä tulee Petsamosta mieleen se kauhia työn teko ja se että siellä pärjäs hyvin niinku sanotaan [...].³²⁰

Petsamolaista-lehden kansi vuodelta 1975: ”Elo ihmisen siellä on ankaraa...”³²¹

Lahja Isotupa: Olot olivat vaatimattomat, peti kova, mutta ilmapiiri lämmin ja kotoinen. [...] Työtä oli niin paljon, että apuväkeä tarvittiin.³²²

Iiris Taimen: [I]tte tehty se elämä, että itte tehty talot ja kaikki.³²³

Ylläolevat sitaatit on lajiteltu aikajärjestykseen. *Petsamolais-muistio* on julkaistu vuonna 1950, Kerttu Niemen haastattelu tehty vuonna 1974 ja *Petsamolaista*-lehti julkaistu vuotta myöhemmin. Isotuvan haastattelu on vuodelta 2001 ja Taimenen vuodelta 2016. Työn merkitystä Petsamossa on siis korostettu eri aikoina eri yhteyksissä ja se on kulkeutunut vuosikymmenestä ja sukupolvesta toiseen. Loputonta työtä ja itseparjäämisen vaatimusta pidetään esillä myös muissa yhteyksissä. Vieno Granrothin sanoittamassa *Pummangin jenka* -laulussa kerrotaan, miten ihmisten piti pärjätä ilman viranomaisapua:

Eikä meillä toiminut se sosiaalihuolto,
eikä olleet päivärahat taskussa,
vaan usiasti kävi, että kalastus kun alkoi,
niin talviset velat oli maksussa, [...].³²⁴

317 Sverloff 2003, 111–112.

318 Sverloff 2003, 112. Sverloff tosin mainitsee Suomen valtion rakennuttaneen kolttille uuden, Marenjärvi-nimisen talvikylän vuosina 1927–1930, sillä Putilkankylä jäi rauhanteon yhteydessä toiselle puolelle rajaa.

319 *Petsamolais-muistio* 1950, 7.

320 IKÄ, IKH, TI: Kerttu Niemi (2.1.1974) Talvisodan syttyminen ja evakkoonlähtö.

321 *Petsamolaista* 1975, etukansi. Lainausmerkit ja kursivointi alkuperäistekstissä. Kohta on alun perin Uuno Kailaan sanoittamasta Petsamon maakuntalaulusta vuodelta 1931. Ks. *Petsamon Laulu* 1931/1978, 23. Ks. myös Kunnari 2015, 2.

322 Isotupa 2001, 46.

323 Iiris Taimen, haastattelu 29.6.2016.

324 Pummangin jenka 1981, 14. Vrt. Pummangin jenka 2010, 18.

Talviset olosuhteet koettelivat petsamolaisia muutoinkin kuin vain töiden ja tienestien puutteena. Pikkulottia Parkkinassa johtanut Mailis Huttunen muistelee Petsamon lumisia talvia:

Hauska pieni tapaus lumikinoksista. Olin joutunut Parkkinan pikkulottien johtajaksi entisenä partiojohtajana. Tällaisellä lumipyryllä otin lapion ja kaivoin itselleni kuopan jokaiselle askeleelle aina lantioon saakka, käydäkseni katsomassa, ettei kukaan niin hullu ole, että tulee kokoukseen... Ja kuvitella, ne pikkulotat olivat siellä kaikki.³²⁵

Pikkulotat olivat osa suomalaisen maanpuolustusjärjestö Lotta Svärdin nuorisotyötä. Pikkulottia kasvatettiin isänmaatarakastaviksi, maanpuolustushenkisiksi, kurinalaisiksi ja luonteeltaan lujiksi.³²⁶ Huttusen muistelus yhdistää sekä maanpuolustusjärjestön arvoja ja tavoitteita, joita pikkulottiin iskostettiin mutta myös petsamolaista sinnikkyyttä ankaran luonnon keskellä.

Kirill Sergejeff kertoo Petsamossa elannon olleen luonnonantimista kiinni. Kun hän lähti elokuussa 1935 isoveljensä kanssa tunturiin pyyntimatalle, kyse ei ollut virkistysmatkasta vaan siitä, että pojat todistivat ”ennenkaikkea itsellemme” että pystyisivät selviytymään erämaan haasteiden ja koettelemusten keskellä.³²⁷ Omien voimien koettelemisesta kertoo myös Lempi Korvan kirjoitus kahden yön kalareisusta, jonka hän teki isänsä kanssa. Korva oli tuolloin 11-vuotias, matka pitkä ja reppu painava:

Vieläkin muistan äidin huolestuneet sanat, kun hän otti repun selästäni. – Näin painavan repun olet lapselle laittanut. Isä vastasi: - Iteppä sen halusi.

Tunsin itseni tosi vahvaksi. Riemu täytti rinnan. – Minä selvisin! Minä jaksoin olla isälle oikea kaveri, vaikka en olekaan poika.³²⁸

Petsamon luonnon keskellä myös tytöiltä ja naisilta toivottiin, odotettiin ja jopa vaadittiin samoja ominaisuuksia ja kestävyyttä kuin fyysisesti vahvemmilta pojilta ja miehiltä. Toki myös kaupunkilais- ja maalaispitäjien lapset ovat kohdanneet ja omaksuneet samoja vaatimuksia, sillä agraari-Suomessa niin lasten kuin aikuistenkin odotettiin osallistuvan kotitalouden fyysisiin töihin. Lapsuuden kovan työn teon muistelemisen on tavallista myös muualla Suomessa.³²⁹

325 Huttunen 1984, 19.

326 Kirves 2010, 293, 309. Pikkulottien toiminnasta yleisellä tasolla ks. esim. Pikkulotat (s. a.) Lotta Svärd verkkomuseo.

327 Sergejeff 1998, 76–77.

328 Korva 1998, 19.

329 Esim. Korkiakangas 1996; Vehkalahti & Jouhki (toim.) 2014.

Laajempaa historiallista kaarta sinnikkyuden, pärjäämisen, sopeutumisen ja itseenäisen elämän teemoihin tuo kolttasaamelaisnäkökulmasta Matti Sverloffin kuvaus elämästä Suonikylässä eli Suenjelin-sukuhallintoalueella:

Suenjilaisten elämä eli muutoksen kausia. On muistettava, että kolttasaamelaisen luonnonvarainen elämä oli kokenut jo entisaikoina kovia mullistuksia. Suenjelissa ja koko Kuolanniemellä oli monia kolttasaamelaiskyliä hävitetty. Asukkaita oli asumuksineen ja eläimineen hävitetty. Ihmisiä oli tapettu ja rakennuksia poltettu. Muutakin pahaa oli tehty luonnonkansan elämälle.

Kolттаheimo on elänyt aina pelossa, ja kun se on saavuttanut elämäänsä tasapainon, on jälleen tullut uusia koettelemuksia. Vaikka kokonaisia kyliä on hävitetty, on kolttakansa noussut tuhkasta ja rakentanut uutta elämää. Vuosisatojen kuluessa he ovat joutuneet muuttamaan asuinkyliään, ei vain ympäristön kuluvuuden takia, vaan myös siksi, että on jouduttu rakentamaan tuhottujen kylien tilalle uusia kyliä.³³⁰

Haastattelusta ja muistakin lähteistä välittyy kuva Petsamossa omanlaistaan elämää eläneistä olosuhteisiin sopeutuvista ihmisistä, jotka hankkivat elantonsa milloin mistäkin, vuodenajan ja luonnon sallimien mahdollisuuksien ja rajoitusten mukaan.³³¹ *Institutionaalinen kerronta* ja *sosiaalinen maailmasuhde* liittyvät läheisesti siihen miten petsamolaismuistitiedossa hahmotetaan arkista elämää Petsamossa: viranomaisia kritisoidaan ja yhteisöjen ja yksilöiden kokemuksia ja koettelemuksia käsitellään eri yhteyksissä.

3.3 Yhteisöllisyyden monet ulottuvuudet

Luonnon muovaava yhteishenki

Kun karjalaiset ovat muistelleet menetettyä kotiseutuaan, he ovat kertoneet missä koti, kotikylä tai alue sijaitsi. Lisäksi kerrotaan keitä siellä asui, keiden kanssa leikittiin ja oltiin muuten tekemisissä. Sijainnillisen ja yhteisöllisen näkökulman lisäksi saatetaan kertoa kylän tai alueen historiaan liittyviä tietoja, jotka eivät perustu omaan muistiin vaan muualta omaksuttuun ja opittuun tietoon.³³² Kaikkinensa kotiseudun menneisyys hahmottuu siirtolaisilla usein suhteessa muihin ihmisiin ja yhteisöön, ja se sisältää paljon *yhteisöllistä kerrontaa* ja näkemyksiä *sosiaalisesta maailmasuhdesta*. Petsamon aikaa muistellaankin yhteisöllisenä. Kansainvälisen tutkimuksen perusteella tällainen muistamisen tapa – yhteisön rauha ja harmonia

330 Sverloff 2003, 46.

331 Esim. Iiris Taimen, haastattelu 29.6.2016; Tolkki 1992b.

332 Raninen-Siiskonen 1999, 79–91.

ennen sotaa tai muuta murrosta – on ollut tavallista myös muiden siirtolaisten ja pakkosiirrettyjen parissa.³³³ Kun Anna Green haastatteli englantilaisperheitä – joilla ei ollut siirtolaisuustaustaa – tutkiakseen heidän parissaan olevaa muistietoa perheen ja suvun vaiheista, hän ei ainakaan mainitse havainneensa tällaista vahvaa kytköstä nimiin ja paikkoihin tai yhteisöllisyyden korostamista.³³⁴ Pakkosiirto ja yhteisöllisyyden menetys vahvistavat kotiseudun ja siihen kuuluneiden ihmisten muistelua. Kansainvälisessä tutkimuksessa on todettu pakkosiirtolaisilla olevan vahva kytkös paikan ja identiteetin välillä.³³⁵

Petsamolaismuistitieto kuvaa Petsamon ankaraa luontoa yhteisöllisyyden muovaajana. Ihmisten oli jopa pakko turvautua muiden apuun, ja miehet ja naiset tekivät parhaansa elannon hankkimiseksi. Luonto saattoi nimittäin viedä hengen. Yksi lähdeaineistossa esiintyvä teema on luonnon nostattamien vaarojen ennustaminen ja äkillisesti saadut tuntemukset siitä, että läheinen henkilö on hengenvaarassa. Suomalaisissa kertomuserinteessä on tarinoita enteistä ja pahoista aavistuksista: erilaiset äänet ja eläimet ennustavat kuolemaa.³³⁶ Petsamossa pihalle lennähtäneitä mustia lintuja pidettiin huonona enteenä ja muistitieto kertoo kuolinviesteistä: läheisen henkilön kuollessa taivaalta saattoi kuulua hevosen tai poron kellojen kalkatusta.³³⁷

Jumalan varjeleva apu ja kaitseva johdatus on tuttu aihepiiri suomalaisessa tarinaperinteessä.³³⁸ Lisäksi ihmisillä on tapana tulkita tapahtumia omasta kulttuurisesta ja tässä tapauksessa uskonnollisesta viitekehyksestään käsin.³³⁹ Petsamossa nämä tarinat liittyvät usein alueen ankaraan luontoon. Mari Rissanen muistelee eksyneensä tunturissa kun ”lumisake” yllätti. Ellei hän olisi törmännyt paaluun, hän olisi jatkanut matkaansa ja tipahtanut kalliokielekkeeltä rotkoon. ”Istuin paalun päälle ja kiitin Jumalaa”, Rissanen kirjoittaa. Rotkoon oli matkaa vain pari metriä.³⁴⁰ Toinen esimerkki on Riikka Alarieston kertomus siitä, kuinka hän eksyi ystävänsä kanssa tunturiin. He löysivät tunturin kupeesta elottomana naisturistin, jota olivat aiemmin varoitelleet tunturissa yksinliikkumisen vaaroista:

333 Ks. esim. Eisenbichler 2007, 126, 128; Field 2012, 57; Kabachnick, Regulska & Mitchneck 2010, 323; Toria 2015, 58–59.

334 Green 2013, 390.

335 Kabachnick, Regulska & Mitchneck (2010, 316) viittaavat tutkimuksiin, jossa on havaittu tämä kytkös.

336 Suomalaisesta tarinaperinteestä ks. Jauhiainen 1999, 54–72; Simonsuuri 1999, 17–24. Ks. myös Harjumaa, P. 1994/1995 passim.

337 H1, haastattelu 30.7.2016.

338 Ks. Jauhiainen 1999, 55.

339 Yliluonnollisia kokemuksia tutkinut Jeena Rancken kirjoittaa Susan Blackmoren (2000) todenneen, että ”kristityt eivät kerro kohdanneensa ruumiistairautumiskokemuksen aikana hindujumalia eivätkä hindut vaikkapa Jeesusta”. Rancken näkee, että ”kokemus ja sen tulkinta eivät ole erillisiä toisistaan, vaan että kokemuksen psykologinen ja kulttuurinen ulottuvuus näyttäytyvät erillisyyden sijasta pikemminkin saman tulkintaprosessin eri puolina tai ulottuvuuksina.” Rancken 2017, 72.

340 Rissanen 1993, 16. Vrt. Soini 1997, 7–9.

Tämä oli siis se asia, jonka vuoksi meitä oli kuljetettu tunturissa. Meidän piti kulkea ja kulkea osuaksemme sille paikalle missä hänen matkansa oli päättynyt. Olisimme voineet olla saman kohtalon uhreja, mutta Korkein johdatti meidät löytämään hänet ja saimme olla vielä itse elävinä.³⁴¹

Claudia Fofonoffin kokoamassa Suonikylän tarinaperinteestä kertovassa julkaisussa on tarina äidistä ja pojasta: Anton on saanut pestin kalastustroolarista, jolloin hänen Eudokia-äitinsä ennustaa troolaria kohtaavan myrskyn mutta myös sen, ettei myrsky koidu pojalle kuolemaksi.³⁴² Mari Rissanen puolestaan muistelee *Petsamolaista*-lehden sivuilla miten hänen äitinsä oli herättänyt hänet keskellä yötä. Äiti oli herännyt nähtyään unta – tai saatuaan muutoin viestin – että perheen isä oli joutunut pulaan merellä. Äiti oli kommentanut tytärtään: ”Nouse ylös, isä on merihädässä, rukoillaan isän puolesta.” Rissanen kertoo, että ”samalla tunnilla” venäläinen vartioalus oli pelastanut isän ja muut miehet varmalta kuolemalta.³⁴³ Luonnon äkillinen ankaruus oli muutoinkin jatkuvasti läsnä. Mailis Huttunen kirjoittaa *Petsamolaista*-lehdessä:

Lumimyrskyt olivat aivan oma lukunsa... Ne saattoivat nousta vajaassa puolessa tunnissa niin raivoisiksi, että ihminen ei voinut olla silloin ulkona. Ja sellainen lumimyrsky saattoi kestää viikon kaksi yhtämittaa. Ihminen saattoi omalla kotipihallaan eksyä ja menehtyä vain sadan metrin päähän omasta asunnostaan. Tämän me näimme tapahtuneen..³⁴⁴

Eräs petsamolaistaustainen haastateltava pohtii, että Petsamon luonto vaikutti ihmisiin siksi niin kovasti ”et siellä on kuitenkin koko ajan ollu käsillä se, että mitä jos puoliso ei palaakaan ku se aamulla kalaan lähtee”.³⁴⁵ Tämä välittyy myös Helka-Helena Talvitien sanoittamassa Petsamon kalastajat laulussa:

Kotona perhe tuskassa vartoo,
tyrskyjen vaahtoja tuijottaen:
Saapuuko sieltä tuki ja turva
saalista mukanaan kuljettaen.
Näin on ollut ja näin on aina
armoilla merten myrskyisten.

341 Alariesto 1975, 17. Riikka Alarieston elämänvaiheista ks. Kilpimaa 2017, 53, 120.

342 Fofonoff 1988, 20–21.

343 Rissanen 1993, 15–16. Rissanen muistelee rukoilleensa myös silloin kun hänen isänsä päätti paeta perheineen Venäjältä Suomen puolelle.

344 Huttunen 1984, 19. Ks. myös Museoviraston kuvakokoelman kuva vuodelta 1936 äidistä ja pojasta, jotka ovat kuolleet lumimyrskyssä Vaitolahden ja Kervannon välille: Kaksi ruumista maassa kivikasan vieressä (1936) Museovirasto.

345 H6, haastattelu 6.6.2016.

Meren on vilja ankara vilja
saalis vain miesten urheiden.³⁴⁶

Sama jännitys välittyi Faina Miettisen haastattelusta, jossa oli mukana hänen sisarensa Katri Vuori. Kalastajaperheissä ja -kylissä arkeen kuuluivat kalastajien läh-temiset merelle ja heidän odottamisensa sieltä takaisin:

Faina Miettinen: [I]sä ku lähti merelle, niin tuota niin aina, keräännyttiin kaikki siihen. Hän niinku halas äitiä, ja sitte me lapset tultiin kaikki sinne ympärille. Ja oli se semmonen niinku haikea tapaaminen. Ja sitte ku isä oli tulossa mereltä, tiijettiin että se on tulossa, niin tuota me menttiin Glednalle, sanottiin Glednaksi. Sinne tunturin rinteelle sinne ylös, niin tuota, katto-maan millonka veneet ruppee tulemaan sieltä vuonolta. Ja siellä vahittii, koko kylän lapset oli siellä [...].

Katri Vuori: Ja sitten siellä päiväkausia vahattiin siellä tunturissa, että koska ne tullee.

Faina Miettinen: Ja kyllä se oli, ai että se oli riemu. Kaikki juostiin sinne ran-taan, kaikki. Ukot ja akat ja lapset ja kaikki siellä oli. Kaikki ketä siellä vähän-kään kynnelle kykeni niin, oltiin rannassa sitte kun se venelasti tuli sieltä. Se oli kyllä riemun päivä.³⁴⁷

Muistitiedon perusteella petsamolaiset näkevät, että Petsamon luonto ja ympä-ristö edellyttivät sitkeyttä, kuten edellä on todettu. Siten olosuhteet muovasivat ja ylläpitivät yhteisöllisyyttä. Nämä näkemykset välittyivät myös Kirill Sergejeffin *Hyvästi, pyyntiveristen paratiisi* -muistelmateoksessa ja Petsamo-Seuran puheenjoh-tajan Toivo Kunnarin haastattelussa. Yhteisöllisyyden lisäksi Sergejeff nostaa esille pitkämielisyyden ja toisten kunnioittamisen vaateet:

Rannikolle aikoinaan jäämiseen ja sen asuttamiseen oli, ankarien luonnon-olojen vuoksi, merkittävä tekijä ollut ihmisten välinen solidaarisuuden tunne. Luja toveruus ja ystävyys kalastuskumppaneilla, joiden kesken ei lausuttu yhtään poikkipuolista sanaa koko pitkäikäisen elämän aikana. Se ei myöskään heikentänyt yksilön itsenäisyyden ja riippumattomuuden tunnetta, vaan paremminkin vahvisti sitä, koska sen, sisältäen yksilön kunnioituksen, oli välttämättä kuuluttava kaikille.³⁴⁸

346 Petsamon kalastajat 2010, 12. Vrt. Petsamon kalastajat 1975, 9: kyseistä säettä ei ole julkaistu tässä *Petsamolaista*-lehdessä julkaistussa versiossa.

347 Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016. Haastattelussa mukana Miettisen sisko Katri Vuori.

348 Sergejeff 1998, 144–145.

Kunnari puolestaan pohtii ensin haastattelussa uskonnon ja kirkon vaikutusta ihmisiin tuen ja turvan antajina. Siten hän päätyy pohtimaan petsamolaisien elämää laajemmin:

[M]itä itsenäisempi ihminen ja mitä uhmakkaampi ihminen sitä vähempi se uskoa tarvii [...] ja kun aattelee sitten näitä ihmisiä, jotka tuolla karussa maailmassa oli tuolla ärjänteellä, Jäämeren. Menivät aivan uuteen ympäristöön ja siellä piti elää. Niin vaikka ne ei välttämättä käyneet siellä kirkossa myötensä myötätukea hakemaan, mutta kyllä niillä liikku mielessä monenäköisiä asioita. Ja tuota, ja ne oivalsivat elämän rajallisuuden ja ne mahdollisuudet ja sen, mitenkä tarvitaan ympärille muita ihmisiä [...].³⁴⁹

Kunnarin haastattelussa on nähtävissä pohdintaa siitä, miten samoissa ihmisissä on ollut sekä uhmakasta itsenäisyyttä että tarvetta ja kaipuuta yhteisöllisyyteen. Toisaalta hän näkee, että Petsamoon tulleet ihmiset olivat siinä mielessä itsenäisiä, että he eivät välttämättä tukeutuneet kirkkoon vaan ymmärsivät, että arjen kannalta merkittävä yhteisöllisyys oli löydettävissä muiden ihmisten parista. Toki kun ensimmäiset suomalaiset uudisasukkaat tulivat Petsamoon, alueella ei toiminut monelle suomalaiselle entuudestaan tuttua luterilaista kirkkoa. Ortodoksinen luostari ei välttämättä tuntunut luontevimmilta vaihtoehdolta uskonnon harjoittamiselle.

Myös tekemässäni parihaastattelussa pohdittiin, kuinka ihmisten on pitänyt tulla toimeen toistensa kanssa pärjätäkseen omassa arjessaan. Petsamolaisilla on ollut eri taustoista ja kulttuureista tulleita alivuokralaisen alivuokralaisia, joten ihmiset ovat olleet suvaitsevaisia:

H6: Et kyllä ne on niinku toimeen tullu, ja pakko. Eihän se ois toiminu se eläminen siellä, jos ei oltais vedetty yhtä köyhtä.³⁵⁰

Yhteisön rauhallisuus ja harmonia ovat läsnä petsamolaismuistitiedossa.³⁵¹ Muistelmassa palataan kuviteltuun, vanhaan, hyvään ja yhteisölliseen aikaan. Yleisesti ottaen lähdeaineistosta näkyy, että muistitiedossa Petsamon yhteiselämä ja yhteistyö hahmotetaan rauhallisena ja sujuvana. Ihmiset auttoivat toisiaan esimerkiksi sairauksien sattuessa.³⁵² Myös Matti Sverloff kertoo ihmisten tulleen hyvin toimeen toistensa kanssa Petsamossa. Kolttasaamelaisilla oli toki omat suku- ja kalastusalueensa Petsamon pitäjässä, mutta niistä ei aiheutunut riitoja. Sverloffin näkemyksen mukaan kalastus ja poronhoito sujuivat sopuisasti alueella asuneiden ja eläneiden ihmisten

349 Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016.

350 H6, haastattelu 6.6.2016.

351 Vrt. kansainväliseen tutkimukseen. Esim. Eisenbichler 2007, 126, 128; Field 2012, 57; Toria 2015, 58.

352 Esim. Impola 1978, 13; Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016; Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anneli Rähä; Saonegin 1990, 35; Tolkki 1994, 29.

välillä. Ihmissuhteiden hän kuvaa olleen ”hyvin läheiset”, tosin suomalaisista hän ei puhu tässä yhtydessä mitään vaan mainitsee heidän tulleen alueelle vasta 1800-luvun lopulla.³⁵³ Maija-Liisa Tolkki muistaa lapsuutensa Petsamosta ”avaruuden ja turvallisuuden tunnun” mutta ei ”korkeita raja-aitoja erottamassa pihapiirejä toisistaan”. Lisäksi hän kuvaa paikallisia sydämellisiksi, lapsiystävällisiksi auttavaisiksi ja huumorintajuisiksi ihmiksi.³⁵⁴ Lempi Korva muistelee petsamolaisten toimineen yhdessä ja auttaneen toisiaan.³⁵⁵ Voi tietysti aina pohtia, keiden välisestä yhteisöllisyydestä ja hyvästä yhteishengestä on milloinkin ollut kyse.

Sopuisuista yhteiselo?

Ympäristöneuvos Pekka Vuononvirta hahmottaa ylisukupolvisen muistitietoon perustuen karjalaisten muodostaneen tiiviin yhteisön Petsamossa, sillä monet olivat keskenään sukua. Hän näkee petsamolaisen yhteiselon olleen muutenkin tiivistä ja avuliasta.³⁵⁶ Liisa Koski puolestaan kertoo sukulaismiehensä Pekka Koiviston juttututtamana naapuriavun ja huolenpidon kuuluneen Petsamon hyviin muistoihin.³⁵⁷ Muutenkin on hyvä muistaa, että Petsamo oli varsin laaja alue. Kaikki eivät tunteneet toisiaan tai olleet tekemisissä toistensa kanssa, sillä etäisyydet olivat pitkiä taitettavaksi varsinkin jalkapelillä.³⁵⁸ Kerttu Niemi kertoo haastattelussa Petsamon aikansa kuluneen talon ja ruokalan töissä, mistä voi päätellä ettei hänellä ole juurikaan ollut aikaa vierailulla muissa kylissä tai naapurien luona.³⁵⁹ Kolttasaamelainen Katri Jefremoff puolestaan kertoo *Inarilaista*-lehden haastattelussa Puskankylän kolttien hoitaneen asioitaan Parkkinassa mutta eivät niinkään Salmijärvellä. Hän kertoo tutustuneensa Suonikylän kolttiin vasta sotien jälkeen.³⁶⁰ Naapurit tai naapurikylien ihmiset eivät siis välttämättä ole ehtineet tai muuten kyenneet olemaan juurikaan tekemisissä muiden saati toistensa kanssa. Keiden välisestä yhteisöllisyydestä siis voi puhua? Naapureiden? Sukulaisten? Kylien? Vai onko kyse samaan etniseen, kulttuuriseen tai kielelliseen yhteisöön kuuluneiden ihmisten välisestä yhteisöllisyydestä, mikäli he ovat asuneet lähellä toisiaan?

Yhteisölliseen kerrontaan ja sosiaaliseen maailmasuhteeseen liittyen petsamolaismuistitietoon kuulu kertomuksia ja viiteitä, jotka rikkovat harmonista kuvaa sopuisasta yhteiselosta. Petsamolaissyntyinen Kristian Portti muistelee, että suomalaisvallan aikana esimerkiksi työväentalojen toiminnassa mukana olleita nimiteltiin

353 Sverloff 2003, 40–41. Petsamon pitäjällä Sverloff tarkoittaa Petsamonkylän (*Peädsamsijdd*) koltta-alueetta.

354 Tolkki 1994, 31.

355 Korva 1993, 21.

356 Vuononvirta 2015, 32; Vuononvirta 2020, 39–42.

357 Koivisto 2018, 33. Ks. myös Ritva Tuomaalan (2008, 174) haastattelema ”Hilma”. Kyseessä on Tuomaalan antama peitenimi haastateltavalleen.

358 Ks. myös Matti Hepoahon haastattelu *Inarilaisessa* (Peltomaa 30.8.2017).

359 IKÄ, IKH, TI: Kerttu Niemi (2.1.1974) Naimisiinmeno ja elämä Petsamossa.

360 Katri Jefremoff *Inarilaista*-lehden haastattelussa (Peltomaa 2017, 126).

ryssiksi.³⁶¹ Matti Sverloff kertoo kolttien olleen vuosisatojen ajan erilaisten vääryyksien kohteena, muun muassa koska suomalaiset tappoivat kolttia ja varastivat näiden poroja Suomeen.³⁶² Tällä Sverloff nähtävästi viittaa Kurt Martti Walleniuksen Petsamon retkikuntiin vuosilta 1918 ja 1920 sekä vuoden 1919 kolttaretkeen, joilla pyrittiin saamaan rajaseutua ”sivilisaation piiriin” kuten saamenkulttuurin tutkija Veli-Pekka Lehtola kirjoittaa. Walleniuksen tiedonantajana toimi pahamaineinen uudisasukas ja poromies Mosku eli Alekski Hihnavaara. Lehtola pitää näitä retkiä ja niiden aikana tehtyjä porovarkauksia terroritekoina.³⁶³

Kylien läheisyysskään ei välttämättä tarkoittanut sitä, että asukkaat olisivat olleet tekemisissä keskenään. Faina Miettinen muisteli haastattelussa, että Näsykän ja Parkkinan kylän eli naapurikylien asukkaiden välillä oli hyvä yhteishenki ja sopu. Kaakkurin venäläiskylä sen sijaan sijaitsi kyllä lähellä mutta hieman erillään, eikä se kuulunut kahden ensin mainitun kylän muodostamaan kokonaisuuteen.³⁶⁴ Tutkimuskirjallisuuden perusteella yhteiselo näyttäisi olleen joidenkin kylien välillä enemmän kuin toisten ja lisäksi yhteiselo saattoi olla eriytynyttä kylien sisällä. *Petsamon Nikkeli : taistelu strategisesta metallista* -teokseen on haastateltu Kolosjoen kaivosyhteiskunnan asukkaita. Kirjoittajien mukaan alueen elämää kuvattiin yhteisölliseksi, mutta asukkaat viettivät enemmän aikaa omaan sosiaaliryhmäänsä kuuluvien ihmisten kanssa. Esimerkiksi johtoportaan perheet seurasivat keskenään.³⁶⁵

Muistitiedon perusteella kolttsaamelaisten on selkeästi hahmotettu olevan oma erillinen ryhmänsä. Yhden haastateltavan mukaan kolttia ei juuri näkynyt, sillä nämä hoitivat porojaan ”pitkin jänkiä [...] missä lie kulukivatkaan Norjassa, ei ne ihan tainnu Ruotsiin asti kulukia”.³⁶⁶ Sitaatti paljastaa, ettei kolttien elämäntapa ollut hänelle kovinkaan tuttu. Puolinomadista elämää viettäneiden kolttien arki eteni vuotuis kierrossa eli he vaihtoivat asuinpaikkaansa porojen laidunnuskauden mukaan. Talvet koltat asuivat Talvikylässä ja kesäisin he olivat liikkeellä porojensa kanssa.³⁶⁷ Eräissä toisessa haastattelussa taas kerrotaan kolttien ja muualta Petsamoon tulleiden välisistä ristiriidoista. Lasten välisten, koulussa tapahtuneiden tappeluiden kerrottiin johtuneen siitä, että koltat suhtautuivat katkerasti muualta tulleisiin heidän mailleen tunkeutuneina, entisen elämän täysin mullistaneina muukalaisina.³⁶⁸ Perinteinen kolttakulttuuri muuttuikin nopeasti uudisasutuksen leviämisen ja vakiintumisen myötä 1800-luvun puolivälistä alkaen. Kolttien elinalue ja siidat

361 IKÄ, IKH, TI: Kristian Portti (s. a.) Kaupan perustaminen.

362 IKÄ, IKH, TI: Matti Sverloff (s. a.).

363 Lehtola 2012, 164–167.

364 Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016.

365 Liede & Autere 1989, 7, 293–294; Nieminen 1989, 112.

366 TSH9, haastattelu 11.1.2016.

367 Petsamon kolttsaamelaisten kulttuurista, ks. esim. Lehtola 1999; Sverloff 2003.

368 H1, haastattelu 30.7.2016.

supistuivat rajanvetojen myötä eikä perinteisiä elinkeinoja ollut siten mahdollista harjoittaa entisessä laajuudessaan.³⁶⁹

Sopusointuisa kokonaistulkinta Petsamon harmonisesta yhteiselosta on kuitenkin kaikkienensa niin vahva, että peittää alleen kertomukset, jotka eivät sovi kyseiseen tulkintaan. Yksi erityisen herkkä aihe on niin sanottu Petsamon suuri vakoilujuttu. Talvisodan alla Valtiollinen Poliisi (Valpo) kuulusteli useita kymmeniä petsamolaisia epäiltyinä vakoilusta Neuvostoliiton hyväksi. Kuulustelukeinot olivat kyseenalaisia, sillä pidätettyjä pahoinpideltiin. Lopulta maanpetostuomion sai viisitoista syytettyä Vaasan hovioikeudessa: tuomituiksi joutui pääasiassa venäläisiä ja saamelaisia ja vain yksi suomalainen. Kaikkienensa vakoilujuttu järjestytti laajalti petsamolaista yhteiskuntaa ja herätti levottomuutta, epäluuloa ja pelkoa. Vakoilujuttuun liittyy useampi epäselvä tai tapaturmaiselta näyttänyt kuolemantapaus.³⁷⁰

Kulttuurihistorioitsija Marja Tuominen kirjoittaa vakoilujuttuun liittyvien tapahtumien jääneen monilta osin avoimiksi ja raskauttaneen ihmisten mieliä jo monessa sukupolvessa. Trauman käsittelyä on vaikeuttanut suomalaisen kantaväestön epäluuloinen suhtautuminen ”etnisesti, kielellisesti ja uskonnollisesti vierastaustaiseen vähemmistöön”.³⁷¹ Vakoilujutusta ei oletettavasti ole haluttu puhua, koska se on ollut monelle perheelle niin arkaluonteinen, salattu, hävetty ja vaiettu vyyhti. Tietoa tapahtumista ei välttämättä ole jos siitä ei ole puhuttu edes perheen tai suvun kesken. Jos asiasta puhutaan niin sivumainintana, kuten Aili-Maria Pölkyn *Petsamolaista*-lehdessä julkaistussa kirjoituksessa, joka käsittelee talvisotaa ja evakkoa:

Niin sanottu ”Pajakan juttu” oli päivän puheenaihe joka paikassa missä vähäkin oli ihmisiä koolla. Ihmiset pelkäsivät toisiaan, että kuka oli kenenkin puolella.³⁷²

Pajakan jutulla Pölkky viittaa kuulusteluissa kuolleeseen rajakomppanian päällikköön, jääkärikapteeni Jalmari Pajakkaan. Pölkyn kirjoituksesta ei tosin ilmene viittaako hän Pajakan kuolemaan, pidätykseen vai huhuihin siitä, että tämä olisi vakoillut Neuvostoliiton hyväksi.³⁷³ Muistitiedon kannalta olennaista on kuitenkin petsamolaisten keskuuteen laskeutunut pelko ja epäluuloisuus.

Yhteisöllisyyden kokemuksessa on varmasti ollut vaihtelevuutta sen suhteen, ketä on pidetty luotettavana ja ketä ei. Talvisodan alla naapurit ilmiantoivat toinen toisiaan vakoilusta epäiltyinä, mikä ei varmasti ole ollut omiaan rakentamaan luot-

369 Aiheesta tarkemmin ks. esim. Alavuotunki 1999, 35–50; Lehtola 1999, 149–163.

370 Hagelberg 1999, 543, 554; Tuominen 2015b, 342. Tuominen on tehnyt yhteenvetoa vakoilijuttuun liittyvistä kuolemantapauksista, ks. Tuominen 2015b, 345.

371 Tuominen 2015b, 306–310.

372 Pölkky 1989, 19. Ks. myös Kemilä 2004, 16; Soini 1997, 83; Talvitieva 1987, 34.

373 Jalmari Pajakasta ks. Hagelberg 1999; 547, 550–561; Tuominen 2015b, 328–329.

tamuksen ja yhteishengen ilmapiiriä.³⁷⁴ Sukulaistaan Antti Saoneginia haastatellut Minna Saonegin kirjoittaa *Petsamolaista*-lehdessä Petsamon aikaisen elämän olleen yhteisöllistä, sillä ihmiset auttoivat toisiaan esimerkiksi sairauden sattuessa. Minna Saonegin oli tuolloin 14-vuotias.³⁷⁵ Voi olla, ettei Antti Saonegin ole kertonut nuorelle sukulaistytölleen Petsamon suuren vakoilujutun herättämistä epäluuloista ja negatiivisesta vaikutuksesta asukkaiden väliseen yhteisöllisyyden kokemukseen. Kuulusteluissa petsamolaiset ilmiantoivat toisiaan, ja itse kukanenkin joutui kuulusteltavaksi. Saonegin oli itsekin pidätettynä ja kuulusteltavana syksyllä 1939.³⁷⁶ Vakoilujuttuun onkin liittynyt vahvasti ylisukupolvinen hiljaisuus, josta Tuominen on kirjoittanut.³⁷⁷ Poikkeuksiakin hiljaisuuteen ja vaikenemiseen on. Anna Ylipää kirjoittaa vuoden 1989 *Petsamolaista*-lehdessä varsin suorasanaisesti:

Meitä, Kalle Inkilän lapsia, kohtasi jo ennen syksyä [1939] ja sotaa sydämen tuskaa tuottava järkytys; isä vietiin vankilaan syytettynä vakoilusta. Etsivän Keskuspoliisin [p. o. Valtiollinen poliisi]³⁷⁸ mukaan isä olisi ollut yhteydessä venäläisiin kalastus- ja metsästysreissuillaan. Kalastamassa isä ei koskaan ollut yksin ja hänen vähäiset metsästysretkensäkin tiedettiin ihan tarkkaan. Syytön hän oli, mutta olipahan Pummangissa vain joku ”hyvä ihminen” tehnyt väärän ilmiannon ja jälestä päin kuulemani mukaan saanut vielä hyvät ”lunnasrahatkin” isästä.³⁷⁹

Vakoilujutun kipeää, osin selittämätöntä ja vaiettua menneisyyttä on käsitelty erilaisista näkökulmista. Ylipään haastattelu huokuu katkeruutta mutta analyttisemmin vakoilujutusta on kirjoitettu tutkimuksissa. Norjalainen Ida Pedersen kertoo historian pro gradu -tutkielmansa alkupuolella sukulaismiehensä selvittämättä jääneen kuolemantapauksen herättäneen hänessä mielenkiintoa aihepiiriä kohtaan.³⁸⁰

374 Ilmiannoista ks. esim. Hagelberg 1999, 549; Tuominen 2015b, 316.

375 Saonegin 1990, 35.

376 Ks. esim. Tuominen 2015b, 312, eritoten alaviite 16.

377 Tuominen 2015b.

378 Etsivä Keskuspoliisi (EK) perustettiin vuonna 1919. Petsamon suuren vakoilujutun aikaan EK oli jo lopetettu ja sitä seurannut Valpo toiminut vuodesta 1937. Valtiollinen poliisi (s. a.) Arkistojen portti.

379 Ylipää 1989, 38. Ylipää kirjoittaa myös tavanneensa vuosien jälkeen Torniossa entisen konstaapelin, joka oli kuulustellut häntä isänsä vaiheista: ”Tuli pyytämään [humalaisena] anteeksi menneitä ja sanoi: -Olen ollut suuri p-ka. Mitäpä minulla oli hänen omaan mielipiteeseensä vastaansanomista.” Ylipää 1989, 45. Katkeruutta henkii myös Anna Westerelven sanomalehtihaastattelu (Malme 12.1.1981), jossa hän kertoo isänsä tehneen itsemurhan kun häntä syytettiin vakoilusta Venäjälle ja kuljetettiin kuulusteluihin. Westerelve kertoo alkaneensa ”vihata naapuria ja komministeja” ja todistaneensa ”kommunisteja vastaan, jotka asuivat siellä meidän seudullamme”. Motiivikseen Westerelve nimittää vihansa ja isänmaallisuutensa. Westerelven kohtalosta on toisiakin tulkintoja: esimerkiksi Erno Paasilinna (1983, 221) kirjoittaa uimataidottoman Westerelven heittäytyneen kauhuissaan yli laidan kun häntä kuljetettiin laivalla kuulusteluihin: ”Tai sitten hänet heitettiin tahallisesti mereen, sillä juuri tämän tärkeän silmänräpäyksen aikana ei kukaan kannella olleista pidättäjistä tai muista henkilöistä huomannut tapausta.”

380 Pedersen 2015, Forord.

Toinen tutkimusta tehnyt petsamolaistaustainen henkilö on Juha Hagelberg. Hänen historian pro gradu -tutkielmansa ja *Turjanmeren maa* -kirjassa oleva artikkelinsa käsittelevät vakoilujuttua.³⁸¹ Hagelberg on myös julkaissut historiallis-fiktiivisen novellin tekemänsä tutkimustyön innoittamana.³⁸² Tutkimus- ja kirjoitustyön voi nähdä ylisukupolvisen trauman työstönä, sillä myös Hagelbergin sukulaismies, taloustirehtööri Karl Herman Hagelberg, sai osansa Valpon ”järjenvastaisiin mittoihin” paisuneesta tutkinnasta, tosin vasta jatkosodan ollessa käynnissä. Hagelberg näkee muutenkin Valpon toiminnan mielivaltaisena.³⁸³

Ylisukupolvisesta traumasta viestii niin ikään Pekka Vuononvirran tarve käsitellä sukulaisensa Matvei Kubatsinin kohtaloa. Vuononvirta on puhunut asiasta julkisesti Rovaniemen kaupunginkirjastolla keväällä 2018 osana *Kadonnutta Petsamoa etsimässä* -luentosarjaa. Esitelmän pääaihe oli suvun petsamolaisuus ja sen merkitys. Vuononvirta kertoo, että Kubatsin pidätettiin vakoilusta epäiltynä. Petsamolaiset eivät olleet välittäneet uudesta, viivottimella vedetystä rajasta vaan kulkivat kylässä ja sukulaisissa niin kuin ennenkin. Kubatsinia oli kuulusteltu väkivaltaisesti kahden viikon ajan. Hän ei selvinnyt henkisesti kohtaamastaan kidutuksesta vaan teki myöhemmin itsemurhan.³⁸⁴ Vuononvirran näkemyksessä korostuu myös tulkinta Petsamon omanlaisesta ja yllirajaisesta elämästä, jota ei olla ulkoapäin ymmärretty ja siitä kuinka rajulla tavalla tapahtumat vaikuttivat tavallisiin ihmisiin.

Kubatsinin kohtalosta on kertonut Eetu Saarelainen osana kirjoitustaan, joka käsittelee talvisodan evakkoa Tervolassa:

Noista evakkomuistoista jäi ikävimmäksi kalastaja-talollisen Matvei Kubatsinin tapaus. Tunsin miehen Petsamossa olomme ajan. Tyyni mies ja hyvä perheensä huoltaja. Rakensi Parkkinan joen puoleiselle rantamalle sievän hirsitalon, jossa oli elellyt perheineen jo monta vuotta hyvin toimeen tulevana. Tunsin miehen rehdiksi ja suoraksi kansalaiseksi, joka toimitteli jonkin aikaa mm. kylän palotoimen ennakkotorjuntahuoltoa.

Hän joutui monessa suhteessa tolkkottomasti hoidetun vakoilujahdin aikana pidätetyksi, mutta pääsi kuitenkin heti vapaaksi.

Kun sitten Tervolaan tuli tieto rauhasta, mies pukeutui parhaimpiinsa, kylästeli tutuissaan. Pistäytyi meilläkin. Palattuaan asunnolleen hirtti itsensä.

Sai nähtäväksi käsityksen, että ei voi enää palata Petsamoon rajaelämän kiirihin, jossa joutui syyttömänä viranomaisen käsiin ja pahoinpideltyksi.³⁸⁵

381 Hagelberg 1998; Hagelberg 1999.

382 Hagelberg (s. a.) *Operaatio Pajakka –Petsamon suuri vakoilujuttu 1939*.

383 Hagelberg 1993; Hagelberg (s. a.) *Operaatio Pajakka –Petsamon suuri vakoilujuttu 1939*, 1.

384 Vuononvirta 26.3.2018. Ks. myös Paasilinna 1983, 231.

385 Saarelainen, Eetu 2009, 48–50.

Edelläolevista sitaateista hahmottuvat *institutionaalinen kerronta* ja *sosiaalinen maailmasuhde* eli kuinka petsamolaiset suhtautuvat Valtiollisen poliisin toimintaan. Valpo tai muutkaan suomalaisviranomaiset eivät ymmärtäneet petsamolaisten arkielämää ja yllätyksellisiä sukulais- ja ystävyys-suhteita. Aikaanpannut kuulustelut ovat herättäneet petsamolaisten keskuudessa pelkoa ja epäluuloa.

3.4 Petsamon kansainvälisyys, monikulttuurisuus ja rajan läheisyys

Asukkaat ja kulkijat

Sosiaalinen maailmasuhde ja *yhteisöllinen kerronta* näkyvät muistitiedossa siinä, kuinka Petsamoa kuvataan elävänä, vilkkaana alueena, jossa erilaisista taustoista tulleet ihmiset asuivat, liikkuivat ja kohtasivat toisensa. Näitä aiheita korosti myös Arvo Kaarninen vuonna 2000 *Petsamolaista*-lehdessä. Kaarninen oli juuri valittu Petsamo-Seuran tuoreeksi puheenjohtajaksi, joten hänen ensimmäisellä Puheenjohtajan palsta -kirjoituksellaan on erityistä painoarvoa sen suhteen, mitä uusi puheenjohtaja haluaa ja näkee tarpeellisena korostaa muille petsamolaisille ja lehden lukijoille. Luonnon omalaatuisuuden lisäksi Kaarninen nostaa esille seuraavan seikan:

Petsamolle oli ominaista vielä monien kulttuurien yhteisvaikutus.³⁸⁶

Petsamon väestö oli monikulttuurista mutta alueella oli muutoinkin paljon eri kansallisuuksien edustajia, muun muassa turisteina ja kaivosteollisuuden tuomana.³⁸⁷ Petsamon luostarin munkkien muistellaan olleen osaa monen petsamolaisen arkea ja juhlaa. Luostari tarjosi paikallisille mahdollisuutta tehdä töitä ja saada koulutusta.³⁸⁸ Kulttuurien yhteisvaikutus näkyi Petsamossa myös uusperheinä. Oiva Granroth kertoo *Petsamolaista*-lehdessä Irene Kristiina Slidenin tarinan. Tämä Ristinpikaksi kutsuttu Norjan merisaamelasta alkuperää oleva nainen jäi leskeksi lapsettomasta avioliitosta. Hän avioitui leskeksi jääneen ortodoksisen karjalaismiehen, Nikolai Vasilinpoika Bognadoffin kanssa, jolla oli kaksi elossa olevaa tytärtä. Granroth siteeraa Slidenin kertomusta kirjoituksessaan:

- Siitä se hättäänty miut ottamaan ko mulla oli mökki ja hän ko joutu lähtemään siitä vaimonsa ko[d]ista lasten kans, Ristinpikka oli kertonut minun äidilleni.
– Ei kai se muuten minua, ko lappalainen olen.

Ristinpikka joutui muuttamaan uskonsa ortodoksiksi, sitä ennen hän oli ollut luterilainen, nimensä hän muutti Irinaksi.

386 Kaarninen, A. 2000, 3.

387 Ks. Johdanto; Taulukko 1.

388 KPA Y/04484 1972; Muistoja Petsamosta ja Suonikylästä, 1980; Soini 1997, 19.

- Kyllä mie itkin monet itkut ko miun piti panna sarafaana³⁸⁹ päälle, mutta pakko se oli miunki joku mies ottaa, ei silloin yksinäinen nainen pärjänny, mulla muuta ko mökki ja lehmä.³⁹⁰

Granrothin kirjaama kertomus kertoo puolison kuoleman koettelleen henkistä jaksamista ja taloudellista pärjäämistä. Uusia avioliittoja ei aina solmittu rakkaudesta vaan ihmiset etsivät vierelleen kumppania ja yhteisöä, jotta he selviäisivät arkisessa elämässään. Granrothin mukaan Ristinpikka koki, ettei uusi aviomies olisi avioitunut hänen kanssaan muutoin kuin olosuhteiden pakosta.

Erilaiset kulttuurit nähdään yhtenä alueen rikkauksista mutta myös kiehtovana omalaatuisena piirteenään. Nämä näkemykset ovat havaittavissa kahdessa erillisessä haastattelussa. Niissä korostuvat eritoten munkkiveljestön arki ja heidän omanlaisensa tapa elää Petsamossa:

H6: Mutta sitä mä oon niinku, oikeestaan aina niinku ajatellu, että se petsamolainen – jos sitä nyt voi joksiki yhteiskulttuuriksi ees kattoo, koska se oli niin lyhyt aika se kukoistus, niin tuota – se on ollu rikasta kulttuurillisesti. Siellä on ollu kaikenlaista väkeä, ja on tultu toimeen. Ja sit se luostari vielä on ollu siinä, ja heki on ollu matkassa siinä elämässä, niinku arjessa [...].³⁹¹

H1: [O]li kans kiehtovia tästä luostarin väestä [*kerrotut*] tarinat [...] Että tää sähkömunkka – kutsuttiin yhtä munkkia joka oli, mikä sen nimi nyt olikaan, mutta se oli insinööri koulutukseltaan – niin sehän toi sinne sähkövalot ja kaikki. Kaiken maailman teknisiä keksintöjä sitten luostariin, ja siitä hyötyi sitte tää ympäristökin. Mutta sittehän ne, ne muut tempauksensa ja linja-auton rakentamisensa ja tällaset jäi niinku mieleen [*navrahtaen*]. Ja sitte se hänen loppunsa, miten se oli erikoinen. Se linja-auton [*rattiin kuoli*], iäkkäänä kuitenkin [...] Kaikki semmoset tietysti lisäsi vaan sellasta kiehtovuutta. Mutta varmasti näitte luostareiden vaikutuski oli aika suuri siellä.³⁹²

Petsamon munkkeihin liittyviä tarinoita muistellaan ja kerrotaan värikkäästi. Esimerkiksi petsamolaiskirjailija Tuulikki Soini pitää luostarin väkeä vahvasti esillä historiallis-fiktiivisessä Petsamo-trilogiassaan. Vaikuttaisi, että haastateltavani on Soininsa tarkasti lukenut, sillä hänen mainitsemistaan tapauksista kerrotaan myös

389 Sarafaana on karjalaisten ortodoksinaisten käyttämä perinteinen hame. Karjalaisortodoksien pukeutumisesta ks. esim. *Sarafaanit ja feresit: Pohjois-Karjalan museon 75-vuotisjulkaisu* 1992.

390 Granroth, O. 2004a, 48.

391 H6, haastattelu 6.6.2016; Katri Jefremoff muistelee *Inarilaista*-lehden haastattelussa luostarin olleen osa kolttasaamelaisten arkista elämää (Peltomaa 2017, 124). Ks. myös Koivisto 2018, 32.

392 H1, haastattelu 30.7.2016. Sähkömunkalla haastateltava viittaa munkki Parmeniin, joka rakensi luostariin pienimuotoisen sähkölaitoksen, josta riitti sähköä myös lähialueen asukkaille. Luostariveljet olivat saaneet keväällä 1907 lahjoituksena kaksi dynamoa, jotka yhdistettiin myllyn vesirattaaseen. *Muistelmia Petsamon luostarista* 2000, 70–71, ks. myös s. 65.

trilogian sivuilla. Soini muun muassa kirjoittaa munkki-Parmenin kuolleen äkillisesti kyydittäessään petsamolaisia itserakentamallaan omnibussilla.³⁹³ Yksi kirjojen kertojista on suomalainen Lauri Lassinmaa, joka saa poliisinpestin Petsamosta. Soinin tapa kuvata Petsamon elämää onkin kuin ulkopuolisen, muualta tulleen viranomaisen, mikä on kenties tietoinen ratkaisu. Tällä tavalla Soini voi kiinnittää Petsamon ominaispiirteisiin ja omalaatuisuuksiin huomiota tavalla, joka herättäisi lukijassa hämmennystä, jos kertoja olisi paikallinen petsamolainen. Lassinmaa voi ihmetellä ja kummeksua paikallisten arkea. Soinin tapa kuvata munkkien ja kolttien elämää ja luonteenlaatua on paikoin vahvasti eksotisoiva vaikka hän nähtävästi pyrkii hyväntahtoiseen ja ymmärtäväiseen otteeseen.³⁹⁴ Munkkeja Soini kuvaa muun muassa mielikuvitukselliseksi ja välittömiksi lapsiksi, jotka esittelevät innoissaan omalaatuista elämäänsä luostarissa.³⁹⁵ Eräänlaisena yhteenvetona Soini tiivistää Lassinmaan näkemyksen munkeista seuraavaksi:

Ikäloppuja lapsia, minä ajattelin, ja vaikka kunnioitin näiden vanhusten moninaisia tietoja ja taitoja, oli nolo heidän puolestaan, sillä totta puhuen en välttynyt siltäkään ajatukselta että olivat höyrähtäneitä.³⁹⁶

Soinin kolttakuvasta esimerkkinä käy Lassinmaan kuvaus Pikku-Peti Gauriloffista ja tämän näkemästä enneunesta, jota on jo käsitelty edellä. Lassinmaa oli eksynyt eräällä matkallaan erämaahan mutta pelastui Pikku-Petin enneunen ansiosta:

Niin oli Peti heti herättyään kasannut evästä puukistuun ja lähtenyt syyspaikkaan. Pelkän unen lähdeettämänä viipeltänyt nelipeninkulmaisen metsäpolkunsu, ja eväät kammin pöydälle jätettyään jatkanut vielä Tildan luo kahvittelemaan ja kertomaan unestaan, jonka todeksi tultua nyt iloitsi kuin lapsi.

Minä kiitin tuota hyväluontoista maaoravaa, teki ihan mieleni poimia pikkuihenen eukko syliin ja silittää, niin kiitollinen olin.³⁹⁷

Lassinmaa suhtautuu Pikku-Petiin hellän ymmärtäväisesti, kuin lapseen tai eläimeen. Trilogian aikana Lassinmaan ymmärrys koltista syvenee. Hän ensinnäkin ihmettelee, miksei kolttien anneta itse päättää mihin uudessa talvikylässä asumuksensa pystyttävät (vanhan talvikylän jäätyä Tarton rauhan rajanvedossa Venäjän puolelle) sekä suhtautuu kriittisesti tieteilijöiden kolttatutkimuksiin. Lopulta Lassinmaa oppii kantapään kautta, etteivät koltat tarvitse holhoavaa myötätuntoa.³⁹⁸ Muutenkin

393 Soini 1987, 221.

394 Soinin munkkikuvasta ks. esim. Soini 1985, 203–231.

395 Soini 1985, 214, 228.

396 Soini 1985, 230.

397 Soini 1985, 76.

398 Soini 1985, 147–149, 190.

Petsamossa ollessaan Lassinmaa oppii omalla tavallaan ymmärtämään paikallisten tapoja eikä esimerkiksi pidä verkottamista riistokalastuksena kuten paikalla käymässä ollut esimiehensä majuri Willamo Lapin rajavartiostosta. Petsamoon kohdistuva viranomaisnäkökulma on teoksissa vahvasti esillä, esimerkiksi Lassinmaan käydessä keskustelua esimiestensä kanssa.³⁹⁹ Soinin historiallis-fiktiivisten teosten välittämät historiakuvat ja -käsitykset ovat värikkäitä ja jopa hämmentäviä. Ne tarjoaisivatkin runsaasti analysoitavaa.

Koltat ja munkit olivat niin koti- kuin ulkomaistenkin turistien mielenkiinnon kohteena Suomen itsenäistyttyä, mikä monipuolisti Petsamon jo ennestään vilkasta elämää. Matkailun perustan loi 1910-luvulla rakennetut Venäjän vallan aikaiset kievarirakennukset sekä 1920-luvulta alkaen Suomen Matkailijayhdistyksen perustamat modernit, funkkistyylliset hotellit ja matkailureitit. Turisteille suunniteltiin luonto- ja kalastuskohteita ja tarjolla oli jopa helmenkalastusta. Oma Petsamon matkailun muotonsa oli pyhiinvaellukset. Alueen matkailua tutkinut Heli Ilola kuvaa erilaisten vastakohtien leimanneen Petsamoa. Toisaalta siellä oli sekä ”luonnon ja luostarin rauhaa” että osin matkailun luomaa ”vilkkautta ja kansainvälisyyttä”.⁴⁰⁰ Toinen vastapari on ollut luonnontilainen Petsamo ja Suomen rakennuttama ja hallinnoima moderni Petsamo uusine matkailu- ja hallintorakennuksineen, virastoineen ja virkamiehineen.⁴⁰¹

Erään tiivistetyn kuvauksen Petsamon asukkaista ja kulkijoista esitti Veli Arrela *Petsamolaisista*-lehdessä. Kirjoituksessaan hän muisteli niitä kolmea vuotta, jotka vietti Petsamossa. Arrela kertoo turisteista, kuten amerikkalaisesta ”vanhoitten naisten” kerhosta, etelä-amerikkalaisesta tienrakennusinsinööristä, Tyyneltämereltä saapuneesta konemestarista, Nikkeli Oy:n kanadalaisesta johtohenkilökunnasta, Kongossa jokihöyrylaivan kapteenina toimineesta merikapteenista – josta tuli Kolttakönkään hotellin johtaja ja jolla oli venäläissyntyinen vaimo – sekä postiauton kuljettajasta, joka oli ollut muukalaislegioonan luutnanttina Ranskassa. Arrela esittää kuvauksensa lopuksi: ”[V]oitaneet todeta, että Petsamo oli erittäin kansainvälisesti väritynyttä seutua.” Lisäksi hän toteaa, että Petsamo oli Suomelle kuin ulkomaata.⁴⁰² Ilmaisu on peräisin Sakari Pälsin matkakirjasta *Petsamoon kuin ulkomaille*, joka julkaistiin vuonna 1931.⁴⁰³ Tämä näkökulma on mukana myös *Petsamolais-muistiossa*, jossa Petsamoa kuvaillaan Suomen Eldoradoksi sen vilkkautta ja tuottavuuden vuoksi.⁴⁰⁴ Niin Arrelan kuin muistion laatijoidenkin tavoitteena on korostaa Petsamon omalaatuisutta ja eksoottisuutta suhteessa muuhun Suomeen.

399 Soini 1985, esim. 160.

400 Hautajärvi 2014, 105; Ilola 1994; Ilola 1997, 26 et passim. Ks. myös Hirvelä 1999.

401 Petsamon hallinnolliset asiakirjat on arkistoitu Kansallisarkiston Oulun toimipaikkaan.

402 Arrela 1981, 17–18.

403 Pälsi 1931.

404 *Petsamolais-muistio* 1950, 6.

Petsamon poikkeuksellisuutta korostanut puhe lisäsi kotimaisen valtaväestön mielenkiintoa uutta aluetta kohtaan. Samalla Petsamo saattoi vaikuttaa liian oudolta ja erilaiselta – ulkomaalta Arrelan sanoin – tai alueelta joka ei ollut varsinaisesti osa Suomea. Historioitsija Maria Lähteenmäki huomauttaa, että raja-alueiden kuulumista Suomelle vahvistettiin matkailulla.⁴⁰⁵ Hotellit ja turismi avasivat ansaitsemismahdollisuuksia alueen asukkaille. Turisteja kuljetettiin Petsamoon lento-, meri- ja maareittejä pitkin. Kolttasaamelainen Yrjö Lietoff muistelee veljensä olleen Kolttakönkään hotellilla soutajana suomalais- ja englantilaisturisteille. Näistä jälkimmäisillä oli tapana maksaa soutajille hyvin.⁴⁰⁶ Kolttasaamelainen Darja Jefremoff puolestaan kertoo päässeensä luostarin hotelliin töihin tutustutuaan veljestöön haravoituaan heille heiniä.⁴⁰⁷

Kolttakönkään hotelliin liittyy tarinoita, jotka niin ikään rakentavat historiakuvaava mystisestä Petsamosta. Hotelli paloi kaikkiaan kolmesti: ensin eräänä juhannuksena, sitten tuli pääsi irti uutta hotellia rakennettaessa ja kolmannen kerran se paloi sodassa samaan aikaan Nikkelin kylän kanssa. Erään vanhan munkin ennustus näytti siten pitäneen paikkansa: kyseinen paikka oli pyhitetty kirkolle eikä hotelli tulisi tästä syystä koskaan menestymään.⁴⁰⁸

Petsamon kansainvälisyyteen ja kulttuurisuuteen liittyen muistitieto korostaa petsamolaisten kielitaitoa. Heidän kerrotaan olleen kielitaitoista väkeä ”ihan käytännön syistä”.⁴⁰⁹ Petsamossa puhuttiin suomen lisäksi norjaa, venäjää, (koltta)saamea ja karjalaa. Turistien ja sotilaiden kanssa puhuttiin muun muassa englantia ja saksaa. Kielellisestä valmiudesta oli hyötyä myös muissa elämänvaiheissa. Katri Jefremoff, jonka äidinkieli oli koltansaame, kertoo oppineensa koulussa suomea. Ruotsia hän oppi puhumaan ollessaan evakossa Ruotsissa muiden lastenkotilasten kanssa. Sieltä palattua Jefremoffin piti opetella uudelleen puhumaan äidinkieltään.⁴¹⁰ Maija-Liisa Tolkki taas kuvailee *Petsamolaista*-lehdessä Petsamon olleen varsin edistynyttä seutua verrattuna muuhun Suomeen:

Petsamohan oli jo muutenkin ajastaan edellä, mitä tulee eri kielisiin ja kansallisiin ja erilaisten kulttuurien rinnakkaiseloon. Paitsi kesäisten turistien kavalkadien ja valtameriliikenteen kautta sekä ulkomaalaisten lehtimiesten välityksellä tuli Petsamoon tuulahduksia muualtakin avarasta maailmasta. [...] Muutenkin opin lapsuudessani eri kielisyyteen koulukaverienikin kautta ja asukkaiden kielitaituruudesta on muistikuvia.⁴¹¹

405 Lähteenmäki 2009, 317, 350.

406 IKÄ, IKH, TI: Yrjö Lietoff (s. a.); IKÄ, IKH, TI: Svante Kangas (s. a.); Isotupa 2012, 38; KPA, Y 04485/1972. Tutkimuskirjallisuudesta ks. esim. Hautajärvi 2014, 105, 113, 122.

407 Muistoja Petsamosta ja Suonikylästä 1980, 39.

408 Kivilinna 1991, 11–12. Vrt. IKÄ, IKH, TI: Svante Kangas (s. a.).

409 H6, haastattelu 6.6.2016; Toini Väänänen ja Irma Innasen haastattelu (Innanen (s. a.)). Kyse on viiankarjalaisista sukulaisista.

410 Katri Jefremoff *Inarilaista*-lehden haastattelussa (Peltomaa 2017, 126–127).

411 Tolkki 1994, 34, 36. Petsamolaisten kielitaidosta ks. myös Huttunen 1984, 21; Kusmin 2015, 86.

Yksi vaikuttava tekijä Petsamon kansainvälisyyteen ja monikulttuurisuuteen oli Liinahamarin ympärivuoden sulana pysynyt satama. Satama avasi petsamolaisille maailmaa myös makuina, sillä lapset saivat välillä makustella appelsiineilla ja viinirypäleillä kuten Auli Peltoperä ja Siviä Leskinen ovat sanomalehtihaastatteluissa muistelleet.⁴¹² Samankaltaisesta muistosta kertoo myös eräs haastateltavani, korostaen Petsamon edistyksellisyttä Tolkin tapaan. Hän kertoo mieleensä jääneen mukavan muiston amerikkalaisen laivan saapumisesta Liinahamariin. Opettaja vei koululaisia tutustumaan laivaan, ja mustat merimiehet antoivat koululaisille makeisia ja erikoisen, keltaisen hedelmän. Haastateltava ei ollut tiennyt miten appelsiinia syödään vaan oli yrittänyt puraista sitä kuten omenaa. Hedelmän antanut merimies oli näyttänyt miten appelsiini kuoritaan. Haastateltava tulkitsee tapahtunutta ja palaa vielä lopuksi siihen, kuinka muisto on painunut hänen mieleensä visuaalisesti:

H3: Me [*petsamolaiset*] oltiin vähän niinku muusta Suomesta eelläki tavallaan jossaki vaiheessa. Ja siellä yritettiin, ne opettajat yritti järjestää varmaankin tämmösiä tapahtumia [...] mulle on jääny mieleen, vielä nään sen kaverin mustan käden, joka anto sen appelsiinin [...].⁴¹³

Kaikkienensa tällaisen edellä kuvatun elämän monipuolisuuden, rikkauden, vilkkouden ja värikkyden nähdään vaikuttaneen siihen miten petsamolaiset suhtautuivat muihin ihmisiin. Maija-Liisa Tolkki kirjoitti *Petsamolaista*-lehden muistelmassaan seuraavaa:

Petsamolaiset kulttuuriperinteet ohjasivat hyväksymään erilaisuutta luonnollisena elämän osana.⁴¹⁴

Petsamoon, ja Karjalaan⁴¹⁵, liittyy monikulttuurisuuden ja ylijäisyyden ulottuvuus. Arjessa tämä näkyi monenlaisina asukkaina ja kulkijoina, jotka olivat alueella eri syistä. Karjalasta ja Petsamosta evakkoon lähteneet muistelevatkin menetettyä kotiseutuaan usein värikkäänä ja eläväisenä seutuna, jossa eritaustoista tulevat ihmiset kohtasivat toisensa.

412 Auli Peltoperä *Lapin Kansan* haastattelussa (Lavia 16.7.2016); Siviä Leskinen *Inarilaisen* haastattelussa (Peltomaa 30.8.2017); TSH4, haastattelu 12.1.2016.

413 H3, haastattelu 21.6.2016.

414 Tolkki 1992b, 6.

415 Häyrynen 2012, 13.

Norjan läheisyys

Petsamolaiset kertovat, ettei elämä Norjan rajan läheisyydessä rajoittanut heidän elämäänsä. Ihmiset kulkivat kylässä toistensa luona ja heillä saattoi olla sukulaisia toisella puolen rajaa.⁴¹⁶ Yhteydenpito oli varsin arkipäiväistä ja luonnollista, Kerttu Ranta, Maire Tervaniemi ja Sigvard Ranta muistelivat:

Kerttu Ranta: [K]atokku sillonhan ne liikku ne ihmiset siihenki aikaan, että ne meni Norjaan. Ja ei ne ollu rajojakkaa vissiin kai [*naurabtaa*].⁴¹⁷

Maire Tervaniemi: Tuntu niinku sitä rajaa olis ollu olemassakaan.⁴¹⁸

Sigvard Ranta: Vastapäätä [*Menikanjokea*] Norjan puolella oli Skrötnes eli Roskaniemi, jossa asui lähes yksinomaan suomalaisia. Vesitaival yli Salmijärven ei erottanut, päinvastoin yhdisti. Sukulaisissa ja tuttavissa kuljettiin vilkkaasti ja kaikki kauppamatkat suuntautuivat yli järven ja edelleen Kirkkoniemeen.⁴¹⁹

Ihmiset liikkuivat alueella varsin vapaasti ennen kuin rajankäynnistä tuli valvotumpaa. Norjalaisnäkökulmaa aiheeseen tuo suomalaissukuinen Olav Beddari, joka kokee itsensä petsamolaiseksi.⁴²⁰ Hän asui Norjan puolella Roskaniemessä:

Kaikki jotka asuivat tällä alueella olivat salmijärviläisiä sekä Norjassa että Suomessa. Olimme samasta kylästä vaikka olimme eri maan kansalaisia. Ja meillä oli myös sama kieli, samat tavat ja sama uskonto – ja me tulimme hyviin toimeen keskenämme. [...] Moni löysi elämäkaverinsa toiselta puolen sitä rajaa, joka oli vain kartassa.⁴²¹

Beddarin mukaan raja ei erottanut ihmisiä ja kaikki puhuivat suomea. Norjan valtio alkoi kuitenkin pelätä suomalaisvaikutusta ja pyrki vahvistamaan valtion ja norjankielen asemaa rajaseudulla.⁴²² Tämä näkemys tunnetaan norjaksi nimellä *den finske fare*. Suomalaisvaaralla viitataan 1800-luvulta peräisin olevaan näkemykseen siitä, että Suomi (ja Venäjä) saattaisi muodostaa Norjalle sotilaallisen uhan. Näke-

416 Iiris Taimen, haastattelu 29.6.2016; Toini Väänänen ja Irma Innosen haastattelu (Innanen [s. a.]); TSH7 ja TSH8, haastattelu 5.1.2016; Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016.

417 Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016.

418 IKÄ, IKH, TI: Maire Tervaniemi (s. a.) Posti ja Petsamon asukkaat, savuvero ja savotta. Ks. myös Ranta, E. 2008.

419 *Petsamolaista*-lehdessä on julkaistu Sigvard Rannan muistelmia toimitetussa muodossa otsikolla Kerkesi sitä olla monenlaista aikaa 1983, 10. Ks. myös Beddari 1980, 9; Beddari 2004b, 21. Beddari käyttää Roskaniemestä kirjoitusasua Skröytnes. Kirjoitusasujen vaihtelevuus voi tietenkin johtua kirjoitusvirheestä.

420 Beddari 1985, 9.

421 Beddari 2010a, 7.

422 Beddari 1980, 9. Ks. myös Beddari 2013, 48.

mys vahvistui toisen maailmansodan aikana.⁴²³ Muistitiedossa korostuvat vapaat ja välittömät yhteydet Norjaan, mutta arjessa rajanaapureiden, sukulaisten ja ystävien yhteydenpito ei ollut aina niin suotavaa.

Petsamo oli, kuten todettua, kulttuurisesti, etnisesti ja kielellisesti hyvin rikasta aluetta eikä kokemus petsamolaisuudesta ole kansallisuuteen sidottua. Petsamon tuntumassa lapsuutensa elänyt Beddari ei nimitä itseään missään näkemissään julkaisuissa petsamolaiseksi, mutta hän tuntee selkeästi läheistä yhteyttä Petsamoon, petsamolaisiin sekä Suomeen ja suomalaisiin.

Rajanylityksiä

Petsamolaisten *institutionaalinen kerronta* sekä *sosiaalinen maailmasuhde* tulevat selkeästi näkyviin heidän kertoessaan kuinka vuoden 1920 Tarton rauha muutti heidän arkista elämäänsä. Yksi suurimmista vaikutuksista oli se, että sukulais- ja ystävyysuhteiden väliin pystytetty Suomen ja Neuvostoliiton välinen valtakunnan raja. Petsamolaiset jatkoivat uudesta rajasta huolimatta kanssakäymistä rajan toiselle puolelle jääneiden sukulaistensa ja naapureidensa kanssa.⁴²⁴ Ihmisten muistellaan asettuneen asumaan Venäjän puoleisille alueille jo keisarivallan aikana, sillä siellä oli hyvät kalavedet ja riistamaat.⁴²⁵

Alueen asukkaat eivät kuitenkaan pitäneet uutta rajamuodollisuutta ylittämättömänä esteenä. Tästä kertoo Inkeri Kamulan *Petsamolaista*-lehdessä julkaistu kirjoitus. Hän selostaa äitinsä Naimin ja tämän kasvattisisaren Lyytin hillareissua. Kaksi venäläistä sotilasta oli pyytänyt heitä keräämään marjoja heidän puolellaan rajaa. Kamula kertoo äitinsä sanoin:

Yltiöpäisiä ja pelottomia nuoria naisia kun oltiin, mentiin sen kummempia ajattelemta. Oltiinhan sitä vuosia kuljettu Muotkan ja Pummangin välillä kylästelemässä toinen toisissaan, ei sitä rajaa niin kauhean tärkeänä sillä hetkellä pitänyt. [...] Joitakin pummankilaisia nuoria miehiä oli ollut samoilla paikkeilla marjastamassa ja nähneet meidän menevän rajan yli. Pojat menivät kiirenvilkkaa kylään tekemään rajavartiostolle ilmoitusta tapahtumasta meidän kaikessa rauhassa poimiessa hilloja.⁴²⁶

423 Erikson & Niemi 1980.

424 Lähteenmäki 1999, 78; ks. muistitiedosta Toini Väänänen ja Irma Innasen haastattelu (Innanen (s. a.)).

425 IKÄ, IKH, TI: Maire Tervaniemi (s. a.) Posti ja Petsamon asukkaat, savuvero ja savotta.

426 Kamula, I. 1986, 21. Samassa vuoden 1986 *Petsamolaista*-lehdessä on toinenkin kirjoitus (Riekkä 1986, 20), jossa kerrotaan siitä miten petsamolaisnuoret lähtevät rajan yli: ”Rajaloukkauksen tekivät ja kotona oltiin huolissaan, mihin ryhdyttäisiin. Rajakomissio kokoontui ja teki päätöksen, että Heikki ja Vanka saadaan noutaa kotiin, mutta pojatpa ehtivät tulla kotiin omin päin.”

Rajavartiosto seurasi tarkasti liikehdintää rajalla.⁴²⁷ Inkeri Kamula laati toisenkin kirjoituksen rajanylityksistä. Vuoden 1991 *Petsamolaisista*-lehdessä Kamula kertoo Kalle Riekin reissusta Venäjän puolelle. Rieki työskenteli Petsamon rajavartiostossa ja oli lähtenyt hiihtämään partioreissulle. Appiukko Pekka Ittelin oli ilmoittanut tulewansa mukaan ”puhekumppaniksi”. Miehet olivat eksyneet saakeissa sumussa ja päätyneet venäläisten mökkiin, jossa heidät oli vangittu. Matkalla kasarmille tilanne oli kuitenkin kääntynyt niin, että Rieki oli saanut heitettyä vangitsijansa pistoolin ja kiväärin mereen. Miehet olivat päässeet juoksujalkaa takaisin Suomen puolelle. Rieki oli odottanut jännittyneenä ryöpytystä majurilta, mutta tämä oli todennut: ”[M]inkäpä sitä eksymiselle mahtaa.”⁴²⁸ Lopuksi tarinassa painotetaan:

Ilmeisesti suomalaisten taholta oli saatu selvitettyksi ”rajaloukkaus” pelkäksi eksymiseksi.⁴²⁹

Tapahtumien kulkua on mahdoton todentaa muistitiedon perusteella, mutta Kamulan kirjoituksesta ja Riekin tarinasta välittyy vaikutelma siitä, että kyseinen tapaus on haluttu selittää parhain päin: kyseessä ei ollut tahallinen rajaloukkaus eikä missään nimessä vakoiluretki. Tiukentunut rajavalvonta suhtautui tällaisiin reissuihin vakavasti, ja alueella oltiin tietoisia siitä, että Petsamossa oli monenlaisia liikkujia mitä erinäisimmistä syistä. Matti Sverloff kirjoittaa muistelmateoksessaan Suonikylän yleisen ilmapiirin olleen vuonna 1938 jännittynyt. Kyseisen vuoden kesällä ja seuraavanakin kesänä Suomeen saapui rajaloikkareita Neuvostoliiton puolelta. Heiltä kuultiin uutisia sodan uhkasta eli Neuvostoliiton sotavalmisteluista. Sverloff kirjoittaa, että suurin osa loikkareista ”oli rehellisiä ihmisiä, jotka halusivat tulla takaisin Suomeen”. Vain osalla oli jokin rikos taustallaan loikkauksensa syynä:

Aina ei rajaloikkareihin voitu luottaa, mutta heidän kertomuksensa toivat joka tapauksessa siviilielämään jännitystä.⁴³⁰

Rajan läheisyys ja sen ylittäminen tuovat muutenkin petsamolaismuistitietoon jännitystä. Niihin liittyvät tarinat kertovat toisaalta siitä, että rajamuodollisuus oli luonnoton ja haittasi arkista elämää ja sukulaisten yhteydenpitoa ja toisaalta vakoiluun ja Venäjään liitetyistä uhkakuvista.

Jännityksen ja pelon muistetaan tarttuneen siviileihin. Eila Fröjdin muistelu *Petsamolaisista*-lehdessä kuvaa varovaista ilmapiiriä. Muistelusta ei käy ilmi, mihin

427 Petsamon rajavartioston toiminnasta ks. Pylkkänen 1999.

428 Kamula, I. 1991, 45–47. Lainausmerkit alkuperäislähteessä. Ks. myös Salkio 2004, 57.

429 Kamula, I. 1991, 47.

430 Sverloff 2003, 126.

aikaan tapahtuma sijoittuu, mutta paikka oli Paatsjoen Menikansaari, joka sijaitsi lähellä Norjan rajaa:

Kerran olimme [*pikkuveljeni*] Kalevin kanssa leikkimässä niemen nokassa, joka pisti Norjaan päin joessa. Näin vastarannalla norjalaisia ja huusin heille, ääntähän minulla oli. He huusivat kysymyksiä ja minä vastasin parhaani mukaan. Puhuimme ”rajasuomea”. Juoksimme kotiin ja kerroin äidille ”uutiset”. Äiti säikähti kamalasti.

– Sitä et saa tehdä! Venäjäiset luulevat meitä pian vakoilijoiksi.⁴³¹

Raja-alueeseen liitetään muistitiedossa monenlaisia merkityksiä, joita nostetaan esiin eri teemoja painottaen. Toisaalta Petsamo oli kansainvälistä ja kulttuurisesti, kielellisesti ja etnisesti rikasta seutua, jossa ihmiset elivät varsin vapaata elämää. Rajamuodollisuuksien ja -valvonnan tiukentuessa rajoista tultiin entistä tietoisemmiksi, niin fyysisistä ja maahan merkityistä kuin myös rajoista ihmisten ja kulttuurien välillä.

3.5 Petsamon monimuotoisuus, ankaruus ja mystisyys

Petsamon luonto, maisema ja ympäristö kaikkienensa jätti lähtemättömät mieli- ja muistikuvat moniin siellä liikkuneisiin ihmisiin. Muistitieto esittää Petsamon luonnon samanaikaisesti eksoottisena, salaperäisenä, arkisena ja rikkaana ympäristönä hankkia elantonsa ja jokapäiväinen kalansa ruokapöytään. Petsamoa muistellaan lämpimästi ja pyritään eritavoin – kaskuin, muistelman, kirjein – kertomaan mikä teki siitä oman erikoisen elin- ja asuinympäristönsä. Petsamon luonnon erikoisuudesta, jopa ihmeellisyydestä, jaksetaan ja muistetaan kertoa eri yhteyksissä, sillä se on jotain mikä menetettiin iäksi. Vastaavia olosuhteita ei muualta Suomesta löytynyt. Luonto oli Petsamon ominais- ja erikoispiirre ja petsamolaiset suhtautuivat siihen kunnioittavasti ja osin jopa taikauskaisesti.

Yksi keskeinen menneeseen Petsamoon sijoittuva historiakuva on petsamolaisten sinnikkyys, omatoimisuus ja oman elannon hankkiminen. Tämä käsitys koski Petsamon ensimmäisiä uudisasukkaita ja koskee myös heidän jälkeläisiään. Aasukkaita koetteli milloin luonto, milloin kuolema ja toistuvat, raskaat synnytykset, milloin muualta tulleet ihmiset. Aina petsamolaiset kuitenkin sopeutuivat tilanteeseen ja elämä asettui uusiin uomiinsa. Vahvoista, tomerista ja vaateliaista äideistä on useita mainintoja.

⁴³¹ Fröjd 2007, 22–23.

Muistitietotutkija Sean Field on tullut siihen tulokseen, että romanttinen ja nostalginen kaipaus menneeseen aikaan kohdistuu toisaalta menetettyyn paikkaan, vapaaseen elämään ja nuoruuteen sekä eläväiseen yhteisöön. Nämä teemat ovat läsnä myös petsamolaisten muistelmissa. Siteeramalla Raphael Samuelin ja Paul Thompsonin tutkimusta Field huomauttaa, että koetteleviin aikoihin sijoittuvat kertomukset sinnikkydestä ja urheudesta kuuluvat myyttiseen menneisyyskuvaan. Nämä jaetut menneisyyttä koskevat kertomukset ovat auttaneet ihmisiä elämään läpi vaikeiden aikojen.⁴³² Petsamolaisten kohdalla menneen Petsamon nostalgisointi näkyy alueen vaativan luonnon ja vapaan elämän kuvauksina. Petsamossa on eletty väkevää nuoruutta osana omaa yhteisöä. Petsamon asukkaiden sinnikkyyttä ja urheutta korostava historiakuva on tullut tarpeeseen erityisesti Petsamosta lähdön jälkeen. Sota-, evakko- ja jälleenrakennusvuosien koettelemuksiin on voinut suhtautua sillä asenteella, että edelliseltä sukupolvelta on selvinneet vaikeista ajoista.

Vaikka muistiedossa on runsaasti lämmintä muistelmaa elävästä ja tiivistä yhteisöstä, niin tälle historiakuvalle on vastapainoksi kertomuksia ihmisten välisistä riidoista, eripurista ja epäluuloista. Vakoilujuttuun liittyvä ylisukupolvinen trauma on yksi petsamolaisia yhdistävä tekijä. Petsamolaisilla on menneisydessään useita kipukohtia ja nämä yhteiset koettelemukset ovat vahvistaneet yhteenkuuluvuuden tunnetta Petsamosta lähdön jälkeen. Vakoilujuttu on kuitenkin niin kipeä aihe, ettei siitä ole juurikaan puhuttu ja kyseinen trauma on pikemminkin erottanut petsamolaisia toisistaan. Muutoin Petsamon ankara luonto on edellyttänyt asukkailta yhteisöllisyyttä ja ihmisten on pitänyt tulla toimeen erilaisten ihmisten kanssa. Kulttuurinen monimuotoisuus on nähty rikkautena ja eläväisyytenä. Petsamolaiset ovat tietoisia Petsamoon ja petsamolaisiin kohdistuvasta eksotisoivasta katseesta ja osaavat sitä itsekin halutessaan korostaa.

Venäjä ja Suomen väliseen rajaan liittyi pelon ja uhkan tunnetta, koska rajankäynnit olivat tarkasti valvottuja. Tämä tunne on toki ollut entuudestaan tuttua alueella pitempään eläneille ja heille, jotka olivat tietoisia Petsamon alueen väkivaltaisesta ja sotaisesta historiasta, johon liittyivät esimerkiksi vainolais-, sissi- ja hävitysretket. Myös Petsamon suurella vakoilujutulla ja siihen liittyvällä kireällä ilmapiirillä on ollut osansa siihen, miten rajaan ja rajanylityksiin on suhtauduttu.

⁴³² Field 2012, 59, 61. Field siteeraa Samuelia ja Thompsonia vuodelta 1990. Ks. myös Green 2013, 388.

4. SINNIKKÄÄT PETSAMOLAISET SADUNHOHTOISESSA JA SALAPERÄISESSÄ PETSAMOSSA

Mennyttä Petsamo koskeva historiakuva kertoo vilkkaasta, jännittävästä, eksootisesta, kansainvälisestä ja monimuotoisesta elin- ja asuinalueesta ja kohtaamispaikasta. Petsamo oli mahdollisuuksien ja toiveiden alue. Tästä näkemyksestä hyvänä tiivistyksenä käy erään haastateltavani kuvaus Petsamosta:

[S]e on vähän semmonen legenda se paikka [...] se on niin eri maailma.⁴³³

Historiakuvassa on samankaltaista myyttien ja muistojen sekoittumista kuten Karen Armstrong havaitsi tutkiessaan, miten karjalaiset hahmottavat menneen Karjalan.⁴³⁴ Pamela Ballingerin mukaan menetetty kotiseutu hahmottuu muistelmissa kollektiivisen solidaarisuuden, rehellisen työn ja uskonnollisuuden tyyssijana vaikkakin taloudellisesti haastavana paikkana ja aikana elää.⁴³⁵ Tämä historiakuva välittyy myös petsamolaisuistiedossa.

Petsamolaisten *objektiivista maailmasuhdetta* kuvaa muistitiedosta välittyvä tapa suhtautua luontoon ja luonnonolosuhteisiin. 1860-luvun nälkävuosina petsamolaiset suuntasivat kohti pohjoista, etsivät elinmahdollisuuksia ja sopeutuivat alueen haastaviin oloihin. Petsamon monimuotoinen, eriskummallinen luonto herätti ihmisissä ihastusta ja jopa kauhunsekaista kunnioitusta. Kolttasaamelaisten tarinoissa korostuu ihmisen ja luonnon läheisyys ja välitön yhteys. Luonto houkutteli ihmisiä puoleensa, sillä se tarjosi runsaita elinmahdollisuuksia ja kokemuksia. Samaan aikaan Petsamo oli hyvin ankara elinympäristö. Siten luonto vahvisti ihmisten yhteisöllisyyttä ja he sopeutuivat olosuhteisiin – olivathan he sinnikkäitä, omatoimisia ja henkisesti ja fyysisesti vahvoja. Luontoa koskevista näkemyksistä kerrotaankin varsin *subjektiivisesti*. Nämä kuvaukset ovat mukana myös runoilija Uuno Kailaan sanoittamassa *Petsamon Laulussa*. Petsamon kunta tilasi kymmensäkeisen runon juhlistaakseen Petsamon Suomeen liittämisen kymmenvuotispäivää. Kailaan sanoitusten merkitys petsamolaisille näkyy siinä, että laulun sanoja julkaistiin ensimmäisten *Petsamolaista*-lehtien kansissa.⁴³⁶

Aikuisten antama esimerkki ja pärjäämisen halu tarttui myös lapsiin ja heiltä vaa-dittiin paljon. Tämä petsamolaiskuva koskee sekä Petsamossa ennen Suomen aikaa

433 H6, haastattelu 6.6.2016.

434 Armstrong 2004, 115, 121.

435 Ballinger 2003, 186.

436 *Petsamon Laulu* 1931/1978, 22–23. Ks. *Petsamolaista*-lehtien numerot vuosilta 1975–1987.

asuneita ihmisiä että heitä, joiden Petsamon asutushistoria kytkeytyy Suomen vallan aikaan. Muistitiedossa on havaittavissa, että Petsamon historiaan kytkeydytään sukujuurien avulla. Osalle petsamolaisista on tärkeää kertoa suvun pitkistä vaiheista Petsamossa. Varsinkin Petsamon asuttamiseen nälkävuosien aikana liittyvät tarinat mahdollistavat petsamolaisten kiinnittymisen osaksi sekä varhaista ja ”alkuperäistä” Petsamon menneisyyttä ja asuttajia. Samalla kytkeydytään osaksi laajempaa kansallista historiaa. Laajemmin tarkasteltuna kyse on *institutionaalisesta kerronnasta*.

Sen sijaan petsamolaiset kertovat olleensa irrallisia suhteessa maailmanpoliittisiin tapahtumiin ja olleensa alati erilaisten tahojen hyötymispyrkimysten kohteena. Näistä tapahtumista kerrotaan varsin *subjektiivisesti*. Vainolaiset, verottajat, sissijoukot ja muut ulkopuoliset tulijat rajoittivat ja uhkasivat petsamolaisten vapaata elämää mutta varsinkin ensimmäisen maailmansodan tapahtumat ja Suomen vallan aika muuttivat suuresti petsamolaisten arkea. Petsamolaiset tempaistiin sissien opipaiksi tai sotatantereelle vastoin tahtoaan, mutta näistä selvittiin kekseliäisyyden ja rohkeuden avulla. Petsamon siirryttyä Suomelle alueeseen ja sen asukkaisiin suhtauduttiin ylenkatsoen minkä vuoksi heitä suomalaistettiin ja ”sivistettiin”. Suomen valtio ja viranomaiset eivät osanneet suhtautua petsamolaisten elämänmuotoon hyväksyen ja ymmärtäen eivätkä he välttämättä tukeneet petsamolaisia tarvittavissa määrin. Uudet rajat eivät huomioineet alueen ihmisten elämänmuotoa ja yllirajaisia sukulaisuus- ja ystävyysuhteita.⁴³⁷ Tämä kaikki kuvastaa näkemyksiä siitä, miten petsamolaiset ovat suhtautuneet ympäröiviin asiantiloihin ja politiikkaan tai ideologiaan. Kyse on siten Habermasia soveltaen *objektiivisesta maailmasuhteesta* ja Alessandro Portellia mukaillen *institutionaalisesta kerronnasta*.

Lähdeaineisto sisältää subjektiivisia näkemyksiä sekä tunteita ja toiveita. Selkeimmin nämä *subjektiivisen maailmasuhteen* ja *personaallisen kerronnan* tasot ovat esillä Petsamoon kohdistuvassa eksotisoivassa ja nostalgisoivassa katseessa. Petsamoon kohdistui aikanaan suuria toiveita ja odotuksia. Petsamoon saapuneet virkamiehet ja heidän jälkeläisensä voivat tuntea läheistä yhteyttä Petsamoon koska ovat olleet osaltaan vaikuttamassa sen kehitykseen tai seuranneet sitä läheltä. Petsamon nopea muuttuminen on voinut saada kaihoisaa katsetta jo aikana ennen kuin Petsamo menetettiin. Nostalgisointi ei kohdistu vain menetettyyn Petsamoon maantieteellisenä alueena vaan myös siihen elämäntapaan ja ympäristöön, jota suomalaistettiin voimakkaasti muutaman vuosikymmenen aikana.

Petsamo oli erilaisten ihmisten kohtaupaikka, mutta muistitieto korostaa Petsamo (kolta)saamelaisten ja ortodoksisen luostarin veljestön asuinalueena. (Kolтта)saamelaiset ja munkit kuuluvat olennaisella tavalla petsamolaisuuteen ja alueen historiaan. Muistitiedossa heitä kuvataan paikoin varsin eksotisoivasti, ja tämä eksoottisuus on aikojen saatossa muuttunut nostalgiaksi. Eksoottiseen menneisyyskuvaan liittyy myös alueen luonnon erikoislaatuisuuden korostaminen ja oudoista, mysti-

437 Rajanvedon seurauksista ks. myös Tuominen 2015b, 313–315.

sistä ja muista yliluonnollisista tapahtumista ja enteistä kertominen, jota nimitän tässä yhteydessä Petsamon salaperäisyydeksi. Petsamon eksotisointi ja nostalgisointi ovat tapoja korostaa Petsamon menetyksen kipeyttä – vastaavaa aluetta ei muualta Suomesta löydy. Tämä kuva peittää alleen Petsamon synkemmän ja ankaramman puolen, johon liittyy muun muassa korkea kuolleisuus ja yhteisöllisyyttä järkyttänyt Petsamon suuri vakoilujuttu ylisukupolvisine traumaoneen. Muutenkin ihmisten välisistä eripurista ja riidoista on vain vähän mainintoja.

Sosiaalinen maailmasuhde ja yhteisöllinen kerronta hahmottuvat muistitiedossa, joka korostaa petsamolaisten välisen yhteisöllisyyden muotoutumista haastavissa luonnonolosuhteissa, viranomaisten puristuksessa ja maailmanpoliittisissa tapahtumissa. Petsamolaisten arki hahmottuu vilkkaana, eläväisenä ja monikulttuurisena. Erilaisten ihmisten kanssa on täytynyt tulla toimeen, ja petsamolaisten on muutenkin täytynyt sopeutua ympäröiviin olosuhteisiin. Tämä koskee myös ortodoksista luostaria: pyhittäjäisiä Trifon oli alun perin ulkopuolinen ja valtaapitävä taho, joka toi luostari-instituution Petsamoon. Ajan myötä Trifonista, luostarista ja ortodoksisuudesta on tullut merkittävä osa Petsamon ja petsamolaisten menneisyyttä. Niiden kautta hahmotetaan ja rakennetaan omaa petsamolaisuutta. Yliluonnollisista ja eriskummallisista tapahtumista kertominen liittyy myös olennaisesti petsamolaismuistitietoon ja siten petsamolaisuuteen.

Kaikkien muistelmien on varsin suomalainen ja muutenkin suomalaisuutta painottava näkökulma, jonka kautta hahmottuvat *sosiaalinen maailmasuhde ja yhteisöllinen kerronta*. Rajaseudun asukkaat, joihin on useaan otteeseen kohdistunut epäluuloja ja vakoilusyytteitä, korostavat tarkoituksellisesti yhteyttään Suomeen, suomalaisuuteen ja suomalaisiin. Venäjä-yhteyksiä kuten sukulaisuussuhteita ei juuri pidetä esillä. Rajamuodollisuuksien tiukentumisen aikoina tapahtuneet rajanylitykset kuvataan vahingoiksi ja ajattelemttomaksi huvitteluksi tai seikkailunhaluksi – ei missään nimessä epäisänmaallisuudeksi tai tahalliseksi haitanteoiksi.

Petsamolaiset ja heidän jälkipolvensa kertovat ja välittävät mennyttä Petsamoa koskevia historiakuvia erilaisilla foorumeilla. Niissä sulautuvat toisiinsa nähty ja koettu, muistettu, kuultu, kerrottu, luettu ja tulkittu menneisyys. Historiakulttuurin muotoja on useita, ja osa niistä ulottuu vuosisatojen taakse, kuten saamelaiden joiut ja kertomukset ortodoksisen luostarin vaiheista. Sukututkimuksen, kirjeiden ja muiden asiakirjojen avulla petsamolaiset hahmottavat sukujuuriaan Petsamossa ja välittävät historiakuvaansa muun muassa *Petsamolaista*-lehdessä, tutkimushaastattelussa ja julkisissa esitelmissä. Nämä historiafoormit ovat käytössä sekä petsamolais-yhteisön suuntaan mutta myös suurelle yleisölle. Heille Petsamon varhaisimmista vaiheista ja ajasta ennen toista maailmansotaa kerrotaan kerrotaan populaareissa historiantkirjoissa, muistelmateoksissa, historiallis-fiktiivisissä romaaneissa ja kaunokirjallisuudessa sekä historian tutkimuksissa, mutta nämä ovat tunnettuja ja luettuja myös petsamolaisten parissa. Runot puolestaan ovat kerronnallisia, muistoihin, kokemuksiin, tulkintoihin perustuvia historiakuvia ja siten osa historiakulttuuria.

Ne ovat historiallis-fiktiivisiä ja subjektiivisia näkemyksiä menneestä, jotka on laadittu sanoittamaan omia tuntemuksia ja kertomaan laajemmin petsamolaisten kokemusmaailmasta.

Mennyttä Petsamoa koskeva historiakulttuuri hahmottuu Hannu Salmen listauksen perusteella *muistina*, *kokemuksena* ja *artefakteina*. Petsamolaiset välittävät muistojaan ja kiinnittyvät jäljelle jääneisiin esineisiin ja asiakirjoihin, kuten kirjeisiin ja sukututkimusta tukeviin materiaaleihin. Kokemuksella tarkoitetaan tässä yhteydessä menneisyyden ja nykyisyyden sulautumista yhteen: kytkeytyminen osaksi nälänhätien historiaa ja siten alkuperäisiä Petsamon asuttajia on tapa hahmottaa omaa petsamolaisuutta ja korostaa suvun pitkiä juuria alueella.

OSA II KATKOS JA MURROS

1. PETSAMOLAISET TALVISODASSA

1.1 Sodan alkuvaiheet

Enteitä ja huhuja

Petsamon salaperäisyyttä korostava historiakuva ei sijoitu vain aikaan ennen sotaa. Petsamolaisesta muistitietoaineistosta löytyy mainintoja erikoisista tai mieleenpainuneista tapahtumista, joiden tulkitaan liittyvän sodan enteisiin. Tapahtumat ja niiden tulkinnat heijastelevat myös laajempaa kertoma- ja uskomuserinnettä Suomessa.⁴³⁸ Kaikki Petsamossa kerrotut ja petsamolaisiin liittyvät tarinat eivät siis suoraan edusta petsamolaista muistitietoa tai tarinaperinnettä, mutta ne ovat yksi esimerkki siitä kuinka menneisyys on läsnä *muistina*.

Sodasta ja mahdollisista evakuoinneista liikkui huhuja, Neuvostoliitosta kerrotaan saapuneen rajaloikkareita, ja Petsamon yllä oli vakoilujutun aiheuttama epäluulo ja kireä ilmapiiri.⁴³⁹ Sopuleiden, revontulien, susien ulvonnan, rajan takaa kumunneiden räjähdysten, niin sanottujen haamulentojen ja muiden merkillisten valo- ja ääni-ilmiöiden nähtiin ennakoivan sotaa.⁴⁴⁰ Erilaisia luonnonilmiöitä kuten maanjäristyksiä, komeettoja ja revontulia on tulkittu varoituksina ja pelottavina enteinä tulevista tapahtumista myös muualla Euroopassa. Sopulivaellukset mielletään sodan tai muun turman enteeksi pohjoisessa ja saamelaisessa kertomaperinteessä.⁴⁴¹ Petsamolaisten parissa kerrotaan myös ennustuksista. Iiris Taimen muistelee niin kutsutun Hanhi-Tiltan ennustaneen, ettei tämän Eenokki-poika jäisi pysyvästi rakentamaansa taloon. Faina Miettisen isä oli jo nuorena poikana kuullut suvun parissa liikkuneen ennustuksen, jonka mukaan talon asukkaista neljäs polvi joutuisi lähtemään. ”Ja me oltiin se neljäs polvi, mmm, että se ennustus piti paikkansa”, Mieltinen tuumaa.⁴⁴²

Petsamolaisten näkökulmasta enteet eivät jääneet vain enteiksi. Niitä seurasi sota ja lopulta pysyvä poislähtö Petsamosta. Enteet saivat siten selityksensä ja vahvistuk-

438 Sodan enteistä laajemmin, ks. Jauhiainen 1999, 59–63; Myllyniemi 2021, 73–122.

439 Eriksson 1983/2008, 273; *Petsamolais-muistio* 1950, 7; Soini 1997, 12–13; Sverloff 2003, 126. Ks. myös Tuominen 2015b, 310–315.

440 Eriksson 1983/2008, 273; Lehtinen 2013, 43–44; Pölkky 1989, 19; Soini 2008/2010, 38; Ylipää 1989, 38. Myös TSH1 (haastattelu 30.1.2015) muistelee, että ennen sotaa oli sopuleita joka paikassa ja niiden sanottiin kulkevan sodan edellä. Muisteluksesta ei tosin käy ilmi, muisteleeko haastateltava aikaa ennen talvi- vai jatkosotaa. Ks. myös Myllyniemi 2021, 74–75; Vaitolahdessa opettaja ollut henkilö kertoo nähneensä voimakkaita revontulia kevättalvella 1939. Vanhat ihmiset olivat ennakoineet niistä sotaa.

441 Jauhiainen 1999, 60; Kaartinen 2006, 224–235; Lehtola 2004, 21–23.

442 Iiris Taimen, haastattelu 29.6.2016; Faina Mieltinen, haastattelu 15.7.2016.

sensa jälkikäteen. Näyttää, että osa petsamolaisista suhtautuu sota- ja evakkovuosiin kohtalona, jonka oli määrä tapahtua. Tämä tulkintojen vahvistuminen on selkeästi esillä Kirill Sergejeffin *Petsamolaista*-lehden kirjoituksessa. Hän kertoo merkillisestä, nelijaksoisesta unesta, jonka näki kaksi vuotta ennen talvisodan syttymistä. Unessa suuri surunmusta laiva ajoi idästä päin vauhdilla Petsamonvuonossa olevaan betonipatoon rikkoen sen. Pato korjattiin, ja laiva palasi samaan suuntaan mistä oli tullutkin. Unen lopussa ”kuului kovaa sodan melskettä ja ryskettä mikä sitten päättyi yksittäiseen valtavaan räjähdykseen”. Sergejeff oli sivuuttanut kummallisen unensa. Hän ei kertonut siitä kenellekään, ettei hänelle naureskeltaisi. Sergejeff ei missään vaiheessa käytä sanaa *enneuni* vaan kirjoittaa tulkintansa muuttumisen eri sanoja käyttäen:

Jos tuon unennäön aikaan olisi ollut enemmän elämäkokemusta, niin olisin varmaan tullut suhtautumaan sen sanomaan vakavastikin. Olipa tuon unennäön perusteella voinut tehdä sen johtopäätöksen, että suuri maailmanpalo syttyy lähiaikoina ja että ensin Petsamo sotavoimin valloitetaan ja valloittaja sitten vetäytyy pian takaisin niin kuin talvisodan aikaan kävikin.⁴⁴³

Unille on voitu antaa erilaisia merkityksiä ja painoarvoja myös perheen kesken. Matti Sverloff kertoo 15-vuotiaana näkemästään unesta talvisodan alla:

Aikaisemmin syksyllä olin itse nähnyt unen, jossa Tshoppomlompolon talomme järvenpuoleisella kentällä olevan ison lenkomännyn juurelle oli leiriytynyt neuvostosotilaita ja he makailivat siinä nurmikolla. Kun kerroin isälle unestani, hän totesi: ” *Unesi kertoo sen, että meidän on piakkoin lähdettävä tästä kentästä pois ikuisiksi ajoiksi. Tänne näkyy tulevan vieras valta. Silloin kun unessa vieraan valtiونسotilaat tekevät majapaikkansa jollekin vanhalle pihalle, tietää se kentän asukkaiden poismuuttoa.*”

Nuori kun olin epäilin tietenkin isäni ennustuksen toteutumista... Mutta tämä aavistus lienee ollut syynä siihen, että evakkoon lähtiessämme kaikki lastattiin mukaan verkkoja ja aitoissa olevia tarvikkeita sekä ruokailuvälineitä ja astioita myöten.⁴⁴⁴

Sverloffin kuvauksen perusteella ei voi suoraan väittää, että hän pitäisi näkemäänsä unta *enneunena*. Sen sijaan hänen Kiurel-isänsä suhtautui uneen nimenomaan *enneunena*. Kaikkienensa edellä kerrotut tarinat osoittavat, kuinka muistitieto voi ottaa monenlaisia muotoja, ja miten nämä tulkinnat muuttuvat ja vahvistuvat ajan myötä.

443 Sergejeff 1989, 5.

444 Sverloff 2003, 126–127. Kursivointi ja ylimääräinen välilyönti alkuperäistekstissä.

Pelätty sota alkaa yllättäen

Talvisota alkoi marraskuun 30. päivänä vuonna 1939 Neuvostoliiton hyökätessä Suomeen ilman sodanjulistusta. Petsamossa ensimmäiset talvisotaan liittyvät taistelut käytiin jo kahta päivää aiemmin neuvostoliittolaisten sotilaiden kaapatessa Pummangissa sijainneen vartioaseman. Tässä Kalastajasaarenon kylässä asui noin 200 asukasta. He alkoivat varustautua lähtöön vaikka eivät olleet saaneet mitään virallista määräystä tai lähtökehotusta. Määräys väestönsiirrosta tuli seuraavana päivänä, mutta vartioalus Turjalla saatiin evakuoitua vain noin 50–60 pummankilaista. Varsinaisesti talvisota käynnistyi Petsamossa 30.11. Vaitolahdessa, jonka asukkaista osa vangittiin ja osa pääsi pakenemaan Kervannon kylään. Kalastajasaarenon asukkaista noin 400 jäi venäläisten vangiksi.⁴⁴⁵ Sodan päättyessä Petsamolle kuulunut osa Kalastajasaaretoa luovutettiin Neuvostoliitolle.⁴⁴⁶ *Petsamolaista*-lehdissä on julkaistu jonkin verran sotilaiden⁴⁴⁷ muistelmia sotavuosilta, mutta pääasiassa sota- ja evakkoaikaa ovat muistelleet petsamolaiset siviilit.

Talvisota alkoi yllättäen siitä huolimatta, että sodan alkamista enteiltiin ja huhuttiin. Suomen ja Venäjän sotilaallisen valmiuden nostokaan ei ollut jäänyt petsamolaisilta huomaamatta. Väestöä evakuoitiin pienissä määrin jo ennen talvisodan alkua.⁴⁴⁸ Yllättävyys välittyi esimerkiksi Kirill Sergejeffin kirjoittaessa kalastaja Herman Ursinin kuolleen ”kaikesta järkyttyneenä” soutuveneeseen. Ursin oli matkalla vartioalus Turjaan, joka saapui Maattivuonoon evakuoimaan seudun asukkaita aivan viime tipassa.⁴⁴⁹ Järkytyksen lisäksi huoli ja pelko välittyvät petsamolaisien sota-ajan muistelmista, mutta tunneskaala on laaja. Osa lapsista on esimerkiksi voinut kokea evakkoon lähdön hauskana, jännittävänä ja uteliaisuutta herättävänä tapahtumana.⁴⁵⁰

Toisinaan tapa muistaa ja kertoa on etäisempi ja raportoivampi. Helga Siltakosken muistelmä Joni Skiftesvikin Petsamo-antologiassa on hyvä esimerkki kirjoitustavasta, jota folkloristi Ulla Savolainen⁴⁵¹ nimittää totuus- ja historiaorientoituneeksi kerrontastrategiaksi:

445 Sotilaallisen valmiuden nostamisesta ja evakuoineista ks. Martikainen 2000, 162–165; Nyysönen 1999, 629. Nyysönen käyttää lähteenään petsamolaismuistietoa (mm. *Petsamolaista*-lehti: Sylvi Sorvarin muistelmä vuodelta 1978), populaaria tietokirjallisuutta (mm. Erno Paasilinnan *Maailman kourissa* vuodelta 1983) sekä tutkimuskirjallisuutta (mm. Vuorio 1982; Holsti 1990).

446 Elfvengren 1999, 577–578.

447 Esim. Heikkala 1990; Konola 1990.

448 Elfvengren 1999, 565–566; Nyysönen 1999, 629; Savinainen 1997, 9–10; Tarkemmin talvisodan kulusta, ks. Elfvengren 1999. Ks. myös petsamolaisen ”Lyylin” elämäkertatiivistelmä, Tuomaala, R. 2008, 101 (Tuomaala on antanut haastateltavilleen peitenimet).

449 Sergejeff 1989, 9; ks. myös KPA, Y 04485/1972.

450 Korva 1989, 22–28; Kuuva 1975, 8–9; Mirjam Kälkäjä radio-ohjelmassa *Todellisia tarinoita. Kodittoman koti-ikävä* (2.4.2015) Yle Areena; Mosorin, N. 2007, 46; Salkio 2004, 67; Sorvari 1978, 16–18; Tolkki 1992a, 33; TSH1, haastattelu 30.1.2015; TSH3, haastattelu 2.2.2015. Muusta kuin petsamolaismuistitiedosta ks. Tuomikoski & Tiilikainen 2019, 60, 62. Tutkimuskirjallisuudesta ks. esim. Riutamaa 2016, 120; Lehtola 2012, 371.

451 Savolainen U. 2015, 106.

Oli torstai, sumun tuhrainen päivä kello 11 aamupäivällä. Alkoi kuulua ilmasta outoa ääntä. Neljä mustaa lentokonetta tuli sataman ylle. Kuului jyri-
nä. Luultavasti pudotettiin pieniä pommeja.

Sitten koneet käänsi suunnan kirkonkylää kohti. Satamasta päin oli tulossa kuorma-autoja. Oli tien korjuutyöt. Miehet levitti soraa tielle, kun lentokoneesta alkoivat ampuvia tiellä olevia ihmisiä. Osa loukkaantui ja autoihinkin sattui. Muutaman ajan kuluttua koneet katosivat Venäjän puolelle.⁴⁵²

Siltakosken muistelmalla kuvaa kuinka tapahtumiin saatetaan ottaa etäisyyttä. Tunneperäisen kuvauksen sijaan kerronta etenee passiivissa, tapahtumien tasolla, eikä ihmisiä mainita nimeltä.

Pekka Koivisto antaa *Petsamolaista*-lehden kirjoituksessaan paljon tilaa Liisa Merenluodon evakkomuistelmalle. Koivisto ei taustoita, onko kyse haastattelusta vai kirjallisesta muistelmasta. Hän ei myöskään esittele itseään tai kerro onko muistelijalle sukua. Koivisto on rakentanut kirjoituksen oman, taustatietoja antavan tekstinsä ja Merenluodon muistelman tiivistämisen ja siteeraamisen yhdistelmäksi. Seuraava sitaatti on osa Merenluodon muistelmaa:

Oli sittenkin alkanut sota, jonka tulemiseen petsamolaiset eivät uskoneet. Evakuointimääräystäkään ei oltu annettu.⁴⁵³

Merenluodon muistelmalla välittää historiakuva, jonka perusteella petsamolaiset olivat kyllä tietoisia sotaa koskevista huhuista, mutta sodan alkaminen pääsi yllättämään heidät. Maininta saamatta jääneestä evakuointimääräyksestä antaa viitettä teemasta, joka on vahvemmin esillä jatkosotaa koskevassa petsamolaismuistitiedossa: suomalaisviranomaiset eivät olleet ajan tasalla Petsamon ja petsamolaisten tilanteesta.⁴⁵⁴

Yksi viranomaisia äänekkäimmin moittineista julkaisuista on *Petsamolaismuistio*. Petsamolaisen etujärjestötoiminnan aktiivit Väinö Paasilinna, Kalle Pääskylä, Lenne Rantala ja Veikko Itäniva julkaisivat kyseisen vihkosen vuonna 1950. Heidän ydinviestinään on, että Suomen valtio ei ole lainkaan tai riittävässä määrin huomioinut petsamolaisten kokemuksia, menetyksiä ja silloista heikkoa asemaa, vaan valtion tulisi parantaa petsamolaisten olosuhteita. *Petsamolaisten musta kirja* -nimellä tunnetun muistion mukaan sodan merkkejä oli ilmassa pitkään. Evakuointi olisi ehditty toteuttaa ”miltei 100 %:sesti”, mikäli valtion virallinen taho ei olisi epävarmuuttaan viivytellyt evakuointikäskyn suhteen. Lisäksi kirjoittajat moittivat sekä

452 Siltakoski 2008, 458. Lentopommituksista ks. myös Granroth 2006, 26; Nimim. Syntynyt Petsamos-
sa 2004, 19.

453 Koivisto 1990, 20.

454 Ks. tämän osan luku 2.2.

suomalais- että norjalaisviranomaisia muun muassa tehtäviensä laiminlyönnistä.⁴⁵⁵ Sama tyytymättömyys välittyy haastateltavan tulkitsessa Kalastajasaarenon asemaa ja valtion toimia:

TSH5: Sillon ’39 ei menny [*alueluovutuksissa*] mittää muuta ku Kalastajasaarento, joka meni suoraan. Sitä ei puolustettu, suomalaiset eikä sitä puolustanu saksalaiset ja armeija kielsi evakuoinnin ja... Meijät kyllä valtio jätti niinku... aivan heitteille.⁴⁵⁶

Petsamolaisuistitieto keskittyy Suomen valtion ja viranomaisten kritisointiin yleisemmällä tasolla. Joissain yhteyksissä kritiikki kohdistuu yksittäisiin virkamiehiin. Heidän toimensa, jotka koetaan virkatehtävien laiminlyömisinä tai muuten epäasiallisena käytöksenä, muistetaan vuosikymmenienkin jälkeen.⁴⁵⁷ On toki syytä muistaa, että nämä käsitykset perustuvat osin kuulopuheisiin.

Eräs kolttamies kertoo, että kolttia ei ehditty evakuoida, sillä suomalaisilla sotilailla oli kova kiire polttaa Petsamoa venäläisten edeltä.⁴⁵⁸ Kolttamies esittää näkemyksensä rauhallisesti ja ilman äänessä kuultavaa katkeruutta, mutta kuten edellä todettiin, muissa yhteyksissä viranomaisia on kritisoitu rankastikin. Tutkimuskirjallisuuden mukaan Petsamoa ei haluttu jättää venäläisten käsiin siinä kunnossa, että he voisivat siitä hyötyä. Tämä koski myös harvemmin asuttuja alueita. Esimerkiksi Paatsjoen ja Petsamon kylän kolttien rakennukset tuhottiin täysin. Suonikylä selvisi syrjäisen sijaintinsa ansiosta vähemmällä tuhoilla.⁴⁵⁹

Petsamon polttamiseen liittyvä muistitieto sisältää visuaalisia yksityiskohtia.⁴⁶⁰ Muistitietotutkijat käyttävät tällaisesta muistamisen tavasta nimityksiä *flashbulb memory* tai *snapshots*. Kyseessä on tunteilla kyllästetty tilannekuva, valokuvamainen muisti jostain emotionaalisesta, järkyttävästä tilanteesta.⁴⁶¹ Elsa Rantanen kertoo taivaanrannan hehkuneen punaisena, ja Kirill Sergejeff käyttää lähes samaa ilmaisua kuvatessaan taivaanrannan hehkua verenpunaiseksi. Sergejeff kirjoittaa kotikylänsä Trifonan muuttuneen liekkimereksi ja tuhkakksi.⁴⁶² Näissä muistelmissa on mukana tietoa siitä, mitä näky merkitsee. Kerttu Niemi puolestaan kertoo, ettei aluksi ymmärtänyt miksi pohjoinen taivas ”oli aivan punanen”:

455 *Petsamolais-muistio* 1950, 7–8. Muistion kirjoittajatiedot ovat peräisin Mikko Melamiehen Petsamon siirtoväki ry:tä käsittelevästä pro gradu -tutkielmasta, jonka lähdeaineistona on käytetty yhdistyksen pöytäkirjoja. Melamies 2017, 84.

456 *TSH5*, haastattelu 12.1.2016.

457 Otto Taivalantti, haastattelu 16.8.2017; Talvitieva 1987, 34.

458 KPA Y/04485/1972.

459 Lehtola 2012, 359.

460 Esim. Soini 1995, 100–104.

461 Field 2012, 83, 111; Rossi 2012, 62. *Flashbulb memory* tuli käsitteenä tunnetuksi kun yhdysvaltalaiset psykologit Roger Brown ja James Kulik tutkivat järkyttäviin tapahtumiin liittyviä muistoja.

462 IKÄ, IKH, TI: Elsa Rantanen (s. a.); Sergejeff 1989, 108.

Mie sanoin, että: 'Voi että, minkälainen ruskotus on.' Nii siinä sano yks sotilas mulle, että: 'Joo, siellä se sinunki talos pallaa.' Se palo silloin jo koko Petsamo, se punotus näky sinne asti.⁴⁶³

Talvisodan alkaminen on yllättävyytensä, tunnepitoisuutensa ja visuaalisten muistikuvien vuoksi jäänyt hyvin petsamolaisien muistiin, vaikka moni heistä on ollut lapsi tai nuori sodan alkaessa.

Evakkomatka ei ollut kovin järjestelmällinen operaatio.⁴⁶⁴ Osa petsamolaisista jäi pois kyydistä joko kiireessä tai omasta tahdostaan.⁴⁶⁵ Muistitiedossa käytetään *personaallista kerrontaa* ja ilmaistaan *subjektiivisiä* näkemyksiä. Historioitsija Pamela Ballinger on havainnut siirtolaisuuteen ja pakolaisuuteen liittyvien narratiivien korostavan tapahtumien dramaattisuutta. Tällä tavalla rakennetaan kuvausta annetusta uhrauksesta ja ylläpidetään toiveita kotiin paluusta.⁴⁶⁶

Nikolai Mosorinin muistelmä on dramaattinen kuvaus nopeasti järjestettyjen evakkokyytien olosuhteista. Mosorinin perhe kuljetettiin muiden näsykkäläisten kanssa kuorma-auton lavalla Sodankylään. Matka oli 11-vuotiaalle Nikolai-pojalle rankka:

Itselläni ei ole minkäänlaista muistikuvaa Sodankylään tulosta. Istuimme Aleksin [*vanhemman veljen*] kanssa lavalla perälautaa vasten, joka oli 30 asteen pakkasella tosi kylmä paikka. 11-vuotiaan pojan vaatetus ei riittänyt pitämään lämpimänä. Olin ollut niin jäässä ja kylmettynyt, etten enää tajunnut mitään, olin ollut ihan tajuton. Kuulemani mukaan minut oli kannettu sisälle rautaisen pystykaminan eteen. Siinä kaminan äärellä minua oli hierottu koko vartalolta, jotta veri alkaisi kiertää. Näin elämä taas palautui. Herätessäni jäi ensimmäisenä mieleen kuuma kamina, joka niin ihanasti lämmitti. Sain myös lämmintä nestettä sisääni.⁴⁶⁷

Muistelmä osoittaa, miten omat muistikuvat, tiedot ja käsitykset sulautuvat osaksi muiden kertomaa. Samalla Mosorinin muistelmä tiivistää, mitä evakkomuistelmassa tyypillisesti mainitaan: kiire, kova pakkas, rasittava ja hengenvaarallinen evakkomatka, lämpö ja lämmin ravinto.⁴⁶⁸

463 IKÄ, IKH, TI: Kerttu Niemi (2.1.1974) Talvisodan syttyminen ja evakkoon lähtö.

464 Evakuoinnin kulusta ks. Nyyssönen 1999, 629–631.

465 Aitto-oja 2012, 62; Pölkky 1989, 20.

466 Ballinger 2003, 49–50.

467 Mosorin, N. 2007, 48.

468 Petsamolaismuistitiedosta ks. Laitinen, H. 1989, 28–30; Pulkkapakolainen 1989, 12–13; Pölkky 1989, 23–27; Saarelainen, Eetu 2009, 46; Siltakoski 2008, 458. Tutkimuskirjallisuudesta ks. Savolainen U. 2015, 258–259, 268.

Mosorin selvisi matkasta hengissä, mutta ainakin kahden lapsen kerrotaan kylmettyneen kuoliaaksi ja yhden tukehtuneen väentungoksessa evakkomatkan aikana.⁴⁶⁹ Tämä on muuttunut myös eräänlaiseksi yleistiedoksi, johon eräs haastateltava viittasi seuraavasti:

TSH1: Eikö se ollu kuule niissä jossaki kuorma-autossa silloin talvisodan aikana joku lapsi paleltunu ja kuollu, pikkuvauva.⁴⁷⁰

Petsamolais-muistion laatijat pitävät lasten kylmettymiskuolemia räikeimpänä esimerkkinä evakuoinnin huonosta organisoinnista.⁴⁷¹ Evakkomuistot ovat muotoutuneet ja vahvistuneet tiettyjen teemojen ympärille, kun petsamolaiset ovat muistelleet mennyttä yhdessä. Tapa kertoa ja muistella on muokkautunut myös suhteessa siihen, miten Suomessa laajemmin muistellaan evakuoiteja ja evakkoaikaa. Palaan tähän ja edellä esitettyyn Pamela Ballingerin huomioon dramaattisuuden korostamisesta jatkosodan evakuoinnin yhteydessä luvussa 2.2.

1.2 Talvisodan aikainen evakko ja internointi

Venäläisten vangit ja evakot

Talvisodan evakossa petsamolaisia evakuoitiin pääasiassa Tervolaan.⁴⁷² Petsamolaisia suuntasi myös muille paikkakunnille sukulaisten luo. Esimerkiksi Kirsti Tuomiranta muistelee *Petsamolaista*-lehdessä olleensa evakossa Tervolan lisäksi äitinsä kotipaikkakunnalla Posiolla.⁴⁷³ Osa petsamolaisista jäi venäläisten vangiksi Kalastajasaarenolla sekä kolttaamelaisten asuttamissa Moskovan⁴⁷⁴ ja Puskan kylissä. Myös lähes kaikki luostarin munkit jäivät vangeiksi. Heistä vain kaksi⁴⁷⁵ saatiin evakoiduksi Tervolaan. Aluksi petsamolaiset saivat asua kodeissaan ja munkit luostarille kuulu-

469 Koivisto 1990, 21; Laitinen, H. 1989, 30; Soini 1997, 9; Soini 2008/2010, 38; Paasilinna, E. 1983, 249. Tutkimuskirjallisuudesta ks. Nyyssönen 1999, 631.

470 TSH1, haastattelu 30.1.2015.

471 *Petsamolais-muistio* 1950, 8–9.

472 Nyyssönen (1999, 631) on käyttänyt Siirtoväenasiainosaston Siirtoväen lukumääräluetteloiden lisäksi lähteinään muistitietoa (Ananin 1979), populaaria tietokirjallisuutta (Paasilinna, E. 1983) ja tutkimuskirjallisuutta (Holsti 1990; Lehtola 1994; Vuorio 1982).

473 Tuomiranta 2004, 12.

474 Veli-Pekka Lehtolan (1999, 149) mukaan Moskova ja Puska muodostivat yhdessä laajemman Petsamonkylän ja Moskova-nimeä on pidetty loukkaavana. Luostarin kirjuriina toiminut Dimitri Anufrijev (*Muistelmia Petsamon luostarista* 2000, 38) mainitsee, että kylää kutsuttiin leikillisesti Moskovaksi. Elina Kahla (2020a, 234–235) kertoo nimeen liittyvästä anekdotista. Tarkastusreissulla olleet Moskovan ruhtinaskunnan käskynhaltijat olivat huudahtaneet kylän nähdessään: ”Tämähän on kuin meidän Moskova!”

475 Munkit Akaki ja Savvati eivät jääneet vangeiksi. Kahla 2020a, 147; Soini 1997, 73–74.

vissa rakennuksissa, mutta sitten vangit internoitiin Venäjälle metsätyöleireille.⁴⁷⁶ Luostarin igumeni Isä Pasi kuljetettiin autokyyditse pois, ja hänet teloitettiin joulukuussa 1940 vallankumouksellisena. Pasi oli eri yhteyksissä kritisoinut monarkismia ja bolsevikkivaltaa. Vakoojana vangittu kuuliaisuusveli Feodor tuomittiin samoihin aikoihin. Hän joutui ojennus- ja työleirille ja kuoli leirisairaalassa elokuussa 1941.⁴⁷⁷ Muutamaa päivää ennen talvisotaa kolme suomalaista sotilasta jäi venäläisten vangiksi. Yksi heistä oli suojeluskuntalainen Veikko Salkio, ja hän laati muistelmansa 1970-luvulla. Ne julkaistiin vuonna 2019 toimitetussa teoksessa *Pummangista Grjzovetsiin. Muistelmat talvisodan sotavankeudesta*. Muistelmansa alussa Salkio kertoo, että ”[o]mat Talvisodan aikaiset kokemukseni jättäisin mielelläni muistelematta, mutta Kalastajasaarennon historian reunatapahtumiin liittyvinä ne on kerrottava”.⁴⁷⁸ Talvisodan vankeusaikaa on muisteltu hyvin eri tavoin, kokemuseroja on yksilöiden, sukupolvien ja etnisten ryhmien välillä, eli kollektiivista talvisodan kertomusta tai muistia ei ole olemassa.⁴⁷⁹ Ajanjaksoon liityvä muistitieto sisältää *yhteisöllistä kerrontaa* ja *sosiaalista maailmasuhdetta*: petsamolaiset hahmottavat erilaisia ryhmiä kuten suomalaisia, venäläisiä, norjalaisia, petsamolaisia, saamelaisia, tervolalaisia ja eri kylien asukkaita.

Katri Jefremoff muistelee sanomalehti *Inarilaisen* haastattelussa olleensa 7-vuotias talvisodan alkaessa. Hänen vanhemmilleen lähtö oli kova paikka, mutta Jefremoff muistelee itse kokeneensa sen kuin retkelle lähtönä.⁴⁸⁰ Anna Evaluina Ylipää on puolestaan nimennyt *Petsamolaista*-lehden muistelmansa otsikolla ”Talvisodan painajainen”, joka välittää kuvaa tapahtumista epämiellyttävänä ja koettelevana aikana. Hän kertoo olleensa pakomatalla kohti Norjaa moottoriveneen kyydissä, mutta venäläinen sotalaiva sai veneen kiinni. Vankeja ruokittiin laivassa, mutta olot olivat muutoin ahtaat ja likaiset.⁴⁸¹

Ylipään kuvaus välittää *kokemuksellista* historiakulttuuria.⁴⁸² Viljo Moilasan *Petsamolaista*-lehdessä julkaistu muistelmä on toinen esimerkki siitä, kuinka painajaismaisena ja pelottavana talvisodan alku on voitu kokea. Moilanen oli ta-

476 Petsamolaismuistitiedosta Enojärvi 1989; KPA Y/04485/1972; Martta Orrtosen ja Paavo Matrehinin haastattelu juhlaikirjassa (Muistoja Petsamosta ja Suonikylästä 1980, 44–45); Pietikäinen-Lahtivirta 2019; Pölkky 1989; TSH4 ja TSH5, haastattelu 12.1.2016. Turkimuskirjallisuudesta ks. Rantala, L. 2011, 70–72; Savinainen 1997, 15; Nyssönen 1999, 629, ks. myös kuva ja kuvateksti sivulla 632. Nyssönen viittaa Raivoon (1995), Vuorioon (1982) ja Lehtolaan (1994). Kaikkiaan suomalaisia siviilisotavankeja arvioidaan olleen noin 2500 (Martikainen 2000, 12–13).

477 Kahla 2020a, 213–225. Vrt. Soini 1997, 128–130.

478 Salkio 2019, 19 ja passim. Ks. myös Eino Simonen *Lapin Kansan* haastattelussa, joka on julkaistu myöhemmin *Petsamolaista*-lehdessä: Ranta, T. 2002/2019, 14–15.

479 Vrt. Ballinger 2003, 21.

480 Katri Jefremoff kertoo vankeudesta *Inarilaista*-lehden haastattelussa (Peltomaa 2017, 126–127). Ks. myös Lehtola 2012, 357: Lehtola kirjoittaa Puskankyläläisten vaiheista Katri Jeffremoffin haastattelun perusteella, josta Helena Sahavirta on kirjoittanut *Kaleva*-lehdessä vuonna 2010.

481 Ylipää 1989, 39–45.

482 Salmi 2001, 141–143.

pahtuma-aikana noin 10-vuotias. Hän kuvailee kumean jylyn katkaiseen perheen rauhallisen aamuhetken. Sota ei tullut täytenä yllätyksensä, sillä kielitaitoinen äiti oli kuunnellut sekä suomen- että venäjänkielisiä uutisia. Perheellä kesti kuitenkin jonkin aikaa tajuta, että sota on todella syttynyt:

Syntyi hirveä hälinä. Äiti päätti, että meidän on mentävä turvaan Kaikkosen talon kellariin. Mummo kieltäytyi jyrkästi lähtemästä mihinkään vaan ilmoitti, että hän kuolee kotiinsa.⁴⁸³

Toinen kotiaan jättämästä kieltäytynyt petsamolainen oli Sirkka Aitto-ojan ukki. Aitto-oja ei kerro, miten hänen ukilleen kävi.⁴⁸⁴ Viljo Moilanen sen sijaan jatkaa perheensä tarinaa muistelemalla, ettei mennyt kauan kun taloon saapui venäläisiä. Perhe oli palannut kotiinsa akuuteimman tilanteen rauhoituttua:

Kun ovi aukesi, sojotti yksi kiväärinpiippu suoraan minuun, rintaani. Naiset ja lapset parkuivat. Muistan ajatelleeni, että näin nuorena pitääkin kuolla. Sitten tuli ikään kuin jonkinlainen uhma: Ajattelin, että ampukoot ja ei pelottanut enää niin kovasti. En siirtynyt kehdon vierestä pois.⁴⁸⁵

Osan petsamolaisista muistellaan suhtautuneen sodan alkamiseen, vihollisen lähenemiseen ja mahdollisen loppunsa kohtaamiseen venäläisten käsissä itsepäisen uhmakkaasti. Tällaisia muistoja ja kertomuksia näyttäisi olevan muutenkin lappilaisten evakkojen, siviilisotavankien ja partisaanien uhrien parissa harvanlaisesti.⁴⁸⁶

Kohtaamisesta neuvostoliittolaisten kanssa on jonkin verran kuvauksia. Kervannolla, Kalastajasaarenon länsisosassa asunut Yrjö Räinen kirjoittaa lapsuusaikaisista Petsamon muistoistaan *Petsamolaista*-lehdessä. Kertomus on kaikinensa varsin toteava, Räinen kuvaa vähän sisäisiä tuntejaan ja ajatuksiaan. Talvisodan alettua Räinen perheen luo saapui sotilaita, jotka asettuivat taloon asumaan. Tähän muistoon sisältyy myös tunneperäistä kerrontaa:

Kun vintin portaista alkoi kuulua jalkojen kopinaa, minua alkoi pelottaa ja menin sängyn alle piiloon. Minulla oli mielessäni jonkinlainen outo kuva ryssistä. En oikein tiennyt, millaisia kuvatuksia ne olivat.

[...]

483 Moilanen 1982, 15. Ks. myös Toini Väänänen haastattelu (Innanen [s. a.]).

484 Aitto-oja 2012, 62.

485 Moilanen 1982, 15.

486 Martikainen 2000, ks. eritoten sivu 106; Tuomaala, R. 2008, ks. eritoten liitteen 2 sivut 23–24. Kyse voi tuki olla Martikaisen ja Tuomaalan valinnasta ja tavasta käyttää aineistoaan: he kirjoittavat tiiviisti referoiden.

Toinen sisään tulleista miehistä kumartui katsomaan sängyn alle. Asialla oli kaksi nuorta sotilasta.

Silloin totesin, että neidän olivat ihan ihmisen näköisiä. Taisinpa sen ihan ääneen todeta.

[...]

Aluksi elämä tuntui pelottavalta, mutta pikkuhiljaa aloin tottua kutsumatto-
miin vieraisiin.⁴⁸⁷

Räinän tavoin Aarne Enojärvi ja Anna Evaliina Ylipää kertovat lopulta tottu-
neensa venäläisiin. He olivat molemmat vankina Kalastajasaarennolla:

Aarne Enojärvi: [J]a elämä jatkui entiseen tapaan paitsi, että isännät olivat vaihtuneet. Saimme kulkea vapaasti naapureissa ja mihimpä sieltä olisi niissä olosuhteissa voinut mennä.⁴⁸⁸

Anna Evaliina Ylipää: Siitä se elämä vähitellen soljui omiin uomiinsa. Rin-
nakkaiseloa elettiin.⁴⁸⁹

Muistot kuvaavat kulttuurista etäisyyttä itänaapuriin. Tämä liittyy laajempaan ve-
näläisiä koskevaan viholliskuvaan, joka juontaa tietokirjailija Esa Seppäsen mukaan
juurensa isonvihan vuosiin.⁴⁹⁰ Historioitsija Maria Lähteenmäki puolestaan kertoo,
että suomalaisten laatimissa, menetettyä Terijokea koskevissa 1960–1990-luvun kir-
joituksissa korostetaan suomalaisuuden ja venäläisyyden etnistä erillisyyttä.⁴⁹¹ Suo-
malaiset ovat kokeneet etäisyyttä venäläisiin, ja sama tilanne on ollut Petsamossa siitä
huolimatta, että alueella ollaan oltu tekemisissä venäläisten kanssa aina siitä lähtien,
kun ensimmäiset suomalaisasuttajat alueelle saapuivat 1850- ja 1860-luvulta alkaen.
Tähän *sosiaaliseen maailmasuhteeseen* liittyy toinenkin puoli: osa petsamolaisista
oli taustaltaan venäläisiä, mutta heidät mielletään Petsamon asukkaiksi. Petsamo-
laismuistitiedossa näkyy siis käsitys venäläisestä vieraana, pelottavana ja uhkaavana
hahmona sekä käsitys venäläisestä petsamolaisena siviilinä ja kyläyhteisön jäsenenä.

Kalastajasaarentolaisten lisäksi Moskovan ja Puskan kylissä asuneet kolttasaa-
melaiset jäivät venäläisten vangiksi talvisodassa. Muistitiedon mukaan heillä kesti
jonkin aikaa tajuta sodan todella alkaneen. Yläluostariin munkkien luo päästyään he

487 Ränä 2014, 74–75. Ks. myös Toini Väänänen haastattelu (Innanen [s. a.]).

488 Enojärvi 1989, 14.

489 Ylipää 1989, 41.

490 Seppänen 2010, 31–32, 46. ”Ryssävihasta” ja ”ryssäkuvasta” ks. myös. Issakainen 2001, 154, 159–161; Vihavainen 2013, 235–245.

491 Lähteenmäki 2009, 22–23.

havaittivat evakkoautojen jo lähteneen, jolloin he palasivat koteihinsa. Tämän jälkeen lähes kaikki asukkaat kokoontuivat Puskan kylään.⁴⁹² Kolttasaamelainen haastateltava muistelee suomalaisen sotilaan todenneen, etteivät sotilaat polttaisi kylää, jossa on asukkaita. Tällöin moskovankyläläiset olivat hätäntyneet palaamaan koteihinsa pelastaakseen omaisuutensa tuholta. Matkalla koteihinsa osa kyläläisistä oli kohdannut venäläisiä sotilaita, jotka olivat todenneet, ettei heidän kannattaisi enää yrittää pakoonsa vaan he voisivat rauhassa asettua omiin koteihinsa.⁴⁹³ Haastattelusta välittyy näkemys sekä suomalaisten että neuvostoliittolaisten sotilaiden ymmärtävyydestä ja rauhallisesta suhtautumisesta kylän asukkaisiin. Moni kolttasaamelainen osasi venäjää⁴⁹⁴, mikä on helpottanut heidän kanssakäymistään neuvostosotilaiden kanssa.

Kokemuseroja on myös kolttasaamelaisten parissa. Olga Udd-Koputoff kertoo Puskan kyläläisten asuneen kodeissaan kaksi kuukautta kunnes venäläiset vangitsivat heidät 13.2.1940. Kahden ja puolen kuukauden vankeuden jälkeen heidät palautettiin *kotimaahan*, kuten Udd-Koputoff Suomea kutsuu.⁴⁹⁵ Sanavalinnat korostavat Udd-Koputoffin kokemaa etäisyyttä Neuvostoliittoon ja hänen hahmotettavan petsamolaisen olleen vankina. Sanavalinta korostaa myös isänmaallisuuden merkitystä.⁴⁹⁶ Eräs toinen kolttasaamelainen taas ei puhu Kansanperinteen arkistossa olevassa haastattelussa vankinaolosta tai vangitsemisesta. Hän kertoo, että heidät ”otettiin Moskovan kylästä” ja *evakuoitiin* Liinahamarista lähteneellä laivalla, joka suuntasi ensin Kalastajasaarennolle. Laivaan tuotiin Kalastajasaarenon asukkaat, Yläluostarin munkit sekä Moskovan ja Puskan kyläläiset.⁴⁹⁷ Sanavalintojen perusteella Udd-Koputoff on hahmottanut tapahtumat vankeutena, haastateltava taas venäläisten toimeenpanemana evakkona, eikä hän edes miellä olleensa vankina. Haastattelutallenteesta toki kuulee kolttamiehen ajoittaiset vaikeudet ilmaista ajatuksiaan suomeksi: hän ei välttämättä ole löytänyt täsmällisiä suomenkielisiä ilmaisuja kokemuksilleen. Haastattelua kokonaisuutena tarkastellessa voi todeta haastateltavan hahmottaneen, että venäläiset *evakuoivat* petsamolaisväestöä pois sotatoimien alta.

Petsamolaisen parissa oli epäilyksiä ja huolestunutta tunnelmaa. Anonyymi haastateltava kertoo osan internoiduista ehtineen jo ajatella, että heitä ollaan viemässä

492 KPA, Y 04485/1972. Ks. myös Maritta Orttosen ja Paavo Matrehin haastattelu Lapin ortodoksisen seurakunnan juhla- ja muistikirjassa *Pyhän Trifonin perintö* (Muistoja Petsamosta ja Suonikylästä 1980, 44–45).

493 KPA, Y 04485/1972.

494 1900-luvun alkupuolella koltat vielä puhuivat äidinkieltänsä kolttasaamen lisäksi venäjää mutta Tarton rauhan jälkeen enenevässä määrin suomea. Juutinen 2019, 75. Muistitiedosta ks. kolttasaamelaisen Erkki Lumisalmen kirjoitus 1980, 115.

495 Udd-Koputoff 2011, 39–41.

496 Vrt. Tuomaala, R. 2008, liite 2, sivu 16. Vastaavasti kuntoutuslääkäri Ritva Tuomaalan haastattelema ”Hilma” (peitenimi) kertoi arvostavansa isänmaata. Hilma oli yksi Neuvostoliittoon internoiduista petsamolaisista.

497 KPA, Y 04485/1972.

Siperiaan matkan jatkuessa junalla Muurmanskista eteenpäin.⁴⁹⁸ Siperialla oli oma pahamaineinen menneisyytensä. Ensimmäiset maininnat Siperiasta karkoitusalueena ovat peräisin 1500-luvun lopulta. Autonomian aikana Siperiaan karkoitettiin vuoden 1826 asetuksen perusteella elinkautisvankeja pakkotyöhön.⁴⁹⁹ Matka ei kuitenkaan jatkunut Siperiaan, vaan petsamolaisia kuljetettiin kohti metsätyöleirejä.⁵⁰⁰

Leirioloista ja vankeusajasta on vähän mainintoja. Kolttamies kertoo vain työkykyisten tehneen leirillä töitä, muille jaettiin ostokortteja.⁵⁰¹ Muutamia mainintoja löytyy Ritva Tuomaalan väitöskirjasta, sillä hän haastatteli petsamolaista Hilmaa ja muita lappilaisia sotavankeja, partisaanien uhreja ja huutolaisia. Hilma kertoo, ettei heillä ollut puutetta ruuasta tai vaatteista, mutta leiriin tullessaan heidän täytyi ensin puunata tilat ulosteista puhtaksi. Toinen Tuomaalan haastateltava Lyyli puolestaan kertoo saaneensa hyvää hoitoa korvatulehdukseensa vaikkakin hoito jäi kesken.⁵⁰² Anna Ylipää muistelee, etteivät vangit olisi saaneet olla yhteydessä paikallisiin asukkaisiin. Petsamolaiset ja asukkaat kyläilivät toistensa luona kielloista huolimatta. Omia sanojaan piti kuitenkin alati varoa. Opettaja Hilma Kilkkisen kohtalo oli kaikilla tuoreessa muistissa.⁵⁰³ Eräs koltrahaastateltava muistelee Kilkkisen uhmanneen valloittajia toistuvasti. Tämä oli esimerkiksi sinnikkäästi tehnyt koulupöydälle uuden Suomen lipun rikkirevityn tilalle, yhä uudelleen ja uudelleen. Kilkkinen karkotettiin Siperiaan, ja hän oli vankina usean vuoden ajan.⁵⁰⁴ Laajin löytämäni vankeusajan muistelmalla on Veikko Salkion *Pummangista Grjazovetsiin. Muistelmat talvisodan sotavankeudesta*, joka julkaistiin postuumisti vuonna 2019. Muistelmat on laadittu jo 1970-luvulla, ja Salkio kuoli vuonna 2006. Kirjaa lukiessa välittyy kuva, että vangeilla oli ikävä koti-Suomeen ja heidän mielipiteisiinsä pyrittiin vaikuttamaan propagandalla, mutta olot leirillä olivat kohtuulliset muun muassa ruokahuollon ja asuinolojen suhteen. Vangeilla oli vapaa-aikaa sekä seura- ja soittopelejä eikä heitä pahoinpidelty.⁵⁰⁵ Mielenkiintoista onkin, että pummankilaisten vankeusajasta kertovassa teoksessaan *Pummanki. Jäämeren suomalainen kalastajakylä ja sen tuho* vuodelta 2004, Salkio kirjoittaa:

498 TSH5, haastattelu 12.1.2016

499 Juntunen 1983, 20, 35–38.

500 Yhden kohteista kerrotaan olleen Polozero, jota petsamolaiset nimittävät joko Pullo- tai Pollojärveksi. Toisen paikan kerrotaan olleen noin 40 kilometrin päässä Luijojärvellä. TSH5, haastattelu 12.1.2016; Udd-Koputoff 2011, 39–41.

501 KPA, Y 04485/1972.

502 Tuomaala, R. 2008, 141, 218.

503 Ylipää 1989, 39–45.

504 TSH5, haastattelu 12.1.2016. Kilkkisen oma muistelmateos *Pitkä matka Siperiaan* on julkaistu vuonna 1997. Kilkkinen ehti olla Petsamossa vain muutaman kuukauden hoitamassa viransijaisuutta eikä tuo esille itseään petsamolaisena, joten en keskity tarkastelemaan hänen muistojaan osana petsamolaismuistitietoa.

505 Salkio 2019, 32, 49–51, 67, 69, 73, 76, 80. Junamatkoilla ruokahuolto oli sen sijaan niukkaa, ks. 59. Ks. myös Salkio 2004, 60–61.

Ei riittänyt, että pummankilaisilta oli ryöstetty koti, omaisuus ja ainutlaatuinen kyläyhteisö ympäristöineen. Sen lisäksi heitä piti rankaista epäinhimillisellä olotilalla, missä vilun, nälän, hermopaineen ja politrukkien päivittäisten vierailujen ohella ei juuri vaihtelua esiintynyt.⁵⁰⁶

Kenties Salkio koki, ettei ollut tätä puolta painottanut aiemmin tarpeeksi 1970-luvun muistelmissaan, ja halusi nyt korostaa näitä kokemuksia.

Kolttahaastattelussa ja Udd-Koputoffin muistelmassa on läsnä ajallinen etäisyys tapahtumiin. He kertoilevat tapahtumista rauhallisesti ja toteavasti. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että tapahtumat olisivat olleet heille tai muillekaan vangituille henkisesti helppoja. Udd-Koputoff kertoo pystyneensä puhumaan sotavankeusasioista vasta 65-vuotiaana.⁵⁰⁷ Ritva Tuomaalan haastattelemat petsamolaiset Lyyli ja Leevi vaikenivat myös kokemuksistaan pitkään.⁵⁰⁸ Etäisyyden ottaminen voikin olla petsamolaisille tapa suojella itseään kipeiltä kokemuksilta: kokemuksista ei kerrota eikä niistä välttämättä haluta kuulla.⁵⁰⁹ Salkiokin toteaa 1970-luvulla laatimansa muistelmaan alussa, että jättäisi talvisodan ajan mielellään muistelematta.⁵¹⁰ Niin sanottua Petsamon suurta vakoilujuttua tutkinut petsamolaistaustainen Juha Hagelberg huomauttaa petsamolaisintertoitujen vaienneen siitäkin, että neuvostokomissaarit olivat kyselleet ”todennäköisesti kaikilta yli 15-vuotiailta henkilökohtaisesti, olisivatko he halukkaita ryhtymään vakoilutehtäviin Neuvostoliiton hyväksi”.⁵¹¹

Osalle Neuvostoliitossa vietetty aika ei ole jättänyt kipeitä muistoja – tai ainakaan he eivät puhu niistä julkisesti. Eräs kolttasaamelaishaastateltava toteaa, ettei hänellä ole huonoja muistoja evakkoretkestä. Venäläiset ottivat heidän toiveensa ja tarpeensa huomioon ja pitivät petsamolaisista muutenkin huolta. Kyseinen kolttamies kertoo venäläisten tuoneen Moskovan ja Puskan kyläläisille elintarvikkeita polttamatta jääneen Parkkinan kaupoista kun kyläläiset asuivat vielä kodeissaan: ”Sanovat, että ne kuuluu teille [...] ku nämä on kerta suomalaisilla jääny.” Kun petsamolaiset lopulta kuljetettiin Neuvostoliittoon laivalla, heidät saunotettiin ja kylvetettiin perillä Muurmanskissa. Täisaunotuksen jälkeen oli lääkärintarkastus, minkä jälkeen petsamolaiset kyyditettiin linja-autolla ravintolaan. Tarjoilivat kantoivat eteen erilaisia ruokia, ja kaikki saivat syödä sen verran kuin jaksoivat. ”Meitä kohdeltiin ku herroja”, kolttahaastateltava naurahtaa. Hän muistaa venäläisten tiedustelleen, haluaisivatko he mieluummin asumaan kaupunkiin vai millainen paikka heitä miellyttäisi. He olivat toivoneet pääsevänsä ”syrjäisempään, hiljaisempaan paikkaan”. Junalla ja poro-

506 Salkio 2004, 75.

507 Udd-Koputoff 2011, 39–41. Ks. myös Irma Innasen haastattelu [Innanen [s. a.]].

508 Tuomaala, R. 2008, 196, 219. Tuomaala antoi kaikille haastateltavilleen peitenimet.

509 Vrt. Rossi 2012, 62–63. Rossi viittaa tässä Donald A. Ritchien (2008) ja Anna Greenin (2008) julkaisuihin.

510 Salkio 2019, 19.

511 Hagelberg 1993, 47.

raidoilla heidät oli jaettu lopulta kolmeen metsätyöpaikkaan. Heidän tavaransa oli toimitettu Muurmanskin satamaan, samoin Petsamon osuuskaupan tavarat. Haastateltava muistelee, miten heille oli jaettu marmelaadia ja karamelleja: ”[L]aivassaki ne jako jo isoja pussillisia jokaselle pikkupojalle ja -tytölle.”⁵¹² Haastateltavan tavassa muistella ja kertoa tapahtumista on hyvin lämmin ja myönteinen ote.

Myös he, jotka ovat muistelleet internointiaikaansa kriittisesti ja moittien, saattavat löytää jotain myönteistä sanottavaa. Anna Evaluina Ylipää kirjoittaa petsamolaisten eläneen yltäkylläisyydessä paikallisiin venäläisiin verrattuna, ainakin elintarvikkeiden suhteen.⁵¹³ Pummankilainen Eino Simonen – suojeluskuntalainen, joka jäi venäläisten vangiksi talvisodan alla kahden muun reserviläisvartiomiehen kanssa – taas toteaa koiriakin kohdellun paremmin kuin vankeja.⁵¹⁴ Läpikäymässäni muistitiedossa on kuitenkin pitkälti esillä näkemys, jonka mukaan elämä vankina Petsamossa ja metsätyöleireillä oli kohtuullista elon ja olon aikaa petsamolaisille.⁵¹⁵ Kaksi anonymiä haastateltavaa keskustelivat kokemuksistaan seuraavasti:

TSH5: Että jos nykyään ajatellaan, että on vankina ihminen, niin meillä oli aivan erilaista se vankina olo. Meitä ei mitenkään piinattu. [...] Se vankireissu on ainaki mulle semmonen, jos on pakko sanoa, että positiivinen.

TSH4: Niinku eihän me sillä lailla oltu [*vanki*]leirillä, mutta vartioituna kyllä.⁵¹⁶

Samankaltaiseen tulokseen päätyi Juha Hagelberg osana omia Petsamo-tutkimuksiaan:

Muistettava kuitenkin on se seikka, että yleisesti ottaen petsamolaisten olot Kuolan niemimaalla olivat erittäin hyvät ja kohtelu oli asiallista.⁵¹⁷

Hagelbergin toteamus perustuu erilaiseen tutkimukseen kuin omani. Hagelberg on tarkastellut tapahtumia totuudellisuus-kysymysten valossa, kun itse olen kiinnostunut muistitiedon välittämistä tulkinnoista. Kuitenkin myös Hagelbergin tutkimus heijastelee petsamolaisten muistitietoa ja näkemyksiä vankeusajasta.

512 KPA, Y 04485/1972.

513 Ylipää 1989, 43–44. Ks. myös Soini 1997, 214; Tuomaala, R. 2008, 101.

514 Eino Simonen *Lapin Kansan* haastattelussa, joka on julkaistu myöhemmin *Petsamolaista*-lehdessä: Ranta, T. 2002/2019, 14–15.

515 Ks. esim. Toini Väänänen haastattelu (Innanen [s. a.]). Ks. myös Olsen-Aalto 2014, 93: ”Isäni kertomuksen mukaan venäläiset hoitivat hyvin haavoittuneita ja kohtelivat muutenkin vankeja hyvin.”

516 TSH4 ja TSH5, haastattelu 12.1.2016.

517 Hagelberg 1993, 47. Sen sijaan Kintismän erikoisasutuskeskukseen siirrettyjen suomalaisten olosuhteet ovat olleet tutkimusten ja muistitiedon mukaan huonot niin asuinolojen kuin terveys- ja ruokahuollon suhteen. Useita suomalaisia kuoli Kintismällä nälkään ja sairauksiin. Verigin, Laidinen & Kämäräinen 2006, 100–112; Martikainen 2000, 117–121.

Petsamolaismuistitiedon perusteella petsamolaisille annettiin mahdollisuus päättää palaisivatko he Suomeen vai jäisivätkö Neuvostoliittoon. Kolttahaastateltavan mukaan muutama henkilö kuten koululaispoika Jukka Kalin jäi, koska heille luovattiin mahdollisuus kouluttautua. Toiset taas muistelevat Kalinin tulleen erotuksi muista petsamolaisista, eikä hänen vaiheistaan ole tarkempia tietoja. Petsamolaisilla onkin vaihtelevia käsityksiä sen suhteen, kuinka vapaaehtoista Neuvostoliittoon jääminen oli.⁵¹⁸ Kaikkien kohtalosta ole tietoa, kuten Martta Orttonen ja Paavo Matrehin kertovat Lapin ortodoksisen seurakunnan juhlakirjan haastattelussa:

Meitä kerättiin yli kolmesataa henkeä. Osa sitten hukkui ja venäläiset sanoivat, että he olivat kadonneet. Kun sitten sota loppui ja venäläiset sanoivat, että saatte lähteä kotiin, niin kaikki lähtivät iloisin mielin takaisin koteihinsa.⁵¹⁹

Aarne Enojärven tietojen mukaan perheitä ei jäänyt Neuvostoliittoon, muutama ”kulkumies” kylläkin. Venäläiset määräsivät pummankilaisen Kalle Heikkisen, vaitolahtelaisen Alatalon⁵²⁰ ja munkki Feodorin jäämään Pullojärven asemalle huolehtimaan tavaroista: ”Ei ole kuulunut miehiä eikä tavaroita.” Vastaavanlaisen kuvauksen tavaranhuoletijoista kertoi Anna Evaliina Ylipää.⁵²¹ Tutkimusten perusteella suomalaisviranomaiset kuulustelivat Heikkistä Petsamon suuren vakoilujutun yhteydessä ja venäläiset kuuliaisuusveli Feodoria vakoilusta epäiltynä.⁵²² 7-vuotiaan Lassi Slidenin poisjäänti Suomeen palaavien joukosta liittyy mahdollisesti tähän suurempaan vakoilujutun kuvioon, sillä kolmea Sliden-nimistä miestä oli kuulusteltu Petsamon suuren vakoilujutun aikana.⁵²³ Ylipää muistelee Lassi-poikaa: ”[H]änen holhoojansa ei halunnut häntä ottaa, kun ei tiennyt millaiset olot Suomessa ovat ja ovatko pojan vanhemmat elossa.”⁵²⁴ Viljo Moilanen puolestaan kertoo muista petsamolaisista ja kahdesta sisarestaan erotetusta orpopojasta, jonka venäläiset kertoivat vievänsä lastenkotiin:

Muistan kuinka se poika piti junanvaunun ovipielestä kiinni rystyset valkoisina ja huusi, että ottakaa minut mukaan. Kasvattivanhemmat hyväksyivät pojan viemisen, olisivatko sitten kyenneet sitä estämään.⁵²⁵

518 KPA, Y 04485/1972; Pölkky 2008, 446; Toini Väänänen ja Irma Innasen haastattelu (Innanen [s. a.]); Udd-Koputoff 2011, 38; Ylipää 1989, 39–45.

519 Muistoja Petsamosta ja Suonikylästä 1980, 44–45.

520 Enojärven tekstissä lukee vain ”Alato”, ilmeisesti kyse on kirjoitusvirheestä. Veikko Salkion (2004, 82) teoksesta käy ilmi sukunimen varsinainen kirjoitusasu ja Alatalon kotipaikka Vaitolahti.

521 Enojärvi 1989, 15–17; Ylipää 1989, 45. Ks. myös Pietikäinen-Lahtivirta 2019, 27; TSH4 ja TSH5, haastattelu 12.1.2016.

522 Hagelberg 1998, liite 2; Kahla 2020a, 265, 174, 226–233; Tuominen 2015b, 317.

523 Ks. Hagelberg 1998, liite 2.

524 Ylipää 1989, 45.

525 Moilanen 1982, 16. Ks. myös TSH4 ja TSH5, haastattelu 12.1.2016; Soini 1997, 73; Ylipää 1989, 45.

Neuvostoliitossa olleiden suomalaisten palauttamisesta neuvoteltiin Suomen ja Neuvostoliiton kesken talvisodan päätyttyä, ja kotiuttamisesta päätettiin toukokuussa 1940. Suomen kansalaisilla oli lupa palata Suomeen, mikäli heidän oli todettu sitä haluavan.⁵²⁶ Ritva Tuomaala selvitti, että Kansallisarkistojen merkintöjen mukaan kahta petsamolaislasta ei palautettu Suomeen, koska heillä ei ollut huoltajia. Tuomaala kertoo vuonna 1930 syntyneestä Leevistä, joka joutui perheestään eroon, kun neuvostosotilaat alkoivat ammuskella Petsamossa. Hänet kuljetettiin Neuvostoliittoon yhdessä muiden petsamolaisten kanssa. Sairastuttuaan Leevi lähetettiin muualle saamaan hoitoa, eikä häntä sitten palautettu Suomeen ilman huoltajia. Leevi päätyi Keski-Venäjälle lastenkotilasten kanssa. Suomeen hän palasi noin 70-vuotiaana 1990-luvun lopulla. Kokemuksistaan Leevi ei ole juurikaan puhunut.⁵²⁷

Kun petsamolaiset palasivat Suomeen, heihin suhtauduttiin varauksella ja kummaksuen. Eila Fröjd oli äitinsä ja sisarusten kanssa Venäjällä vankina kaksi vuotta, ensin Tevitnatsassa ja myöhemmin Polozerossa:

Naapurit [*Suomessa*] tulivat katsomaan ja ihmettelemään meitä ”Venäjän kummajaisia”. Äiti sai uudestaan ja uudestaan kertoa kohtalostamme ja kaikesta matkasta. He pyysivät meitä lapsia laulamaan venäläisiä lauluja. Osasimme joitakin Kalevin [*pikkueljen*] kanssa.⁵²⁸

Naapureiden lisäksi suomalaisviranomaisilla muistellaan olleen omat näkemyksensä siitä, miten petsamolaisia oli Venäjällä kohdeltu. Aarne Ernojärvi kertoo suomalaisten uumoilleen petsamolaisten olleen Venäjällä niin huonolla ruoalla, etteivät pystyisi kuntonsa puolesta syömään normaalia ateriaa.⁵²⁹ Tiina Suopajärven haastattelemat, Venäjällä olleet petsamolaiset taas kertovat, että Suomessa heitä epäiltiin vakoojiksi. Kuulustelujen lisäksi heille järjestettiin täisauna ja muita hygieniaooperaatioita, kuten he toimia nimittävät.⁵³⁰ Valtiollinen poliisi tosiaan kuulusteli heitä, joiden epäili toimineen talvisodan aikana yhteistyössä neuvostoliittolaisten kanssa.⁵³¹ Toinen Suopajärven haastateltavista päätyy esittämään oman näkemyksensä petsamolaisten isänmaallisuudesta ja mahdollisesta vakoilusta:

TSH4: Minusta tuntuu, että Pummanki oli melko sinivalakonen kylä. Mutta Maattivuonosta ne sanoo, että siellä oli venäläisiä, ne oli koltsaamelaisia

526 Verigin, Laidinen & Kämäräinen 2006, 158.

527 Tuomaala, R. 2008, 8, 136, 140–141, 147, 196. Tuomaala on antanut peitenimet haastateltavilleen.

528 Fröjd 2007, 24–25. Fröjdin tekstiä on sulkeissa kommentoinut ja taustoittanut nimimerkki O. B., todennäköisesti siis Olav Beddari.

529 Enojärvi 1989, 17.

530 TSH4 ja TSH5, haastattelu 12.1.2016.

531 Verigin, Laidinen & Kämäräinen 2006, 174.

eiku merilappalaisia kaikki. [...] Nyt ku oon lukenu hirveesti historiaa näistä vakoojista ja kaikista.⁵³²

Epäselväksi jää, keitä haastateltava tarkoittaa ne-pronominilla. Aihepiiri on kuitenkin edelleen sen verran kiinnostava, että haastateltava lukee aihetta käsitteleviä julkaisuja. Otteesta välittyy myös hänen tapansa hahmottaa petsamolaisuutta suhteessa isänmaallisuuteen ja suomalaishenkisyyteen: sinivalkoiseen Petsamoon eivät kuuluneet venäläiset, koltat tai merilappalaiset. Talvisodan aikaiset kokemukset ja muistitieto tuovatkin kokonaisuudessaan monipuolisesti esille petsamolaisen monet tavat hahmottaa petsamolaisuutta, saamelaisuutta, suomalaisuutta ja venäläisyyttä.

Ystävällisyyttä ja ymmärtämättömyyttä Tervolassa

Faina Miettinen muistelee perheen pitkää evakkomatkaa Petsamosta ja saapumista evakkokohteeseen. Muisto on lämmin ja toistaa niitä elementtejä, jota evakkomatkasta usein kerrotaan. Niitä on käsitelty edellä Nikolai Mosorinin muistelman yhteydessä.⁵³³ Miettinenkin nostaa esille pitkän, rankan matkan, lämmön ja ruoan:

[T]ämä Karilan emäntä, hän tiesi, että sieltä on tulossa semmonen perhe. Hän oli... sitäkään minä en tarkalleen muista, että oliko se riisivelli vai riisipuuro taikka jotaki tuommosta, mutta kuitenkin lämmin ateria meille annettiin. Se oli jollain tavalla semmonen... semmosesta hädästä oltiin lähetty ja semmosessa tuskassa tultu sitä matkaa. Se oli pitkä se matka Petsamosta tänne Keminmaahan. Että tuota, siinä ei oltu levätty [...] eräänlainen rauha siinä tuli, että ei siinä varmasti tarvittu unilääkkeitä [...].⁵³⁴

Lämmintä ja auttavaista vastaanottoa sai kohdakseen myös Yrjö Mosorinin perhe. He pitivät yhteyttä evakkotaloa asuttaneisiin Riimaloihin myös sodan jälkeen.⁵³⁵ Tyly kohtelu ja ”mitäs lähditte kiertämään” -kysymykset tulivat kuitenkin monelle evakolle tutuksi eri puolilla Suomea.⁵³⁶ Petsamolaismuistitiedon mukaan evakot joutuivat kuulemaan ryssittelyä. Paikalliset saattoivat lukita ovia estääkseen evakkojen sisään pääsyn. Joissain tapauksissa evakoille osoitettu ravinto ja heidän käyttöönsä jätetty irtaimisto oli vähäistä ja laadultaan heikkoa. Paikalliset saattoivat kadehtia evakoille toimitettua ruoka-apua ja ottaa ruoan lisäksi tavara-avustuksia omaan käyttöönsä. Kohtelu saattoi parantua, jos joku talonväestä puhui evakkojen

532 TSH4, haastattelu 12.1.2016.

533 Mosorin, N. 2007, 48.

534 Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016.

535 Mosorin, N. 2007, 49.

536 Tepora 2018, 61. Tepora viittaa tässä aiempaan julkaisuunsa vuodelta 2015.

puolesta tai evakot olivat sosiaalihuoltoon yhteydessä ja pyysivät evakkopaikan vaihtoa.⁵³⁷ Muistitiedossa tuodaan esille asioiden ja tapahtumien erilaisia puolia tilannekohtaisesti. Evakkoajan kokemukset ja niihin liittyvä muistitieto ovat samalla osa *yhteisöllistä kerrontaa* ja *sosiaalista maailmasuhdetta*, sillä ne ovat tuoneet petsamolaisia lähemmäs toisiaan.

Yhtenä syynä kylmäkiskoiseen kohteluun on pidetty petsamolaisten etnistä taustaa. *Petsamolais-muistiossa* asia tiivistetään seuraavasti:

Petsamon siirtoväki sijoitettiin [*talvisodan evakossa*] Tervolaan, jonka väestö ei jaksanut sulattaa heille asetettua velvollisuutta majoittaa heitä, joita vihattiin ryssinä, koska heidän joukossaan oli kuten edellä on mainittu venäläisiä, karjalaisia, kolttia, lappalaisia ja syrjäänejä.⁵³⁸

Evakkoaikana ryssittely kohdistui myös moneen karjalaisevakkoon. Eritoten Raja-Karjalan ortodoksinen siirtoväki miellettiin venäläisiksi. Ryssittely oli tyypillisin nimittelyn muoto, jota evakkolapset joutuivat koulussa kokemaan. Varsinkin ortodoksilapsia kiusattiin koulussa.⁵³⁹

Myös Petsamosta poikkeava luonto tuntui erilaiselta ja oudolta. Sirkka Ellefsen evakuoitiin talvisodan alla tervolalaiseen Koivun kylään:

Talo, jonka me saimme , oli vähän syrjässä, niin ettei ollut ketään uutta leikkikaveria, vain veljet. Tuo luonto ja maisema tuntui kummalliselta, kun tunturia ja merta ei ollut. Minun kotini Trifonassa oli lähellä Petsamovuonoa.

En muista, että mitään puutetta oli, ja en tuntenut mitään pelkoa.⁵⁴⁰

Edellisessä osassa käytiin läpi petsamolaisten luontosuhdetta – Petsamon luonnon kerrottiin olevan jotain hyvin poikkeuksellista ja omanlaistaan, sillä vastaavia olosuhteita ei löytynyt muualta Suomesta. Tämä kuva on korostunut siinä vaiheessa, kun Petsamosta on lähdetty, koska silloin on saatu tuoreita vertailukohtia evakko-paikkakunnilta. Evakko-paikkakuntien luonto ja ympäristö ovat erilaisuudessaan jatkuvasti muistuttaneet koti-Petsamon maisemista ja olosuhteista. Tähän kokemukseen ja evakko-aikaan ei ainakaan Ellefsenin kohdalla liity pelkoa mutta kummaksuntaa ja vieraudenkokemuksia senkin edestä.

537 Mosorin, N. 2007, 49; *Petsamolais-muistio* 1950, 9–10; Pölkky 1989, 21; Siltakoski 2008, 459.

538 *Petsamolais-muistio* 1950, 9.

539 Riutamaa 2016, 106–107, 114; Tepora 2018, 59.

540 Ellefsen 2007, 41.

Norjalaisten lämmin huolenpito ja avunanto

Talvisodan äkillisestä alkamisesta johtuen vain osa petsamolaisista evakuoitiin, osa jäi neuvostosotilaiden vangiksi, ja osa Salmijärven asukkaista suuntasi omatoimisesti järven jään yli Norjan puolelle sukulaisten ja tuttavien luo. Osa poromiehistä jäi Inariin.⁵⁴¹ Muistelmissa korostuvatkin sodan alkamisen hätäännys ja tapahtumien kaoottisuus. Suomalaisviranomaiset eivät olleet organisoimassa evakuointia. Eräs haastateltava kertoo isänsä kohdanneen suomalaisen sotilaan, joka oli ohjeistanut mitä isän pitäisi tehdä: ”Menkää Norjaan!”⁵⁴² Talvisodan aikaan Norjaan lähetettiin sotalapsia, ja sinne lähti muitakin suomalaisia sukulaistensa ja ystäviensä luo sotaa pakoon.⁵⁴³ Norja oli pyrkinyt pysyttelemään sotatapahtumista erillään ja oli esimerkiksi kertonut liittoutuneille, etteivät asejoukkojen kauttakuljetukset Norjan kautta ole mahdollisia. Saksa miehitti Norjan keväällä 1940, ja maan hallinto siirtyi vähitellen saksalaisia tottelevalle nukkehallitukselle.⁵⁴⁴

Siirtokarjalaisten parissa tarinat, joissa korostetaan sitä että he itse tai heidän perheensä ovat olleet viimeisiä evakkoon lähtijöitä, ovat varsin tyyppillisiä. Tällä tavalla erottaudutaan muusta evakkojoukosta, massasta, ja korostetaan oman tarinan ja kokemuksen yksilöllisyyttä ja historiallista toimijuutta.⁵⁴⁵ Petsamolaisten kohdalla voi hyvinkin olla kyse juuri tästä mutta myös siitä, että evakuoinnin epäjärjestelmällisyyden vuoksi itse kullakin voi olla kokemus ja käsitys siitä, että he olivat viimeisiä evakkoon lähtijöitä. Eräs tällainen tarina on Otto Taivalantin kertomus:

Me ajettiin sinne Neliinin paikalle, talo oli tyhjänä, ei ollu kettään. Ne oli menny jo evakkoon. Me ajettiin jäätä myöten. Tenojokia myöten ajettiin Virtaniemeen. Sama juttu, talo oli tyhjänä, kaikki oli lähteny evakkoon. No ei muuta ku jatkettiin matkaa kuule, että ei me voija jäähä, ja johonki mejjän pittää päästä yöksi. Ja Norjan tullissa oli sitte, että mikä helevetin porukka tuo on tuolla jäällä [*naurahtaa*], ja mihin ne on menossa.⁵⁴⁶

Taivalantti muistelee norjalaisten tullimiesten ymmärtäneen heidän tilanteensa hyvin. Hän myös muistelee lämpimästi norjalaisia siviilejä, jotka auttoivat petsamolaisia monella eri tavalla.⁵⁴⁷ Norjalaisten ystävällisestä ja ymmärtäväisestä suhtautumisesta petsamolaisevakkoihin on useita mainintoja eri yhteyksissä, ja heitä on

541 Nyysönen (1999, 631) on käyttänyt Siirtoväenasiainosaston Siirtoväen lukumääräluetteloiden lisäksi lähteinään muistitietoa (Ananin 1979), populaaria tietokirjallisuutta (Paasilinna, E. 1983) ja tutkimuskirjallisuutta (Vuorio 1982; Holsti 1990; Lehtola 1994).

542 Eriksson 1983/2008, 273–275; TSH10, haastattelu 31.1.2015.

543 Eskeland 2018, 79–82.

544 Golubev, Kiselev, Rönqvist, Salo & Tjelmeland 2015, 309; Westerlund 2019, 20.

545 Savolainen U. 2015, 252.

546 Otto Taivalantti, haastattelu 16.8.2017.

547 Otto Taivalantti, haastattelu 16.8.2017.

jälkeenpäin muisteltu kiitollisina.⁵⁴⁸ Osa lapsista sai Norjassa enemmän hellyyttä osakseen kuin kotonaan, mikä saattoi tuntua heistä hämmäntävältä.⁵⁴⁹

Toinen dramaattinen kuvaus evakkomatkasta on Lyyli Kumpulan *Petsamolais-
ta*-lehden muistelmä. Mukana oli myös veljen perhettä ja eräs Jaakko-poika. Vanhin matkaaja oli yli 80-vuotias ukki ja nuorimmainen veljen kolmiviikkoinen vauva:

On marraskuun viimeinen päivä 30.11.1939. Venäjä on aloittanut sodan Suomea vastaan. On laitettu sana, että pitää mennä Norjaan. Ei ollut kysytty norjalaisilta, ottavatko he vastaan evakkoja. Siitä vaan – kaikki rajalla asuneet menivät sinne.

Veljeni Kondrad Heiskari ja Lassi Lahenius olivat käyneet aamulla Norjan puolella, kolkkiheet jättä, että kestäkö hevosta, kun oli ihan uusi jää ja syvimmällä kohdalla kova virta. Menivät tuttuun naapuriin [*Beddareille*]⁵⁵⁰ kysymään, että sopiiko tulla.

Siinä taas heti tuli vastaan norjalaisten hyvyys ja ystävällisyys. Pienet heillä on tilat, mutta saa tulla niin paljon kuin vaan sopii. Veljeni oli sanonut, että meillä on myös lemmiä ja hevonen ja muita kotieläimiä. Tulemme heti – tai myöhemmin, kun jää kestää.

[...]

Pian ollaan Paatsjoen laskukohdassa, jossa on kova virta. Ja sitten, auta armias, jää alkaa huutaa ja ulvoa. On heikko kohta. Lisää hevoselle vauhtia vain! Vesi räiskyy hevosen kavioista, kun hokat lyövät jäähän.

Äiti rievulla on hätä kaikkien puolesta, hän alkaa huutaa Herraa Jeesusta avuksi.

Minä ja kaikki muutkin olemme jäykkänä pelosta, - emme me lapset ymmärrä mitä tapahtuu.

Sitten ollaan Norjan rannassa.⁵⁵¹

Myös tässä muistelmassa korostuu evakkoon lähdön aiheuttama hätä, sekaannus, vaarallisuus ja norjalaisten ystävällisyys. Tunnekokemukset ovat jääneet elävänä mieleen.

548 Ananin 1979, 8; Heiskari, I. 1994; IKÄ, IKH, TI: Elsa Rantanen (s. a.); Kemilä 2004, 16, 21; Klaara Tammela *Inarilaisen* haastattelussa (Peltomaa 2016, 68); Kumpula 2007, 58; Mosorin, Y. 1977, 5; Niemi 1989, 34; *Petsamolais-muistio* 1950, 9; Petsamolaiset kiittivät norjalaisia evakkoajan vieraanvaraisuudesta 1999, 16; Savukoski 2006, 25; TSH3, haastattelu 2.2.2015.

549 TSH3, haastattelu 2.2.2015.

550 Ks. Beddari 1980, 11; Beddari 2004a, 27–41; Beddari 2004b, 100–102.

551 Kumpula 2007, 56–57.

Norjan evakkoreissuun liittyy muutamia tunnepitoisia ja isänmaallisia muistelmia *Maamme*-laulusta. Aila Eriksson muistelee poikansa Joni Skiftesvikin toimittamassa Petsamo-antologiassa Narvikiin saapumista. Takana on pitkä ja raskas laivamatka talvimyrskyn, merisairauden, tilanahtauden ja ruuan puutteen merkeissä. Perillä petsamolaiset saivat norjalaisilta lämpimän vastaanoton:

Näytti siltä, että koko Narvikin väki oli sinä päivänä vastaanottamassa pakolaisia. Satamassa torvisoittokunta soitti *Maamme*-laulun, jonka jälkeen narvikilaiset kolme kertaa kajauttivat: – Eläköön Suomi!

Vastaanotto sai ihmiset liikuttumaan kyyneliin.⁵⁵²

Toinen esimerkki on Jorma Savukosken muistelmä *Petsamolaista*-lehdessä. Salmijärvellä asunut perhe ehti olla Norjan puolella sukulaisten luona pari yötä ennen kuin heidät siirrettiin Kirkkoniemeen. Sieltä matka jatkui laivalla Vesisaareen:

Lähtö Kirkkoniemestä on jäänyt erikoisesti mieleeni. Aloimme laulaa *Maamme*-laulua joka niin spontaanisti lähti jokaisen, niin vanhusten kuin meidän lasten suista, synkänmustien meren aaltojen säestäessä laulumme, kuin kuvaten sitä tuskaa ja pelkoa, joka oli tuolloin mielissämme, jättäessämme kotimaamme, ja epä tietoisuudesta takaisin paluusta.⁵⁵³

Savukoski on myöhemmin muistellut lämpimästi, kiitollisena ja liikuttuneena norjalaisilta saatua apua *Petsamolaista*-lehdessä. Petsamo-Seuran puheenjohtajana Savukoski on osoittanut norjalaisille seuran puolesta virallisen kiitoksen.⁵⁵⁴ Heiskarin perhe piti myös myöhemmin yhteyttä Beddareihin, joiden luona he olivat Norjassa. Airi Heiskari kertoi kulkeneensa koko aikuisikänsä Olav Beddarin luona kylässä ja tapaamassa myös tämän serkkuja ja sisaruksia. Beddarin kuoltua Heiskari oli lukenut tämän teoksen *Petsamossa ja Paatsjoella* ”vähän niinkö muistoksi”.⁵⁵⁵ Ystävälliset norjalaiset ovat kiinteä osa petsamolaisten historiakuva. Historiakulttuurissa tämä tuodaan esillä lukuisten muistelmien lisäksi julkisin kiitoksin, juhlapuhein ja viirein.

552 Eriksson 1983/2008, 277. Vrt. Kemilä 2004, 16.

553 Savukoski 2006, 22.

554 Petsamolaiset kiittivät norjalaisia evakkoajan vieraanvaraisuudesta 1999, 16; Savukoski 2006, 25.

555 Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015. Heiskari käyttää Beddarista nimeä Olof.

1.3 Talvisodan päättyminen ja sotien välinen aika

Kotiinpaluun niukkuus, ihanuus ja väliaikaisuus

Petsamolaiset pääsivät palaamaan talvisodan evakosta koteihinsa huhti–toukokuussa 1940. Kaikille se ei kuitenkaan ollut mahdollista, sillä Kalastajasaarennon länsiosa luovutettiin Neuvostoliitolle. Lisäksi monen koti oli tuhoutunut sodassa. Suomelle jääneen Petsamon julkinen rakennuskanta saatiin jälleenrakennetuksi vuoden 1940 aikana rakennusmateriaalin puutteesta huolimatta.⁵⁵⁶

Kun tieto rauhasta ja evakon päättämisestä tavoitti petsamolaiset, tunnelmat olivat riemukkaita. Tämä välittyy Nikolai Mosorinin *Petsamolaista*-lehden evakko-muistelmassa. Hän kuvaa sodan päättymistä sekä onnenpäivänä että juhlapäivänä.⁵⁵⁷ Riemu välittyy myös Jorma Savukosken muistosta, joka sijoittuu Norjaan:

Kokoonnuimme satamaan, jossa ennen laivaan nousemista lauloimme jälleen Maamme-laulun, nyt riemuisin mielin, koska sittenkin pääsemme palaamaan itsenäiseen kotimaahanne, vaikkakin kotiemme hiiltyneille raunioille.

Laivan irrotessa satamasta jäivät nuo niin ystävälliset, meistä huolta pitäneet ihmiset itkien vilkuttamaan poislähteville sotapakolaisille jäähyväisiään. Vaikka lähtö kotimaahan oli ilon ja ikävöinnin kyynelten sävyttämä, oli se myöskin pelottava, sillä tiesimme, että laivaa vastaan voivat saksalaiset suorittaa matkan varrella ilmahyökkäyksiä.⁵⁵⁸

Kuvauksessa on mukana myös isänmaallista suomalaisetosta, joka Savukosken mukaan näkyi herkistymisenä kansallislaulun päästessä ilmoille, kiitollisuutta ystävällisiä norjalaisia kohtaan, lähdön haikeutta ja saksalaisten aiheuttamaa pelkoa ja vaaran tuntua. Sitä välittää myös Lyyli Kumpula-Heiskarin muisto venäläiskoneiden pommituksesta, joka kohdistui saksalaisten autokolonnaan talvisodan jälkeen. *Petsamolais-muistio* puolestaan kuvaa saksalaisautokolonnien tuoneen Petsamoon sodan tuntua välirauhan aikana.⁵⁵⁹

Petsamolais-muistion laatijoiden mukaan petsamolaiset suhtautuivat tulevaisuuteen luottavaisesti, sillä he palasivat kotikonnuillensa, kun se oli mahdollista:

Petsamolaisista suurin osa palasi takaisin Petsamoon ja vain ne, jotka oivalsivat, että Petsamo on vaaravyöhykkeessä, asettuivat asumaan muualle Suomeen. Suurin osa uskoi kuitenkin rauhaan, ja ryhtyivät he korjaamaan sodan heidän taloudelleen aiheuttamia vaurioita.⁵⁶⁰

556 Lähteenmäki 2007, 160–161; Nyyssönen 1999, 631.

557 Mosorin, N. 2007, 49.

558 Savukoski 2006, 23.

559 Kumpula 2009, 38–39; *Petsamolais-muistio* 1950, 13. Suomen ja Saksan yhteistyöstä jatkosodassa ks. Korpi, Kalle 1999.

560 *Petsamolais-muistio* 1950, 12.

Tällainen kerronta liittyy siihen, miten petsamolaiset rakentavat *objektiivista maailmasuhdetta*: he muistelevat tarttuneensa tomerasti ja toivorikkaasti toimeen siivotessaan talvisodan jälkiä. Ympäröivään asiantilaan, sotaan ja sen aiheuttamiin tuhoihin, he eivät voineet vaikuttaa muutoin kuin oman suhtautumisensa ja toime-
liaisuutensa avulla. ”Elämä pääsi alkuun”, toteaa Arvo Kaarninen, sillä ”puutteesta huolimatta elettiin toivorikasta aikaa”. Ihmiset joutuivat tekemään työtä ilman kunnan työvälineitä, sillä ne oli menetetty sodassa. Petsamolaiset rakensivat uusia rakennuksia tuhottujen kotiensä tilalle muun muassa ruotsalaisten lahjoittamista materiaaleista. Osalla talot olivat ehjinä, mutta nekin vaativat perusteellista siivoamista ja ehostamista. Myös lapset osallistuiivat työntekoon.⁵⁶¹ Vastaavasti Karjalaa jälleenrakennettiin tarmokkaasti talvisodan jälkeen, tosin vasta vuosina 1941–1944, kun talvisodassa menetyt alueet vallattiin jatkosodassa.⁵⁶²

Sirkka Ellefsen muistelee *Petsamolaista*-lehdessä perheen olleen ensin suutari Kalle Kehvilän kotona, sillä äidin piti siivota koti asuttavaan kuntoon. Kaikesta huolimatta Ellefsen toteaa: ”Oli ihanaa, kun jälleen olimme kotona.”⁵⁶³ Muisto kertoo kovasta kaipauksesta ja evakkoajan halusta päästä takaisin Petsamoon. Nämä tunnelmat ja *subjektiivinen maailmasuhde* ovat läsnä myös Lyyli Kumpula-Heiskarin *Petsamolaista*-lehden muistelmassa, joka käsittelee välirauhaa.

Ensin oli talvisota, jolloin olimme evakossa Norjassa. Sitten tuli välirauha. Päästiin kotikonnulle, - *mikä koti? Tyhjän päälle*. Isä oli tehnyt pikkuisen mökin sen poltetun kotimme raunion viereen, Norjasta sai vähän lautoja ja nauvoja. [...]

Kaikki eivät sopineet nukkumaan pieneen huoneeseen. Mökin katon ja harjan väliin jäi tilaa, sinne johti portaat ulkokautta. Siellä nukuin minä vanhemman siskoni kanssa Sitten tuli syksy ja isä ajoi meidät sisälle nukkumaan, kun tikkaat olivat niin kuurassa, etteivät kädet pysyneet.

Mutta mitä kuurasta ja pakkasista! *Oltiin kotona!*

Olimme tulleet linja-autolla Rovaniemeltä. Kun jäimme kotimme kohdalle oli *mitä kaunein* kesä, aurinko paistoi täydeltä terältä ja lämmin tuuli puhalteli. Me lapset juoksimme *kilpaa* sata metriä järven rantaan. Siinä oli vihdoin se rakas järvi ja ranta, vieläkin tunnen sen ilon ja riemun. Oli luonnon pellot, jossa kasvoi heinää ja *mikä kukkameri!* Pellot kasvoivat kaikkia kukkia, siellä

561 IKÄ, IKH, TI: Elsa Rantanen (s. a.); IKÄ, IKH, TI: Kristian Portti (s. a.) Toisen maailmansodan tapahtumia Petsamossa; Kaarninen, A. 2009, 1; Kumpula 2007, 61–62 (vrt. AHA: Kumpula [s. a.] Ensimmäinen evakko matkani 1939-1940, 12–13); Puttonen 1980, 126; Saarelainen, Eetu 2010, 27; Taimen 2012, 20; TSH1, haastattelu 30.1.2015; TSH2, haastattelu 4.1.2016; TSH7, haastattelu 5.1.2016; TSH11, haastattelu 22.8.2014; Vuononvirta 2018, 27.

562 Ks. esim. Palomäki 2011, 159–175.

563 Ellefsen 2007, 41.

oli kulleroita, *papin kraakkeja*, sinistä ja punaista. *Pohjoisessa kasvaa kulleroita joka paikassa, jokirannat ja järvenrannat ovat niitä aivan täynnänsä.* Pikku sisko, joka Norjassa täytti kaksi vuotta, poimi kukkia ja lauleli *lapsen sanoilla*: ”Kuukia, kuukia, täällä on paljon kauniita kuukia, kuukia...”⁵⁶⁴

Kirjoitus edustaa lapsen näkemyksiä ja kokemuksia, joihin Kumpula-Heiskari palaa kirjoituksessaan. Kumpula-Heiskari on ahkera kirjoittaja, jonka muistelmia on julkaistu muun muassa suomenkielisissä eläkeläislehdissä. Samoja kirjoituksia on julkaistu myös Mirjam Kälkäjän toimittamissa *Petsamolaista*-lehden numeroissa.⁵⁶⁵ Ylläolevassa sitaatissa on kursivoituna eroavaisuudet *Petsamolaista*-lehdessä julkaistun version ja alkuperäisen julkaisun välillä. Todennäköisesti kyse on Kälkäjän toimitustyöstä. Kursivoimani kohdat osoittavat, mitä Kälkäjä on nähnyt tarpeelliseksi selittää, painottaa tai korostaa lehden lukijoille. Näitä teemoja ovat kotiinpaluun niukkuus, riemu ja ihanuus sekä Petsamon luonto.

Petsamon ortodoksisen luostarin väki ei päässyt riemuitsemaan paluustaan luostariin. Suuri osa munkeista oli ollut Venäjällä vankina. Kun heidät palautettiin Suomeen, munkit huomasivat luostarialueen olevan sotilasviranomaisten käytössä. Luostarin kansliasta lähetettiin 6.9.1940 Puolustusministeriöön kirje, jossa huomautettiin, että sodan alussa oli palanut lukuisia rakennuksia ja sotilasmajoituksen aikana päärakennus päässyt huonoon kuntoon. Lisäksi kirjeessä vedottiin:

Onko Puolustuslaitoksen menettely johtunut olosuhteitten pakosta vai onko sen tarkoituksena karkoittaa koko ikänsä täällä eläneet ja työskennelleet munkkivanhukset pois rakkailta kotikonnuiltaan ja muuttaa ainoa maassamme säilynyt ortodoksisen luostari pysyväiseksi sotilasmajoituspaikaksi?⁵⁶⁶

Kirje on todennäköisesti tarkoituksella tyylielty retorisesti siten, että se korostaa munkkien surua ja kyseenalaistaa viranomaisten toiminnan. Varsinaisen muistitiedon äärelle se ei lukijaansa päästä, mutta aikalaislähteenä kirje avaa näkymän munkkien kokemusmaailmaan. Petsamosta oli luostarivuosien aikana muotoutunut monelle munkille rakas koti, jonka sotilaat olivat ottaneet haltuunsa.

Petsamon ortodoksinen luostari toimi Tarton rauhan jälkeen osana Suomen kreikkalaiskatolista seurakuntaa. Pastori Yrjö Rämö aloitti Petsamon kreikkalaiskatolisen seurakunnan esimiehenä vuonna 1930.⁵⁶⁷ Isä Yrjön haastattelu Lapin

564 Kumpula 2008, 32. Vrt. AHA: Kumpula (s. a.) Väli rauha. Kursivoimani kohdat vaikuttaisivat olevat jälkepäin tehtyjä lisäyksiä. Muutoinkin tekstiä on paikoin muuteltu ja tiivistetty, sanoja poistettu.

565 Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015. Haastattelun jälkeen Heiskari lähetti minulle kopioita Kumpula-Heiskarin kirjoittamista lehtijutuista, mutta kopioihin ei ole aina kirjoitettu mikä julkaisu on kyseessä.

566 Kahla 2020a, 161, ks. myös s. 156. Kahla arvelee, että virheettömällä suomella virallisen kirjeen laatinut henkilö on munkki Mefodi, maallikkonimeltään Matti Lehmonen.

567 Metropolia Leo 1999, 449.

ortodoksisen seurakunnan juhla­kirjassa kuvastaa Petsamon palaamisen niukkuutta talvisodan päätyttyä. Hän käyttää kolmea huomiota herättävää verbiä kuvatesaan evakkoajan tapahtumia ja tuntemuksia itsensä ja laajemmin petsamolaisten kannalta. Rämeen näkemyksen mukaan petsamolaiset *joutuivat* Tervolaan, hän *sai* virkamiehenä lähteä takaisin Petsamoon jo elokuussa 1940 ja petsamolaiset *joutuivat* kovaan siivoustyöhön ”[p]äästyämme takaisin Petsamoon”.⁵⁶⁸ Rämeen haastattelusta kuvastuu evakkoajan koettelevuus ja jatkuva kaipaus Petsamoon. Martta Merenluoto nostaa samat teemat esille kirjoittaessaan *Petsamolaista*-lehdessä isänsä tuntemuksista:

Varsinkin isälle evakko­aika oli kova paikka, hän kaipasi kovasti elinkeinonsa pariin Jäämerelle.⁵⁶⁹

Vastaavasti karjalaiset ikävöivät koteihinsa jouduttuaan lähtemään sieltä talvisodassa evakkoon. He julkaisivat sotakirjallisuutta ja -runoja sekä kotiseutukirjoja.⁵⁷⁰

Matti Sverloff kirjoittaa hieman pidemmästi, lähes kuuden sivun verran, talvisodan loppumisesta ja paluusta rauhanaikaan. Kuvaus pysyy pitkälti yleistasolla eli etenee *institutionaalisen kerronnan* tasolla, mutta Sverloff korostaa kirjoituksensa loppupuolella sodan vaikutuksia ja aikaansaamia muutoksia kolttasaamelaisten elämään:

Sinä sotatalvena kotitaloni Tshuobbomlompolossa (Tshuobbomluobbal) poltettiin 9.3.1940 sekä myös toiset pirttimme Ala-Akkajärven läheisyydessä. Suomalaiset sotilaat polttivat nämä asumukset aittoineen ja varastoineen. Sen jälkeen en ole päässyt asumaan kotikentilleni [*Suonikylään*], jossa olen syntynyt. Vanhukset naiset ja lapset oli silloin evakuoitu Tervolaan. Kevättalvella, maaliskuun lopulla 1940, me poromiehet palasimme Suenjeliin ja kesäkuussa saapuivat evakosta myös kaikki suenjelilaisperheet kotikonnuilleen. Monet eivät päässeet kuitenkaan kotikentilleen, kuten ei myöskään meidän perhe. Jäätiin Suonikylään [...].

Kesäkuun puolivälin jälkeen evakuoidut perheenjäsenet alkoivat palailla Tervolasta. [...]

568 Rovasti Yrjö Räme: Sielunpaimenena lappalaisten keskuudessa 1980, 194. Kursivointi TH. Huomoitavaa tosin on, että verbien käyttö ei ole täysin johdonmukaista. Samassa haastattelussa sekä haastattelija että Räme käyttävät joutua-verbiä puhuessaan Rämeen yhteistyöstä luostarin munkkien kanssa sekä Rämeen muista työtehtävistä (1980, 196). Olisi vaikea kuvitella Rämeen kokeneen työnsä eräänlaisena pakkona, koska muissa yhteyksissä hän korostaa työnsä mielekkyyttä.

569 Koivisto 1990, 21. Pekka Koiviston kirjoituksessa siteerataan Liisa Merenluotoa, joka oli sota-aikana 17-vuotias.

570 Ks. esim. Hietala, 2018, 205; Kanervo, Kivistö & Kleemola 2018, 221; *Karjala, muistojen maa. Karjalan liiton muistojulkaisu* 1941.

Niiden suenjelilaisten tavarat -veneet, nuotat, verkot jne. -, jotka oli tuotu maantien varteen kuljetettavaksi evakkomatulle, oli kaikki hävitetty ja poltettu. Talvisodan 1939 -1940 päätyttyä arveltiin, että kyllä kaikesta selvitään, kun poroelot olivat jääneet omaisuuksiksi – vaikka hieman vähentyneinä. Pääkylä Suonikylä oli vain osaksi tuhoutunut: kansakoulu, asuntola ja muutama talo. Odotettiin myös sotakorvauksia⁵⁷¹. Näin päättyi tämä ensimmäinen evakkotaival suonikyläläisten kohdalla. Asiat oli saatu päiväjärjestykseen, mutta vain väliaikaisesti.⁵⁷²

Sodan aiheuttaman tuhon vuoksi kolttsaamelaisten elämä ei palannut ennalleen välirauhan aikana. Jonkinlainen uusi, niukka arki saatiin käynnistettyä, mutta Sverloff korostaa tämän vaiheen väliaikaisuutta.

Kotiinpaluun raadollisuus ja traumaattisuus

Talvisodan päätyttyä petsamolaiset iloitsivat rauhasta ja Petsamoon paluusta. Vähitellen he olivat tajunneet, kuinka valtavan työn sota oli jättänyt heidän korjattavakseen ja siivottavakseen. Kunnankirjuri Eetu Saarelaisen 29.4.1940 päiväämässä muistiinpanossa kuvataan, kuinka Saarelainen ja Isä Yrjö kiertelivät Parkkinassa ja sen välittömässä yhteydessä olleessa Alaluostarissa ”katsellen hävitystä”. Saarelainen luettelee julkisia kohteita, kuten pankin, sairaalan, osuuskaupan, kunnallis- ja lastenkodin: ”[K]aikki kurjassa kunnossa.” Molempien kirkkojen lattiat oli revitty auki, ja kreikkalaiskatolisen kirkon kuoriseinät⁵⁷³ oli revitty auki. Ihmisulosteet alkoivat paljastua sulavien kinosten alta.⁵⁷⁴ Venäläisten muistellaan pitäneen rakennuksia hevostalleina. Huonosti peiteltyt hevosenraadot piti kuljettaa pois ja haudata uudestaan. Myös lehmänraadoista täytyi päästä eroon, ja niitä upotettiin mereen.⁵⁷⁵ Eläimet eivät olleet ainoita kuolleita, joita kotiinpalaavien petsamolaisten täytyi katsella, kuten Jorma Savukoski muistelee *Petsamolaista*-lehdessä:

Parkkinasta lähdettiin edelleen kohti Salmijärveä ja Ivaloa. Matkan teko oli lohdutonta, näkymät murheellisia, kun keväinen aurinko oli sulattanut lumien alle jääneet hevosten ja muiden eläinten sekä hautaamatta olevien kaatuneiden ruumiit. Voi hyvin kuvitella, että kotiinpaluunriemu sammui, kuten olivat jo tuolloin sammuneet kotiemme rauniotkin.⁵⁷⁶

571 Myöhemmin Sverloff (2003, 131) mainitsee, ettei sotakorvauksia ehditty saada sillä syttyi uusi sota.
572 Sverloff 2003, 131.

573 Ortodoksisessa kirkossa ei puhuta kuoriseinästä vaan apsiksesta. Apsis on ”alttarissa sijaitseva itäpäädyn osa, joka voi olla puolipyöreä tai monisivuinen pieni rakenne alttarin päädyssä. Pienessä kirkossa se on koko alttariosan levyinen syvennys.” Apsis (s. a.), Ortodoksi.net.

574 Saarelainen, Eetu 2010, 26–27. Ks. myös Soini 1997, 37–38.

575 Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016; Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016; Puttonen 1980, 125; Siltakoski 2008, 460; Soini 1997, 71.

576 Savukoski 2006, 24–25. Lisäksi Rauni Lampela muistelee *Inarilaista*-lehden haastattelussa (Peltomaa 2017, 173), että venäläiset olivat pitäneet hänen isänsä Turjankukka-puutarhaa sotasairaalanä, joten kai-

Kuolleiden joukossa oli myös tuttuja petsamolaisia. Juliaana Puttonen kertoo Lapin ortodoksisen seurakunnan juhla kirjassa, että kun evakkoonlähdössä veneeseen kuolleen miehen leski palasi kotiinsa puolen vuoden evakon jälkeen, tämä näki sammalten alta miehensä kasvat. Puttonen ei kuvaa lesken tuntemuksia vaan toteaa tämän ostaneen ruumisarkun ja haudanneen miehensä hautausmaalle.⁵⁷⁷ Kokeuksena tapahtuneen voi kuvitella olleen järkyttävä. Petsamolaisuistitieto kertoo myös muista traagisista sattumuksista sodan jälkeen. Faina Miettinen muistelee erään petsamolaispojan leikkineen metsästä löytämällään venäläisaseella:

[S]annoo siskollensa, että 'rukiveer', ja samalla ase laukeaa ja tyttö kaatuu. Ja sitte vielä toisen kerran. Veljellensä sanoo 'rukiveer', ja poika kaatuu siihen. Ja ne kuoli siihen. Ja hänelle jäi traumat tosiaanki tämmöisestä, että ei koskaan selvinny siitä.⁵⁷⁸

Edellä Miettinen oli pohtinut, ettei sota aiheuttanut traumoja heidän perheelleen vaan pikemminkin karaisi heitä ja oli siten heille hyväksi. Tämän jälkeen hän kertoi kyseisistä kuolemantapauksista esimerkkinä tilanteesta, joka oli aiheuttanut traumoja asianosaisille.⁵⁷⁹ Myös Olga Udd-Koputoff kertoi välirauhan aikaisesta traumaattisesta tapauksesta. Puskankylässä asunut Udd-Koputoff oli ensin jäänyt venäläisten vangiksi kotonaan ja sitten viety vankileirille. Sodan päätyttyä heidät palautettiin Suomeen, mutta perheen kohtaamat vaikeudet eivät päättyneet tähän:

Koti oli asuttavassa kunnossa ja tarpeelliset taloustarvikkeet tallella. Kahden viikon päästä lähdin isän kaverina hakemaan verkot toiselta puolen rajajokea. Näiden kalanpyytöjen lisäksi isällä oli tarkoitus pauloittaa lisää uusia verkkoja. Kaksi verkkoa kerittiin ottaa, kun vartiovuorossa olevat rajamiehet tulivat tarkastamaan rajaa. He huusivat meille, että "Manuel, älä mene alaikäisen tyttäresi kanssa vakoiluun, vasta olette tulleet Neuvostoliitosta."

[...]

Siitä paikasta isäni vietiin yläluostarin esikuntaan. Minä jäin kylmän kiven päälle itkemään.

[...]

Isäni, valtion poliisin vainoamana, joutui sitten syyttömänä Sukevan vankilaan, jossa hän joutui kärsimään neljän vuoden vankeustuomion.⁵⁸⁰

vossa oli monenlaista leikkauksjätettä, kuten sormia ja varpaita.

577 Puttonen 1980, 125.

578 Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016.

579 Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016.

580 Udd-Koputoff 2011, 39–40. Udd-Koputoff kertoo myös, että hänen isänsä Manuel Koputoff "mur-

Muistelma välittää Udd-Koputoffin *sosiaalista maailmasuhdetta* ja *yhteisöllistä kerrontaa*. Institutionaalinen järjestys ja viranomaisten epäluuloinen suhtautuminen petsamolaisiin oli antanut heille erilaisia rooleja: Neuvostoliitossa olleet vangit, vakoilusta⁵⁸¹ epäillyt petsamolaiset ja syyttömänä vainotut ja tuomitut.

Talvisodan päättyminen ei tarkoittanut petsamolaismuistitiedon mukaan vain iloa ja riemua. Sota-aikaan kuuluu synkempiä sävyjä. Kaikki eivät kuitenkaan halua muistella näitä sodan kauheuksia tai kotiinpaluuseen liittyviä ikäviä tapahtumia. Heille menneisyys on läsnä kipeänä ja traumaattisena *kokemuksena*⁵⁸². Kaikkinensa sotien välisestä ajasta on niukasti kuvauksia.

Vaikenemista ja sivuuttamista

Usein muistelijat siirtyvät talvisodan evakon päättyemisestä suoraan kertomaan jatkosodan vaiheista – tai sitten koko talvisota–jatkosota tiivistetään muutamaan tiiviiseen lauseeseen. Mailis Huttunen kirjoitti vuonna 1984 *Petsamolaista*-lehteen seitsensivuisen kirjoituksen, jonka aiheena on arkinen elämä Petsamossa:

Ajattelin kertoa teille ajasta 40 vuotta sitten. Siihen aikaan sisältyy nk. välirauhan aika, mutta myöskin koko jatkosota. Mutta minä **en halua**, enkä vieläkään voi verestää muistoissani sota-ajan kokemuksia, vaan aion yksinkertaisesti vain kertoa minkälaista oli elää naisena Jäämeren rannalla.⁵⁸³

Huttunen kirjoittaa saapumisestaan Petsamoon miehensä mukana, joka oli tullut hoitamaan Petsamoon aluelääkärin viransijaisuutta. Huttunen osoittaa kritiikkiä lääkintöhallitusta kohtaan. Hänen mukaansa siellä ei tajuttu tai muistettu, että Petsamo oli miehitetty talvisodassa. Tästä syystä aluelääkärin asunto oli huonossa kunnossa, eikä tarpeellista kalustoa ollut ainakaan ensi alkuun.⁵⁸⁴ Sota-ajan kokemusten käsittelyn sijaan Huttunen kritisoi viranomaisia siitä, etteivät nämä ottaneet Petsamon tilannetta huomioon. Huttunen on kuitenkin päättänyt kirjoittaa rajauksensa auki korostamalla muistelmansa alussa, ettei halua käsitellä välirauhan ja jatkosodan aikaisia tapahtumia.

Kirill Sergejeff sen sijaan ei sivuuta sota-aikaa Trifonan kylää koskevassa esitelmässään, mutta sitä koskeva kerronta on niukkaa. Hän kirjoittaa viidellä virkkeellä talvisodan syttymisestä ja evakosta, palaamisesta Trifonaan, välirauhasta ja uusista asukkaista sekä jatkosodan alkamisesta.⁵⁸⁵ Toisessa yhteydessä Sergejeff kertoo lyhyesti talvisodan ja välirauhan aikaisesta kalastuksesta Petsamossa. Sergejeffin

hattiin Kokkolassa 13.12.1944^o.

581 Ks. Petsamon suurta vakoilujuttua käsittelevä luku 3.3. osassa I.

582 Vrt. Salmi 2001, 141–143.

583 Huttunen 1984, 16. Lihavointi alkuperäistekstissä.

584 Huttunen 1984, 17.

585 Sergejeff 1993/2011, 27.

mukaan kalastus oli tuolloin vähäistä, koska tarvittavat välineet ja alukset olivat tuhoutuneet sodassa tai ne oli muuten menetetty. Tämän jälkeen hän siirtyy muistelmassaan jatkosodan aikaan.⁵⁸⁶ Myös Nikolai Mosorin kuvaa sodan päättymisen jälkeisiä vaiheita lyhyesti ja siirtyy sitten kertomaan Petsamoon palaamisesta. Petsamosta oli lähdetty kuorma-auton kyydillä muiden näsykkäläisten kanssa ja niin sinne palattiinkin:

Meidän kotia ei ollut tuhottu, ainoastaan kaikki irtaimisto oli viety. Elämä palasi entiselleen. Syksyllä aloitettiin koulunkäynti.⁵⁸⁷

Sitten tekstiä seuraa Jatkosota-otsikko, joka alkaa seuraavalla virkkeellä:

Vuonna 1941 kesäkuussa juhannuksen aikoihin alkoi jatkosota.⁵⁸⁸

Myös Helga Siltakoski kuvaa arkeen paluuta kertovalla, ei kommentoivalla tai muutoinkaan tunteita tai pohdintaa välittävällä tyylillä. Kalastajat palasivat kalastuksen pariin Norjasta saatujen tarvikkeiden voimin. Työnteko oli kuitenkin naisten, lasten ja vanhusten harteilla, koska miesväki oli vielä armeijassa.⁵⁸⁹ Kertomukset sankarillisen työteliäistä naisista ovat tuttuja sota- ja jälleenrakennusvuosilta sekä Suomesta että osin kansainvälisestä kontekstista. Työ määritteli asemaa sekä isänmaallisena kansalaisena että vahvana naisena.⁵⁹⁰ Maija-Liisa Tolkki puolestaan tyytyy kuvaamaan evakko- ja sota-ajan vaikeuksia yleistasolla:

Totuushan on, että kaikkea oli niukasti ja kimmelluaksiakin sattui. Perheemme mukana kulkenut ihminen totesi tärkeintä olleen äiti, kattila ja kahvipannu!⁵⁹¹

Vahvoista äideistä on ollut puhetta jo aiemmin petsamolaismuistitiedon yhteydessä, tuolloin osana menneen Petsamon arkista ankaruutta. Tolkin ja Siltakosken lisäksi Salli Kajosmäki nostaa teeman uudelleen esiin sota- ja evakko aikaan kytkettyinä. Kajosmäki pohtii äitinsä luonteenlujuuden auttaneen muita evakoita:

Meidän mamma oli voimakas nainen eikä pienestä lannistut. Hänellä oli voimia jakaa muillekin evakoille, lohdutusta ja uskoa tulevaan. Vahva usko siihen, että pääsemme takaisin, sai vanhemmat kestäämään.⁵⁹²

586 Sergejeff 1998, 109–154.

587 Mosorin, N. 2007, 50. Ks. myös Siltakoski 2008, 459.

588 Mosorin, N. 2007, 50.

589 Siltakoski 2008, 460. Naisten työnteosta sotavuosina ks. Hytönen 2014.

590 Hytönen 2014, 241; Heineman 1996, 375–380. Ks. myös Green 2013; Stańczak-Wislicz 2021, 65.

591 Tolkki 1992a, 35.

592 Kajosmäki, siskot rauha ja Aulikki avustivat 2011, 47.

Muistelmat antavat viitettä sekä *objektiivisesta* että *sosiaalisesta maailmasuhteesta*. Petsamolaisten oli mahdollista vaikuttaa ympäröiviin asiointiloihin omalla toiminnallaan ja ottamalla erilaisia rooleja, kuten tässä yhteydessä vahvan äidin tai lohdu-
tusta antavan petsamolaisen roolin.

Osa kirjoittajista kuitenkin esittää näkemyksensä siitä, miten evakkoai-
ka heihin vaikutti. Eero Ranta pohtii *Petsamolaista*-lehdessä:

Tältä [*talvisodan*] evakkoreissulta selvisimme ruumiillisesti terveenä koko perhe, Isäkin sodasta. Syrjäisen sijaintinsa ansiosta kotimme-
kin oli säilynyt polttamatta.

Mieleen jääneitä rasitteita ei voi mitata. Siskoni oli aivan sylväuva, minä kolmen vuoden. Näin pieni lapsi ei voi vielä täysin ymmärtää tilanteen va-
kavuutta. Hän on hämillään, voi vain hämärästi aavistaa aikuisten hädän ja tuskan, jota koetetaan mahdollisuuksien mukaan lapsilta salata.

Elettiin runsas vuosi ns. välirauhan aikaa. Elämä sykki, koetettiin unohtaa sota ja yritettiin uskoa rauhanajan jatkuvan, vaikka uuden sodan merkit jo alkoivat näkyä ilmassa.⁵⁹³

Karjalaiset ovat sen sijaan muistelleet menetettyä Karjalaa heti talvisodan jäl-
keen, jolloin ensimmäiset kotiseutujulkaisut ilmestyivät.⁵⁹⁴ Petsamo ei kuitenkaan vielä luovutettu talvisodan päättäneessä Moskovan rauhassa kokonaan, ainoastaan Kalastajasaarennon länsiosaa. Voi olla, että tästä syystä petsamolaisten muistitieto ei juurikaan käsittele talvisodan päättymistä ja välirauhan aikaa: historiakuvan kannalta keskeiset tapahtumat ja Petsamon menetys tapahtuivat vasta muutamaa vuotta myöhemmin. Talvisodan päättymiseen ja välirauhan aikaan liittyy myös kipeitä muistoja, joista petsamolaisten on vaikea puhua.

1.4 Talvisota merkittävänä käännekohtana petsamolaisten historiassa

Talvisotaa koskevat muistot ovat osin hyvin yksityiskohtaisia, tunnepitoisia ja visuaalisia. Niissä on mukana *personaallista kerrontaa* ja *subjektiivista maailmasuhdetta*. Sodan alkaminen oli merkittävä tapaus, ja eräs haastateltava kertoo ensimmäisten muistojensa paikantuvan talvisodan evakkoon.⁵⁹⁵ Huomio ja muisti kohdistuvatkin usein poikkeuksellisiin ja harvinaisempiin tapahtumiin ja ajanjaksoihin. Mennei-

593 Ranta, E. 2013, 66.

594 Ilonen 2013, 153.

595 TSH3, haastattelu 2.2.2015.

syöttä hahmotetaan murrosten ja käännekohtien avulla, jolloin arkisen elämän kuvaus voi jäädä vähemmälle.⁵⁹⁶

Petsamolaisien on jo edellä muisteltu olleen kylmäpäisen uhmakkaita, vahvoja ja sisukkaita pohjoisen äärimmäisiin oloihin sopeutuneita asukkaita, joilla on kriittinen sanansa sanottavana viranomaisten toiminnasta. Tämä *sosiaalista maailmasuhdetta* ja *yhteisöllistä kerrontaa* edustava historiakuva on mukana myös talvisotaan liittyvissä muistelmissa. Siinä on mukana myös *objektiivista maailmasuhdetta* ja *institutionaalista kerrontaa*. Historiakuva ei kuitenkaan peitä alleen sodan ja evakon aiheuttamaa hätää, pelkoa ja epävarmuutta. Sodan myös kuvataan alkaneen yllättäen ja tulleen järkytyksenä, vaikka samalla muistitiedossa kerrotaan erilaisista enteistä, huhuista ja kireästä ilmapiiristä, joiden nähtiin viestivän lähestyvistä sodasta ja evakkoon lähdöstä. Näyttäisikin, että enteet ja huhut ovat saaneet merkityksensä sodan alettua, jolloin niille on saatu selitys ja vahvistus. Kyseiset tarinat myös liittyvät laajempaan kansalliseen ja kansainväliseen tarinaperinteeseen.

Se, mitä talvisodan ajasta muistetaan ja kerrotaan, riippuu siitä, mikä oman perheen ja suvun kohtalo on kyseisenä aikana ollut. Talvisota hajotti petsamolaiset monien eri ilmansuuntaan ja usean valtion maille. Tapahtumia koskeva muistitieto on monipuolistunut ajan myötä. Kovaäänisen kritiikin ja huonon kohtelun muistelun rinnalle on tullut kertomuksia lämpimästä ja hyvästä kohtelusta.

Osa petsamolaisista evakuoitiin Tervolaan, jossa petsamolaiset kohtasivat sekä epäystävällisyyttä ja epäluuloisuutta että ystävällistä ja ymmärtäväistä suhtautumista evakkoihin. Osa petsamolaisista kiiruhti sodan alkaessa omatoimisesti Norjaan, ja he muistelevat kiitollisina norjalaisten lämmintä huolenpitoa. Osa Kalastajasaarenon asukkaista, koltista ja luostarin munkeista jäi sijoilleen sodan alkaessa, sillä evakuointia ei ehditty suorittaa. Heidät kuljetettiin Neuvostoliittoon metsätyöleireille ja palautettiin Suomeen sodan päättyttyä. Muistitieto välittää sekä syvää epäluuloa Neuvostoliittoon ja sen sotilaita kohtaan että lämpimiä muisteluja, siitä kuinka hyvin neuvostoliittolaiset kohtelivat petsamolaisia. Osalle Neuvostoliitossa vietetty aika merkitsi vankeutta, ja osalle kyseessä oli evakkomatka. Reissun muistelu painajaismaisena vankeutena kertoo mahdollisesti halusta kiinnittyä suomalaisuuteen ja siten irrottautua ”ryssän” maineesta ja vakoiluapäilyistä.

Isänmaallisuus ja suomalaisuuteen kytkeytyminen ovat osa *institutionaalista kerrontaa*. Moni muistelijä on taustaltaan suomalainen, mutta myös osa venäjää puhuneista ortodokseista tekee eroa Venäjään ja venäläisyyteen. Erontekemisellä on kenties haluttu irrottautua niin sanotusta ryssänmaineesta ja vakoiluapäilyistä, varsinkin myöhemmässä vaiheessa toisen maailmansodan päättyttyä, kun petsamolaiset ovat jatkaneet elämäänsä itsenäisessä jälleenrakennuskauden Suomessa. Tästä syystä muistelmia kohtuullisista tai hyvistä leirioloista Venäjällä ja venäläisten huomioonottavuudesta ja ystävällisyydestä ei ole juurikaan kerrottu.

596 Ks. Ballinger 2003, 129; Salmi-Niklander 2006, 199–200.

Raskaat ja pelottavat sota- ja evakkoajan kokemukset, raadolliset näkymät ja epäluuloinen suhtautuminen ovat jääneet osalle petsamolaisista pitkäksi aikaa raskauttamaan mieliä. Näitä näkyjä ja kokemuksia on käsitelty tarmokkaalla jälleenrakentamisella välirauhan aikana. Petsamolaiset muistelevat pyrkineensä jatkamaan elämäänsä sodan jälkeen niukoissa oloissa ja löytämään jonkinlaisen uuden arjen tuhotulla kotiseudullaan. Moni asia jäi käsittelemättä ja kertomatta. Raskaimmista kokemuksista on alettu puhua enemmän vasta monen vuosikymmenen jälkeen.

2. JATKOSODAN VUODET JA PETSAMOLAISTEN EVAKKOMATKAT

2.1 Sodan aikaista elämää Petsamossa

Harmaasävyiset saksalaiset

Suomen ja Neuvostoliiton välisen talvisodan päättyessä toinen maailmansota oli edelleen käynnissä. Kesällä 1940 käytyjen keskustelujen myötä Suomi ja Saksa aloittivat saman sotilaallisen yhteistyön. Saksaa kiinnostivat Suomen maaperän tarjoamat kauttakulkumahdollisuudet ja Petsamon nikkeliavarannot. Suomi puolestaan voisi ostaa Saksalta aseita ja saisi samalla turvaa Neuvostoliittoa vastaan.⁵⁹⁷ Suomalaisille sotilaallinen yhteistyö alkoi näkyä konkreettisesti välirauhan aikana. Saksalaisia alkoi saapua Suomeen syyskuusta 1940 alkaen, ja seuraavan vuoden keuhalla saksalaisia oli Lapissa jo yli 40 000 henkeä. Saksalaisjoukoista suurin osa, noin 90 prosenttia oli maa-, meri- ja ilmavoimien sotilaita. Loput olivat muun muassa sotavankeja, huoltojoukkoja, työvelvollisia ja Saksan miehittämien maiden kansalaisia, jotka olivat vapaaehtoisjoukoissa. Vaikka muistitiedossa usein puhutaan kollektiivisesti saksalaisista sotilaista, kaikki eivät olleet saksalaisia eivätkä välttämättä sotilaita. Heinäkuusta 1941 alkaen – jatkosodan ollessa jo käynnissä – saksalaiset johtivat koko Pohjois-Suomen sotilaallisia toimia.⁵⁹⁸ Petsamossa saksalaiset muodostivat enemmistön alueen väkiluvusta. Sotilaita oli erityisesti niissä kylissä, joihin oli perustettu sotilaskoteja eli Salmijärvellä, Parkkinassa ja Liinahamarissa.⁵⁹⁹ Saksalaisaikaan liittyy *institutionaalista kerrontaa* ja *sosiaalista maailmasuhdetta* välittävää muistitietoa: miten sodan ideologiaan ja tapahtumiin sekä saksalaisiin ja oman valtion toimiin suhtauduttiin ja millaista yhteiseloa saksalaisten kanssa vietettiin.

Petsamolaisten muistelut saksalaisajasta sijoittuvat sekä välirauhan aikaan 1940–1941 että jatkosodan vuosiin 1941–1944. Muisteluista ei kuitenkaan aina voida todeta, kumpi ajanjakso on kyseessä. Kertomuksista ei myöskään välttämättä hahmotu, perustuvatko ne omakohtaiselle muistolle vai onko kertoja muodostanut näkemyksensä suhteessa muiden kertomaan ja muualta lukemaansa. Muistelutapaan vaikuttaa myös se, että Suomen ja Saksan sotavuosien yhteistyö on ollut osalle suomalaisista kipeä aihe. Saksa ja saksalaiset saivat kollektiivisesti kantaakseen (kansal-

597 Junila 2000, 9–12. Toisen maailmansodan kulusta Pohjoismaissa laajemmin ks. esim. Golubev, Kiselev, Rönnqvist, Salo & Tjelmeland 2015.

598 Lähteenmäki 2007, 162; Junila 2000, 67–68, 71, 74. Tarkemmin saksalaisten sotavoimien sijoittumisesta ja toiminnasta Pohjois-Suomessa ks. Junila 2000, 60–107. Jatkosodasta Petsamossa ks. Korpi Kalle 1999.

599 Junila 2000, 88, 90.

lissosialismin) hirmutekojen ja sotasyllisyyden taakan. Saksan entisenä aseveljenä Suomi on ottanutkin tähän kaikkeen etäisyyttä muun muassa erillissota-teesillä.⁶⁰⁰ Suomalaisissa peruskouluissa 2000-luvulla käytettyjä oppikirjoja tarkastellut Eeva Rinne havaitsi, ettei niissä enää käytetä erillissota-tulkintaa. Suomi nähdään kuitenkin eräänlaisena sodan uhrina, joka ajautui pakon edessä Saksan aseveljeksi.⁶⁰¹ 2010-luvun lopulla Suomessa on pyritty käsittelemään ja tutkimaan kipeää menneisyyttä muun muassa Kansallisarkiston tekemällä selvityksellä suomalaisten SS-miesten toimista.⁶⁰²

Historioitsija Marianne Junila osoittaa, ettei pohjoissuomalainen muistitieto kiellä saksalaiskontakteja. Lapissa olleita saksalaisia sotilaita ei ole niinkään nähty tai muisteltu natseina vaan nimenomaan saksalaisina sotilaina. Heidän ja siviiliväestön yhteiselo on muisteltu monissa tapauksissa lämpimästi, saksalaisten esimerkiksi kerrotaan suhtautuneen paikallisiin varsin ystävällisesti. Junila huomauttaa, että asiat on haluttu nähdä ja tulkita näin. Saksalaisten epämiellyttävät teot on sysätty lähinnä SS-miesten vastuulle. Päälimmäisenä Suomessa olleista saksalaisista muistetaan heidän siviileille ja eritoten lapsille osoittamansa ystävällisyys ja avuliaisuus.⁶⁰³ Niin ikään petsamolaishaastateltavat ovat muistelleet saksalaisten sotilaiden olleen kohteliaita ja avuliaita tai jopa suoranaisia herrasmiehiä, jotka suhtautuivat lapsiin ystävällisesti.⁶⁰⁴

Otto Taivalantti muistelee saksalaisten perustaneen lepoleirin heidän kotinsa lähistölle, kun perhe palasi talvisodan evakosta kotiin. Taivalantti oppi nopeasti muutaman sanan saksaa ja tutustui muutenkin nopeasti uusien ihmisten kanssa, koska ”tukki joka rakkoon jalakansa”.⁶⁰⁵ Kuvaus kertoo lapsen luontaisesta, välittömästä uteliaisuudesta ja samalla arkisen yhteiselon muotoutumisesta saksalaisten ja suomalaisten välillä. Toivo Heinonen taas kirjoittaa naurunremakan aiheuttaneesta tapauksesta, josta hän oli kuullut Kalle Raekallion kertomana. Paikallinen mies oli lämmittänyt savusaunaansa. Tupruava savu oli saanut saksalaiset luulemaan tulipalon syttyneen, ja he olivat rivakasti ryhtyneet sammuttamaan saunaa. Saunan omistaja ja lämmittäjä puolestaan luuli, että saksalaiset repivät hänen saunansa rikki ja yritti siksi kiukkuisena häätää näitä pois. Ohi kulkenut kielitaitoinen suomalainen oli osannut selittää asianlaidan molemmille osapuolille.⁶⁰⁶

600 Erillissota-teesistä ks. esim. Jokipii 1987, 625–628. Toisen maailmansodan kansallisesta käsittelystä ja taakasta Saksassa ks. esim. Moeller 2003.

601 Rinne 2019, 196.

602 Kansallisarkisto toteuttaa selvityksen suomalaisten SS-vapaaehtoisten osallistumisesta siviilien, sotavankien ja juutalaisten surmaamisiin 1941–1943 (25.5.2018), Kansallisarkisto. Ks. myös Swanström 2018; Westerlund 2019.

603 Junila 2000, 166–180 ja eritoten sivut 170–171, 199, 357–358.

604 Eklund 2014, 68–69; H2, haastattelu 14.6.2016; TSH3, haastattelu 2.2.2015. Ks. myös Nieminen 1989, 113; Soini 1997, 242.

605 Otto Taivalantti, haastattelu 16.8.2017.

606 Heinonen 1977, 17–18.

Ystävällinen suhtautuminen ja hauskat tarinat ja kaskut eivät ole ainoita syitä, miksi saksalaisia muistellaan lämmöllä. Saksalaiset nimittäin teettivät suomalaisilla erilaisia töitä ja palveluksia, joista he maksoivat vaivanpalkkaa rahana, ruokana ja tavarana.⁶⁰⁷ Taivalantti ruokki ja juotti hevosia, osa lapsista kuljetti saksalaisia veneillä joen yli, ja osa naisista pesi saksalaisten pyykkiä. Tästä sai palkaksi milloin leipää, milloin pennosia, milloin tarpeellista tavaraa. Tavaraa saatiin myös vaihtokaupalla, esimerkiksi maitopullo saattoi vaihtua karbiidiin, jota tarvittiin lampun polttoainesäiliöön. Petsamolaiset saivat myös hakea ruokaa saksalaisten kenttäkeittiöltä. Lapsia saksalaiset muistivat toisinaan karamellein, ja Faina Miettinen kertoo saaneensa syntymäpäivälahjaksi omenan. Saksalaiset toivat myös uusia makuelämyksiä Petsamoon. Hapankaali tosin herätti kummastusta ja niin teki hunajakin mutta positiivisemmalla tavalla: ”Tuntu ihmeelliselle, että onko noin hyvää ainetta olemassa.”⁶⁰⁸ Tämän kaiken lisäksi petsamolaiset muistelevat saaneensa saksalaisilta vitamiineja ja hoitoa erilaisiin vaivoihinsa, vakavampiin tulehduksiin ja sairauksiin.⁶⁰⁹ Kuvauksissa on lämmin sävy ja positiivinen pohjavire. Niissä keskitytään arkisen yhteiselon muotoutumiseen erilaisten kulttuurien kohdatessa. Sodan uhalla ja arjella ei ole näissä muistoissa sijaa.

Faina Miettinen muistelee petsamolaisten saaneen hakea ruokaa saksalaisten kenttäkeittiöltä. Suomalaisviranomaisilta saadut korttiannokset olivat niin pieniä, etteivät siviilit niillä pärjänneet.⁶¹⁰ Muisto antaa viitettä siitä, kuinka merkittävänä saksalaisten apua on voitu pitää. Historioitsija Jukka Nyysönen huomauttaa, että ”[s]aksalaisten muonalla estettiin suorainen nälänhätä”, sillä vuosina 1941–1944 elintarviketilanne oli todella heikolla tolalla.⁶¹¹ Otto Taivalantti pohtiikin: ”[I]liman saksalaisia meillä ois ollu monta kertaa vaikeuksia.” Tällä hän viittaa ansaitsemiinsa tienesteihin ja saamaansa ruokaan, jota saksalaiset antoivat perheelle vietäväksi. Hänen mukaansa saksalaiset ymmärsivät ja näkivät perheen tilanteen:

Ja kävihän ne saksalaiset kattomassaki sitä mejän elämisen tilaa ja hämmästellemässä. Mutta ku ei, Suomen valtiohan ei. Siellä oli Salamijärvellä semmonen [suomalainen] sairaanhoitaja, joka kävi aina, oliko se kerran viikossa vai oliko

607 Helmikuussa 1944 kaikenlainen vaihtokauppa ja lahjoitukset kiellettiin. Tämän tarkoituksena oli vähentää Saksan armeijan omaisuuden väärinkäyttöä ja siihen kohdistunutta välinpitämättömyyttä. Junila 2000, 142, 305–327.

608 Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016; Otto Taivalantti, haastattelu 31.8.2017; H3, haastattelu 21.6.2016; Toini Väänänen ja Irma Innasen haastattelu (Innanen [s. a.]); TSH7 ja TSH8, haastattelu 5.1.2016; Vuononvirta 2018, 27. Sitaatti TSH3:n haastattelusta (2.2.2015). Vastaavista muistoista muualta Pohjois-Suomesta ks. Junila 2000, 323–324.

609 Soini 1997, 241; Tuulia Koskinen *Iltä-Sanomien* Evakot-erityislehden haastattelussa (Juonala 2015, 26–27); TSH2, haastattelu 4.1.2016; TSH3, haastattelu 2.2.2015. Ks. myös Junila 2000, 297, 340.

610 Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016. Ks. myös Junila 2000, 296–297.

611 Nyysönen 1999, 637. Nyysönen viittaa tilastotietojen lisäksi Holstiin (1990), Lehtolaan (1994) sekä Erno Paasilinnaan (1983).

se peräti kaks kertaa viikossaki nii saatto käyvä sitä mejjän pesää kattomassa ja sitä vointia, että miten siellä eletään [...] hoitoa niille anto, niillä oli aina lääkkeitä ja semmosia [...] kai se äiti sai sieltä jotain apuva aina [...].⁶¹²

Taivalantin näkemyksen mukaan saksalaiset ymmärsivät heidän tilanteensa sekä ruoan ja tienestien tarpeen paremmin kuin Suomen valtio ja pystyivät vaikuttamaan asiaan konkreettisemmalla tavalla. Tämä siitähän huolimatta, että suomalainen sairaanhoitaja kulki auttamassa heidän perhettään. Faina Miettinen puolestaan ei osoittanut valtiota kohtaan kritiikkiä sodanaikaisen ruoka- tai kansanhuollon suhteen, mutta sekä Miettisen että Taivalantin haastattelusta hahmottuu tulkinta saksalaisavun suuresta merkityksestä.

Unto Kusminin *Lapin Kansan* haastattelusta välittyy moniulotteinen kokonais-tulkinta Petsamon saksalaisajasta. Kusmin oli 3-vuotias syksyllä 1944 eikä hänellä ole juuri omakohtaisia muistoja Petsamosta. Haastattelusta hahmottuuakin näkemyksiä, jotka ovat muotoutuneet vuosien varrella muilta ihmisiltä kuullun ja muualta luetun ja omaksutun tiedon perusteella:

– Voi sanoa, että meitä siviilejä pidettiin siellä jonkinlaisina ihmiskilpinä. Nikkeli oli saksalaisille niin tärkeä paikka, ettei sitä haluttu helpolla luovuttaa. Meidän perheen elämä oli aivan hyvää aikaa, vaikka sota varjosti kaikkea. Saksalaisten sotilaiden kanssa pärjättiin hyvin, kun he halusivat olla väleissä paikallisten kanssa.⁶¹³

Kusminin muistelmassa on sodan uhkaa ja ihmiskilpiä mutta samalla hyvää yhteiseloa saksalaisten kanssa. Siitä välittyy myös jälkikäteen muodostunut tulkinta siitä, kuinka heikossa asemassa siviilit olivat.

Muistoissa on myös tummempia sävyjä, joissa sota on läsnä eivätkä saksalaiset olleet ystävällisiä ja huomaavaisia. Saksalaiset saattoivat kohdella sekä omiaan että vankileireillä olleita venäläisiä varsin kovakouraisesti ja teloittaa karkureita ja vakoojia.⁶¹⁴ Saksalaisten vankileirejä tutkinut Lars Westerlund arvioi Petsamossa olleen vuoden 1941 lopussa vähintään 1500 neuvostosotavankia noin kymmenellä eri sotavankileirillä. Osa leireistä oli niskoitteleville sotavangeille ja saksalaisille sotilaille tarkoitettuja rangaistusleirejä. Petsamossa oli myös ainakin yksi suomalaisten vankileiri ja yksi suomalaisten vartioima saksalaisten vankileiri. Westerlund viittaa kirkkoherra Yrjö Rämeen, kirjailija Erno Paasilinnan, kirjai-

612 Otto Taivalanti, haastattelu 31.8.2017. Historitoisija Marianne Junila (2000, 99) huomauttaa Rüfin (1956) ja Wiesbauerin (1963) muistelmien perusteella Lapin ja Petsamon olosuhteiden olleen ”ikävä yllätys” saksalaisille, jotka kokivat Petsamon olot lohduttomiksi.

613 Unto Kusmin *Lapin Kansan* haastattelussa (Peltari-Heikka 6.12.2017).

614 Otto Taivalanti, haastattelu 31.8.2017; Seurujärvi, V. 1999, 46; TSH2, haastattelu 4.1.2016; Vuononvirta 2018, 28–29. Ks. myös Junila 2000, 301.

lija Tuulikki Soinin sekä salmijärveläisen Pirjo Oksmanin tietoihin saksalaisten omilleen antamista kenttätuomioista ja toimeenpanemista teloituksista. Oksman kertoo saksalaisten rangaistusvankien varastaneen ruokaa ja tulleen siitä syystä teloitetuksi.⁶¹⁵

Nälkäiset vangit olivat halukkaita käymään vaihtokauppaa petsamolaislasten kanssa: leipäpalaa vastaan sai puisia leluja. Otto Taivalantin mukaan saksalaiset eivät estelleet kaupantekoa vaikka olivat perillä siitä mitä tapahtuu. Toinen haastateltava kertoo vartijan puuttuneen tilanteeseen siinä vaiheessa, kun vangit tappelivat ruoan päältä, ja lyöneen näitä aseenerällä:

TSH2: Se oli jotenki meistä lapsista hirveätä, että toista lyyään. Niin siinä ne [*vartijat*] käytti niitä vissiin saunassa [...] ja kyllä ne raukat oli niin kurjassa, niin kurjassa [*laibassa kunnossa*], että kyllä se on se vangin osa aina...⁶¹⁶

Kaikki paikalliset eivät pitäneet saksalaisten läsnäolosta. Eräs talvisodan aikaisesta lyhyemmästä evakosta kotiin palanneen perheen lapsi kertoo, että oli kamalaa kun ”joka kannon nokassa istu kuule niitä vieraita sotilaita”. Haastateltava koki esimerkiksi epäoikeudenmukaisena sen, että saksalaiset ottivat koulun käyttöönsä, jolloin lasten täytyi värjötellä kylmissä parakeissa.⁶¹⁷ Suhtautuminen saksalaisiin ei kuitenkaan ollut näin yksipuolinen. Sama haastateltava kuvailee erästä vanhempaa saksalaista oikein mukavaksi ja muistelee tällä olleen tapana tuoda lapsille makeisia.⁶¹⁸

Hän suhtautuu ymmärtäväisesti myös saksalaissotilaiden ja suomalaisnaisten välisiin suhteisiin:

TSH1: Ja sitte sanottii, että suomalaiset naiset oli niitte saksalaisten kanssa. No kuule, eihän siinä mikään jos nuori nainen rakastuu johonki, eihän se mikkää kumma ole. [...] Kaverit oli kaikki so’assa ja... Mutta sattuhan siinä tietenki sillä tavallaki, että naimisisa olevat ihmiset, että on niitä semmosia, mutta ainahan sitä sattuu.⁶¹⁹

615 Westerlund 2008, 60, 88–89, 113, 117, 165–166, 171–172. Ks. myös Soini 1997, 213, 236–238, 303, 323–324. Sotavankileirejä Westerlund listaa olleen Liinahamarissa, Peuravuonossa, Nurmensäätissä, Kap Romanowissa (saksalaisten rannikkotyöstöasemalla), Parkkinassa, Näsykässä, Titowkassa, Ylä-Luostarissa, Kolosjoella, Salmijärvellä, Nautsissa ja Jäniskoskella (2008, 303–304). Kirjoitusasut Westerlundin tutkimuksen mukaan.

616 Otto Taivalanti, haastattelu 31.8.2017; TSH2, haastattelu 4.1.2016. Ks. myös Soini 1997, 319–320. Vangeista ja vaihtokaupoista ks. myös Pietikäinen-Lahtivirta 2019, 28.

617 TSH1, haastattelu 30.1.2015. Nikolai Mosorin (2007, 50) puolestaan muistelee, että jatkosota katkaisi koulunkäynnin kokonaan sillä saksalaiset ottivat koulurakennuksen käyttöönsä. He rakensivat sitten koulun Parkkinassa, jossa lapset kulkivat kevääseen 1944 saakka.

618 TSH1, haastattelu 30.1.2015.

619 TSH1, haastattelu 30.1.2015.

Marianne Junila on havainnut, että aikalaiskäsitykset suomalaisten ja saksalaisten välisistä suhteista olivat siveellisen ankaria. Jälkeenpäin muistelijat suhtautuivat tapahtumiin ymmärtäväisesti. Lisäksi suomalaissiviilit suhtautuivat tapahtumiin suomalaisotilaita ymmärtäväisemmin. Aikanaan käyty moraalikeskustelu kuitenkin paheksui naisia ”jotka siveettömyyttään tai sinisilmäisyyttään, mutta kuitenkin liian helposti antautuivat vieraille”.⁶²⁰ Sodanjälkeisessä Euroopassa saksalaisten kanssa läheisissä suhteissa olleita naisia paheksuttiin laajalti.⁶²¹ Saksalaisia oli ohjeistettu käyttäytymään ”esikuvallisesti” ja kunnioittamaan suomalaisten siveyskäsitteitä, joita kuvattiin ankariksi. Avioliitot olivat mahdollisia, mikäli morsian katsottiin arjalaiseksi. Saksalaisten sotilaiden ja suomalaisnaisten väliset suhteet eivät kuitenkaan olleet toivottavia, sillä saksalaiset eivät nähteet vierasmaalaisten naisten kykenevän kasvattamaan lapsia saksalaisiksi.⁶²²

Osan saksalaisista muistellaan olleen käytökseltään ylimielisiä, jopa töykeitä, röyhkeitä ja omavaltaisia.⁶²³ Yhteenotoiltakaan ei siten välttytty. Matti Hepoaho muistelee *Inarilaista*-lehden haastattelussa isänsä olleen valmis sanomaan saksalaisille vastaan. Kerran saksalaiset olivat ajaneet perheen lapset ulos saunasta päätäkseen itse lauteille. Hepoahon isä ei ollut tästä pitänyt vaan antanut ”remelillä päin märkien jätkien selkää”. Sanomalehdessä esitetään Hepoahon muisteluksesta yhteenvedona seuraavaa:

Konfliktit jäivät tälle tasolle, sillä pakko oli kuitenkin tulla toimeen keskenään.⁶²⁴

Kyse voi olla toimittajan muotoilusta, mutta Hepoahon haastattelusta saa sen käsityksen, että kaikkien yhteiselo saksalaisten ja petsamolaisten välillä sujui hyvin. Myös Rauni Lampelaa on haastateltu *Inarilaista*-lehden. Lampelan julkaistussa muistossa ja haastattelussa korostuu näkemys, etteivät kaikki saksalaiset käyttäytyneet asiallisesti ja että saksalaispölyllisyys oli ankara myös omiaan kohtaan. Lampela kertoo isänsä yllättäneen saksalaisia sotilaita perheen navetasta epämääräisissä puuhissa:

[S]iellä pari saksalaista häärii lehmän peräpäässä sitä härnäämässä. Mitä lie-nevät sinne työntäneet. Isähän meni soittamaan saksalaisten päällepäsmärille ja ne saksalaiset haettiin sitten pois. Saksalaisten hakija näytti mennessään

620 Junila 2000, 156–160. Vrt. Tuomaala, R. 2008, liite 2, sivu 16: saksalaiselle raskaaksi tulleen petsamolaisnaisen äiti suhtautui tyttärensä ymmärtäväisesti.

621 Heineman 1996, 380–382; Stańczak-Wiślicz 2021, 64–67.

622 Junila 2000, 140, 143.

623 IKÄ, IKH, TI: Kristian Portti (s. a.) Toisen maailmansodan tapahtumia Petsamossa; Siltakoski 2008, 460; Soini 1997, 226, 247, 299.

624 Matti Hepoahon haastattelu *Inarilaisessa* (Peltomaa 30.8.2017).

isälle mikä lehmien hännääjien kohtalo tulee olemaan. Se kohtalo oli ”niks ja naks”.⁶²⁵

Saksalaiset jakoivat kuolemanrangaistuksia omilleen hyvin matalalla kynnyksellä. Suomalaiset pitivät rangaistuksia usein kohtuuttomina, eikä heidän oikeustajunsa aina kohdannut saksalaisten kanssa.⁶²⁶ Saksalaisjoukkoja toki ohjeistettiin ylläpitämään hyviä suhteita paikallisväestöön, ja rosvoukseen syyllistyneitä saksalaisia uhkasi kuolemanrangaistus.⁶²⁷ Sodan pitkittyessä sekä suomalaiset että saksalaiset alkoivat väsyä. Sodan käänneet loivat tappiomielialaa ja masennusta jo valmiiksi alkuloisten, kotejaan ja läheisiään ikävöivien saksalaisten parissa. Suomalaissiviilien ja saksalaisten välisiltä rikoksilta, yhteenotoilta ja kahinoilta ei välttytty. Petsamossa tehtiin enemmän rikosilmoituksia saksalaisten sotilaiden tekemisistä kuin muualla Pohjois-Suomessa.⁶²⁸ Petsamolaismuistitiedossa, kuten lappilaismuistitiedossa muutoinkin, on runsaasti lämpimiä muistoja saksalaisista.

Sota-ajan uhkaa ja arkea

Sota on poikkeustilanne, jonka pitkittyessä ihmiset pyrkivät sopeutumaan uusiin olosuhteisiin. Omanlaisensa arki alkaa muotoutua, vaikka sota herättää ihmisissä huolta ja ahdistusta.⁶²⁹ Sota-ajan muistoissa on mukana *subjektiivista maailmasuhdetta ja personaallista kerrontaa*. Tuulikki Soinin sota-ajan päiväkirjamerkinnöissä kerrotaan sota-ajan arjesta perheen pihapiiriin asettautuneiden saksalaisten keskellä. Soini oli tuolloin jo pikkulotta-toiminnassa mukana. Hän seurasi saksalaisten toimia tarkasti, ystävyystyi ja tutustui heistä osan kanssa ja näki, kuinka suuria määriä kaatuneita sotilaita haudattiin Parkkinan sotilashautausmaalle. Sodan kumu kantautui asukkaiden korviin ja ilmapommituksia varottiin. Päiväkirjamerkinnät ovat osin aikalaislähteitä, osin jälkikäteen julkaistavaksi toimitettua muistitietoa. Merkinnät viestivät surua, sodan painostavuutta mutta myös yksittäisiä ilon ja onnen hetkiä ja kanssakäymisiä muiden petsamolaisien ja sukulaisten kanssa. Matka saksalaisten rakennuttamassa ilmaratavaunussa on jäänyt Soinille mukavana tapauksena

625 Rauni Lampelan haastattelu *Inarilaisessa* (Peltomaa 2017, 173). Kirsi Kuusikon (1996, 455–456) mukaan suomalaiset tekivät rikosilmoituksen neljästä eri tapauksesta, jossa saksalaiset sekaantuivat eläimiin Petsamossa. Tapauksia on toki voinut olla enemmänkin kuin on tullut viranomaisten tietoon. Kuusikko kirjoittaa: ”Toista tapausta ei saatettu alkuun edes ollenkaan suomalaiselle poliisille tiedoksi, vaan ainoastaan saksalaiselle sotapoliisille. Asiasta ilmoitettiin vasta kolmannen tapauksen yhteydessä, kun uusi sekaantumistapaus oli sattunut samassa navetassa kuin aikaisempikin.” Kyse voi olla juuri Lampelan muistelemasta tapauksesta, mutta ainakaan Kuusikko ei mainitse mitä seuraamuksia saksalaisille teoista oli.

626 Junila 2000, 145–146. Poron ampumisesta eli siviiliväestön omaisuuteen kajoamisesta saattoi saada kaksi kuukautta vankeutta. Suomalaissiviilin ampumisesta saattoi selvittää seuraamuksitta, jos tapahtuma nähtiin sotilaskunnian puolustamisena.

627 Junila 2000, 136–138.

628 Junila 2000, 188–197, 214. Petsamon rikollisuudesta saksalaisaikana ks. Kuusikko 1996, 405–462.

629 Vrt. Näre, Kirves & Siltala (toim.) (2010). Muistitiedosta ks. Mustonen S. 2010, 62.

mieleen.⁶³⁰ Nuoremmat muistavat ja kertovat sotavuosista tiiviimmin. Esimerkiksi Unto Kusmin pohtii *Petsamolaista*-lehden kirjoituksessaan:

Elin luultavasti sota-ajan lapselle luonnollista elämää. Onneksi lapsen mieli on sopeutuvainen eivätkä nämä asiat jääneet sen enempää mieltä painamaan.⁶³¹

Kusmin oli kolmevuotias, kun Petsamo evakuoitiin syksyllä 1944, eikä hänellä vaikuta olevan juurikaan omakohtaisia muistoja Petsamosta. Eero Ranta puolestaan muistelee, miten hän otti lapsena, nelivuotiaana, vastaan tiedon jatkosodasta:

Tieto sodan uudelleen syttymisestä sai mieleni käsittämättömään myllerrykseen se oli pahan mielen, vihan ja uhman sekoitusta. Se ilmeni uhmakkaana totisuutena. Tuohon aikaan ei miehen ollut soveliasta itkeä, vaikka olikin vasta nelivuotias.

On järkyttävää kun lapsuus katkeaa näin nuorena julmasti ja hymyt hyytyy. Tilalle tulee mieltä liikuttavissa tilanteissa vihainen ilme peittämään pinnan alla polttavan tuskan.⁶³²

Rannalle tieto jatkosodan syttymisestä aiheutti voimakkaan negatiivisia tunteuksia, joita hän kuitenkin kuvaa pyrkiensä tukahduttamaan. Toisin kuin Kusminille, Rannalle sota-ajan elämä ei ollut luonnollista. Hänelle jatkosodan syttyminen oli myös murroskohta, lapsuuden loppu. Sotavuodet hahmottuvatkin suomalaisessa muistitiedossa ja kerronnassa aikana, jolloin jotain murtui, katkesi ja päättyi.⁶³³

Jatkosodan alettua ihmisten oli jatkettava elämäänsä erilaisten askareiden parissa, koska ruokaa ja muutakin elantoa oli jostain saatava. Osa niistä oli erikoisempia, sota-ajan mahdollistamia askareita, kuten saksalaisille työskentelemistä. Osa taas arkisempia, eli ikään kuin paluuta elämään ja niihin tapoihin, joita Petsamossa oli ollut ennen sotaakin. Kirill Sergejeffin kalastajaperheessä tämä tarkoitti sitä, että merelle oli päästävä, vaikka venäläisten hävittäjät ja tykistöt häiritsivät niin kalastusta kuin kalastajiakin ampumalla veneisiin reikiä.⁶³⁴ Myös monissa muissa petsamolaisten lapsuusmuistelmissa kerrotaan sodan uhan läheisyydestä ja eräänlaisesta arkisuudetakin. Sota oli epävarmuuden aikaa, johon kuului pommituksia ja ilmatulituksia.⁶³⁵

630 Soini 1997.

631 Kusmin 2015, 84.

632 Ranta, E. 2013, 66–67.

633 Evakkomuistelmista ks. esim. Mustonen S. 2010, 61, 63; Tuomikoski & Tiilikainen 2019, 53–55 (Senja Pyykkö: ”Opintie katkesi” ja Saimi Jokiaho: ”Yhteys katkesi”) ja kokoavasti lapsuuskokemuksista talvi- ja jatkosodassa Ormio & Porio 2001.

634 Sergejeff 1998, 109–153.

635 Kumpula 2009; Pekkanen 2014, 82; Pietikäinen-Lahtivirta 2019, 27–28; Räinen 2014, 75–77; Seurujärvi, E. 2004, 57; TSH1, haastattelu 30.1.2015. Myös Siviä Leskinen (2011, 13) muistelee Näsykän pommituksia, tosin kirjoitus ei paikanna onko kyse talvi- vai jatkosodan ajasta.

Tuulikki Soini muistelee, kuinka hänen isänsä osasi vaiston tai sisäisen käskyn komentamana poiketa lastensa kanssa reitiltä, jolle osui pommi. Näin perhe pelastui, mutta lapsia suojellut saksalainen sai kuolettavan sirpaleen mahaansa. Soini kertoo toisestakin vastaavasta pelastumisesta. Hän kertoo jääneensä kotiin eräänä iltana oudon tuntemuksen vuoksi, vaikka tarkoitus oli mennä rannalle kokemaan verkot. Kotona hänestä tuntui, kuin jokin näkymätön seinä olisi estänyt häntä menemästä keittiöön. Pian talo, eritoten sen keittiö, tuhoutui pommituksessa, ja maata vyöryi jokeen laajalta alalta. Soini sai kuitenkin pelastettua pikkuveljensä ja koiran talosta.⁶³⁶ Vastaavia pelastumiskertomuksia kerrotaan muuallakin Suomessa sota-ajan tapahtumiin liittyen.⁶³⁷

Osalle on jäänyt pommituksista pysyviä pelkoja, tai ilmataistelut ovat varhaisimpia muistoja Petsamosta.⁶³⁸ Suomalaislapsilla on runsaasti vastaavia sota- ja tunne-muistoja.⁶³⁹ Ilmari Kaarninen kertoo juosseensa hiekkarannalla leikkikavereidensa kanssa pakoon pommikoneen konekiväärisuihkua ja erään suomalaisen sotilaan opettaneen hänelle ja muille pojille käsikranaatin purkamista veden alla.⁶⁴⁰ Osalle lapsista sota-aika oli tavallisuudesta poikkeavuudessaan mieltä kiehtovaa aikaa:

TSH2: Eihän lapsi osannu muuta ku että oli jännittävää.⁶⁴¹

Kirill Sergejffin muistelma jatkosodan ajasta Petsamossa etenee pääasiassa ka-lastuksen ja muun elannonhankinnan kuvauksena. Hän kertoo lyhyesti myös paikallisväestön ja saksalaisten sotilaiden välisistä kohtaamisista. Tiukoista paikoista venäläisten tulituksen keskellä on muutamia kuvauksia, mutta muista sota-ajan realiteeteista hän kertoo niukasti:

Saimme tiedon Rikun kaatumisesta. Se oli kova isku hänen perheelleen ja vanhemmilleen, mutta myös hänen tuttaville, hänet kun tunnettiin rehtinä, ahkerana, hauskana ja ennenkaikkea itseltään vaativana ihmisenä.

636 Soini 1997, 264–265, 282–286, 290. Ks. myös Maire Mikkosen laatima ainekirjoitus vuodelta 1943, jonka Kalevi Mikkonen on julkaissut Tuomo Korteniemen toimittamassa teoksessa *Murtunut unelma Petsamossa* (Mikkonen K. 30.5.1994/2019, 308–309).

637 Kulttuuriantropologi Satumaarit Myllyniemi työstää väitöskirjaa otsikolla *Suomalaiset II maailmansodan yliluonnollisiksi tulkitut kokemukset vaikeana kulttuuriperintönä*, jonka lähdeaineistona hän käyttää Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoja sekä seuran muistitiedonkeruuta *Yliluonnollinen sota* (Keinonen 22.3.2018). Myllyniemi työsti väitöskirjansa ohella populaarin teoksen *Yliluonnollinen sota* (Myllyniemi 2021).

638 Auli Peltoperä *Lapin Kansan* haastattelussa (Lavia 16.7.2016); Tuulia Koskisen haastattelu *Ilta-Sanomien* Evakot-erityislehdessä (Juonala 2015, 26); TSH1, haastattelu 30.1.2015. Ks. myös Savolainen U. 2015, 119–120. Vrt. Katri Vuori *Lapin Kansan* haastattelussa (Lavia 16.7.2016); Vuori muistaa nähneensä miten yksi lentokone ammuttiin alas, mutta tunnemuistoa, pelkoa, hänelle ei ole tästä jäänyt.

639 Riutamaa 2018, 155.

640 Ilmari Kaarninen *Lapin Kansan* haastattelussa (Lavia 16.7.2016).

641 TSH2, haastattelu 4.1.2016.

[...] Olimme Iivon kanssa molemmat tilaisuudessa [sankarihautajaisissa]. Samalla sain tiedon vanhimman veljeni vaimon ja heidän ainoan lapsensa, kuusivuotiaan pojan joutumisesta venäläisen sotilasjoukon hyökkäyksen uhreiksi.

Heidän hautajaisensa olisivat seuraavana sunnuntaina. Iivo lähti maanantaina pyyntipaikalle ja minä jäin kotiin viikoksi tekemään uusille vainajille valkoiset ristit.⁶⁴²

Sergejeffin kuvaus on sisällöltään harvinainen petsamolaismuistitiedon joukossa. Sodan uhreista on vain vähän mainintoja, ja muutenkin tunteita herättäviin tapahtumiin otetaan etäisyyttä raportoivalla kirjoitustyyllillä. Tuulikki Soini tosin kertoo niin sotilaiden kuin siviilienkin kuolemista päiväkirjamerkinnöissään.⁶⁴³

Myös partisaaniuhka⁶⁴⁴ oli läsnä ja sen takia kolttia siirreltiin lähemmäksi maanteitä, kuten Matti Sverloff kirjoittaa muistelmateoksessaan *Suenjelin saamelaisten perintö*.⁶⁴⁵ Onkin hyvä muistaa, että vaikka petsamolaismuistitieto korostaa kahta evakkomatkaa – talvi- ja jatkosodan evakkoja – niin pienempiä evakuoiteja ja väestönsiirtoja on ollut useita, ja ne ovat koskeneet vain osaa petsamolaisista.⁶⁴⁶ Petsamon luostarista lähetettiin syksyllä 1942 rippi-isä Varsofoni Valamoon tiedustelemaan, josko Petsamon veljestö voisi liittyä Valamon veljestöön. Veljestöä ei kuitenkaan evakuoitu, luostarin sakraali- ja arvoesineet kylläkin Kuopioon saman vuoden lokakuussa. Jonkin ajan kuluttua Petsamossa 40 vuotta asunut 65-vuotias munkkidiakoni Leonid matkusti omatoinisesti Valamoon ja selosti tilannettaan kirkollishallitukselle anoen Valamosta turvapaikkaa, joka hänelle myönnettiin. Elämä Petsamossa oli käynyt sota-aikana ”vaikeaksi ja mahdottomaksi” pyhän kirkon sotilasmajoituskohteeksi menettämisen myötä, mikä hankaloitti munkkien arkielämää ja kirkollista elämää. He asuivat ahtaasti ja joutuivat toimittamaan jumalanpalvelukset asuintiloissa sekä kuuntelemaan sotilaiden ”monipäisiä meluisia illanviettoja”, joihin liittyi laulua, tanssia ja naisia. ”Kaikki on pakko kestää ja tulla toimeen, sillä mihinkään ei ole menemistä eikä minkäänlaista pakotietä liioin”, Leonid kirjoittaa.

642 Sergejeff 1998, 133.

643 Ks. esim. Soini 1997, 235, 238, 248, 255, 263, 272, 296, 308–309.

644 Partisaanien uhrien elämäkulusta ja petsamolaisista Lyylistä, Hilmasta ja Leevistä ks. Tuomaala, R. 2008.

645 Sverloff 2003, 132–133, ks. myös Lehtola 1999, 163. Partisaaneista kertoo myös Kirsti Tuomiranta (2004, 13–14). Hän oli herännyt eräänä syyskuuisena yönä 1944 ja nähnyt ”ryssän” pään ikkunassa. Tuomiranta kertoo venäläisen yrittäneen avata ovea. Aamulla oli käynyt ilmi, että taloon oli yrittänyt neljä venäläistä partisaania mutta oven haka oli pitänyt. Tuomirannan äiti oli tosin todennut, että jos ovea olisi vielä kerran yritetty avata, haka olisi pettänyt. Tuomiranta pohtii: ”Ehkä Korkein suojele ja varjele meitä?” Myös TSH1 kertoi haastattelussa (30.1.2015), että heille ei sattunut sodassa vahinkoja sillä heillä oli varjelus – tosin ”en tiijä mikä varjeli mutta varjeli kuitenkin”. Tuomirannan ja TSH1:n kertomukset heijastelevat laajempaa korkeimman suojelukseen ja varjelukseen liittyvää kertomaperinnettä.

646 Ks. esim. Granroth, O. 2004b, 4; Korva 2004, 52–54; Tuomiranta 2004, 12–13.

Leonid kertoo useiden ilmapommitusten, joista osa tippui aivan hänen viereensä, järkyttäneen ja masentaneen häntä niin, että hän kadotti mielenrauhansa ja muuttui ”sairaalloisen hermostuneeksi”:

Sen tähden, peläten terveyteni ja järkeni heikentyvän entisestään sekä kärsimyskuolemaa, hankkiuduin viipymättä pois Petsamosta päästäkseni toistaiseksi turvaan Valamoon.⁶⁴⁷

Jukka Nyysösen mukaan väestönsuojeluviranomaiset päättivät touko–kesäkuussa 1941 evakuoida Salmijärvelle noin 200 petsamolaisista läheisistä kylistä kuten Liinahamarista, Trifonasta, Parkkinasta ja Näsykästä. Tämän osalta muistitieto eroaa sen suhteen, minkä aikaa ihmiset muistavat olleensa evakossa. Lempi Korvan mukaan evakkoa kesti viikon tai pari, Kirsti Tauriainen muistelee perheen olleen Salmijärven Jäkälävaarassa pari–kolme viikkoa, kun taas Faina Miettinen kertoo perheen olleen Salmijärvellä pari kuukautta.⁶⁴⁸ Rannan perhe puolestaan siirrettiin kodistaan pommitusuhan vuoksi Tornioon.⁶⁴⁹ Myös esimerkiksi Siltakosken perhe evakuoitiin Petsamosta jo vuonna 1941, 150 kilometrin päähän Rovaniemen suuntaan.⁶⁵⁰ Kansanperinteen arkistossa oleva kolttasaamelaishaastattelu osoittaa, että evakkomatka saattoi olla pitkä ja sisältää useita eri paikkakuntia. Haastateltava kertoo, että Moskovan ja Puskan kyläläiset evakuoitiin jatkosodan sytyttyä. Heidät vietiin ensin linja-autoilla Ivalon Paloselkään, jossa he olivat vuoden. Sen jälkeen heidät siirrettiin Törmäsen kylään, jossa he olivat taas vuoden. Sen jälkeen he olivat Vellivaarassa kolme kuukautta ja sen jälkeen kesän Kopperonkylässä. Syksyllä tuli ilmoitus, että seuraava kohde olisi Kalajoki.⁶⁵¹

Useat lähdöt ovat jättäneet erilaisia muisti- ja tunnejälkiä. Vuonna 1942 petsamolaislapsia evakuoitiin Sodankylän lastenkotiin. Sirkka Ellefsen kuvaa tuntojaan seuraavasti *Petsamolaisista*-lehdessä:

Taas oli uusi matka edessä. Ikävä ja itku tuli, kun piti jättää äiti, veljet ja sisko. En tiennyt silloin, että tämä matka oli alku elämälleni aivan vieraiden ihmisten kanssa.⁶⁵²

647 Kahla 2020a, 243–244.

648 Nyysösen 1999, 637, ks. myös nootin 15 tiedot Nyysösen artikkelissa; Tuomiranta 2004, 12–13; Korva 2004, 52; Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016.

649 Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016.

650 Siltakoski 2008, 462. Helga Siltakoskella oli tuolloin jo omia lapsia ja hän kertoo äitinsä palanneen Petsamon kotipaikkaan, jota saksalaiset pitivät hallussaan. Äiti oli tiedustellut, saisiko perhe omat huoneensa käyttöönsä, sillä heiltä alkoi loppua ruoka evakkopaikassa. Saksalaiset myönsivät luvan. Perhe asettui asumaan talon pienempiin huoneisiin ja he olivat Petsamossa aina syksyyn 1944 saakka.

651 KPA, Y 04485/1972.

652 Ellefsen 2007, 42.

Osalle petsamolaisista talvi- ja jatkosodan sekä välirauhan vuodet olivat jatkuvaa lähdön aikaa. Petsamolaisuistiedossa korostuu ”ensimmäinen evakko” vuonna 1939 ja ”toinen evakko” syksyllä 1944. Petsamolaiset ovat kuitenkin monipuolistaaneet tätä historiakuvausta kertomalla omista ja perheidensä evakkokokemuksista ja -matkoista ja siitä, miten heitä ei laisinkaan evakuoitu.

2.2 Pysyvä lähtö Petsamosta

Tyytymättömyys viranomaistoimiin

Jatkosota päättyi vuonna 1944 Suomen osalta syyskuun neljäntenä päivänä, Neuvostoliitto jatkoi sotatoimia viidenteen päivään saakka. Välirauhansopimus solmittiin syyskuun 19. päivänä Moskovassa. Tämä kaikki tarkoitti petsamolaisten osalta sitä, että heidän kotialueensa Petsamo luovutettiin kokonaisuudessaan Neuvostoliitolle. Lapin sota, jossa Suomi ajoi saksalaiset sotilaat Suomen rajojen ulkopuolelle, alkoi syyskuussa 1944 ja päättyi huhtikuussa 1945. Varsinaisesti sodan katsotaan alkaneen Tornion mairinnoususta mutta ensimmäiset laukaukset ammuttiin jo 28.9.1944 Pudasjärven lähellä. Sodan katsotaan päättyneen 27.4.1945 jolloin saksalaiset oli internoitu Pohjois-Suomesta.⁶⁵³

Pohjois-Suomen evakuointi oli aloitettu jo kesällä 1944 Seitajärven ja Lokan kylien jouduttua partisaani-iskujen kohteeksi. Pohjoisinta Suomea, siis 68. leveyspiirin pohjoispuolista aluetta, evakuointikäsky laajennettiin koskemaan kun rauhansopimuksen ennakkoehdot oli hyväksytty 4.9.1944.⁶⁵⁴ Kuolan niemimaan tutkijana tunnetun Leif Rantalan mukaan Petsamoon jäi vuonna 1944 kaikkiaan noin 400 henkeä ”enemmän tai vähemmän vahingossa” venäläisten vangiksi. Rantala käy muutaman ihmisen vaiheita läpi Petsamon Vaarlamansaarta käsittelevässä artikkelissaan.⁶⁵⁵

Petsamon evakuoinnista on kirjoitettu ja puhuttu useissa yhteyksissä tavalla, joka osoittaa tyytymättömyyttä⁶⁵⁶ valtiovallan toimia kohtaan: kyse on *institutionaalisesta kerronnasta* ja *sosiaalisesta maailmasubteesta*. Kuten talvisodassa, kaikkia petsamolaisia ei nytkään ehditty evakuoida. Anja Sarre kertoo omakustanteisessa muistelmateoksessaan *Petsamosta Siperiaan* perheensä vaiheista. Sarren äiti piti puhelinkeskusta Petsamossa, ja viranomaiset määräsivät, ettei perhe voisi lähteä

653 Kulju 2013, 70, 341; Lähteenmäki 2007, 163; Tuominen, Ashplant & Harjumaa 2021, 5. Lapin sodasta tarkemmin ks. Ahto 1980.

654 Nyssönen 1999, 639. Muonio sijoittuu 68. leveyspiirille. Nyssönen viittaa evakuointia käsittelevässä kappaleessaan Ahtoon (1982), Holstiin (1990), Tarkkaan (1992) sekä Ursiniin (1980). Ks. myös Tuominen, Ashplant & Harjumaa 2021, 5.

655 Rantala, L. 2011, 70–72.

656 Vrt. esimerkiksi Etto (toim.) 1977, jossa ei esiinny samanlaista viranomaiskriittikää. Kyse voi olla myös Jorma Eton toimitustyöstä.

evakkoon ennen kuin joku hakisi laitteet pois. Tämän vuoksi perhe jäi neuvostotilaiden keskelle Petsamoon. He asuivat vuoden verran kotonaan, mutta sitten heidät komennettiin alueelta pois. Perhe päätyi Etelä-Siperiaan Mesduretšenskin hiilikaivoskaupunkiin.⁶⁵⁷ Sarren omakustanne alkaa runolla ”Kaikessa rauhassa”:

Kotoisin Petsamosta
ja Venäjälle jäin.
Se oli sodan sotkua,
sanokaa muuta vain.

Ei ollut minun syyntä,
viranomaisten vain.
Kun raja meni kiinni,
rajan taakse mä jäin.⁶⁵⁸

Sarren ensimmäisessä persoonassa etenevä runo syyttää suoraan viranomaisia: evakuointi ei edennyt kuten olisi pitänyt. Pehmeämmällä tavalla näkemyksensä samasta aiheesta esitti Niilo Koskela vuonna 1989 pitämässään juhlapuheessa osana petsamolaisten kesätapaamista Ivalossa. Koskela näki Petsamon siviilien joutuneen sodan jalkoihin, koska viranomaisilla oli kohtalokkaaksi osoittautunut ”usko rauhan säilymiseen”.⁶⁵⁹ Myös Erno Paasilinnan tapa kertoa evakuoinnista on aiemmasta kirjoitustavasta poiketen yllättävän säyseä ja luonteeltaan enemmän selostava kuin kantaottava. Aihetta käsittelevän luvun alussa hän tyytyy toteamaan:

Petsamon toinen evakuointi sujui entiseen tapaan, siinäkin mielessä että väestö joutui taas melkein omin avuin suoriutumaan matkalle.⁶⁶⁰

Kärjekkäämmin evakuoinnista – ja laajemmin petsamolaisten asemasta ja kohtalosta – ovat kirjoittaneet Petsamon siirtoväki ry:n edustajat. Yhdistys perustettiin Kalajoella 17.7.1945 ”ajamaan siirtoväen oikeutettuja vaatimuksia kaikissa virastoissa”, kuten Mikko Melamies siteeraa yhdistyksen perustamiskirjaa.⁶⁶¹ Yhdistyk-

657 Sarre 2001, 8, 10.

658 Sarre 2001, 5.

659 Kesätapaaminen Ivalossa 8.-9.7.1989, 1989, 47.

660 Paasilinna, E. 1983, 412.

661 Melamies 2017, 32–33. Myös Petso-Säätiön perustaminen paikantuu samoihin aikoihin ja olosuhteisiin. Marjaana Kamula-Kummun selonteko (2010) säätiön vaiheista perustuu oikeusministeriön ja säätiön asiakirjoihin. Kamula-Kummun yhteenedon mukaan Petso-säätiö oli perustettu vaalimaan petsamolaisten ja heidän jälkeläistensä ”keskuudessa yhteenkuuluvaisuuden henkeä sekä tukea ja edistää heidän henkisiä sosiaalisia ja taloudellisia pyrintöjään”. Säätiön varat koostuivat Petsamon kunnan rahoista, noin kolmesta miljoonasta silloisesta markasta, jotka sisäasiainministeriö päätti luovuttaa säätiön käyttöön. Säätiön toiminta herätti kuitenkin epäilyksiä ja kysymyksiä esimerkiksi jääviydestä ja avustusten jakoperiaatteista. Säätiön eri tehtävissä oli samoja ihmisiä, jotka myönsivät itselleen vastuuvapauden. To-

sen taustalla on Kalajoella lokakuussa 1944 pidetty siirtoväen yleiskokous, jossa joukko petsamolaisia valittiin pitämään petsamolaisten etuja esillä eri yhteyksissä. Tilaisuuteen osallistui noin 200 petsamolaista.⁶⁶² Vastaavia etujärjestöjä, joiden parissa muisteltiin menetettyä kotiseutua, perustettiin muuallakin sodanjälkeisessä Euroopassa.⁶⁶³

Valitut siirtoväki ry:n edustajat laativat helmikuussa 1945 *Lapin Kansassa* julkaistun 16-kohtaisen julkilausuman petsamolaisten olosuhteista. Seuraavassa kuussa sanomalehti uutisoi siirtoväen ja petsamolaisten huoltoon liittyvistä epäkohdista ja leväperäisyydestä.⁶⁶⁴ Melamies näkee etujärjestötoiminnan järjestäytymisenä ”epäoikeudenmukaisia päätöksiä tekevää järjestelmää vastaan”, joka pyrki rakentamaan yhteyksiä kokousten ja muiden tapaamisten avulla muihin evakuoituihin väestöryhmiin sekä ministeriöihin.⁶⁶⁵ Kuten edellä talvisotaa käsittelevässä luvussa on kerrottu, etujärjestötoiminnan aktiivit laativat vuonna 1950 *Petsamolais-muistio – Petsamolaisten musta kirja* -vihkosen. Se alkaa seuraavasti:

Kun petsamolaisten asioiden hoidossa on niin paljon laiminlyönti- ym. virheitä, jopa suoraan ilmeisiä väärinkäytöksiä, ovat allekirjoittaneet päättäneet julkaista ns. petsamolaismuistion, jotta viranomaiset, ja Suomen kansa saisivat tietää totuuden petsamolaisasioissa kaikessa alastomuudessaan.

Tätä muistiota moititaan ehkä liiallisesta jyrkkyydestä, mutta me petsamolaiset olemme saaneet sen käsityksen, että meidän asioitamme painetaan liiaksikin ”villasella” ja koettu karkeitakin virheitä ja laiminlyöntiä silitellä ja asiamme on jo Suomen valtiovallan viranomaisten taholta jätetty niin kestävämmälle pohjalle, että meillä petsamolaisilla ei ole *enään mitään menetettävää*. Päinvastoin tällä tosiasioiden paljastamisella meillä ehkä on mahdollisuus lopultakin saavuttaa joitakin tuloksia.⁶⁶⁶

sitteiden perusteella puheenjohtaja-rahastonhoitaja olisi lainannut säätiöltä itselleen neljännesmiljoonan. Muutenkin isoimmat lainat olisi myönnetty hallituksen tai hallitusneuvoston jäsenille. Tämä kaikki sai aikaan kantelukirjelmää, tarkistuksia, tuomioistuimen selvityksiä ja lopulta vankeustuomioitakin. Virallisesti Petso-säätiö lakkautettiin vuonna 1967 sen varojen loputtua.

662 Melamies 2017, 17.

663 Demshuk 2012b; Fisher 2017, 577; Glassheim 2015, 321; Moeller 2003, 153.

664 Petsamon siirtoväen luottamusmiesten julkilausuma, *Lapin Kansa* 24.2.1945 (allekirjoittajina K. Pääskylä, K. Raekallio, Alarik Portti, Juho Kurtti ja V. Jaatinen); Siirtoväen huollossa Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla suuria epäkohtia, *Lapin Kansa* 1.3.1945; Petsamon siirtoväen huollossa on esiintynyt luvattoman paljon leväperäisyyttä, *Lapin Kansa* 29.3.1945.

665 Melamies 2017, 20, 32, 39. Yhdistyksen perustamiskirjassa määritellään, että sen ”[t]arkoitus on olla kotiseudultaan siirtyneiden petsamolaisten keskeisenä yhdyssiteenä ja toimia heidän taloudellisen, sosiaalisen ja henkisen aseman tukemiseksi.” Käytännössä tällä tarkoitettiin petsamolaisten olojen parantamista erilaisten aloitteiden avulla, ohjauksen ja neuvonnan antamista, viranomaisten avustamista, erilaisten kokousten järjestämistä, julkaisu- ja toiminnan harjoittamista sekä kerho- ja kokoushuoneiston ylläpitoa. Lisäksi yhdistys harjoitti maataloutta ja perusti koneasemia.

666 *Petsamolais-muistio* 1950, 1. Kursivointi alkuperäistekstissä. Ks. myös Raekallio 1990b.

Petsamolais-muistion laatijat suhtautuivat korostetun kriittisesti valtion ja viranomaisten toimiin, tai pikemminkin toimettomuuteen syksyn 1944 evakon alla:

Elimme sota-aikaa ja sotatila-alueella, mutta emme jaksaneet nähdä tulevaisuuteen, uskoimme rauhan pian koittavan ja pääsevämme taas rauhassa jatkamaan työtämme kotiemme ja perheidemme ja lastemme tulevaisuuden turvaamiseksi.

Viranomaisilla oli täysi tieto tilanteen [*sodan*] kehittymisestä, mutta he eivät taaskaan aukaisseet sanaista arkkuaan, ja meitä pidettiin täysin pimeässä.

Huolimatta siitä, että meillä oli jo talvisodan evakuointikokemukset, ei niistä otettu oppia.⁶⁶⁷

Muistion laatijat rakentavat vastakkainasettelua pimennossa pidetyn mutta rauhantuloon luottavaisesti suhtautuneiden petsamolaisten sekä tietoa pimittäneiden ja työnsä laiminlyönneiden viranomaisten välille. Retorisesti kyse on siitä, että muistion laatijat pyrkivät osoittamaan lukijalle kuinka huonosti virkavalta on petsamolaisia kohdellut ja ottanut huomioon, jotta heillä olisi pohjaa esityksilleen petsamolaisten tilanteen kohentamiseksi.

Petsamolaismuistitieto ei kuitenkaan täysin vastaa muistion esittäjien väitteitä. Otto Taivalantti kertoo, että hänen käsityksensä mukaan ihmiset olivat hyvin varautuneita jatkosodan aikana ja epävarmoja tulevaisuuden suhteen. Myös Airi Heiskari kertoo äitinsä vanhempien päättäneen talvisodan evakon jälkeen, ettei heidän perheensä enää jäisi Petsamoon. Perheen isä uumoili, että uusi lähtö koitaisi pian.⁶⁶⁸ *Petsamolais-muistio* on hyvä esimerkki siitä, kuinka petsamolaiset ovat omiin tavoitteisiinsa pohjautuen pitäneet tiettyjä näkökulmia ja tulkintoja esillä tietyille lukijakunnalle. Kyse on *historiapoliitikasta* eli siitä, mitä missäkin yhteydessä ja tarkoituksessa tuodaan esille. Tämä virkavallalle ja valtiolle osoitettu kritiikki on muodostunut keskeiseksi osaksi petsamolaismuistitietoa laajemmalla tasolla.

Petsamolaisia muistion kirjoittajat pitivät nöyrinä ja alistuvaisina – tämän vuoksi ja suomen kieltä taitamattomina he eivät ole pitäneet vaikeuksiaan esillä. Järjestön aktiivien mielestä viranomaiset ovat olleet siinä käsityksessä, ”että mitään puutetta ei petsamolaisten keskuudessa ole olemassa”.⁶⁶⁹ Yhdessä *Petsamolaista-muistio* ja muistitieto välittävät kuvaa kohtuuttomien koettelemusten ja taitamattomien viranomaisten pariin joutuneista väestönosasta, jonka olisi korkea aika saada julkista tukea, apua ja huomiota.

⁶⁶⁷ *Petsamolais-muistio* 1950, 14.

⁶⁶⁸ Otto Taivalantti, haastattelu 31.8.2017; Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015.

⁶⁶⁹ *Petsamolais-muistio* 1950, 22.

Dramaattinen, koetteleva ja tunteikas evakkoonlähtö

Syksyyn 1944 liittyy petsamolaisuistiedossa monia tunteita, jotka välittävät *subjektiivista maailmasuhdetta* ja *personaallista kerrontaa*. Tieto rauhasta ja sen ehdoista, Petsamon luovuttamisesta, joka tarkoitti pysyvää lähtöä kotiseudulta, herätti järkytystä, synkkää mieltä, mielipahaa ja epäuskoa, kuten omia tuntojaan kuvailevat Helga Siltakoski Petsamo-antologiassa, Nikolai Mosorin *Petsamolaista*-lehdessä ja Kirill Sergejeff muistelmateoksessaan.⁶⁷⁰ Saamenkulttuurin tutkija Veli-Pekka Lehtola muistuttaa, että moni saamelainen uskoi Neuvostoliiton kanssa solmitun rauhahan myötä sota-ajan olevan ohitse. Tästä syystä evakkoon lähtö oli heille järkytys.⁶⁷¹ Kuten mainitsin talvisodan evakuointia käsittelevässä luvussa, historioitsija Pamela Ballinger havaitsi siirtolaisten ja pakolaisten korostavan narratiiveissaan pakkosiirtoon liittyvien tapahtumien dramaattisuutta. Ballinger näkee heidän rakentavan tällä tavalla kuvaa antamastaan uhrauksesta ja ylläpitävän toiveita kotiin paluusta.⁶⁷²

Salli Kajosmäki muistelee vanhempiensa tuntemuksia *Petsamolaista*-lehdessä. Talvisodan evakossa hänen äidillään oli uskoa ja toivoa jakaa muillekin evakoille. Syksyn 1944 evakuointi herätti äidissä kuitenkin katkeruutta, sillä evakkokyytiä piti odotella ja odotella. Kajosmäki kirjoittaa perheensä olleen kuin panttivankeja. Sota aiheutti pelkoa ja kauhua, joiden Kajosmäki näki vanhempiensa katseessa.⁶⁷³ Perheen evakkotaival jatkui Ylivieskasta Tervolaan. Siellä heidät asutettiin samaan taloon, jossa perhe oli ollut talvisodan evakossa:

Siellä tunsin turvallisuuden. Meidän mamma oli rauhallinen ja teki töitä talon emännän rinnalla.⁶⁷⁴

Evakuointeja koskeva muistitieto heijastelee näkemystä vahvoista petsamolaisista. Edellä tämä näkemys on liittynyt sotaa edeltävään aikaan ja arkeen Petsamon ankaran luonnon keskellä. Eräs haastateltava toteaa äitinsä todenneen, ettei auta itku markkinoilla kun tieto evakuoinnista tuli: ”Se oli semmonen vahva nainen. Että minusta ei olis kyllä siihen.”⁶⁷⁵

Petsamolaisuistiedon perusteella ihmiset lähtivät evakkoon vaihtelevin käsitksin evakuoinnin luonteesta:

670 Siltakoski 2008, 460; Mosorin, N. 2007, 50.460; Sergejeff 1998, 143. Muusta kuin petsamolaisesta muistitiedosta, ks. esim. Etto (toim.) 1977. Muistelijat eivät kerro samalla tavoin järkytyksestä. Epätietoisuutta ja huolta toki oli heidänkin keskuudessaan, mutta muistelmissa ei kerrota siitä mitä tunnelmia ja ajatuksia tieto evakkoonlähdestä aiheutti. Kyse voi olla Eton toimitustyöstä.

671 Lehtola 2012, 371.

672 Ballinger 2003, 49–50.

673 Kajosmäki, siskot rauha ja Aulikki avustivat 2011, 47.

674 Kajosmäki, siskot rauha ja Aulikki avustivat 2011, 48.

675 TSH1, haastattelu 30.1.2015. Myös muut Lapin evakot ovat muistelleet äitien vahvuutta ja merkitystä evakkoaikana, ks. esim. Harjumaa S. 1977, 48; Knuutila 1977, 51–58

TSH1: Sitte toisen so’an aikana [...] eihän sitä sillon tienny vielä, että kokonaan jouvutaan lähtemään.⁶⁷⁶

Elna Nelin ja Matti Hepoaho: Äiti ja varmasti muutkin aikuiset arvasivat, että Petsamoon ei ole enää palaamista.⁶⁷⁷

Faina Miettinen: Jollain tavalla sitä jo ymmärsi, ehkä sitä lähtemistä toisella tavalla. Ku mä muistan ku meillä oli semmonen kissa kun Peta, semmonen musta kissa. Ja me oltiin haudattu se sinne hiekkatörmään se kissa, ja me käytiin aina laittamassa sinne kissan haudalle kukkia. Ja tuota, sillonki me sitte lähettiin ennen ku lähettiin [*evakkoon*], niin käytiin pikkusillalla ensinnä, ku siinä oli ojan yli oli semmonen pikkusilta. Se käytiin niinku tavallaan hyvästelimässä se silta ja sitten käytiin siitä Petan hau’alle laittamassa kukkia, ja se oli jotenki niin hirveen murheellista se päivä. Että se oli... kaippa sellai ymmärsi siinä vaiheessa että se on lopullinen, että enää ei tänne palata.⁶⁷⁸

Olipa kyseessä arvelu, tuntemus tai käsitys siitä, että Petsamoon vielä palattaisiin tai kotiseutu jätettäisiin kokonaan, lähdön tuntemukset ovat kuitenkin olleet murheellisia.

Osa petsamolaisista tulkitsee syksyn 1944 tapahtumat Petsamon toisena evakuointina.⁶⁷⁹ Kyseessä on tärkeä sanavalinta petsamolaisuistiedon ja historiakuvan kannalta, kuten edellä on todettu. Tämä sanavalinta kuitenkin luo kokonaiskuvan, joka ei vastaa kaikkien petsamolaisten kokemuksia. Heille elämä Petsamossa tarkoitti useita lähtöjä. Eräs haastateltava muistelee, kuinka osa petsamolaisista ehti rakentaa talvisodan evakon jälkeen Petsamoon uuden talon. Haastateltavan perhe ei kuitenkaan ehtinyt uudessa talossaan kauaa asua: ”Aina piti lähtiä, aina piti lähtiä...”⁶⁸⁰

Vaikka evakkoonlähtö on ollut monella tavalla sekava ja pelottavakin tapahtuma, muistiin on voinut jäädä yksittäisiä mukavia muistoja tai tunteita itseparjäämisestä. Osa lapsista saattoi kokea tilanteen kutkuttavan jännittävänä tai jopa mukavana, sillä he pääsivät kuorma-auton kyytiin, mikä oli harvinaista.⁶⁸¹ Mukavaa tunnelmaa loi erään haastateltavan mukaan se, että heillä oli matkaeväänä itse kasvatettua pientä purtavaa, kuten porkkanoita. Tuntemuksiaan hän kuvaa seuraavasti: ”Oli mukava kun oli itse tehnyt.”⁶⁸² Tilanteen kontrollin menettäneille petsamolaisille tällaiset

676 TSH1, haastattelu 30.1.2015.

677 Sisäruukset Elna Nelin ja Matti Hepoaho *Inarilaisen* haastattelussa (Peltomaa 30.8.2017).

678 Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016. Ks. myös Kovala 2007, 54.

679 Ks. esim. Paasilinna, E. 1983, 412; AHA: Kumpula (s. a.) Toinen evakkoon lähtö); Mosorin, N. 2007, 50.

680 TSH1, haastattelu 30.1.2015.

681 Kälkäjä 1980, 19–20; TSH7 ja TSH8, haastattelu 5.1.2016; Muusta kuin petsamolaisuistiedosta evakon jännittävyyteen ja seikkailuntuntuun liittyen ks. esim. Knuutila 1977, 53; Savolainen S. 2010, 43.

682 TSH1, haastattelu 30.1.2015.

pienet ilot ovat voineet tuntua varsin merkittäviltä, ja ne ovat siksi jääneet mieleen niin merkittävänä asiana, että sitä halutaan muistella.

Evakkoonlähdön kuvaukset ovat toisinaan varsin yksityiskohtaisia tuokiokuvia eli *snap shotseja*⁶⁸³, kuten Lyyli Kumpula-Heiskarin muisto:

Taivas oli aivan sininen ja aurinko paistoi. Asuimme järven lähellä. Kun ajoimme [*linja-autolla*] kotini ohi, järvi kimmelsi kirkkaana kuin olisi hyvästejä vilkuttanut. Pelakuut ja verenpisarat jäivät ikkunalaudoille. Sinne jäi taas uusi kaunis kotimme. Äiti itki. Isä koitti lohduttaa. Oli surullista.⁶⁸⁴

Samantapaisiin yksityiskohtiin ja tunnelmiin kiinnittää huomiota Mirjam Kälkäjä *Lähtö*-nimisessä runossaan, joka ilmestyi ensimmäisessä *Petsamolaisista*-lehden numerossa:

ikkunoissa hiljaisuus
ja viimeiset katseet
oven päällä avuton lukko ja luudanvarsi
kanihäkin ovi auki ja talli tyhjä
pähän ammuttu koira koppinsa takana
silmissä viimeinen särkynyt kajastus
ikkunoissa hiljaisuus
ja viimeiset katseet
polun poikki rungon varjo ja lehtien liike
puun alla tyhjä keinu⁶⁸⁵

Kälkäjän runo välittää haikeita tunnelmia, jotka liittyvät pysyvään lähtöön Petsamosta, kodista. Hiljaisuus ja tyhjyys ovat runon keskeisiä teemoja. Siinä on myös surua kotieläinten kohtalosta ja taaksejättämisestä, jota on esitetty myös muualla petsamolaisuistiedossa talvi- ja jatkosodan aikaan liittyen.⁶⁸⁶ Yksityiskohtien ja tuntemusten vahva mieleenpainuminen kertoo evakkoonlähdön erikoisuudesta ja merkittävydestä.

Evakkomuistelmissa pyritään välittämään tietoa evakuoinnin tukaluudesta, hankaluudesta ja koettelevuudesta.⁶⁸⁷ Lyyli Kumpula-Heiskari kertoo *Petsamolaisista*-lehden sivuilla perheen evakkomatkan jatkuneen linja-autoilla Ivalon kautta Rovaniemelle, jossa satoi vettä. Täynnä ihmisiä oleva juna seisoi pimeänä. Kumpula-Heiskari puhuttelee lukijaa:

683 Field 2012, 83, 111; Rossi 2012, 62.

684 Kumpula-Heiskari 2010, 30.

685 Lähtö 1975, 6.

686 Kovala 2007, 54; Soini 1997, 17; TSH3, haastattelu 2.2.2015. Ks. myös Nyyssönen 1999, 639–641.

687 Ks. esim. Soini 1997, 380–383. Muiden kuin petsamolaisien evakkomuistelmissa ks. esim. Knuutila 1977, 51–58; Niemi 1977, 170; Peuna (toim.) 1992, eritoten sivut 33–68; Riutamaa 2016, 94–98.

Ajattelepa, lukijani, miltä se tuntui. Vieläkään kukaan ei tiennyt, minne meitä viedään. Mutta kukaan ei kysellyt mitään. Ihmiset olivat rikki ja apaattisia, meitä oli jo niin riepoteltu ja kiusattu.

Oli tuskallinen matka. Tuntui, että happi loppuu. Lapsia nukkui hattuhyllyillä päällekkäin ja limittäin ja penkkien alla. Lapset huusi. Äidit koettivat niitä rauhoitella. Mutta ei saanut ruokaa eikä juomaa, pesusta puhumattakaan.⁶⁸⁸

Epämiellyttävänä muistoina on jäänyt Otto Taivalantin mieleen kurja junakyyti härkävaunuissa. Vaunuissa oli tynnyri tarpeiden tekemistä varten, mutta sen voimakas haju sai ihmiset voimaan pahoin pitkän matkan aikana. Eritteistä täyttynyt tynnyri saatiin lopulta tyhjennettyä välipysäkillä.⁶⁸⁹ Kumpula-Heiskarin ja Taivalantin muistelmat edustavat tässä kerrontaa, jossa epämiellyttävät ja tukalat olosuhteet nostetaan yksittäisten esimerkkien avulla esille.⁶⁹⁰ Evakkomatkaan liittyy muitakin ahdistavia kokemuksia ja tunteita. Eräs haastateltava muisteli saksalaisten pysäyttäneen matkantekijöitä useaan otteeseen, ja hän koki tämän pelottavana. Lisäksi kuorma-autoja kuljettaneet sotilaat olivat väsyneitä, eräskin nukahti auton rattiin ja ajoi ojaan.⁶⁹¹

Evakkomuistelmat ovat vakiintuneet tietynlaiseksi tarinaksi, jossa evakosta kerrotaan vaihe vaiheelta etenevänä tapahtumasarjana. Sisarusten Eeva Kovalan ja Otto Taivalantin syksyn 1944 evakkoa koskevat muistelmat seuraavat samaa kerronnallista kaarta kuin moni muukin petsamolaiskertomus: lähtövalmistelut, evakkomatka, välipysähdykset, aika evakkopaikalla ja asettuminen uuteen paikkaan. Tätä kaarta täydennetään yksityiskohdilla ja esimerkeillä.⁶⁹²

2.3 Evakko aika ja kohtelu

Nimittelyä, oudoksuntaa ja epäluuloisuutta

Petsamolaisia evakuoitiin pääasiassa Kalajoelle. Tosin evakuoinnin alkuvaihe oli sekava, ja osa petsamolaisista päätyi myös Ala- ja Ylivieskaan.⁶⁹³ Lisäksi petsamolaisia kerrotaan olleen evakossa Iissä, Kellossa, Kuivaniemessä ja Haukiputaalla ja

688 Kumpula-Heiskari 2010, 30–31.

689 Otto Taivalantti, haastattelu 16.8.2017.

690 Ks. myös Riutamaa 2016, 94–95.

691 TSH1, haastattelu 30.1.2015. Haastateltava kertoo, että myös desantit olisivat pysäyttäneet matkajia, mutta en ole löytänyt muualta mainintoja desanteista.

692 Otto Taivalantti, haastattelu 16.8.2017. Sisarukset eivät mainitse toisiaan nimeltä mutta sisaruussuhde on pääteltävissä Kovalan muistelmasta (Kovala 2007, 54–55) ja Taivalantin haastattelusta.

693 Nyssönen 1999, 639. Nyssönen perustaa tietonsa erilaisiin siirtoväkeä koskeviin asiakirjoihin ja seuraaviin kirjoihin: Etto (toim. 1975), Holsti (1990), Laitinen (1995; 1981) Paasilinna, E. (1983) ja Lehtola (1994b).

Suonikylän kolttien pääasiassa Oulujoen Maikkulassa.⁶⁹⁴ Evakkomatka saattoi muutoinkin olla pitkä ja monivaiheinen, kuten Kerttu Ranta muistelee. Perhe oli evakuoitu Petsamosta pommitusten alta Tornioon jo ennen varsinaisen evakuoinnin alkamista. Tornioista Rannan perhe siirrettiin Kalajoelle siinä vaiheessa kun muutkin petsamolaiset sinne evakuoitiin. Jo muutaman kuukauden kuluttua perhe siirrettiin Haukiputaalle.⁶⁹⁵ Kyseessä oli niin sanottu tasaussiirto jonka yhteydessä petsamolaisia siirrettiin muille paikkakunnille. Tästä syystä myös kolttasaamelaisia siirrettiin Haukiputaalle.⁶⁹⁶

Evakot eripuolilta ja eripuolella Suomea havaitsivat, ettei heidän tapojaan ja kulttuuriaan aina ymmärretty, ja heihin saatettiin muutenkin suhtautua varauksella heidän etnisen ja kulttuurisen taustansa ja puhumansa kielen vuoksi. Evakot saattoivat joutua kohtaamaan hyvinkin epäystävällistä käytöstä, syrjintää ja nimittelyä. Heitä saatettiin nimittää esimerkiksi ryssiksi ja toisen luokan mustalaisiksi, eikä heitä oltu valmiita ottamaan vastaan, tai sitten heitä sijoitettiin latoihin ja muihin piharakennuksiin. Eräänkin asumuksen katolta purettiin yöllä savupiippu pois, jotta rakennukseen ei voitaisi majoittaa petsamolaisevakoita.⁶⁹⁷ Toisinaan muistelijat tyytyvät vain kertomaan, ettei kohtelu evakossa ollut aina hyvää – varsinkin jos kyse on petsamolaisten jälkeläisistä, joilla ei ole omakohtaista kokemusta tai muistikuvia evakkoajoista. Tällainen ylisukupolvinen historiakuvan välittyminen näkyy esimerkiksi siinä, miten Iiris Taimen kertoo kokoavasti vanhempiansa vaiheista:

Evakkokokemukset olivat masentavia; ulkopuolisuutta ja syrjimistä, niin Ivalossa kuin Pohjanmaalla.⁶⁹⁸

Osa paikallisista taas ei suostunut myymään leipää evakoille vaan kysyivät ”mitä ootta lähteneet tänne”. Jos leipää saatiinkin ostettua, se oli homeista.⁶⁹⁹ Faina Miet-

694 Petsamon väestön sijoittamisesta ei vielä kukaan ole saatu mitään lopullista varmuutta, *Lapin Kansa* 28.6.1945; Suonikylän koltat ovat nyt kokonaisuudessaan lähteneet Luttojoen varteen, *Lapin Kansa* 11.9.1945.

695 Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016.

696 Lehtola 1994, 148; Petsamon koltat saadaan näinä päivinä siirrettyksi Kalajoelta pohjoisemmaksi, *Lapin Kansa* 17.2.1945; Petsamolaisille ehdotetaan asuma-aluetta, Kalajoki siirtopaikkakuntana liikakan-soitettu, *Pohjolan Sanomat* 21.12.1944. Muistitiedosta ks. Martta Orttosen ja Paavo Matrehin haastattelu Lapin ortodoksisen seurakunnan juhlakirjassa (Muistoja Petsamosta ja Suonikylästä 1980, 49).

697 Tutkimuskirjallisuutta, ks. esim. Armstrong 2004, 121–122; Lähteenmäki 1999, 191; Lehtola 2004, 86; Raninen-Siiskonen 1999, 158–163; Riutamaa 2016, 92, 107–108; Petsamolaismuistitiedosta Kälkäjä 2017a, 10; Siviä Leskinen *Inarilaisessa* (Peltomaa 30.8.2017); Aino Ojala *Inarilaisessa* (Peltomaa 30.8.2017); IKÄ, IKH, TI: Kristian Portti (s. a.) Evakon jälkeen Inariin; Otto Taivalantti, haastattelu 16.8.2017 ja 31.8.2017; TSH1, haastattelu 30.1.2015; Ylipää 1977, 207–208. Ks. myös Ritva Tuomaalan (2008, 145) haastatteleman ”Hilman” kertomus tyllystä kohtelusta evakon jälkeen.

698 Taimen 2012, 20.

699 TSH1, haastattelu 30.1.2015. Ks. myös Vuononvirta 2018, 27; Ylipää 1977, 207. Tutkimuskirjallisuudesta vrt. Tepsa 2018, 61.

tinen puolestaan muistelee erään kalajokisen todenneen ”eihän nämä eskimoita oookkaan”, kun evakoita oli jaettu Kalajoen koululla eri paikkoihin majoitettavaksi. Suhtautuminen evakkoihin muuttui myös koulussa hieman positiivisempaan suuntaan, kun paikalliset havaitsivat evakolasten olevan hyviä oppilaita. Miettinen huomauttaa myös, että tuohon aikaan ihmiset eivät juuri liikkuneet missään ja Petsamokin oli suomalaisille kuin ulkomaata:

[V]aikka se [*Petsamo*] oli samaa Suomea, mutta ku se on niin kaukana siellä meren rannalla, eihän ne [*petsamolaisevakot*] mitään ihmisiä, hyvä että ne on ihmisiä.⁷⁰⁰

Samantapaisesta ihmettelystä ja oudoksunnasta kertoo Eero Rannan muisto. Hän kertoo, ettei häntä kiusattu koulussa, mutta oppilaat suhtautuivat evakkoihin kummeksuen:

Pienessä hiljaisessa maalaiskylän koulussa jostakin kaukaa tullut evakkolapsi oli suoranainen ihmeellisyys.

”Aivanhan se on ihmisen näköinen.”⁷⁰¹

On toki hyvä muistaa, että moni petsamolaisevakko ja muutkin evakot kohtasivat myös ystävällisyyttä ja paikalliset kohtelivat heitä hyvin.⁷⁰² Historioitsija Maria Lähteenmäki huomauttaa lappilaisten evakkojen tulleen Lohtajalla hyvin toimeen paikallisten kanssa. Enemmän ongelmia oli karjalaisen siirtoväen ja isäntäväen välillä kuin lappilaisten evakkojen kanssa.⁷⁰³ Kalajoki saatettiin kokea jopa paratiisina, koska siellä ei käyty sotaa.⁷⁰⁴ Kokemuseroja on siis eri paikkakuntien, ihmisryhmien ja yksittäisten ihmisten välillä. Eräs haastateltava puolestaan pohti, että sisarusten kesken saattoi olla erilaisia kokemuksia siitä miten heitä kohdeltiin evakossa. Tämä saattoi selittyä luonteenpiirteillä ja sillä, miten itse suhtautui erilaisiin tilanteisiin ja ihmisiin. Jos koki itsensä väärinymmärretyksi ja väärinkohdeksi, saattoi lähteä herkemmin tappelemaan niiden paikallisten lasten kanssa, jotka nimittelivät evakoita ryssiksi.⁷⁰⁵ Yksi keskeinen teema petsamolaismuistitiedossa on kuitenkin se,

700 Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016. Vrt. Tuomikoski & Tiilikainen 2019, 80 (Raili Korpiluoma: Muuttolapsi: ”Emme me olleet ihmisiä [...]”).

701 Ranta, E. 2013, 68.

702 TSH2, haastattelu 4.1.2016; Toini Väänänen ja Irma Innasen haastattelu (Innanen [s. a.]). Esimerkiksi Faina Miettisen (haastattelu 15.7.2016) perhe siirrettiin Kalajoelta Iihin ja perhe ystävyysti siellä evakkoperheen kanssa. Ks. myös Lehtola 2004, 86.

703 Lähteenmäki 1999, 191, 193. Lähteenmäki viittaa Kulhaan (1969) todetessaan, että karjalaisten kokemasta kohtelusta kirjoitettiin aikoinaan runsaasti lehdissä.

704 TSH1, haastattelu 30.1.2015.

705 TSH1, haastattelu 30.1.2015.

kuinka paikalliset kohtelivat heitä huonosti.⁷⁰⁶ Tällainen kohtelu on voinut jäädä pysyvästi mieleen, kuten Eero Ranta kuvailee *Petsamolaista*-lehdessä. Kyseessä on katkelma Rannan muistelmateoksesta *Savotat ja hevokset vaihtu*. Rannoille kävi niin, että ensimmäisen talon emäntä ei ottanut heitä lainkaan vastaan vaikka oli perheen äidille kaukaista sukua. Perheen piti etsiä katto päänsä päälle muualta:

Äitiini tämä ensimmäinen vastaanotto koski kovasti. Hänellä oli ja on minullekin periytynyt sellainen luonteenpiirre, ettemme voi kokemaamme tyytä kohtelua unohtaa koskaan.⁷⁰⁷

Rannan kertomus välittää kuvaa sisuuntumisesta, ja niin tekee myös Salli Kajosmäen muistelmia koulunkäynnistään evakkoaikana Ylivieskassa:

Muistan, kuinka vaikeaa oli mennä uuteen kouluun, jossa kaikki oli outoa ja vierasta. Jouduin kiusatuksi alussa ja sain rapaa silmilleni kun pelkäsin kaikkia lentokoneita ja piilouduin ojiin. Monta asiaa jäi oppimatta. Mutta sen ainakin opin evakkoaikana, että periksi ei saa helpolla antaa.⁷⁰⁸

Ortodoksinen uskonto oli yksi syy sille, miksi evakot kohtasivat oudoksuntaa ja epäluuloisuutta.⁷⁰⁹ Ortodoksinen uskonto oli saapunut Suomeen Venäjän suunnalta, ja ortodoksisuus ja venäläisyys saatetaan liittää ajatuksissa ja puheissa voimakkaasti toisiinsa. Ennakkoluuloja ei lieventänyt se, että evakot tulivat Neuvostoliiton ja Suomen rajan läheisyydestä ja osa heistä puhui venäjää. Epäluuloisuus purkautui ryssittelynä. Otto Taivalantti pohtii haastattelussa, miksi häntä kiusattiin Kalajoella:

Joo, ortodoksisuus ja sitten tuota, kyllä kai se oli kato tuo niinkö koltissaki ja muilla, niin nehän puhu venäjää, ja äitihän puhu täysin venäjää kans. [...] kyllähän ne näki ne [*kalajokiset*] pojan, jessut, jeevetit ku siellä pihalla nii, ne sitte sai sen ryssänpojan nimen mulle ja [*naurabtaa*] ja sehän ärsytti tietenki, monella tavalla.⁷¹⁰

Petsamolaisten etujärjestötoimijoiden pyrkimyksenä oli vaikuttaa petsamolaisten tilanteeseen myönteisesti. Tästä syystä he kokivat tärkeäksi lievittää petsamolaisiin kohdistuvia poliittisia epäluuloja ja kommunismin pelkoa. Yksi väline oli Petsamon siirtoväki ry:n laatima *Petsamolais-muistio*:

706 Esim. Mosorin, N. 2007, 52; TSH5, haastattelu 12.1.2016. Karjalaisten osalta ks. Raninen-Siiskonen 1999, 153.

707 Ranta, E. 2013, 68.

708 Kajosmäki, siskot rauha ja Aulikki avustivat 2011, 48.

709 Kananen 2010, taulukko 5 sivulla 64, 170; Kananen 2018, 109.

710 Otto Taivalantti, haastattelu 8.9.2017.

Luonnonsuhteiden ja valtavan kehityksen ansiosta [*Suomen vallan aikana*] eli [*Petsamon*] väestö suhteellisen hyvin, eivätkä kajonneet mihinkään poliitiseen elämään paljon ollenkaan, heitä kiinnosti vaan rauhallinen työ.⁷¹¹

Heti tämän perään muistion kirjoittajat jatkavat lukijoiden rauhoittelua mainitsella otsikon ”Yhteistyö naapurikansojen kesken” alla seuraavaa:

Norjalaisten kanssa petsamolaisilla oli *hyvät subteet* ja olikin Petsamon ja Norjan Finmarkenin raja vapaampia rajoja ylikulkuun nähden, sillä Norjan puolelle pääsi ilman passiakin käymään.

Mitä taas Neuvostoliiton rajaan tulee, niin kalastajat ja poromiehet joutuivat elinkeinoaan harjoittaessaan tekemisiin myös venäläisten kanssa, eikä välikohtauksia sattunut, mikä on merkinä siitä, että ammatinharjoittaminen oli petsamolaisille pääasia. Suomen ja Neuvostoliiton välillä oli sopimus, että suomalaiset kalastajat saivat kalastaa aluevesirajan ulkopuolella.⁷¹²

Etujärjestötoimijat pyrkivät tällaisella selittelevällä ja myönnyttelevällä otteella piirtämään kuvaa petsamolaisista rauhallisina Suomen kansalaisina. Tämän lisäksi kirjoittajat pitävät muistion sivuilla esillä kriittisiä näkemyksiä. Kirjoittajat moititvat Petsamon kunnan viranomaisia siitä, etteivät he evakkoaikana huolehtineet petsamolaisista:

Taru, että rotat jättävät uppoavan laivan, toistui.⁷¹³

Sirkka Ellefsen puolestaan moittii viranomaisia, sillä hänen mukaansa nämä eivät seuranneet Ruotsiin evakuoitujen lastenkotilasten oloja. Ruotsiin olivat päätyneet myös Sodankylän lastenkodissa olleet petsamolaislapset, ja Ellefsen muistelee, ettei kohtelu ollut aina hyvää. Sitten paikallinen perhe hankki hänet kotiinsa piiksi, eikä hän saanut käydä Ruotsissa koulua:

On se kumma, etteivät viranomaiset seuranneet, minkälainen lasten olo on. Niinä kahtena vuotena en käynyt missään muualla. Kun väki lähti johonkin, jäin minä yksin. Se antoi minulle tunteen, että olin jotenkin alimmainen ja huono lapsi. Kun sain joskus kirjeen Suomesta, se oli aukaistu ja käännetty ruotsiksi.⁷¹⁴

711 *Petsamolais-muistio* 1950, 6–7.

712 *Petsamolais-muistio* 1950, 7.

713 *Petsamolais-muistio* 1950, 17.

714 Ellefsen 2007, 44–45.

Selvää ei ole, kohdistuuko Ellefsenin kriitikki ensisijaisesti suomalais- vai ruotsalaisviranomaisiin – vaiko molempiin. Petsamolaiset ovat pitäneet eri aikoina ja eri yhteyksissä esillä kokemuksiaan epäasiallisesta kohtelusta ja heidän tilanteensa sivuuttamisesta.

Vieraat olosuhteet, sairautta ja kuolemaa

Kuten talvisodan evakossa petsamolaiset kaipasivat kovasti koteihinsa.⁷¹⁵ Evakko-olot olivat monilta osin puutteelliset, ja niihin pyrittiin saamaan parannusta. Tämä vaati muistitiedon perusteella työntekoa ja sopeutumiskykyä. Nikolai Mosorin muistelee, että perheen vanhimmat lapset, jotka eivät käyneet enää koulua, osallistuivat metsätöihin ja uittopuiden lajitteluun. Mosorin toteaa pitäneensä metsätöitä raskaina ja vaikeina, mutta ”[o]li tehtävä niitä töitä, joita oli tarjolla.”⁷¹⁶ Kekseliäisyydestäkin oli hyötyä; esimerkiksi kutomiseen tarvittut loimilangat purettiin lohiverkosta.⁷¹⁷ Elintarvikehuollon ja ravinnon niukkuudesta johtuen evakot suuntasivat peruselintarvikkeiden perässä lähikuntiin tai turvautuivat toisinaan mustan pörssin antimisiin.⁷¹⁸ Petsamolaisten tuli muutenkin sopeutua uusiin oloihin, joita eräs Tiina Suopajärven haastateltava piti Petsamon elämään verrattuna monilta osin köyhempänä:

TSH11: Petsamossa minusta se elämä [*oli*] jotenki [...] rikasta elämää ku aatteleepi siihen tuota... sinne kalajokisiinki verrattuna. Ja se oli niin erilaista se elämä siellä.

Tiina Suopajärvi: Se oli aikamoinen puotus sitte.

TSH11: Se oli, se oli kyllä puotus, se on ihan tosi. Eihän se lapsiin niinkään vaikuta mutta varmasti niinku äitiin.⁷¹⁹

Lyylä Kumpula-Heiskari taas päättää erään lukuisista evakkomuistelmistaan seuraaviin sanoihin, jotka niin ikään korostavat sopeutumisen ja pärjäämisen pakkoa:

Mutta pakkohan siinä [*Kalajoella evakossa*] oli olla, kun ei ollut muutakaan paikkaa.⁷²⁰

715 Ks. esim. Soini 1997, 414–415.

716 Mosorin, N. 2007, 52.

717 TSH2, haastattelu 4.1.2016.

718 Matti Hepoaho *Inarilaisessa* (Peltomaa 30.8.2017); Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016.

719 TSH11, haastattelu 22.8.2014.

720 Kumpula-Heiskari 2010, 32. Alkuperäisessä julkaistussa tekstissä kohta kuului ”Pakkohan siellä oli olla, kun ei ollut muutakaan paikkaa” (AHA: Kumpula [s. a.] Toinen evakkoon lähtö).

Evakko aika ei ollut missään määrin helppoa, vaan se oli kaikkienensa koettelevaa ja sisuunnuttavaa aikaa. Petsamolaiset olivat pakon edessä joutuneet jättämään kotinsa ja asettumaan evakkopaikkakunnille, joissa heidän oli pakko pärjätä ja sopeutua uuteen arkeen. Tällainen sopeutuvaisuus kertoo *objektiivisesta maailmasuhteesta* eli siitä, miten omalla toiminnalla voidaan vaikuttaa ympäröiviin asiointeihin.

Evakko aikaan kuuluivat myös tulirokko, malaria, lavantauti ja kurkkumätä, ja ainakin osaa sairastuneista hoidettiin Kalajoella kulkutautisairaalaissa. Tuberkuloosia ja vatsatautiakin oli paljon evakkojen keskuudessa. Jälkimmäisen taudin esiintyminen selittyi osin sillä, että Kalajoella evakot joivat saastunutta jokivettä – kotiseuduillaan he olivat tottuneet juomaan vettä sieltä mistä sitä sai. Oli perheitä, joita kuolema koetteli useampaan otteeseen. Yhdestä perheestä saattoi kuolla useita lapsia.⁷²¹ Matti Hepoaho muisteli sanomalehti *Inarilaisen* haastattelussa:

Se oli kauheaa aikaa, kun ei äideillääkään ollut muuta keinoa kuin hyssytellä pientä lasta sylissä ja katsoa kuinka vauva hiljalleen kuolee, tuumailee Matti Hepoaho.⁷²²

Kaikki kuolemantapaukset eivät johtuneet kulkutaudeista. Samassa haastattelussa Hepoaho muistelee erään miehen hirttäneen itsensä ovenripaan.⁷²³ Myös muut kuin evakot kohtasivat kuolemaa: ihmiset menehtyivät lukuisiin eri tauteihin, ja jokiveden juominen kiellettiin, sillä se oli ”paikoin saastunut huonon käymäläjärjestelmän takia”.⁷²⁴ Osa Kalajoen evakoista pyrkikin alueelta pois suojellakseen perhettään kulkutaudeilta.⁷²⁵ Mahdollisesti myös lasten uimaleikit ovat levittäneet tauteja. Eräs haastateltava muistelee uineensa paljon hiekkasärkillä ja oppineensa uimaan ”siellä paskaveessä”. Vettä oli vähän ja se oli likaista.⁷²⁶ Lyyli Kumpula-Heiskari kirjoittaa:

Ja mikä joki, ei kyllä Kalajoeksi uskoisi. Semmosta kuravelliä. Kivien välistä lirisuosteinen musta vesi, kivetkin olivat ruosteessa. Oli ollut varmaan pitkään kuiva aika. Vettä ei ollut satanut ollenkaan.⁷²⁷

721 Sverloff 2003, 133; Soini 1997, 414. Tutkimuskirjallisuudesta ks. Lehtola 1994, 135–137, 147. Myös talvisodan evakossa sairastettiin. Esimerkiksi Nikolai Mosorin (2007, 49) muistelee, että ”[k]evättälvella sairastimme sikotaudin, mutta siitäkin selvittiin”. Klaara Tammela kertoo, että hänen Osmo-poikansa oli sairaalassa pari viikkoa ennen kuin kuoli (*Inarilaisen* haastattelussa, Peltomaa 2017, 69–70).

722 Matti Hepoaho *Inarilaisessa* (Peltomaa, 30.8.2017). Tämä muisto voi tosin ajoittua talvisodan evakoon: vrt. OSA I, luku 3.3 jossa käsitellään Matvei Kubatsinin kohtaloa.

723 Matti Hepoaho *Inarilaisessa* (Peltomaa, 30.8.2017).

724 Lähteenmäki 1999, 192.

725 TSH1, haastattelu 30.1.2015.

726 TSH1, haastattelu 30.1.2015. Ks. myös TSH3, haastattelu 2.2.2015.

727 Kumpula-Heiskari 2010, 32. Sitaatti on Lyyli Kumpula-Heiskarin kirjoituksesta, joka on julkaistu Mirjam Kälkäjän toimittamassa *Petsamolaista*-lehdessä. Kumpula-Heiskarin kirjoituksia on aiemmin julkaistu muuallakin, ja olen saanut julkaisujen kopioita katsottavakseni Airi Heiskarilta. Alkuperäinen teksti kuului näin: ”Siinä oli myös joki, ei kyllä kaloja luulis siinä kuravellissä olevan, kivien välissä ruosteinen

Muistelma kuvastaa maisemallista ja mentaalista muutosta, jonka evakot joutuivat kohtaamaan ja johon heidän piti sopeutua. Evakkopaikan luonto saattoi tuntua muistakin oudon ankealta. Veli-Pekka Lehtolan mukaan läänintarkastaja Eero Eho oli havainnut vierailullaan Alavieskassa, että saamelaiset kokivat tukahtuvansa Pohjanmaan tasaisella alangolla: ”Tunturien ja metsien suojissa he tunsivat olevansa turvassa ja hengittävänsä vapaasti.”⁷²⁸

Vuoden 1999 *Petsamolaista*-lehdessä julkaistiin 26-säkeinen aaria oopperasta ”Siirtoväen saamattomat huoltorahat”. Lehden lukijoille taustoitetaan, että kyseessä on tuntemattoman kirjoittajan ”Humalajoen sillalla” säveleen sanoittama aaria, jonka Siviä Leskelä on tallettanut.⁷²⁹ Siirtoväen koettelemuksia käsittelevässä aariassa kerrotaan Kalajoen evakkoajasta ja kaikkensa menettäneestä ”kolttaukosta”, joka saapuu paikkakunnalle perheensä kanssa. Yhteismajoituksessa hänen rahansa varastetaan, ja hän suuntaa kunnantöimistöön hakemaan huoltorahoja ”vaikka ei ollut ennen niitä tarvinnut, lohella kun oli hyvin ansainnut”. Kolttamies jättää hakemuksensa:

Luuli jo kunnanukkojen heltyvän,
rahoja piankin jo tippuvan.
Mutta siinä hän kuitenkin erehtyi,
kun hänelle vastattiin: ”Hävetkää, hyi!”

Sai hän kuitenkin paperin,
jossa oli kehotus vakavin
lehmärahoja käyttämään
ja vast’ edes huoltoa välttämään.

Äijällä tämä oli ällistys,
suurin sota-ajan hämmästys.
Lehmää ei koskaan hällä ollutkaan,
luottanut oli ikänsä lohen ongintaan.

[...]

Kuitenkaan ei auttanu valitus,
keinoa ei muuta kuin alistus.
Päätöksestä saanut ei valittaa,
huoltomenoja kun oli määrä alittaa.⁷³⁰

musta vesi liris, kivetkin olivat ruosteessa” (AHA: Kumpula [s. a.] Toinen evakkoon lähtö). Toimittajana Kälkäjä on siis editoinut tekstiä. TSH10 (haastattelu 31.1.2015) puolestaan muisteli, että kaivosta nousi likaista vettä mutta hän ehti kaataa sen moneen kertaan maahan ihmetellessään, eikä äiti ollutkaan pessyt ämpäriä maidosta.

728 Lehtola 1994, 121.

729 Aaria oopperasta Siirtoväen saamattomat huoltorahat Sävel ”Humalajoen sillalla” 1999, 48.

730 Aaria oopperasta Siirtoväen saamattomat huoltorahat, Sävel ”Humalajoen sillalla” 1999, 48–49.

Aarian kolttamies ottaa tapahtuneesta opikseen, ja hän saa neljänneksi viimeisessä säkeessä myös nimen:

Päätteli viel' evakkoajan loppuvan,
pääsevänsä pian lohenongintaan.
Kun tulevat ne sotakorvaukset,
loppuvat myös Sverloffin vastukset.

Sen kuitenkin mielessään päättääpi,
että sen verran rahaa hän säästääpi,
lehmä että hällä turvana
ois ensi evakkokautena.

[...]

Loppuu lopulta tää aaria,
siirtoväki on vain ”paariaa”.
Asia on todella niin hassusti,
muu Suomen väki voi paksusti.⁷³¹

Runosta välittyvä petsamolaisen huonoa asemaa ja kohtelua korostava kuva, joka osoittaa kritiikkiä moneen suuntaan humoristisella otteella. Osansa saavat ”kunnanukot” ja laajemmin muu yhteiskunta, johon kuuluu siirtoväkeä parempiosaisia kansalaisia. Voi kuvitella, että moni petsamolainen on löytänyt runosta hykerryttävän osuvia kuvauksia heidän evakkoarjestaan. Tärkeä on myös käsitys Petsamosta hyvänä, onnellisena ja tuottoisana aikana ja paikkana, jolloin kolttamies on ansainnut elantonsa lohenonginnalla. Tämä myös varautuu jo seuraavaan evakkoon, mikä kuvastaa epävarmuuden ilmapiiriä tulevaisuutta kohtaan.

2.4 Huono-osaisuuden kokemukset sota- ja evakkoaikana

Sodanaikainen elämä hahmottuu petsamolaismuistitiedossa arkisena poikkeusaikana, johon ihmisten tuli sopeutua. Sodan uhka oli koko ajan läsnä, mihin liittyi pelkoa ja epävarmuutta, pakenemisia, hautajaisia mutta myös mieltä kutkuttavaa jännitystä. Poikkeava aika näkyi myös siinä, että sotilaallista valmiutta pidettiin Petsamossa yllä. Saksalaisten kanssa ehdittiin solmia tuttavuus- ja ystävyyssuhteita, ja petsamolaiset saivat rahaa ja vaihtotavaraa palveluksiaan ja työsuorituksiaan vastaan. Saksalaisia muistellaan lämpimästi, ja yhteiselon kerrotaan sujuneen hyvin, mutta tätä kuvaa särtöttävät kertomukset töykeistä sotilaista, yhteenotoista ja ankarasta kurista. Vaikka

⁷³¹ Aaria oopperasta Siirtoväen saamattomat huoltorahat, Sävel ”Humalajoen sillalla” 1999, 49.

petsamolaiset puhuvat saksalaisista kollektiivisena joukkona, muistitieto tuo esiin sotilaiden luonteenpiirteiden ja toimintatapojen eroja. Saksalaiset olivat yksilöitä, vaikka heitä ei muistitiedossa nimeltä välttämättä mainitakaan.⁷³²

Evakkoonlähdon ja evakkoajan kuvauksissa on läsnä vahvaa viranomaiskriittikettä, joka on osa *institutionaalista kerrontaa ja sosiaalista maailmasubdetta*. Petsamolaiset eivät olleet tyytyväisiä siihen, miten evakuoinnit hoidettiin ja kuinka heistä huolehdittiin evakkopaikkakunnilla. Evakkoonlähtö herätti heissä muutenkin synkkää mieltä, ja kaikinensa kokemus oli monelle järkyttävä. Kuten edellä talvisotaa koskevassa muistitiedossa, petsamolaiset kertovat useista evakkomatkoista myös jatkosodan aikana. Tämä murtaa yleistä historiakuvaa kahdesta evakosta – talvi- ja jatkosodan evakosta. Kahta evakkoa korostava historiakuva on yleinen suomalaisten parissa mutta myös petsamolaisten keskuudessa.

Evakkoajasta välittyvä historiakuva kertoo syrjityistä petsamolaisista, jotka olivat muita huonommassa osassa niin evakkopaikkakunnilla kuin suhteessa yhteiskuntaan. Petsamolaisia nimiteltiin tavoilla, jotka kyseenalaistivat heidän suomalaisuutensa ja jopa ihmisyytensä. Muistitiedosta välittyy myös erilaisia kokemuseroja, joiden avulla voidaan havaita, että evakkoajaan liittyy myös hyviä muistoja ja yhteiseloä ystävällisten paikallisten kanssa.

Ihmiset eivät olleet ainoita, joiden muistellaan aiheuttaneet petsamolaisille vierauden ja ahdistuksen kokemuksia. Luonto oli täysin erilaista Petsamoon verrattuna, ja kulkutaudit levisivät nopeasti evakkojen keskuudessa. Taudit koituivat monelle petsamolaiselle, varsinkin lapsille ja koltille, kuolemaksi.

Evakko aika vaati petsamolaisilta sopeutumiskykyä, sisukkuutta, kekseliäisyyttä ja erilaisiin mahdollisuuksiin tarttumista. Muistitiedosta välittyy kuva, jonka mukaan petsamolaiset joutuivat olemaan liiankin omatoimisia ja oman onnensa nojassa yhteiskunnan ja virkamiesten jättäessä heidät huonolle hoidolle ja vähälle huomiolle.

732 Ks. myös Junila 2000, 304. Tuulikki Soinin (1997) päiväkirjamerkinnoissä puolestaan mainitaan nimeltä monta saksalaista.

3. ”SOTA MUUTTI KAIKEN”

3.1 Petsamon ajan päättyminen ja kulttuurinen muutos

Suomalaiset pitävät sotavuosia yhtenä kansallisen historian murroskohtana. Tämä näkyy siinä, kuinka runsaasti sotavuosia on muisteltu ja tutkittu ja kuinka sotaan ja rauhaan liittyvät kansalliset juhlapäivät ovat vahvasti esillä yhteiskunnassamme. Sodan jälkeinen jälleenrakentava Suomi on nähty sankaritarinana siitä, kuinka pieni maa kehittyi nopeasti pohjoismaiseksi, länteen suuntautuneeksi hyvinvointivaltioksi, mikä edelleen korostaa sotavuosia yhtenä murroskohtana Suomen ja suomalaisten historiassa. Folkloristi Tarja Raninen-Siiskonen kirjoittaa sota-ajalla olleen merkittävä vaikutus karjalaisen siirtoväen ajanlaskulle, se oli elämäntapahtumien käännekohta ja ajanlaskun mittari.⁷³³ Myös petsamolaisilla on vastaava historiakuva: ”Sota muutti kaiken,” toteaa Lahja Isotupa.⁷³⁴ Muita tapoja kuvata murrosta ja muutosta on useita:

Kirill Sergejeff: Sinä yönä [*talvisodan alkaessa*] alkoi petsamolaisten joutumisen pois historiasta ensimmäinen vaihe.⁷³⁵

Eero Ranta: V.1944 syksyllä tuli sitten lopullinen äkkilähtö syntymäkodista. Jos sota-ajassa oli aika ajoin jopa jännittävää poikaselle, niin nyt kyllä alkoi ikävöinnin jakso elämässäni.⁷³⁶

Unto Kusmin: Sitten tuli lähtö evakkoon Kalajoelle. Siitä alkoi sukulais- ja ystäväpiirin hajoaminen.⁷³⁷

Maija-Liisa Tolkki: Käsitykseni mukaan lapsuuteni päättyikin tuo ajan [*talvisodan ja evakon*] kokemusten myötä.⁷³⁸

Mirjam Kälkäjä: Tuosta lähtöhetkestä ja sen jälkeisten aikojen tapahtumista, jotka roikottivat pientä ihmistä pelottaviin ja outoihin asioihin, niistä

733 Raninen-Siiskonen 1999, 103. Vrt. Hyry 2011, 169–170. Katja Hyry on kiinnittänyt analyysissään huomiota erilaisiin historiallisiin käännekohtiin, joita hän tarkastelee Vienan pakolaisten sukupolvikokemuksina.

734 Isotupa 2001, 47. Ks. myös Soini 1997, 65.

735 Sergejeff 1989, 10.

736 Ranta, E. 2013, 67.

737 Kusmin 2015, 86.

738 Tolkki 1994, 27. Ks. myös Korva 2001, 66; Tuomaala, R. 2008, 133.

ulottuu yhtäjaksoinen juova tähän päivään. Ne ovat luoneet pohjan elämäni myöhemmille tapahtumille. Niistä pohjimmiltaan juontuu se mitä olen, se mitä kirjoitan.⁷³⁹

Mirjam Kälkäjä on kuvannut henkilökohtaisen kokemuksen lisäksi sodan aiheuttamaa muutosta laajemmin:

Tuo neljännesvuosisata, jona Petsamo oli Suomen valtion osana, se kehittyi kurjuuden ja nälänhädän asteelta melkoisen kehittyneeksi ja epäilemättä kehityskykyiseksi maakunnaksi. Tuon lupaavasti alkaneen monitahoisen elämänsykkeen löi sota murskaksi, iski hajalle sen yhtenäisyyden, mikä petsamolaisien keskuudessa – poliittisista ja muistakin elämään kiinteinä kuuluvista erimielisyyksistä huolimatta – jo oli kehittymässä.⁷⁴⁰

Sotavuodet merkitsivät monien asioiden loppua ja uusien alkua petsamolaisille. Tällainen syklistäinen tai vaihteittainen ajan- ja tapahtumakulku välittyy myös muilla tavoin muistitiedossa, esimerkiksi otsikkotasolla tai toistuvina kielikuvina ja ilmauksina. Esimerkiksi Reijo Pekkanen kertoo lapsuusmuistelmistaan seuraavien otsikoiden alla: ”Muistoja lapsuuskielästäni Jokikylästä” (pääotsikko); ”Isä yrittäjäksi”; ”Evakko-aika”; ”Kotiin”; ”Lentokone ja pommeja”; ”Naapureita”; ”Desanttivaara ja partisaanit”; ”Toinen, lopullinen evakkomatka 1944”; ”Petsamoon turistina.”⁷⁴¹ Nikolai Mosorinin evakkomuistelmissa esiintyy useassa eri muodossa kuvaus ”Näin oli talvisota alkanut”, ”Näin alkoi talvisodan evakkoreissu”, ”Näin alkoi kotimatka ja evakkona olon päättymisen” sekä jatkosodan yhteydessä ”Näin alkoi toinen evakkoreissu”, ”Näin matkustimme Kalajoen keskustaan”, ”Näin saimme oman rauhan [muuttaessa omaan taloon] [...]”. Kirill Sergejeff puolestaan päättää talvisodan aikaisia ja sitä edeltäneitä tapahtumia käsittelevän tekstinsä seuraavasti: ”Sinä yönä alkoi ensimmäinen vaihe petsamolaisien poismuuttamisen historiasta.”⁷⁴² Karen Armstrong havaitsi samantapaisia syklejä tehdessään omaa tutkimustaan. Hän kiinnitti huomiota siihen, kuinka toteavasti vuoden 1944 evakosta ylipäätänsä kerrotaan.⁷⁴³ Tämä historiankerronnan tapa on myös yksi syy tutkimukseni rakenteelle, jossa haahmotan historiakuvan eri muotoja kronologisesti edeten.

Petsamolaisien parissa elää kokemus ja käsitys siitä, miten maailmanpolitiikka, eritoten kaivostoimintaan ja sotaan liittyvät tapahtumat, on vaikuttanut merkittä-

739 Kälkäjä 1980, 21.

740 Kälkäjä 1982, 6–7.

741 Pekkanen 2014. Pekkanen muistelmalla on monilta osin toteava ja siinä on luetteleva sävy. Kirjoituksessa on varsin vähän sellaisia kuvauksia, joissa kerrotaisiin lukijalle jonkin tapahtuman herättämistä tunteista ja ajatuksista. Kirjoituksesta välittyy silti sellainen kuva, että aikuinen mies muistaa lapsuusvuosiltaan jännittäviä ja vaarallisia sota-ajan tapahtumia ja on lopulta päässyt käymään entisellä kotiseudullaan.

742 Mosorin, N. 2007, 46–53; Sergejeff 1998, 108.

743 Armstrong 2004, 127.

vällä tavalla heidän elämäänsä. Petsamo herätti ulkovaltojen mielenkiinnon, jolloin Suomen valtio antoi ahneuksissaan kaivosyhtiöille luvan hyödyntää nikkeliavarantoja. Jos nikkelimalmiota ei olisi ollut lainkaan olemassa tai sitä ei olisi löydetty, saataisi Petsamo vielä kuulua Suomelle.⁷⁴⁴ Erno Paasilinna kiteyttää Petsamon historiaa käsittelevässä teoksessaan *Kaukana maailmasta. Historiaa ja muistoja Petsamosta* seuraavasti:

Petsamo on aina ollut vahvojen kansainvälisten intressien kohtauspaikka. Ja juuri siihen kätkeytyy alueen tragiikka. Kaikesta osakseen tulleesta kiinnostuksesta koitui petsamolaisille itselleen lopulta vain kärsimyksiä.⁷⁴⁵

Vastaavan käsityksen pakkosiirretyistä siviileistä globaalien voimien uhreina havaitsi Pamela Ballinger haastatellessaan italialaisia idealisteja.⁷⁴⁶ Petsamolaisten kohtalo globaalien voimien käsissä näkyy Uolevi Väisänen 20-säkeisessä, kalevalaista poljentoa jäljittelevässä runossa, jonka hän laati ”maammolleen” Fedosia Väisäselle joulukuksi 1983. Runo julkaistiin vuoden 1988 *Petsamolaista*-lehdessä. Väisänen aloittaa Fedosian syntymästä ja kertoo tämän elämänvaiheista ja koettelemuksista. Petsamolaisten kohtalon Väisänen kytkee osaksi Saksan Adolf Hitlerin, Italian Benito Mussolin ja Neuvostoliiton Josif Stalinin aiheuttamaa sotaa:

Saihe sorotus Saksanmaalta,
Roomasta raju ropotus,
molotusta Moskovasta.
Aatu aikovi aseelle,
Beni teroitti tapparata,
Joose jouta jännittävi.
Tuosta kauhu kasvanevi,
pelko suuri Pohjolahan,
huoli maammon huonehesehen.

Alkoi hullut huiskamahan,
mielipuolet meiskavamahan [...] ⁷⁴⁷

Näyttäisikin, että Paasilinnan kirjoituksilla on ollut vaikutusta myös muiden petsamolaisten näkemyksiin aiheesta. Osa haastateltavista mainitsee, että he perustavat

744 H1, haastattelu 30.7.2016; Petsamolaiset kiittivät norjalaisia evakkoajan vieraanvaraisuudesta 1999, 15; Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anneli Räihä ja Anita Heiskari; Sergejeff 1998, 179–180; Skiftesvik 2008; TSH1, haastattelu 30.1.2015; TSH11, haastattelu 22.8.2014.

745 Paasilinna, E. 1980, takakansi. Koska kyseinen teksti sijaitsee teoksen takakannessa, voi olla että kyseessä on pikemminkin kustannustoimittajan kuin Paasilinnan itsensä muotoilu.

746 Ballinger 2003, 234.

747 Maammo 1988, 30. 17. ja 18. säe.

tulkintansa lukemalleen kirjallisuudelle.⁷⁴⁸ On toki otettava huomioon, että Paasilinna puolestaan on pitkälti perustanut Petsamo-kirjansa tekemilleen haastatteluille. Hänen apunaan oli Unto Äärelä, jonka tytär Iris Taimen kertoo:

[S]e Paasilinnan *Maailman kourissa* -kirja todella niinku kertoo sen kaiken olennaisen, että ne ihmiset on sinne menny näläkää pakkoon ja ruvenneet rakentaan sitä ommaa pientä elämäänsä omin käsin. Ja se on ollu kuitenkin semmonen niin maa missä ihminen niinkö niillä omilla käsillään on pystyny sitte sen elämänsä rakentamaan. Mutta se oli jotaki semmosta mitä kaikki muutki halus [*naurabtaa*]. Niin, tai siellä oli semmosia asioita mitä muutki halusi [...].⁷⁴⁹

Petsamolaismuistitieto pitää esillä sota- ja evakkovuosien aiheuttamia menetyksiä ja menetysten raskautta. Kerttu Rannan isä oli ehtinyt rakentaa Petsamoon perheelle oman kodin valtiolta ostamalleen tilalle ja ostaa kalastusaluksen. Sitten tuli sota:

[A]lus upotettiin, sehän meni sinne. Sinne meni kaikki isän se työ. Uusi asunto, kaikki mitä se oli laittanu, nii sinne. Sota vei [...]. [K]yllähän niillä [*vanhemmilla*] oli raskas, oli kaikki valmista ja joo, ja kaikki jättää siihen.⁷⁵⁰

Alusten lisäksi Petsamoon jäivät kalastusalueet, kalastajan ammatti, koti, muu omaisuus, petsamolainen kulttuuri, koulut, ystävät, tutut naapurit ja kanssakäyminen ja ”entisen varman elämänpohjansa ja siten elämäntarkoituksen tuntoaankin”, kuten Kirill Sergejeff tiivistää.⁷⁵¹ Myös tapojen ja perinteiden kerrotaan olleen murroksessa. Ortodoksisen uskonnon harjoittaminen oli haastavaa evakkoaikana.⁷⁵² Faina Miettinen muistelee, että Petsamossa tiettyjä perinteitä, kuten ruoan siunausta ja ristimerkin tekemistä ikonin edessä aamuin illoin, pidettiin vielä tarkasti yllä. Näitä tapoja Faina oli ehtinyt seurata, omaksua ja oppia itsekin ennen kuin sota alkoi vuonna 1939, jolloin hän oli kuusivuotias:

748 Esim. TSH1, haastattelu 30.1.2015.

749 Iris Taimen, haastattelu 29.6.2016. Samanlainen näkemys on Taimenen serkulla, Erkki Äärelällä: ”Kaiken muutti sota, joka tarvitsi nikkeliä. Se oli muiden sota; mitä herruutta tai suurta asiaa sillä sitten ajettiinkin, nämä ihmiset se tallasi jalkoihinsa ja sirotti maailmalle. Ja heidän naapurinsa [Norjassa] se jätti yksin maailmansa rannalle.” Äärelä, E. 1996, 47.

750 Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016. Ks. myös Mosorin, N. 2007, 50.

751 Mosorin, N. 2007, 50; Isotupa 2001, 48; Sergejeff 1998, 109.

752 TSH1, haastattelu 30.1.2015; Anni Feodoroffin haastattelu, ks. Muistoja Petsamosta ja Suonikylästä 1980, 56; Faina Miettinen (haastattelu 15.7.2016) muistelee Yrjö Rämeen kulkeneen petsamolaisevakkojen luona pitämässä ortodoksisia jumalanpalveluksia. Ks. myös Hajallaan asuvat petsamolaiset joutuvat olemaan melkein ilman sielunpaimenta, *Lapin Kansa* 1.11.1946. Isä Yrjöstä ks. Tuominen 2013; Kälkäjä 2002a.

Että talvisodan jälkeen kyllä muuttu, jollain tavalla se sekaantu. Siinä oli niin paljon kaikenlaista ikävää asiaa, että vanhemmatkaan eivät jaksaneet todennäköisesti enää sillä tavalla näitä kaikkia säännöksiä niin vahvasti pitää yllä.⁷⁵³

Sota- ja evakkovuodet olivatkin monilta osin Petsamon aikakauden ja elämänmuodon päättymistä. Kolttasaamelaiselle kulttuurille muutos oli kohtalokas, mitä sekä tutkimuskirjallisuus että petsamolaisuistitieto pitävät esillä. Karjalainen Kirill Sergejeff kirjoittaa koltista:

Mahtaviksi paisuneet valtakeskittymät rajattomassa ahneudessaan eivät, toisten samankaltaisten takia, anna sijaa heidänkaltaisilleen pienille kansansirpaleille, jotta he voisivat elää omilla maillaan säilyttäen heimoaan ja sen tapoja ja kulttuuria. Niinpä he ovat joutuneet lähtemään ja vähitellen häviämään. Kuitenkin juuri he olivat ensin tulleet autioille maille ja olleet edellytyksinä toisten kansojen tulokkaiden menestymiselle.⁷⁵⁴

Matti Sverloff muistuttaa kolttien joutuneen luopumaan luonnonmukaisesta elämästään, poroistaan ja sukualueistaan, joilla heidän poronsa olivat laiduntaneet, joilla he olivat kalastaneet ja metsästäneet riistaa ja joilta he olivat keränneet kotitarve- ja polttopuita: ”Nyt kaikki tuo tuki ja elämänturva menetettiin. [...] Pohjanmaalla ei ollut sellaisia töitä, joita Suenjelin erämaissa oli totuttu tekemään.”⁷⁵⁵ Tähän muutokseen viittaa saamenkulttuurin tutkija, saamelaista evakkoa tutkinut Veli-Pekka Lehtola kirjoittaessaan kolttien elämänmuodon särkyneen. Heidän puolinomadinen kulttuurinsa poikkesi täysin evakkopaikkakuntien elämäntavasta, paikallisten asukkaiden uskonnosta ja maanviljelyskulttuurista. Tähän uudisasukkaille tavalliseen elämään osa muista saamelaisista oli jo osin tottunut. Lehtola muistuttaa, että sodan ja evakon vaikutukset olivat sekä konkreettisia että henkisiä. Tutkimuksessaan hän havaitsi että moni saamelainen muisteli evakkoaikaa myönteisesti, mutta myös traumaattisia kokemuksia on muisteltu: ”Muutamien saamelaisen lausuman mukaan he vasta evakkoaikana ymmärsivät, mitä on nälkä ja mitä on olla ’toisen luokan kansalainen’.”⁷⁵⁶ Kolttasaamelainen Erkki Lumisalmi kirjoittaa kolttien kokeneen luterilaisessa ympäristössä painostusta ja solvausta sotien jälkeen ja suhtautuneen siksi välinpitämättömästi oman uskonnon ja kulttuurin säilyttä-

753 Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016.

754 Sergejeff 1998, 145.

755 Sverloff 2003, 133.

756 Lehtola 1994, 123, 146–147, 291. Nimitys liittyy laajempaan Karjalan evakoiden parissa kulkeneeseen kaskuun siitä kuinka he ovat ’toisen luokan mustalaisia’ (Pulma 2011, 176–177; Tepora 2018, 61; ks. myös Tuomikoski & Tiilikainen 2019, 65 [Vieno Hyrkkö: Pieni runotyttö]). Petsamolaisten koke-musta marginaalisesta asemastaan suhteessa karjalaisiin peilaa Tuulia Koskisen kertomus, jonka mukaan petsamolaisia kutsuttiin Kalajoella ”kolmannen luokan mustalaisiksi” (Tuulia Koskinen *Ilta-Sanomien* haastattelussa, Juonala 2015, 26).

miseen.⁷⁵⁷ Kipuilu ja katkeruus kohdistuvat Matti Sverloffin kirjassa sotien lisäksi Suomen valtion toimintaan kolttien keskuudessa. Sverloff päättää Suonikylän kolttasaamelaisista kertovan kirjansa osion, ”Suenjelin kolttien poroluvut 1900-luvulla” seuraavaan pohdintaan ja päätelmään:

Jo ensimmäinen maailmansota riisti kolttaheimolta elinmahdollisuuksia ja asetti nämä paljon kärsineet ihmiset vaikeiden tosiasioiden eteen. Petsamon jouduttua Suomelle myös uusi isänmaa ruopi raa’asti kolttaheimoa. Ensin vallattiin kolttasaamelaisten luonnonrikkaudet korvauksetta. Ajan mittaan riistettiin Jäämeren ranta-asukkaidenkin elintaso. Suomi oli vannottanut kolttasaamelaisilla ja entisillä petsamolaisilla vuosina 1921 – 1923 uskollisuuden valan Suomelle. Suomi sai nämä asukkaat suostumaan ehtoihinsa ja samalla Suomi sitoutui pitämään huolen kansalaisistaan. Siinä tilanteessa Suomi tuli luvanneeksi kolttasaamelaisille sellaista valtion tukea, jota se ei aina ole pystynyt tarjoamaan.

Vaikka Suomi tarjosi aluksi turvattua elämää näille luonnonhelmassa asuville ihmisille, se kuitenkin hävitti näiden ihmisten elämisen perustan vuonna 1944. Tällöin koko Petsamon alueen asukkaat joutuivat lähtemään ikuisen evakkoon. Suomi asetti ihmiset uuteen, köyhempään ympäristöön. Elämänvaikeudet tulivat kolttasaamelaisten eteen hyvin raskaina. He olivat menettäneet maansa ja vetensä sekä koko omaisuutensa poroineen ja asumuksineen. Tilalle oli tullut kivulias ja köyhä elämä. Tällä tavalla kolttasaamelaisista on tullut jatkuvaa valtionapua odottavia kansalaisia. Jäänee arvoitukseksi, lunastaako Suomi koskaan kolttasaamelaisille antamia lupauksia.⁷⁵⁸

3.2 Kärsimyksiä ja koettelemuksia

Sota- ja evakkovuosia koskeva menneisyys on läsnä *kokemuksena* ja *muistina*, joka on ajoittain hyvinkin visuaalista ja yksityiskohtaista.⁷⁵⁹ Kyseiseen ajanjaksoon sisältyy tunnepitoista *personaallista kerrontaa*, joka välittää *subjektiivista maailmasuhdetta*. Petsamolaiset näkevät, kokevat ja tulkitsevat sota- ja evakkovuodet suurena murroksena, jota ennakoitiin unennäön, enteiden ja huhujen perusteella ja josta seurasi pysyviä muutoksia.

Sotavuosia ja evakkoaikaa yhdistäviä historiakuvia ovat sopeutumis- ja pärjäämispakko epävarmoina ja pelottavina aikoina ja uusissa, oudoissa olosuhteissa sekä tähän kaikkeen liittyvä yhteiskunta- ja viranomaiskritiikki. Petsamolaisten täytyi

757 Lumisalmi 1980, 119.

758 Sverloff 2003, 108.

759 Ks. Salmi 2001, 134; Field 2012, 83, 111; Rossi 2012, 62.

suoriutua evakkoon nopeasti ja hätäännyksessä ja evakkopaikkakunnilla he olivat kodittomina, rahattomina ja omaisuutensa taaksensa jättäneinä paikallisten syrjinnän ja nimittelyn kohteina. Petsamolaiset kokevat, ettei yhteiskunta huolehtinut heistä tuolloinkaan – he olivat sodan myllerryksen ja yhteiskunnan huonon hoidon uhreja.

Kaikkienensa muistitiedossa korostuu petsamolaisten syrjään jääminen heitä isompien valtojen ja voimien kamppaillessa alueen suomista mahdollisuuksista ja luonnonvaroista. Nikkelimalmion nähdään koituneen Petsamon ja petsamolaisten kohtaloksi. Nämä kokemukset ja koettelemukset edustavat *institutionaalista kerrontaa*, ja ne otettiin nopeasti *historiapoliittiseen* käyttöön. Petsamon Siirtoväki ry perusteli niillä erilaisia vaatimuksia ja toimenpide-ehdotuksia, joita esitti petsamolaisten edustajana valtion virkamiehille.

Sota- ja evakkovuosia hahmotetaan myös erilaisten ihmis- ja väestöryhmien vaiheina. Oli Venäjälle internoituja/evakuoituja, Norjaan itse evakkoon lähteneitä sekä Tervolaan ja Pohjanmaalle evakuoituja petsamolaisia. Ajanjaksoa hahmotetaan myös kansallisuuksien kautta: oli suomalaisia, saamelaisia, norjalaisia, saksalaisia ja venäläisiä. Lisäksi erotellaan, ketkä heistä olivat sotilaita, ketkä siviilejä ja ketkä minäkkin kylän tai kunnan asukkaita. Petsamolaiset saivat ottaa ja joutuivat ottamaan erilaisia rooleja: he olivat vankeja, evakkoja, kaltoinkohdeltuja, syytettyjä, epäiltyjä ja tuomittuja sekä vahvoja ja toisiaan lohduttavia siviilejä. Kolttsaamelaisten kohtaloa ja kulttuurin päättymistä ovat pitäneet esillä niin suomalais-, karjalais- kuin kolttamuistelijatkin. Kuten tutkimukseni ensimmäisessä osassa käy ilmi, myös sota- ja evakkovuosien osalta petsamolaiset ovat pitäneet kolttia esillä osana Petsamoa ja petsamolaisuutta. Tällä *yhteisöllisellä kerronnalla* ja *sosiaalisella maailmasuhteella* hahmotetaan, ketkä ovat petsamolaisia, mitä pienempiä ryhmiä heihin kuuluu ja mitä kaikkea he ovat joutuneet kokemaan. *Institutionaalisen kerronnan* tasolla he ottavat etäisyyttä maailmanpoliittisiin tapahtumiin ja sodan ideologiaan.

Vaikka Suomen valtio ja viranomaiset saavat ajoittain varsin ankaraa kritiikkiä osakseen, petsamolaisten muistitiedosta huokuu paikoitellen isänmaallinen henki. Sanavalinnoillaan he kytkeytyvät osaksi Suomea ja suomalaisuutta ja tekevät eroa Venäjään ja venäläisiin, mikä kuvaa *sosiaalista maailmasuhdetta* ja *yhteisöllistä kerrontaa*. Osa evakoista joutui kuulemaan ryssittelyä ja kohtaamaan epäluuloista suhtautumista, johtuen heidän raja-alueella sijainneesta asuinpaikastaan, mahdollisesta venäjänkielen taidostaan ja ortodoksitaustastaan tai jopa vakoilusyytösten vuoksi. On tietenkin tärkeää korostaa, että tämä ei koskenut kaikkia petsamolaisia eikä evakkoja eikä siten ole esillä kaikkien petsamolaisten muistitiedossa. Sodanjälkeisessä Suomessa osa evakoista peitteli omaa evakkouttaan ja pyrki toimimaan niin, ettei olisi joutunut enää rysittelyn kohteeksi. Suomeen ja suomalaisuuteen kytkeytyminen on tällöin ollut tapa suojella itseä ja tulla hyväksytyksi yhteiskunnassa.

Menetyksiä ja niiden kipeyttä pidetään vahvasti esillä, eikä kaikesta ole oltu ha-lukkaita tai valmiita puhumaan kuin vasta vuosikymmenien jälkeen jos sittenkään.

Jo talvisota aiheutti merkittäviä tuhoja, niukkuutta ja elämänmuutoksia, mikä herätti arvostusta ja kaipuuta Petsamon luonnon kauneutta kohtaan. Syksyn 1944 ja sitä seuranneet tapahtumat ovat vahvistaneet tätä kaipausta sekä muistitiedon ja menneisyysuhteen muotoutumista tiettyyn muotoon. *Objektiivista maailmasuhdetta* edustaa näkemys siitä, että petsamolaiset pystyivät omalla toiminnallaan ja suhtautumisellaan vaikuttamaan sota- ja evakkovuosien olosuhteisiin, vaikka sota tuli yllättäen heidän keskelelleen.

Muisti ja kokemukset eivät kuitenkaan muodosta yhtä, tiivistä kollektiivista kokonaisuutta, sillä petsamolaisilla on ollut vuosikymmeniä aikaa lukea ja tutustua aiempaan muistitietoon ja laajentaa sitä omalta osaltaan. Jos jollain on ollut lisättävää johonkin teemaan, heillä on ollut mahdollisuus esittää oma ”vastakertomuksensa”, joka on poikennut aiemmin esillä olleesta kuvasta. Tämä koskee saksalaisajan lisäksi myös ”kahta evakkoa” eli talvi- ja jatkosodan evakkoa. Ne ovat olleet korostetusti esillä petsamolaismuistitiedossa mutta myös kansallisen tason historiakuvassa. Petsamolaiset ovat kertoneet omista lukuisista evakoistaan ja siten laajentaneet evakkoon liittyvää historiakuvaa ja -kerrontaa.

OSA III ...JA AIKA JÄLKEEN

1. KOHTI UUTTA ALKUA

1.1 Petsamolaisten asuttaminen sodanjälkeiseen Suomeen

Asutustoimet

Sodan päätyttyä Suomessa oli yhteensä noin 420 000 evakkoa ja siirtolaista, joista suurin osa oli karjalaisia. Tilastoinneissa on hieman keskinäisiä eroavaisuuksia, mutta kaikkienensa viranomaisilla oli yli viisituhatta petsamolaista asutettavana syksyn 1944 alueluovutusten jälkeen.⁷⁶⁰ Vuoden 1945 maanhankintalain tarkoituksena oli asuttaa omistamansa maan menettäneet ihmiset ja tyydyttää heidän maantarpeensa. Siirtoväki oli yksi ensisijaisista maansaajien ryhmistä.⁷⁶¹ Asuntotontteja ja -tiloja perustettiin lähelle asutuskeskuksia, kalastustiloja puolestaan meren läheisyyteen. Viljelytiloja perustettiin elinkelpoisille alueille ja asuntoviljelytiloja alueille, jossa maataloutta pystyi harjoittamaan joko täyspäiväisesti tai sivuansiona.⁷⁶² Lähes kaikki siirtoväelle perustetut tilat olivat niin sanottuja kylmiä tiloja, joihin ei kuulunut valmiita peltöjä eikä rakennuksia. Kylmille tiloille myönnettiin uudistilan perustamispalkkion lisäksi matalakorkoisia valtion lainoja rakennukseen ja raivaukseen käytettäväksi.⁷⁶³

Maanhankintalaki ei soveltunut petsamolaisten tilanteeseen. Vain noin 700 petsamolaista oli hallituksen arvion perusteella oikeutettuja saamaan maata kyseisen lain perusteella. Lisäksi hakuaika ehti umpeutua, ja 413 hakijasta vain kolmasosalle myönnettiin maata. Hakemuksia hylättiin, ja osa luopui tai kieltäytyi ottamasta

760 Suomen tilastollisen vuosikirjan (1944–1945, taulukko 15) mukaan Petsamossa oli henkikirjoilla 1.1.1944 yhteensä 5514 henkeä ja tasan vuotta myöhemmin 5257 henkeä (ks. myös Nyysönen 1999, 639). Kansanedustaja Lauri Kajjalaisen johtaman toimikunnan kokoamien tietojen perusteella Petsamossa oli vuonna 1944 maatalousväestöä 1110 henkeä, kalastajaväestöä 709 henkeä, teollisuus-, kauppa- ja liiikenneväestöä 1890 henkeä, karjalaisia, venäläisiä ja syrjäänejä 818 henkeä, Suonikylän kolttia 299 henkeä ja muita koltia 214 henkeä (Lammi 1995, 57.)

761 Jaatinen 1995, 10; Vennamo 1945, 76–79, 82. Jaatinen siteeraa maanhankintalain 20 pykälää, jonka mukaan hakijan tuli olla ”saanut ja edelleen haluaa saada toimeentulonsa tahi asunnon ohella osan toimeentulostaan maatilataloudesta tai kalastuksesta; tahi että hänellä jompanakumpana juuri mainituista päivistä [19.9.1944 tai 12.3.1940] on ollut hallitsemallaan asuntotontilla oman perheen asunto tai aloitettu sellaisen rakentaminen”.

762 Vennamo 1945, 74–75. Lapin maaseutupiirin piiripäällikkö Kimmo Korven (1995, 60) laskelmien mukaan maanlunastuslautakunnat perustivat Lapissa vuosina 1946–1962 kaikkiaan yli 2200 viljelys-, asuntoviljelys- ja kalastustilaa. Lähteissä käytetään myös käsitettä asutustila.

763 Jaatinen 1995, 11. Ympäristömaantieteilijä Ilmo Massa (1994, 207) tarkentaa, että kylmällä tilalla tarkoitetaan tilaa, ”joiden tuotto perustamisvaiheessa oli 10 prosenttia tai vähemmän suunnitellusta lopullisesta tuotosta”.

myönnettyä tilaa vastaan.⁷⁶⁴ Petsamon siirtoväkeä koskeva asuttamislaki säädettiin vuonna 1950 helpottamaan maansaannin ehtoja.⁷⁶⁵

Moni petsamolainen asutettiin niin kutsuttuun Lapin kolmioon⁷⁶⁶, tarkemmin sanottuna Varejoelle, etelälappilaiseen Tervolan kuntaan. Aluetta oltiin jo vuoden 1940 pika-asutuslaissa suunniteltu karjalais- ja petsamolaissiirtolaisten sijoitusalueeksi. Varejoen asutusalueen perustaminen vahvistettiin helmikuussa 1948.⁷⁶⁷ Tätä ennen entisen Petsamon kunnan hoitokunta oli lähettänyt petsamolaiset maanviljelijät Aarno Juntusen ja A. Helanderin katsomaan oliko seutu asumiskelpoista. He esittivät matkan perusteella, että Tervolaan perustettaisiin asutusalue.⁷⁶⁸ Varejoki osoitettiin Petsamon maataloussiirtoväen asutusalueeksi, mutta sinne asutettiin maanhankintalain perusteella myös perheellisiä rintamamiehiä. Kaikkienensa Varejoelle perustettiin noin 70 tilaa.⁷⁶⁹ Petsamolaisten asuttamista Varejoelle tutkineen Mikko Melamiehen mukaan petsamolaisia kiinnosti hakea maata nimenomaan petsamolaisille tarkoitettulta asutusalueelta, koska he olivat kokeneet ”juurettomuutta ja syrjintää”.⁷⁷⁰ Lähdeaineistossa on muutamia mainintoja siitä, että jos uudella asutusalueella on ollut entuudestaan petsamolaistuttuja tai -sukulaisia, sinne on ollut helpompi muuttaa.⁷⁷¹

Kaikki eivät olleet kiinnostuneita siitä kovasta työstä, jota tilan perustaminen Varejoelle olisi vaatinut, varsinkaan jos itsellä ei ollut metsänhoito- tai rakennustaitoja. Kalastajat asettuivat mieluummin kalastajille tarkoitetuille asuinalueille. Kaikki eivät myöskään nähneet uusien asutusalueiden tarjoavan tarpeeksi tulevaisuuden nä-

764 Melamies 2014, 14, 18; Nyysönen 1999, 647, 649. Muistitiedosta ks. *Petsamolais-muistio* 1950, 19–20. Melamies huomauttaa, että toukokuussa 1947 asukkaanoittolautakunta, asutusasiainosasto edustanut tuomari ja maansaajat kokoontuivat Tervolassa ja päätyivät periaatepäätökseen, jonka mukaan myöhästyneitä hakemuksia käsiteltiin tapauskohtaisesti.

765 Avela 1995, 37; Jaatinen 1995, 10, 13; Koltasaamelaisten historia (s. a.) Kolttakulttuurisäätiö; Nyysönen 1999, 649, 653; Sverloff 2003, 134. Ks. myös Petsamon siirtoväen asuttaminen mhl:n mukaisesti päättyy vuoden lopussa: Maata haluavia viimeisessä erässä 320 kpl, *Pohjolan Sanomat* 6.7.1951.

766 Esimerkiksi varejokelaiset maanviljelijät Vilho Kemoff ja Oiva Granroth (Kemoff & Granroth 1995, 68) mainitsevat, että Varejoen asutusalueutta kutsuttiin Lapin kolmioksi. Arkipuheessa ja käsityksissä Varejoki ja Lapin kolmio vaikuttaisivatkin olleen osalle varejokisista toistensa synonyymejä. ”Lapin kolmio” kattaa laajemman, Tornionjoen, Kemijoen ja Tengeliönjoen vesistön rajaaman alueen (Avela 1995, 38).

767 Hietanen 1982; Teperi 1993, 21–25. N.s. Lapion kolmion tieverkoston suuntauutkimukset kiireellisesti suoritettava, *Pohjolan Sanomat* 26.4.1945; Petsamon maatalousväkeä varten perustettu Varejoen asutusalue. Asutusalue käsittää 69 viljelystilaa. *Lapin Kansa* 19.2.1948.

768 Melamies 2017, 30.

769 Avela 1995, 38; Melamies 2014, 8; *Lapin Kansa* (10.11.1945) uutisoi: ”80 viljelystilaa petsamolaisille Tervolan osalta Lapin kolmiosta”. Piiripäällikkö Kimmo Korven (1995, 60) laskelmien mukaan Varejoelle perustettiin 69 tilaa. Mikko Melamiehen (2014, 26) läpikäymien asiakirjojen mukaan Varejoelle muodostettiin kaikkiaan 70 tilaa.

770 Melamies 2014, 26.

771 H4, haastattelu 30.6.2016; Merenluoto 1984, 23; Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin; TSH8, 5.1.2016.

kymmiä jälkipolville.⁷⁷² Tällöin he, joilla oli mahdollisuus, suuntasivat vapaaehtoisesti muualle tai jäivät asumaan evakkoseudulle.⁷⁷³ *Pohjolan Sanomat* uutisoi marraskuussa 1949, että petsamolaisia oli sijoittuneet Lapin lääniin seuraavasti: ”Inari 1186, Alatornio 179, Kemi 264, Kemin mlk. 66, Rovaniemi 450, Tervola 496, Ylitornio 95, Rovaniemen mlk 161, Enontekiö 33, Kittilä 16, Kolari 7, Muonio 4 ja Utsjoki 40, siis yhteensä 2987.” Muun petsamolaisväestön kerrotaan sijoittuneen muualle Suomeen.⁷⁷⁴

Maanhankintalain soveltumattomuudesta kertoo sekin, että valtion mailla asuneet kolttasaamelaiset jäivät kokonaan sen ulkopuolelle. Heitä koskeva erillinen asutussuunnitelma valmistui vuonna 1947. Näätämöön valmistunutta asutusaluetta rakennettiin vuosina 1948–1950, ja tämän jälkeen aloitettiin Nellimin asutusalueen rakentaminen. Tätä ennen osa koltista oli jo ehtinyt asettua muille alueille – vuosina 1946–1948 Luttojoen varteen ja vuosina 1945–1946 Nellimiin.⁷⁷⁵ Vuoden 1955 kolttalaki helpotti maansaannin ehtoja ja mahdollisti muun muassa valtion puiden käytön omaan tarpeeseen, valtion maan käytön laiduntamiseen sekä erilaisten varastojen, suojien ja kuivatuspaikkojen sijoittamiseen. Kaikkinsa maanlunastuslautakunnat perustivat Inariin noin 70 asuntotilaa tontteineen eli niin sanottua kolttatilaa.⁷⁷⁶

Uusilla asutustiloilla tehtiin kovasti töitä elannon ja paremman huomisen eteen, mutta koltat eivät voineet harjoittaa vuotuisikiertoa perustunutta puolinomadista kulttuuriaan: talvikylä-perinne katkesi ja keskinäiset seuraleikit ja tanssit alkoivat unohtua. Lisäksi alueiden kalat olivat pieniä ja muodostivat pienen kalakannan.⁷⁷⁷ Elämä uusilla asutusalueilla sisälsi epävarmuuden ja toivottomuuden tunteita.⁷⁷⁸ Muutos oli nopeaa, liiankin nopeaa: ”Sielun olisi pitänyt ehtiä mukaan”, kuten Matti

772 Iiris Taimen, haastattelu 29.6.2016; Korva 2004, 56; KPA, Y 04485/1972; TSH9, haastattelu 11.1.2016.

773 Ks. esim. Lehtola 1994, 149; Petsamolaiset toivovat simman pian takaisin pääsevensä mahdollisesti Lapin lääniin, *Pohjolan Sanomat* 7.3.1945 (TH: otsikon ladonnassa on tapahtunut pieni virhe). Petsamolaismuistitiedosta ks. Mosorin, N. 2007, 52–53; H1, haastattelu 30.7.2016. Petsamolaisilla oli myös haluja ja suunnitelmia muuttaa ulkomaille. Keväällä 1946 *Lapin Kansa* uutisoi Petsamon siirtoväen kokouksesta: siirtoväki näki Australian ja Chilen Lapin kolmiota houkuttelevimpina muuttokohteina (Petsamon siirtoväki suunnittelee maastamuuttoa. Lapin kolmioon ei haluta muuttaa, koska sinne ei näytä jäävän edes metsiä, *Lapin Kansa* 14.3.1946). Paatsjoen varrella Norjassa asunut Olav Beddari puolestaan kertoo perheensä saaneen petsamolaisystäviltä kirjeitä, joissa he kertoivat kaipauksestaan Petsamoon ja suunnittelevansa muuttoa Norjaan ollakseen lähellä entistä kotiseutuaan (Beddari 2004b, 40; Beddari 2010a, 8; Beddari [s. a.] Niin harvenee heidän joukko).

774 Ent. Petsamon siirtoväki toivoo asemaansa pikaisia parannuksia, *Pohjolan Sanomat* 17.11.1949. Tietoihin on syytä suhtautua suuntaa-antavana lukuina, sillä tilastot ja asiakirjamerkinnot eivät välttämättä pysyneet ajantasalla petsamolaisten liikkeistä.

775 Nyssönen 1999, 651–653. Nyssönen käyttää lähteitään teoksia Holsti 1990, Lehtola 1994b ja Pirkko Suihkosen artikkelia *Terra*-lehdessä (1/1987).

776 Jaatinen 1995, 13, 15, 17.

777 Lehtola 1994, 178, 183. Talvikyläperinteen osalta Lehtola käyttää lähteenään teosta Holsti 1990.

778 Ks. esim. Lehtola 1994, 186.

Sverloff kuvasi tuntojaan Erno Paasilinnalle.⁷⁷⁹ Muutoksen nopeus ja kipeys näkyvät siinä, miten koltat suhtautuivat uusiin asutusalueisiin ja ajatuksiin paluumahdollisuuksista. Vassi Semenoja muistelee vanhempien kolttsaamelaisten kaivanneen takaisin kotiseudulle sodan jälkeen. Venäläiset eivät kuitenkaan olleet halukkaita ottamaan vain vanhempaa väkeä vastaan: ilman nuoria kolttia ei vanhoillakaan ollut takaisin Petsamoon tulemistä. Nuorempi väki taas ei halunnut Neuvostoliittoon, sillä he olivat kasvaneet Suomen yhteyteen ja rintamiehet taistelleet Neuvostoliittoa vastaan suomalaisten rinnalla. Semenojan mukaan koltat asettuivat Suomeen, koska he halusivat pitää sukuyhteydestä kiinni.⁷⁸⁰

Useat tahot, kuten vapaaehtoiset kveekarit (American Friends Service Committee), Suomen Punainen Risti, United Nations Relief and Rehabilitation Association (UNRRA) sekä Rajaseudun Ystävät auttoivat petsamolaisia – kveekarit työpanoksellaan paikanpäällä ja järjestöt esimerkiksi vaate-, ruoka- ja tarvikeavustuksin.⁷⁸¹ Kolttsaamelaistille saatiin hankittua poroja, kalastusverkkoja ja muuta apua Lapin Sivistysseuran, Suomen Punaisen Ristin, Ortodoksisten Nuorten Liiton kerhon ja tiistaiseurojen, Pelastusarmeijan sekä yksityishenkilöiden lahjoitusten avulla. Sveitsiläiskirjailija Robert Crottet puolestaan levitti tietoa kolttien ahdingosta brittiläisissä tiedotusvälineissä ja onnistui keräämään kolttien hyväksi neljä miljoonaa silloista Suomen markkaa.⁷⁸²

Suomalaisissa tiedotusvälineissä käsiteltiin jonkin verran maanhankintalakia ja siirtolaisten asemaa ja asuttamista, mutta nämä aiheet eivät hallinneet palstatilaa.⁷⁸³ Vuosien 1944–1949 *Pohjolan Sanomia* ja *Lapin Kansaa* selatessa voi kuitenkin löytää nopeasti pohjoisen siirtoväen tilannetta koskevia uutisia ja kirjoituksia. *Lapin Kansa* esimerkiksi uutisoi lokakuussa 1945, että lehden saamien tietojen mukaan 300 petsamolaista, kaikki kreikkalaiskatoliseen⁷⁸⁴ väestöön kuuluvia, haluaisi palata Petsamoon. Petsamolaisten tilannetta käsiteltiin sanomalehdissä myös pitkin

779 Lehtola 1994, 187. Lehtola siteeraa Sverloffia tutkimuksessaan.

780 Kälkäjä 2016b, 78; Lehtola 1994, 170–172; Lehtola 2012, 392.

781 Fofonoff 1988, 29–30; Harjumaa 2015b, 18; Kemoff & Granroth 1995, 69–70; Ryhmähaastattelu 26.3.2014. Ks. myös Rajaseudun Ystävien lahjana Varejoen terveystalolle ja [*Lapin*] tuberkuloottisten lasten suojakodille ½ milj. mk molemmille, *Pohjolan Sanomat* 9.7.1949; Varejoen työrupa valmistuu: Rajaseudun Ystävien lähetystö saapuu luovuttamaan lahjansa, *Pohjolan Sanomat* 2.8.1951.

782 19 Ruotsin lahjalehmää Tervolaan, *Pohjolan Sanomat* 7.11.1947; Lapin ilta Tampereella, *Aamun Koitto* numero 8–9/1962, 85; Pelastusarmeija avustaa kolttia, *Aamun Koitto* 13/1966, 143; Lehtola 1994, 177; Petsamolaisille merikalastajille UNRRA:n kalastusvälineitä, *Lapin Kansa* 3.10.1946. Crottet ystävytyi kolttsaamelaisten Kaisa Gauriloffin kanssa ja halusi kertoa kolttien tilanteesta laajemmalle yleisölle. 783 Lammi 1995, 55.

784 Suomen kreikkalaiskatolinen kirkkokunta muuttui Suomen ortodoksiseksi seurakunnaksi vasta vuonna 1954 (Tuominen 2013, 245), joten uutisoinnin ajankohtana vuonna 1945 on vielä puhuttu kreikkalaiskatolisista.

1950-lukua.⁷⁸⁵ *Pohjolan Sanomissa* puolestaan julkaistiin lehtiselostuksina puheen-
vuroja, jotka kommentoivat annettua esitystä maanhankintalaista. Lehdet uutisoi-
vat myös Lapin siirtoväen lähetystön käyneen asutusasiainosaston johtajan Veikko
Vennamon luona ja esittäneen toivomuksenaan, että petsamolaiskalastajat sijoitet-
tisiin Pohjanlahden rannikolle, maatalousväestö Lapin Kolmioon, koltat Luttoon

785 Vuoden 1944 otsikoita: Siirtoväen asunto-olot viranomaisten huolehdittavana, *Pohjolan Sanomat* 1.10.1944; Lapin siirtoväen keskustoimikunta perustettu huolehtimaan siirtoväen asioista, *Pohjolan Sanomat* 12.12.1944; Petsamolaisille ehdotetaan asuma-alueita: Kalajoki siirtopaikkakuntana liika-
kansoitettu, *Pohjolan Sanomat* 21.12.1944. Vuoden 1945 otsikoita: Petsamon siirtoväen asuttamisessa
olisi huomioitava väestön jakautuminen eri ammattiryhmiin, *Pohjolan Sanomat* 23.2.1945; Petsamon
siirtoväkeä kutsutaan yleiseen kokoukseen, *Lapin Kansa* 1.3.1945; Lapin kolmioon olisi Petsamon maa-
talousväki sijoitettava: Kalastajaväestölle varattava mahdollisuus sijoittua Perämeren rannikolle, *Lapin Kansa* 6.3.1945; Petsamon maataloussiirtoväen sijoittamista ns. Lapin kolmioon pitää hoitokunta alueen
asutuskelpoisuuden vuoksi myönteisenä toimenpiteenä, *Lapin Kansa* 28.7.1945; 300 petsamolaista
haluaisi palata takaisin, *Lapin Kansa* 10.10.1945; 80 viljelystilaa petsamolaisille Tervolan osalta Lapin
kolmiosta, *Lapin Kansa* 10.11.1945. Vuoden 1946 otsikoita: Petsamon siirtoväen lähetystö ollut Hel-
singissä esittämässä petsamolaisten toivomuksia, *Lapin Kansa* 17.1.1946; Petsamon siirtoväki suunnit-
telee maastamuuttoa: Lapin kolmioon ei haluta muuttaa, koska sinne ei näytä jäävän edes metsiä, *Lapin Kansa* 14.3.1946; Petsamolaisille merikalastajille UNRRA:n kalastusvälineitä, *Lapin Kansa* 3.10.1946.
Vuoden 1947 otsikoita: Varejoella asuvat petsamolaiset joutuneet taloudellisiin vaikeuksiin, *Pohjolan Sanomat* 5.1.1947; Tervolan petsamolaiset huolestuneita. Puutteellisuksiin ja epäkohtiin olisi saatava
korjausta, *Lapin Kansa* 12.4.1947; Varejoen petsamolaisalueen runkoteitä varten saatu määrärahoja,
Lapin Kansa 18.6.1947; Siirtoväelle varattava myös metsätyöansioita, *Pohjolan Sanomat* 28.11.1947.
Vuoden 1948 otsikoita: 50 petsamolaista tehnyt hallintasopimuksen Tervolan Var[e]joen asutusalueen
tiloihin. *Lapin Kansa* 7.4.1948; Kappeli ja hautausmaa Tervolan Varejoelle: Petsamolaisille lahjoitettu
kirkonkello saapunut, *Pohjolan Sanomat* 8.10.1948. 5257 oman läänin siirtolaista Lapissa viime vuoden
lopussa: Siirtoväen huoltoavustuksiin käytettiin yli 15 milj. mk, *Pohjolan Sanomat* 27.10.1948. Vuoden
1949 otsikoita: Koltat muuttavat maaliskuun alkuvuorokolla Sevettijärvelle, *Pohjolan Sanomat* 26.2.1949;
Petsamon siirtoväen asemaa tutkitaan, *Pohjolan Sanomat* 1.7.1949; Petsamolaisten raivaus- ja suvijuhlat
Varejoella, *Pohjolan Sanomat* 28.7.1949; Iloa sadosta – kovaa huolta rakennusrahoista Varejoella: ASO
kieltänyt rakennuslainojen annon toistaiseksi kokonaan! *Pohjolan Sanomat* 27.9.1949; Petsamolaisille
maksettujen korvausten suorittamisesta V. 1949 hintatason mukaan jätetty esitys maatalousministeriölle,
Pohjolan Sanomat 28.9.1949; Petsamolaisten lähetystö parhaillaan pääkaupungissa esittämässä toivo-
muksiaan valtiovalan edustajille, *Pohjolan Sanomat* 20.11.1949; Varejoelle puuhataan sähköjä, *Pohjolan Sanomat* 22.12.1949. 1950-luvun otsikoita: Avustusten jako Petsamon siirtoväelle aloitetaan lähiaikoi-
na, *Pohjolan Sanomat* 24.1.1950; Petsamolaiskysymyksessä olisi aikaansaattava nopea ratkaisu, *Pohjolan Sanomat* 14.2.1950; Petsamon siirtoväen oikeudet ja elinmahdollisuudet turvattava, *Pohjolan Sanomat* 9.4.1950; Uusi maansaantihakemus oikeus olisi myönnettävä Petsamon siirtoväelle, *Pohjolan Sanomat* 22.6.1950; Varejoen työtupa valmistuu: Rajaseudun Ystävien lähetystö saapuu luovuttamaan lahjansa,
Pohjolan Sanomat 2.8.1951; Petsamolaiskysymyksessä pyritään aikaansaamaan lopullinen ratkaisu, *Poh-
jolan Sanomat* 15.11.1951; Petsamolaisten n.s. ruotsalaistalojen korvausasiassa maksatusvirheitä, *Pohjo-
lan Sanomat* 6.12.1951; Petsamolaisten asioita aletaan korjaamaan aivan lähiaikoina, *Pohjolan Sanomat* 1.5.1952; Tervolan kunta yhtyy Varejoen sähköistyshankkeeseen, *Pohjolan Sanomat* 27.6.1952; Varejokea
sähköistetään valtion tuen turvin, *Pohjolan Sanomat* 14.2.1954; Petsamon siirtoväen taival, *Pohjolan Sa-
nomat* 28.8.1954; Ent. petsamolainen ryhtyi syömälakkoon, *Pohjolan Sanomat* 24.12.1954; Kreikkalais-
katolinen rukoushuone rakennetaan Tervolan Varejoelle: Yleinen rahankeräys hankkeen hyväksi Lapin
läänissä, *Pohjolan Sanomat* 12.1.1955; Ortodoksisen rukoushuoneen peruskivi laskettiin Varejoella,
Pohjolan Sanomat 24.8.1955; Kotiseutujuhla Varejoella, *Pohjolan Sanomat* 19.9.1957; Pikku-Petsamo –
yhdyskunta Ivalojoen rantamalla, *Pohjolan Sanomat* 21.10.1959.

ja sallalaiset Suomelle jääneeseen osaan Sallaa.⁷⁸⁶ Myös petsamolaiset osasivat käyttää sanomalehtiä tuodakseen olosuhteitaan laajempaan tietoon. *Lapin Kansa* antoi palstatilaa sanomalehden toimituksessa vierailleille petsamolaisille kuten kalastaja Hugo Rönnholmille:

Jokin päivä sitten kiinnitimme eräässä kirjoituksessamme huomiota petsamolaisen siirtoväen huolestuttavaksi käyneeseen asemaan. Mihin suuntaan asiat nyt ovat menossa, siitä kertoi kouriintuntuvan esimerkin toimituksessamme käynyt petsamolainen kalastaja Hugo Rönnholm. Mieliä petsamolaisten keskuudessa on loppuun saakka huolestunut. Mahdollisuudet heidän ikivanhan elinkeinonsa harjoittamiseen näyttävät kertakaikkiaan tukkeutuvan. Valtiovallan olisi todellakin korkea aika herätä huolehtimaan tämän pienen maan etäisimmässä kolkassa omassa hiljaisuudessaan eläneen joukon kohtalosta.⁷⁸⁷

Virallisia asutustoimia ja erikseen petsamolaisia koskevaa lainsäädäntöä ja uutisointia tarkastellessa näyttää siltä, että sekä sanomalehti- että virkamiehet ottivat petsamolaisten ja muunkin pohjoisen siirtoväen tilanteen huomioon ja ainakin osa sanomalehtiväestä suhtautui heihin empaattisesti. Petsamolaisten parissa kuitenkin kyti tunne sivuun jäämisestä ja huono-osaisuudesta. Tarkastelen seuraavaksi lähemmin mihin tämä kokemus perustuu.

1.2 Ankarat arki ja kontrolli herättävät kritiikkiä ja menneisyyden kaipausta

Valtion, kunnan ja viranomaisten toimet

Petsamolaisten *sosiaaliseen maailmasuhteeseen* sekä *institutionaaliseen kerrontaan* kuuluu kokemus siitä, että valtion ja viranomaisten vahvat ohjaustoimet rajoittivat heidän vapauksiaan sodanjälkeisinä vuosina, jolloin heidän mahdollisuutensa olivat muutenkin rajalliset.⁷⁸⁸ Petsamolaisilla ei käytännössä ollut juurikaan valinnanvaraa sen suhteen, mihin he asettuivat asumaan. Heidät asutettiin tietylle, rajatulle alueelle, siellä tietylle tontille, ja tilan rakennukset piti rakentaa tietylle paikalle tyyppi-

⁷⁸⁶ Lammi 1995, 56.

⁷⁸⁷ Petsamolaisia siirretty Tenolle, vaikkei heille siellä anneta maata ja näin ollen eivät saa kalastusoikeutta, *Lapin Kansa* 17.4.1947. Toinen sanomalehden toimituksessa vieraillut petsamolainen oli maanviljelijä ja Petsamon Siirtoväki ry:n puheenjohtaja Väinö Paasilinna (Iloa sadosta – kovaa huolta rakennusrahoista Varejoella. ASO kieltänyt rakennuslainojen annon toistaiseksi kokonaan! *Pohjolan Sanomat* 27.9.1949).

⁷⁸⁸ Sen sijaan maaherra Uno Hannula on muisteltu lämpimästi, sillä tämän kuvattiin suhtautuneen petsamolaisiin ymmärtäväisesti. Ks. esim. Kemoff & Granroth 1995, 72.

talomallin⁷⁸⁹ mukaan. Asutustilalliset hallinnoivat tilojaan väliaikaisella sopimuksella, ja heille maksettiin palkkioita sitä mukaa kun raivaus- ja rakennustyöt eteniivät. Tässä valvonnassa ja kontrollissa viranomaiset olivat tarkkoja. Kieltäytymisen myönnetystä asutustilasta kerrotaan tarkoittaneen maansaantioikeuden menetyttä.⁷⁹⁰ Kerttu Ranta kertoo, ettei hänen isänsä olisi halunnut maata Varejoelta, sillä tämä oli ”aivan henkeen ja vereen asti kalastaja”:

Se haki kalastustillaa, mutta ku se ei saanu sitä mistään. Se sano, että hän ei ole maanviljelijä, hän on kalastaja. Mutta ku oli pakko ottaa se [*Varejoen tila*], ku se halusi jonkunlaisen, lasten kans semmosen jonkulaisen [*tilan*] [...].⁷⁹¹

Tilanne oli toki sama muullakin sodanjälkeisessä Suomessa. Historioitsija Heikki Roiko-Jokelan mukaan viranomaistoiminta oli tarkkaa ja rakennushankkeissa noudatettiin säännöksiä varsin tiukasti, mikä närkästytti kansalaisia.⁷⁹² Petsamolaisille elämä uusilla asutusalueilla tarkoitti kuitenkin entisen elämänmuodon loppumista ja uuden aloittamista puutteellisissa oloissa. Erityisesti tämä koski kolttsaamelaisia ja kalastajaväestöä.

Asuttamiseen liittyviä kokemuksia ja kritiikkiä on esillä useissa eri yhteyksissä.⁷⁹³ Yksi äänekkäimmistä kolttien kohtalon kritisoijista on Matti Sverloff. Vuonna 1975 hän kirjoitti sodanjälkeisen ajan olleen todella kurjaa ja kolttien elävän parhaillaan ”satunnaisten ansioiden varassa”. Koltat menettivät sodissa kaiken. Heiltä riistettiin maat, vedet, elinkeino ja elintaso. Suomen valtio ei huolehtinut koltistaan vaikka niin lupasi vannottaessaan heillä uskollisuudenvalan vuosina 1921–1923.⁷⁹⁴ Koltतालaulaja Jaakko Gauriloff puolestaan mainitsee *Petsamolaisista*-lehden haastattelussa pitävänsä kauheimpana asiana vuonna 1948 toteutettua kolttsaamelaisten

789 Hautajärvi 2014, 40; Soikkeli 2021. Jälleenrakennuskauden modernit tyypitalot poikkesivat suuresti Lapin aiemmasta, perinteisestä rakennuskannasta ja muuttivat siten kulttuuria ja elinolosuhteita. Kolttsaamelaisille ja Inarin kolttille suunniteltiin vaatimattomia hirsirakenteisia tyypitaloja, suomalaisväestölle isompia omakotitaloja. Tyypitalorakentamista on sittemmin kritisoitu laajaltikin, mutta lähdeaineistossani teema ei noussut keskeisenä esille.

790 Petsamolaismuistitiedosta ks. esim. Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016; Mikko Ekorre, haastattelu 17.11.2015; *Petsamolais-muistio* 1950, 18; Paasilinna 1988, 227. Tutkimuskirjallisuudesta ks. Avela 1995; Harjumaa 2015b, 12–18; Jaatinen 1995; Kietäväinen 2009, eritoten 212. Aikalaislähteistä ks. esim. 50 petsamolaista tehnyt hallintasuomuksen Tervolan Var[e]joen asutusalueen tiloihin, *Lapin Kansa* 7.4.1948; Lapin kolmion alueella 52 lopullista hallintasopimusta lähiaikoina, *Lapin Kansa* 23.8.1947.

791 Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016. Petsamon toimikunta oli katsonut, ettei ammattikalastajille ole tarjota kalastustiloja, joten heille osoitettiin asuntoviljelytiloja (Lammi 1995, 57).

792 Roiko-Jokela 2004, 70.

793 Ks. esim. Fofonoff 1988, 29–30; Hilda-Maria Paasilinna radio-ohjelmassa *Sattuipa Lapissa. Elämää Tervolan Varejoella* (1971) Yle Areena; Jäämereltä jängän reunaan -radio-ohjelma (toim. Mirjam Kälkäjä 1986). Kälkäjän toimittamassa radio-ohjelmassa esitetyt teemat ja näkökulmat toistuvat muissa Kälkäjän julkaisuissa – sekä esimerkiksi Vilho Kemoffin ja Oiva Granrothiin kirjoituksissa – joten en käsittele radio-ohjelmaa systemaattisesti tutkimuksessani.

794 Sverloff 1975, 8; Sverloff 2003, 165.

eriyttämistä Nellimiin, Keväjärvelle⁷⁹⁵ ja Sevettiin. Eriyttäminen heikensi ihmisten välisiä yhteyksiä.⁷⁹⁶ Tätä ennen kolttia oli väliaikaisesti asutettu Luttojoen varteen ja Nellimiin, ja osa oli ehtinyt sinne asettua. Tästä syystä uusi lähtö herätti haikeutta.⁷⁹⁷ Eräällä Kansanperinteen arkiston tallenteella kolttasaamelainen joikaa ensin siirtolaisjoien koltaksi ja selostaa sitten joien sisällön suomeksi:

Lähimmä täällä ku alkaa siirtoväistö. Sanovat, että pittää lähtiä Sevettijärvelle, se sanovat, että mejän pittää uusia taloja [...]. Lähimmä autokyytillä, me olemme ikävästä [...] tähän jäi meillä lämmin. Luttojoen ranta, ja siinä syntymäpaikat tietenki meillä oli pitkin Luttojokea [...] Meillä jäi kauniita poroja. Meillä tuli ikävä. Poikki kylmä[n] Inarin, autokyytissä. Lapsien kans lähtemään, ja meillä on ikävä paikka. Me muutama toiseen paikkaan.⁷⁹⁸

Käännös kolttasaamesta suomeksi sekä laatimani tekstinnös hävittävät paljon joien alkuperäisestä sisällöstä, merkityksestä ja tunnelmasta. Niistä välittyy kuitenkin useiden lähtöjen aiheuttamaa haikeus ja ikävä. Joiku välittää *sosiaalista maailmasuhdetta* ja *institutionaalista kerrontaa*: kuinka ulkopuolinen auktoriteetti saneli kolttasaamelaisille, mitä heidän täytyy tehdä ja minne asettua.

Ennen koltilla suunnattujen asutusalueiden valmistumista heidät asutettiin väliaikaisesti Inarin kuntaan. Matti Sverloff kuvaa aluetta köyhäksi verrattuna Suenjeliin eli Suonikylään. Inarissa ei ollut juurikaan kalavesiä tai kaloja. Poronhoitoalue kävi ahtaaksi, sillä se täytyi jakaa inarinsaamelaisten kanssa.⁷⁹⁹ Myös Erno Paasilinna on kritisoinut kolttien asuttamista matkakirjassaan *Kotiseudulla ja vierailta mailla*. Hänen näkökulmastaan syypää on valtio, joka teki ”melkein pelkästään virheitä”, ja jotka ”voi luetella aikajärjestyksessä”. Aluksi Paasilinna syyttää valtiota siitä, että koltat liitettiin heille entuudestaan tuntemattomaan poronhoitojärjestelmään, Inarin saamelaisten paliskuntaan, jossa he olivat pieni vähemmistö ja jäivät siten hallitsevan ryhmän vallan alle. Sitten hän kritisoi kolttien asuttamista Sevettijärvelle pienille tonteille. Talvikylän mallin mukaan tehdyt asunnot olivat liian pieniä ympärivuotiseen asumiseen. Tämän jälkeen Paasilinna moittii isompien tilojen rakennuttamista. Moni kolta palasi Sevettijärvelle avustusten ja lainojen houkuttelemana, vain huomataksaan ettei alueella ole töitä: ”Pikku hetki toivoa, sitten köyhyyttä ja velkaa.”⁸⁰⁰

795 Kirjoituksessa puhutaan Kevätjärvestä, mutta mitä todennäköisimmin tarkoitetaan Keväjärveä.

796 Jaakko Gauriloff *Petsamolaista*-lehdessä (Kälkäjä 1998, 37). Vrt. Koltat muuttavat maaliskuun alkuvuokolla Sevettijärvelle, *Pohjolan Sanomat* 26.2.1949.

797 Nyssönen 1999, 651–653. Muistitiedosta ks. Koskenkorva 1977, 8. Koskenkorva tosin kertoo, että väliaikaisesta sijoituspaikasta poiketen Sevettijärvellä lapsilla oli mahdollisuus päästä kouluun, mikä ”toi lisää kiinnostusta muuttoon”.

798 KPA, AK/0526 1961. Vrt. Vassi Semenovan muistolle 2015, 96–98.

799 Sverloff 2003, 133.

800 Paasilinna, E. 1988, 157.

Sverloffin ja Paasilinnan näkökulmasta valtiovallan lyhytnäköisyys ajoi koltat köyhiin oloihin ja muutenkin huono-osaisiksi.

Petsamolaiset kokivat olevansa vastaavassa tilanteessa myös Varejoella. Asutusalueen aineellisesti ja rahallisesti puutteellisia oloja on kritisoitu eri yhteyksissä.⁸⁰¹ Osa petsamolaisista oli tottunut Petsamossa erilaisiin mukavuuksiin kuten vesijohdotteeseen ja sähköihin.⁸⁰² Vuonna 1995 Vilho Kemoff kirjoitti maanviljelijä Oiva Granrothin kanssa *Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta – MHL-Asutustoiminta Lapissa* -julkaisussa Varejoen vaiheista. He toteavat, että koska siirtoväen asuttaminen oli Suomen valtiolle uusi ja lyhyessä ajassa toteutettava vaikea tehtävä, virheilteä ei voitu välttää. Suurimpana ja hämmästyttävimpänä virheenä he pitävät sitä, että kylän rakentaminen aloitettiin, vaikka maantietä ei ollut. Tämä vaikeutti työntekoa. Sementtisäkkejä kuljetettiin Varejokea pitkin veneillä, välillä niitä piti kantaa maata pitkin kosken yläpuolelle ja lastata säkit uudelleen veneen kyytiin. Rakennuspuutavaraa uitettiin jokea myöten, ja soraa ajettiin hevosilla. Tämän kaiken kerrottuaan kirjoittajat pohtivat:

Näin jälkeinpäin ajatellen nämä työtavat ihmetyttävät ja ehkä niissä oli myös huvittavia piirteitä, mutta silloin ne olivat totisinta totta. Olikohan uhrattu montakaan ajatusta sille, miten nämä ihmiset tulisivat selviytymään uusissa, oudoissa olosuhteissa.⁸⁰³

Ymmärtämättömyydestä viranomaisia moittii myös Erno Paasilinna ihmetellesään modernien, standardisoitujen tyyppitalojen rakentamista koltille. Hän kysyy, miksi kolttien ei annettu valita kylänsä rakennusmuotoa ja jatkaa:

Koko kyläkin olisi jo alkuaan sopinut yhden peni[n]kulman alalle kuuden peni[n]kulman sijasta, se olisi muodostanut kiinteämmän ja elävämmän kokonaisuuden ja ollut sekä taloudellisesti että sosiaalisesti paljon toimintakykyisempi. Mutta ei – koko yhteisön ovat suunnitelleet henkilöt jotka eivät kykene kokemuseräisesti eläytymään tehtäväänsä.⁸⁰⁴

Kirjoittajille valtio ja viranomaiset näyttäytyvät hätäisinä päätöksentekijöinä, jotka eivät ottaneen petsamolaisten todellisuutta huomioon tai pohtineet, mitä

801 Esim. Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016; Kälkäjä 2013, 4; Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin.

802 Parkkinan mukavuuksista kertoivat sisarukset Matti Hepoaho ja Elna Nelin *Inarilaisen* haastattelussa (Peltomaa 30.8.2017). Ks. myös Kuitinen 2009/2020, 52. Tutkimuskirjallisuutta ks. Nieminen 1989, 93, 97.

803 Kemoff & Granroth 1995, 68.

804 Paasilinna, E. 1988, 191.

tehdyt päätökset käytännössä tarkoittaisivat.⁸⁰⁵ Elna Nelin puolestaan hämmästeli ryhmäkeskustelussa Tervolan kunnan ymmärtämättömyyttä. Kunta päätti alkaa verottaa hänen 16-vuotta täyttäneitä veljiään. Nelin päätteli kunnan katsoneen veljien tekemät metsätyöt – käytännössä halonhakkuun – verotuksen alaiseksi työksi:

No se oli aivan, aivan pätkähullu aatos. Että mitä semmoinen kuustoista-vuotias teki tilan hyväksi, että semmosta työtä, joka oli verotettavaa. Hyvä ku niille leipää saatiin, nii, että ne pysy hengissä [...].⁸⁰⁶

Kokonaisuutena petsamolaisuistiedosta välittyy kuva välinpitämättömistä ja ymmärtämättömistä viranomaisista, jotka samaan aikaan kontrolloivat petsamolaisten elämää tiukasti.⁸⁰⁷ Koska mahdollisuutta entisen elämäntavan jatkamiselle ei ollut, petsamolaisten oli lähestulkoon pakko ottaa vastaan ne mahdollisuudet ja myönnytykset, joita valtiovalta ja viranomaiset heille soivat. Uusi elämä alkoi puutteellisissa ja rahattomissa oloissa. Tähän ajanjaksoon ja aihepiiriin liittyvät *sosiaalinen maailmasuhde* ja *institutionaalinen kerronta* sisältävät katkeruuden tunteita.

Muuttunut ympäristö, tuottamattomat ja elinkelvottomat alueet

Lähdeaineistosta on havaittavissa *objektiiviseen maailmasuhteeseen* liittyen muistoja siitä, miten muuttunut ympäristö luontoineen herätti petsamolaisissa hämmästyksiä. Nykyisyyttä verrattiin alati menneeseen.⁸⁰⁸ Helena Koskenkorva kertoo, kuinka hän ja muut Sevettijärvelle muuttajat olivat pysähtyneet jaloittelemaan muuttomatalla. Hän oli ihmetellyt maiseman avaruutta, sillä näki vain lunta ja taivasta. Tällaista näkyä hän ei ollut ennen nähnyt. Koskenkorva uskoi vielä tuolloin maan olevan litteä, ja tästä syystä hänessä heräsi pelko maan reunan äärellä olemisesta.⁸⁰⁹ Kuvauksesta välittyy, kuinka uutta ympäristöä hahmotetaan vastinparien – kuten tutun ja uuden – avulla.⁸¹⁰ Myös Yrjö Mosorin kertoo kokeneensa Petsamon ”vaihtelevana ja jyrkkien vastakohtien maana”, mikä on antanut hänelle ”sitä arvokasta sisältöä, jota minä sanon elämisenarvoksi”.⁸¹¹

805 Ks. myös Anita Kraatarin sanoittama runo Petsamon lapset 1979, 10; Kälkäjä 1975b, 12; Kälkäjä 2013, 4; Otto Taivalantti, haastattelu 16.8.2017; *Petsamolais-muistio* 1950, 16.

806 Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin.

807 Myös sodanjälkeisessä Länsi-Saksassa oli samankaltaisia kokemuksia, ks. Demshuk 2012b, 531–532.

808 Vrt. Outi Auttin artikkeli (2015, 40) Kemijoen valjastamisen aiheuttamista muutoksista paikallisten ympäristösuhteeseen: ”Veden alle jääneiden saarien, karien ja rantojen nimet muistettiin hyvin. Niistä kerrottaessa yhdistyivät menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus: muistelijan elämänhistoria, alueen paikallishistoria muutoksineen, tapahtumat ja sosiaalinen ympäristö, nykyhetki sekä tulevaisuus nuoremman sukupolven myötä.”

809 Koskenkorva 1977, 9; Toini Väänänen ja Irma Innanen haastattelu (Innanen [s. a.]).

810 Tuan 1990, ks. esim. 16, 83–84.

811 Mosorin, Y. 1977, 5.

Sodanjälkeistä ympäristöä on verrattu menetettyyn kotiseutuun erityisesti luonnon kautta. Helvi Laitinen kirjoittaa:

Vaikeinta täällä alkuun oli se, kun ei ollut meri lähellä, johon oli tottunut, mutta eipä sitä olisi ollut muuallakaan.⁸¹²

Myös Erno Paasilinna vertaa Varejoen luontoa Petsamon oloihin:

Entiset Jäämeren kalastajat ja Paatsjoen suurten suvantojärvien asukkaat sijoitettiin Peräpohjolankin oloissa kaikkein ankeimmalle tasamaalle, jossa ei ole ainoatakaan järveä, ei läikettäkin sinistä vettä katseltavaksi tai muisteltavaksi. Kylän nimeä kantava Varejoki on vain yhden veneenmitan levyinen suovesiä kuljettava korpijoki [...].⁸¹³

Paasilinnan kuvauksesta välittyvä kokemus petsamolaisten pettymyksestä. Pirkko Sallinen-Gimplin mukaan karjalaisilla oli samankaltaisia tunteita heidän saapuessa katsomaan uusia asuinalueitaan – ne saattoivat näyttää ankeilta ja niitä oli vaikea kuvitella asutettuina.⁸¹⁴ Luontokokemukseen on vaikuttanut vesien lisäksi metsien erilaisuus. Eräs Tiina Suopajärven haastateltavista muistelee kauhistelleensa uutta asuinalueetta Varejoella:

TSH1: Minä en tykänny yhtään [...] katokku oli aina asunu semmosessa erilaisessa paikassa. Kyllä me [...] itkettiin kun lehmiä ajettiin kuule [...] huono tie oli, ja kärryssähän ne oli ne tavarat, eihän niitä nyt niin kauheesti ollu evaakoilla. Niin niin tuota, kyllä itkettiin. Aattelin, että mettä kauhia ympärillä, että sinne pittää mennä asumaan.⁸¹⁵

Haastateltava muistelee myös äitinsä kokemusta Varejoesta, jota tämä vertasi koti-Petsamon vesistöihin:

Katoppa, äitiki ikänsä joen rannalla ja vuonon rannalla asunu, ja sitte tuonne Varejoelle [*asutettiin*]. Kaivossa oli vesi, niin kyllä sekihä tuntu...⁸¹⁶

Elinkeinon muutos liittyi suoraan myös siihen, että ympäröivä luonto ja sen suomat mahdollisuudet olivat erilaisia Petsamoon verrattuna. Ristiriitaisella tavalla

812 Laitinen, H. 1989, 32.

813 Paasilinna, E. 1988, 227. Maiseman tasaisuuteen Varejoella kiinnitti huomiota myös TSH7 (haastattelu 5.1.2016), Varejoen virran kapeuteen puolestaan Mikko Ekorre (haastattelu 17.11.2015).

814 Sallinen-Gimpl 1995, 271. Ks. myös Roiko-Jokela 2004, 64.

815 TSH1, haastattelu 30.1.2015. Vastaavasta kokemuksesta kertoo myös TSH8, haastattelu 5.1.2016.

816 TSH1, haastattelu 30.1.2015. Ks. myös Maria Haapala Kälkäjän (s. a.) Hengitimme Jäämerta himoihin keuhkoin, 66, 68 mukaan.

uudet asutusalueet muistuttivat ihmisiä entisistä kotiseuduistaan juuri sen takia, että alueet eivät muistuttaneet toisiaan. Ikkunasta ja pihapiiristä näkynyt maisema vertautui aina menetetyin Petsamon maisemaan ja luontoon. On kuitenkin niitäkin tapauksia, joissa uuden kodin luonto ja maisemat ovat olleet samankaltaiset menetetyin kotiseudun kanssa. Erään haastateltavan äiti oli todennut, että uutta kotia ympäröivä luonto jokineen muistutti häntä Petsamosta.⁸¹⁷

Petsamolaiset ovat kritisoineet, ettei heillä ollut ”pitemmälle tähtäävää tulevaisuutta” uusilla asutusalueilla, kuten esimerkiksi Kirill Sergejff kirjoittaa. Hänen mukaansa petsamolaisilla ei ollut mahdollisuutta mukautua uusiin olosuhteisiin ja tuntea uutta asuinpaikkaa kotiseudukseen.⁸¹⁸ Varejokea on monessa yhteydessä luonnehdittu hallanaraksi, vaikeasti viljeltäväksi korveksi, joka antoi niukasti satoa.⁸¹⁹ On toki muistettava, että monella muulla Itä- ja Pohjois-Suomen asutustilallisella on ollut vastaava käsitys ja kokemus omasta maa- ja elinalueestaan.⁸²⁰ Muistitietotutkija Sean Field puolestaan huomauttaa, että pakkosiirron kokeneissa ihmisissä voi herättää kiukkua se, etteivät uudet asutusalueet vastaa heidän odotuksiaan ja valtion antamia lupauksia paremmasta elintasosta.⁸²¹ Uusilla asutusalueilla olikin haastavaa jatkaa entistä elintapaa, joten esimerkiksi kalastukseen mieltyneitä petsamolaisia Varejoki ei houkutelut.⁸²²

Luonnon ja ympäristön muutokset vaikuttivat suoraan petsamolaisten elinkeinoiniin uusilla asutusalueilla. Luonto ja elinkeinot muodostavatkin kokonaisuuden, jonka muutoksia petsamolaiset ovat tarkastelleet erilaisten vastinparien avulla. Petsamossa kalastuksesta elänyt Kirill Sergejff kuvaili muutoksen aiheuttamia tunteitaan:

Kalastajaväestöön kuuluvina vapaina yrittäjinä ja elävän valtameren henkeen eläytyneinä tuntui että oltiin tultu outoon kalatalouden painajaismaailmaan kun tultiin Suomeen, niille samoille leveysasteille, joilta esivanhemmat olivat lähteneet Jäämeren rantamille huonojen olojen tähden.⁸²³

Sergejffille paluu alueille, joilta oltiin alun perin lähdetty etsimään parempaa tulevaisuutta, oli painajainen. Kirjoituksessa on asuttamiseen liittyvää tyytymättömyyttä, jota on pitänyt esillä myös Tuulikki Soini kritisoidessaan *Petsamolaista*-lehdessä välinpitämättömiä ”virkaherroja”. Lukija huomaa, että jokaiselle valtion ja viranomaisten toimelle ja toimeenpanemattomuudelle on vastakkaiset näkemyksen-

817 TSH8, haastattelu 30.6.2016.

818 Sergejff 1998, 149–150; Iiris Taimen, haastattelu 29.6.2016

819 Esim. Kemoff & Granroth 1995, 70; Kälkäjä 1995b, 92; Ryhmähaastattelu 26.3.2014; Soini 1983, 5. Vrt. TSH3, haastattelu 2.2.2015: ”[M]onihan sitä tuli melkeen kuusen juurelle.”

820 Kietäväinen 2009, 10.

821 Field 2012, 55.

822 Esim. IKÄ, IKH, TI: Maire Tervaniemi (s. a.) Ei lääkäriä eikä pappia, evakon jälkeen Inariin.

823 Sergejff 1998, 147–148.

sä. Samaan aikaan, kun petsamolaisuistitieto kritisoi viranomaisia turhantarkasta kontrollista, heitä moititaan petsamolaisten tilanteen sivuuttamisesta, kuten Soini tässä tekee:

Asutusalueita kaavoittelevat virkaherrat tuskin itsekään uskoivat syvänmerenkalastajien mahdollisuuksiin maanviljelijöinä. Kuitenkin perustettiin laaja asutusalue kaukaiseen erämaahan. Varejoelle pakkoasutetut hakkasivat metsiä, raivasivat peltoja. Jo alueille muutto oli ankaraa, monet tulivat hiihtäen, tietä kun ei ollut. Talvikausi asuttiin metsäkämpässä samalla kun omaa kotia rakennettiin raivoisalla kiireellä. Köyhyys ja nälkäkin pakottivat imeytymään erämaahan, ottamaan vastaan sen laihan annin. Ne virkamiehet, jotka alueet petsamolaisille osoittivat, olisivat voineet käydä katsomassa, kuinka sisukkaat petsamolaiset tekivät mahdottomasta mahdollista, ojittivat suot, kasvattivat karjaa ja kokonaisen uuden sukupolven petsamolaisia ”Petsamon Kolmiossaan”, joka muualta Suomesta katsottuna vaikutti karkoitusalueelta.⁸²⁴

Vastaavasti länsisaksalaisessa sodan jälkeisessä yhteiskunnassa monet siirtolaiset kokivat, ettei yhteiskunta ottanut heitä tarpeeksi huomioon. Tämä kokemus toi heitä lähemmäksi toisiaan.⁸²⁵ Petsamolaiseen historiakulttuuriin kuuluu kokemus elinkeinon ja kokonaisen elämänmuodon nopeasta ja kipeästä muuttumisesta sodan jälkeen. Kokemuksessa on läsnä ainakin kolme aikatasoa: menneen Petsamon aikaista elämää verrattiin silloiseen, ankeana nähtyyn nykyhetkeen ja puuttelliseksi koettuihin tulevaisuuden näkymiin. Heidän kerrotaan olleen kalastajia, joista tehtiin maanviljelijöitä.⁸²⁶ On kuitenkin huomattava, etteivät kaikki harjoittaneet kalastusta Petsamossa ja että osalla oli kokemusta maanviljelyksestä. Petsamossa harjoitettiin paljon maa- ja metsätaloutta sekä työskenneltiin kaupan alalla ja palveluammateissa.⁸²⁷

Saadun avun luonne ja yleinen suhtautuminen petsamolaisiin

Petsamolaisten *yhteisöllinen kerronta* ja *sosiaalinen maailmasuhde* tuottavat historiakuvaa muistakin menneisyyden kipukohdista – kokemuksesta siitä, miten petsamolaisiin suhtauduttiin ja millaista heille osoitettu apu oli laadultaan ja luonteeltaan. Petsamolaiset ovat toki kiitollisia saamastaan avusta, mutta se oli monessa

824 Soini 1983, 5.

825 Demshuk 2012b, 531–532; Schulze 2006, 372.

826 Esim. Kemoff & Granroth 1995, 70; Kälkäjä 1995b, 91; Paasilinna, E. 1988, 227; Ryhmähaastattelu 26.3.2014; Sergejff 1998, 150.

827 Tilastollisia tiedonantoja N:o 63, 1979, 329. *Lapin Kansassa* referoitujen kirkonkirjojen mukaan Petsamossa oli kalastajia 709 ja maatalousväestöä 1100 henkeä vuonna 1944. Teollisuuden ja kaupan alalla työskenteli 1890 henkeä. Petsamon väestön sijoittamisesta on Petsamon toimikunnan ehdotus valmistunut: Maatalousväki ”Lapin kolmioon”, kalastajaväestölle varattava myös maansaantimahdollisuudet, *Lapin Kansa* 27.3.1945.

tapauksessa heikkolaatuista ja tilanteeseen sopimatonta.⁸²⁸ Eräs haastateltava vertaa Petsamon aikaa ja sieltä lähdön jälkeisiä oloja seuraavasti:

TSH6: Paremmiin me elettiin siellä [*Petsamossa*] ku täällä [...] täällä ei ollu ku oikeastaan vihollisia. En tarkota pahalla, mutta tässä se tulee julkiki, että kuinka kohellaan toista ihmistä [...]. Nii, köyhälistöähän pietään orjana [...] semmosia kesämökkejä meille tyrkytettiin, isolle perheelle. Tuotiin sosiaalilautakuntaan [...] hevosella märkiä rankoja pihhaan, siitä [...] meijän piti lämmittää talo, nurkat oli jäässä.⁸²⁹

Huomio kiinnittyy siihen, miten haastateltava hahmottaa yleistä suhtautumista petsamolaisiin. Samaan tapaan Mirjam Kälkäjä on pitänyt esillä petsamolaisten nöyryyttämistä ja heidän ahdinkonsa hyväksikäyttöä:

Rahan nuusa oli kova, sillä Petsamoon jääneestä omaisuudesta korvaukseksi saadut obligaatiot⁸³⁰ menivät tarkkaan tilan maksuihin. Ellei sitten asutustilallinen joutunut kantamaan nekin pankkiin tai myymään helpon rahan haistavalle yksityiselle. Pakko oli elää. Vaikka mieltä kirveli myydä ainoa taloudellinen turvansa, ainoa, mikä Petsamosta oli käteen jäänyt, jopa puoleen hintaan nimellisarvostaan. Enempi kirveli, kun näki mitä tapahtui: obligaatioiden arvo kohosi ja niiden uudet omistajat nettosivat niillä melkoiset rahat. Joissakin tapauksissa tuntuu selvää keinottelun ja toisen hädänalaisen aseman hyväksikäytön makua. Petsamon siirtolaiset oli ajettu siihen pisteeseen, että tiedettiin heidän olevan pakko obligaatioissa myydä.

Sillä syötävä oli. Vaikka rahaa olisi vielä Petsamon hyviltä tienesteiltä jäljellä ollut, oli ruuan saaminen vaikeaa. Perunoita ei tahtonut saada rahallakaan, eivät myyneet tilalliset siirtolaisille, alun perin tämä nöyrytyi sosiaaliturvan luukulle ja sai sieltä luovutusmääräyksen. Sitten sai rahallaan ruokaa ostaa.⁸³¹

828 Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anneli Räihä; Ryhmäkeskustelu, 17.12.2013, Elna Nelin; Auli Peltoperä *Lapin Kansan* haastattelussa (Lavia 16.7.2016); Klaara Tammela *Inarilaisen* haastattelussa (Peltomaa 2016, 71).

829 TSH6, haastattelu 7.1.2016.

830 Korvausobligaatioita suoritettiin toisen korvauslain (5.5.1945) mukaan niistä vahingoista ja aineellisista menetyksistä, jotka olivat tapahtuneet Neuvostoliitolle luovutetuilla alueilla (Melamies 2017, 14–15). Petsamolaiset joutuivat kuitenkin rahapulassaan myymään obligaationsa alihintaan (Petsamon siirtoväen lähetystö ollut Helsingissä esittämässä petsamolaisten toivomuksia, *Lapin Kansa* 17.1.1946). Ks. myös Siirtoväen saamista korvausobligaatioilla ensin maksettava tilan hinta, sitten vasta lainoja? *Pohjolan Sanomat* 10.2.1950.

831 Kälkäjä 1995b, 90. Ks. myös Kemoff & Granroth 1995, 70; Kemoff 1995, 90–91. Kälkäjän tekstissä, Kemoffin & Granrothin yhteiskirjoituksessa ja Kemoffin kirjoituskielikirjoituksessa asia esitetään lähes ja osin samoin sanoin. Samoja teemoja Kälkäjä pitää esillä toimittamassaan radio-ohjelmassa *Jäämereltä jängän reunaan* (1986).

Molemmissa edellä olevissa sitaateissa on mukana katkeruutta. Tämä tunne on mukana muuallakin lähdeaineistossa. Osa petsamolaisista kokee jääneensä lähes tai kokonaan osattomaksi jaetuista ja saatavilla olleista avustuksista.⁸³² Kansanperinteen arkiston tallenteella eräs kolttasaamelainen haastateltava kertoo jääneensä poikamielenä osattomaksi avustuksista, jolloin hänen täytyi hankkia mökkinsä omilla rahoillaan. Hän kritisoi, että poikamiesten olisi pitänyt saada samalla tavalla korvauksia ja muita oikeuksia kuin perheellistenkin, koska myös he olivat menettäneet kaiken sota-aikana.⁸³³ Haastateltava oli mennyt sittemmin naimisiin, ja hänen vaimoan on haastateltu myös. Vaimo puhuu suomea heikosti, mutta tallenteelta kuuluu katkera kiihtymys hänen kertoessaan, kuinka omatoimista pariskunnan elämä on ollut ja miten he eivät ole saaneet avustuksia. Erityisesti hän kiihtyy kertoessaan, kuinka oli kotonaan Petsamossa hoitanut vanhempiaan ja samaan aikaan joutunut huoltamaan kodin viereistä tietä pitkin kulkenutta sotaväkeä:

[I]sän ja äidin hoidin ja sotaväet. Huoltotie oli mejjän talon vieres, meni kaikki sotaväet. Hoidin, ruokittin, yösjat, kaikki itte. Ja puun mettästä ajoin, itte hakkasin. Sotamiehet aina meni, ees takas niinku oman äidin tykänä. Minä en ole saanakaan *leibäviibale* [*painottaa sanaa voimakkaasti*], vaikka tois paikas olen saanu liika.⁸³⁴

Pariskunnan kokemuksista huokuu tyytymättömyys siihen, miten Suomen valtio on heitä kohdellut sekä Petsamon aikana että sieltä lähdön jälkeen. He kokevat jääneensä osattomiksi heille kuuluvista oikeuksista ja avustuksista. Niistäkin kädenojennuksista, joita valtio heille osoitti, löytyy kritisoitavaa. Osa varejokisista esimerkiksi muistuttaa, että kun niin sanottu Kekkosen armahdus – eli asutustilallisten lainojen armahtaminen – astui voimaan, sillä ei ollut enää suurta merkitystä kylän asukkaille, sillä osa oli jo ehtinyt maksaa velkansa pois. Toisaalta Martti Volotinen pitää Kekkosen armahdusta suurena helpotuksena, mutta toteaa että se olisi pitänyt saada jo vuosia aiemmin.⁸³⁵

Petsamolaiset kokevat, että heihin suhtauduttiin epäluuloisesti ja epäystävällisesti uusilla asuinalueilla ja laajemmin sodanjälkeisessä Suomessa. Syrjintäkokemuksia on myös esimerkiksi Saksassa: siirtolaisia miellettiin ja hyväksyttiin saksalaisiksi vasta ajan kanssa. Moni siirtolainen ei ole pystynyt unohtamaan epäoikeudenmukaisuuden kokemuksia vaan kantaa niitä mukanaan.⁸³⁶ Vastaavalla tavalla osa petsamolaisista on kokenut, että heidän suomalaisuutensa kyseenalaistettiin. Muutkin syrjintä-

832 Esim. Heiskari, I. 1994.

833 KPA Y/04472 1972.

834 KPA Y/04472 1972

835 Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015; Martti Volotinen radio-ohjelmassa *Jäämereltä jängän reunaan* (toim. Mirjam Kälkjä 1986); Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin ja Toivo Kunnari.

836 Alvis 2010, 831; Schulze 2006, 373; Fisher 2017, 584, vrt. Fisher 2017, 576.

kokemukset ovat jääneet vaivaamaan ainakin osaa heistä. Kokemukset ovat voineet välittyä kipeinä tunnekokemuksina myös jälkipolville. Petsamolaisille saatettiin esimerkiksi huudella ”menkää sinne mistä ootte tullukki”⁸³⁷, tai heille osoitettiin muilla tavoin, etteivät he olleet tervetulleita.⁸³⁸

Kokemus epäluuloisesta ja varautuneesta suhtautumisesta välittyy petsamolaisten kertoessa heidän asuttamisestaan. Kansanedustajana toiminut Mikko Ekorre kertoo isänsä todenneen, että talolle osoitettu paikka Varejoella sijaitsi savimaalla, jolloin tämä oli tiedustellut mahdollisuutta rakentaa talo tontilla sijainneen vaaran päälle. Lupaa ei myönnetty. Ekorre tulkitsee tämän johtuneen asutusasianosaston johtajan Veikko Vennamon näkemyksestä:

[I]dea oli se, että talot on erillään. Että pellot voi niinku kohdata toisensa, mutta talot eivät saa olla vierekkäin. [...] Että vähintään kilometri omaa tietä pitää olla [...] sen takia, etteivät tee mittään yhteisiä hommia, kolhooseja.⁸³⁹

Samankaltainen näkemys on Erno Paasilinnan kirjoituksissa ja Petsamo-Seuran puheenjohtajan Toivo Kunnarin haastattelussa: petsamolaisiin suhtauduttiin varauksella, heitä pidettiin mahdollisesti vaarallisina poliittisina agitaattoreina, jotka tyytymättömyydellään saattaisivat järkyttää sodanjälkeistä rauhaa.⁸⁴⁰ Tervolan kunnanväen ja paikallisten asukkaiden kerrotaan esimerkiksi pelänneen Varejoen petsamolaisten aseellista kapinaa, kun nämä olivat perustamassa metsästysseuraa vuonna 1954.⁸⁴¹ Rajaseudun Ystävien liiton historiaan tutustuttaessa Kunnari kertoo havainneensa näkemyksen, että rajaseutujen asukkaita ei pidetty luotettavina. Heidät nähtiin alttiina vieraan vallan vaikutukselle asuessaan kaukana valtion palveluista. Rajaseudun ihmiset tuli sijoittaa kauas uudesta rajasta, ettei heille muodostuisi mitään yhteyksiä Neuvostoliittoon. Samalla heistä tuli tehdä isänmaallisia kansalaisia, ja heitä piti valvoa. Kunnari näkee, että myös Varejoella harjoitetun rajaseututyön taustalla oli sama tehtävä.⁸⁴² Rajaseudun Ystävien toimintaperiaatteet konkretisoituvat muun muassa vuoden 1958 juhlaulkaisussa *Neljännesvuosisata vapaaehtoista rajaseututyötä*:

On päivänselvää, että jokaisen itsenäisen maan olisi ennen kaikkea ja tärkeimpänä tehtävänään huolehdittava olemassaolonsa turvaamisesta, ts.valtakun-

837 TSH9, haastattelu 11.1.2016.

838 Esim. IKÄ, IKH, TI: Kristian Portti (s. a.) Evakon jälkeen Inariin; Mirjam Kälkäjä radio-ohjelmassa *Todellisia tarinoita. Kodittoman koti-ikävä* (2.4.2015) Yle Areena; TSH7, haastattelu 5.1.2016; TSH1, haastattelu 30.1.2015. Ks. myös Varejoelle kohonnut uusi, laaja kylä, *Pohjolan Sanomat* 9.7.1949: ”Paikalliset Tervolan asukkaat suhtautuvat siirtolaisiin usealla eri tavalla, toiset kyllä erittäin suopeastikin.”

839 Mikko Ekorre, haastattelu 17.11.2015. Ks. myös Erno Paasilinna, haastattelu 9.5.1977.

840 Ks. esim. Erno Paasilinna, haastattelu 9.5.1977; Paasilinna, E. 1988, 231–232; Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Toivo Kunnari.

841 Ryhmäkeskustelu 17.12.2013; Kemoff & Granroth 1995, 72.

842 Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016.

nan puolustuksesta. [...] Hyvin suuri merkitys on sillä seikalla, miten rajalla asuva kansa suhtautuu maahansa. Jos se on nurjamielinen, voi rajan rahvas aiheuttaa valtakunnalle ikävyyksiä, mistä on runsaasti kokemuksia. Päänvastaaisessa tapauksessa se taas seisoo elävänä muurina valmiina vastaanottamaan ensimmäiset iskut.⁸⁴³

Voi hyvinkin kuvitella Tervolan asukkaiden ja Suomen valtion seuranneen petsamolaisien mielialoja tarkalla korvalla sodanjälkeisinä vuosina. Talvisodan alla petsamolaisia oli pidätetty vakoilusta epäiltyinä, ja Petsamon Siirtoväki ry:n aktiivi ja kommunistiksi itseään kutsunut Kalle Pääskylä⁸⁴⁴ piti kärkevästi esillä petsamolaisien asioita. Toinen yhdistyksen aktiivi Väinö Paasilinna puolestaan ”taisteli Valpon pidättämien petsamolaisvankien korvauksista”, kuten Väinön poika Erno Paasilinna kirjoittaa. Aikalaisuutisoinnista ja Mikko Melamiehen petsamolaisien etujärjestötoimintaa koskevasta pro gradu -tutkielmasta havaitsee nopeasti, että yhdistyksen toiminta oli eripuraista, ja osa petsamolaisista suhtautui niin sanottuun Pääskylän linjaan kielteisesti.⁸⁴⁵ Lisäksi petsamolaisiin suhtauduttiin muistitiedon mukaan ei-suomalaisina ja ei-isänmaallisina tulokkaina. Kunnari kertoo petsamolaisien parissa puhuttavan, miten Tervolan seurakunta ”ei halunnut ottaa vastaan ryssiä ja kommunisteja, ja [*petsamolais*]porukka päätti, että pitää saaha oma kirkko”.⁸⁴⁶ Varejoelle alettiin rakentaa omaa ortodoksisista rukoushuonetta ja hautausmaata vapaaehtoisvoimin ja lahjoitusvaroin vuonna 1954, sillä rukoushuone ei kuulunut viralliseen jälleenrakennusohjelmaan. Ensimmäiset jumalanpalvelukset pidettiin vuonna 1959.⁸⁴⁷

Ortodoksisen siirtoväen sopeutumista tutkineen Heli Kanasen mukaan varsinkin ortodokseilla on eripuolilta Suomea kokemuksia ryssittelystä ja siitä, että heihin suh-

843 Väinö 1958, 7.

844 Pääskylä esimerkiksi kirjoitti Lapin Maatalousseuran Asutustoimikunnalle seuraavasti: ”Vakuutan, että niinkauan kuin Kalle Pääskylän pää on pystyssä, petsamolaisasiaa ei jätetä puolitiehen, ja viimeinen keinomme on – välirauhan sopimukseen vetoaminen. Tahtonette ottaa tämän vakavasti huomioon ja julistaa se myös esimiestenne tietoisuuteen, ei siksi, että olemme kommunisteja, vaan siksi että olemme siinä onnellisessa asemassa, vaikeuksistamme huolimatta, että käsissämme on tulilanka ja tulukset! Riippuu vaan Suomen hallituksesta, Eduskunnasta, Lapin läänin maaherrasta, Asutusvaliokunnasta, asutustoiminnasta, Metsähallituksesta, Metsätieteellisestä Tutkimuslaitoksesta j.ne. –iskemmekö kipunan!? [...]” Eräs petsamolaisien ”asianajaja”. Herra Kalle Pääskylän kirje Lapin Maatalousseuran Asutustoimikunnalle, *Pohjolan Sanomat* 28.6.1950.

845 Petsamolaiskysymyksessä olisi aikaansaattava nopea ratkaisu, *Pohjolan Sanomat* 14.2.1950; Pääskylä sai vielä jäädä johtokuntaan, *Pohjolan Sanomat* 29.6.1950; Melamies 2017, passim ja Paasilinnan (1996, 56) mukaan.

846 Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016. Ryssittelystä ks. Vuononvirta 2018, 30.

847 Kreikkalaiskatolinen rukoushuone rakennetaan Tervolan Varejoelle: Yleinen rahankeräys hankkeen hyväksi Lapin läänissä, *Pohjolan Sanomat* 12.1.1955; Ortodoksisen rukoushuoneen peruskivi laskettiin Varejoella, *Pohjolan Sanomat* 24.8.1955; Tuominen 2005, 82–85; Varejoen ortodoksisessa rukoushuoneessa ensi kerran jumalanpalvelus, *Pohjolan Sanomat* 29.12.1959; Varejoen rukoushuone vesikattoon kesällä, *Pohjolan Sanomat* 24.3.1956. Ks. myös Kemoff & Granroth 1995, 74.

tauduttiin epäluuloisesti. Karjalaa äidinkielenään puhunut ortodoksinen siirtoväki erosi luterilaisesta siirtoväestä muun muassa kieleltään, arvoiltaan ja tavoiltaan.⁸⁴⁸ Ryssittelyyn tai oletukseen siitä, että joku olisi ”ryssä”, saattoi riittää suomalaisittain vieraan kuuloinen sukunimi tai ortodoksinen uskonto, kuten haastateltavat kertoivat.⁸⁴⁹ Eeva Kovala kertoo, että jopa hänen mummonsensa suhtautui venäläiseen miniäänsä ja omiin lapsenlapsiinsa ryssinä, vaikkakin tämä sittemmin ”ajan myötä meidät hyväksyi”. Muutoin hän ei koe kohtelun olleen mitenkään ”kylmää”.⁸⁵⁰ Oma ortodoksisuutta tai vienankarjalaisuutta saateltiin peitellä ja kiinnittyä luterilaisuuteen ja suomalaisuuteen. Myös venäjänkielen taitoa saatettiin peitellä samasta syystä pitkän aikaa jopa omilta lapsilta kuulusteluihin joutumisen pelossa, ”vaikka he [*vanhemmat venäjänkielentaitoiset petsamolaiset*] ei mitään vallankumousta oo suunnitellukkaan”, kuten eräs vienankarjalaista sukujuurta oleva haastateltava naurahti.⁸⁵¹

Petsamolaissyntyisen Katri Vuoren mukaan ortodoksisuus oli vielä 1960-luvulla ”ryssän uskonto”, ja myöhemminkin tervolalaisilla on ollut vaikeuksia suhtautua ortodoksisuuteen. Nykyisin Vuori ja hänen sisarensa Faina Miettinen kokevat, että ortodoksisuus on hyväksytty uskonto, jota ymmärretään ihan eri tavalla kuin ennen. Omasta ortodoksisuudesta voi myös nykyisin puhua ihan avoimesti. Sisarukset kertovat toisaalta ymmärtävänsä, ettei ollut ihme että ”ryssiä” karsastettiin sotien jälkeisinä vuosina. Ihmiset eivät juuri liikkuneet oman kylänsä tai yhteisönsä ulkopuolella, jolloin kohtaamiset ja mahdollisuudet yhteisymmärryksen muotoutumiseen olivat vähässä.⁸⁵² Historioitsija Gaëlle Fisher huomauttaa, että sodanjälkeisessä Saksassa uudet asuinalueet eivät olleet etnisesti ja uskonnollisesti niin monipuolisia kuin ne alueet, joista siirtolaiset olivat joutuneet lähtemään.⁸⁵³ Tämä huomio auttaa ymmärtämään myös paikallista tervolalaista kokemusta: uusiin ihmisiin, etnisyyksiin, kulttuureihin ja uskontoihin tottuminen vie aikaa.

Yksi sopeutumisen muoto sodanjälkeisessä Suomessa on ollut vahvistaa omaa suomalaisuuttaan.⁸⁵⁴ Tästä syystä ei ollut mitenkään tavatonta peitellä omia juuriaan ja kokemuksiaan. Haastateltavat kertovat 1950-luvulla vallinneesta ”buumista” eli perheiden parissa käydystä keskustelusta siitä, vaihdetaanko venäläinen sukunimi suomalaiseksi.⁸⁵⁵ Koltaa, venäjää ja karjalaa oli opittu kotona, mutta sitten niitä ei enää saanut tai haluttu puhua – ei koulussa eikä kotona – mikä tuotti vaikeuksia,

848 Kananen 2010, 21–22, 84–91, 95.

849 H5 ja H6, haastattelu 6.6.2016.

850 Kovala 2007, 55. Ks. myös Otto Taivalantti, haastattelu 31.8.2017; Otto Taivalantti, haastattelu 8.9.2017. Kovala ja Taivalantti ovat sisarusia.

851 H5 ja H6, haastattelu 6.6.2016.

852 Faina Miettinen, 15.7.2016. Haastattelussa mukana Miettisen sisko Katri Vuori.

853 Fisher 2017, 576.

854 Vrt. Siim 2006, 95. Siimin mukaan Olga Dadydova (2002) on havainnut, että Venäjän Karjalasta Suomeen paluumuuttoa suunnittelevat perustelevat suomalaisuuttaan ja muutenkin Suomessa on tapana nähdä alueen, syntyperän, kielen, kulttuurin, kansallisuuden ja kansalaisuuden liittyvän yhteen.

855 H5 ja H6, haastattelu 6.6.2016.

sillä kaikkia asioita ei välttämättä osattu ilmaista suomeksi.⁸⁵⁶ Jälkipolvet eivät välttämättä oppineet äidinkieltään koltansaamea lainkaan. Tätä traumaa on purkanut 2010-luvulla ohjaaja Katja Gauriloff *Kuun metsän Kaisa* -dokumentillaan, jolla hän haluaa myös kertoa kolttasaamelaisen historiasta. Gauriloff ei tosin kytke dokumenttia vahvasti Petsamon historiaan tai petsamolaisuuteen, vaan se kertoo Kaisa Gauriloffista ja tämän ystävydestä sveitsiläiskirjailija Robert Crotter'n kanssa.⁸⁵⁷ Gauriloffilla on suunnitteilla myös uusi fiktiivinen elokuva, joka kertoo kolttasaamelaisen historiasta.⁸⁵⁸

Petsamolaisten muistitiedossa on havaittavissa kiinnittymistä paitsi suomalaisuuteen myös kytköksiä laajempaan, 1930-luvun kasvatukselle ominaiseen *koti-uskonto-isänmaa*-arvo- ja ajatusmaailmaan.⁸⁵⁹ Tuona aikana koti- ja koulukasvatuksensa saaneet ovat paitsi niitä itse omaksuneet myös siirtäneet jälkipolvilleen. Anja Sarren muistelmassa korostuu hänen kiinnittymisensä suomalaisuuteen. Sarren perhettä ei evakuoitu Petsamosta, minkä seurauksena hän päätyi äitinsä ja sisariensa kanssa Etelä-Siperiaan asumaan. Äiti niin sanotusti muutti Suomeen – eli hän ei palannutkaan lomaltaan Venäjälle – 1970-luvulla ja Sarre 1980-luvun loppupuolella.⁸⁶⁰ Sarren edellä, osassa II, siteerattu ”Kaikessa rauhassa” -runo päättyy seuraaviin säkeisiin:

Niin monta, monta vuotta
elämä kesti sen.
Vain glasnost – vapahtaja –
ja tänne tulla sain.

Suomesta en luovu,
en mistään hinnasta.
Vain täällä olla saan
kaikessa rauhassa.

P.S. Nyt olen itsenäinen itsenäisessä Suomessa!⁸⁶¹

Saamelaisille suomalaistaminen ja suomalaisten ihanteiden leviäminen oli jopa traumaattista. Saamelaisille uusi elämänvaihe merkitsi sitä, että suomalainen kulttuuri ja arvomaailma oli omaksuttava oman kulttuurin kustannuksella. Saamelaista taustaa hävettiin, ja sitä pyrittiin olemaan tuomatta esille. Toisaalta

856 H2, haastattelu 14.6.2016; Udd-Koputoff 2011, 38–40.

857 Gauriloff 13.10.2017.

858 Gauriloff käsikirjoittaa elokuvan puolisonsa Niillas Holmbergin kanssa. Elokuvan työnimi on Je'vida. Wesslin 9.1.2020.

859 Ellefsen 2007, 45; Merenluoto 1984, 23; Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee. Ympäristöneuvos Pekka Vuononvirta 2011, 63; Marjan uni, *Raivaaja* 5/1954, 40. Kasvatuksen arvo- ja ajatumaailmasta ks. Latvala 2005, 212.

860 Sarre 2001, 5, 16–22, 70.

861 Sarre 2001, 5. Runon alkuosaa siteerattiin tämän tutkimuksen toisessa osassa.

saamelaislasten sijoittaminen kouluasuntoloihin mahdollisti yhteisöllisyyden muotoutumisen ja koulutus heidän sopeutumisensa suomalaiseen yhteiskuntaan. Sittemmin nuorempi saamelaispolvi on ottanut näkyvästi ja jopa aggressiivisesti etnopolitiittista kantaa saamelaiskysymykseen ja laajentanut sen yhteiskunnalliseksi kysymykseksi.⁸⁶²

1.3 Työllä kiinni yhteisöön ja elämään

Ympäristön ja menneisyyden haltuunottoa korvenraivaajahahmon avulla

Maantieteilijä Yi-Fu Tuan käsittelee teoksessaan *Topophilia*, miten keinotekoinen, rakennettu ympäristö heijastelee ihmisen mentaalista prosessia ja on sen lopputulos.⁸⁶³ Petsamolaisten kohdalla tämä liittyy *objektiiviseen maailmasuhteeseen* ja *yhteisölliseen kerrontaan* – miten he ottivat ympäröivää luontoa haltuunsa ja mitä merkityksiä he siihen liittävät. Petsamolaistulkinnan yhteydessä tulee ottaa huomioon sen liittyminen laajempaan kansalliseen ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen jälleenrakennusvuosina. Ympäristöpolitiikan emeritusprofessori Ilmo Massan mukaan Lapin ympäristöhistoriassa tapahtui tuolloin korvenraivauksen loppukiri, jolla rakennettiin modernia Suomea.⁸⁶⁴ Varejokiset maanviljelijät Vilho Kemoff ja Oiva Granroth hahmottavat ahkerien ja työteliäiden ihmisten tehneen Varejoesta viljavan alueen, jossa ”[o]hra kasvoi hyvin ja ihmiset olivat iloisia, kun saivat leivän omasta pellostä ja oli jauhoja antaa karjallekin”.⁸⁶⁵ Raivausten palkkiona oli, kuten rajakarjalaisen ortodoksisen siirtoväen sopeutumista tutkinut Heli Kananen huomauttaa, ”tilallisen itsellisyys, taloudellinen ja henkinen itsenäisyys”.⁸⁶⁶ Kemoffin ja Granrothin kirjoituksessa on mukana jopa stereotyyppistä kuvaa sodanjälkeisestä elämästä, johon kuului kova työtenko, sodan jälkien raivaaminen ja siistiminen sekä erilaisten akuuttien tarpeiden kuten näläntunteen tyydyttäminen. Kyseinen jälleenrakennusvuosien ankara prosessi on kuitenkin ollut ympäristön ja identiteetin mentaalista haltuunottoa. Petsamon siirtolaisista tuli Varejoen raivaajia.

Raivaaja on niin ikään Maaseudun Nuorten Liiton Varejoen paikallisosaston lehden nimi. Korvenraivaajahahmo ja raivausteema toistuvat lehden kansikuvissa. Lehtiä tutkinut Johanna Tuovinen näkee *Raivaajan* välittäneen Varejoen nuorison ja petsamolaisen yhteisön jälleenrakennuseetosta uudella asutusalueella.⁸⁶⁷ Nimimerkki O. O:n viisisäkeinen runo ”Synnyinseutu” julkaistiin vuoden 1955 *Raivaajassa*.

862 Lehtola 1994, 205–210, 221; Lehtola 2018, 278; Lehtola 2021, 55.

863 Tuan 1990, 13.

864 Massa 1994, 205–211.

865 Kemoff & Granroth 1995, 70.

866 Kananen 2010, 227, ks. myös 210–211.

867 Esim. *Raivaaja*-lehtien kansikuvat 2/1952; 5/1954; 7/1953; Tuovinen 2016.

Kahdessa ensimmäisessä säkeessä muistellaan pohjoisen synnyinseudun luontoa ja kaivataan sinne. Viimeisessä säkeessä luodaan maauskoa ja toivotaan sen jatkuvuutta. Keskiosassa – kolmannessa ja neljännessä säkeessä – kirjoittaja kytkeytyy osaksi Varejokea:

Sillä vaikka synnyinseutu jättämään jouduttu on
ja kohtaloamme orvoksi verrata vois,
mutt' ei.
Sillä olemme saaneet kotiseudun uuden,
mitä synnyinseuduksi verrata vois.

Tää seutu on asutettavaks annettu meille,
ettemme jääneet ois mieron teille.⁸⁶⁸

Samanlaista Varejoen merkityksellistämistä näkyy Vilho Kemoffin *Raivaaja*-lehden kirjoituksessa vuodelta 1957. Kemoff kirjoittaa Varejoen asuttajien tarttuneen työhön ”sisukkaasti ja innolla”:

Korvet on raivattu pelloiksi, tiet halkovat ristiin rastiin maita, joita ennen
vain porot tai yksinäinen metsämies kulkivat.⁸⁶⁹

Kemoff on rakentanut tulkintaa Varejoen sinnikkäistä raivaajista tämän jälkeenkin. Hänen vuonna 2005 ilmestynyt omakustanteinen runokokoelmansa *Kylä vaarojen keskellä* välittää kunnioitusta kylän petsamolaisille, jotka vaikeissa olosuhteissa raivasivat ja rakensivat itselleen uutta arkea. Runoista välittyy myös Kemoffin kiintymys Varejokeen, jonka hän tuntee kodikseen.⁸⁷⁰

Petsamolaisten asennoituminen jälleenrakennusvuosien haasteisiin heijastelee protestanttista työmoraalia, joka iskostui osaksi suomalaista yhteiskuntaa riippumatta yksilöiden uskonnollisesta taustasta tai ajatusmaailmasta.⁸⁷¹ Suomalaiseen uudisraivaajadiskurssiin liitetään *suo, kuokka, ja Jussi* -tyyppistä kerrontaa ja Juhani Ahon *Juha*-romaanin nimihenkilön kaltaisia korvenraivaajahahmoja. Muistitiedossa rakennetaan sankaritarinaa sitkeistä, sisukkaista ja ahkerista arkisen työn sankareista, vahvoista ja väsymättömistä raijaavista. Kertomuksissa korostetaan peräänantamattomuutta ja yrittämisenhalua, joilla ylläpidetään tulevaisuuden uskoa ja selviytydään arjesta. Sankaruuden, uhrautumisen ja uhrausten kuvaukset ovat olleet osaltaan vaikuttamassa positiivisesti kansallisen identiteetin muodostumiseen

868 Synnyinseutu 5/1955.

869 Kemoff 1957, 6.

870 Kemoff 2005, ks. ”Varejoelle”, ”Väki Petsamon”, ”Pellon raivaaja” ja ”Varejoen kylä”. Ks. myös Kemoff 2002.

871 Ks. esim. Latvala 2005.

ja ne ovat rakentaneet yhteisöllisyyttä. Lisäksi raivaajasukupolven tekemälle työlle annetaan arvoa.⁸⁷²

Tämä kaikki liittyy suoraan petsamolaisien tapaan hahmottaa sodanjälkeistä elämää. He liittyvät työntekoon myös tarmokasta innostuneisuutta ja tyytyväisyyttä. Evakkoaika oli vietetty toisten nurkissa, mutta uusilla asutusalueilla päästiin tekemään töitä rauhanoloissa oman kodin ja perheen hyväksi, vaikkakin puutteellisissa olosuhteissa.⁸⁷³ Varejoelle rakennettiin ensin pienempiä tilapäisiä rakennuksia, joissa asuttiin kunnes muut rakennus- ja raivaustyöt etenivät.⁸⁷⁴ Työtä oli paljon. Lastenkin täytyi opetella ja osallistua raskaisiin töihin, kuten niittyjen raivaamiseen, irtirevit-tyjen kantojen kantamiseen, navetta-, piha-, heinä- ja kotitöihin sekä metsätöihin.⁸⁷⁵ On toki hyvä muistaa, että sama kehityskulku kosketti muitakin maansaajia kuin varejokisia tai petsamolaisia ylipäättänsä.⁸⁷⁶ Petsamolaismuistitieto korostaakin kovan työnteon ja sisukkuuden merkitystä elämän jatkumisessa Petsamosta lähdön jälkeen.⁸⁷⁷

Ympäristön mentaalista haltuunotosta kertoo myös toinen kohta Kemoffin ja Granrothin kirjoituksessa. Heidän mukaansa elämänmuutos oli Varejoen petsamolaisille suuri:

Kun entinen kalastaja katseli kuokkaa, hän sanoi: ”Leveäksi on mennyt turskan koukku”. Menneeseen ei ollut enää paluuta, siksi katseet luotiinkin rohkeasti ja innostuneesti eteenpäin. Haluttiin perehtyä hyvin tähän uuteen ammattiin ja osallistuttiin innokkaasti Maamiesseuran järjestämiin kylvö- ja lannoitekursseihin [...].⁸⁷⁸

872 Hytönen 2014, 241; Kananen 2010, 217, 243; Kortteinen 1992, 295–296; Larvala 2005, 221; Ranninen-Siiskonen 1999, 165–171, 188; Riutamaa 2016, 126–127, 145; Sallinen-Gimpl 1995, 269–270; Sihvo 1995. Vrt. Tuominen 2001, 338–350. Kansainvälistä tutkimuskirjallisuutta sodanjälkeisestä raivaajadiskurssista ks. Heineman 1996, 354–355, 374; Salvatici 2008, 256. Vrt. Sallinen-Gimpl 1995, 270: karjalaiset eivät niinkään korostaneet sankaritarinaa – vaikka he arvostavatkin tehtyä kovaa työtä.

873 AHA: Kumpula (s. a.) Äitiä muistellen; Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015; Ekorre 2007, 64–65; Ilmari Kaarninen, haastattelu 12.7.2014; Ranta, E. 2013, 68–69. Tutkimuskirjallisuudesta, ks. Harjumaa 2015b, 10.

874 Harjumaa 2015b, esim. luku 2; Kemoff & Granroth 1995, 69.

875 Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016; Matti Hepoaho *Inarilaisessa* (Peltomaa 30.8.2017); Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anneli Räihä; Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015; Ryhmäkeskustelu, 17.12.2013, Elna Nelin.

876 Asutustoiminnan etenemisestä ks. esim. Roiko-Jokela 2004, eritoten 68–70.

877 Esim. H5 ja H6, haastattelu 6.6.2016; Hilda-Maria Paasilinna radio-ohjelmassa *Sattuipa Lapissa. Elämää Tervolan Varejoella* Osa 2 (1971) Yle Areena; Ilmari Kaarninen, haastattelu 12.7.2014; Kemoff & Granroth 1995; Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016; Kälkäjä 1995a; Kälkäjä 1995b; Mirjam Kälkäjä radio-ohjelmassa *Todellisia tarinoita. Kodittoman koti-ikävä* (2.4.2015) Yle Areena; Ryhmähaastattelu 26.3.2014; Vuononvirta, P. 26.3.2018.

878 Kemoff & Granroth 1995, 70. Ks. myös Granroth, O. 2005b, 33; Peltomaa 30.8.2017.

Tutun elinkeinon kaipaus yhdistyy suoraan tutun luonnon – ja sen suomien mahdollisuuksien – kaipaamiseen. Kyseisestä Kurtin lausahduksesta kertoo myös Mirjam Kälkjä samassa asutustoimintateoksessa:

- Onpa mennyt leviäksi turskan koukku! sanoi Kurtti Juho, kun kuokkaa katseli.

Jäämeren kalastaja siinä poltti kaskea toisen vieressä, naapurisaralla saattoi ahertaa virkamies tai kauppias, - kaikista tehtiin nyt kertaheitolla maanviljelijöitä. Oli siinä opettelemista, uudessa elämässä. Kun kaikki oli jäänyt sinne kotiin, Petsamoon. Kaikki.

Sielu hajanaisena, kädet tyhjinä, ikä ja sota hartioita painamassa, piti aloittaa kaikki taas alusta. Piti alkaa opetella uutta ammattia. Piti kääntää mieli nurin, alkaa ajatella uusilla termeillä, uusilla ajatuksilla. Jäämeren ihmisen piti kääntää merelliset ajatuksensa maan ajatuksiksi. Monihan oli viljellyt maata jo Petsamossa, mutta ei se kaikilta totuttelematta käynyt.⁸⁷⁹

Sitaatit osoittavat, kuinka jokin tietty tarina kiteytyy ja sitä kerrotaan lähes samoin sanoin eri yhteyksissä. Juho Kurtin lausahdukseen viitattiin myös vuoden 2013 ryhmäkeskustelussa.⁸⁸⁰ Painotuseroja toki on: Kälkjä on pitänyt vahvasti esillä kokemusta irrallisuudesta ja sisäisestä tyhjyydestä, kun taas Kemoff ja Granroth pitäytyvät kerronnassaan toiminnan tasolla. Yhteistä tarinoille on korostaa petsamolaisen elämänmuutosta henkisellä ja fyysisellä tasolla ja siten kertoa, mitä petsamolaisuus on sodan jälkeen tarkoittanut. Juho Kurtin lausahdus ja sen muistelu korostavat petsamolaisen haikaa ja kovaosaista mutta samalla tarmokasta suuntautumista tulevaisuuteen eli valmiutta kasvaa kiinni uuteen yhteisöön ja osaksi sodanjälkeistä yhteiskuntaa. Tämä suhteutuu osaksi raivaaja-diskurssia, joka on muutenkin vahvasti esillä suomalaisessa historiakerronnassa ja tavassa hahmottaa menneisyyttä. Petsamolaisen kokemus ja tarina sodanjälkeisistä vuosista on auttanut heitä kiinnittymään osaksi omaa yhteisöään mutta samalla osaksi suomalaista yhteiskuntaa ja kansallista kertomusta.

Historian tutkija Heli Kanasen mukaan oman kodin rakentaminen ja raivaaminen, kova työnteko, oli yksi karjalaisen ortodoksisen siirtoväen keskeisistä sopeutumista edistäneistä kokemuksista ja kohotti heidän itsetuntoaan.⁸⁸¹ Oma, uusi koti saattoikin ilahduttaa kovasti, kuten Unto Kusmin muisteli sanomalehtihaastattelussa: ”Siellä [*Ylitorniolla*] meitä odotti oma koti, josta erityisesti äiti oli iloinen.”⁸⁸² Kaikki eivät kuitenkaan suuresta työmäärästä huolimatta kiinnittyneet

879 Kälkjä 1995b, 91. Ks. myös Kälkjä 1993, 17.

880 Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin.

881 Kananen 2010, 210–211.

882 Unto Kusmin *Lapin Kansassa* (Pelttari-Heikka 6.12.2017).

tai juurtuneet uusille asutusalueille, kuten Salli Kajosmäen omaskustanteisessa runokokoelmassa julkaistu runo ”Tyhjä tila” osoittaa:

Poissa on sodan uhka,
nyt kannamme menetyksen
raskasta taakkaa.
Raivaamme.
Kuokimme pellot
ja kaivamme ojat
viljan saamme kasvamaan.
Iloitsemme.
Mutta sydämessä
on tyhjä tila.⁸⁸³

Helena Koskenkorvan muistelmasta Sevettijärvelle muuttamisesta välittyvät kahden sukupolven erilaiset tavat ottaa uusi koti ja ympäröivä luonto haltuun. Vanhemmat tekivät sen tutun elinkeinon, porojen kautta:

Porojen tuominen kesti melkein kaksi viikkoa. Meillä aikuiset heti piristyivät kun saivat porot perille. Nyt päästiin paremmin liikkumaan paikasta toiseen ja porojen hoidossa oli kovasti hommaa.⁸⁸⁴

Myös Helena iloitsi päästessään Sevettijärvellä porokyytiin ja puhtaan luonnon pariin. Tällä tavalla hän toi tuttuja elementtejä osaksi nykyisyyttä, joka niin kovasti poikkesi menneestä.⁸⁸⁵ Kolttasaamelaisten puolinomadinen, poronhoitoon painottuva elämänmuoto ei ollut enää mahdollinen sodanjälkeisessä Suomessa; se olisi edellyttänyt laajoja alueita kolttien ja porojen liikkumiseksi eri alueilla eri vuodenaikoina. Kolttien luottamusmies Matti Sverloff huomauttaa, että lähes kaikki kolttasaamelaiset olivat menettäneet poronsa rauhanteossa, sillä tokat olivat jääneet Neuvostoliiton puolelle. Suonikyläläisillä oli ollut noin 4000 poroa ja petsamonkyläläisillä noin 2000 poroa.⁸⁸⁶ Kolttille hankittiin jonkin verran poroja uusille asunalueille, mutta se ei ollut mitään verrattuna Petsamon aikaiseen elämään.⁸⁸⁷ Kuitenkin porojen saapuminen toi jotain tuttua uuteen ympäristöön. Koskenkorva suuntasi vanhempiaan ponnekkammin pyrkimyksensä ottaa uusi elinympäristö haltuun materiaalisesti, kaunistamalla kotia sisältäpäin ja suomalaisen valtaväestön tapaan. Hän rakensi ylijääneistä laudanpätkistä nurkkahyllyjä, jakkaran ja verho-

883 Tyhjä tila 2006, 60. Ks. myös Kälkäjä 1995a, 103.

884 Koskenkorva 1977, 10. Ks. myös Lehtola 2012, 395.

885 Koskenkorva 1977, 10.

886 Sverloff kertoo Moshnikoffeille ja Fofonoffeille jääneen parisataa poroa. Sverloff 2003, 134.

887 Sverloff 1975, 8; Sverloff 2003, 134.

tangot, jotka olivat käytössä vielä kirjoitusajankohtana, vuonna 1977.⁸⁸⁸ Nämä kuvaukset kokoavat hyvin yhteen petsamolaismuistitiedon välittämää tulkintaa, joissa korostuu *objektiivinen maailmasuhde*: nopea muutos ja sopeutuminen uusiin elinkeinoihin, ympäristön haltuunottoon ja kotiutumispyrkimyksiin uusilla asuinalueilla.

Kylmä korpi ja kurjuus yhteisöllisyyden kasvualustana

”Pakko” on ilmaisu, joka toistuu muistitietoaineistossa liittyen Varejoen arkiseen puurtamiseen ja eloon. Samankaltaisia kokemuksia on saksalaissiirtolaisten parissa – heidän oli ”pakko” sopeutua uusiin oloihin ja yrittää pärjätä materiaalisesti.⁸⁸⁹ Tuulia Koskinen kirjoittaa kriittiseen sävyyn petsamolaisten asuttamisesta:

Valinnan varaa ei juuri ollut. Noin neljän tuhannen ihmisen kohtalo ei suuremmin kiinnostanut valtiovaltaa ja sen päättäjiä. Menetetty omaisuus ja menetetty maa mitätöitiin. Väki asutettiin lähinnä Lapin lääniin raivamattomaan korpeen tekemään leipää metsästä ja vetisistä soista. Nälkä ei loppunut evakkoretkeen.

Pakko oli yrittää. Lapset ja nuoret raatoivat ympäripyöreitä päiviä vanhempiensa kanssa.⁸⁹⁰

Ryhmähaastattelussa kolme sisarusta, Anneli Räihä, Anita Heiskari ja Anna-Liisa Lintula, kertoi Varejoen kylän yhteishengen takana olleen ”kylmä korpi” ja ”kurjuus”, joiden vuoksi kaikki aloittivat elämänsä kylällä samasta pisteestä. Näissä olosuhteissa oli ”pakko elää” ja pakko ”painaa eteenpäin” perheen lapsiluvun kasvassa.⁸⁹¹ Kurjuudesta ja pakosta – tai vähintäänkin vaihtoehtojen puutteesta – kertoo myös Maire Tervaniemen Tarinoiden Inari -haastattelu. Saapuminen Inariin uudelle asutuspaikalle ei kuitenkaan ollut välttämättä mieltä ylentävä kokemus:

[S]eisoin tuossa kaivon kannella, ja minä ajattelin, että tännekkö ihminen [*p.o. ihmisen*] piti tulla ja tännekkö ihmisen pittää kuolla. Mutta niin se on alkanu menemään, eikä minulla ole mittään moittimista. [...] työtä oli mahottomasti [...] koitettiin saaha elämistä etteenpäin.⁸⁹²

888 Koskenkorva 1977, 10. Vrt. Kabachnick, Regulska & Mitchneck 2010, 331.

889 Muistitiedosta esim. TSH1, haastattelu 30.1.2015; Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016; Kälkäjä 1995b, 90; Soini 1983, 5. Saksalaissiirtolaisista ks. Schulze 2006, 373. Sanaa pakko käyttää myös Helvi Laitinen (1989, 31) kirjoittaessaan jälleenrakennuksesta Karesuvannossa: ”Monta miestä meni [*saksalais-ten*] miinoihin, kuoli ja loukkaantui, mutta pakko oli saada suojia ihmisille ja elukoille.”

890 Koskinen 2007/2016, 68.

891 Ryhmähaastattelu 26.3.2014. Ks. myös *Jäämereltä jängän reunaan* -radio-ohjelma (toim. Mirjam Kälkäjä 1986).

892 IKÄ, IKH, TI: Maire Tervaniemi (s. a.) Ei lääkäriä eikä pappia, evakon jälkeen Inariin.

Kolmen sisaruksen haastattelussa kurjuus oli aineellista laatua, Tervaniemen haastattelua se liittyi sekä fyysiseen ympäristöön että henkiseen oloilaan. Molemmissa haastatteluissa myös korostuu työn teon merkitys uuden elämän kannalta. Sen kautta pakko ja kurjuus ovat saaneet positiivisia merkityksiä, jotka voi hyväksyä ja kantaa mukana omaa tarinaansa. Pamela Ballinger huomauttaa, että kovaosaisuuden tunnistaminen voi luoda vahvan pohjan ryhmäidentiteetille ja yhteiselle toiminnalle.⁸⁹³

Työnteko ja ahkeruus juurruttivat petsamolaisia uuteen elämäänsä, ympäristöönsä ja osaksi yhteisöä.⁸⁹⁴ Tämä tapahtui vähitellen. Tervolassa petsamolaiset havaitsivat, että paikallisten aluksi epäluuloinen suhtautuminen alkoi muuttua myönteisemmäksi. Anneli Räihä pohtii tämän tapahtuneen, kun tervolalaiset totesivat varejoikset työteliääksi väeksi.⁸⁹⁵ Ajan kuluminen toi kuitenkin uusia haasteita mukanaan. Suomen maatalouden muutos 1950-luvulta alkaen ja elinkeinorakenteen muuttuminen varsinkin 1960–1970-luvuilla olivat suuria yhteiskunnallisia murroskausia, joita käsiteltiin myös folkloristi Pauliina Latvalan analysoimissa suvun muistitietoa käsittelevissä kirjoituksissa.⁸⁹⁶ Muutos oli nopeaa, ja maaseudulla väkiluku ei enää kasvanut vaan alkoi laskea. Silloisen Lapin läänin väkimäärä väheni 1970-luvun taitteessa peräti seitsemän prosenttia.⁸⁹⁷ Petsamolaiset muistelevat uusien asutusalueiden hiljenneen kyseisinä vuosikymmeninä, sillä ihmiset muuttivat muualle töiden ja opintojen perässä.⁸⁹⁸ Osa päätti jäädä, kuten Kerttu Ranta kertoo:

Mietittyäni hetken [*muuttoa Ruotsiin*] minulle tuli aivan selväksi, etten minä ainakaan lähde. Olen saanut lähteä monta kertaa evakkoon lapsena, ajattelin lapsiani, etten halua heidän kokea samaa.⁸⁹⁹

Uusien asutusalueiden historia liittyy petsamolaismuistitiedossa kovaosaisuuteen. Kova työnteko muovasi siirtolaisista raivaajia. Kokemus sanoitetaan ja välitetään jälkipolville ja suuremmalle yleisölle tiettyjen sanavalintojen ja lausahdusten – Kurtti-Jussin kuokan ja kylmän korven – välityksellä. Kokemukset ja niistä kertominen vahvistivat tunnetta petsamolaisuudesta ja kiinnittivät heidät samalla osaksi sekä tervolalaista paikallisyhteisöä että laajempaa kansallista kerrontaa. Tämä kuva kuitenkin peittää alleen eripurat ja riidat, masennuksen, alkoholismin ja itsemurhat.⁹⁰⁰

893 Ballinger 2003, 166.

894 H5 ja H6, haastattelu 6.6.2016.

895 Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anneli Räihä; Katri Vuori *Lapin Kansan* haastattelussa (Lavia 16.7.2016).

896 Latvala 2005, 205, 234.

897 Maatalouden rakennemuutoksesta tarkemmin ks. Haapala Pertti 2004, eritoten sivut 238–242; Haveri & Suikkanen 2003.

898 Esim. H4, haastattelu 30.6.2016; Koskinen 2007/2016, 69; KPA, Y 04485/1972; Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anita Heiskari.

899 Ranta, K. 2013, 74.

900 Yhteisöllisyyden alle jäävistä puolista ks. tämän osan luku 2.2. ja Harjumaa 2015b, 32.

1.4 Kovaosaiset petsamolaiset – sinnikkäät sopeutajat

Petsamolaisten asutustoimet saavat osakseen monenlaista kritiikkiä muistitiedossa. Kritiikki kohdistuu valtion ja viranomaisten toimiin, joiden koettiin ja muistetaan olleen hätäisiä, rajoittaneen petsamolaisten mahdollisuuksia ja sivuuttaneen heidän tilanteensa. Petsamolaiset olivat pakon edessä, sillä heillä ei ollut tosiasiallisia vaihtoehtoja. Saatua apua ja lainoja taas muistellaan joko riittämättöminä tai petsamolaisten hädänalasta asemaa hyväksikäyttävinä ja siten nöyryyttävinä.

Muutenkin petsamolaiset kokevat sekä valtion että kunnan viranomaisten suhtautuneen heihin epäluuloisesti. Epäluuloisuutta ja syrjintää kokivat eritoten ortodoksit ja venäläistaustaiset petsamolaiset. Kovaosaisuuden lisäksi petsamolaisten historiakuva korostaa sodanjälkeisten vuosien lujaa työntekoa, joka mahdollisti kiinnittymisen osaksi paikallisyhteisöä sekä laajempaa kansallista kertomusta ahkerista raivaajista.

Kyseinen historiakuva linkittyy menneeseen Petsamoon sinnikkäistä, henkisesti ja fyysisesti vahvoista ihmisistä, jotka sopeutuivat ympäröiviin olosuhteisiin. Olemassaoleva tulkinta ja käsitys Petsamon asukkaista kannatteli petsamolaisia sodanjälkeisinä vuosina ja samalla vahvisti käsitystä siitä, mitä petsamolaisuus on. Heidän parissaan oli kuitenkin vahva kaipaus menetetyille kotiseudulle. Tätä ei helpottanut se, että uudet asuinalueet ja olosuhteet olivat tyystin erilaiset kuin ne missä he olivat Petsamossa eläneet ja kasvaneet. Petsamo oli tästä syystä tuttu ja turvallinen ympäristö, johon palata muistoissa.

2. MENNEISYYDEN KÄSITTELY JA HALTUUNOTTO

2.1 Petsamokaipuun työstäminen

Petsamon muistelu ja muistojen tallettaminen alkaa

Mennyttä Petsamoa ja sotaa edeltänyttä aikaa alettiin muistella petsamolaisten parissa varsin pian alueelta lähdön jälkeen.⁹⁰¹ Petsamo oli varsinkin vanhempien ihmisten muistoissa ja puheissa vahvasti esillä. ”Ei niillä ikänä se kaipuu loppunu”, toteaa Anneli Räihä vanhemmasta petsamolaispolvesta, josta on moni nyt jo edesmennyt.⁹⁰² Kaipaus otti nopeasti nostalgisen muodon. Nykyään nostalgialla tarkoitetaan yleistä kaipausta menneeseen, mutta petsamolaisten kohdalla myös sanan alkuperäinen merkitys – koti-ikävä – täyttyy.⁹⁰³ Muistelua ja nostalgisointia voi tarkastella historiakulttuuria välittävänä *käytäntönä*, sillä muistelulla palataan nykyajasta menneeseen, jolloin nykyisyys koetaan *jonakin*. Petsamolaisten parissa alkoi muotoutua muitakin historiankerronnan tapoja ja historiakulttuurin alustoja.

Yhteisöllistä kerrontaa petsamolaisten vaiheista ja kokemuksista pidettiin eri yhteyksissä esillä. Petsamoa ja petsamolaisia muisteltiin välillä spontaanisti, välillä toistuvasti arjen keskellä, arkisia tarinoita ja juttuja erinäisistä sattumuksista kertoillen sekä ”lentäviä lauseita” toistaen.⁹⁰⁴ Petsamolaisten parissa kerrotaan tarinoita ja jaetaan muistoja – kuten anekdootteja tai muita lyhyitä kertomuksia – jotka ovat kiteytyneet tiettyyn muotoon. Niitä kerrotaan yhä uudelleen ja uudelleen eri yhteyksissä.⁹⁰⁵ Samalla suvun jäsenet jopa vuosisatojen takaa tulevat tutuiksi, eivätkä he

901 Esim. Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016; IKÄ, IKH, TI: Kerttu Niemi (2.1.1974) Talvisodan syttyminen ja evakkoonlähtö; Karvonen, S. 2016, 85; Kovala 2007, 55; Mirjam Kälkäjä radio-ohjelmassa *Todellisia tarinoita*. Kodittoman koti-ikävä (2.4.2015) Yle Arena; Mosorin, N. 2007, 53; H3, haastattelu 21.6.2016; H4, haastattelu 30.6.2016.

902 Ryhmähaastattelu 26.3.2014, sitaatti Anneli Räihän. Ks. myös Aitto-oja 2012, 62–64; Darja Jefremoffin haastattelu (Muistoja Petsamosta ja Suonikylästä 1980); Jefremoff *Inarilaista*-lehden haastattelussa (Peltomaa 2017, 123); Honkonen & Vuononvirta 2020, 22; Karvonen, S. 2016, 85; Koivisto 1990, 22; Kälkäjä (s. a.) Hengitimme Jäämerta himoisin keuhkoin 66; Kälkäjä 2017c, 43; Mosorin, N. 2007, 53; Tuomaala, R. 2008, 222 (Hilman haastattelu).

903 Nostalgia (s. a.) Kotimaisten kielten keskus. Kreikankielen *nóstos* merkitsee kotiinpaluuta ja *algíä* tuskaisuutta.

904 Esim. Iris Taimen, haastattelu 29.6.2016; Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee. Maanviljelijä Juha Ranta 2011, 59; Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee. Ympäristöneuvos Pekka Vuononvirta 2011, 62; Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016.

905 Vrt. Green 2008, 92. Green viittaa kirjoituksessaan Alessandro Portellin *The Battle of Valle Giulia* -teokseen.

ole siten vain nimiä sukupuussa.⁹⁰⁶ Tällä tavalla petsamolaiset ovat rakentaneet ja tulkinneet omaa itseymmärrystään ja yhteisöllisyyttään.⁹⁰⁷

Lapset – vaikka he olisivat itsekin Petsamossa aikanaan asuneet – eivät välttämättä olleet kiinnostuneita vanhempiensa ja sukulaistensa muisteluksista ja tarinoista. Jälkipolvi ei arkisilta kiireiltään ehtinyt niitä kuuntelemaan, sillä työ ja perhe-elämä pitivät Petsamoon liittyvät muistot, tarinat ja kysymykset taka-alalla. Jälkeenpäin moni kertoo havahtuneensa siihen, kuinka runsaasti heillä olisi kysymyksiä, joita ei voi enää kenellekään esittää. Aiemmin kuullut tarinat ja yksityiskohdat ovat puolestaan päässeet unohtumaan.⁹⁰⁸

Osa koki tai kokee menneisyyden muistelemisen liian kipeänä. Kaikista asioista ei oltu valmiita tai halukkaita puhumaan edes omien sukulaisten kesken. Jälkipolvet eivät välttämättä olisi edes osanneet esittää kysymyksiä, koska heillä ei ollut tietoutta suvun vaiheista. Lasten kuullen asioihin viitattiin tietyillä ilmaisuilla tai vaihdettiin kieltä. Tällaisia asioita voivat olla esimerkiksi suvun erimielisyydet, joista jälkeläisillä ei välttämättä ole mitään tietoa tai joista kuullaan vasta paljon myöhemmin.⁹⁰⁹ Kolttasaamelaisen Olga Udd-Koputoffin *Petsamolaista*-lehden kertomus havainnollistaa, kuinka moninaista Petsamon ja petsamolaisten vaiheisiin liittyvä kipeys ja tunne vaikenemisen tarpeesta ja pakosta voivat olla:

Lapsuudessa sain kokea eriarvoisuutta alkuperäni ja kieleni vuoksi. Meitä nimiteltiin muun muassa variksenpelättimiksi. Sain elää sodan pelossa ja kokea sotavankeuden [*Venäjällä talvisodan aikana*]. Lapsena jäin orvoksi ja jouduin sen johdosta erilleen sisaruksistani. Vankeudessa ja vapauttamisen yhteydessä määrättiin pysymään vaiti vankeuteen liittyvistä asioista ja esitettiin uhkaus joutua Siperiaan. Lisäksi vanhempieni⁹¹⁰ ja sisarusten kohtalo.

Näiden asioiden johdosta oman elämänsä muisteleminen satuttaa vieläkin herkkää mieltäni. Kovia aikoja kokeneena menin töihin jo 13-vuotiaana. Isän ja äidin menettäneenä kasvoini nopeasti aikuiseksi.

906 Ks. Green 2013, 391.

907 Yhteisöllisyyden muotoutumisesta muistelun ja muiden aktiivittettien avulla ks. Field 2012, 43, 65, 95; Fingerroos & Savolainen 2018, 165–166; Židek 2019, eritoten s. 10.

908 Esim. Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015; Blomqvist, M. 2013, 14; H1, haastattelu 30.7.2016; H3, haastattelu 21.6.2016; Iiris Taimen, haastattelu 29.6.2016; Isotupa 2012, 39; Kunnari 26.3.2018, puheenvuoro *Kadonnutta petsamolaisuutta etsimässä* -luentosarjan aikana; Kusmin 2015, 87; Mikko Ekorre, haastattelu 17.11.2015; Ollikainen 2012, 16; Ruuhonen R. ja Ruuhonen P. 2012, 30; Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anna-Liisa Lintula; Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016; TSH4 ja TSH5, haastattelu 12.2.2016; TSH9, haastattelu 11.1.2016.

909 Iiris Taimen, haastattelu 29.6.2016; Koskinen 2007/2016, 69; Kusmin 2018, 25; Pelttari-Heikka 6.12.2017; H2, haastattelu 14.6.2016; H5 ja H6, haastattelu 6.6.2016; Riihimaa 2015, 28; Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016. Vrt. Latvala 2006, 182; Lähteenmäki & Colpaert 2020, 23–24.

910 Udd-Koputoff (2011, 40) kertoo, että hänen isänsä murhattiin Kokkolassa vuonna 1944 ja että hänen äitinsä kuoli keuhkokuumeeseen vuotta myöhemmin.

Vaikka Petsamoon liittyy runsaasti jopa traumaattisia muistoja, eivät kaikki muistot, tarinat ja kertomukset olleet surullisia tai kipeitä.⁹¹² Kuntoutuslääkäri Ritva Tuomaalan haastatteleva, Neuvostoliitossa internoituna ollut Lyyli sai voimavaroja ja mielihyvää kotiseutunsa perinteiden muistelemisesta.⁹¹³ Lämpimien muistojen jakamiselle on ja on ollut tarvetta.

Yksi tärkeimmistä historiakulttuurin alustoista, *Petsamo-Seura ry* perustettiin Oulussa petsamolaisten yhdyssiteeksi pyhäpäivänä 1972. Seuralla on ollut alaosastoja ainakin Ivalossa, Rovaniemellä ja Kemissä.⁹¹⁴ Seuran 40-vuotishistoriikissa todetaan, että 1970-luvulla petsamolaiset kaipasivat yhteisiä tilaisuuksia, kun jälleenkäynnin rakennustoiminta ja ”suurimmat vaikeudet olivat takana”.⁹¹⁵ Aloitteen seuran perustamisesta oli tehnyt Väinö Ollikainen – entinen näsykkäläinen, silloinen haukiputaalainen – ja hänestä tuli seuran ensimmäinen puheenjohtaja.⁹¹⁶ Hieman myöhemmin puheenjohtajana aloittanut Liisa Blomqvist kertoo ihailleensa karjalaisten yhteishenkeä katsellessaan karjalaisten juhlaa televisiosta: ”Miksi emme siis me siinä kuin karjalaisetkin. Maasta se pienikin ponnistaa.”⁹¹⁷ Sitaatti on tärkeä, sillä se viittaa keskeiseen kokemukseen ja teemaan: petsamolaisten tekemään vertailuun suhteessa karjalaisiin.

Seura on siis itsessään yksi petsamolaisen historiakulttuurin muodoista, joka toiminnallaan mahdollistaa muiden alustojen ja käytäntöjen muotoutumisen ja ylläpidon. Seuran tarkoitus on tallentaa ja ylläpitää Petsamon muistoa, koota ihmisiä ”historiansa ääreen” ja välittää tietoa entisestä kotiseudusta jälkipolville.⁹¹⁸ Sodanjälkeisessä Euroopassa vastaavia tavoitteita ja toiveita on ollut muidenkin muistiyhteisöjen parissa, mutta niitä ei välttämättä toteuteta yhdistystoiminnan parissa.⁹¹⁹ *Petsamolaista*-lehti alkoi ilmestyä, jotta petsamolaiset voivat muistella ja kirjoittaa runoja ”menneistä tapahtumista, kokemuksistaan, oloistaan, eloistaan tai sopeutumisestaan uusiin oloihin [...] oman lehensä palstoilla”.⁹²⁰

Muita tapoja, joilla seura toteuttaa tavoitteitaan, on järjestää juhlia ja tapaamisia petsamolaisten yhteentuumiseksi. Suku- ja serkkutapaamisia järjestetään myös seuran toiminnan ulkopuolella. Erilaisia kokoontumisia pidetään mukavina ja hyvänä

911 Udd-Koputoff 2011, 40–41.

912 Vrt. Wolf 2019.

913 Tuomaala, R. 2008, 196. ”Lyyli” on Tuomaalan antama peitenimi haastateltavalleen.

914 Petsamo-Seuran historiaa, Petsamo-Seura ry Kotisivut.

915 *Petsamo-Seura Ry 40-vuotta 1972 – 2012 Historiikki* (2012) Toim. Mirjam Kälkäjä.

916 Kamula-Kummu 2010, 65. Oululaiseen hotelli Arinaan kokoontui 124 petsamolaista 4.11.1972 seuran perustamisen merkeissä.

917 Blomqvist, L. 1975, 3.

918 Kamula-Kummu 2010, 65; Mosorin, Y. 1979, 3.

919 Toria 2015, 56–57.

920 Blomqvist, L. 1975, 3.

mahdollisuutena tavata muita petsamolaisia ja sukulaisia omien juurien löytämiseksi: esimerkiksi Lahja Isotupa kirjoittaa tulleen ”omieni pariin”. Seura voikin vahvistaa jäsentensä *sosiaalista maailmasuhdetta* ja *yhteisöllistä kerrontaa*. Osa myös houkuttelee lapsiaan osallistumaan juhliin. Kaikkia jälkipolven edustajia seuran toiminta tai Petsamon ja petsamolaisten vaiheet eivät kiinnosta. Seuran parissa kuitenkin toivotaan, että jälkipolvet kiinnostuisivat seurasta, petsamolaisuudesta ja oman suvun menneisyydestä. Historiatietouden välittäminen saatetaan nähdä jopa velvollisuutena.⁹²¹ Tämä on selkeästi esillä Lahja Isotuvan kirjoituksessa. Hän kertoo *Petsamolaista*-lehdessä odottaneensa innostuneena seuran historiahankkeen, *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920-1944* -kirjan ilmestymistä mutta joutuneensa pettymään, sillä ei ollut löytänyt mainintoja vanhemmistaan edes henkilöluettelosta:

Nyt tunnen velvollisuudekseni kertoa vanhemmistani, sillä he ovat olleet niiden uudisasukkaiden joukossa, jotka tulivat asumaan vasta itsenäistyneen Suomen eksoottiseen pohjoiskolkkaan ja työllään maakuntaa ja maataamme rakentamaan.⁹²²

Kuvaus on samalla hyvä kiteytys siitä, miten moni petsamolainen hahmottaa sukunsa ja Petsamon laajemman historian: ahkerat uudisasukkaat tekivät työtä ja ansaitsivat elantonsa eksoottisen luonnon keskellä Suomen hyvinvointia edistäen.

Vuonna 1976 Petsamo-Seuran puheenjohtaja Liisa Blomqvist toivottaa *Petsamolaista*-lehdessä: ”Kaikki mukaan Petsamoseuraan, niin siellä syntyneet kuin etelästä tulleetkin!”⁹²³ Samassa numerossa kerrotaan seuran järjestämän muistojen keruukilpailun päättyneen. Lehden toimittaja Rauni Kivilinna kiittää osallistujia ja painottaa edelleen:

Ihmiset vanhenevat ja aika vähenee. On kiire saada muistot talteen [...].

Kirjoittakaa, kertokaa. Kaikki kiinnostaa. Ei niin pientä asiaa olekaan, josta ei voisi kertoa. Naisten töistä ei ole paljoakaan kerrottu, maanviljelyksestä ei ole puhuttu mitään, rahtiliikenteestä vähän, ankarista talvista, sillikesästä, tavatuista villieläimistä[,] kauppiaitten pulmista, kaupankäynnistä Norjaan,

921 Esim. Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015; TSH1, haastattelu 30.1.2015; TSH5, haastattelu 12.1.2016; TSH4, haastattelu 12.1.2016; TSH7 ja TSH8, haastattelu 5.1.2016; Isotupa 2012, 39; Ilmari Kaarninen, haastattelu 12.7.2014; Kaarninen, A. 2009, 1; Kunnari 26.3.2018, puheenvuoro *Kadonnutta petsamolaisuutta etsimässä* -luentosarjan aikana; Kunnari 2013a, 2; Kunnari 2013b, 56; Mikko Ekorre *Petsamolaista*-lehdessä (Petsamolaistaitaja 2011, 56); Mirjam Kälkäjä radio-ohjelmassa *Todellisia tarinoita. Kodittoman koti-ikävä* (2.4.2015) Yle Areena; Portti 2003, 5; Mosorin, Y. 1987, 3; H5 ja H6, haastattelu 6.6.2016; Riihimaa 2015, 28–29; Savukoski 1999, 4; Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016; Volotinen 2004, 66. Ks. myös Raninen-Siiskonen 1999, 47–48.

922 Isotupa 2001, 44.

923 Blomqvist, L. 1976, 3.

juhlista: häistä ja hautajaisista, Luostarin vaikutuksesta, matkailusta, turpeenostosta, asutustilojen muodostuksesta, koulumatkoista ja koulusta yleensä, virkamiehen arkipäivästä, matkoista. Kolttakylien arki on meidän kohdallamme kirjaamatta, tutkijoiden hallussa sitä tietoa lienee melko runsaasti. Alueellisesti on eteläinen Petsamo jäänyt huomattavasti vähemmälle kuin pohjoinen osa.⁹²⁴

Kivilinnan huoli ihmisten vanhenemisesta liittyy todennäköisesti samaan havaintoon, jonka muistitietotutkija Sean Field on tehnyt capetownilaisten parissa: kotiseudun ja kyläyhteisön menetys murensi perinteiset tavat vaihtaa ja välittää kuulumisia, kansantarinoita, perinteitä ja muita tarinankerronnan muotoja. Moni muisto ja tarina ehti kadota.⁹²⁵

Blomqvistin puheenjohtajakausi jäi lyhyeksi. Jo seuraavana vuonna seuralla oli uusi puheenjohtaja. Unto Äärelä esittää vuoden 1977 *Petsamolaisista*-lehden lukijoille kirjoitus- ja muistelupyynnön uudelleen. Taustalla on jälleen huoli muistojen katoavaisuudesta mutta myös seuran hallituksen suunnitelma laajemmasta muisteluteoksesta:

Mikä sitten olisi suunnitellun muistelmateoksen tarkoitus? Lyhyesti tämä: Välittää ja tallettaa kuva siitä, millaista oli elää ja asua Petsamossa ihmisten itsensä kokemana. Numeroihin, vuosilukuihin ja asiakirjoihin perustuva historia on myöhemminkin kirjoitettavissa, eikä se ole seuran tehtävä, eikä mahdollisuuksien rajoissaan.⁹²⁶

Petsamolaiset ovat varhaisessa vaiheessa tietoisesti havahtuneet siihen, että muistot täytyy kerätä ajoissa talteen.⁹²⁷ Samalla seuran parissa pidetään tärkeänä, että petsamolaismuistitiedon lisäksi historioitsijat ja asiantuntijat perehtyvät Petsamon historiaan.⁹²⁸ Tämä lehden ja seuran rooli muistojen ja tietouden välittäjänä tuodaan esille myös muissa yhteyksissä lehden kirjoituksissa, mutta erityisesti asiaa painotetaan Puheenjohtajan tervehdyksissä.⁹²⁹ Vuoden 1979 Puheenjohtajan tervehdyksessä Yrjö Mosorin korostaa lehden julkaisulla olevan historiallista arvoa.⁹³⁰ Vuonna 1996 lehden toimittajana aloittanut Mirjam Kälkäjä on ollut

924 Kivilinna 1976, 16–17. Ks. myös Kälkäjä 2006b, 67.

925 Field 2012, 43.

926 Äärelä, U. 1977a, 6. Myös H4 (haastattelu 30.6.2016) piti lehteä juuri tästä syystä hyvänä: sinne kertyy ”tavallisten ihmisten juttuja”, eli juuri niitä, jotka katoavat ja unohtuvat vähitellen. Vrt. Lähtenmäki 2009, 30.

927 Kivilinna 1976, 16. Ks. myös Nimetön runo kokoelmasta Lähtölaulu 1976, 19. Ote toisesta säkeestä.

928 Ks. esim. Mosorin, Y. 1982, 3; Petsamon siirtoväki ry 1978, 5; Äärelä, U. 1980, 4.

929 Esim. Kaarninen, A. 2008, 1; Kivilinna 1976, 16–17; Kunnari 2011, 1; Kunnari 2014, 1; Mosorin, Y. 1977, 5; Mosorin, Y. 1978, 4; Mosorin, Y. 1987, 3; Seuran tiedotuksia 1983, 4; Äärelä, U. 1977a, 6; Äärelä, U. 1979, 4.

930 Mosorin, Y. 1979, 3.

heti alusta alkaen tietoinen lehden roolista ja merkityksestä tuleville sukupolville ja tutkijoille:

Petsamolaista-lehdet ovat tärkeitä kokemusperäisen muistitiedon tallentajia. Lehden kirjoittajien tekemän kulttuuriryön arvo tullaan tajuamaan vasta tulevaisuudessa.⁹³¹

Seura on suunnitellut kokoavansa kaikki lehdet näköisjulkaisuksi. Suunnitelmia on ollut myös lehden julkaisemisesta sähköisenä. Ainakin aluksi sähköisen julkaisun olisi tarkoitus ilmestyä painetun lehden rinnalla.⁹³²

Seura ei julkaissut Äärelän kuvailemaa muistelmateosta, mutta se kylläkin aloitti yhteistyön Oulun yliopiston kanssa. Yhteistyön lopputulos on vuonna 1999 ilmestynyt *Turjan meren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Historiantutkijoiden⁹³³ kirjoittamat artikkelit perustuvat pitkälti tilastotietoihin, vuosilukuihin ja asiakirjoihin, mutta niissä on selkeästi hyödynnetty petsamolaisten muistitietoa, jolloin seuran kaipaama petsamolaisten arki pääsee kirjan sivuilla esille. Muutamaa vuotta ennen kokoomateoksen ilmestymistä, Äärelän veljenpoika Erkki Äärelä perusteli *Petsamolaista*-lehdessä yhteistyön merkitystä:

Meille neljännen polven petsamolaisille tuosta kirjasta voi tulla tärkeä lisätiedon lähde, joka tarkentaa ja monipuolistaa kuvaa vanhempiemme kotiseudusta. Siksi työille on syytä toivoa menestystä; sen avulla voimme valloittaa takaisin pienen osan sodan melskeissä kadonneista juuristamme.⁹³⁴

Petsamo-tutkimukset ja muut julkaisut tuovat menneisyyttä lähemmäksi, ja niiden kautta voi rakentaa kuvaa omasta petsamolaisuudesta ja välittää tietoutta jälkipolville. Moni petsamolainen, kuten Feodor ”Heikki” Arhipoff, on innostunut muistelemaan menneitä sukulaistensa pyynnöstä. Muistitiedon keruupyynnöjä on julkaistu *Petsamolaista*-lehdessä, sukulaiset ja ystävät ovat pyytäneet muistelemaan tai petsamolaiset ovat itse ennakoineet jälkipolvien tiedonintressejä.⁹³⁵ Taustalla voi olla muitakin syitä. Iida Heiskari kertoo kirjoittavansa tyttäriensä pyynnöstä

931 Kälkäjä 1996b, 5. Ks. myös Mirjam Kälkäjä radio-ohjelmassa *Todellisia tarinoita. Kodittoman koti-ikävä* (2.4.2015) Yle Areena; Kälkäjä 1997a, 5; Kälkäjä 2003b, 4.

932 Kälkäjä 2015, 11.

933 Kaikki kirjoittajat eivät ole historiantutkijoita.

934 Äärelä, E. 1996, 47.

935 Feodor ”Heikki” Arhipoffin muistelmat ks. Karvonen, M. 1978, 1; Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016; Kumpula 2009, 38; Sarre 2001, 6. Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee. Maanviljelijä Juha Ranta 2011, 58.

elämäntarinaansa ylös, sillä nämä aikoivat hakea äidilleen Äitienpäivän mitalia.⁹³⁶ Osa taas on kirjoitellut muistojaan ylös alun perin omaksi ilokseen mutta muiden kehotuksesta päätenyt julkaisemaan niitä joko kirjana tai *Petsamolaista*-lehdessä.⁹³⁷

Petsamo-Seuran puheenjohtajana toiminut Yrjö Mosorin pohtii *Petsamolaisista*-lehdessä, mistä petsamolaisten kotiseurakkaus oikein kumpuaa:

Ehkä meillä petsamolaisilla se on juuri voimakasta, koska me emme vapaachtoisesti alueelta muuttaneet pois. [...]

Aikuisilla kotiseurakkaus ehkä on vieläkin syvempi, sillä siellä [*Petsamossa*] he ovat eläneet lapsuuden ja nuoruuden. Kasvattaneet lapsensa tuottaviksi ja onnellisiksi yhteiskunnan jäseniksi. Petsamolaisille tämä kotiseurakkaus muuttui monella kotiseutuikäväksi.⁹³⁸

Petsamon kaipuun teki erityisen vahvaksi se, että ihmiset joutuivat lähtemään Petsamosta ”väkipakolla” ja ”kaikki” jäi sinne, myös kyläyhteisö, kuten eräs jälkipolven kuuluva haastateltava avaa äitinsä tuntemuksia.⁹³⁹ Petsamon ympärille alkoikin muotoutua nopeasti lämpimiä, nostalgisia muistoja, sillä muutokset – varsinkin äkilliset ja rajut kuten asuinpaikan vaihdokset ja uudet elämäntilanteet – lisäävät nostalgisoinnin tarvetta. Muistelun avulla voidaan Katja Hyryn sanoin ”luoda jatkuvuutta ja järjestystä kaaostilaan”. Yhteisön menetys voi johtaa kokemukseen siitä, että kaikki on menetetty ja että oma minus murentuu. Menetetyn kotiseudun muistelu ja nostalgisointi voi herättää ja vahvistaa ryhmä- ja aluetietoisuutta, käsityksen omasta identiteetistä ja siitä, ketkä ovat heitä ja ketkä meitä. Myyttiseen, onnelliseen, sopusointuiseen menneisyyteen – tai paratiisiin – takertuminen ylläpitää toiveita kotiinpaluusta. Se myös auttaa keskittymään positiivisiin kokemuksiin ja muistoihin sekä elämään läpi koettelevien aikojen. Mennyt Petsamo nähdään idyllisenä, jopa paratiisinomaisena, yhteisöllisenä paikkana ja aikana, jota vasten petsamolaisten uusi nykyisyys – elämä sodanjälkeisessä Suomessa – konkretisoitui haastavana ja tuskallisena aikana.⁹⁴⁰

936 Heiskari, I. 1994; Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015. Iida Heiskari kirjoittaa tyttäriensä aikovan hakevan hänelle ”presidentin myöntämää kultaista ansio merkkiä”. Virallisesti kyseessä on tasavallan presidentin luovuttama Suomen Valkoisen Ruusun Ruusun ritarikunnan I luokan mitali kultaristein (Äitienpäivän mitali).

937 Petsamolaistaitaja, kirjailija Aili Pölkky 2004, 8–9. Kerttu Ranta puolestaan päätyi julkaisemaan muistojaan *Petsamolaista*-lehdessä Airi Heiskarin kehoituksesta (Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015).

938 Mosorin, Y. 1977, 5. Ks. myös Äärelä, E. 1996, 47.

939 H4, 30.6.2016. Ks. myös Ranta, K. 2012, 49.

940 Alvis 2010, 828; Field 2012, 43, 51, 56–60, 92–93, 114, 116; Fieldin 2012, 94 mukaan Samuel ja Thompson (1990); Fieldin 2012, 112 mukaan Portelli (1997); Hyry 2011, 122; Kabachnik, Regulska & Mitchneck 2010, 323; Korikiakangas 2013, 29; Kukkonen 2007, 15–17; Latvalan 2006, 171, 180 mukaan Bahtin 1979; Lähtenmäki 2009, 22–23; Raninen-Siiskonen 1999, 41–42; Raninen-Siiskosen 1999, 109 mukaan Rutherford 1992; Tuan 2011, 195. Tuan viittaa osittain Lowenthalin tutkimukseen vuodelta

Karen Armstrong huomauttaa, että vaikka Karjalasta on muotoutunut myyttinen paikka, se ei ole täydellisen rauhan tyyssija. Muistot, tapahtumat ja kokemukset voivat olla kipeitäkin, mutta silti kyseessä on yhteisesti jaettu ja muistettu Karjala heille, jotka ovat siellä aikoinaan asuneet.⁹⁴¹ Petsamolaisetkin tietävät omasta kokemuksestaan, kuulemastaan ja lukemastaan, ettei elämä menetetyllä kotiseudullakaan ollut aina helppoa.⁹⁴² Kuitenkin moni, kuten Kaisa Hakarila ja Matti Sverloff, kiteyttää kokemuksensa myönteisesti:

Kaisa Hakarila: Meillä oli siellä hyvä elää ja asua. [...] Ruokaa oli ja ihmisillä siistit kodit. [...] Kun synnyin, oli keisarivallan aika ja ihmiset sanoivat sitä hyväksi ajaksi. [...] Kalastajasaarennolla oli hyvät elämisen mahdollisuudet, niin ennen vanhaan kuin Suomen aikanakin.⁹⁴³

Matti Sverloff: Nykypäivän iäkkäämpi kolttaväestö muistelee mennyttä aikaa, sitä kultaista aikakautta, jolloin heillä oli riistaa omiksi tarpeiksi, oli metsissä riistaa pientä ja isoa sekä porotalous oli kannattavaa.⁹⁴⁴

Petsamolaista-lehden kirjoituksessaan Unto Kusmin kertoi havainneensa petsamolaisten tavassa muistella menneitä myös muita sävyjä:

Kylällä oli viisi petsamolaistaustaista perhettä, joten vanhemmalla väellä riitti keskusteltavaa muistojen Petsamosta. Olin kahdeksan vuotias ja jotenkin ymmärsin vanhempien katkeruuden⁹⁴⁵ heidän muistellessa Petsamoa.

Ihmetellen kuuntelin sitä tarinaa, kuinka siellä oli nostettu silliä ämpärillä merestä, tuntui vähän kalavaleelta, mutta tottahan se oli.

Ihmettelin myös kertomuksia hillareissuista Heinäsaarille. Sieltä poimittuja valtavan isoja ja maukkaita hilloja vietiin aina Ranskan hoviin asti.⁹⁴⁶

Hakarilan, Sverloffin ja Kusminin muisteluilla ja muilla vastaavilla tulkinnoilla on ollut vaikutusta siihen, miten jälkipolvi on hahmottanut Petsamon. Eräs haastateltava pohtii, ettei lapsena oikeastaan osannut kaivata Petsamoon tai vertailla Varejokea ja Petsamoa keskenään. Vähitellen hänelle kuitenkin muotoutui se käsitys, että

1976. Ks. myös Lähteenmäki 2009, 22–23: Menetetyn Terijoen idyllisoinnista esimerkkinä käy Ritva Heikkilän (2004) *Terijoki – Kadotettu paratiisi*, johon on koottu tunnettujen kirjailijoiden ja kulttuurihahmojen kirjoituksia Terijoesta.

941 Armstrong 2004, 131.

942 Ks. esim. Kälkäjä 2009, 2.

943 Hakarila 1982, 18–19.

944 Sverloff 1975, 7–8.

945 Katkeruudesta ks. myös Taimen 2006, 40; Äärelä, E. 2005, 5.

946 Kusmin 2015, 86–87. Ks. myös Ananin 1979, 5.

Petsamo oli ollut parempi paikka asua, sillä siellä työolosuhteet ja mahdollisuudet muutoinkin olivat paremmalla mallilla kuin Tervolassa.⁹⁴⁷

Muisti, muistot ja muistaminen ovat teemoja, joihin petsamolaiset usein palaavat kirjoituksissaan. Petsamossa eläneet ja kasvaneet ja heidän jälkipolvensa ovat tietoisia siitä, kuinka muovautuvia muisti ja muistelukerronta ovat ja miten näkökulmia ja kokemuksia on useita. Perheiden, sukulaisten ja muiden petsamolaisten muistelut ovat osin sulautuneet toisiinsa.⁹⁴⁸ Seppo Blomqvist kuvailee, kuinka hänen Petsamo koskevat muistikuvansa ovat muuttuneet vuosien aikana:

Petsamo oli – vanhempieni muistojen ja kertomusten mukaan – tarunhohdoinen maa, jossa kaikkea oli yllin kyllin. Vaikka synnyin Petsamossa, omat muistikuvani ovat vähäiset ja nekin sekoittuvat valokuviin ja vanhempien kertomuksiin. En ole ollenkaan varma, mikä on omia muistoja, mikä muilta kuulua ja mikä valokuvista nähtyä.⁹⁴⁹

Kusminin ja Blomqvistin kirjoitukset ovat hyviä esimerkkejä siitä, kuinka menneisyys voi saada myös nostalgisia ja jopa myyttisiä ulottuvuuksia. Petsamosta alkoi muotoutua kadotettu ja kaivattu, ”rakkain” ja ”kaunein paikka maailmassa”, kuten Kaarina Olsen-Aalto kertoo isänsä Einarin kuvanneen kotikyläänsä Vaitolahtea.⁹⁵⁰ Petsamolaiset ovat kuitenkin monilta osin itse tietoisia menneisyyskuvansa luonteesta. Rauni Kivilinna kuvaa Petsamon myyttistä luontoa romaanikatkelmassaan, joka on julkaistu *Petsamolaista*-lehdessä otsikolla ”Se oli paratiisi”:

Silloin ei kukaan vielä puhunut paratiisista. Se puhe syntyi vasta karkoituksen jälkeen, kun sinivalkoinen puomi laskettiin tien poikki ja sarkatakinen Kittilän poika komennettiin konepistooli kupeellaan vartioimaan puomia.⁹⁵¹

Tarinat Karjalan kunnalla kukkuvasta käestä ovat mahdollisesti auttaneet haivaitsemaan yhtäläisyyksiä sen suhteen, kuinka romantisoivasti petsamolaiset itse menetettyä kotiseutuaan kaipaavat. Petsamon utopisoinnissa ja nostalgisoinnissa on muutenkin samoja sävyjä kuin menetettyyn Karjalaan liittyvässä muistitiedossa.

947 TSH3, haastattelu 2.2.2015.

948 Ks. esim. Ananin 1979, 5; TSH4 ja TSH5 haastattelu 12.1.2016; Huttunen 1984, 22; Juonala 2015, 24; Petsamolaistaitaja, kirjailija Aili Pölkky 2004, 9; Kälkäjä 1980, 19–20; Äärelä, E. 2005, 4. Tutkimuskirjallisuudesta ks. Lähteenmäki & Colpaert 2020, 12. Vrt. Lehto ja Timonen 1993 Fingerroosin (2007, 19) mukaan.

949 Blomqvist, S. 2002, 38. Vrt. Suda 2021, 150.

950 Olsen-Aalto 2014, 92.

951 Kivilinna 1991, 7. Ote on Kivilinnan romaanista *Kuin linnut*, joka julkaistiin vuonna 1986. *Petsamolaista*-lehdessä ei kuitenkaan ole mainintaa romaanista.

Molemmat ovat kerrottuja ja tulkittuja alueita, joiden menettäminen merkitsi myös lapsuuden, nuoruuden ja erilaisten mahdollisuuksien menettämistä.⁹⁵²

Luovutettujen alueiden muuttuminen romanttiseksi unelmien maaksi on vahvistunut siksikin, ettei entisille kotiseuduille pääsiasissa ollut pääsyä ennen 1990-lukua.⁹⁵³ Karjalaan sen sijaan tehtiin turistimatkoja sodan jälkeen jo 1940-luvun lopulla, ja 1960-luvulla Karjalaan matkaajien lukumäärä laskettiin kymmenissä tuhansissa.⁹⁵⁴ Petsamo unelmien maana näkyy myös petsamolaisien kuvitelmissa siitä, mitä alue olisi, jos se kuuluisi edelleen Suomelle, ja mitä se siinä tapauksessa merkitsisi esimerkiksi turismille ja teollisuudelle.⁹⁵⁵ Vastaavanlaista utopisoitua on karjalaisten parissa, jotka pohtivat menetetyt Karjalan mahdollisuuksia ja alueen tulevaisuutta.⁹⁵⁶ Arvo Kaarninen kuitenkin toteaa Puheenjohtajan palstalla vuonna 2007, ettei Petsamo-Seura ole ollut kovin kantaottavainen luovutettujen alueiden palauttamista koskevassa keskustelussa.⁹⁵⁷

Petsamo-Seura on muistojen ja petsamolaisuuden muokkaaja ja rakentaja. Vastaavanlaista seuratoimintaa on muiden siirtolaisten parissa, niin Suomessa kuin ulkomailla. Seurojen kotiseutujulkaisut ja juhlat sekä ylläpitävät että rakentavat yhteisöllisyyden kokemusta samaan ryhmään kuuluvien parissa.⁹⁵⁸

Erilaisia matkoja menneeseen

Puheet ja toiveet Petsamoon palaamisesta olivat pitkään esillä sodan jälkeisinä vuosina.⁹⁵⁹ Toive kotiinpaluusta oli vahvana myös muilla toisen maailmansodan myötä kotiseutunsa menettäneiden parissa. Tarkemmin tarkasteltuna kyse oli halusta palata menneeseen.⁹⁶⁰ Pääsyä Petsamoon piti kuitenkin odottaa pitkään, sillä rajat aukenivat vähitellen 1980-luvun lopulla Neuvostoliitossa harjoitetun vapauttamispolitiikan, glasnostin myötä ja edelleen Neuvostoliiton hajottua 1990-luvun alussa. Osa oli tosin päässyt pysähtymään hetkeksi Petsamossa Muurmanskiin suuntautuneella turistimatalla jo syksyllä 1982, ja osa petsamolaisista oli käynyt alueella työmatkoiltaan ennen 1990-lukua.⁹⁶¹ Tuulikki Soini muistelee kirjoittaneensa anomuskirjeet

952 Karjalan nostalgisoinnista ja myyttillisestä menneisyydestä ks. Savolainen U. 2015, 131–135; Fingerroos ja Loipponen 2007, 8; Fingerroos & Savolainen 2018, 153, 162; Koskivirta, Paavolainen ja Supponen 2016, 10; Lähtenmäki 2009, 23.

953 Paasi 1996, 280; Raivo 2007, 65–66.

954 Lähtenmäki & Colpaert 2020, 14.

955 Petsamolaiset kiittivät norjalaisia evakkoajan vieraanvaraisuudesta 1999, 15; H3, haastattelu 21.6.2016; TSH2, haastattelu 4.1.2016; Taimen 2006, 44; Isotupa 2012, 45.

956 Paasi 1996, 280, 289.

957 Kaarninen, A. 2007, 1.

958 Glassheim 2015, 321; Ilonen 2013, 217–219; Paasi 1996, 278; Raivo 2007, 65; Raninen-Siiskonen 1999, 195–201, ks. eritoten 200–201.

959 Esim. TSH9, haastattelu 11.1.2016.

960 Alvis 2010, 831–832; Demshuk 2012b, 531; Demshuk 2014, 241–243.

961 Blomqvist, S. 2002, 38; Juhani Kostin *Lapin Kansan* haastattelussa (Laurinoli 9.8.2017); Sverloff 2003, 140, 145. Lisäksi Martta Merenluoto (1988, 7) kirjoittaa saaneensa peruutuspaikan linja-autoon,

”Gorbatshoville ja Muurmannin hallinnolle”, jotta petsamolaiset saisivat vierailta Petsamossa ikäväänsä helpottaakseen. Soini kertoo Neuvostoliiton presidentin Mihail Gorbatšovin puoltaneen anomuksia ja rajojen raottuneen kesällä 1990. Lähdäaineiston valossa on vaikea osoittaa, mikä merkitys Soinin kirjeillä on asiassa ollut, mutta ainakin hän itse ja Kirsti Tuomiranta tulkitsevat, että petsamolaiset pääsivät kotiseuduilleen kirjeiden ansiosta.⁹⁶²

Osalle petsamolaisista ensimmäiset matkat olivat toiveiden täyttymys, sillä pääsyä entiselle kotiseudulle oli odotettu monta kymmentä vuotta.⁹⁶³ Kirsti Tuomiranta mainitsee, että vuonna 1990 Petsamoon suuntautui kuusitoista turistimatkaa, jotka olivat kaikki täynnä.⁹⁶⁴ Tätä ennen monet petsamolaiset olivat palanneet Petsamoon unissaan, haaveissaan, muistoissaan sekä monipuolisen kirjallisen ja suullisen ilmaisun kautta.⁹⁶⁵ Petsamolaiset eivät ole ainoita siirtolaisia, jotka ovat käsitelleet menetetyn kotiseudun ikävää muun muassa runoin ja lauluin sekä kuvataiteen ja fiktiivisen kirjallisuuden muodossa.⁹⁶⁶ Nämä historiakulttuurin alustat mahdollistavat palaamisen menneeseen.

Konkreettiset ja kuvitellut matkat ovat eräänlaisia lohdutusta tuovia tapoja ja rituaaleja – *historiakulttuuriin kuuluvia* käytäntöjä. Ne ovat myös historiakulttuurin monitasoisia *muistia*, joissa eri aikatasot ovat läsnä. Elli Saarelainen kirjoittaa Petsamon haavematkastaan Petsamo-Seuralle osoittamassaan kirjeessä. Kuvituksena Saarelainen käyttää isänsä, Petsamon kunnankirjurin Eetu Saarelaisen ottamia valokuvia.⁹⁶⁷ Kirje valokuvineen osoittaa, millaisia muistoja yksittäisiin paikkoihin voi liittyä.⁹⁶⁸ Kirjeen otsikko on ”Toivomani Petsamon retken ohjelmaa kesällä 2013”, ja teksti liittyy suoraan sen yhteydessä oleviin valokuviin:

Patikointia Parkkinassa:

Kansakoulun takaa nousisimme tunturiin ja vaeltaisimme Parkkinan kylän kohdalle.

joka kulki linjaa Ivalo–Murmansk–Yläluostari–Nikkeli–Kirkkonieki kesällä 1988. Ks. myös Lähteemäki & Colpaert 2020, 15–16.

962 Tuomiranta 1996, 51; Soini 2008/2010, 42.

963 Enojärvi 1994, 44; Moilanen, V., Moilanen, R. & Väänänen 1994, 48.

964 Tuomiranta 1996, 51. *Petsamolaista*-lehdessä julkaistiin katkelmia Tuomirannan haastattelusta norrbottenilaisesta radio-ohjelmasta.

965 Esim. Saarennolta 1975, 13; Ikuinen evakko 1980, 39; Petsamon kaipuu 1976, 13; Petsamon tiellä 1990, 36–37; Sergejeff 1990, 41. Tutkimuskirjallisuutta, ks. Ballinger 2003, 171; Eisenbichler 2007, 133; Demshuk 2012b, 531; Raninen-Siiskonen 1999, 253.

966 Ks. esim. Ballinger 2003, 169, 171; Demshuk 2012b, 531; Eisenbichler 2007; Husso 2007; Kainulainen 2007; Schulze 2006, 377; Waenerberg 2007.

967 THTA, Tutkimuspäiväkirja. Kävin tapaamassa Saarelaista ja selasin hänen kanssaan kyseisiä valokuva-albumeita. Lisäksi sain häneltä kopiot Saarelaisen Petsamo-Seuralle lähettämästä kirjeestä kuvineen.

968 Vrt. Autti, O. 2015, 39; Suda 2021, 153.

Laskeutuisimme vuorenrintettä vuonon rantaan.

Näkisimme ehkä lohiverkon vuonolla kuten ennen ja vielä 1991.

Näkisimmekö vielä kunnantoimiston ulkorakennuksen? Kuvassa vasemmalla näkyy maamiesseuran talo ja sen ulkorakennus.

Kunnantoimiston ulkorakennuksessa asuttiin vielä 1990. Rappauksen alla näkyi alkuperäisen maalin väri.

Jatkaisimme kulkua vuonon rantaan Trifonaan vievää tietä Trifonajärven rantaan.

Josta soutelisimme pohjoisrannalle ja nousisimme mökin rantaan. Kävelisimme mökin takana olevaa polkua ylös solisevalle puroon, jonne vasta lypsetty maito vietiin jäähtymään.

Vuonossa lohiverkko kuin Kubatsinin emännällä muinoin.

Sauna – liiterirakennus on edelleen asuntona. Kylässä ei näkynyt monta ihmistä.

Sitten voisimme soutaa järven lounaiskolkkaan hiekkarannalle, jossa pienen kannaksen yli työntäisimme veneen syvään suopuroon, josta äidin sanojen mukaan kalat hyppäsivät suoraan verkkoon. Pari onkea voisi olla mukana. Paistaisimme kalat.

Jos vielä olisi matkapäiviä, patikkaretki Trifonajärven pohjoisrannalta löytyisi reitti Patajärven ja Patatunturin viertä Nurmensättiin Jäämeren rannalle.

Tietenkin olisi vielä hienoa nousta Pelastusvuorelle.

Voisiko ristin juurelle järjestää rukoushetken?

Parhaat terveiseni!

Elli Saarelainen⁹⁶⁹

Kirjeessä voi nähdä konkretisoituvan, miten menetetty kotiseutu – lapsuusmaisema – on nostalginen ja emotionaalinen tila. Hannu Salmen sanoin: ”mennyt ja nykyinen ovat yhtä aikaa läsnä”.⁹⁷⁰ Saarelaisen kirjeessä on myös kolmas aikataso:

969 Elli Saarelaisen arkisto (ESA) Toivomani Petsamon retken ohjelmaa kesällä 2013. Kirje Petsamo-seuralle.

970 Salmi 2001, 142. Ks. myös Raninen-Siiskonen 1999, 91–93.

tulevaisuus. Kirjeestä hahmottuu, mitä petsamolaiset näkevät mielessään, kun muistot suuntavat kotiseudulle ja lapsuuteen. Kirje auttaa ymmärtämään myös, millaisia kertomuksia valokuvien välityksellä on mahdollista kertoa jälkipolville ja muulle yleisölle. Petsamossa ”kuljetaan” eri paikkojen ja tapahtumien välillä, arkea ja yksityiskohtia muistellen.

Salmen määritelmä näkyy myös surullisina ja jopa katkerina matkakuvauksina, joissa kerrotaan Petsamon näkemiseen liittyvistä tunnekokemuksista. Menetetty koti ja Petsamoon paikantuvat juuret ovat niin lähellä ja kuitenkin niin kaukana. Samalla surraan sitä, etteivät kaikki päässeet käymään Petsamossa ennen kuolemaansa.⁹⁷¹ Lapsuusmaisema voi olla myös iloinen tunnetila. Tätä kuvaavat ne matkakertomukset, joissa petsamolaiset kulkevat ja juoksevat entisillä kotipaikoillaan, kukkaniittyjen keskellä ja pitkin rantaa.⁹⁷² Aivan kuin he juoksisivat siten takaisin lapsuuteensa ja lapsuutensa huolettomiin kesäiltoihin. Matkustaminen ajassa ei ole kuitenkaan mahdollista, ja se tekee kipeää.

Monipuolisten kuvausten ja muistojen avulla jälkipolvet saattoivat saada varsin tarkan kuvan menneestä Petsamosta ja siten osasivat omilla matkoillaan tunnistaa heille kuvailtuja alueita.⁹⁷³ Matkoillaan he näkivät luonnon kauneuden ja alkoivat ymmärtää, miksi Petsamo oli heidän vanhemmilleen ja muille petsamolaisille niin merkittävä ja rakas.⁹⁷⁴ Petsamossa eläneille entinen kotiseutu oli pysynyt muistoissa muuttumattomana. Petsamosta oli muotoutunut samankaltainen utopia petsamolaisille kuin Karjalasta karjalaisille.⁹⁷⁵

Maantieteilijä Anssi Paasi on tarkastellut *perestroikan* jälkeisiä matkoja menetettyyn Karjalaan utopian realisoitumisena. Ihmiset halusivat matkustaa sekä ajassa että paikassa – menneisyyteensä lisäksi siihen fyysiseen ympäristöön, johon muistot sijoittuivat. Matkat kuitenkin tuhosivat utopian. Kotiseudulle sijoittuvat muistot eivät olleet enää paikkansapitäviä, sillä alue oli muuttunut fyysiseltä ja psyykkiseltä maisemaltaan.⁹⁷⁶ Varsinkin ensimmäisille Karjalan matkaajille, jotka eivät vielä tienneet muiden kertomusten ja kuvien perusteella mitä odottaa, matka rajan taakse oli

971 Äärelä, E. 1996, 45–46; H2, haastattelu 14.6.2016.

972 Ks. esim. Lempi Tauriaisen tytär 1992, 39–40; Granroth, O. 2008, 44; Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016.

973 H2, haastattelu 14.6.2016; Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee. Ympäristöneuvos Pekka Vuononvirta 2011, 62; Vuononvirta 2015, 32. Ks. myös Latvala 2006, 172.

974 Esim. Blomqvist, M. 2013, 17, 19, 21; Enojärvi 1994, 46; Granroth, O. 2008, 44–47; Iiris Taimen, haastattelu 29.6.2016; Isotupa 2001, 50–51; Kusmin 2015, 88.

975 Esim. Outi Fingerroos (2010) ja Anssi Paasi (1996) ovat tarkastelleen Karjalaa utopiana. Myös Demshuk (2012b, 538) puhuu kotiseudusta, Heimatista, utopiana. Eagle Glassheim (2015, 335) puolestaan Bernhard Schlinkin kirjoitukseen (2000) Heimatista utopiana.

976 Paasi 1996, 276–278, 281–282, 285, ks. myös 289–290 osin Lehtoon ja Timoseen 1993 viitaten. Ks. myös Demshuk 2012a, 43–44. Vrt. kirjailija–runoilija Eeva Kilven (2001, 337–340) *Rajattomuuden aika*, jossa hän muistelee entistä kotiseutuaan Laatokan Karjalassa, ilahtuu tunnistessaan tuttuja maisemia siellä käydessään mutta samalla suree, miksei alueesta ole pidetty parempaa huolta.

järkytys. Myöhemmin matkajat olivat jo paremmin valmistautuneita kohtaamaan muuttuneen ympäristön.⁹⁷⁷ Maiseman muutos voi järkyttää syvästi ihmisen käsitystä identiteetistään.⁹⁷⁸

Samasta syystä paluu kaivosteollisuuden muokkaamaan Petsamoon oli monelle järkytys. Matkamuisteluksissa todetaan, että kaikki on muuttunut, Petsamoa ei tahdo tunnistaa entisekseen. Muistot, odotukset ja tunteet joutuivat törmäyskursseille nykyhetken todellisuuden kanssa.⁹⁷⁹ Petsamon matkat herättävät tästä syytä ristiriitaisia tunteita sekä Petsamossa eläneille että heidän jälkipolvilleen. Toisaalta on mukava käydä katsomassa tuttuja seutuja ja kotipaikkaa, mutta matkat ovat toisaalta surullisia ja kipeitä kokemuksia. Pahin kipu ja järkytys voivat lieventyä ajan ja useampien matkojen myötä. Muutenkin menneisyyden kohtaaminen voi auttaa kipeiden tuntemusten käsittelyssä.⁹⁸⁰ Mirjam Kälkäjä puolestaan kertoo Ylen radio-ohjelmassa kirjoittaneensa *Joen takana Petsamo* -teoksen, koska hän ei muuten päässyt erilleen matkan kouristavista kokemuksista ja tuntemuksista.⁹⁸¹

Petsamon matkajat saivat harmikseen havaita, etteivät kaikki reitit ja portit olleet auki. Halu päästä vierailemaan kotiseudulla sai osan maksamaan alueen nykyasukkaille lahjuksia, palkkioita ja korvauksia, jotta he pääsisivät kulkemaan rajoitetuilla alueilla ja matkaamaan puomien ohitse.⁹⁸² Osassa muistelmia on läsnä *institutionaalinen kerronta*: Neuvostoliitto ja Venäjä hahmottuvat etäisenä ja uhkaavana, mentaalisenä varjona, joka hallitsee sekä fyysistä nyky-Petsamoa että tulkintaa alueen historiasta. Tämä näkyö esimerkiksi niissä muistelmissa, joissa kerrotaan kuinka suomalaisrakennuksia ja hautausmaita on purettu ja niiden tilalle on rakennettu uusia taloja. Suomalaisten aikakausi on muutenkin jäänyt vuosikymmenten aikana piiloon. Alueen nykyasukkaat⁹⁸³ eivät välttämättä edes tiedä, että

977 Paasi 1996, 293, vrt. Lähtenmäki 2009, 430. Ks. myös Kilpi 2001, 339.

978 Paasi 1996, 294.

979 Esim. TSH5, haastattelu 12.1.2016; Enojärvi 1994, 44; Merenluoto 1988, 7; Tuomiranta 1996, 51; Äärelä, E. 1996, 45; Äärelä, U. 1982b, 22. *Petsamolaista*-lehdessä julkaistiin katkelmia Tuomirannan haastattelusta norrbottenilaisesta radio-ohjelmasta. Historiantutkijat Maria Lähtenmäki ja Alfred Colpaert (2020, 22–23) tulivat tosin läpikäymänsä *Petsamolaista*-lehtien perusteella siihen tulokseen, ettei aihepiiri noussut siinä määrin esille kuin he olivat odottaneet. Kyse voi olla heidän käyttämästään analyysimenetelmästä eli tekstinlouhinnasta. Aiheesta ei välttämättä puhuta sellaisilla sanoilla (kuten *saasteet*), jollaisiin tekstinlouhinnassa kiinnitettäisiin huomiota. Kokemuksista voidaan puhua vertauskuvallisesti ja runollisesti, jolloin merkitys täytyy ymmärtää laajemman asiayhteyden eikä yksittäisten sanojen perusteella.

980 Esim. TSH1, haastattelu 30.1.2015; TSH2, haastattelu 4.1.2016; Blomqvist, M. 2013, 19, 21; Tolkki 1995, 13. Tutkimuskirjallisuudesta ks. Demshuk 2012a, 65, 68–70; Field 2012, 101–116; Lähtenmäki 2007, 166; Raninen-Siiskonen 1999, 285; Schulze 2003, 376.

981 Mirjam Kälkäjä radio-ohjelmassa *Todellisia tarinoita. Kodittoman koti-ikävä* (2.4.2015) Yle Areena.

982 Esim. Enojärvi 1994, 47; Moilanen, V., Moilanen, R. ja Väänänen 1994, 48; Isotupa 2012, 40.

983 Alueen nykyisistä asukkaista on vähän kuvauksia, mutta kun heistä kirjoitetaan heitä kuvaillaan ystävällisiksi ja avuliaiksi. Heidän kerrotaan muun muassa suhtautuvan empaattisesti petsamolaisten kokemuksiin. Esim. Isotupa 2012, 39; TSH1, haastattelu 30.1.2015.

Petsamo on kuulunut Suomelle ja alueella on asunut suomalaisia. Samalla Petsamo hahmottuu outona tai jopa turvattomana ja pelottavana, venäläisten hallitsemana alueena, jolla liikkumista rajoitetaan yhä edelleen.⁹⁸⁴ Kansainvälisissä tutkimuksissa on havaittu, että käynnit entisillä kotiseuduilla auttavat siirtolaisia ymmärtämään ja hyväksymään sen, ettei paluuta entiseen enää ole – heidän kaipauksensa kohde löytyy vain muistoista, ei enää fyysisenä paikkana ja alueena kartalla. Muistoissa oleva kotiseutu on kuitenkin auttanut heitä käsittelemään kipeitä tunteitaan useiden vuosikymmenien ajan.⁹⁸⁵

Matkakuvauksissa ja muissa kirjoituksissa kauhistellaan nikkeliteollisuuden saastuttamaa luontoa. Teollisuuden jäljet ja Petsamon rakennusten ränsistyminen nähdään luonnottomana ja venäläisten aikaansaamana asiainatilana.⁹⁸⁶ Tätä kuvaa Tuulikki Soinin kirjoitus siitä, kuinka matka ei ollut hänelle henkisesti helppo:

Nikkelitunturin rinteessä oli näyttävä plakaatti. Siinä luki: Tervetuloa helvettiin. Mainoksella oli järkevä selitys. Kaivos oli saavuttanut poraussyvyiden maailmanennäkyksen 12 kilometriä. Syvemmälle ei päästy, kun kuumuus sulatti poranterät. Siis oli päästy helvetin kuumuuteen.

Matka tunturimaan halki alkoi ahdistaa. Miksi tulinkaan tuhoamaan kauniit lapsuuden muistot?⁹⁸⁷

Kaivosteollisuuden jättämä jälki oli selvästi näkyvässä jo suomalaisten aikana ja osittain⁹⁸⁸ suomalaisten aikaansaamana. Kolosjoen nikkelisulattamon piippu kohosi 165 metrin korkeuteen jo vuonna 1939 ja oli tuolloin Euroopan korkein piippu.⁹⁸⁹

984 TSH1, haastattelu 30.1.2015; Enojärvi 1994, 44; Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016; Granroth, O. 2008, 44, 47–48; Iiris Taimen, haastattelu 29.6.2016; Katri Jeffremoff sanomalehti *Inarilaisen* haastattelussa (Peltomaa 2017, 123); Katri Vuori Faina Miettisen haastattelussa 15.7.2016; Kumpula 2006, 46–47; Kunnari 2019c, 78, 82; Kurtti 2008, 40–41; Kälkäjä (s. a.) Hengitimme Jäämerta himoisin keuhkoin 66, 68; Kälkäjä 2002b, 47; Lavia 16.7.2016; Mikko Ekorre, haastattelu 17.11.2015; H5 ja H6, haastattelu 6.6.2016; H4, haastattelu 30.6.2016; Ranta, K. 2012, 48–49; Sergejeff 1990, 48–49; Tuulia Koskinen *Ilta-Sanomien* haastattelussa (Juonala 2015, 27); Äärelä, E. 1996, 46; TSH4 ja TSH5, haastattelu 12.1.2016. TSH4 ja TSH9 kertovat myös muista omin luvin tehdyistä kävelyretkistä ja käynneistä Petsamossa alueilla, joihin ei olisi virallisesti saanut mennä. Ks. myös Ballinger 2003, 242. Vrt. Cronberg 1999, 323.

985 Demshuk 2012b, 553, 556; Schulze 2006, 376.

986 Esim. Blomqvist, M. 2013, 17; Portin 2008, 5 mukaan Miia Aaltonen; Sergejeff 1990, 44–45; Taimen 2006, 41–43; Äärelä, E. 1996, 45–46.

987 Soini 2008/2010, 43.

988 Ks. Vahtola 1999, eritoten sivut 287 ja 305. Nikkelikaivoksen toimilupa oli kanadalaisen The International Nickel Company Ltd:n eli Incon englantilaisella tytäryhtiöllä The Mond Nickel Companyllä. Petsamon Nikkeli Oy (PNO) oli puolestaan Mondin suomalainen tytäryhtiö. Vuonna 1940 Suomen hallitus otti kaivoksen hallintaansa ja solmi sopimuksen nikkelitoimituksista Saksaan I. G. Farbenindustrie Ag:n kanssa.

989 Kaivosteollisuuden rakentamisvaiheista ks. Vahtola 1999, 303 et passim.

Tästä huolimatta moni petsamolainen jakaa saman tunteen ja ajatuksen kuin Soini. Osa petsamolaisista on jopa päättänyt, itseään ja tunteitaan säästääkseen, ettei palaa Petsamoon.⁹⁹⁰ Vanhojen mielikuvien säilyttämisen halua on myös karjalaisten ja Vianan pakolaisten parissa sekä saksalaissiirtolaisten joukossa.⁹⁹¹ Mielikuvatasolla suomalaiset elivät alueella kaikessa rauhassa ja sopusoinnussa ympäristönsä kanssa. Suomalaiset eivät olleet alueen valtaajia ja maiseman muokkaajia vaan sen luvallisia ja aikaansaavia asukkaita, elinkeinojen ja elinolosuhteiden kehittäjiä.

Anneli Ilosen mukaan kannakselaisten evakkojen lapset eivät välttämättä olleet kiinnostuneita juuristaan, mutta myöhemmät sukupolvet ovat olleet valmiimpia selvittämään omaa identiteettiään. He ovat laatineet paikallishistorioita tulevia sukupolvia ajatellen ja osallistuneet kotiseutumatkoille.⁹⁹² Maria Lähteenmäki ja Alfred Colpaert toteavat Petsamoon suuntautuneen turismin olevan vähäistä verrattuna Karjalaan tehtyihin turistimatkoihin: karjalaisia oli lukumäärällisesti paljon enemmän, ja lisäksi Petsamo oli saastunutta ja sulkeutunutta seutua Neuvostoliiton aikana.⁹⁹³ Pohjoiseen, Petsamoon ja evakkopaikkakunnille suuntautuvia matkoja voi kuitenkin tarkastella omanlaisinaan rituaaleina, joiden avulla petsamolaiset kertovat menneisyydestään ja välittävät tietoutta kokemuksistaan jälkipolville ja nykyiselle paikallisväestölle.

Petsamolaisjälkipolvien parissa ei ole samanlaisia kävelyvaelluksia kuin Karjalan siirtolaisten jälkipolvilla. Ensimmäinen karjalaisten evakkovaellus järjestettiin kesällä 2006 Vironlahdella. Sen jälkeen Karjalan siirtolaisten jälkipolvet ovat vaeltaneet useana kesänä Suomen maaseudulla yllään karjalaiset vaatteet.⁹⁹⁴ Karjalan siirtolaisten menneisyyden työstämisen keinoja tutkinut Anna-Kaisa Kuusisto-Arponen näkee kävelyellukset pakotetun siirtymisen, liikkeelläolon kokemuksen ja niihin liittyvän trauman käsittelyinä.⁹⁹⁵ Myös petsamolaisten tekemiä matkoja evakkopaikkakunnille ja matkoihin kuuluvaa ohjelmaa voidaan tarkastella menneisyyden ja trauman työstämisenä – *historiakulttuurin käytänteinä*. Petsamolaiset ovat viettäneet kesäjuhlaansa Kalajoella vuosina 1988 ja 1997. Lisäksi Petsamo-Seura järjesti ”Kalajoen evakkoreissun” vuonna 2017. Matkoilla lasketaan muistoseppele hautausmaalla olevalle muistomerkillä⁹⁹⁶ ja vierailaan sukulaisten ja muiden petsamolaisten haudoilla. Tällainen rituaalinomainen tapa on tyyppillistä muidenkin

990 Haapala Paavo 1989, 173; Lavia 16.7.2016; Kamula-Kummu 1999, 34, 37; H3, haastattelu 21.6.2016; TSH6, haastattelu 7.1.2016.

991 Latvala 2006, 171–172; Raninen-Siiskonen 1999, 261–263, 265; Hyry 2011, 17 (Hyry viittaa tässä aiemmin julkaistuun artikkeliinsa Hyry 1997); Demshuk 2012b, 531, 537, 542.

992 Ilonen 2013, 205–206.

993 Lähteenmäki & Colpaert 2020, 8.

994 Mikula 2015. Ks. myös Evakkovaellus (s. a.).

995 Kuusisto-Arponen 2012. Muina menneisyyden käsittelyn keinoina Kuusisto-Arponen mainitsee kirjallisuuden, maalaustaiteen, musiikin sekä perheen ja sukujen kokemukset.

996 Muistomerkillä lukee: ”1939 – 1944 Evakkotaipaleelle uupuneen Karjalan, Lapin ja Petsamon siirtoväen muistolle. Kalajoen seurakunta.” THTA, Tutkimuspäiväkirja.

siirtolaisten parissa. Hoitamattomia petsamolaishautoja on tosin otettu aikojen saatossa uudelleen käyttöön, jolloin alkuperäiset hautakivet ja merkit on poistettu käytöstä.⁹⁹⁷

Toinen rituaalinomainen tapa lievittää koti-ikävää on ollut suunnata kulkunsa aivan Petsamon tuntumaan Pohjois-Norjaan sukulaisten ja ystävien luo, kalastelemaan ja katselemaan toiselle puolelle rajaa.⁹⁹⁸ Nämä matkat ovat voineet vahvistaa kokemuksia kuulumisesta samaan yhteisöön – siitä, että suvun ja perheen juuret paikantuvat Petsamoon ja että siellä on joko oma tai vanhempien koti.⁹⁹⁹ Myös kartat ja valokuvat voivat palauttaa mieleen muistoja siitä millaista koti-Petsamossa oli. Ne ovat myös auttaneet jälkipolvia yhdistämään kuulemiaan kertomuksia, nimiä ja paikkoja toisiinsa ja rakentamaan siten yhteyttä menneisyyteen.¹⁰⁰⁰

2.2 Tavoitteellisia ja tietoisia tapoja suhtautua menneisyyteen

Ulospäinsuuntautuminen ja tietouden välittäminen

Folkloristi Ulla Savolainen on havainnut karjalaismuistiedossa ulospäinsuuntautuneisuutta. Muistelijat näkevät kokemuksensa ja tulkintansa menneisyydestä sellaisinaan tärkeinä, tallennettavina ja jälkipolville välitettävänä tarinoina.¹⁰⁰¹ Muistitietotutkija Sean Field on huomauttanut, että haastatteluihin osallistuminen tuo ihmisille tunteen siitä, että heidät nähdään ja heitä kuunnellaan. Hän kuitenkin huomauttaa, ettei muistitietotutkijoiden tule pyrkiä ”parantamaan” haastateltaviaan. Muistojen ja tarinoiden levittäminen eri foorumeilla auttaa heitä kuitenkin saamaan julkista huomiota ja hyväksyntää. Yhteistyö museoiden ja muiden tahojen kanssa mahdollistaa muistojen jakamisen ja merkityksellisten yhteyksien rakentamisen muiden ihmisten kanssa.¹⁰⁰² Petsamolaisten kohdalla tällainen ulospäinsuuntautuneisuus näkyy siinä, että moni toivoo hallussaan olevan materiaalin päätyvän esimerkiksi museoihin, tutkijoille, kirjastoihin ja arkistoihin.¹⁰⁰³ Petsamolaisten historiakulttuurilla on lukuisia alustoja, ja niissä rakennetaan *sosiaalista maailmasuhdetta*: he ottavat aktiivisen roolin tietouden

997 Korva 1988, 8; Muistojen kesäjuhla Kalajoella 1997, 12–13; Kälkäjä 2017a, 10–11; THTA, Tutkimuspäiväkirja; Peltomaa 30.8.2017. Siirtolaisten vierailusta haudoilla, ks. Ballinger 2003, 176–179; Kabachnik, Regulska & Mitchneck 2010, 325. Ks. myös Kilpi 2001, 338.

998 Esim. Blomqvist, M. 2013, 14; Eero Rannan muistolle, *Lapin Kanssa* 27.3.2021; Ruuhonen R. ja Ruuhonen P. 2012, 29; Ryhmähaastattelu 26.3.2014; Äärelä, E. 1996, 45; Äärelä, U. 1982b; 20. Ks. myös Ballinger 2003, 201; Paasi 1996, 250–251. Vrt. Ballinger 2003, 200–201.

999 Petsamolaismuistiedosta ks. H4, haastattelu 30.6.2016; Olsen-Aalto 2014, 93. Miia Aaltonen *Petsamolaista*-lehden haastattelussa (Portti 2008, 5–6); Taimen 2013, 32–33; Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016. Tutkimuskirjallisuutta ryhmätunteesta, ks. Alvis 2010, 851; Ilonen 2013, 188–189.

1000 H4, haastattelu 30.6.2016; H5, haastattelu 6.6.2016. Vrt. Raninen-Siiskonen 1999, 272.

1001 Savolainen U. 2015, 39.

1002 Field 2012, 96, 157, 163–164.

1003 H4, haastattelu 30.6.2016; H5, haastattelu 6.6.2016; Iris Taimen, haastattelu 29.6.2016; Juonala 2015, 24.

ylläpitäjinä ja välittäjinä sekä omiensa parissa että laajemassa historiakeskusteluissa. Tässä alaluvussa käydään muutamia alustoja läpi ja osa käsitellään alaluvussa 2.3.

Petsamo-Seura on kannustanut jäseniään osallistumaan Tarinat talteen -hankkeeseen, jossa Inarin kirjastoon on tallennettu Inarin kylien muistitietoa, ja täydentämään Lapin maakuntamuseon ja Ivalon kirjaston Petsamo-kokoelmaa. *Petsamolaisista*-lehdessä esitellään Petsamo-aiheisia julkaisuja kuten tutkimus- ja muistelmakirjallisuutta.¹⁰⁰⁴ Seura on myös koonnut omaa toimintaansa kansien väliin. Mirjam Kälkäjän toimittama *Petsamo-Seura ry 40 vuotta 1972 – 2012 historiikki* esittelee tiiviisti seuran vaiheet ja aikaansaannokset.¹⁰⁰⁵ Vuoden 2021 huhtikuussa seura tiedotti aikovansa digitoida ja litteroida C-kaseteilla olevat Erkki Niemisen tekemät Kolojoen kaivoskaupunkia koskevat 80 petsamolaisen haastattelut.¹⁰⁰⁶

Petsamolaiset ja Petsamo-Seura pyrkivät pitämään Petsamon historiaa esillä laajemminkin. Tässä tarkoituksessa käytetään esimerkiksi sanomalehtiä, kuten *Lapin Kansaa*, joihin petsamolaiset lähettävät kirjoituksia ja valokuvia.¹⁰⁰⁷ Seuralla on Facebookissa 1.1.2014 toimintansa aloittanut *Petsamon kylät ja ihmiset* -ryhmä. Ryhmä on kaikkien löydettävissä, mutta se on yksityinen: vain jäsenet näkevät, keitä jäseniin kuuluu, ja vain he voivat seurata siellä käytävää keskustelua. Ryhmä on kuitenkin suunnattu ”kaikille Petsamon historiasta kiinnostuneille”, eli ylläpitäjät hyväksyvät kiinnostuneiden pyynnöt päästä ryhmään. Ryhmän esittelytekstiin on kirjoitettu isoilla kirjaimilla: ”TEHDÄÄN YHDESSÄ TÄSTÄ KULTTUURIHISTORIAALLINEN SIVUSTO.”¹⁰⁰⁸ Ymmärtäisin ylläpitäjien viittaavan tällä siihen, että ryhmässä on tarkoitus tehdä petsamolaisen arkea näkyväksi.

Seura siirtyi käyttämään internetiä toiminnassaan 2000-luvulla. Vuoden 2007 *Petsamolaisista*-lehdessä kerrottiin, että Petsamo-Seuran juuri avatuilta internetsivuilta löytyvät

seuran hallituksen yhteystiedot, lyhyt katsaus seuran historiaan sekä ajankohdaisia uutisia, mm. jäsentiedotteet ja myytävänä olevat tuotteet. Kuvagalleriassa on kuvia Petsamon historiasta ja nyky-Petsamosta sekä Petsamo-Seuran toiminnasta.¹⁰⁰⁹

1004 Seuran uutisia. Unto ja Terttu Kusmin keräävät Petsamon kylätiedot talteen 2012, 8; Petsamo-perinteen keruu (s. a.) Petsamo-Seura ry; Kunnari 2010, 1; THTA, Tutkimuspäiväkirja, Toivo Kunnari, haaastattelu 23.6.2016. Ks. myös Blomqvist, L. 1976, 3; Kälkäjä 2006b, 67.

1005 Petsamo-Seura ry 40 vuotta 1972 - 2012 historiikki 2012.

1006 Jäsenkirje 1/2021, Petsamo-Seura ry.

1007 Kannisto 15.9.2018; Vanha kuva: Lahjasonni ja 19 lehmää. *Lapin Kansa* 21.7.2018.

1008 *Petsamon kylät ja ihmiset* -Facebook-ryhmä. Minulla ei ole tietoa missä vaiheessa maininta kulttuurihistoriallisesta sivustosta on lisätty esittelytekstiin.

1009 Petsamo-Seura ry. Petsamo-seuran nettisivut on avattu 2007, 3. Osoite oli www.petsamoseura.info. Tätä ennen seura tiedotti (Elämme ATK-aikaa! 2003, 44): ”Petsamo-Seura ry:n sivut löytyvät internetistä Hot mail-sivuilta. Osoite Hot mail, sieltä Ihmiset ja chat, edelleen: [HPTP://groups.msn.com/PetsamoSeura](http://groups.msn.com/PetsamoSeura) (kirjautuminen on ilmaista). Sieltä voit lukea internetistä Petsamo-Seura ry:n asioita ja hallituksen tiedotteita jäsenistölle.”

Internetsivut palvelevat siten jäseniä ja muita Petsamon historiasta kiinnostuneita. Sivuja on päivitetty useaan otteeseen, mutta sinne on koottu linkkejä ja tietoja eri arkistoihin ja kokoelmiin kuten Museoviraston, Oulun maakunta-arkiston ja Lapin maakuntamuseon sivuille sekä erilaisten karttojen, asutuslakien ja rauhansopimusten pariin. Linkkien kautta pääsee tarkastelemaan valokuvia, lukemaan erilaisia julkaisuja, kirjoja ja muistelmia Petsamoon liittyen.¹⁰¹⁰ Seuran kautta voi myös tilata Petsamo-aiheista kirjallisuutta.¹⁰¹¹ Seuran toimijat osallistuvat erityyppisten julkaisujen laatimiseen. Esimerkiksi puheenjohtaja Toivo Kunnari kirjoitti toimitettuun *Murtunut unelma Petsamosta* -teokseen Petsamon evakkojen asuttamisesta sekä Petsamon matkoista.¹⁰¹²

Petsamolaista-lehdissä on julkaistu petsamolaisten pitämiä esitelmiä ja juhlapuheita, joissa pidetään Petsamon historiaa esillä monista eri näkökulmista. Julkaistut tekstit pohjautuvat tutkimus- ja arkistotyöhän sekä muistitietoon. Ne ovat olleet alunalkaenkin kirjallisia esitelmiä tai suullisia, laajalle yleisölle suunnattuja puheita.¹⁰¹³ Välikevennyksenä lehdessä julkaistaan kaskuja ja lyhyitä tarinoita.¹⁰¹⁴ Lisäksi lehti julkaisee otteita tai lyhennelmiä erityyppisistä Petsamo-aiheisista julkaisuista ja esitelmistä. Kaikki eivät ole petsamolaisten itsensä laatimia: kyse on usein matkakirjoista, aikalaislehtien kirjoituksista sekä tutkimuksesta ja arkistolähteistä kertovista esitelmistä. Saamen kielen ja kulttuurin tutkija Leif Rantala on kääntänyt venäjänkielisiä haastatteluja ja tekstejä suomeksi *Petsamolaista*-lehden lukijoille.¹⁰¹⁵ Työntekoon liittyviä kirjoituksia ja kuvauksia on myös mukana. Varsinkin Kirill Sergejeff on ansioitunut kalastukseen ja Trifonan kylän historiaan liittyvän tiedouden ylöskirjaamisessa.¹⁰¹⁶

1010 Petsamon historiaa (s. a.) Petsamo-Seura ry; Vrt. Halilovich 2014, 242–245.

1011 Myynnissämme olevia kirjoja ja aineistoja (s. a.) Petsamo-Seura ry.

1012 Kunnari 2019a; Kunnari 2019d.

1013 Ks. esim. Aittokallio 1939/1999; Beddari 1985; Hagelberg 1993; Kamula 1987; Kamula-Kummu 2010; Mosorin, Y. 1988; Soini 2008/2009; Soini 2008/2010; Tolkki 1995; Äärelä, U. 1977b.

1014 Esim. Hillakauppoja 1983; Lammi 2000, 49; Sergejeff 1986; Seurujärvi, E. 2004; Välipaloiksi sopivia kaskuja Petsamosta 1975.

1015 Hakoköngäs 2014; Iso-Mauno 1945/1983; Kaarninen, P. 1995; Kalan syysostot alkaneet nyt Petsamossa 1936/1986; Kiianlinna 1985; Kyläniemi 2016; *Lapin Kanssa* 1932 Petsamosta 2007; Lohen näkemykset Petsamo-joella kesällä 1924 1987; Olli 2002; Onnela 1990; Oppaita matkustavaisille 2014; Patsjoen suomalaiset 1919/1993; Piirainen 1997; Peltonen, M. 1984/1986; Petsamon alueen kolttain pyhät paikat 1992; Petsamon itsenäisyyspatsas pystytettiin lauantaina 1939/1990; Rantala, L. 2009; Rantala, L. 2013; Rantala, L. 2014; Shenshin 2009; Tanner 1991; Uutinen Petsamosta 1932 2000; Vahtola 1980.

1016 Ks. esim. Johansson 1997; Granroth, A. 1985; Liinahamarin laiturin rakentaminen v. 1940–1941 1992; Sergejeff 1986; Sergejeff 1988; Sergejeff 1989; Sergejeff 1993; Sergejeff 1993/2011; Sergejeff 1994; Sergejeff 1997; Tanhua 2020; Visuri 1999. Kalastuksesta ks. myös Grönlund & Koivunen 1984; Kamula, M. 1986.

Väärinkäsitysten korjaaminen ja erilaisten historiakuvien kritisointi

Yksi menneisyyden käsittelyn ja haltuunottamisen puolista on se, että petsamolaiset pyrkivät korjaamaan Petsamo koskevia tietoja ja väärinkäsityksiä tai muutoin pitämään Petsamon historiaa esillä sekä petsamolaisten parissa että kansallisella tasolla.¹⁰¹⁷ Petsamolaiset kokevat, että karjalaisten rinnalla Petsamo ja petsamolaiset ”on kyllä unohdettu” julkisessa keskustelussa, kuten Mikko Ekorre kiteytti.¹⁰¹⁸ Petsamoon ei kohdistunut kansallisella tasolla samanlaista kaipuuta kuin Karjalaa kohtaan, johon liittyy vahvoja kansallisromanttisia ja kansallisen identiteetin tuntemuksia.¹⁰¹⁹ Mirjam Kälkäjä toteaa:

Petsamolaiset ovat aina tienneet, että kun Suomessa puhutaan siirtolaisista, sillä tarkoitetaan Karjalan siirtolaisia. Julkinen keskustelu on tyystin unohtanut pohjoisten alueiden ja erityisesti Petsamon luovuutuksen.¹⁰²⁰

Petsamo koskevan yleistietouden koetaan olevan muutoinkin vähäistä.¹⁰²¹ Voi-kin pohtia, missä määrin kyse on alueen venäläistämisestä ja suomalaisen muiston hävittämisestä ja onko erilaisille historiakuville tilaa samalla alueella.¹⁰²² Dialogia historiantulkintojen ja alueen entisten ja nykyisten asukkaiden välillä ei ole käyty samalla tavalla kuin esimerkiksi Saksan ja Puolan rajalla Oder–Neisse-linjalla toisen maailmansodan jälkeen.¹⁰²³

Vaikuttaisi, että siirtolaisille on tärkeää tulla nähdyksi omana ryhmänään eikä vain osana suurempaa siirtolaisjoukkoa.¹⁰²⁴ Petsamolaiset kokivat toistuvasti, ettei heitä ole kuultu ja nähty, että he ovat jääneet syrjään esimerkiksi suhteessa Karjalan siirtolaisiin. Näin ollen heidän omaehtoiset tapansa kertoa, muistaa ja jäsentää menneisyyttä ja pitää sitä esillä ovat avuksi kipeän menneisyyden käsittelyssä. Tällöin myös haastatteluilla on empaattinen ja sensiviitinen tehtävänsä siinä, että ihmisillä on mahdollisuus puhua. Samoin museot ja näyttelyt tarjoavat väyliä merkityksellisen menneisyyden luomiselle.¹⁰²⁵

Petsamon ja petsamolaisten esillä pitäminen ja laajempaan tietoisuuteen tuominen ei kuitenkaan ole aina mahdollista, sillä historiantulkintoja on useita ja ne ovat

1017 Ks. esim. Arrela 1981, 19; Kunnari 2020b; Kälkäjä 1982, 8; Taimen 2013, 32; Talvitieva 1993.

1018 Mikko Ekorre, haastattelu 17.11.2015. Ks. myös Kälkäjä (s. a.) Hengitimme Jäämerta himoisin keuhkoin 67. Aiheesta oli puhetta myös ryhmäkeskustelussa 17.12.2013.

1019 Karelianismista ja Karjalan sekä Kalevalan merkityksestä suomalaiselle kansallisidentiteetille ks. esim. Oksa 1999, 286–287.

1020 Kälkäjä 2000, 4. Vrt. Tuominen 2015a 41: ”Sana evakko on yleisesti ymmärretty [kansallisessa muistissa] lähes synonyymiksi Karjalan siirtolaiselle.”

1021 Ks. esim. Tolkki 1994, 31.

1022 Vrt. Raivo 2007, 62. Ks. myös Zieliński 2019 (eritoten s. 943) siitä miten saksalaisesta Königsbergista muokattiin neuvostoliittolainen Kaliningrad.

1023 Oder-Neisse-linjasta ks. esim. Halicka 2014.

1024 Vrt. Ballinger 2003, 72.

1025 Vrt. Field 2008, 117.

osin ristiriitaisia. Tähän liittyvät vahvasti venäläinen historiapolitiikka ja Neuvostoliiton hajoaminen 1990-luvun alussa. Tuolloin Venäjällä alettiin tehdä menneestä uusia arvioita ja tulkintoja, sillä ruflan romahdus, köyhyys ja kuolleisuuden kasvu lisäsivät ”kaipuuta takaisin Neuvostoliiton hyvinvointivaltiomalliin, kansalaisten mielikuviin sen hyvistä puolista”. Tulkinta suuresta isänmaallisesta sodasta yhdisti kansalaisia. Venäjällä myös rakennettiin suurvaltaidentiteettiä ja tulkittiin toisen maailmansodan vaiheita tavalla, jota kritisoiitiin historian vääristelystä.¹⁰²⁶ Muistin politiikkaa tutkinut Tatiana Zhurzhenko toteaa, että venäläiset akatemiat ja museot kuvaavat menneisyyttä yhteisesti sovitun tavan mukaisesti. Medialla sen sijaan on enemmän vapauksia, vaikkakin sananvapauden tila vaihtelee eri puolilla maata ja median eri muotojen välillä. Pienemmät paikallismediatkin saattavat olla muodollisesti riippumattomia ”mutta tosiasiasa heijastavat virallista linjaa”. Niillä on kuitenkin jonkin verran enemmän vapauksia, ja ne voivat siten avoimemmin pitää esillä tutkivaa journalismia, kiistanalaisia mielipiteitä ja kriittisiä ääniä. Alueellinen vaihtelevuus näkyy esimerkiksi siinä, että Murmanskin paikalliset toimittajat ja Barents Press – uutistoimisto tekevät yhteistyötä naapurivaltioiden toimittajien kanssa. Zhurzhenko näkee, että vaikka suuren isänmaallisen sodan yhteinen merkitys jaetaan toimittajien, virkamiesten ja paikallisen yleisön kesken, niin ”[k]onsensuksen *sisällä* esiintyy kertomusten ja muistojen moniarvoisuutta, erilaisia filosofisia tulkintoja ja jopa debatteja”.¹⁰²⁷ Moni muukin alue elää arkeaan kiistanalaisten historiantulkintojen keskellä.¹⁰²⁸ Siirtolaiset voivat kokea epävarmuutta, jos heidän äänensä ja kokemuksensa jäävät pitkiksi ajoiksi valtion ”virallisten historioiden” alle.¹⁰²⁹

Entisellä kotiseudullaan käyneet kertovat myös siitä, etteivät Petsamon alueen asukkaat tiedä Petsamossa asuneen suomalaisia ja alueen kuuluneen aiemmin Suomelle.¹⁰³⁰ Haastateltavat esittivät tästä tiedon puutteesta seuraavia, *institutionaalista kerrontaa* heijastelevia näkemyksiä:

TSH1: Muuta ku propagandaa siellä tullee vaan tuutin täyveltä.¹⁰³¹

TSH4: Siellähän muuttuu historia päällikön mukkaan.¹⁰³²

1026 Professori Markku Kangaspuron haastattelu (Aitamurto & Lassila 2020, 12–13).

1027 Zhurzhenko 2020, 187–192.

1028 THTA, Tutkimuspäiväkirja. Ks. Ballinger 2003, 76–96. Ballinger käsittelee omassa tutkimuksessaan Triesten aluetta ja mainitsee esimerkkeinä Bosnia-Hertsegovinan ja Palestiinan. Venäläisistä (uusista) historiantulkintoista yleisemmällä tasolla ja esimerkkitapausten kautta analysoituna, ks. esim. Grönholm 2010; Kolesnikov 2017; Mikkonen, S. 2013.

1029 Ballinger 2003, 96.

1030 Esim. Kuittinen 2009/2020, 195–196; TSH11, haastattelu 22.8.2014; Tuomiranta 1996, 51. *Petsamolaisista*-lehdessä julkaistiin katkelmia Tuomirannan haastattelusta norrbottenilaisesta radio-ohjelmasta.

1031 TSH1, haastattelu 30.1.2015.

1032 TSH4, haastattelu 12.1.2016.

Asia konkretisoitui petsamolaisille kipeällä tavalla. Mirjam Kälkää vierailu Nikkelin kotiseutumuseossa rajojen auettua Petsamon turistireissulla järkytti.¹⁰³³ Hän kuvaa näyttelyn sisältöä *Kotiliesi*-lehdessä:

Nikkelin museossa alueen historian osasto rajoittuu kuvaamaan kolttien elämää ja siirtyä siitä sotiin, aseisiin, sotilassankarien sotiin. Muuta historiaa Kaulatunturin, Kolosjoen, sittemmin Nikkelin alueella ei virallisesti ole. Virallisesti meitä ei ole ollutkaan.¹⁰³⁴

Tilanne on muuttunut ajoitellen, sillä vuonna 2000 museossa pidettiin Suomen ajasta kertova näyttely, jonka kuvat olivat pääasiassa Petsamo-Seuran arkistoista peräisin.¹⁰³⁵ Vuoden 2018 museovierailulla, johon itsekin osallistuin, suomalaishistoriaa ei käsitelty. Ainoa maininta oli, että Petsamossa on asunut kuusi suomalaista 1800-luvun puolella. Mukana ollut historiantutkija Esko Vuorisjärvi kyseenalaisti tämän historianesityksen tulkin välityksellä museokierroksen päätteeksi. Tuolloin näyttelyä esitellyt oppaamme, joka oli myös museonjohtaja, totesi tiukasti että on mielestään jo kertonut aiheesta kaiken. Tulkatussa keskustelussa kohtasivat venäläinen ja suomalainen tapa hahmottaa ja esittää menneisyys. Tilanne oli siitäkin mielenkiintoinen, että osa mukana olleista petsamolaismatkaajista näytti kokevan tilanteen kiusallisena. Aivan kuin he hyväksyisivät sen, ettei Venäjällä esitettyyn tulkintaan voi vaikuttaa – ei ainakaan kyseenalaistamalla museon esitystä Petsamon asutus- ja suomalaishistoriasta.¹⁰³⁶ Samalla matkalla Petsamo-Seuran puheenjohtaja Toivo Kunnari lahjoitti museolle valokuvia Varejoelle rakennetusta kellotapulista, joka on laadittu Alaluostarin kellotapulimallin mukaan.¹⁰³⁷ Petsamo-Seuran jäsenkirjeessä 2/2019 Kunnari suunnittelee, että Petsamon vaiheita koskevaa tietoa voisi saada nähtävillä nykyisen Petsamon alueen museoon ja kirjastoon.¹⁰³⁸ Vuoden 2020 *Petsamolaisessa* vastaava toimittaja Kari Alatossava kertoo seuran suunnittelevan kuvakirjaa, joka kertoisi Petsamon Suomen ajasta:

Kirjan kuvatekstit tehtäisiin kolmella kielellä eri kansallisuuksien tavoittamiseksi. Miten Petsamon alueen nykyiset asukkaat kirjan hyväksyy, riippuu paljolti kuinka kirja muotoillaan. Huomasimme viime Petsamon matkalla, kun Zapoljarnyin kotiseutumuseossa historian tieto poikkeaa meidän tiedoistamme.¹⁰³⁹

1033 Kälkäjä 1990, 90–91.

1034 Kälkäjä (s. a.) Hengitimme Jäämerta himoisin keuhkoin 82. Ks. myös Kuitinen 2009/2020, 195–196.

1035 Kälkäjä 2000, 5. Kälkäjä viittaa kirjoituksessaan sanomalehtikirjoitukseen (Hiltunen 1.9.2000), jossa kerrotaan kyseisestä näyttelystä.

1036 THTA, Tutkimuspäiväkirja. Matkaoppaamme käänsi museota esitelleen henkilön puheen suomeksi.

1037 THTA, Tutkimuspäiväkirja.

1038 Jäsenkirje 2/2019. Ks. myös Kunnari 2019c, 79.

1039 Alatossava 2020, 7. Alatossava tarkoittaa todennäköisesti Nikkelin kotiseutumuseota.

Petsamolaiset ovat siis varsin tietoisia siitä, etteivät heidän näkemyksensä ja tietämyksensä entisen kotiseutunsa menneisyydestä historiapolitiittisista syistä välttämättä pääse näkyviin Venäjällä. Tämän lisäksi tietyt olemassa olevat tulkinnat närkästyttävät petsamolaisia. Kolttasaamelaisen pitkäaikainen luottamusmies Matti Sverloff julkaisi vuonna 2003 teoksen Suonikylän kolttasaamelaisista, *Suenjelin saamelaisten perintö*, jonka alkusanoissa kerrotaan hieman teoksen taustamotiiveista:

Aikojen kuluessa on kirjoitettu paljon ja monenlaista kolttasaamelaisista ja heidän historiastaan. Kirjoittajina ja tekijöinä ovat aina olleet ulkopuoliset, ja näin on syntynyt enimmäkseen kuvauksia muunnellusta koltraelämästä, enemmän tarua kuin totta. On julkaistu kuvauksia, joilla on raa'alla tavalla halvennettu kolttasaamelaisia ja heidän elämäntapaansa. Mutta ei ole painettu ja julkaistu kolttasaamelaisen itsensä kirjoittamaa teosta, joka toisi esille kolttasaamelaisten oman näkemyksen ja käsityksen kolttahaimon menneisyydestä.¹⁰⁴⁰

Sverloffilla on halu kertoa kolttasaamelaisten historia heidän omasta näkökulmastaan, syntyneitä väärinkäsityksiä oikaisten. Vaikka Sverloff kritisoi aiempaa tutkimusta, hän antaa kunnian professori Väinö Tannerille ja maanmittaustöissä työskennelleelle Karl Nickulille, ensin mainitulle pitkäaikaisesta tutkimustyöstä ja jälkimmäiselle hänen kolttasaamelaisten hyväksi tekemästään työstä muun muassa Lapin Sivistysseuran sihteerinä. Sverloff toivoo oman kirjansa auttavan Tannerin tutkimusten tavoin siinä, että kolttasaamelaiset saisivat ”tietoa omien sukujensa ja oman saamenheimonsa menneisyydestä”.¹⁰⁴¹

Toinen, joissakin närkästystä herättävä asia on Petsamon nostalgisointi ja romanisointi. Tuulia Koskista haastateltiin vuonna 2015 *Ilta-Sanomien* Evakot-aiheista erityislehteä varten:

– Kylmä tosiasia on se, että selvitäkseen hengissä niissä oloissa piti tehdä tosi raakaa työtä. Kaikki oli tiettömän tien takana. Pellot raivattiin käsin. Lapset joutuivat osallistumaan kaikkeen rakentamiseen ja raivaamiseen.

Romantisointiin syyllistyivät Koskisen mukaan varsinkin ne petsamolaisten jälkeläiset, jotka eivät muista oikeaa Petsamo.

– Mummojen ja vaarien muistelmien varaan on rakennettu unelmien onnela, jossa oli kalaa ja turskaa vaikka kuinka paljon ja jossa kaikki oli niin kamalan kaunista ja hyvin. Nälkä oli ja ryysyissä kuljettiin, se on tosiasia.¹⁰⁴²

1040 Sverloff 2003, 6.

1041 Sverloff 2003, 8.

1042 Juonala 2015, 24. Ks. myös Toini Väänäsen ja Irma Innosen haastattelu (Innanen [s. a.]).

Petsamo-Seuran puheenjohtajan Toivo Kunnarin näkemykset ovat merkittäviä seuran toiminnan ja julkaisujen kannalta. Kunnari on Koskisen tavoin sitä mieltä, että romantisointi pitäisi saada pois Petsamoa koskevista tarinoista. Sen sijaan pitäisi tuoda esille alueen historiallisiin tosiasioihin perustuvaa menneisyyttä. Tämä näkyy esimerkiksi hänen aktiivisessa osallistumisessaan Facebook-ryhmässä käytyihin keskusteluihin: Kunnari nostaa kommentissaan esille löytämänsä asiakirja- ja tutkimustietoa kulloiseenkin aiheeseen liittyen ja korostaa tämän tyyppisen tiedon ja lähteiden tärkeyttä. Muistitietoa Kunnari kertoo haastattelussa pitävänsä siloiteltuna, vanhoja historioita ja muita vastaavia kirjoituksia epätasoisina tai asenteellisinä ellei jopa poliittisävyisinä ja vanhojen *Suomen Kuvalehtien* Petsamo-kuvauksia irvokkaina niiden romantisoivan asenteen vuoksi. Kunnari toteaa havainneensa, että kirjallisten aineistojen ja muistikuvien kautta muodostuva kokonaiskuva on monesti ristiriitainen. Hän kertoo myös saaneensa osakseen kritiikkiä näkemystensä ja tekemiensä toimintauudistuksien vuoksi varsinkin puheenjohtajakautensa alussa ja jättäytyneensä lopulta pois seuran ylläpitämästä Facebook-ryhmästä, koska ei ollut tyytyväinen sen toimintaan ja siellä käytyihin keskusteluihin.¹⁰⁴³ Kunnarilla on tavoitteena, että Petsamon ja Varejoen vaiheista kerrottaisiin ja kirjoitettaisiin historiallisiin tosiasioihin nojaten, mistä syystä hän haluaa korjata ja täydentää virheellisiä käsityksiä ja tietoja. Tämä näkyy myös Seuran jäsenkirjeessä 3/2019, jossa hän kertoo edustaneensa seuraa puheenjohtajana erilaisissa julkaisuissa, joissa hänellä on ollut avustava rooli: ”[H]enkilökohtaista tarvetta esiintyä asiassa ei ole”. Samassa jäsenkirjeessä hän kertoo kirjoittaneensa *Murtunut unelma Petsamosta* -teoksen osan tekstiä, ja toimittaneensa siihen valokuvia ja muuta aineistoa. Teos pohjautuu Erkki Liljan kokoamaan aineistoon, ja Liljan kuoltua kirja valmistui postuumisti yhteistyönä:

Seitsemän henkilön osallisuus teoksen teksteihin ja sen rakentaminen loogiseksi juoneksi on alle kolmen kuukauden työnä melkoinen saavutus kokonaisuutena. [...] Erään muun teoksen aineiston osan toimittamisessa sain pettyä, sillä kirjoittaja oli tehnyt siihen muutoksia, joka ei vastaa todellista kuvaa historiasta, vaikka siitä oli käytettävissä aidot lähteet.¹⁰⁴⁴

Kunnarilla on myös halu tarkastella Petsamon menneisyyttä laajemmasta yhteiskunnallisesta näkökulmasta. Haastattelussa hän esimerkiksi kietoo sukhistoriansa

1043 Kunnari 2015, 2; Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016; Toivo Kunnari, sähköpostiviesti Tiina Harjumaalle 12.4.2021; THTA, Tutkimuspäiväkirja. Ks. Kunnarin laatima kirjoitus seuran internetsivuilla (Petsamon historiaa, Petsamo-Seura ry). Kyseinen kohta on alaotsikoitu ”Miksi kirjoitettu ja kerrottu historia eivät aina kohtaa? Miksi kirjoitetaan toisin kuin asiat ’mummon kertomana’ ovat olleet?” Ks. myös Kunnarin seuran puolesta laatima Petsamo-Seuran Jäsenkirje 1/2020 ja puheenjohtajakauden alkupuolella käytyä keskustelua sivuavat *Petsamolaisista*-lehden puheenjohtajan palsta (Kunnari 2011, 2) ja toimittajan terveiset (Kälkäjä 2011, 3).

1044 Jäsenkirje 3/2019, Petsamo-Seura ry.

osaksi Petsamon laajempaa historiaa ja kertoo pyrkivänsä tarjoamaan laajempaa kontekstia myös muille petsamolaisille.¹⁰⁴⁵

Mirjam Kälkäjä on puolestaan todennut radio-ohjelmassa, ettei monihistoriallisella ja moni-ilmeisellä Petsamolla ole yhteistä totuutta. Hän ei edes pidä olennaisena, että jokin yhteinen totuus löytyisi.¹⁰⁴⁶ Iris Taimen on löytänyt myös yhdistäviä tekijöitä näissä erilaisissa kertomisen tavoissa:

Kukin kertoja muisteli perusluontonsa ja elämänvaiheensa mukaan. Kaikista välittyi kuitenkin kaipuu, käsittelemätön suru ja menetys.¹⁰⁴⁷

Se, mitä Petsamo on ja mitä Petsamo tai petsamolaisuus merkitsevät, riippuu siitä, keneltä kysyy ja missä yhteydessä asiaa tiedustelee. Petsamo ei ole yksikkö kuten ei ole Karjalakaan – molempia on monta. Erilaiset Petsamot muodostuvat aina tietyssä ajassa ja paikassa. Muistelutilanteella ja kuulijoilla on vaikutusta siihen, mitä ja miten muistellaan.¹⁰⁴⁸ Jokaisella on oma näkökulmansa menneisyyteen ja omat tapansa painottaa asioita, kuten karjalaisuutta tutkinut Outi Fingerroos huomauttaa:

Kokemukset ja kokemuskerronta luovat subjektiivista todellisuutta ja merkityksiä, joiden pohjalta yhdenmukaista muistojen ja kokemusten Karjalaa ei voi edes rakentaa.¹⁰⁴⁹

Osa haastateltavista kokee jo rakennetun Petsamo-kuvan painottuvan suomalaisuuteen ja viranomais-Petsamoon. Myös kolttia on tutkittu paljon, mutta esimerkiksi Petsamon karjalaisväestö on jäänyt vähemmälle huomiolle.¹⁰⁵⁰ Sukulaisten kertomusten ja petsamolaisten tapaamisten myötä on havahduttu siihen, että ihmisillä voi olla täysin toisistaan poikkeavia tapoja hahmottaa ja kertoa menneestä Petsamosta. Omaa henkilökohtaista Petsamoa, ”minun Petsamoani” rakennetaan muun muassa sukhistoriaan, sukunimiin, perinneruokiin, Petsamon matkoihin, kirjallisuuteen ja ortodoksisuuteen pohjautuen.¹⁰⁵¹ Petsamoa voidaan myös hahmottaa erilaisina aikakausina.¹⁰⁵²

1045 Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016.

1046 Mirjam Kälkäjä radio-ohjelmassa *Todellisia tarinoita. Kodittoman koti-ikävä* (2.4.2015) Yle Areena.

1047 Taimen 2006, 40.

1048 Ks. myös Fingerroos & Loipponen 2007, 7; Loipponen 2012, 176. Esimerkiksi Jaana Loipponen on tarkastellut Karjalaa menetettynä kotipaikkana, raja-alueena ja myyttisenä Karjalana.

1049 Fingerroos 2007, 19.

1050 H2, haastattelu 14.6.2016; H5 ja H6, haastattelu 6.6.2016.

1051 Iris Taimen, haastattelu 29.6.2016; Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee. Maanviljelijä Juha Ranta 2011, 59; H2, haastattelu 14.6.2016; Ulkuniemi 2017, 46; Äärelä, E. 1996, 47; Äärelä, E. 2010, 80. Ks. myös Mirjam Kälkäjä radio-ohjelmassa *Todellisia tarinoita. Kodittoman koti-ikävä* (2.4.2015) Yle Areena;

1052 Kunnari 2015, 2.

Yhteisöllisyyden tunteen ja hyvän sopeutumisen korostaminen

Petsamo-Seuran puheenjohtajat ovat pohtineet *Petsamolaisista*-lehdessä, mitkä tekijät yhdistävät petsamolaisia toisiinsa. Liisa Blomqvist vertaa heitä karjalaisiin ja huomauttaa, että molempiin lukeutuu ”varsinaisia asukkaita, ’veen tuomia, viipyneitä ja käväisijöitä”. Blomqvist, kuten Unto Ääreläkin, näkee kotiseudun tärkeänä yhdistävänä tekijänä. Hän lisää vielä yhteisten kokemusten ja yhteisen luopumisen Petsamosta kasvattavan yhteishenkeä.¹⁰⁵³

Kotiseudun menetyt, jaetut kokemukset ja niitä koskevat kertomukset todella yhdistävät siirtolaisia toisiinsa. Tämä tunne rakentuu vähitellen, ajan kanssa.¹⁰⁵⁴ Veli-Pekka Lehtola huomauttaa, ettei ”yhtenäistä ’saamenkansaa’ ollut ennen evakoaikaa.¹⁰⁵⁵ Heli Kananen näkee ortodoksikarjalaisten parissa harjoitetun menneisyyden muistelun ja jälleenrakennuskauden kovan työnteon yhdistäneen heitä ja rakentaneen myyttillistä tulkintaa uudisraivaajan ideaalista.¹⁰⁵⁶ Huomautus liittyy Sean Fieldin näkemukseen siitä, että ihmiset myyttillistävät omaa identiteettiään, kun he etsivät toimintatapoja haastavassa arjessa selviytymiseen.¹⁰⁵⁷ Myös petsamolaiset itse ovat pitäneet näitä näkemyksiä esillä, tosin hieman eri asioita painottaen. Mirjam Kälkäjän ja Tuulikki Soinin mukaan ankara työntekeä, orpouden tunne ja ulkopuolisten ymmärtämätön kohtelu toivat petsamolaiset yhteen sodanjälkeisinä vuosina oudossa, uudessa ympäristössä. Petsamolaisuutena Kälkäjä pitää Petsamon muistelemista, tarinoiden kertomista, laulujen ja muun perinteen keräämistä, tallettamista ja esittämistä. Nämä ovatkin tärkeitä petsamolaisen *historiakulttuurin alustoja*. Soinin ja Kälkäjän kanssa Toivo Kunnari on samaa mieltä siitä, että petsamolaisuus muotoutui sodanjälkeisinä vuosikymmeninä jaettujen muistojen, yhteisen kohtalon ja samanlaisten kokemusten perustalle.¹⁰⁵⁸ Kunnari lisää tähän huomioon kriittisen näkökulman:

Petsamolaisuus on syntynyt jälkijättöisenä eikä sillä ole käyttöarvoa. Petsamolaisuuteen olisi tarvittu paljon pidempi aika, jotta olisi syntynyt yhtenäiskulttuuria jonka kautta voitaisiin nähdä petsamolaisuutta kulttuurina. Näin ollen tuo tunne on aikalaisten oma ja siten kunnioitettava tuntemus.¹⁰⁵⁹

1053 Blomqvist, L. 1975, 3; Äärelä, U. 1978, 5. Äärelä ei ollut vielä kirjoitusajankohtana seuran puheenjohtaja.

1054 Armstrong 2004, 90 (Armstrong pohjustaa väitteensä Carrin tutkimukseen vuodelta 1986); Demshuk 2012b, 531–531; Oksa 1999, 290–291. Ks. myös Fisher 2017, 575, jossa kirjoittaja siteeraa aikalaislähdetä saksalaissiirtolaisten kokemuksista: ”nothing brings people closer together than shared hardship”.

1055 Lehtola 1994, 151; Toria 2015.

1056 Kananen 2010, 248.

1057 Field 2012, 62, 66.

1058 Kunnari 2015, 1; Kälkäjä 1982, 5–8; Kälkäjä 1995b, 91; Kälkäjä 1999b, 659; Kälkäjä 2017d, 54; Soini 1983, 5; Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016; ks. myös Tolkki 1992b, 4.

1059 Kunnari 2015, 1.

Kunnari näkee tunteen petsamolaisten yhteisöllisyydestä subjektiivisena ja tulkinanvaraisena kokemuksena. Myös ajan kuluminen vaikuttaa siihen, mihin ja minne kokee kuuluvansa. Esimerkiksi Kerttu Ranta ei enää koe olevansa petsamolainen, sillä hän on asunut niin pitkään muilla paikkakunnilla.¹⁰⁶⁰

Muistitieto kertoo varejokisten vieneen kylän asioita yhdessä eteenpäin esimerkiksi kunnan toiminnan kautta sekä maatalousnaisten, maamiesseuran ja puolueiden paikallisosastojen kokoontumisissa. Lisäksi järjestettiin vapaamuotoisempia tapaamisia kuten ohjelmallisia iltamia ja tansseja.¹⁰⁶¹ Nämä toimet toivat petsamolaisia toistensa pariin uusilla asutusalueilla. On hyvä muistaa, etteivät kaikki petsamolaiset tunteneet toisiaan entuudestaan. Airi Heiskari huomauttaa, että tunne petsamolaisuudesta yhdisti Varejoen asukkaita, vaikka he eivät oli toisiaan aiemmin tavanneetkaan:

Ne tietää, että ne on Petsamosta, nii ne on heti niinkö tuttuja. [...] Että se on semmonen – niinkö Varejoki kokonaisuudessaan – semmonen kyläyhteisö, että kaikki tuntee toisensa.¹⁰⁶²

On hyvä huomata, että petsamolaisten sisällä on ollut yhteisöllisyyttä, joka on koskenut vain tiettyä osaa tai ryhmää. Petsamolaistaitaja-juttusarjassa laulaja Jaakko Gauriloff kuvaa, kuinka sodan jälkeen koltat olivat muiden saamelaisten ja suomalaisten välisessä puristuksessa Nellimissä, jonne kolttia asutettiin:

- Tuo aika johti siihen, että kun jotakin kahinaa asioissa tuli, vähemmistöt asettuivat samalle puolelle. Se sama asenne ulottuu aikuisuuteen saakka. Tunnen edelleen olevani kolttaasame, vaikka kuulun osana saamien heimoon.¹⁰⁶³

Ihmisten välisiä suhteita Varejoella muisteltiin ryhmähaastattelussa yleisesti ottaen hyväksi.¹⁰⁶⁴ ”Meillä petsamolaisilla oli yhteenkuuluvaisuuden tunne”, eräs anonymi haastateltava tiivistä Varejoen ajoista.¹⁰⁶⁵ Samankaltaisia kokemuksia paikantuu Ivaloon, jonne petsamolaisia asettui sodan jälkeen. Eräs haastateltava kertoo parihaastattelussa, ettei petsamolaisten yhteisö hajonnut sodan jälkeen Ivalossa. Hän muistaa käyneensä mummonsa kanssa lauantai-iltaisina kirkossa, jossa oli mukana myös kolttia:

1060 Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016.

1061 Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016; Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anneli Räihä; Ryhmäkeskustelu 17.12.2013, Elna Nelin; Heiskari-Kumpula 2011, 51.

1062 Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015. Samasta asiasta, eli siitä että kaikki eivät tunteneet toisiaan Petsamossa, oli puhetta myös ryhmähaastattelussa 26.3.2014.

1063 Kälkäjä 1998, 37.

1064 Ryhmähaastattelu 26.3.2014.

1065 TSH10, haastattelu 31.1.2015.

H6: [E]ttä kyllä siellä oli semmonen tunnelma, että hyvin niinku tiivis yhteisö, joka piti toisistaan huolta. Että vaikka ois, kun nyt kuitenkin jos ihan näin tällain nykytermeillä puhutaan, niin jokaisen kylään sielläki kuulu omat homoseksuaalit ja prostituoidut ja muut, niin tuota, niin kyllä he oli siellä ihan samallalailla matkassa ku muutki. Että ei ollu mitään semmosta mitä ehkä vois helposti ajatella entisajoista, varsinki 50-luvusta, että jotenki työnnettäs syrjään. Mutta ei, ei, kyllä sen lapsi ois aistinu.¹⁰⁶⁶

Haastateltava on syntynyt 1970-luvulla, joten kyseiset muistot sijoittuvat 1970–1980-luvulle. Hänelle on välittynyt käsitys petsamolalaisten yhteisöllisyydestä ja erilaisuuden hyväksymisestä. Maria Lähteenmäki huomauttaa, että myös menetettyä Terijokea muistelevat ihmiset korostavat ryhmähenkisyttä: ihmisiin liitetään myönteisiä stereotyyppioita.¹⁰⁶⁷

Ryhmähaastattelussa muisteltiin, että Varejoella ihmiset eivät olleet katkeria tai kateellisia toisilleen.¹⁰⁶⁸ Tällainen yhteisöllisyyttä korostava puhetapa peittää osin alleen muita ihmiseloon liittyviä piirteitä. Käsittelin pro gradu -tutkielmassani jonkin verran yhteisöllisyyttä Varejoella. Lähteissä oli viitteitä siitä, että Varejoella oli erimielisyyksiä tai jopa kaunaa ihmisten välillä. Nämä kielteiset tunteet liittyivät esimerkiksi siihen, että avustuksia koettiin jaettavan epätasa-arvoisesti kyläläisten keskuudessa jälleenrakennusvuosina. Varejoella opettajana työskennellyt Sirkka Kinos kertoo havainneensa ortodoksien ja luterilaisten välillä olleen hienoista katkeruutta.¹⁰⁶⁹ Varejoella kasvanut Toivo Kunnari muistelee, että aluksi osa luterilaisista vieroksui ortodoksien kirkonmenoja, mutta myöhemmin on löydetty keskinäinen kunnioitus. Osapuolet ovat järjestäneet yhteisiä joulujuhlia, ja ortodoksipappi on ollut mukana luterilaisten tilaisuuksissa.¹⁰⁷⁰ Varejoella asunut Ilmari Kaarninen kertoo sodan käyneillä ihmisillä olleen ”hermot pinnalla”, mikä näkyi akkipikaisuutena ja juopotteluna. Lisäksi elannon ansaitsemisen paine oli kova.¹⁰⁷¹ Erno Paasilinna puolestaan koki, että hänen poliisina työskennellyt isänsä ei ollut Petsamossa eikä Varejoella kaikkien suosiossa ja että muutenkin Paasilinnoihin suhtauduttiin hie- man karsaasti.¹⁰⁷² Nämä jäivät kuitenkin vain maininnan tasolle. Myös niin sanotun Petsamon suuren vakoilujuttuun liittyvät asiat ja tapahtumat olivat mahdollisesti

1066 H6, haastattelu 6.6.2016.

1067 Lähteenmäki 2009, 22–23.

1068 Ryhmähaastattelu 26.3.2014.

1069 Harjumaa 2015b, esim. 31; Sirkka ja Heikki Kinos, haastattelu 17.2.2015; Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016.

1070 Kunnari, haastattelu 23.6.2016.

1071 Ilmari Kaarninen, haastattelu 12.7.2014. Ks. myös Karonen 2015, 180; Tuominen 2001, 350–353.

1072 Harjumaa 2015b, 31. Mikko Ekorre (haastattelu 17.11.2015) kertoo ihmetelleensä lapsena erästä tapausta, jossa hänen isänsä oli häätännyt heille kylään tulleita Paasilinnan poikia heinäseipäällä pois. Myöhemmin isä oli kertonut synn kantautuvan aina Petsamon aikoihin asti. Kyse oli siitä, että Ekorren isä oli katkera poliisina työskennelle Vaino Paasilinnalle. Ekorre huomautti haastattelussa, että Paasilinnan pojat olivat tietenkin menneisiin tapahtumiin osattomia, mutta hänen isänsä oli kuitenkin ajanut veljekset pois.

varejokisten tiedossa ja muistissa, vaikka esimerkiksi kolme sisarusta kertoi ryhmähaastattelussa etteivät he kuulleet asiasta lapsina. Anita Heiskari kertoi lukeneensa asiasta vasta Paasilinnan Petsamo-kirjasta.¹⁰⁷³ Yhteisöllisyyden pinnan alla on ollut useita eri tasoja ja kipukohtia.

Niin Suomessa kuin Saksassakin on korostettu ”hyvän sopeutumisen narratiivia” osana kansallista kertomusta. Kyse on ollut siitä, miten sodanjälkeinen yhteiskunta otti siirtolaiset vastaan ja miten he sopeutuivat osaksi uusia kotiseutujaan. Tämä tulkinta on kuitenkin kyseenalaistettu. Esimerkiksi Heli Kananen näkee sodanjälkeiset vuodet ortodoksisen karjalaisväestön osalta enemmänkin identiteetin- ja yhteisöllisyydentunteen (uudelleen)rakentamisprosessina kuin hyvän sopeutumisen historiana. Narratiivit eivät kuitenkaan välttämättä jättäneet tilaa asianosaisten omille muistoille ja kokemuksille, varsinkaan jos ne eivät istuneet tähän laajempaan tarinaan. Oman tarinan kertominen ja sen yhdistäminen osaksi kollektiivista kertontaa olisi kuitenkin tärkeää kodin tunnun, yhteisöllisyyden kokemuksen ja emotionaalisen turvallisuuden tunteen rakentumiselle.¹⁰⁷⁴ Kritiikkiä voi olla myös vaikea osoittaa. Airi Heiskari kertoo rohkaisseensa ystäväänsä Kerttu Rantaa julkaisemaan *Petsamolaisista*-lehdessä muistelmiaan. Rannan luvalla Heiskari oli lähettänyt kirjoitukset lehden toimittajalle, Mirjam Kälkäjälle:

[J]oihinki kirjoituksiin Kerttu oli pannu vähän [...] negatiivistäki [*naurabtaa*]. Nii se Mirjami kysy, saako jättää pois. ”No joo, saa jättää pois, että kirjoita vaan vähän, sillai viksusti.”¹⁰⁷⁵

Tunne yhteisöllisyydestä on muotoutunut vähitellen eikä aina kitkattomasti. Petsamolaiset ovat korostaneet yhteisöllisyyttä, jolloin sitä rikkovista tapahtumista ja kokemuksista on lähes tulkoon vaiettu tai ainakin jätetty tuomatta laajempaan tietoisuuteen. Petsamolaisen uudisraivaajan ideaaliin kuului kestää sinnikkäästi koettelemukset, selviytyä ja sopeutua – ja samalla vaieta yhteisöllisyyttä koettelevista tapauksista, ainakin julkisuudessa.

2.3 Historiallisen yhteyden rakentamista ja legitimointia

Juurettomuuden tunteen käsittelyä

Menetetyt Petsamon nostalgiseen muisteluun liittyy kokemus juurettomuudesta ja irrallisuudesta. Semiootikko Pirjo Kukkonen näkee nostalgian liittyvän kodittomuuden, outouden, vierauden ja ahdistuksen tilaan ja kokemuksiin. Kukkonen tiivistää Martin Heideggeria mukaillen, että koti-ikävä eli ”*Heimweh* on olemisel-

1073 Ryhmähaastattelu 26.3.2014.

1074 Kananen 2010; Raninen-Siiskonen 2013, 147; Schulze 2006, 371, 374.

1075 Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015.

lemme avautuva paikka”.¹⁰⁷⁶ Näyttäisikin, että osalle petsamolaisista nostalgia voi olla heideggerilaisittain tapa *olla maailmassa*. Edellä on viitattu Matti Sverloffin toteamukseen siitä, että sielun olisi pitänyt ehtiä muutokseen mukaan. Pekka Vuononvirta puolestaan kuvaa koti-ikävän asettuneen asumaan petsamolaisten sieluihin.¹⁰⁷⁷ Juurettomuuden tunne, nostalgia ja koti-ikävä ovat osa petsamolaisten *subjektiivista ja sosiaalista maailmasuhdetta*. *Objektiivinen maailmasuhde* tulee kuvaan siinä vaiheessa, kun tarkastellaan, miten petsamolaiset ovat näitä kokemuksiaan käsitelleet ja pyrkineet vaikuttamaan niihin erilaisilla historiakulttuurin alustoilla.

Pakkosiirretyillä ihmisillä voi olla pitkäänkin uudella alueella asumisen jälkeen tunne siitä, että he eivät ”kuulu” sinne. He tuntevat itsensä osin ulkopuolisiksi ja vieraisiksi ja kokevat kuuluvansa alueelle, jossa ovat syntyneet. ”Ikuisen evakon” tarinat ovat tuttuja Saksassakin.¹⁰⁷⁸ Muistitiedossa on kuvauksia siitä, miten vaikea petsamolaisten on ollut asettua paikoilleen ja tuntea olevansa kotonaan siellä missä ovat.¹⁰⁷⁹ Samoista tuntemuksista kertoo jälkipolviin kuuluva Iris Taimen, joka on ehtinyt asua kymmenissä eri asunnoissa:

Etä se on varmaan just sitä perintöä, mikä sieltä on niinku tullu. Etä ei oo niinku tavallaan missään kotona tai on ihan joka paikassa kotona.¹⁰⁸⁰

Mirjam Kälkäjä kertoo kokevansa, että hänen kotinsa on ihmisissä – ei paikoissa tai esineissä.¹⁰⁸¹ On tärkeää muistaa, että sodan jälkeisessä maailmassa siirtolaiset ja muut väkipakolla liikkeelle joutuneet ihmiset eivät olleet ainoita, jotka kokivat itsensä juurettomiksi, sillä moni asia oli muuttunut yhteiskunnassa.¹⁰⁸² Tunne karpauksesta, kodittomuudesta tai siitä, että koti ei paikannu mihinkään tai se voi olla missä vain, voi liittyä myös monikulttuuriseen ja -kieliseen taustaan – ei välttämättä sotahistoriaan tai pakolaisuuteen.¹⁰⁸³

1076 Kukkonen 2007, 29–30. Kukkonen viittaa Martin Heideggerin *Aika ja oleminen* -teokseen vuodelta 2000.

1077 Vuononvirta 26.3.2018.

1078 Schulze 2006, 372–373, 379.

1079 Esim. H2, haastattelu 14.6.2016; Elna Nelin, Maila Kinnunen ja Arvo Forssell radio-ohjelmassa *Jäämereltä jängän reunaan* (toim. Mirjam Kälkäjä 1986); Ilmari Kaarninen, haastattelu 12.7.2014; Otto Taivalantti, haastattelu 8.9.2017; Paasilinna, E. 1988, 239; Taimen 2014, 30; Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016; Äärelä, E. 2010, 78.

1080 Iris Taimen, haastattelu 29.6.2016.

1081 Mirjam Kälkäjä radio-ohjelmassa *Todellisia tarinoita. Kodittoman koti-ikävä* (2.4.2015) Yle Areena.

1082 Ahonen 2005, 13–14; Latvala 2005, 233; Mikula 2017, 1. Suomalaisten tunnemaismasta sodan jälkeen Kivimäki & Hytönen (toim.) 2015. Sodanjälkeisestä materiaalisesta ja henkisestä jälleenrakennuksesta ks. Feeniks-hankkeen kokoomateokset Tuominen & Löfgren (toim.) 2018 sekä Tuominen, Ashplant & Harjuma (toim.) 2021. Ks. myös Kibreab 1999, 285: “It is argued that this period [of globalization] is characterized by a ‘generalized condition of homelessness’ (Said 1979: 18) where ‘we are all refugees’ (Warner 1992) or even ‘tourists’ (Ezrahi in Warner 1994: 168).”

1083 Ks. Čeginskas 2012, 237–239.

Kuvaukset ja metaforat alati jatkuneesta kaipaudesta, juurettomuuden kokemuksista ja juurien etsimisestä ovat yleisiä petsamolaisuistiedossa kuten muistelmissa, juhlapuheissa ja runoissa.¹⁰⁸⁴ Yksi tunnetuimmista on Artturi Rannan säveltämä ja sanoittama, ensi kerran Inarissa Petsamo-juhlissa kesällä 1980 esitetty laulu *Ikuinen evakko*.¹⁰⁸⁵ Osa petsamolaisten lapsista kokee, että evakkous jatkuu jälkipolvissa.¹⁰⁸⁶ Eriäviäkin tulkintoja evakkouden ja juurettomuuden tuntemuksista on esitetty:

Martta Merenluoto: Eihän nykypolvi enää olekaan evakoita. Hehän ovat sulautuneet paikkakunnan väen joukkoon ja niin unohtuvat vähitellen alkuperäiset tavat ja tottumukset.

Vain vanhempi väki näkee vielä unikuvia kaukaisesta Petsamosta.¹⁰⁸⁷

Yrjö Mosorin: [O]lemme hajaantuneet maailmalle ja juurtuneet uusiin seutuihin [...].¹⁰⁸⁸

Koti-ikävä ja juurettomuuden kokemusta on käsitelty eri yhteyksissä ja eri teemoihin kiinnittyen. Kyse on ”historiallisen yhteyden legitimoinnista”, Pamela Ballingerin sanoin. Hän havaitsi, että runojen ja proosan lisäksi historiallista yhteyttä kotiseutuun voidaan legitimoida monumenttien, hautausmaiden, talojen ja sukupuiden avulla. Ne ovat samalla visualisointeja menetetyistä maailmista.¹⁰⁸⁹ Karjalan menneisyyttä on työstetty ainakin laulujen, kirjallisuuden, runojen sekä kotipitäjistä kertovien kirjojen keinoin.¹⁰⁹⁰ Mirjam Kälkäjä on eritellyt petsamolaisperinnettä *Turjanmeren maa* -teoksessa vuonna 1999 sekä *Petsamolaista*-lehdessä vuonna 2013:

Syntyi mittava petsamolaiskirjallisuus, -musiikki, -taide ja -tutkimus. Jo var-

1084 Esim. Ananin 1979, 9; Granroth, O. 2009a, 75–76; Hupaisa laulu 2007, 62; Kajosmäki 2011, 16, 29; Kekkonen 1998a, 1998b ja 1998c; Kesätapaaminen Ivalossa 8.-9.7.1989, 1989 47; Korva 2004, 56; Petsamon lapset 1979; Toivonlaulu 1995, 28–29; Kälkäjä 1975b, 12; Mosorin, N. 2007, 46–53; Olisin siellä viihtynyt... Vanha kirje elämän evakolta 2011, 45; Petsamon poika 2019, 12; Riihimaa 2015, 28–29; Siirtolaisen kaipuu 1999, 17; Sverloff 2003, 30; Taimen 2012, 22–23 (Iiris Taimen kirjoitti isänsä Unto Äärelän 10.7.1982 pitämästä juhlapuheesta); Tämä kansa tässä hetken verran 1985, 19; Äärelä, E. 2010, 77. Ks. myös Mirjam Kälkäjän (2016a, 49) laatima laatikkoteksti Taru Miettisen Tunturilla-runon yhteyteen: ”Faina Miettinen, os Kemoff Kuopiosta lähetti tyttärensä kirjoittaman runon. ’Hän aisti ikävänä ja kaipuuni synnyinseudulleni, - näin keväällä varsinkin, kun lehdet puihin puhkeavat ja luonto herää. Jos Petsamolais-lehteen johonkin nurkkaan mahtuu, niin laittakaa. Uskon, että monella muullakin on samat tunteet.’”

1085 Ikuinen evakko 1980, 38–39. Ks. myös Ikuinen evakko 2010, 32.

1086 H2, haastattelu 14.6.2016; H5 ja H6, haastattelu 6.6.2016; Taimen 2009, 78, 81–82.

1087 Merenluoto 1984, 23.

1088 Mosorin, Y. 1994, 3.

1089 Ballinger 2003, 169, 174, 225.

1090 Ks. esim. Raninen-Siiskonen 1999, 224–248.

hain muistettiin, että onhan meillä omaa ruokakulttuuriakin, joka perustui paikallisiin ruoka-aineisiin.¹⁰⁹¹

Seuraavaksi pohdin, miten petsamolaiset tekevät menneisyyttään näkyväksi edellä mainittujen teemojen avulla – etsivät juuriaan ja legitimoivat yhteytensä menetettyyn Petsamoon. Samalla konkretisoituu, miten koti-ikävä, *Heimweh*, on osalle tapa olla maailmassa. Moni näistä teemoista on ollut jo esillä edellisissä luvuissa ja osissa, joissa käsittelin *millaista* historiakuvaa ja -käsityksiä eri yhteyksissä rakennetaan. Samalla on tullut sivuttua kysymystä siitä, *miten ja missä* niitä tuotetaan, mutta seuraavaksi syvennän analyysiani käsittelemällä kyseisiä *historiakulttuurin* muotoja.

Luonto ja luonnonantimet

Menetetyn kotiseudun luonto ja maisema on yksi tyypillinen muistelun, kuvailun ja kaipuun kohde ja tunteiden kiintopiste.¹⁰⁹² Eräs haastateltava pohtii, miten ihmiset yleensäkin muistelevat nuoruuttaan ja lapsuuttaan nostalgisesti, mutta Petsamoon liittyy oma eksoottinen lisänsä.¹⁰⁹³ Petsamo oli niin omanlaisensa alue, ettei vastaavaa Suomesta löydy. Haastateltavan lausahduksesta ei voi suoraan päätellä, millaista eksoottisuutta hän näkee Petsamossa olevan, mutta muun lähdeaineiston kautta voidaan havaita, että petsamolaiset tuovat esille luonnon erikoispiirteitä ja vertaavat niitä muuhun Suomeen, kuten Sirkka Aitto-oja tekee. On merkittävää, että seuraava *Petsamolais-ta*-lehden kirjoitus on laadittu otsikon ”Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee” alle:

Ajatuksissani olen joka päivä edelleen kotona Petsamossa.

Missään Suomessa ei ole sellaista merta, joka olisi avoin ympäri vuoden. Ei missään ole sellaisia tuntureita kuin siellä. Entä ne upeat talviset revontulet – niitä ei voi edes kuvitella täällä etelämpänä. Miten täällä voisi lähteä tanssittamaan revontulia, jotka ovat vain kalpeita haamuja.

Entä ne kesät, kun aurinko ei laskenut kymmeneen viikkoon ja talvet, kun aurinko ei noussut taas kymmeneen viikkoon.

Täällä kuvitellaan, että silloin oli pimeää – kaamos. Niin ei kuitenkaan ollut. Oli hohtavat valkoiset hanget, oli kuutamot ja upeat loistavat revontulet ja sula meri, joka hehkui ihmeellistä valoa taivaalta.¹⁰⁹⁴

1091 Kälkjä 2013, 4–5.

1092 Petsamolaisuusmuistitiedosta ks. esim. Fofonoff 1988; Pummanke 1979, 16; Kotiseutuni Pummanke 1981, 7; Petsamon muistoja 1980, 36–37; Kajosmäki 2011; Ultima Thule 1996, 44. Karjalaissiirtolaisista ks. Armstrong 2004, 41–45; Raninen-Siiskonen 1999, 107. Sudeettialueiden saksalaisista ks. Glasheim 2015, 321.

1093 H1, haastattelu 30.7.2016.

1094 Aitto-oja 2012, 62. Ks. myös Soini 1983, 5.

Käsitys Petsamosta kotina vahvistui menetyksen myötä samalla kun käsitys petsamolaisuudesta muotoutui. Tämä näkyy esimerkiksi Petsamo-Seuran puheenjohtajana toimineen Arvo Kaarnisen ensimmäisessä Puheenjohtajan palsta -kirjoituksessa *Petsamolaista*-lehdessä. Menneiden aikamuotojen käyttö korostaa sekä kaipuuta Petsamoon että ajallista, fyysistä ja henkistä etäisyyttä entiseen kotiseutuun:

Petsamon kulttuuri oli monimuotoinen ja rikas. Aivan samoin kuin oli luonto siellä synnyinseudullamme. Karut tunturit, rikas arktinen meri, vihreät jokilaaksot ja maailman kauneimmat järvimaisemat. Tuollaiset näkymät eivät voi olla vaikuttamatta ihmisten mieleen ja kulttuuriin.¹⁰⁹⁵

Kaarninen näyttää viittaavan siihen, ettei luonto ollut petsamolaisille vain kau neuttaan mieleen jäänyt maisema vaan kokonaisen elämänmuodon mahdollistaja. Tämä näkyy selkeämmin Matti Sverloffin kirjoituksessa:

Petsamo ja Suenjel olivat todella rikasta aluetta, jossa luonto rikkauksineen takasi asukkailleen turvallisen ja varman elämän pohjan. Tämän alueen elämänrikkautta ei voi kuvitella muut kuin ihmiset, jotka ovat siellä asuneet ja käyttäneet alueen luonnonvaroja hyväkseen.¹⁰⁹⁶

Menetetyn kotiseudun luonnon omalaatuisuus näyttää jääneen petsamolaisille niin vahvana ja voimakkaana mieleen, että heille on muotoutunut yleisemmän tason kaipaus luontoon ja pohjoiseen, meren tuntumaan, metsälle ja kalalle ja marjojen tai muiden luonnonantimien ääreen. Petsamon luontoa on muisteltu eri yhteyksissä – muun muassa *Petsamolaista*-lehden palstoilla, julkaistuissa muistelmissa, tapaamisissa sukulaisten ja ystävien kesken ja osana tutkimushaastatteluja.¹⁰⁹⁷ Eräs haastateltava kertoi, että hänelle Lappi on eräänlainen henkinen koti.¹⁰⁹⁸

Nostalgisiin muistikuviin kuuluvat muun muassa lapsuus Petsamossa, ne hyvät asiat, joita siellä oli ja tapahtui, kulleropellot, joet, järven rantamat ja seudun mahdollistamat kalastukset ja metsästyksset.¹⁰⁹⁹ Ulla Savolainen huomauttaa, että sen sijaan että tällaista tyyliä kuvaa tulkittaisiin vääristyneenä muistona, sitä voidaan tarkastella solmukohtana: idylliseen menneisyyskuvaan kytkeytyy monia eri

1095 Kaarninen, A. 2000, 3. Petsamo-Seura sai Kaarnisesta uuden puheenjohtajan vuonna 2000, kun 20 vuotta tehtäviä hoitanut Jorma Savukoski jättäytyi tehtävästä pois.

1096 Sverloff 2003, 53.

1097 Ks. esim. Aitto-oja 2012, 62; TSH9, haastattelu 11.1.2016; Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015; Blomqvist, L. 1975, 3; Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016; Hakarila 1982 19; Korva 1998, 19; Miia Aaltonen Portin 2008, 5 mukaan; Mosorin, Y. 1977, 5; Pietikäinen-Lahtivirta 2019, 29; H1, haastattelu 30.7.2016; H5 ja H6, haastattelu 6.6.2016; Ranta, E. 2013, 69; Taimen 2006, 40–41; Taimen 2013, 32; Tolkki 1992b, 5–6. Tutkimuksista esimerkkinä tämä tutkimus sekä Tuomaala, R. 2008, 101, 131.

1098 H2, haastattelu 14.6.2016. Ks. myös Olisin siellä viihtynyt... Vanha kirje elämän evakolta 2011, 45.

1099 H1, haastattelu 30.7.2016.

aikoja ja paikkoja ja niiden merkityksiä.¹¹⁰⁰ Vaikka karjalaisten idyllinen Karjala ei vastaa todellista Karjalaa, se kuitenkin symboloi ”todellista kokemusta karjalaisten suuremmasta uhrista itsenäisyyden eteen”.¹¹⁰¹ Anna-Kaisa Kuusisto-Arponen taas tulkitsee, että siirtokarjalaisten jälkipolvet eivät enää kaipaa fyysiseen paikkaan, Karjalaan, ”vaan rinnalle on noussut yleisempi ajatus merkityksellisestä paikasta luopumisesta”.¹¹⁰²

Surun symboliksi on noussut siirtolaisten parissa menetetyn alueen maa ja meri, joihin liitetään myös kiintymyksen tunteita, kuten Pamela Ballinger on havainnut.¹¹⁰³ Ihmisillä on tapana tuoda uusille asuinpaikoilleen menetetyn kotiseudun multaa, kiiviä, vettä tai vaikkapa kasveja.¹¹⁰⁴ Niitä voidaan tarkastella muistoesineinä, joilla on riitinomaista käyttöä ja jotka symboloivat pysyvyyttä ja jatkuvuutta.¹¹⁰⁵ Vedellä on omat rituaaliset merkityksensä myös karjalaisessa perinteessä ja kotiseutumatkanolla. Vanhemmassa karjalaisessa folkloristisessa perinteessä vedellä on jopa parantavia ja puhdistavia voimia.¹¹⁰⁶ Petsamolaisten keskuudessa tämä näkyy siinä, että hekin tuovat mukanaan kotiseutunsa multaa, hiekkaa, vettä ja kukkia matkamunistoksi tai petsamolaishaudoille laitettavaksi – jopa omaa viimeistä leposijaa ennakoiden, sitten ”kun sen aika tulee”, kuten Aarne Enojärvi kirjoittaa.¹¹⁰⁷ Oman kaivon tai rannan vesi on tärkeä elementti petsamolaisille. Kotipaikan vettä käytetään kahvinkeittoon sekä käsien ja kasvojen pesemiseen. Kotirannassa kastaudutaan ainakin sen verran, että siellä kahlataan.¹¹⁰⁸ Vedellä on siten puhdistavia, jopa hengellisiä merkityksiä, mikä välittyy Auli Viitalan kirjoituksesta. Hän kertoo Mikko-veljensä toimista Petsamon turistimatalla:

Mikko pesi kodin kaivovedellä kasvot ja kädet, pesun päälle hänen Liisa-vaimonsa valeli Mikon pään. Kun sivusta katselin ja kuuntelin sitä toimitusta, oli kuin Mikko olisi saanut uuden kasteen, ja niin Mikko teki vielä ristinmerkin rintaan. Siinä me kolmestaan itkettiin. Sitten minä myös pesin kasvoni.¹¹⁰⁹

Kuvaus muistuttaa Karjalan siirtolaisten parissa olevaa käsitystä, jossa matkat menetettyyn Karjalaan ovat pyhiinvaellusmatkoja. Myös alueen luonto ja esineet

1100 Savolainen U. 2015, 241.

1101 Savolainen U. 2015, 380.

1102 Kuusisto-Arponen 2012, 164.

1103 Ballinger 2003, 2.

1104 Savolaisen 2015, 226, 239 mukaan Lehto & Timonen 1993; ks. myös Raninen-Siiskonen 1999, 266; Paasi 1996, 298; Ballinger 2003, 172. Ks. myös Kilpi 2001, 341.

1105 Raninen-Siiskonen 1999, 266; Sallinen-Gimpl 1995, 299–300; ks. myös Armstrong 2004, 9, 12.

1106 Ks. esim. Stark 2002, 69.

1107 Enojärvi 1994, 46; Moilanen, V., Moilanen, R. ja Väänänen 1994, 51; Soini 1980, 16; Viitala 1994, 41, 43.

1108 Tuomiranta 1996, 53; Granroth, O. 2008, 47. *Petsamolaista*-lehdessä julkaistiin katkelmia Tuomirannan haastattelusta norrbottenilaisesta radio-ohjelmasta.

1109 Viitala 1994, 43.

koetaan pyhinä.¹¹¹⁰ Petsamolaiset eivät juurikaan puhu pyhiinvaelluksista, mutta on hyvä muistaa, että ortodoksisen luostarin vaikutuksesta Petsamo on ennestään tunnettu ja vanha pyhiinvaelluskohde.¹¹¹¹ Tuulikki Soini kirjoittaa vuoden 1980 *Petsamolaista*-lehdessä:

Tänä kuluvana armon vuonna syyskuussa saan vihdoin tilaisuuden 'pyhiinvaellusmatkaan' näihin ikävöimiini maisemiin. [...] Avaan auton ikkunan ja hengitän kirpeän raikasta tuulta. [...] Tämä on minun mereni! Näillä rannoilla minä en ole turisti enkä matkailija vaan paljasjalkainen!¹¹¹²

Petsamolaisten vahva luontoyhteys välittyy myös Liisa Blomqvistin Puheenjohtajan palstan kirjoituksessa vuoden 1976 *Petsamolaista*-lehdessä. Siinä hän taustoittaa Petsamo-Seuran syntyä:

Meiltä on kysytty, miksi niitä, jotka eivät ole synnynnäisiä petsamolaisia, asia [*Petsamo-Seuran perustaminen*] kiinnosti. Jokaista meistä on Petsamo koskettanut varmasti eri tavalla, mutta yhteistä on jokaiselle olleet erikoiset olosuhteet. Jylhät tunturit, ankarat talvet ja pitkä kaamosaika oli talvinen tausta ja vastapainoksi oli ihana kevät, kesän kauneus ja syksyn suurenmoinen väriloisto, jota nyt sanotaan ruskaksi. Ja tärkeintä olivat ihmiset, heidän ystävällisyytensä ja vieraanvaraisuutensa. Jokainen siellä kai koki pienuutensa suuren luonnon keskellä. Kaikki tuo on lähtemättömästi jäänyt mieleen.¹¹¹³

Luonto onkin yksi tärkeä teema jonka kautta petsamolaisuutta rakennetaan ja tulkitaan. Yrjö Mosorin tulkitsee petsamolaisten juurten olevan kiinni Petsamon ”merenrannan kallioissa, tunturirinteiden koivikoissa ja jokien rantojen vehmaudessa”.¹¹¹⁴ Luonnonpuiston vartijana Heinäsaarten kansallispuistoissa ja Pummangin niemessä Rajavartioston palveluksessa työskennellyt Veikko Salkio oli kiinnostunut luonnosta jo pienestä pojasta pitäen. Marjaana Kamula-Kummu laati Salkiosta lyhyen esittelyn *Petsamolaista*-lehden osioon, jossa ”esitellään petsamolaislähtöisiä taitajia taiteen, musiikin, kirjallisuuden tai käden taitojen parista”. Kamula-Kummu kirjoittaa heti alussa kanta-aottavasti, että ”jos petsamolaisuus on sydämessä, niin ikaikainen ystäväni Veikko Salkio on petsamolainen mitä suurimmissa määrin”.¹¹¹⁵

1110 Fingerroos 2010, 158; Armstrong 2004, 13. Fingerroos siteeraa Lehdon ja Timosen tutkimusta vuodelta 1993. Myös Sleesian katolilaiset ovat tunnettuja mieltymyksestään pyhiinvaelluksiin ja matkoistaan menetetyille kotiseuduille, joiden he kokevat antavan vastinetta heidän uskonnollisille tarpeilleen. Alvis 2010, 835–836. Alvis viittaa Main tutkimukseen vuodelta 1996 ja Hirschfeldin tutkimukseen vuodelta 2002.

1111 Ilola 1994.

1112 Soini 1980, 14.

1113 Blomqvist, L. 1976, 3.

1114 Mosorin, Y. 1994, 3.

1115 Kamula-Kummu 1999, 34, 37.

Lähdeaineistossa on kuitenkin yllättävän vähän keskustelua ”oikeasta” tai ”alkuperäisestä” petsamolaisuudesta. Veli Arrelan pohdinta vuoden 1981 *Petsamolais-ta*-lehdessä on siitä mielenkiintoinen, että hän näkee petsamolaisuuden liittyvän Jäämeren rannalla asumiseen:

Minä en tiedä olenko oikea mies kertomaan Petsamosta, sillä itse en ole asunut siellä kuin kolmisen vuotta ja kaikenlisäksi en rannikolla, vaan sisämaassa Salmijärvellä.¹¹¹⁶

Petsamo-Seuran puheenjohtajana Toivo Kunnari toteaa, että aihepiiri on vaikea keskusteltavaksi. Hänen mukaansa on todettava rehellisyyden nimissä, että on olemassa kahdenlaista petsamolaisuutta. Ensimmäiseen joukkoon Kunnari näkee kuuluvaksi ne, joilla on Petsamossa pitkät sukujuuret ja jotka kohtasivat elämän vaikeudet ja haastavat luonnonolosuhteet. Toiseen joukkoon kuuluvat ne, jotka saapuivat suomalaiseen Petsamoon ja ehtivät asua, elää ja liikkua alueella vain lyhyen aikaa.¹¹¹⁷ Kaikissa näissä edellä mainituissa keskusteluissa, niin Salkion, Arrelan kuin Kunnarinkin näkemyksissä, petsamolaisuus kiinnittyy alueen luontoon ja sen asettamiin olosuhteisiin ja elämänmuotoon.

Kotiseudulta tuttu ruoka ja luonnonantimet ovat merkityksellisiä siirtolaisille, sillä niiden avulla voidaan muistella mennyttä ja tuoda mennyt osaksi nykyisyyttä. Ruoalla on siten symboliarvoa, ja se auttaa työstämään identiteettiä.¹¹¹⁸ Kyse on *historiakulttuuria* ylläpitävistä käytännöistä. Petsamosta tutuilla ruoilla on jopa satumainen hehku, ja luonnonantimia muistellaan haikeudella ja ylistäen: marjasadot olivat runsaita, marjat keltaisimpia ja punaisempia kuin muualla ja porkkanatkin isompia.¹¹¹⁹ Jo hillojen tuoksu voi saada veden kielelle ja kuljettaa muistoissa takaisin Petsamoon.¹¹²⁰ Muisteluksissa on tarumaista hohtoa, jota on välitetty jälkipolville:

Ihmettelin myös kertomuksia hillareissuista Heinäsaarille. Sieltä poimittuja valtavan isoja ja maukkaita hilloja vietiin aina Ranskan hoviin asti.¹¹²¹

1116 Arrela 1980, 15. Samaan tapaan omaa petsamolaisuutta pohtii Maija-Liisa Tolkki 1992b, 4. Ks. myös Tolkki 1994, 27, 33.

1117 Kunnari 2017, 1; Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016.

1118 Savolainen U. 2015, 268; Ilonen 2013, 167–173; Ballinger 2003, 170.

1119 Otto Taivalantti, haastattelu 16.8.2017; Soini 1983, 5; Vuononvirta 26.3.2018; Äärelä, E. 1996, 47; Vrt. Ballinger 2003, 170.

1120 Ananin 1979, 5. Vrt. Suda 2021, 152.

1121 Kusmin 2015, 86–87. Ks. myös Ananin 1979, 5.

Myös syksyiset marjaretket toivat mieliin muistoja menneestä ja tarjosivat mahdollisuuden näyttää jälkipolville, miten he ovat omassa lapsuudessaan toimineet luonnossa – esimerkiksi keränneet vettä sammalikkoon kaivettuun ojaan.¹¹²²

Tutut ruoat ovat tärkeässä osassa Petsamo-Seuran tapaamisissa ja kokouksissa.¹¹²³ Kala on petsamolaisille tärkeä yhteys menetettyyn kotiseutuun.¹¹²⁴ Tosin esimerkiksi Kirill Sergejeff kertoo syöneensä lohta niin paljon että kyllästyi sen makuun.¹¹²⁵ *Petsamolaista*-lehden sivuilla on julkaistu jonkin verran Petsamossa syötyjen ruokien reseptejä. Aili Pölkky toivotti lukijoille hyvää ruokahalua ja kekeilumieltä äitinsä sienilaatikko-reseptin saatteena.¹¹²⁶ Vuoden 2016 *Petsamolaista*-lehdessä esitellään *Suomen, Karjalan ja Petsamon riistaruoat* -kirjassa julkaistu ”Petsamolaisen lidan porokeitto” -resepti.¹¹²⁷ Sosionomiksi opiskellut Iiris Taimen on tutkinut vanhustyön kursilla Petsamossa syntyneiden sisarusten Tertun ja Taunon ruokamuistoja. Kurssityön pohjalta laadittu teksti julkaistiin vuoden 2017 *Petsamolaista*-lehdessä. Sisarukset muistelivat, että Norjasta saatiin kuivia elintarvikkeita kuten jauhoja ja ryynejä ja talvisin turskaa. Muutoin ravinto koostui porosta, hirvestä ja linnuista sekä oman tilan antimista kuten maidosta ja kananmunista. Leipää perheessä paistettiin talvisinkin, mutta jälkiruokaa, kuten kiisseliä, oli harvoin.¹¹²⁸ Anonyymit haastateltavat puolestaan muistelivat petsamonkarjalaiseen ruokaperinteeseen kuuluneen erilaiset keitot ja leipomukset kuten sanki, rieska, leipä ja monenlaiset piirakat.¹¹²⁹

Myös Elna Niemelä on muistellut ”Mamman arkiruokia ja herkkuja Petsamossa” vuoden 2014 *Petsamolaista*-lehdessä. Niemelän mukaan Petsamossa syötiin arkiruokana kausiruokaa. Heidän kalastajaperheessään oli aina kalaa saatavana eri tavoilla valmistettuna, ja syksyisin tehtiin paljon sienilaatikoita ja nauriskukkoja. Usein oli tarjolla mustikkapiirakkaa ja pikkupiiraita jossa oli täytteenä marjoja. Riisipuuro, perunamuusi, perunalaatikko ja uunimaito kuuluivat niin ikään arkiruokiin. Juhlaruoista Niemelä mainitsee jouluna syödyt liharuoat kuten lihapadan, karjalanpaistin ja poronkärityksen. Näitä syötiin perunalimppujen kanssa. Pääsiäisajan herkkä oli

1122 H6, haastattelu 6.6.2016.

1123 Esim. Mosorin, Y. 1978, 4; Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee. Maanviljelijä Juha Ranta 2011, 58.

1124 H5 ja H6, haastattelu 6.6.2016; H4, haastattelu 30.6.2016; Laurikko 22.9.2007 (Tuulikki Soinin haastattelu); Ryhmähaastattelu 26.3.2014, Anneli Räihä; Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016. H1 (haastattelu 30.7.2016) kertoi isänsä syöneen runsaasti kalaa ja että lapsuudenkodissa syötiin paljon kalaa. Myös H2 (haastattelu 14.6.2016) kertoo oppineensa syömään lapsena kalakeittoa ja muita kalaruokia. Ks. myös Tuomaala, R. 2008, 208.

1125 Sergejeff 1998, 119.

1126 Huttunen 1984, 22; Kälkäjä (toim.) 2017b, 32–33; Pölkky 1998, 7.

1127 Petsamolaisen lidan porokeitto 2016, 36–37.

1128 Taimen 2017, 20–21.

1129 Esim. H4, haastattelu 30.6.2016; H6, haastattelu 6.6.2016.

rahka ja rahkasta tehty pasha.¹¹³⁰ Tuttu ruokaperinne toi Petsamon osaksi nykyisyyttä, lämmitti mieltä ja täytti vatsan.

Esineet, kuvat, kuvitukset ja kartat

Muistoesineet ja *artefaktit* ylläpitävät historiakulttuuria sekä mahdollistavat menneisyyden tavoittamisen ja identiteetin rakentamisen. Esineiden avulla voidaan kertoa jostain tietyistä ajanjaksosta, paikasta tai esimerkiksi ihmisestä – jopa useiden sukupolvien takaa. Menetetylle kotiseudulle suuntautuneet matkat ja matkoilla kerätyt esineet auttavat käsittelemään kipeää menneisyyttä ja voivat tuoda lohdutusta.¹¹³¹ Petsamolaisilla on kuitenkin varsin vähän esineitä, jotka olisivat Petsamosta peräisin. Evakkoon sai ottaa lähinnä välttämättömimmät käyttötavarat. Ihmiset pakkasivat matkaan myös sellaisia esineitä, joihin heillä oli tunne- ja kulttuurisiteitä. Faina Miettinen kertoo, että suvun parissa on säilynyt ortodoksisia kirkkohuiveja ja naimisissa olevan karjalaisen ortodoksinaisen käyttämä pähine. Tavarointa kuitenkin katosi evakkomatalla. Niihin käyttö-, koriste- ja muistoesineisiin ja valokuviin, jotka ovat kulkeutuneet Petsamosta, liittyy arvokkaita muistoja.¹¹³² Osa tavaroista on kerätty Petsamoon tehdyillä turistimatkoilla. Matkaajien katse kohdistuu pihapiiriin tuttuihin paikkoihin ja esineisiin, jotka kuljettavat muistoissa vuosikymmeniä taaksepäin.¹¹³³

Petsamolaisilla kerrotaan olleen pitkäaikaisia toiveita pääsystä kotiin, josta joutuivat väkikapolla lähtemään.¹¹³⁴ Pamela Ballinger kertoo Istrian niemimaalta lähtemään joutuneille olleen tyypillistä ottaa kotitalon avain mukaan. Avain symboloi sekä toiveita kotiin paluusta että käsitystä siitä, että he ovat alueen ja omaisuuden tosiasiallisia ja oikeudellisia omistajia.¹¹³⁵ Vastaavia käsityksiä ja toiveita näyttää olleen sillä Petsamon matkalla olleella naisella, jolla oli kotiavain mukanaan. Faina Miettinen kertoo hänen suunnanneen entiseen kotiinsa. Ovea ei ollutkaan, sen paikalla oli vain viltti ja asunnossa uudet asukkaat:

Hän huusi täyttä huutoa ihan koko matkan kun hän sieltä tuli autolle takasi [...] ihan vilpittömästi niin järkytty siitä – hänellä oli avaimet mukana, hän menee kotona käymään. Siinä oli se tulos. Kyllä mä sanon, että Luojan kiitos mejän talo oli hävitetty kokonaan.¹¹³⁶

1130 Niemelä 2014, 42–45. Myös H2 (haastattelu 14.6.2016) muistelee, että hänen sukulaisensa ovat tehneet erilaisia marja- ja rahkapiirakoita.

1131 Vrt. Ballinger 2003, 172; Green & Luscombe 2017; Ilonen 2013, 215–216; Kuusisto-Arponen 2012, 163; Savolainen U. 2015, 143; Tuan 2011, 187–188.

1132 Isotupa 2001, 48; Isotupa 2008, 60–61; Muistoja Petsamosta ja Suonikylästä 1980, 35, 38; Mosorin, N. 2007, 51; Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016.

1133 Ks. esim. Granroth, O. 2008, 44–47; Viitala 1994, 42. Tutkimuskirjallisuudesta ks. Savolainen U. 2015, 226–227, 243; Kukkonen 2007, 25–27.

1134 Kemilä 2006, 51; Ks. myös Kälkäjä (s. a.) Hengitimme Jäämerta himoisin keuhkoin 82.

1135 Ballinger 2003, 168.

1136 Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016. Haastattelussa mukana Miettisen sisko Katri Vuori.

Muistoesineisiin ja *artefakteihin* voi kiteytyä hyvin tunnepitoisia muistoja. Ne rakentavat kytköstä menneen ja nykyisyyden välillä – ja esimerkiksi tässä avaimen tapauksessa myös tulevaisuuden toiveita ja odotuksia. Kyseisen matkaaajan toiveet eivät kuitenkaan täyttyneet. Kuten Miettinen huokaa, voi olla helpompaa ettei edes joudu kohtaamaan menetystään suoraan.

Soile Rasmussén kertoo petsamolaisuuden elävän heidän suvussaan ”niissä tavaroissa ja esineissä, sekä valokuvissa, jotka sieltä aikanaan ovat kulkeutuneet meidän aikaamme”. Hän toivookin *Petsamolaista*-lehden kirjoituksessaan, että esineitä saataisiin Rovaniemelle ”Arktiseen museoon”:

Meillekin jäi perinnöksi sellaista tavaraa, joka ansaitsisi arvoisensa paikan esille tuomiseen ja säilytykseen muistoksi siellä eletystä ajasta. Monilta muiltakin varmasti löytyy museoitavaa esineistöä.¹¹³⁷

Rasmussénin toive toteutui. Lapin maakuntamuseossa avattiin joulukuussa 2017 Petsamosta kertova pysyvä näyttely *Suomi Jäämeren rannalla. Petsamon historia 1920–1944*: siellä on esillä Rasmussénin perheen tavaroita lukuisten muiden esineiden keskellä.¹¹³⁸ Faina Miettinen lahjoitti hääasuunsa kuuluneen hatun Kuopiossa sijaitsevaan Suomen ortodoksiseen kirkkomuseoon RIISAAN.¹¹³⁹ Esineet tarjoavat mahdollisuuden kertoa Petsamon ja sen asukkaiden vaiheista eri yhteyksissä. Lahja Isotupa vei koristetyynyliinan Lotta-perinneyhdistyksen Muistojen esine-tilaisuuteen:

[S]ain kertoa osan omasta tarinastani ja menetetyistä kotiseudustani.¹¹⁴⁰

Sukunsa petsamolaisuutta pohti Pekka Vuononvirta Rovaniemen kaupunginkirjastossa keväällä 2018 järjestetyssä *Kadonnutta Petsamoa etsimässä* -luentosarjassa. Osa perheen tavaroista oli saatu evakuoitua, ja vaikka niitä ei ole lukumäärällisesti paljon – muun muassa valokuvat, Arabian kulho, mekko, vanhan mummon ikoni – ne ovat arvokkaita ja merkityksellisiä Vuononvirtojen perheen ja suvun parissa.¹¹⁴¹ Evakkokokemukset ovat voineet muistoesineiden vaalimisen lisäksi vaikuttaa siihen, miten irtaimistoon ja omaisuuteen on suhtauduttu sodanjälkeisinä vuosina. Iris Taimen kertoo mummostaan:

1137 Rasmussén 1991, 29. Rasmussén tarkoittaa Arktikumien tiloissa sijaitsevaa Lapin maakuntamuseota.
1138 THTA, Tutkimuspäiväkirja; ks. myös näyttelyjulkaisu *Petsamo 1920–1944. Suomi Jäämeren rannalla* (2018).

1139 Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016. Miettinen puhuu Kuopiossa sijaitsevasta museosta, joka mitä todennäköisimmin on juuri RIISA.

1140 Isotupa 2008, 60.

1141 Vuononvirta 26.3.2018.

[K]aikki kampeet mitä mejän mummo käytti, niin se käytti koko ikänsä, koska se piti niistä niin älyttömän hyvää huolta. Se oli aivan liikuttavaa. Mutta sehän oli perhe, jolle oli jäänyt siis yks poronluinen lusikka siitä elämästä siellä Petsamossa.¹¹⁴²

Taimen kertoo toiveenaan olleen, että hän saisi asua vanhassa talossa vanhojen esineiden ympäröimänä. Hän kertoo elävänsä nyt tätä toivettaan todeksi, mutta esineiden ja huonekalujen keskellä, jotka eivät ole hänen sukunsa perintöä. Hänen isänsä oli viimeisinä elinkuukausinaan hankkinut perheelle kesäpaikan ”varmaankin toiveenaan saada meidänkin perheellemme jotakin pysyvää, omaa historiaa, tunnetta, että olemme jostakin kotoisin”.¹¹⁴³ Vastaavalla tavalla eräs haastateltavani kertoi omasta ja sukulaistensa suhtautumisesta menneisyyteen: he haluavat olla ”vanhassa” ympäristössä ja vanhojen rakennusten ja esineiden keskellä.¹¹⁴⁴ Kun oma menneisyys on muuttunut ja murtunut pysyvästi ja perustavanlaatuisella tavalla, ihmisillä voi kuitenkin olla tarve kasvattaa juurensa kiinni menneisyyteen.

Muistelutyö on erilaista eri sukupolvien välillä, kuten kirjailija Thane Rosenbaum on todennut. Kirjailija Daniel Mendelsohn taas näkee holokaustin kokeneiden jälkipolven seuranneen, kuinka trauma on pitänyt heidän vanhempiaan otteessaan. Kolmannella polvella on käytössään suunnittain kartta, jonka avulla navigoi rikkinäisen kertomuksen parissa ja yrittää hahmottaa suvun vaiheita ja yksilöllisiä kokemuksia kokoamalla yhteen pieniä palasia. Yksityiskohdat ja nimet osoittavat tärkeytensä tässä yhteyden rakentamisessa: suuren ihmismäärän ja yleistason kertomusten parista on vaikea hahmottaa yksittäisiä kokemuksia.¹¹⁴⁵ Tästä on kyse petsamolalaisten ja jälkipolvien parissa. He hahmottavat menneisyyttä ja trauman syvyyttä erilaisten jälkien ja lähteiden kautta, pyrkien hahmottamaan yksittäisten henkilöiden ja perheiden kokemuksia. Lahja Isotupa kirjoittaa hahmottavansa valokuvista yrittäjävanhempiansa ahkerointia Petsamossa, Sakari Leino kerää postikortteja, ja Mikko Ekorren arkistoissa on vuodelta 1941 peräisin oleva kuitti, joka osoittaa hänen äitinsä nostaneen kolmesta lapsesta perhetukea eli eräänlaista lapsilisää edeltänyttä avustusta.¹¹⁴⁶ Haastatteluissa minulle näytettiin mielellään valokuvia, jotka liittyvät perheen ja suvun vaiheisiin Petsamossa ja myöhempiin vuosiin sieltä lähdön jälkeen. Katelimme näitä otoksia *Petsamolalaista*-lehdistä, kirjoista, valokuva-albumeista tai kodissa esillä olleista ja kehystetyistä kuvista.¹¹⁴⁷ Toivo Kunnari taas kertoo saaneensa idean,

1142 Iiris Taimen, haastattelu 29.6.2016.

1143 Taimen 2014, 30–32.

1144 H2, haastattelu 14.6.2016.

1145 Aarons & Berger 2017, 4, 7, 17–19 Thane Rosenbaumın tuotantoon ja Daniel Mendelsohnin (2006) muistelmiin viitaten.

1146 Isotupa 2001, 48; ks. myös Isotupa 2012, 38; Mikko Ekorre, haastattelu 17.11.2015; Postikortin kertomaa historiaa 2008, 34–36.

1147 Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016; Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015; H3, haastattelu 21.6.2016.

että Petsamon matkoilla otetut kuvat alueen nykytilasta auttaisivat petsamolaisia tunnistamaan alueita, kun he saisivat verrata seutua vanhoihin valokuviin.¹¹⁴⁸

Petsamo-Seura on kartuttanut heti toimintansa alkupuolelta valokuvakokoelmaa, jota on esitelty muun muassa seuran kesäjuhlissa.¹¹⁴⁹ Valokuvia hyödynnetään *Petsamolaista*-lehtien kuvituksissa ja muissa seuran julkaisuissa. Osalla perheistä valokuvat jäivät Petsamoon evakkoon lähdettäessä, mikä voi harmittaa edelleen. Eräs haastateltava harmitteli, ettei hänen isovanhempiansa talosta ole olemassa valokuvaa.¹¹⁵⁰ Sama tilanne voi olla monella petsamolaisella, joten *Petsamon kylät ja ihmiset* -ryhmä voi täyttää tätä materiaalista ja henkistä tyhjiötä. Eräs haastateltava kokee Facebookissa olevien kuvien ja historian täydentävän hänen omaa tietouttaan. Ryhmä on siten tuonut Petsamoa lähemmäksi; se ei tunnu enää niin kaukaiselta kuin aiemmin.¹¹⁵¹ Tällainen oman suvun, kylän ja kunnan historiasta kiinnostuminen on yleistä myös muualla, mikä näkyy lukuisina julkaisuina paikalliskirjastojen kokoelmissa. Internetin käytön yleistyessä kiinnostus ja toiminta on siirtynyt sähköisille alustoille. Osoitteessa kylahistoria.fi toimii Juha Vidgrénin perustama sivusto, jossa ”kerätään yhteen oman kyläsi kuvia ja tarinoita, jotta ne eivät unohtuisi, vaan tulisivat kuulluiksi ja nähdyiksi”. Lappilaisen Pirttikosken voimalaitoskylän asukkaat muistelevat nuoruuttaan ja lapsuuttaan Luusuanpirtti-keskustelufoorumilla. Muistelutyö ja tietouden välittäminen ovat keinoja työstää identiteettiä ja yhteisöön kuulumisen tarpeita, kuten Argentiinassa asuvia kroatialaisia tutkinut Nikolina Židek toteaa.¹¹⁵²

Samankaltainen näkemys on eräällä haastateltavalla Petsamo-Seuran suhteen. Hänen mukaansa toiminnassa on kyse ihmisten keskinäisestä kanssakäymisestä, tutustumisesta ja tiedon jakamisesta muille. Ryhmän jäsenenä näkee uusia valokuvia ja löytää yhteyksiä sellaisiin sukulaisiin, joista ei ole ollut ennen tietoa.¹¹⁵³ Facebook-ryhmän ja sinne ladattujen vanhojen valokuvien tärkeys näkyy ryhmässä käydyssä vilkkaassa keskustelussa. Valokuvia on koottu monista eri lähteistä: osa on jäsenten ottamia, osa peräisin kotialbumeista, sanomalehdistä, kirjoista ja muista julkaisuista. Ihmiset kaipaavat, kyselevät ja täydentävät kuviin liittyvää tunnistetietoa kuten paikkojen ja henkilöiden nimiä. Ryhmän jäsenet tarkastelevat kuvia ja esittävät päätelmiään, tietojaan ja huomioitaan havaitsemiensa vihjeiden perusteella eräänlaisen parviällyn voimin. He voivat pohtia, mihin tilanteeseen tai tapahtumaan valokuva liittyy. Valokuvat on järjestelty tai ainakin niitä pyritään

1148 Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016.

1149 Äärelä, U. 1980, 4.

1150 H4, haastattelu 30.6.2016; Kerttu Ranta, 8.3.2016. Vrt. Talvitieva 1998, 43.

1151 H2, haastattelu 30.7.2016. Myös H2 (haastattelu 14.6.2016) kertoi tajunneensa ryhmässä julkaistuja valokuvia katsellessaan, kuinka paljon hänellä on elossa olevia sukulaisia.

1152 Juha Vidgrénin perustama Kylähistoria-sivusto (Etusivu, Kylähistoria); Kinnunen 2018. Median monimuotoisesta käytöstä muistelutyössä ja tietouden välittämisessä Argentiinassa asuvien kroatilalaisten parissa ks. Židek 2019, 11 et passim. Ks. myös Heimo 2013.

1153 H4, haastattelu 30.6.2016.

järjestelmään kylien ja muiden teemojen mukaan. Ryhmään ladataan karttoja, maisemakuvia ja (matka)kuvia tietyistä nähtävyyksistä kuten luostarista ja hautamuistomerkeistä.¹¹⁵⁴ Sekä Facebook-keskustelut että haastattelut korostavat paikkasidonaisuutta. Esimerkiksi Kerttu Ranta tarkasteli haastattelun aikana valokuvia ja mainitsi eräästä suvusta, että he eivät ole ”minun kylästä”.¹¹⁵⁵ Ryhmän kautta konkretisoituu, kuinka laaja alue Petsamo oli ja kuinka monenlaista elämää, ihmistä ja kylää alueelle mahtui.

Petsamossa syntynyt Unto Kusmin on tehnyt vaimonsa Terttu Kusminin kanssa Petsamosta kertovaa karttakirjaa. Pariskuntaa haastateltiin *Lapin Kansaan* joulukuussa 2017. Kusminit kertoivat haastattelijalle alkaneensa tehdä projektia itseään varten mutta kokevansa mukavana sen, että heidän tekemällään työllä on merkitystä myös muille. Seuraava kohta alkaa toimittajan aloittaa johtolauseella ja jatkuu pariskunnan puheenvuorolla:

Kusminien projekti ei ole pyrkinyt täydentämään tieteellistä tutkimusta, vaan he ovat lähteneet ruohonjuuritasolta.

–Olemme halunneet kuunnella ihmisten kertomuksia, täydentää olemassa olevaa kuvaa ihmisten arjesta. Meidän on onnistunut löytää useampia aikalaisia, jotka ovat voineet kertoa tarkkoja muistoja Petsamosta. Ihmisten tarinoiden ja karttatietojen perusteella on myös itse voinut paremmin hahmottaa oman perheen ja suvun vaiheita.¹¹⁵⁶

Kusminit osallistuivat Petsamon matkalle, alkoivat kuvata Oulun maakunta-arkistossa olevia kyläkarttoja sekä selvittää tonttien numerointeja ja asukkaita. Kusminien toivomus on saada arkipäiväinen mielikuva ihmisten elämästä ja oloista Petsamossa.¹¹⁵⁷ Myös Petsamo-Seuran sivuille ja *Petsamon kylät ja ihmiset* -ryhmään on koottu tietoja petsamolaisista kylistä.¹¹⁵⁸ Aikojen, tapahtumien, paikkojen ja ihmisten nimeäminen on tapa hahmottaa menneisyyttä ja kertoa siitä. Tällä tavalla menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus asetetaan myös osaksi sosiaalista kontekstia.¹¹⁵⁹ Nimeäminen voi olla toisaalta ”todiste” menneisyyden kokemuksista, mutta sen avulla voidaan myös aktivoida muistoja, jotka ovat merkittäviä henkilökohtaisella tai yhteisöllisellä tasolla. Tällä tavalla on mahdollista kontekstualisoida omat muistot osaksi perheen tai suvun tai laajemmin siirtolaisyhteisön historiaa.¹¹⁶⁰

1154 THTA, Tutkimuspäiväkirja (18.5.2020).

1155 Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016.

1156 Peltari-Heikka 6.12.2017.

1157 Seuran uutisia. Unto ja Terttu Kusmin keräävät Petsamon kylätiedot talteen 2012, 7–8.

1158 Petsamon kylät. Petsamo-Seura ry, kotisivut [haettu 24.5.2017]; *Petsamon kylät ja ihmiset* -Facebook-ryhmä.

1159 Savolainen U. 2015, 229. Vrt. Field 2012, 102.

1160 Savolainen U. 2015, 229–231.

Osa petsamolaistaustaisista henkilöistä on kuvittanut Petsamoon sijoittuvia tarinoita, ja Petsamo-Seura on saanut lahjoituksina maalauksia. Kuvataiteilija Reijo Raekallio kertoo kuvittaneensa isänsä Urho Raekallion muistelmia ja lahjoittaneensa maalaamansa poroihaisen taulun Petsamo-Seuralle arpajaisvoitoksi.¹¹⁶¹ Nils-Erik Lindemanilta seura sai lahjoituksena tämän äidin luonnostelevan akvarellin Alaluostarin kellotapulista.¹¹⁶² Maire Mikkolan 1970–1980-luvulta peräisin oleva Alaluostarin kirkkoa esittävä öljyvärimaalaus, Heinäsaaria esittävä lyijykynäpiirros sekä Petsamon Vuonokylä -öljyvärimaalaus ovat nähtävissä historia-aiheista blogia pitävän Kalevi Mikkolan Petsamoa käsittelevässä postauksissa.¹¹⁶³ Muistojen ja kaipauksen työstämistä visuaaliseen ulkoasuun voisi analysoida tarkemmin surutyön prosessina, mutta tästä ei ole lähdeaineistossani suoria viittauksia. Kansainvälisissä tutkimuksissa sen sijaan on kiinnitetty huomiota holokaustin trauman käsitteelyyn visuaalisen kerronnan muodossa.¹¹⁶⁴

Patsaat, muistomerkit ja muut Petsamo-hankkeet

Muistomerkit, museonäyttelyt ja museoiden kokoelmat tekevät tiettyä ryhmää tai yhteisöä näkyväksi suurelle yleisölle.¹¹⁶⁵ Näitä tapoja käytetään Petsamon ja sen asukkaiden menneisyydestä kertomiseksi. Petsamo-Seura pitää tärkeänä, että menetetyt kotiseudun muisto elää vahvana sekä suuren yleisön että jälkipolvien parissa, ja toivoo jäsenmääränsä kasvua.¹¹⁶⁶ Seura on myös selvittänyt mahdollisuutta, josko Petsamoon saataisiin muistomerkki alueelle jääneiden suomalaisten vainajien muistolle. Muistomerkin sijoittaminen Parkkinaan ei kuitenkaan onnistunut.¹¹⁶⁷ Seura tiedotti vuosina 1979 ja 1983 ryhtyvänsä toteuttamaan toista Petsamo-muistomerkkiä Inarin kuntaan, Ivalon keskusta. Muistomerkki tunnetaan nimellä *Jäämeren kansan evakkotie*. Taiteilijaprofessori Ensio Seppäsen kanssa käytyjen neuvottelujen jälkeen seura uskoi, että patsas olisi valmis kesällä 1984.¹¹⁶⁸ Vuoden 1984 lehdessä kuitenkin kerrotaan, että työ on vasta osittain valmis ja rahoitus puoliksi koossa. Puheenjohtaja Unto Äärelä vetosi lehden lukijakuntaan:

1161 Kälkämä 1996a, 24; Petsamolaista kulttuuria arvottiin 1997, 24; Vuononvirta & Mosorin 2018, 62.

1162 Kälkämä 2003a, 16.

1163 Petsamo Suomen osana 1920–1944, Kalevin historiasivut (julkaistu 29.8.2017).

1164 Ks. esim. Hirsch 1997.

1165 Vrt. Hyry 2011, 35 osin Lähdesmäen (2007) mukaan.

1166 Ks. esim. Beddari (s. a.) Niin harvenee heidän joukko (II), Viljami Ranta; Kaarninen, A. 2001, 3; Kaarninen, A. 2006, 1; Mosorin, Y. 1987, 3.

1167 Kaarninen, A. 2005, 1; Kälkämä 2002b, 47.

1168 Mosorin, Y. 1979, 3; Petsamo-patsas Ivalossa ”Jäämeren kansan evakkotie”. Petsamo-Seura ry; Seuran tiedotuksia 1983, 4; Seuran tiedotuksia 1985, 4. Muistomerkki paljastettiin Ivalossa pidetyn petsamolaisjuhlan yhteydessä 13.–14.7.1985. Paikalla kerrotaan olleen tuhat ihmistä. Mirjam Kälkämä (2006a, 62) kirjoittaa patsaan esittävän ”kaivosmiestä, kalastajaa, metsämiestä ja kolttavaimoa komsio sylissä”. Patsaan laatassa hän kertoo olevan ”Petsamon jokaisen, pienimmänkin, kylän nimi”.

Mieti, miten voisit vielä osallistua tähän suureen hankkeeseen, joka on nykyisin elävien petsamolaisten viesti jälkipolville omasta työstään ja kotiseudustaan.¹¹⁶⁹

Samaan tapaan Toivo Kunnari kirjoitti *Petsamolaista*-lehden Puheenjohtajan palstalla vuonna 2015, että Petsamon menneisyyden ”monumentointi” on seuran ainoa, varsinainen tehtävä. Äärelä korostaa kirjoituksessaan viestin viennin tärkeyttä jälkipolville, mutta Kunnarille on tärkeää välittää tietoutta laajemmalle yleisölle:

Petsamo alueena historiassamme ei ole unohtumassa, mutta petsamolaisille saattaa käydä unohtus, ellemme sitä riittävän vahvasti monumentoi erilaisin toimin. Siihen on käytettävissä meidän aikamme. Lähimpänä meitä tuleville polville nämä ovat kovin kaukaista historiaa ja tulee siirtymään kauas arkeologien tutkittaviksi asioiksi.

Tähän ”monumentointiin” kutsutaan kaikki kynnelle kykenevät, se vaatii työtä ja sitoutumista asiaan. Se on Petsamo-Seuran varsinainen tehtävä kauas eteenpäin, ei ole muuta tehtävää.¹¹⁷⁰

Petsamo-Seura onkin ollut mukana monissa patsas- ja muistohankkeissa. Samoin muut petsamolaistahot ovat ottaneet menneisyyttä haltuun muistomerkkien avulla. Vuonna 2002 Petsamon turistimatkalle osallistui toimittaja–kirjailija Reino Paasilinna, joka on ollut muun muassa kansanedustaja ja europarlamentaarikko. Hän otti mukaansa Salmijärven kotipihaltaan suurehkon kiven, joka sijoitettiin Tervolan kunnan Paasilinna-monumenttiin.¹¹⁷¹ Kivenhakkaaja August Taivalantin poika Otto Taivalantti kävi omalla Petsamon reissullaan viemässä nimilaatan isänsä hakkaamalle Petsamo-monoliitille.¹¹⁷² Tuulikki Soini kertoo olleensa aktiivinen 1990-luvun alkupuolella kahdessa eri hankkeessa: itävaltalaiskaatuneiden muistomerkkin saamiseksi Petsamoon sekä luostarin jälleenrakentamisyrittämissä.¹¹⁷³

Petsamo-Seura on tehnyt yhteistyötä Lapin maakuntamuseon kanssa useaan otteeseen. Vuoden 2013 *Petsamolaista*-lehdessä kerrotaan, että maakuntamuseo kerää Petsamo-aiheisia valokuvia kokoelmiinsa.¹¹⁷⁴ Lisäksi seura on järjestänyt romutus-

1169 Äärelä, U. 1984, 31.

1170 Kunnari 2015, 3.

1171 Kälkäjä 2002b, 51; Kälkäjä 2005, 13–14. Kälkäjä kirjoitti vuoden 2002 *Petsamolaista*-lehdessä, että kivi olisi tulossa Tervolaan suunniteltuun siirtolaispatsaaseen.

1172 Taivalantti hakkasi monoliitin vuosina 1936–1937 yhdessä Nevalan kanssa. Muistomerkki rahoitettiin keräysvarojen turvin ja Petsamon osuuskauppa, Nikkeli ja Rajavartiosto tukivat hanketta. Monoliitin alkuperäinen sijoituspaikka oli niin kutsuttu Itsenäisyyden kukkula, ja nykyisin se sijaitsee Nikkelin kaupungissa. Paasilinna, E. 1983, 166–167; Otto Taivalantti, haastattelu 16.8.2017; THTA, Tutkimuspäiväkirja.

1173 Soini 2008/2010, 43–46.

1174 Seuran uutisia. Valokuvia Petsamosta ja petsamolaisista 2013, 8.

han alla olleen, Mobilia-museon varastossa sijainneen Petsamovuonon Kultakurun sumukellon pysyväksi osaksi Petsamo-näyttelyä.¹¹⁷⁵ Kyseinen *Petsamo 1920–1944 – Suomi Jäämeren rannalla* -perusnäyttelyosio avattiin itsenäisyyspäivänä vuonna 2017. Seura toimitti museolle esineitä ja muuta aineistoa näyttelyä varten.¹¹⁷⁶ Vuonna 1997 samassa Arktikum-rakennuksessa paljastettiin muistotaulu, jossa ovat vuosina 1939–1945 kaatuneiden petsamolaisten sankarivainajien nimet.¹¹⁷⁷ Vuoden 1999 lehdessä toimittaja Mirjam Kälkäjä kyselee: ”Minne sankarilaatat joutuivat?” Ilmeni, että informaatiokatkoksen vuoksi muistotaulu oli ensin sijoitettu tietopalvelun käyttöön varatulle seinälle. Tästä syystä muistotaulu oli jouduttu siirtämään kokouskabinettiin:

Kysymys on siis talon sisäisistä tilaongelmista ja -kiistoista. Jälleen kerran petsamolaiset saivat jäädä jalkoihin, heidän mieltään ei taaskaan kysytty, kun isoiset ottelivat. Laatat siirrettiin keskeiseltä arvokkaalta tilaltaan kauas lukkojen taakse, näkymättömiin.¹¹⁷⁸

Kälkäjä kokee tämän kipeänä toisintona petsamolaisten marginaalisesta asemasta. Vuonna 2008 seuran silloinen puheenjohtaja Arvo Kaarninen toivoi, että taulu olisi nyt, kolmannen sijoituskerran jälkeen, pysyvällä paikallaan rakennuksessa.¹¹⁷⁹ Seuralle on muutoinkin tärkeää, että muistomerkit olisivat luonteeltaan pysyviä eikä niitä siirrettäisi tai poistettaisi. Asia nousi esille Inarin kunnan otettua seuraan yhteyttä kaavamuutosasioissa vuonna 2013, jolloin seura piti tärkeänä, että *Jäämeren kansan evakkotie* -patsas pysyisi ”aiemmin sovitulla alueella”. Samalla seura esitti Inarin kunnalle, että muistomerkin viereinen tori saisi nimen ”Petsamo tori”.¹¹⁸⁰ Seuran toiveet monumenttien pysyvyydestä näkyvät myös keskustelussa, joka liittyi vuonna 2005 Ivalon Nellimissä paljastettuun sankarivainajien ja kotiseudulle jääneiden vainajien muistomerkkiin:

Tämä Kiril Sergejffin aloite on ollut vireillä pitkään. Ensin muistomerkki oli tarkoitus pystyttää Parkkinaan [*Petsamoon*]. Ilmeisesti nykyiset asukkaat eivät sitä sinne oikein halunneet, koska vuokra-aikaakin olisi annettu vain viisi vuotta.

1175 Seuran uutisia. Petsamovuonon sumukello 2013, 10; Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016; *Petsamo 1920–1944. Suomi Jäämeren rannalla* 2018, takakannen sisäsivu; Kunnari 2017, 2. Seura huolehti kellon kuljetuskustannuksista.

1176 Saatesanat 2018, 8; Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016. Näyttelyjulkaisun toimituskunta esittää saatesanojensa päätteeksi erityiskiitokset Petsamo-Seura ry:lle.

1177 Savukoski 1997, 3. Sankarivainajien henkilötiedot selvitti usean vuoden työnä hallituksen jäsen Arvo Kaarninen.

1178 Kälkäjä 1999a, 20–21.

1179 Savukoski 1997, 3; Kaarninen, A. 2008, 1.

1180 Seuran uutisia. Jäämeren kansan evakkotie-patsas Ivalossa pysyy paikallaan 2013, 9. Ks. myös Kaarninen, A. 2008, 1.

Vaikka on olemassa valtioiden välinen sopimus sotilashautausmaiden kunnossapidosta, Petsamossa ne on hävitetty.¹¹⁸¹

Jorma Savukoski kirjoitti vuoden 1999 *Petsamolaista*-lehdessä 20 vuoden puheenjohtajakautensa päätteeksi, että seuran toiminnalle asetetuista tavoitteista kolme oli saatu täytettyä. Ensimmäinen tavoite oli Ivalon Petsamo-muistomerkki, toinen Arktikumiiin sijoitettu muistotaulu ja kolmas Petsamon tieteellinen historia – eli *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944* – joka julkaistiin Kemissä toukokuussa 1999.¹¹⁸² Mirjam Kälkäjä taustoitti vuoden 1994 *Petsamolaista*-lehdessä kirjan tavoitteita:

Tarkoitus on saada aikaan yksissä kansissa oleva historianteos, joka pohjautuu tieteelliseen tutkimukseen mutta sisältää myös inhimillisen aspektin, kokemuseräisiä muistoja.¹¹⁸³

Tavoite toteutettiin siten, että artikkeleissa on hyödynnetty *Petsamolaista*-lehtiä sekä muuta muistitietoa sisältävää aineistoa. Petsamo-Seuran sivuilla kerrotaan, että historiategoksen nimen taustasta on herännyt kyselyjä. Samoin on kysely, mitä seuran kotisivujen nimi, joka on niin ikään ”Turjanmeren maa”, merkitsee seuralle. Sivuilla annetaan seuraavanlainen vastaus, joka on todennäköisesti puheenjohtajan ja sivujen ylläpitäjän Toivo Kunnarin laatima:

Petsamo-Seuran kotisivuille nimi syntyi luontevasti historiakirjan nimen pohjalta. Sivun yläosa kuvaa mystistä Turjanmeren henkeä.

Tosiasia on, että Petsamo ja sen historia on edelleen vain pienen osan kansastamme tuntemaa ja siten mystinen ja romanttinenkin. Petsamolaisille se on entinen kotipaikka, synnyinpaikka ja sen mukaisesti tunnettu ja tunteissa.¹¹⁸⁴

Samassa kirjoituksessa Turjanmeri kytketään Kalevalaan.¹¹⁸⁵ Internetsivujen ja historiategoksen nimellä Petsamo-Seura kytkee Petsamon osaksi kaukaista ja salaperäistä menneisyyttä sekä osaksi suomalaishistoriaa ja kansallismytologiaa.

1181 Kaarninen, A. 2005, 1.

1182 Savukoski 1999, 3. Seuran aktiivi Otto Timonen oli yksi ensimmäisistä, joka alkoi puhua historiakirjahankkeesta. Hän oli ollut 18-vuotiaana isänsä apuna Petsamossa ja hän oli kiinnostunut Petsamosta ”koko ikänsä”. Perheutisia, poisnukkuneita. Otto Timonen 2010, 9. Ks. myös Kälkäjä 1994.

1183 Kälkäjä 1994, 4.

1184 Turjanmeri? (s. a.) Petsamo-Seura ry, kotisivut. Seuran sivuilla kerrotaan ensimmäisen maininnan Turjanmerestä löytyvän vuoden 1789 *Mythologia Fennica* -teoksesta. Siinä hakusanan ”Turjan-meri” kohdalla on selityksenä ”Norj-Sjön” ja ”Ishavet”.

1185 Turjanmeri? (s. a.) Petsamo-Seura ry, kotisivut.

Historiakirjaa voi tarkastella myytävänä *hyödykkeenä*, joka on samalla merkityksellinen *artefakti* petsamolaisille. Tämä koskee myös pienempiä muistomerkkihankkeita, joita ovat auton ikkunaan kiinnitettävä Petsamon automerkki -tarra, seuran rintamerkki sekä seuran 40-vuotisen toiminnan kunniaksi tilattu oma postimerkki.¹¹⁸⁶ Petsamon lääninvaakunaa esittävä rintamerkki teetettiin vuonna 1984, jolloin evakkoon lähdöstä tuli kuluneeksi 40 vuotta.¹¹⁸⁷ Vuoden 2013 Petsamon reissun matkamuistoksi Toivo Kunnari suunnitteli lautasen, jossa näkyvät Petsamon vaakuna, kartta ja lyhyt kuvausteksti.¹¹⁸⁸ Omanlaisenaan muistomerkkihankkeena voidaan nähdä myös Mirjam Kälkäjälle haetun Suomen Leijonan Ritarikunnan ansioristin, jonka tasavallan presidentti myönsi hänelle vuonna 2007.¹¹⁸⁹ Ansioristin avulla Petsamon vaiheet ja Kälkäjän tekemä työ ovat saaneet huomiota kansallisella tasolla.

Juhlat ja muut tapaamiset ovat luontaisia paikkoja muistojen ylläpitämiselle ja tietoisuuden välittämiselle. Seura vei vuonna 1999 juuri julkaistun historiateoksen seuran viirin kera Finnmarkin ja Tromssan lääninhallituksille ”kiitollisuuden osoituksena petsamolaisten ollessa evakuoituina Norjassa talvisodan aikana 1939-1940”.¹¹⁹⁰ Norjassa seura kävi myös vuonna 1976, jolloin osallistuttiin Kveenipatsaan paljastamisjuhlaan.¹¹⁹¹ Kotimaiselle yleisölle ja jälkipolville suunnattuja tapaamisia ovat seuran järjestämät juhlat kuten kesällä 1986 pidetty Varejoen asuttamisen 40-vuotisjuhla. Tuolloin seura ensin kokousti Varejoen koululla ja sen jälkeen koulun viereisellä Törmävaaran rinteellä pidettiin nuotioiltaa, johon kuului musiikkia ja muisteluksia. Pääjuhla oli sunnuntaina: päivä alkoi kello 10 liturgialla ortodoksisessa rukoushuoneessa ja jumalanpalveluksella Tervolan luterilaisessa kirkossa, minkä jälkeen koululla tarjottiin lounas. Kello 13 alkoi varsinainen juhla, jonka aluksi paljastettiin raivaajien muistolaatta kunnallisneuvos Erkki Könkään puheen saattamana. Tätä seurasi Mirjam Kälkäjän ohjaama ja käsikirjoittama kaksituntinen näytelmä¹¹⁹² ”historiallinen kavalkadi ’Varejokea ja varejokisia’”. Juhlapuheen piti Asutusasianosaston johtajana toiminut Veikko Vennamo. Koulun tiloissa oli kaksi näyttelyä: toinen oli valokuvia, asiakirjoja ja esineistöä sisältänyt ”Kylä syntyy” ja toi-

1186 Jäsenkirje 3/2013; Petsamo-Seuran rintamerkki 2013, 11; Seuran 40v postimerkki (s. a.) Petsamo-Seura ry. Kyseessä oli toisen luokan ikimerkki, joka tilattiin Itellalta (nykyinen Posti). Ks. esim. Petsamolevyke 2001, 16.

1187 Seuran tiedotuksia 1984, 4.

1188 Matkamuisto 2013, 13.

1189 Ansioristi myönnettiin vuonna 2007 ja Kälkäjä esitti seuralle kiitoksensa ”myötävaikuttamisesta”-merkin myöntöön seuraavan vuoden *Petsamolaista*-lehdessä. Kälkäjä 2008a, 4.

1190 Savukoski 1999, 4.

1191 Mosorin, Y. 1977, 5.

1192 Näytelmät ja esitykset kuuluvat muutenkin Petsamo-Seuran ohjelmistoon. Vuoden 1988 kesätapaamisessa Kalajoella esitettiin Mirjam Kälkäjän ”Jäämeren kansan evakkotie”. Tapaamisessa mukana ollut Lempi Korva kirjoittaa, että esityksessä oli monta kipeää kohtaa mutta kuitenkin ihmisen toivo kannattelee ”vaikeiden hetkien yli”. Korva 1988, 9.

nen Varejoen koti-ikoneita esittelevä ”Oma ikoni”.¹¹⁹³ Taidenäyttelyt, folkloristiset esitykset ja laulut kuuluivat myös Pamela Ballingerin havaintojen mukaan siirto-
laisten juhlien ja tapaamisten ohjelmistoon.¹¹⁹⁴ Juhlat ja niihin kuuluvat ohjelmat
ovat historiakulttuuriin kuuluvia *rituaaleja* eli toistuvia käytänteitä, jotka rakentavat
merkityksiä ja välittävät niitä.

Seura on muissakin yhteyksissä järjestänyt valokuvanäyttelyitä. Puheenjohtajana
Arvo Kaarninen näkee niiden olevan ”mielenkiintoinen ja luonteva toimintamuoto”,
sillä seuran hallussa oli tuolloin kahdentuhannen valokuvan arkisto.¹¹⁹⁵ Heinäkuun
16. päivänä vuonna 2016 petsamolaisten kesätapaamista vietettiin Varejoen asutus-
alueen 70-vuotisjuhlan yhteydessä. Tilaisuutta varten puheenjohtaja Toivo Kunnari
kokosi esille valokuvia, jotta ihmiset pääsisivät muistelemaan ja keskustelemaan nii-
den äärelle.¹¹⁹⁶ Valokuvat sijoittuivat Petsamoon, evakko aikaan, Tervolan kuntaan ja
Varejoen kylään. Ne olivat ryhmävalokuvia, koulukuvia tai työnteosta, kokouksista,
vapaa-ajanvietosta ja elinkeinoista kertovia kuvia. Otoksia oli myös petsamolaisten
historiaan liittyvistä patsaista ja muista monumenteista sekä Petsamo-Seuran toi-
minnasta. Tervolaan sijoittuvat kuvat oli otettu tsasounan rakentamisen yhteydessä
vuosina 1956–1958 ja kunnan hautausmaalta. Lisäksi Kunnari oli koonnut näytille
Varejoki-ryhmän laulunsanoituksia, karttoja, sanomalehtileikkeitä, otteita *Petsamo-
laista*-lehdestä, tietoisuja Varejoella toimineista yhdistyksistä, listan alueen tiloista
sekä 40-vuotisasutusjuhlasta kertovaa materiaalia. Kuultavana oli myös seuran
vuonna 2012 Yleltä hankkima äänite *Petsamon siirtoväki. Niilo Ihämäen selostus*
(ensilähetys 14.8.1956).¹¹⁹⁷

Kesäjuhlan yhteydessä julkistettiin Alaluostarin kellotapulin näköisversio. Tapu-
lihanketta vetänyt Toivo Kunnari kertoo havahtuneensa siihen, ettei Varejoella ollut
”minkään näköstä merkkiä petsamolaisuudesta”.¹¹⁹⁸ *Petsamolaista*-lehdessä hän kuvaa
halunneensa ”saada aikaan muistomerkin petsamolaisille ja toteuttaa aiempien Va-
rejoen korpien raivaajien kesken jääneen kappelisuunnitelman tältä osin loppuun

1193 Petsamolaisten kesätapaaminen, Varejoen asuttamisen 40-vuotisjuhla Tervolan Varejoella 19–20.
heinäkuuta 1986; Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016; THTA: Varejoen asutuksen 70-vuotisjuhlasta
otetut valokuvat.

1194 Ballinger 2003, 241.

1195 Kaarninen, A. 2001, 3.

1196 Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016.

1197 THTA, Tutkimuspäiväkirja; THTA: Varejoen asutuksen 70-vuotisjuhlasta otetut valokuvat.

1198 Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016. Kunnari kertoo alkaneensa suunnitella kellotapulista yhdessä
rakennusmestari-kirvesmies Olavi Luodonpään kanssa, minkä jälkeen Kunnari otti yhteyttä arkkitehti
Heikki Hepoahoon. Varejoen tsasouna on Hepoahon isoisän, Otto Hepoahon piirtämä ja rakennuttama.
Heikki Hepoaho mallinsi mittapiirustuksen Alaluostarin kellotapulista otettujen valokuvien perusteella.
Luodonpää laati mittapiirustuksista tekniset piirustukset, joiden perusteella kellotapulin betonipohja va-
lettiin syyskuussa 2015. Tapuli valmistui toukokuun viimeisenä päivänä vuonna 2016. Huom: *Jäämereltä
jängän reunaan* -radio-ohjelmassa (toim. Mirjam Kälkäjä 1986) Vilho Kemoff kertoo, että alun perin
rakennuksen piirsi Johannes Brocke, mutta rakennus todettiin liian suureksi. Rakennusmestari Hepoaho
pienensi suunnitelmaa ja laati uudet piirustukset

ja palauttaa kirkonkellon¹¹⁹⁹ alkuperäiselle paikalleen”.¹²⁰⁰ Kunnari kertoi tapuliin liittyvistä syvemmistä ajatuksistaan sekä haastattelussa että tapulin paljastamisen aikana pitämässään puheessa. Hänelle tapulin rakentaminen liittyy Uuden Testamentin Vuorisaarnassa olevaan vertaukseen. Vaikka tapuli on rakennettu Törmävaaaran hiekalle, niin sen henkinen pohja on historian ja perinteen kalliolla: tapulilla on Petsamoon ja Varejoelle paikantuva ”vahva historiallinen, kulttuurinen pohja” ja se on rakennettu ortodoksisen ja luterilaisen seurakunnan rajalle, keskelle kylää.¹²⁰¹ Maanviljelijät Vilho Kemoff ja Oiva Granroth kertoivat vuonna 1995 kelloon liittyvistä yhteisöllisistä merkityksistä:

Tällä kellolla Juho Kurtti usean vuoden ajan joka lauantai-ilta kuuden aikaan soitti pyhän alkaneeksi. Kello on Varejoen kyläläisten omistama, eikä millään seurakunnalla ole siihen osuutta. Kun sitten Tervolan seurakunta ilmoitti aikeensa siirtää tämä kello Tervolaan ison kirkon torniin, syntyi Varejoella suuri häly. Lista lähti kiertämään kylää ja kahdessa päivässä listaan tuli yli 200 nimeä, jotka vastustivat jyrkästi kellon siirtämistä pois Varejoelta.

Asia raukesi tähän, mutta sen jälkeen kello siirrettiin turvallisemmalle paikalle, Varejoen Ortodoksisen rukoushuoneen tontille. Kellotapulin rakennuskustannuksista vastasivat yhteisesti Ortodoksinen seurakunta ja Tervolan Luterilainen seurakunta. Kello on edelleenkin varejokilaisten omistama ja niinpä se kaikuu vieläkin kerran kuussa Varejokilaisten yhteishengen symbolina.¹²⁰²

Kellotapulia voi luonnehtia petsamolaisuuden muistomerkeksi, vaikka se kiinnittyy vahvasti ortodoksisen kulttuuriin. Kellotapuli kertoo siitä mitä, halutaan muistaa ja kertoa Petsamosta, petsamolaisuudesta ja ortodoksisuudesta.¹²⁰³

Petsamo-Seura on muissakin yhteyksissä pyrkinyt avustamaan Petsamosta ja petsamolaisista kiinnostuneita tahoja antamalla tietoja ja materiaaleja tutkimus-

1199 Kellon vaiheista on eri lähteissä hieman toisistaan poikkeavia tietoja. *Petsamolaista*-lehdessä kerrotaan, että kellotapulin näköisversio rakennettiin ortodoksisen tsasounan ja hautausmaan viereen ja siinä soi Varejoen kylän kirkonkello sekä Petsamon luostarin kello. Varejokiset saivat kirkonkellon lahjoituksena Lokomolta vuonna 1949. Lisäksi Arto Tallavaaran perikunta lahjoitti Varejoen ortodokseille Petsamon luostarissa alun perin olleen kellon, joka oli kulkeutunut Tallavaaran omistukseen 1960-luvulla. Petsamon luostarin kello Varejoen ortodokseille 2016, 8. Ks. myös Petsamolaisille kellotapulista uusi muistomonumentti 2015, 23. Tästä poiketen Vilho Kemoff & Oiva Granroth (1995, 74) totevat kellon olevan kenkätehtailija Aaltosen lahjoitus ja että se tuli varejokisten haltuun Rajaseudun Ystävien välityksellä. *Pohjolan Sanomat* puolestaan uutisoi, että Rajaseudun Ystävät lahjoitti kellon petsamolaisille (Kappeli ja hautausmaa Tervolan Varejoelle, petsamolaisille lahjoitettu kirkonkello saapunut, *Pohjolan Sanomat* 8.10.1948).

1200 Kunnari 2016, 10–13.

1201 Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016.

1202 Kemoff & Granroth 1995, 74. Tervolan isolla kirkolla kirjoittajat tarkoittavat kunnan evankelisluterilaista kirkkoa.

1203 Vrt. Raivo 2007, 57.

käyttöön. Seura on esimerkiksi pitänyt yhteyttä Lapin yliopistoon, muihin historiantutkijoihin, Unto ja Terttu Kusminiin heidän karttahankkeeseensa liittyen ja kannustanut petsamolaisia osallistumaan Tarinat talteen -hankkeeseen.¹²⁰⁴

Laulut, runot, lorut ja sadut

Yksilöt ja yhteisöt voivat jäsentää ja työstää menneisyyttä, aikaa, muistoja ja nostalgisia tunteita musiikillisesti.¹²⁰⁵ Tälle oli tarvetta petsamolaisten parissa, kuten Tuulia Koskinen toteaa:

Petsamolaiset Tervolassa, Varejoen kylässä kaiken raadollisen raadannan keskellä lauloivat paljon. Kirjoittivat tuntojaan tarinoiksi, runoiksi ja lauluiksi.¹²⁰⁶

Petsamolaisuutta rakennetaan ja tulkitaan runoina, lauluina, loruina, muistelmina ja satuina – historiakulttuuriin kuuluvina *muistina ja käytäntöinä*. Ne ovat tapoja kerronnallistaa, ilmaista ja ikuistaa niin kokemuksia kuin paikkojakin sekä jäsentää koherenttia elämäntarinaa. Kerronta auttaa nimeämään ”poissa olevaa” ja paikantamaan tai ankkuroimaan menneisyyttä.¹²⁰⁷ Siirtokarjalaiset ovat pitäneet yllä omaa lauluperinnettään, sillä Karjala miellettiin jo autonomian aikaan ”laulun ja soiton maakunnaksi”.¹²⁰⁸ Karjalaa koskevat laulut kertovat luonnon ja maiseman kauneudesta tai jostain tietystä nähtävyydestä. Lapsuus, nuoruus, perhe ja yhteisö sekä ahkera työnteko ovat keskeisiä aiheita Karjalan menetyksen ohella.¹²⁰⁹

Osa petsamolaisista muisteli, että heidän sukulaisensa lauloivat mielellään. Osa lauluista koetaan varsin merkityksellisinä Petsamon ja petsamolaisten kannalta, vaikka ne eivät välttämättä sinne suoraan sijoittuisikaan.¹²¹⁰ Tällä tavalla tapahtuneita, kokemuksia ja menneisyyttä on voitu muistella ja työstää hieman etäämpää, jos suoranainen kertominen tai muistelu on ollut liian tuskallista. Eräs kolttasaamelasta sukujuurta oleva henkilö muisteli kahdenkeskisessä keskustelussa kanssani, ettei hänen mummonsa puhunut vaikeista ajoista ja tapahtumista. Sen sijaan tämä saattoi vanhoja valokuvia näyttäessään alkaa itkeä itkuvirsiä.¹²¹¹ Heli Kananen on tutkinut ortodoksien itkuvirsiperinnettä: hänen mukaansa itkuvirret mahdollista-

1204 Ks. esim. Jäsenkirje 3/2013, Petsamo-Seura ry.

1205 Kukkonen 2007, 22–23. Pirjo Kukkonen viittaa osin aiempaan tutkimukseensa vuodelta 1997.

1206 Koskinen 2007/2016, 69.

1207 Ks. Kainulainen 2007, 79–80; Riutamaa 2016, 126, 146; Tuan 2006, 24.

1208 Raninen-Siiskonen 1999, 224.

1209 Raninen-Siiskonen 1999, 227–230.

1210 Eino Portin päiväkirjamerkintä Norjan evakosta 10.12.1939 teoksessa Paasilinna, E. 1980, 282; Eriksson 1983/2008, 277; H4, haastattelu 30.6.2016; Kemilä 2004, 16; Koskimies 1994, 12; Otto Taivalantti, haastattelu 16.8.2017; Paasilinna, E. 1980, 289; Terttu ja Unto Kusminin haastattelu *Lapin Kansassa* (Peltari-Heikka 6.12.2017); Savukoski 2006, 22.

1211 K2, keskustelu 16.7.2018. Kolttasaamelaiseen perinteeseen kuuluu leu'ddien lisäksi myös itkuvirsiä (Kolttien musiikkiperinteestä (s. a.) Siida).

vat ortodokseille traumaattisten tapahtumien yhteisöllisen käsittelyn.¹²¹² Musiikin-
tutkija Marko Jousteen mukaan itkuvirret ovat rituaalista toimintaa, ja ne liittyvät
ihmiselämän suuriin eron hetkiin.¹²¹³ Laulut – ja siten myös itkuvirret – auttavat
työstämään ja merkityksellistämään menneisyyttä ja menetystä.¹²¹⁴ Kolttsaame-
laisten lauluperinne, *leu'dd*, on puolestaan omanlaisensa, kertova laulutapa. Jaakko
Gauriloff on levyttänyt koltankielisen CD:n *Kuä'ckkem suä'jai vuel'm* (Kotkan
siipien alla), jossa hän esittää isoäitinsä leu'ddeja, joita on hieman muunnellut.¹²¹⁵
Claudia Fofonoffin *Paatsjoen laulut, Pääšjogg laulli* on kokoelma Sevettijärven ky-
län asukkaiden tarinaperinnettä:

Nauhurin ja muistilehtiön kanssa heidän joukossaan kulkiessani jäi Suonikylä
mieleeni elävänä, vaikken ole siellä koskaan käynytään.

Kertojat ovat kertoneet tarinat muutamain sanoin ja antaneet minulle tarinain
rungot, joten tarinat ovat lopulta omiani.¹²¹⁶

Laulut voivat siten muodostaa epäsuoran yhteyden menneeseen. Eräs haasta-
teltava kertoo, että hänen petsamolaistaustainen tätinsä opetti hänelle Lapin äidin
kehtolaulun. Laulu toi hänelle mieleen Petsamon: ”Sen elämän siellä, se tunnelma,
mikä siinä laulussa oli [...]”.¹²¹⁷ Airi Heiskari puolestaan muisteli, ettei hänen isänsä
juuri kertonut menneistä:

Se oli ainoastaan, että jos se joskus istu keinutuoliin ja laulo Inarinjärveä, nii
se viittas sinne pohjoseen.¹²¹⁸

Inarinjärven sanoituksessa esiintyy petsamolaisille tuttuja teemoja: järvi, saaret,
alaston ranta, Lappi, aallot, vuoret, kalaa pyytämään käyvä ”lappalainen”, peuralauma,
sääskiparvet ja vuoristo.¹²¹⁹ Nämä teemat ovat pitkälti mukana myös Varejoki-Ryh-
män laulujen sanoituksissa. Yksi sanoittajista, Mirjam Kälkäjä, on taustoittanut ryh-
män vaiheita, tarvetta ja merkitystä muun muassa vuoden 1997 *Petsamolaista*-lehdes-
sä. Varejoki-Ryhmä esittää laulujen lisäksi runoja, sketsejä ja kuvia. Toiminnan ”alkua
on vaikea määritellä tarkasti”, sillä Varejoella on useassa yhteydessä, kuten iltamissa ja
harrastustoiminnanparissa esitetty viisuja ja runoja eri kokoonpanoilla. Kälkäjä kuvaa
toiminnan perusvireeksi petsamolaisuuden ylläpitämisen:

1212 Kananen 2010, 207–208.

1213 Jouste Yle Uutisten haastattelussa (West 1.2.2018).

1214 Lauluista ks. Raninen-Siiskonen 1999, 231.

1215 Kälkäjä 1998, 36.

1216 Fofonoff 1988, 3.

1217 H1, haastattelu 30.7.2016.

1218 Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015.

1219 Lyrics of Inarjärvi (s. a.) Songcoleta.

Nyky-Suomessa ei Petsamosta juuri mitään tiedetä ja kokemusperäinen tieto on menossa maan rakoon. Rehellinen, inhimillinen ääni tarvitaan, että tämä tärkeä osa maamme historiaa ei jäisi vain kuolleiksi vuosiluvuiksi historiankirjaan. [...] Ohjelmissa pyritään elävöittämään petsamolaisten valtavaa tarina- ja juttuperinnettä ja tallentamaan historian tapahtumia ja ihmiskohaloita lauluihin ja näytel-mällisiin kokonaisuuksiin. Olen kirjoittanut itse ja kerännyt ja muokannut melkoisen määrän myös muiden petsamolaisten tekstejä ryhmän käyttöön.¹²²⁰

Kälkäjä kuvaa itse neljää teemaa ryhmän ohjelmiston pääalueina: Petsamon suomalaishistoria, evakkoon lähtö ja evakkovuodet, Varejoen asutusalue ja Petsamon ikävä.¹²²¹ Nämä teemat sisältyvät myös *Varejoki-ryhmän lauluja* -vihkoon, joka on koottu vuonna 2010. Esipuheen mukaan

Laulut on tässä julkaisussa järjestetty aiheiden mukaisesti. PETSAMON ASUTTAMISESTA sisältää Petsamon elämää kuvaavia lauluja, IKUINEN EVAKKO kuvaa evakkovuosien tunnelmia, VAREJOEN VALSSI sisältää tapahtumia ja tunteja asutustoiminnan alkuvaiheilta. PAKETTIPELTO-LAULU¹²²² kuvaa maalta- ja maastamuutto aikaa, MINUN MAANI – laulut peilaavat nyky-Petsamon herättämiä ajatuksia ja uusien sukupolvien mietteitä Petsamosta. SOI METSÄ, KUMAJA KORPI sisältää luontoa, Lappia, ihmisen tunteja kuvaavia lauluja ja ONNITTELU-LAULU-osuuden laulut sopivat merkkipäivää viettäjälle.¹²²³

Kälkäjä on rakentanut vihkon siihen kronologistemaattiseen muotoon, joka on tuttu muistakin Petsamon ja Varejoen vaiheista käsittelevistä julkaisuista. Lauluissa historiakulttuuri muotoutuu *muistina ja käytäntönä*.

Iiris Taimen kertoo, että työssään päiväkodissa hän alkoi kertoa lapsille satua lepohetkien alussa. Hänestä alkoi kummuta tarinaa, joka kertoo Liinahamarissa asuvan pienen tytön elämästä. Satu ei perustu Petsamoa koskevaan asiantietoon: ”[f]aktat ovat tarinassani joutuneet häpeään [...] mutta Petsamon kylien nimetkin kuulostavat aivan sopivasti sadulta.” Taimen kirjoittaa myös toisenlaisesta tarinasta,

1220 Kälkäjä 1997b, 26, 28.

1221 Kälkäjä 1997b, 29.

1222 1960-luvun lopulla maatalouden tuotanto kasvoi nopeasti, ja vuonna 1969 otettiin käyttöön peltonvarausjärjestelmä ylituotannon hillitsemiseksi. Viljelijät saivat korvauksia siitä, etteivät viljelleet peltojan kolmen vuoden aikana. Näitä maita kutsuttiin pakettipelloiksi. Granberg 2004, 171.

1223 *Varejoki-ryhmän lauluja* 2010, 3. Vihkossa on kaikkiaan 53 laulua, joista 32 on Mirjam Kälkäjän sanoittamia. Esipuheessa mainitaan myös: ”Muita petsamolaislähtöisiä sanoittajia ovat jo edesmenneet petsamolaiset Helka-Helena Talvitieva, Kalle Pääskylä, Unto Raekallio, Jussi Kurtti ja Mikko Ollikainen, seuraavaa sukupolvea edustavat Anira Kraatari, Artturi Ranta, Esa-Tapani Eskola ja Erno Paasilinna. Säveltäjinä esiintyvät Kinnusen ohella Unni Nikkinen, Ykä Mattila, Usko Rauhala ja Artturi Ranta. Olemme poimineet ohjelmistoomme myös muiden kuin petsamolaisten Petsamo/Varejoki-aiheisia lauluja.”

sadusta, joka ei ole hänen itse kertomansa, mutta johon hän kokee samaistuvansa. Se kertoo ääreläisistä, pienistä maahisista, jotka elävät Jäämeren rannalla.¹²²⁴ Taimenta on kenties innoittanut petsamolaiskirjailija Rauni Kivilinnan *Sibistin. Satuja jonkinikäisille*, joka julkaistiin vuonna 1961. Takakansitekstin mukaan satukokoelman ”aihepiirinä on saamelaiskylä omintakeisine, luonnonläheisine asukkaineen”, ja kirjan ”kiehtovassa Lapin-maailmassa yhtyvät tosin tosi ja huimin kuvitelma tavalla joka viehättää yhtä hyvin aikuista kuin lasta”.¹²²⁵ Satukirjassa ei mainita suoraan Petsamo, mutta pohjoisen luonto, luonnonilmiöt ja vesi ovat kertomuksissa vahvasti esillä kuten myös kalastus, helmenpyynti ja muut alueelle tyypilliset elinkeinot ja tienestit.¹²²⁶ Vuonna 1962 ilmestyneen romaanin *Joki, tunturi, kylä* takakannessa sen sijaan kerrotaan suoraan minne tapahtumat sijoittuvat:

Tapahtumien paikkana on, kuten ”Sihistimessäkin”, pieni kolttakylä ja menetetty Petsamo, sen meri ja tunturit.¹²²⁷

Näissä julkaisuissaan Kivilinna on keskittynyt sellaisiin aiheisiin, jotka ovat näyttäneet aikalaislukijoille oletettavasti eriskummallisen eksoottisina ja kiinnostavina.

Haastatteluissa kerrotaan, että petsamolaisten muisteluita ja keskusteluja on äänitetty tai videoitu. Ääni voi toimia vahvana, tunnepitoisena siteenä menneeseen.¹²²⁸ Toisenlaista petsamolaisperinnettä on tallettanut Oiva Granroth. Hän nauhoitti vuonna 1980 Vilhelm Granrothin esittämiä ”Pummankilaislasten leikkiloruja”.¹²²⁹ Omanlaisensa runomuoto, Petsamo-tietouden välittäjä ja säie menneisyyteen ovat kuolinilmoituksissa olevat muistorunot ja -lauseet, joita on julkaistu sanomalehdissä ja Petsamo-Seuran internetsivuilla. Sanoitukset kertovat Petsamon luonnosta, ikävästä ja paluusta lapsuuden maisemiin.¹²³⁰ Puhutteleva muistolause on myös Vasili Saonegin kuolinilmoitukseen laadittu säe. Monien koettelevien ja myrskyisten elämänvaiheiden jälkeen Saonegin on saanut rauhan:

Jos toisten tuen pettäessä
sä tartuit sanaan Herran,
jos maailmassa sä myrkyissä,
sen turvin riensit kerran,

1224 Taimen 2009, 82. Taimen on omaa sukua Äärelä.

1225 Kivilinna 1961.

1226 Kivilinna 1961.

1227 Kivilinna 1962.

1228 Esim. Iiris Taimen, haastattelu 29.6.2016; Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015; H4, haastattelu 30.6.2016; H1, haastattelu 30.7.2016; H2, haastattelu, 14.6.2016.

1229 Pummankilaislasten leikkiloruja V. 1980, 1996, 4.

1230 Ks. esim. Antti Turusen kuolinilmoitus, *Helsingin Sanomat* 5.5.2019; Beddari 2010b, 4; Eero Rannan muistolle, *Lapin Kansan* 27.3.2021; Moshnikoff (s. a.); Ollikainen 2012, 14; Perheutisia, poisnukkuineita (2014); Rolf Dahlin kuolinilmoitus. *Lapin Kansan* 7.10.2017.

niin löysit paikan siunatun
saa sydän siellä rauhaa,
sataman sait sä suojatun
ei siellä myrskyt pauhaa.¹²³¹

Petsamo-tutkimus ja fiktiivinen historiakerronta

Petsamo on innoittanut useita kirjoittajia tuottamaan muistoja, populaaria tietokirjallisuutta ja myös fiktiivistä kerrontaa sisältävää tuotantoa menneestä Petsamosta. Näyttäisi siltä, että nämä julkaisut tunnetaan hyvin petsamolaisen keskuudessa. Heidän kirjahyllyistään löytyy erilaista Petsamo-kirjallisuutta kuten tutkimuskirjallisuutta ja Tuulikki Soinin, Erno Paasilinnan¹²³² ja Joni Skiftesvikin teoksia. Haastateltavat ovat myös jossain määrin tietoisia Suomen ulkopuolella tehdystä Petsamo-tutkimuksesta kuten Norjan puolella julkaistuista tutkimuksista ja siellä tehdyistä haastatteluista. Moni lukee *Petsamolaista*-lehteä.¹²³³ Pirkko Sallinen-Gimpl näkee, että karjalaisten parissa Karjala-kirjallisuudella on ”tärkeä symboliarvo” ja kirjallisuutta voidaan rituaalinomaisesti lahjoittaa juhlissa tai perheenjäsenille.¹²³⁴ Airi Heiskari kertookin säästävänsä *Petsamolaista*-lehtiä lapsilleen seuraavin saatesanoin: ”lukekaa, ja äläkää panko ikinä hukkaan niitä [*naurahtaa*]”.¹²³⁵ Nykyisin lehden voi ostaa erikseen ja maksaa jäsenmaksun yhteydessä ja Petsamo-kirjallisuutta ostaa seuran kautta. Petsamo-aiheiset julkaisut ovat siten sekä *hyödykkeitä* että lahjoitettavia *artefakteja*.

Petsamo on innoittanut useita petsamolaistaustaisia kirjailijoita, ja tämä laaja tuotanto olisi oman tutkimuksensa aihe. Esittelen seuraavaksi muutaman tunnetuimman kirjailijan teoksia ja niitäkin rajatussa määrin. Kirjailijat ja teokset ovat valikoituneet tutkimusprosessin aikana, kun olen tehnyt itselleni muistiinpanoja haastateltavien minulle suosittelemista kirjailijoista ja kirjoista. Moni haastateltava on esimerkiksi kertonut lukeneensa Tuulikki Soinin ja Mirjam Kälkäjän teoksia.

Rauni Kivilinna oli ensimmäisiä petsamolaistaustaisia kirjailijoita. Kivilinnan vuonna 1961 julkaistun *Sihistin*-satukirjan tarina jatkui romaanimuodossa vuonna 1962. *Joki, tunturi ja kylä* -romaanin kertoo ”värikästä, luonnonlikeistä elämää” elävien, satukirjasta tuttuun hahmojen vaiheista talvisodan alla. Romaanin sivuilla on vahvasti mukana lasten ja naisten näkökulma. Aikuisille lukijoille suunnatun romaanin teoksesta tekevät sen aihepiirit, kuten perheen isän kuolema ja ruumiinpesu,

1231 Vasili Saoneginin kuolinilmoitus, *Pohjolan Sanomat* 20.10.1955.

1232 Petri Anttila (2010) on tutkinut Paasilinna kirjallista tuotantoa kodin, pakolaisuuden ja identiteetin näkökulmista.

1233 Esim. Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016; Iiris Taimen, haastattelu 29.6.2016; H3, haastattelu 21.6.2016; H4, haastattelu 30.6.2016; H2, haastattelu 14.6.2016; Beddari (s. a.) Niin harvenee heidän joukko (II), Viljami Ranta; H5, haastattelu 6.6.2016; THTA, Tutkimuspäiväkirja.

1234 Sallinen-Gimpl 1995, 299.

1235 Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015.

päihtyminen, toive oman elämän loppumisesta ja uskottomuus.¹²³⁶ Talvisodan alle sijoittuu myös vuonna 1966 ilmestynyt *Kuin linnut*, joka kertoo petsamolaispariskunnan arkisesta elämästä ja työnteosta. Romaanissa on vahvaa, idyllistä luontokuvausta, ja siinä käydään jonkin verran läpi Petsamon yleishistoriaa: asutuksen leviämistä sekä sataman ja kaivoksen rakentamista. Näyttää siltä, että Kivilinnan tarkoituksena on ollut kertoa petsamolaisista heidän omasta näkökulmastaan, sellaisena kuin arkinen elämä silloin aikanaan oli.¹²³⁷

Samanlainen ote ja kirjoitustyyli on Mirjam Kälkäjällä vuoden 1977 teoksessaan *Petsamolaiset*. Kirjassa on viisi osaa, ja niistä ensimmäinen sijoittuu Petsamoon. Neljä jälkimmäistä osaa kertovat evakosta sekä elämästä uudella asuinalueella. Siinäkin on vahvasti esillä naisten ja lasten näkökulma. Kehystarinana kulkee Saara-nimisen päähenkilön kasvutarina.¹²³⁸ Kälkäjän tapaan Anita Kraatari on käsitellyt elämää uudella asutusalueella *Kivinen tie* -teoksessaan. Varejoelle sijoittuva kirja ilmestyi vuonna 2013. Kraatari kirjoittaa ahkerasta työnteosta ja kovasta Petsamon ikävästä nuoren Liisa-lesken näkökulmasta.¹²³⁹ Petsamolaisten niukasta sodanjälkeisestä elämästä on kirjoittanut niin ikään Mauri Paasilinna. *Roihankorpi* sijoittuu samannimiselle fiktiiviselle asutusalueelle, mutta kirjalla on vahva yhteys Paasilinnojen suku- ja perhehistoriaan Petsamossa ja Varejoella. Tämän voi todeta lukemalla Paasilinnan veljesten julkaisuja rinnakkain.¹²⁴⁰

Tuulikki Soinin tunnetuimpia julkaisuja on historiallis-fiktiivinen Petsamo-trilogia vuosilta 1985, 1986 ja 1987. Yksi päähenkilöistä on Petsamosta poliisin pestin saanut Lauri Fabian Lassinmaa. Trilogian alussa Lassinmaa on RoiLapin esikunnan kirjuri, joka saapuu Petsamoon ”majuri Villamon” eli Oiva Willamon määräyksestä tarkkailemaan rajaseudun elämää ja ihmisiä. Ajan kuluessa hän saa poliisin viran. Muita henkilöitä ovat Elina, josta tulee Lassinmaan vaimo, sekä muutamat virkamieshahmot kuten kruununvouti Planting. Trilogia kertoo Petsamossa vähitellen mutta nopeasti tapahtuneesta muutoksesta ja alueen modernisoitumisesta Suomen vallan alaisuudessa aina 1920-luvulta talvisodan evakkoon saakka. Välillä kertojana on Lassinmaa, toisinaan Elina tuo naisnäkökulmaa mukaan. Lisäksi kaikkietävä kertoja selostaa Petsamon historian yleiskulkua ja tapahtumia. Henkilöhahmoja on runsaasti, ja he käyvät monipuolista keskustelua tuoden omia mielipiteitään ja kokemuksiaan esille. Poliisina Lassinmaalla on mahdollisuus keskustella muiden virkamiesten sekä monenlaisten kulkijoiden kanssa, ja lukija pääsee kulkemaan hänen matkassaan eri puolilla Petsamoa. Lassinmaan – joka trilogian alussa on muualta tullut ulkopuolinen kulkija – kokemuksiin ja ajatuksiin Soini tutustuttaa

1236 Kivilinna 1961; Kivilinna 1962, ks. eritoten 45, 65, 72–73, 109–110.

1237 Kivilinna 1966.

1238 Kälkäjä 1977.

1239 Kraatari 2013.

1240 Paasilinna, M. 2009; Paasilinna, E. esim. 1988; Paasilinna, R. 1998.

lukijan Petsamon historiaan, luontoon ja olosuhteisiin, erilaisiin tapoihin sekä seudun suomiin mahdollisuuksiin ja haasteisiin. Paikalliset asukkaat sekä Petsamossa eläneet ja liikkuneet tulevat lukijalle tutuiksi henkilöihahmoiksi. Elina-vaimo tekee monenlaista työtä: hän hoitaa muun muassa Alaluostarin kirkon suntion tehtäviä ja saa palkkaa säähavaintojen teosta. Hän on läheisissä tekemisissä niin virkaperheiden kuin naapuriensa ja muiden paikallisten kanssa. Tällä tavalla Soini saa ujutettua mukaan löytämäänsä arkistoaineistoa kuten kruununvouti Plantingille tulleita ja hänen kirjoittamiaan kirjeitä sekä tarkastajan selontekoja ja matkakuvauksia Petsamoon eri syistä tehdyistä matkoista. Takakansitekstien ja kirjan liepeissä olevien tietojen mukaan kirjat perustuvat arkistomateriaalille, erilaisille dokumenteille, haastatteluille ja Soinin omille muistoille.¹²⁴¹

Perämeren rannikolla, Haukiputaan Martinniemessä vuonna 1948 syntynyt Joni Skiftesvik osoittaa samalla tavalla perehtyneisyytensä ja kiinnostuksensa Petsamon historiaan kirjoitustensa yksityiskohtaisuudella ja taustatietojen aukikirjoittamisella. Skiftesvikin julkaisut ovat saaneet vaikutteita hänen äitinsä ja äidinäitinsä Petsamon vuosista.¹²⁴² Mummo Aino Enojärvi jäi leskeksi vuonna 1938 ja päätti lähteä lastensa kanssa Petsamoon matkustajakotia pitämään. Talvisodan syttyessä Enojärvi lähti lapsineen Norjaan evakkoon.¹²⁴³ Tämä kehystarina – matkustajakodin pitoa Petsamossa aloitteleva leskinainen lapsineen – esiintyy myös Skiftesvikin novellikokoelmassa *Petsamon kultatynnyri*, joka julkaistiin vuonna 1991. Yleisradion samanniminen kuunnelma sai ensiesityksensä kuutta vuotta myöhemmin.¹²⁴⁴ Sekä Soinin että Skiftesvikin julkaisuissa on vaihtelevia kertojanaäniä ja henkilöihahmoja. Välillä tarinat etenevät vuoropuhelun ja henkilöihahmojen erilaisten näkökantojen, mielipiteiden ja kokemusten aukikirjoittamisena.

Skiftesvik on taustoittanut *Petsamolaista*-lehden haastattelussa omaa kiinnostustaan kertomalla, että Petsamon aika oli mummolle ja perheelle kipeä asia. Kaikki omaisuus menetettiin Petsamossa, ja korvaukset vei – toimittaja Mirjam Kälkäjän sanoin – ”umpikiero asioitsija”. Petsamon ajoista alettiin puhua vasta mummon kuoleman jälkeen, ja aihepiiri alkoi kiinnostaa Skiftesvikiiä.¹²⁴⁵ Haastattelun seuraava osuus kertoo millaisella otteella Skiftesvik on pyrkinyt menneestä kertomaan. Skiftesvik laati kuunnelmastaan elokuvakäsikirjoituksen *Ystävät, toverit*. Ohjaaja Rauni Mollberg otti taiteellisia vapauksia, jotka eivät Skiftesvikiiä miellyttäneet:

- Elokuvan alkuperäinen käsikirjoitus oli täysin fiktiivinen tarina, jonka sijoitin ja sovitin Petsamon olosuhteisiin. Mutta käsikirjoitukseni ei toteutunut

1241 Soini 1985; Soini 1986; Soini 1987.

1242 Koho 2010a; Koho 2010b; Koho 2010c.

1243 Koho 2010b.

1244 Skiftesvik 1991; *Petsamon kultatynnyri* 1997.

1245 Kälkäjä 2008b, 62–64.

sellaisenaan. Mollbergin käsittelyssä tarinaan tuli uusia yltiönaturalistisia kohtauksia, synnytyiskohtaus alastomuutta ja naimakohtauksia. Elokuva oli monella tapaa pettymys. Emmepä me sen jälkeen Rauni Mollbergin kanssa tervehtineet.¹²⁴⁶

Petsamo-aiheiset julkaisut tukevat kokonaisuudessaan tätä näkökulmaa. Vaikka Petsamon menneisyydestä rakennettaisiin fiktiivinen tulkinta, sen tulee petsamolaisten mielestä perustua historialliselle tiedolle ja tapahtumille.

Sukututkimus

Yhtenä Petsamo-Seuran tavoitteena on ollut auttaa petsamolaisia sukututkimuksessa ja hankkia henkilörekisteritietoja heidän käyttöönsä.¹²⁴⁷ Sukututkimus on ollut osalle väylä Petsamo-aiheiseen tutkimukseen ja kiinnostukseen.¹²⁴⁸ Suvun historiaa voidaan myös käsitellä yksityisissä sosiaalisen median ryhmissä ja keskusteluissa.¹²⁴⁹ Eräs haastateltava kertoo vuosikausia jatkuneen sukututkimuksensa vahvistaneen kiinnostusta omaa historiaa kohtaan. Myös moni hänen sukulaisensa tekee tutkimusta omilla tahoillaan. Heistä jokaisella on halu tutkia asiaa ja hakea *itse* omia sukujuuriaan.¹²⁵⁰ Folkloristi Pauliina Latvala huomauttaa, että sukututkimus on innoittanut monia suomalaisia sukukertomuksia. Tarinoita ja tutkimusta on voitu työstää samanaikaisesti. Sukututkimuksen apuna käytetään erilaisia dokumentteja, lähteitä ja tapoja hahmottaa menneisyyttä. Sukulinjaa ei välttämättä seurata perinteistä mieslinjaa pitkin.¹²⁵¹

Osa petsamolaisista pohtii sukujuuriinsa liittyvää geeniperimää ja terveydellisiä kysymyksiä. Kolme haastateltavaa mainitsi, että sukututkimuksen yhteydessä on tullut esiin tietoja perinnöllisistä sairauksista, ja neljäs mainitsi kiinnostuneensa uudestaan sukututkimuksesta siinä vaiheessa, kun oli mahdollista tehdä DNA-sukututkimusta. Viides haastateltava puolestaan kertoi, että hänellä on isän puolelta ruotsalaista ja suomalaista perimää ja äidin puolelta venäläistä ja saamelaista perimää. Hän oli kysynyt lääkäriltään, mitä tarkoittaa kun hänellä on ”neljä geeniä”:

1246 Kälkäjä 2008b, 63–64.

1247 Kaarninen, A. 2006, 1; Kaarninen, A. 2008, 1; Kunnari 2012, 3; Kunnari 2018. Ks. myös Kysy kadoksissa olevia sukulaisiasi (s. a.) Petsamo-Seura ry.

1248 Alatossava 2020, 7; Kälkäjä 2017c, 43; K1, keskustelu 6.6.2018; Seuran uutisia. Unto ja Terttu Kusmin keräävät Petsamon kylätiedot talteen 2012, 7; Taimen 2009, 80; Vuononvirta 2015, 34; Äärelä E. 1996, 47. Ks. myös *Petsamolaista*-lehden toimituksen saatesanat Unto Äärelän kirjoituksen yhteydessä: Äärelä, U. 1996, 49.

1249 H2, haastattelu 14.6.2016.

1250 H2, haastattelu 14.6.2016.

1251 Latvala 2005, 76.

Se sano, että sie oot ainaki terve [*naurahtaa*]. Niin se täytyy vissiin, jotaki siinä täytyy olla.¹²⁵²

Sukututkimusta ja asiakirjalähteitä tarkastellaankin omista tavoitteista, lähtö- ja näkökohdista. Sukututkimus auttaa ymmärtämään, millaisissa olosuhteissa Petsamossa elettiin. Ympäristöneuvos Pekka Vuononvirran mukaan perheet perustettiin nopeasti. Lesketkin avioituivat nopeasti uudelleen saadakseen lapsillensa hoitajan ja perheellensä turvaa. Alueen syntyvyys- ja lapsikuolleisuusluvut olivat korkeita, ja väestö kuoli verrattain nuorena, noin 50–65-vuoden iässä.¹²⁵³ Vuononvirta kertoo tutustuneensa naapurinsa tekemään sukuselvitykseen:

Tämä selvitys avasi minulle vasta sitä mystiikkaa, mikä mielestäni petsamolaisuuteen sisältyy.¹²⁵⁴

Sukututkimuksen anti näyttää olevan siinä, että kun mitä erinäisimpiä menneisyyden jälkiä oppii lukemaan, myös ymmärrys menneestä kasvaa. Vuononvirta on esimerkiksi käynyt läpi isänsä laatimia korvaushakemuksia talvi- ja jatkosodan jälkeen. Irtaimisto-, kotieläin- ja poroluettelot avaavat Vuononvirralle Kubatsinin perheen arkielämää:

Kun nyt yhdistän vanhempani ja mummoni kertomukset Petsamosta, heidän asumuksensa, kalastukseen liittyvät välineet, kotieläimet, erilainen irtaimisto jne., pystyn entistä tarkemmin samaistumaan heidän arkielämäänsä tuolloin ja ymmärtämään sitä kaipuun tuskaa, mitä he kokivat koko loppuelämänsä Petsamon menettämisessä.¹²⁵⁵

Vuononvirran kokemus liittyy Maria Lähteenmäen tekemään huomioon omassa tutkimuksessaan. Lähteenmäki on tarkastellut lappilaisia sotakokemuksia, menetysten ja järkytysten moniulotteisuutta. Perinne ja turvallisuudentunne katkesivat tutun maiseman, rakennusten, pihapuiden ja esineiden tuhouduttua sodassa. Niihin oli ”kiinnittynyt niin paljon tunnetta ja muistoja, että sattui niiden olemattomuus”.¹²⁵⁶

Tutkimus- ja arkistotyö, asiakirja- ja rekisteritiedot nimistä, vuosiluvuista ja perheen vaiheista auttavat ymmärtämään petsamolaisuutta osana laajempia asiayhteyksiä. Vienankarjalaista sukujuurta oleva haastateltava kertoo kokevansa, että ”sitä

1252 Tutkimuseettisistä syistä en tarkemmin erittele, ketkä haastateltavat ovat kyseessä. Kuudes henkilö, Pekka Vuononvirta sen sijaan kertoi Rovaniemen kaupunginkirjastolla pitämässään julkisessa esitelmässä, että suvun parissa on tehty DNA-tutkimusta, jonka perusteella sukujuuret alkoivat hahmottua. Vuononvirta 26.3.2018. Ks. myös Kunnari 2019b, 34.

1253 Vuononvirta 2015, 38.

1254 Vuononvirta 2015, 34.

1255 Vuononvirta 2019, 17–19. Sitaatti sivulta 19.

1256 Lähteenmäki 1999, 210–212.

oltiin sitä kalastaja-keräilijä porukkaa ihan selkeesti, ja vieläki ollaan”.¹²⁵⁷ Laajempi Petsamon historia sekä perhe- ja sukuhistoriaan kytköksissä oleva konteksti kiinnostavat myös Maija-Liisa Tolkkia ja Airi Heiskaria.¹²⁵⁸ Heiskarilla on hallussaan kirstu, ”ennenvanhanen kapiroarkku”, täynnä molempien isoäitien ja molempien isoisien sukua koskevia tietoja. Osa tiedoista on tullut äidin siskolta, joka aloitti sukututkimuksen äitinsä suvusta. Suurin osa arkun sisällöstä liittyy Petsamoon.¹²⁵⁹

Sukututkimuksen merkitystä kodin ja identiteetin tunteen rakentumiselle ei voida sivuuttaa, vaikka suoria viittauksia aiheesta en juuri lähdeaineistostani löytänyt. Petsamossa syntyneen ja sieltä 3-vuotiaana lähteneen Unto Kusminin kertomus *Lapin Kansassa* kertoo, miten hänen tekemänsä sukututkimus eteni Petsamon alueen ja ihmisten tarkempaan tutkimiseen muun muassa karttojen ja muistitiedon avulla. Tätä kautta hahmottuu myös kuvaus yhteyden löytymisestä ja rakentumisesta menneisyyteen ja omiin juuriin. Toimittaja siteeraa Kusminia:

– Aiemmin olin tavallaan koditon. Etsin kotia, jota en arvannut löytäväni. Nyt jos kysytään, olen petsamolainen. Koti on löytynyt, Unto Kusmin tunnustaa silmäkulmaansa pyyhkien.¹²⁶⁰

Kaikki eivät kuitenkaan löydä juuriaan tai rakenna selkeää tunnetta omasta identiteetistään sukututkimuksen perusteella. Gaëlle Fisher siteeraa erästä haastateltavaansa, joka pohti ettei koe olevansa unkarilainen muttei saksalainenkaan. Haastateltava oli tullut siihen tulokseen, että ”minä olen ihminen”. Fisher näkee tämän heijastelevan sodan jälkeisiä monikansallisia identiteettejä ja samalla toiseuden kokemuksia.¹²⁶¹

Ortodoksinen uskonto ja perintö

Osa jälkipolvista kokee, että heidän kytköksensä Petsamoon on vanhemmilta ja isovanhemmilta omaksuttu ortodoksisuus, jota he pyrkivät – tai ainakin osa heistä pyrkii – välittämään omille lapsilleen.¹²⁶² Jälkipolvet voivatkin olla vanhempiaan aktiivisempia pitämään ortodoksisuutta yllä omassa arjessaan.¹²⁶³ Uskonnollisuuden harjoittaminen voi olla siten historiakulttuuriin kuuluva *käytäntö*. Tilanne on muuttunut sodanjälkeisistä vuosista, jolloin osa ortodokseista koki, että heidän on helpompaa häivyttää ortodoksisuutensa kuin pitää sitä avoimesti esillä. Heitä myös painostettiin vaihtamaan uskontoaan. Seka-avioliittoja solmineet ortodoksit inte-

1257 H6, haastattelu 6.6.2016.

1258 Tolkki 1992a, 36–37; Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015.

1259 Airi Heiskari, haastattelu 9.10.2015.

1260 Kusmin *Lapin Kansan* haastattelussa (Pelttari-Heikka 6.12.2017). Ks. myös Kusmin 2015, 84.

1261 Fisher 2017, 584.

1262 H5 ja H6, haastattelu 6.6.2016; H2, haastattelu 14.6.2016; Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee. Ympäristöneuvos Pekka Vuononvirta 2011, 63.

1263 Kupari 2016, 155–156.

groituivat nopeasti osaksi luterilaisia paikallisyhteisöjä. Luterilaisten ja ortodoksien välisissä seka-avioliitoissa syntyneet lapset kastettiin usein luterilaisiksi.¹²⁶⁴ Näin kävi myös ainakin joissain petsamolaisperheissä.¹²⁶⁵

Hengellisyys – ei siis välttämättä vain ortodoksisuus – on voinut olla merkittävä henkinen tuki, keino sopeutua ja selviytyä sodanjälkeisinä vuosina.¹²⁶⁶ Lähdeaineistossani ei ollut viitteitä ortodoksisuuden merkityksestä kolttasaamelaisjälkipolville, mutta aiheeseen on perehtynyt historiantutkija Elina Vuola. Hänen mukaansa varsinkin vanhempi väki yhdistää kolttasaamelaisuuden ja ortodoksisuuden vahvasti toisiinsa. Jälkipolvien näkemyksissä on enemmän vaihtelua. Ortodoksisuus nähdään kolttasaamelaiset yhdessäpitävänä liimana, kuten eräs Vuolan haastateltavista toteaa. Yksi ortodoksisuuden ja kolttasaamelaisuuden ylläpitämisen ja muistelun muoto on pyhiinvaellus Trifon Petsamolaisen kunniaksi. Vaelluksella vierailaan kolttasaamelaiskylissä, joihin kolttia asutettiin sodan jälkeen sekä kylien hautausmailla.¹²⁶⁷

Ortodoksipetsamolaisten jälkipolvet voivat rakentaa yhteyttään Petsamoon ja ortodoksisuuteen Petsamosta peräisin olevien ikonien avulla tai he muutoin kokevat ikonien olevan tärkeää perintöä.¹²⁶⁸ Jälleenrakennuskirkot puolestaan mahdollistavat ortodokseille uskonnollisuuden ylläpitämisen eri puolilla Suomea, vaikka jälleenrakennusohjelmassa ja sen ulkopuolella rakennetut rukoushuoneet sisustuksineen ja ikoneineen poikkesivat suuresti aiemmasta perinteestä.¹²⁶⁹ Omanlaistaan materiaalista ortodoksisuuden perintöä on Varejoelle rakennettu rukoushuone. Radio-ohjelmassa *Jäämereltä jängän reunaan* Mirjam Kälkäjä, Vilho Kemoff ja Martti Volotinen kertovat tarpeen omalle rukoushuoneelle olleen suuri. Rakennus saatiinkin nopeasti valmiiksi talkoovoimin ja avustusvaroin. Rukoushuone on pyhitetty Trifon Petsamolaisen muistolle, ja sen viereen rakennettiin hautausmaa.¹²⁷⁰

Toinen ortodoksisuudesta kertova rakennelma Varejoella on Alaluostarin kello-
lotapulilin näköisversio. Hankkeen ideoijalle, Toivo Kunnarille kello-
lotapulissa kyse oli siitä, että tapuli muistuttaa varejokisia petsamolaistaustastaan.¹²⁷¹ Tällä tavalla

1264 Petsamolaismuistitiedosta H2, haastattelu 14.6.2016; Faina Miettinen, haastattelu 15.7.2016; Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee. Ympäristöneuvos Pekka Vuononvirta 2011, 62–63. Tutkimuskirjallisuudesta Kananen 2010, 181, 190, 198, 202–204; Raninen-Siiskonen 1999, 176–179. Raninen-Siiskonen viittaa Huotarlin tutkimuksiin vuodelta 1975, joiden mukaan ortodoksien ja luterilaisten lapset kastettiin luterilaisiksi jopa 83 prosenttisesti.

1265 Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016.

1266 Riutamaa 2016, 148–149; Tuominen 2018; Tuominen 2021.

1267 Kalkun, Kupari & Vuola 2018, 14–16.

1268 Kerttu Ranta, haastattelu 8.3.2016; Petsamolaisten kesätapaaminen, Varejoen asuttamisen 40-vuotisjuhla Tervolan Varejoella 19–20. heinäkuuta 1986; H2, haastattelu 14.6.2016; Vuononvirta 26.3.2018. Jälleenrakennuskirkkojen ikoneita (ml. Trifon Petsamolaisen ikoni) on tutkinut Marja Tuominen (2013); 1269 Ks. Tuominen 2013; Tuominen 2018; Tuominen 2021.

1270 *Jäämereltä jängän reunaan* -radio-ohjelma (toim. Mirjam Kälkäjä 1986). Ks. myös Tuominen 2005

1271 Toivo Kunnari, haastattelu 23.6.2016.

ortodoksisuus kytkeytyy osaksi petsamolaisuutta, vaikka kaikki petsamolaiset eivät ole tai olleet ortodokseja.

Petsamon ortodoksisen luostarin menneisyys elää perimä- ja muistitiedon lisäksi niissä ikoneissa, kirkkotekstiileissä ja muissa kirkkoesineissä, jotka ovat selvinneet sodista ja evakuoinneista näihin päiviin saakka. Ortodoksisen kirkkomuseon RIISA:n kokoelmat ja tutkimusjulkaisut mahdollistavat tutustumisen Petsamon esinehistorialliseen puoleen. RIISA on myös järjestänyt tai osallistunut näyttelyihin, joissa alkuperäisen luostarin kirkkotekstiilejä on ollut esillä.¹²⁷² Petsamon luostarin nykyisiin, vuosina 2008–2012 valmistuneisiin rakennuksiin voi tutustua turistina ja hankkia samalla luostarin historiasta kertovia matkamauistoja.¹²⁷³

2.4 Menneisyysuhteen vahvistuminen ja juurten löytäminen

Sodanjälkeisinä vuosina Petsamosta muotoutui kipeästi kaivattu ja nostalgisoitu kotiseutu. Juurettomuuden tunnetta, joka jatkuu osaltaan jälkipolvien parissa, on työstyetty Petsamosta lähdön jälkeisinä vuosikymmeninä. Menneisyyden sanoittaminen ja kytkeminen osaksi laajempia asiayhteyksiä ja tunnettuja kerrontamalleja on tapa hahmottaa ja jäsentää menneisyyttä sekä työstyää traumaattisia kokemuksia ja historiallista vaijantamista.¹²⁷⁴ Tuttu kertomus tarjoaa raamit muistille ja tunteille ja mahdollistaa itsetuntemuksen ja identiteetin kehityksen: kiinnittymisen osaksi perhettä, paikkaa ja yhteisöä.¹²⁷⁵ Kyetäkseen kytkemään muistot ja kokemukset osaksi olemassa olevaa ja hyväksytyä laajempaa narratiivia, siirtolaisten, pakolaisten ja karkoitettujen täytyy saada äänensä kuuluviin ja kertoa oma tarinansa. Muutoin sopeutumisen ja kotiutumisen hidastuvat, hankaloituvat tai jopa estyvät. Esimerkiksi Saksassa monet pakkosiirron läpikäyneet kokivat, ettei heidän kokemuksiaan kuunneltu yhteiskunnassa eikä heillä siten ollut emotionaalista turvallisuuden tunnetta. Tämän vuoksi monet ovat muodostaneet emotionaalisen yhteyden menetettyyn kotialueeseensa ja perheperinteisiin. 2000-luvun alun Saksassa kirjailijat, historioitsijat ja media ovat tarkastelleet toisen maailmansodan jälkeistä pakolaisuutta kansallisella tasolla. Varsinkin kirjoissa käsitellään tapahtumien vaikutuksia toiseen ja kolmanteen polveen.¹²⁷⁶ Kipeä tai traumaattinen menneisyys ei kuitenkaan välity

1272 Näyttelyitä ovat ainakin RIISAN oma näyttely Arjen pauloissa Koltanmaalla 28.6.–10.8.2016 sekä Kolttakulttuurisäätiön Tuõddri pee’rel – Tunturien helmet -näyttely 19.1.–10.3.2018. Tutkimuskirjallisuudesta ks. Husso 2009; Jerndahl 2019; Thomenius 1997. Muut julkaisut, ks. RIISA – Suomen ortodoksinen kirkkomuseo: Kokoelmapolitiikka 2019, 1, 5, 6; Tuominen 2005, 81–85, 127–137.

1273 Ilmeisesti kaikkea ei suostuta tavallisille turisteille myymään. ”Puodista ei myyty ikoneita halukkaille”, kertoo Petsamon matkalla ollut Toivo Kunnari (2019c, 82).

1274 Ks. Ballinger 2003, 183, 245–246; Field 2012, 142, 144 osin Baeriin (2002) viitaten.

1275 Field 2012, 12–13, 42.

1276 Schulze 2006, 374–378.

sellaisenaan jälkipolville. He hahmottavat menneisyyttä laajempina merkityksinä ja tarkastelevat sodan seurauksia ja vaikutuksia yhteiskunnan ja arjen tasolla.¹²⁷⁷

Heli Ilonen toteaa toisen ja kolmannen polven kannakselaisten Karjala-tietoisuuden näkyvän tietoisuutena omista ja muiden karjalaisten juurista sekä siinä, että Karjalaa koskevaa tietoa etsitään.¹²⁷⁸ Petsamossa eläneet hahmottavat Petsamon omakohtaisina ja yhteisesti jaettuina kokemuksina ja muistoina. Jälkipolvet hahmottavat Petsamon kertomuksina sekä historiankirjoituksen ja -tutkimusten avulla. Tämä on luontaista myös muille siirtolaisille ja pakolaisille.¹²⁷⁹ Tuttavapiiri, tapaamiset, rituaalit, matkat entiselle kotiseudulle, alueen historiaa käsittelevät julkaisut, tutkimukset ja muistomerkit vahvistavat tunnetta petsamolaisuudesta ja ylläpitävät tunnesidettä menetettyyn kotiseutuun.¹²⁸⁰ Nämä erilaiset historiakulttuurin tavat kertovat yleisemmällä tasolla kaipauksesta, tarpeesta tulla kuulluksi ja nähdyksi, halusta kertoa Petsamon ja petsamolaisten menneisyydestä sekä oman väen että laajemman yleisön keskuudessa. Historiakulttuurin eri muodoilla on symbolinen arvonsa ja merkityksensä kipeän menetyksen merkinä ja näkyväksi tekijänä. Tähän kaikkeen liittyy satumaista, myyttistä hehkua ja eksotiikkaa, mikä kyllä tiedostetaan petsamolaisten keskuudessa ja mihin osataan suhtautua kriittisesti. Menneisyyttä koskevaa tietoutta pyritään välittämään eri tahoille ja samalla kontrolloimaan sitä, millaiseksi Petsamoa ja petsamolaisia koskeva julkinen kuva muotoutuu.

Jokaisella on kuitenkin mahdollisuus rakentaa omaa henkilökohtaista yhteyttään ja näkemystään – *subjektiivista maailmasubdettaan* – Petsamosta ja petsamolaisuudesta. Tästä esimerkkinä käy Iris Taimen kertomus. Hän kertoo Petsamosta kirjoitetun historian herättäneen hänessä riittämättömyyden tunteita, sillä hän koki että hänen oli vaikea hahmottaa Petsamoon liittyvää faktatietoutta ja vuosilukuja. Kuulostaa, että Taimen viittaa tällä niin sanottuun perinteisen historiankirjoituksen tapaan, jossa keskitytään selostamaan tapahtumia ja syy–seuraus-suhteita.

Mutta sitten olenkin löytänyt muisteluista sen omimman alueeni; tunteiden ja tuntojen, naisten ja lasten äänen. Sen ovat naiset minulle välittäneet; äiti, mummot ja tädit, juhliassa Varejokilaisten esitykset ja Mirjam Kälkäjän tekstit ja puheet. Sen minä tunnen omakseni ja siihen voin liittyä täydestä sydämestäni. Se on jatkuvan uudelleen aloittamisen, yrittämisen ja toivomisen, parempaan uskomisen historiaa. Sisukkuuden ja voimaantumisen historiaa.¹²⁸¹

1277 Fogelman (2008) Aaronsin & Bergerin (2017, 27) mukaan; Mihelj 2014, 453. Mihelj viittaa Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa tehtyihin tutkimuksiin toisen maailmansodan muistamisesta ja hahmottamisesta (Schuman & Scott 1989; Scott & Zac 1993).

1278 Ilonen 2013, 207.

1279 Danforth & Van Boeschoten (2012) Miheljin 2014, 455 mukaan; Fingerroos 2010, 159–160; Ilonen 2013, 147–151; Savolainen U. 2015, 244–248.

1280 Vrt. Demshuk 2012b, 536; Paasi 1996, 287; Raninen-Siiskonen 2013, 134, 148.

1281 Taimen 2009, 81.

Petsamolaiset kokevat joutuneensa vaihtelevien ja koettelevien historianvaiheiden keskelle, joihin he ovat joutuneet sopeutumaan ja joista he ovat lopulta selvinneet sisukkuuden, yritteliäisyyden, kovan työn teon ja toiveikkuuden avulla.¹²⁸² Rasfaat kokemukset ovat antaneet laajemman näkökulman elämään ja karaisseet heitä hyvällä tavalla.¹²⁸³ Samankaltaisia ”oppimiskertomuksia”, havaitsi Eeva Riutamaa analysoidessaan evakkolasten kertomuksia. Näitä olivat muun muassa luottamus elämässä selviytymiseen, sopeutumiskyky, erityistaitojen oppiminen sekä sisukkuus.¹²⁸⁴ Kiteytyksenä monen petsamolaisen kokemuksista voisi esittää Tuulia Koskisen kirjoituksen. Hänen mukaansa Varejoen nuoriso kasvoi ”ketään kumartamatta ja kiittämättä” monen alan ammattilaisiksi, vanhempiensa rohkeuden, uskaltamisen ja unelmien avulla:

Olen jälkeinpäin ajatellut, että selvisimme hiljaisen, kätketyn raivon avulla, jolla oli juurensa pettymyksissä, pelossa ja vimmaisessa elämisen tahdossa ja unelmissa sittenkin paremmasta huomisesta.

Oli rauha. Se riitti.¹²⁸⁵

Tämä monipuolinen ja vaihteellinen työstäminen näyttää muuttaneen sitä, miten petsamolaiset suhtautuvat omaan taustaansa. Sodanjälkeisinä vuosina petsamolaisuutta peiteltiin, ja osa koltista on saattanut vieroksua omaa kulttuuriaan.¹²⁸⁶ Ajan myötä petsamolaisten parissa alkoi näkyä iloa ja ylpeyttä omasta petsamolaisuudesta.¹²⁸⁷ Mirjam Kälkäjän mukaan kansallisella tasolla tunnetuksi tulleet petsamolaiset, kuten Paasilinnan veljekset ja Petsamo-Seura, ovat tuoneet Petsamoja ja petsamolaisuutta myönteisellä tavalla esille.¹²⁸⁸

1282 Petsamolaisuustiedosta ks. TSH1, haastattelu 30.1.2015; TSH2, haastattelu 4.1.2016; TSH3, haastattelu 2.2.2015; TSH6, haastattelu 7.1.2016; TSH10, haastattelu 31.1.2015; Heiskari, A. 2017, 68; Karvonen, S. 2016, 86; Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee. Maanviljelijä Juha Ranta 2011, 59; H5 ja H6, haastattelu 6.6.2016; Soini 1983, 5; Taimen 2013, 31–32; Äärelä, E. 2010, 77–78. Vrt. Klaara Tammela *Inarilaisen* haastattelussa (Peltomaa 2017, 70–71); Tolkki 1992a, 35. Tutkimuskirjallisuudesta ks. myös Lehtola 1994, 90, 234.

1283 Faina Miittinen, haastattelu 15.7.2016; Koskinen 2007/2016, 70; Kälkäjä 1975b, 12; Ida Maria 1978, 15; Taimen 2016, 94; TSH6, haastattelu 7.1.2016. Vrt. John-niminen haastateltava (Čeginskas 2012, 239): ”I don’t feel I suffered, I benefited from not being somewhere. [...] Lacking to belong somewhere, to a certain degree, it’s just a benefit. It widens your horizon. You don’t feel bound by any nation.”

1284 Riutamaa 2016, 155.

1285 Koskinen 2007/2016, 69. Ks. myös Kälkäjä 2013, 5.

1286 Tuominen 2018, 216–217. Ortodoksisen kirkon nuoriso-ohjaajana työskennellyt ja myöhemmin papiksi vihitty Veikko Laakso kirjoitti *Aamun Koitto* -lehteen otsikolla ”Unohdammeko koltat” ja nosti esille huolen koltaperinteen häviämisestä. Laakso 1962, 35. Laakson työhistoriasta ks. Filadelfos Laakso (s. a.) Ortodoksi.net.

1287 Esim. Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee. Ympäristöneuvos Pekka Vuononvirta 2011, 64; TSH2 haastattelu 4.1.2016; Mikko Ekorre, haastattelu 17.11.2015.

1288 Kälkäjä 2013, 4.

Ajan myötä kaipuu ja menetys ovat muuttuneet symboliseksi ja yleisemmäksi kaipaukseksi menneeseen, pohjoiseen, luontoon ja meren äärelle.¹²⁸⁹ Vahva koti-ikävä tunne on luontainen tapa reagoida kotiseudun menetyksen aiheuttamaan kipuun, sillä kotiseutu on tärkeä osa ihmisen identiteettiä ja kuulumisen tunnetta.¹²⁹⁰ Pamela Ballinger havaitsi, että hänen tutkittaviltaan on tyyppillistä nähdä lapsuus huolettomana ja iloisena aikana, jolloin vallitsi alkuperäinen viattomuuden tila. Aikaa seurasivat siirtolaisuus ja vaikeat olosuhteet sekä lopulta kulttuurisen yhtenäisyyden tuhoutuminen.¹²⁹¹ Petsamolaisten parissa on samankaltaisia tulkintoja ja tuntemuksia, ja he ovat työstäneet niitä sodanjälkeisinä vuosikymmeninä lukuisilla eri tavoilla. Yhteisöllisyyden kaipuu on ollut kova.

1289 Vrt. Armstrong 2004, 131.

1290 Alvis 2010, 857. Vrt. Mikula 2017, 5–6.

1291 Ballinger 2003, 183.

3. SIVUUTETUT, SYRJITYT, SISUKKAAT, SELVIYTYJÄT

Kun sodanjälkeisiin vuosiin liittyvää petsamolaisuistietoa tarkastelee kokonaisuutena suhteessa Alessandro Portellin kolmeen historiankerronnan tapaan ja Jürgen Habermasin kolmeen maailmasuhteeseen, hahmottuu historiakuva, joka korostaa nopeaa muutosta, pärjäämisen pakkoa ja sopeutumisen tarvetta. Kokemukset liittyvät elinkeinon ja identiteetin muutokseen, ympäristön haltuunottoon ja kotiutumisy-pyrkimyksiin uusille asuinalueille. Petsamolaiset muovasivat uusista asuinalueistaan elinkelpoisia ympäristöjä ja itsestään raivaajia valtiovallan ohjauksessa. Tähän liittyy tyytyväisyyttä ja ylpeyttä omista aikaansaannoksista mutta myös kipeitä muistoja liian tarkasta kontrollista, joka ei kohdannut petsamolaisten kokemusmaailmaa.

Mennyt Petsamo vertautui erilaisten vastinparien kautta nykyhetken ympäristöön ja olosuhteisiin. Kaipaava muistelu rakensi Petsamolle myyttistä, nostalgista ja utopistista historiakuva. Tämä idyllinen kuva murentui ensimmäisten turistimatkojen myötä: Petsamo alettiin nähdä Neuvostoliiton ja Venäjän saastuttamana ja hallinnoimana alueena. Muistoissa ja mielikuvissa mennyt ja menetetty Petsamo oli edelleen onnellinen, yhteisöllinen ja sadunhohtoinen kotiseutu. Myöhemmin tähän kertomisen tapaan on osattu suhtautua kriittisemmin, mutta tunneyhteys eksoottisena nähtyyn Petsamoon voi tästä huolimatta olla vahva.

Keskeisiä *yhteisöllisen kerronnan* ja *sosiaalisen maailmasuhteen* kipupisteitä, jotka ovat herättäneet myös katkeruutta, ovat tunne sivuun jäämisestä ja unohdetuksi joutumisesta, syrjinnästä ja kaltoinkohtelusta sekä Suomessa jälleenrakennusvuosina että Neuvostoliitossa/Venäjällä esiintyvissä historianesityksissä. Kokemuksia on työstetty muun muassa kiinnittymällä suomalaisuuteen, jolloin omaa saamelaista ja ortodoksista taustaa on saatettu peitellä, joskin sitä koetaan nykyisin voivan pitää aiempaa avoimemmin esillä.

Kipupisteiden käsittely näkyy aktiivisen roolin ottamisena, jotta Petsamon ja petsamolaisten menneisyys ei unohtuisi ja ihmiset ylipäättänsä olisivat tietoisia alueen ja sen ihmisten kohtaloista. Monenlaiset historiahankkeet kuten muistitiedon kerääminen ja tallettaminen sekä muistomerkkien rakentaminen ovat tapoja tehdä Petsamo ja petsamolaisten vaiheita näkyväksi, ottaa kantaa olevassa oleviin tulkin-toihin sekä korjata ja täydentää niitä. Venäläisiin historianesityksiin vaikuttamisen petsamolaiset kokevat olevan vaikeampaa kuin suomalaisen yleistietoon.

Kiinnostus ja yhteys Petsamon ja petsamolaisten menneisyyteen on muotoutunut ja rakentunut vähitellen. Osa kiinnostui aiheesta, kun ajallista etäisyyttä Petsamon vuosiin alkoi olla sen verran, että menneestä alkoi olla vaikea saada otetta. Tällöin Petsamo-Seura, tapaamiset ja yhteistoiminta osoittautuivat tärkeäksi tiedon läh-

teiksi ja yhteydenpitomuodoiksi. Osalla on ollut tarve ymmärtää Petsamon arkea ja olosuhteita tutkimuskirjallisuuden, sukututkimuksen, muiden lähteiden ja selonte-kojen pohjalta ja muodostaa siten tarkempi kokonaiskuva.

Muistelutyö ja hankkeet ovat tuoneet petsamolaisia lähemmäksi toisiaan ja rakentaneet yhteenkuuluvuuden tunnetta heidän välilleen. Ajallinen etäisyys voi myös auttaa hahmottamaan laajempia konteksteja. Tällöin voidaan kiinnittyä osaksi kansallista narratiivia ahkerista uudisraivaajista, jotka rakensivat uutta sodanjäl-keistä yhteiskuntaa ja hyvinvointivaltiota. Kertomisen ja hahmottamisen tapoja on kuitenkin useita. Jokaisella on mahdollisuus löytää itselleen luonteva tapa rakentaa petsamolaisuuttaan ja hahmottaa, mitä näkee siihen kuuluvaksi ja mitä teemoja rajautuu ulkopuolelle. Nämä erilaiset tulkinnat elävät rinnakkain, limittäin ja osin ristiriidassa keskenään.

Petsamon ja petsamolaisten menneisyys on historiakulttuurissa läsnä *muistina* monella eri tasolla. Ne konkretisoituvat paremmin muita historiakulttuurin muo-toja tarkastellessa. *Kokemuksena* petsamolainen historiakulttuuri näkyy siinä, miten uusia asuinalueita ja arkea verrattiin alati menneeseen: nykyajassa oli läsnä tietoisuus menneestä, ja sen vuoksi nykyisyys ja tulevaisuus näyttäytyivät ankeana ja haastavana. Matkat entiselle kotiseudulle saivat samoin aikaan eri aikatasojen kipeän vuo-ropuhelun. Kokemus liittyy myös juurettomuuden tunteeseen ja sen työstämiseen sodan jälkeisinä vuosina. Näihin liittyen Petsamoon kiinnitytään vahvasti alueen luonnon ja yleisemmin pohjoisuuden kautta.

Käytänteinä ja rituaaleina historiakulttuuri on muistelutyötä eri muodoissaan: nostalgisointia, ruokakulttuurin ylläpitämistä, erilaisten muistomerkkien ja hank-keiden eteenpäinviemistä sekä juhlien viettämistä ja tapaamisten järjestämistä. Omanlaisiaan käytänteitä ja rituaaleja ovat matkat Petsamoon tai sen lähelle: entisen kotiseudun mullalla, kivillä, vesillä ja kasveilla on symboliset merkityksensä. Käytän-teinä voidaan tarkastella myös kolttasaamelaisille ominaisia joikuja, poronhoitoa ja muita puolinomadiseen kulttuuriin kuuluneita tapoja, joita on mahdollisuuksien mukaan harjoitettu uusilla asuinalueilla alueluovusten jälkeen. Poronhoito ja kalas-tus muistuttivat menneestä ja ne mahdollistivat entisten tapojen välittämisen uusille kolttasukupolville, joskaan ei siinä muodossaan ja laajudessaan, jossa niitä aikanaan harjoitettiin.

Artefakteina petsamolaisuus on läsnä erilaisissa esineissä, joille on annettu symbo-liarvo ja tehtävä kertoa menneestä. Menneisyyden jälkiä voivat kantaa kartat, kirjeet, postikortit, kuitit, vaasit, kapiioarkut, vaatteet, valokuvat, maalaukset, piirrookset, ko-tiavain ja sellainen esineistö, joka on nähty tärkeäksi lahjoittaa museolle tai asettaa muuten näytille. Petsamosta ja petsamolaisten vaiheista kertovia patsaita ja muita hankkeita voisi kutsua artefaktien lisäksi muistomerkeiksi eli monumenteiksi. *Hyö-dykkeinä ja kulutuskohteina* historiakulttuuri välittyy Petsamoon tehtävinä matkoina sekä ostettavina tuotteina kuten Petsamo-Seuran myyminä posti- ja automerkkeinä, matkamuistolautasina ja kirjoina.

Menneisyyden näkyväksi tekeminen on keskeinen tapa työstää kipeää menneisyyttä ja laajemmin tunnetta siitä, että Petsamo ja petsamolaiset ovat toistuvasti olleet huonommassa osassa verrattuna Karjalan siirtolaisiin ja valtaväestöön. Tämä voi näyttäytyä uhriutumisenä tai uhrinarratiivina, jollaisia muotoutui toisen maailmansodan jälkeen. Esimerkiksi osa saksalaisista omaksui kansallisen uhrinarratiivin, sillä se auttoi käsittelemään sotasyllisyyden tunnetta: saksalaisetkin olivat sodan ja natsien uhreja – varsinkin he, jotka joutuivat muuttamaan pois kotiseudultaan rauhanehtojen ja alueluovutusten myötä. Tällä tavalla korostetaan kärsimyksiä ja annettua uhria.¹²⁹² Tutkija Nikolina Židek tuli puolestaan siihen tulokseen, että toisen maailmansodan vuoksi Kroatiasta pois joutuneet ovat rakentaneet identiteettiään kipeiden kokemusten ja traumaattisen menneisyyden ympärille.¹²⁹³ Traumaan kiinnittyminen voi ylläpitää ja rakentaa uhrikuvaa, mikä vaikeuttaa elämässä eteenpäin menemistä.¹²⁹⁴ Pamela Ballingeria mukaillen, erilaiset historiakulttuurin muodot voivat ylläpitää ”haavoitettua kulttuuria”. Hän pohtiikin, kuinka tuoda esille ihmisten kokemukset kaltoinkohtelusta ilman, että heistä muokataan uhreja. Tutkimuksensa loppupuolella hän tulee siihen tulokseen, että hänen haastattelemansa ihmiset kokevat olevansa sekä pakkosiirron että historiallisen hiljentämisen uhreja.¹²⁹⁵ Petsamolaisten historiakuvassa on mukana tällaisia uhrinarratiiveja mutta myös tarinoita selviytymisestä, ahkerasta työnteosta ja sisukkuudesta.¹²⁹⁶ Samaan tapaan esimerkiksi Länsi-Saksassa muotoutui jälleenrakennuskauden selviytymistarinoita.¹²⁹⁷ Varsinaisesta uhrinarratiivista ei siis ole kyse, mutta koettelemukset ja niiden muistelu ovat rakentaneet yhteisöllisyyden tunnetta petsamolaisten keskuudessa.¹²⁹⁸ Historioitsija Pertti Ahonen näkee, että sodan jälkeisessä Saksassa *Vertriebe*-termi yhdisti lukuisan joukon erilaisia ihmisiä, joilla oli loppujen lopuksi vähän yhteistä.¹²⁹⁹ Vastaavasti käsitteet evakot ja siirtolaiset kattavat noin 420 000 alueluovutusten myötä kotiseutunsa menettänyttä ihmistä. Petsamolaisten parissa onkin vahva tietoisuus siitä, että he ovat nimenomaan *Petsamon siirtolaisia*, erotuksena laajemmasta pääosin karjalaisista koostuneesta siirtolaisten joukosta.

1292 Ahonen 2014; Alvis 2010, 857; Fisher 2017, 578; Glassheim 2015, 320; Heineman 1996, 359–360; Moeller 2003, 154–155; Schulze 2006, 370.

1293 Židek 2019, 13.

1294 Vrt. Field 2012, 173. Field pohtii trauma-käsitteen käyttöä tutkimuksissa, ei niinkään traumaa itseään.

1295 Ballinger 2003, 39, 166.

1296 Vrt. Field 2008, 107; Salvatici 2008; Riaño-Alcalá 2008.

1297 Moeller 2003, 155; Schulze 2006, 367.

1298 Vrt. Field 2012, 174; Ballinger 2003, 166. Ballingerin mukaan uhriutumiskäsitys voi rakentaa ryhmäidentiteettiä.

1299 Ahonen 2014, 604, 606 (vrt. Schulze 2006, 371).

OSA IV YHTEENVETO

Värikäs ja vivahdeikas mosaiikki

Petsamon menneisyys ja muistitieto ulottuvat satojen vuosien taakse. Petsamolaisuutta tulkitaan ja rakennetaan yhä edelleen mitä monipuolisimmilla historiakulttuurin alustoilla. Tulkintoja, ääniä, kertomuksia ja muistoja on lukematon määrä. Niistä voi kuitenkin hahmottaa tietyn pohjavireen kysymällä

- 1) miten petsamolaiset suhtautuvat heitä ympäröivään maailmaan kuten luontoon, yhteiskuntaan ja kansallisvaltioon,
- 2) miten he suhtautuvat muihin siirtolaisiin kuten karjalaisiin,
- 3) millaisia tunteita ja toiveita heillä on.

Kysymykset on esitelty tutkimukseni Johdannossa. Ne rakentuvat Alessandro Portellin kolmen historiakerronnan tavan ja Jürgen Habermasin kolmen maailmasuhteen varaan rakennetulle heuristiselle kehikolle. Kysymyksiin vastaaminen auttaa tekemään synteisiä siitä, millaisia yhteisesti jaettuja kokemuksia, tulkintoja ja kiteytyksiä petsamolaisen muistiyhteisön parissa on – eli vastaamaan päätutkimuskysymykseeni siitä, mitä Petsamon ja petsamolaisten historia ja siirtolaisuus heille merkitsevät. Teen kuitenkin ensin yhteenvetoa väitöskirjastani vastaamalla Johdannossa esittelemiini tutkimuskysymyksiin:

- Millaisia historiakuvia tai -käsityksiä Petsamon siirtolaiset ja jälkipolvet välittävät Petsamosta ja petsamolaisuudesta?
- Miten ja missä historiakuvia ja -käsityksiä tuotetaan, eli mitkä ovat petsamolaisen historiakulttuurin muodot?
- Millaisia historiapoliittisia intressejä on havaittavissa petsamolaismuistitiedon parissa?

*

Petsamoa ja petsamolaisia koskevia **historiakuvia ja -käsityksiä** voi keskittyä tarkastelemaan kolmella aikatasolla: Petsamon aikana, sota- ja evakkovuosina sekä näitä seuranneina vuosikymmeninä. On syytä muistuttaa, että vaikkei kollektiivista tarinaa Petsamosta ole olemassa, niin muistitiedossa korostuvat tietyt teemat. Näiden teemojen alle sisältyy lukemattomia yksityiskohtia ja painotuseroja, joita olen pitänyt esillä analyysiluvuissa. Vaarana on, että tutkimuksen yhteenveto-osuuksiin ja johtopäätöksiin keskittymällä historiakuvista voi saada varsin yksipuolisen käsityksen. Tilanne on ollut haastava niin tutkimusasetelman kuin tutkimusetiikan

kannalta. Mieleeni muistuu kulttuurihistorian peruskurssin luennoilla¹³⁰⁰ käytetty vertauskuva mosaiikista: yksityiskohtiin keskittymällä pienet vivahteet ja sävyerot tulevat esille mutta kokonaiskuva hämärtyy. Kauempaa katsottuna on helpompaa tarkastella mitä kuva esittää, mutta yksityiskohdista ei enää saa selvää. Tutkimukseni mosaiikkia on tarkasteltu läheltä analyysiluvuissa. Nyt on aika ottaa pari metriä taaksepäin ja tarkastella väitöskirjani antia kokonaisuutena. On kuitenkin hyvä tiedostaa, että mosaiikki on käytettävissäni olleiden ja valitsemieni lähteiden pohjalta kokoamani tulkinta petsamolaisesta muistitiedosta. On olemassa lukuisia muitakin mahdollisuuksia ja tapoja perehtyä Petsamon ja petsamolaisten menneisyyteen ja niistä tehtyihin tulkintoihin.

Mennyt Petsamo on sekoitus yliluonnollista mystiikkaa, menneisyyden kaihoa ja menetetyt yhteisön ja elinmuodon kaipausta. Karunkauniin luonnon keskellä omaehtoista elämää viettäneet Petsamon asuttajat kohtasivat haasteita, vaaroja ja heistä eri tavoin hyötymään pyrkineitä tahoja. Petsamon varhaisiin vaiheisiin ankkuroidutaan kauas kantavan sukuhistorian ja ortodoksiseen luostariin liittyvän muistitiedon välityksellä. Luostarin vaiheilla on merkittävä osa petsamolaisten historiakerronnassa. Tarton rauhan jälkeen viranomaiset pyrkivät kytkemään koko aluetta ja sen ihmisiä kiinteäksi osaksi itsenäistä Suomea. Petsamo oli monikulttuurinen, eläväinen ja vilkas alue, mutta sen asukkaille arkista elämänmuotoa ja -tapaa eivät valtion viranomaiset välttämättä ymmärtäneet.

Sotavuosiin liittyvä historiakerronta korostaa toisaalta dramaattisuutta, vaikeuksia ja koettelemuksia, toisaalta omanlaisensa arjen muotoutumista sotatoimien keskellä. Kriittinen suhtautuminen viranomaisiin läpäisee sota- ja jälleenrakennusaikaan paikantuvat tulkinnat menneestä. Evakuoinnit hoidettiin puutteellisesti, eikä kaikkia asukkaita edes ehditty evakuoida. Uusilla asutusalueilla tehtiin enemmän töitä kuin olisi jakssettukaan, jotta ympäröivä luonto saataisiin otettua haltuun ja muokattua asuin- ja elinkelpoiseksi alueeksi. Valtion asutus suunnitelmat osoittautuivat lyhytnäköisiksi. Kylien nuoriso ja vanhemmatkin asukkaat joutuivat useissa tapauksissa lähtemään muualle työn ja elannon perässä 1960–1970-luvulta alkaen elinkeinorakenteen muuttuessa. Sotavuodet olivat tehneet petsamolaisista evakoita ja siirtolaisia. Jälleenrakennuskauden ankara arki ja kontrolli muovasivat heistä uudisasukkaita, raivaajia. Petsamolaisuutta jälleenrakennettiin alati tutun yhteisön parissa.

Sotien jälkeisinä vuosina petsamolaiset ovat pitäneet esillä Petsamon salaperäisyyttä, arkista ja arktista eksotiikkaa tehdäkseen menetystään ymmärrettäväksi, kertoakseen, miksi kotiseudun menetys koski niin kovasti. Omia kokemuksia ja laajoista tulkinnoista poikkeavia kertomuksia on pidetty esillä sekä suhteessa kansalliseen (sota)historiaan että muiden petsamolaisten vaiheisiin. Esimerkiksi näkemystä kahdesta sodanaikaisesta evakosta (talvi- ja jatkosodan evakko) on pu-

1300 Tuominen, Marja (s. a.) Kulttuurihistorian perusteet -luentosarja Lapin yliopistossa.

rettu kertomalla useista sotavuosien evakkomatkoista. Petsamolaisille on tärkeää osoittaa, että kotiseutunsa menettäneitä siirtolaisia oli muitakin kuin karjalaisia. Tämän lisäksi he haluavat osoittaa, etteivät petsamolaiset muodosta yhtä yhte-näistä siirtolaisjoukkoa, vaan jokaisella on omat kokemuksensa ja tapansa kertoa menneestä.

Menneisyyden muistelu ja sitä rakentavien tulkintojen välittäminen on ollut aktiivista varsinkin sodanjälkeisinä vuosina ja vuosikymmeninä. Kun ensimmäiset petsamolaisukupolvet ovat jo edesmenneet, jälkipolvet ovat etsineet erilaisia menneisyydestä kertovia jälkiä. Jälkipolvilla ei ole ollut enää pääsyä yhtä yksityiskohtaisten muistojen ja tarinoiden äärelle, mutta he ovat kartoittaneet mitä monipuolisimpia tapoja lähestyä menneisyyttä. Siinä, missä ensimmäinen polvi keskittyi pitkälti tarinoiden ja tapahtumien muisteluun, jälkipolvi on pohtinut laajemmin sekä vanhempiensa vaiheita että omia kokemuksiaan ja petsamolaisuuttaan.

Muistelu- ja historytyö on samalla pitänyt esillä sitä, mitä kaikkea yhteistä petsamolaisilla on: elämä ja sukujuuret Petsamon monimuotoisessa luonnossa erilaisten ihmisten ja vaikutteiden parissa, koettelevat sota-, evakko- ja jälleenrakennusvuodet sekä jatkuva kaipaus Petsamoon ja kiinnostus alueen ja sen ihmisten menneisyyteen. Tällöin petsamolaiset voivat hahmottaa yhtenäisempänä kokonaisuutena kuin he todellisuudessa ovatkaan. Petsamolaiset kuitenkin itse tietävät, että kokemuksia ja näkökulmia on runsaasti ja että petsamolaisuudesta saa esille siten monia eri sävyjä. Samalla he ovat rakentaneet omaa henkilökohtaista yhteyttään menneisyyteen sen mukaan, mikä heitä on kiinnostanut ja minkä he ovat kokeneet läheiseksi ja omimaksi tavaksi. Nämä tavat ovat saaneet vuosien varrella symbolisia ja rituaalisia merkityksiä.

*

Petsamolainen **historiakulttuuri** – menneisyyttä välittävät alustat ja yhteydet – on todella monimuotoinen. Muistelmia, kirjeitä, muistiinpanoja, matkakuvauksia, selontekoja, tiedotteita, haastatteluja, valokuvia, runoja, loruja, satuja, laulunsanoja, muistokirjoituksia ja kuolinilmoituksia on julkaistu runsain mitoin Petsamo-Seura ry:n *Petsamolaista*-lehdessä ja seuran ylläpitämässä *Petsamon kylät ja ihmiset* -Facebook-ryhmässä. Niitä löytyy myös omakustanteista, sanoma- ja aikakauslehdistä sekä pienpainatteista. Virallisempia historiakulttuurin alustoja ja yhteyksiä ovat seuran jäsenkirjeet ja internetsivut, muistomerkit ja muut muistohankkeet, petsamolaisten juhlat ja tapaamiset, museoiden näyttelyt, historiikit, juhlaulkaisut, -puheet ja julkiset esiintymiset mukaan lukien radiokuunnelmat ja -ohjelmat. Lisäksi on useita kaunokirjallisia julkaisuja, populaareja historiateoksia tai muita suurelle yleisölle suunnattuja teoksia. On hyvä muistaa, että erilaiset tutkimukset, keruut ja hankkeet ovat kiinnostaneet petsamolaisia, koska niiden välityksellä he voivat kertoa Petsamon ja petsamolaisten historiasta. He ovat olleet tässä historiansa kokoamisessa ja yhteistyössä varsin aktiivisia.

Historiakulttuuria on mahdollista tarkastella lähemmin menneisyyden läsnäolona: muistina, kokemuksena, käytäntöinä, artefakteina ja hyödykkeinä. Petsamon ja petsamolaisten *muisti* on läsnä läpi lähdeaineiston. Muisti kantaa vuosisatojen taakse, mutta kiinnittyy erityisesti kotiseudun menetykseen sota- ja evakkovuosien aikana. Tämä ajanjakso määrittää sen, miten menneisyyteen on suhtauduttu ja suhtaudutaan ja millaisena tulevaisuus on näyttäytynyt ja näyttäytyy. Tarkoitan tällä sitä, että kullakin nyt-hetkellä on useita eri menneisyyksiä ja useita eri tulevaisuuksia. Evakossa olleelle petsamolaiselle menneen ja tulevaisuuden tasot ovat olleet erilaiset kuin 1970-luvulla kotiseutuaan kaivanneelle petsamolaiselle. Tästä ajallisesta muutoksesta ja moniaikaisuudesta on ollut vaikea saada otetta, ja olen joutunut keskittymään vain tiettyihin ajanjaksoihin petsamolaisten aikajanalla. Todellisuudessa nämä ajanjaksot sisältävät lukemattomia menneisyyteen, nykyisyyteen ja tulevaisuuteen paikantuvia pisteitä.

Kokemuksena menneisyys on vahvasti nostalginen – siinä korostuvat kipeät menetykset, kovat koettelemukset ja nopeat muutokset, joihin on ollut haastavaa sopeutua. Muistitiedosta hahmottuu jatkuva vertailu ja keskustelu menneen, nykyisyyden ja tulevan välillä. Mukana on katkeruutta, surua ja menetyksen tuskaa mutta myös iloa ja ylpeyttä omista aikaansaannoksista, sopeutumisesta nopeaan muutokseen ja elämän eteenpäin menemisestä. Petsamolaiselle muistiyhteisölle menneisyys kokemuksena on menneisyyden jatkuvaa läsnäoloa – muistelua, pohdiskelua ja olosuhteiden keskinäistä vertailua. Vaikka kotiseutu menetettiin, Petsamo on edelleen läsnä ihmisten arjessa, muistoissa ja käytänteissä. Samalla kokemus petsamolaisuudesta on vahvistunut.

Käytäntöinä menneisyys on läsnä muistelutyönä, joka konkretisoituu runsaana julkaisutoimintana, aktiivisena menneisyyden työstämisenä, petsamolaisten yhteisinä juhlin ja tapaamisina. Myös matkat ja niillä toistuvat käytänteet kuten vierailut muistomerkeillä, kuljeskelu tutuilla seuduilla ja erilaisten matkamunistojen kerääminen ylläpitävät historiakulttuuria. Petsamosta muistuttavat myös (kala)ruoat sekä kulttuuriset tavat ja ominaispiirteet kuten kolttasaamelaisten *leu'ddit*.

Petsamolaisilla on hallussaan erilaisia käsinkosketeltavia esineitä, *artefakteja*, jotka kertovat menneestä. Ne tuovat muistoja mieleen ja kiinnittyvät Petsamon historiaan ja petsamolaisten vaiheisiin – valokuvia, karttoja, tauluja, vaatteita, kirjoja ja lehtiä, kاپioarkkuja ja muita perintöesineitä tai evakuoinnin yhteydessä mukaan saatuja esineitä. Näitä artefakteja on useissa tapauksissa luovutettu arkistoille ja museoille. Kyse voi olla myös esineistä, jotka on varta vasten valmistettu muistuttamaan ihmisiä Petsamosta ja välittämään sitä koskevaa tietoutta laajalle yleisölle. Näitä ovat muun muassa matkamunistolautaset sekä pienet oheistuotteet kuten rinta- ja postimerkit ja autoon kiinnitettävät Petsamo-tarrat. Artefakteina voi pitää myös kirjallisia julkaisuja – historiakirjoja ja *Petsamolaista*-lehteä – koska niille on annettu tehtävä kertoa menneestä ja niitä lahjoitetaan lahjaesineinä muun muassa sukulaisille. Nämä erilaiset myytävät tuotteet ja julkaisut ovat samaan aikaan

hyödykkeitä ja kulutuskohteita. Petsamoon suuntaavia turistimatkoja voi pitää myös ostettavissa olevana hyödykkeenä ja kulutuskohteena.

*

Petsamolaisessa muistitiedossa on läsnä myös **historiapolitiittisia intressejä**: petsamolaiset käyttävät, hyödyntävät ja muovaavat historiaa tiettyjä tarkoituksia varten. Historian käyttöä ohjaava keskeinen tavoite on tulla toimeen oman ja yhteisön menneisyyden kanssa. Petsamolainen historiapolitiikka näkyy siten menneisyyden kipupisteiden työstämisessä. Kokemukset sivuun jäämisestä, syrjimisestä ja juurettomuudesta pyritään ottamaan haltuun tekemällä Petsamon ja petsamolaisten historiaa näkyväksi ja tuomalla sitä laajempaan tietoisuuteen. Näissä tarkoituksissa ja tavoitteissa sekä petsamolaiset itse että Petsamo-Seura ry ovat olleet aktiivisesti yhteyksissä arkistoihin, museoihin ja tutkijoihin mutta ylläpitävät myös omaehtoista seura-, muistelu- ja julkaisutoimintaa. Petsamolaisten muistohankkeita ja -merkkejä on niin ikään useita: on patsaita, historiakirjoja ja historiikkeja. Jälkimuisti on syy ja tarve kipeän menneisyyden työstämiselle mutta samalla hedelmällinen kasvualusta uusille historia-kuville ja tulkinnoille. Jälkimuistia voi siten hyödyntää eräänlaisena työkaluna.

*

Tätä taustaa vasten on mahdollista vastata Habermasin ja Portellin luokittelujen pohjalta esittämiini kysymyksiin. Ensiksi tarkastelen petsamolaisten suhtautumista heitä ympäröivään maailmaan ja asiantiloihin kuten luontoon, kansalliseen ja valtiolliseen tasoon ja institutionaaliseen järjestykseen. Luonto näyttäytyy haastavana asuin- ja kasvuympäristönä niin Petsamossa kuin uusilla asutusalueilla jälleenrakennusvuosina. Kovalla työllä petsamolaiset kuitenkin ottivat tilanteen haltuunsa ja sopeutuivat olosuhteisiin. Myöhemminä vuosina luonnosta on tullut merkittävä yhtymäkohta Petsamoon. Luonto muistuttaa menetetyistä kotiseudusta mutta myös lohduttaa. Institutionaalinen järjestys puolestaan näyttää tulleen petsamolaisten keskelle tavalla, joka koetteli ja häiritsi heidän arkista elämäänsä tai ei muutoin ottanut heidän realiteettejaan huomioon. Erilaisiin institutionaalisiin järjestelmiin kuten kirkkoon ja valtioon sekä viranomaisiin liittyvä kritiikki läpäisee petsamolaisen muistitiedon eri ajat ja tasot. Petsamolaiset näkevät läpi historiansa joutuneensa konfliktien ja hyötymispyrkimysten keskelle. Tähän myllerrykseen on otettu etäisyyttä ja korostettu petsamolaisten omaa näkökulmaa tapahtumiin. Tästä huolimatta petsamolaisessa muistitiedossa rakennetaan yhteenkuuluvutta Suomen historiaan ja suomalaisuuteen. Se on ollut selviytymis- ja sopeutumiskeino sodanjälkeisessä Suomessa, jolloin niin yhteiskunnallisella kuin arjen käytänteiden tasolla on suhtauduttu suurella varauksella rajaseudun asukkaisiin, venäläiseen kieleen, kulttuuriin ja sukujuuriin ja muihin venäläisyhteyksiin.

Petsamolaisten suhtautuminen muihin siirtolaisiin näkyy siinä, että he ovat vertailleet itseään useissa yhteyksissä Karjalan siirtolaisiin. Petsamolaiset näkevät

jääneensä unohduksiin ja tulleet syrjäytetyksi osana kansallista historiaa, osana sota- ja evakkohistoriaa ja osana jälleenrakennusajan vaiheita ja tukitoimia. Tämä on kipeä kokemus, jota petsamolaiset ovat työstäneet eri tavoin. Näitä tapoja on lueteltu edellä, kun olen koonnut yhteen petsamolaista historiakulttuuria. Tästä voisi hahmottaa tarinaa uhreista ja selviytyjistä, mutta kuten monipuolinen muistitieto osoittaa, tämän alta löytyy lukuisia muita kokemuksia ja kertomuksia. Muita siirtolaisia koskevia mainintoja lähdeaineistossani oli vain muutamia, joten kokonaan en pysty esittämään kysymykseen vastaamaan. Asiaa voisi toki tutkia haastattelemalla petsamolaisia tarkemmin tästä näkökulmasta.

Petsamolaisia yhdistävät tunne kipeästä menneisyydestä ja kokemus historian marginaaliin jäämisestä. Heidän toiveenaan ja tarpeenaan on tulla nähdyksi, kuuluksi ja huomioituksi osana kansallista historiaa ja nykyisiä historian käytön alustoja. He toivovat myös, ettei Petsamon ja petsamolaisten historia pääsisi unohtumaan ja että yhä uudet tahot kiinnostuisivat siitä.

*

Tutkimukseni metodologia on ollut eräänlainen tukiranka tai työkalulaatikko, joka on mahdollistanut näkökulmani rajaamisen, tukenut tutkimusasetelmaani ja -kysymyksiäni. Koen esimerkiksi Jorma Kalelan ja Hannu Salmen luokittelemien käsitteiden auttaneen minua keskittymään siihen, mitä ja miten olenkaan näin laajalla tutkimusaineistolla ja tutkimuskohteella tekemässä. Muutkin muistitietotutkijat voisivat kokea *historiakuvien*, *historiakulttuurin* ja *historiapoliitiikan* käsitteet ja tasot hyödylliseksi lähestyessään laajaa lähdeaineistoa, joka näyttää monimuotoisuudessaan, moniajallisuudessaan ja monipaikallisuudessaan lipeävän käsistä. Samoin Jürgen Habermasin ja Alessandro Portellin luokittelujen varaan rakentamani heuristinen kehikko voi auttaa tarkastelemaan lähdeaineistoa uudesta, laajemmasta näkökulmasta siinä vaiheessa kun on aika tehdä yhteenvetoa. Kehikon pohjalta esittämäni kolme kysymystä eivät kuitenkaan ole vastaavanlaisia ”yleistyökaluja”, mutta jokaisella tutkijalla on mahdollisuus pohtia, mitä johtopäätöksiin johdattelevia kysymyksiä he voisivat sen avulla esittää omalle lähdeaineistolleen.

Marianne Hirschin lanseeraama *jälkimuisti* on osoittautunut monikäyttöiseksi ja joustavaksi työkaluksi, jota hän itse ja muut tutkijat alati soveltavat ja kehittävät edelleen. Havaitsin tämän osallistuessani 7.–8.10.2021 Oulun yliopistosta hallinoidun tutkimushankkeen *Postmemory of Family Separation: An Intergenerational Perspective* (Suomen Akatemia 2019–2023) järjestämään kansainväliseen etäseminariin ”Family Memories (Un)spoken: Exploring Postmemory of Forced Migration”. Yksi keynotepuhujista oli Marianne Hirsch yhdessä puolisonsa, historioitsija Leo Spitzerin kanssa. Kaikki työryhmissä käsitellyt esitykset kytkeytyivät kiinteästi jälkimuistin käsitteeseen. Mieleeni jäi Hirschin & Spitzerin ja tutkija Anna Wylegalan esityksistä, kuinka he ovat tarkastelleet kipeän menneisyyden muotoutumista ajan myötä joksikin muuksi – joksikin ei-niin-tuskaisaksi ja jopa kauniiksi

eheytymiseksi. Hirsch on itse ehdottanut, että jälkimuistin lisäksi tutkijat voisivat kiinnittää huomiota ”acts of resistance” näkökulmaan – miten ihmiset vastustavat esimerkiksi vallassa olevia henkilöitä, tahoja, narratiiveja ja tulkintoja. Esimerkiksi post-doc tutkija Outi Kähäri analysoi, kuinka inkeriläiset ottavat muistitiedossaan moraalista kantaa menneisyyden tapahtumiin ja näkee tämän nimenomaan Hirschin ehdottamana vastustamisena.¹³⁰¹ Näkökulma aukaisee uusia mahdollisuuksia Petsamon ja petsamolaisien menneisyyden ja muistitiedon analysoinnille. Oma tutkimukseni korostaa jälkimuistin kauaskantoisuutta. Vaikka jostain tapahtumasta tai ajanjaksosta olisi satoja vuosia, muisti ja merkitystenannot voivat olla vahvasti läsnä tässä päivässä ja niissä tavoissa, joissa ihmiset hahmottavat ympäröivää maailmaa ja toimivat osana sitä.

*

Suomalainen, pakolaisia ja evakkoja tarkasteleva tutkimus on hyödyntänyt muistitietotutkimuksen lähtökohtia ansiokkaasti. Tutkimustraditiot ovat painottuneet muun muassa etnografiaan, kansatieteisiin, kulttuuriantropologiaan, sosiaalipsykologiaan ja folkloristiikkaan. Suomessa siirtolaisten ja evakkojen *jälkimuistia* ei ole tätä väitöskirjaa aiemmin tutkittu tässä laajuudessa muistitietotutkimuksen näkökulmasta.

Nämä kaikki tutkimukset kuitenkin täydentävät toisiaan ja auttavat ymmärtämään, kuinka kauas sota, evakko ja pakkosiirrot kulkevat ajassa ja paikassa yksilöiden, perheiden, sukujen ja yhteisöjen kokemuksissa, tunteissa ja muistoissa. Oma tutkimukseni auttaa kiinnittämään huomiota siihen, kuinka merkittävän roolin kokemus sivuun jäämisestä voi saada historiatulkinnossa ja kuinka se yhä edelleen koetaan erityisenä kipupisteenä.

Väitöskirjani ohella aiempi tutkimus haastaa pohtimaan, miten nykyiset ja tulevat siirtolaiset, pakolaiset ja maahanmuuttajat kokisivat tulevansa huomioiduiksi ja saataisiin kokemaan olevansa osa suomalaista yhteiskuntaa, jotta vastaavia kipeitä ja ylisukupolvisia syrjään jäämisen kokemuksia ei syntyisi. On hyvä tiedostaa, että nopeat muutokset ovat vaikeita, menneisyydessä voi olla useita kipupisteitä, ihmiset ovat yksilöitä ja kaikki eivät sopeudu. Onko Suomessa tilaa heille, joille sopeutuminen on vaikeaa mutta jotka haluaisivat kuitenkin elää rauhassa ja turvassa? Tarvitseeko kaikkien sopeutua – mitä loppujen lopuksi ymmärrämme sopeutumisella? Millaista tulevaa yhteiskuntaa Suomi ylipäättänsä tavoittelee? Yhteiskunnan, järjestöjen ja säätiöiden sekä vapaaehtoistoiminnan tasolla olisi kuitenkin mahdollista tarjota erilaisia välineitä menneisyyden ja nykyisyyden työstämiseen, turvallisuuden tunteen ja tulevaisuuden näkymien eheyttämiseen.

1301 Family Memories (Un)spoken: Exploring Postmemory of Forced Migration -seminaari 7.–8.10.2021.

Petsamolaisille väitöskirjani mahdollistaa sekä oman suvun ja yhteisön historiaan perehtymisen että oman petsamolaisuuden ja/tai menneisyyden kipupisteiden työstämisen – jos he kokevat olevan sille tarvetta. Muilta osin tutkimukseni anti hyödyntää niin Suomen ja Petsamon historiasta kiinnostuneita tutkijoita kuin muistitietoaineistoja tarkastelevia tutkijoita sekä kotimaassa että kansainvälisesti. Yhteiskunnallisella tasolla väitöskirjani laajentaa ymmärrystä Suomen historianvaiheista ja muistuttaa siitä, kuinka monia vaiheita ja ihmiskohtaloita sota- ja evakkohistoriaan kuuluu. Kansallisella ja kansainvälisellä tasolla tutkimukseni havainnollistaa, millaisia kokemuksia, historiakuvia ja historiapolitiittisia intressejä pakkosiirron kokeneet ihmiset ja yhteisöt voivat kantaa mukanaan ylisukupolisesti, vuosikymmenien ajan. Tutkimukseni auttaa myös etsimään tapoja purkaa ja työstää näitä kokemuksia rakentavalla tavalla.

Olisi kiinnostavaa ja tarpeellista tutkia Petsamon alueen historiaa vastaavalla tavalla kuin Pamela Ballinger on tutkinut Italian, Slovenian ja Kroatian raja-alueita ja alueen asukkaiden erilaisia tapoja hahmottaa Istrian niemimaan historia. Petsamon kuuluminen Suomelle vuosina 1920–1944 sekä jo 1850-luvulta alkanut uudisasutuksen aika ovat jääneet ainakin julkisissa historianesityksissä piiloon Venäjällä, joten muistin politiikassa ja historiapolitiikassa riittäisi tutkittavaa. Myös Petsamo-kirjallisuus olisi oman tutkimuksensa aihe, koska siten voisi ymmärtää paremmin, miten muistitieto ja historiankerronnan tavat ovat vaikuttaneet toisiinsa. Tutkijoilla on onneksi pääsy monipuolisen lähdeaineiston äärelle.

LÄHDELUETTELO

LÄHDEAINEISTO

Yksityisarkistot

Airi Heiskarin arkisto (AHA)

Kumpula, Lyyli (s. a.) Ensimmäinen evakko matkani 1939-1940,12–13. (s. l.)

Kumpula, Lyyli (s. a.) Välierahuha (s. l.)

Kumpula, Lyyli (s. a.) Toinen evakkoon lähtö (s. l.)

Kumpula, Lyyli (s. a.) Äitiä muistellen (s. l.)

(Lehtileikkeiden kopiot Tiina Harjumaalla.)

Elli Saarelaisen arkisto (ESA)

Toivomani Petsamon retken ohjelmaa kesällä 2013. Kirje Petsamo-seuralle. Alkuperäinen kirje

Elli Saarelaisen hallussa, kopiot Tiina Harjumaalla.

Tiina Harjumaan tutkimusarkisto (THTA)

Varejoen asutuksen 70-vuotisjuhlasta otetut valokuvat. Kuvien ottaja Tiina Harjumaa.

Tutkimuspäiväkirja.

Sanoma-, aikakaus- ja pienlehdet

19 Ruotsin lahjalehmää Tervolaan, *Pohjolan Sanomat* 7.11.1947.

213 Petsamon siirtolaista asuu vielä Kalajoella: Hoitokunta muuttaa keväällä Varejoelle, *Lapin Kansa* 27.2.1948.

300 petsamolaista haluaisi palata takaisin, *Lapin Kansa* 10.10.1945.

50 petsamolaista tehnyt hallintasopimuksen Tervolan Var[e]joen asutusalueen tiloihin, *Lapin Kansa* 7.4.1948.

5257 oman läänin siirtolaista Lapissa viime vuoden lopussa: Siirtoväen huoltoavustuksiin käytettiin yli 15 milj. mk, *Pohjolan Sanomat* 27.10.1948.

80 viljelystilaa petsamolaisille Tervolan osalta Lapin kolmiosta, *Lapin Kansa* 10.11.1945.

Avustusten jako Petsamon siirtoväelle aloitetaan lähiaikoina, *Pohjolan Sanomat* 24.1.1950.

Ent. petsamolainen ryhtyi syömälakkoon, *Pohjolan Sanomat* 24.12.1954.

Ent. Petsamon siirtoväki toivoo asemaansa pikaisia parannuksia, *Pohjolan Sanomat* 17.11.1949.

Eräs petsamolaisten ”asianajaja”. Herra Kalle Pääskylän kirje Lapin Maatalousseuran Asutustoimikunnalle, *Pohjolan Sanomat* 28.6.1950.

Finlands Allmänna Tidning nro 86. 12.4.1838. Kansalliskirjaston digitoidut aineistot: <http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/402334?term=Petsamo&page=2> [7.4.2017]

Hajallaan asuvat petsamolaiset joutuvat olemaan melkein ilman sielunpaimenta, *Lapin Kansa* 1.11.1946.

Iloa sadosta – kovaa huolta rakennusrahoista Varejoella: ASO kieltänyt rakennuslainojen annon toistaiseksi kokonaan! *Pohjolan Sanomat* 27.9.1949.

Juonala, Jouko (2015) Suomen käsivarsi katkesi, 24–27. *IS Evakot-erityislehti*. Myynnissä 3.12.2015 alkaen. Myyty yhdessä Ilta-Sanomien kanssa.

Kannisto, Jussi (15.9.2018) Terveisiä Petsamosta. *Lapin Kansa*. Mieliipide.

Kappeli ja hautausmaa Tervolan Varejoelle: Petsamolaisille lahjoitettu kirkonkello saapunut, *Pohjolan Sanomat* 8.10.1948.

Kemoff, Vilho (1957) Varejoen vaiheita: Nuoriso kotikylää rakentamaan. *Raivaaja* 1/1957, 5–7.

Koltat muuttavat maaliskuun alkuvuorokolla Sevettijärvelle, *Pohjolan Sanomat* 26.2.1949.

Kotiseutujuhla Varejoella, *Pohjolan Sanomat* 19.9.1957.

Kreikkalaiskatolinen rukoushuone rakennetaan Tervolan Varejoelle: Yleinen rahankeräys hankkeen hyväksi Lapin läänissä, *Pohjolan Sanomat* 12.1.1955.

Kälkäjä, Mirjam (s. a.) Hengitimme Jäämerta himoisin keuhkoin. *Kotiliesi*, 66–68, 82.

Laakso, Veikko (1962) Unohdammeko koltat, *Aamun Koitto*. Numero 4/1962.

Lapin ilta Tampereella, *Aamun Koitto* numero 8–9/1962, 85.

Lapin kolmion alueella 52 lopullista hallintasopimusta lähiaikoina, *Lapin Kansa* 23.8.1947.

Lapin kolmioon olisi Petsamon maatalousväki sijoitettava: Kalastajaväestölle varattava mahdollisuus sijoittua Perämeren rannikolle, *Lapin Kansa* 6.3.1945.

Lapin siirtoväen keskustoimikunta perustettu huolehtimaan siirtoväen asioista, *Pohjolan Sanomat* 12.12.1944.

Lappalainen, Seija (8.12.2018) Arktiset puhurit nostavat elokuvaa. *Lapin Kansa*. Viikonvaihe.

Laurikko, Jari (22.9.2007) Kirjailijan henkevä. *Turun Sanomat*. <https://www.ts.fi/lukemisto/1074229250/Kirjailijan+henkeva> [18.1.2019]

Laurinolli, Teija (9.8.2017) Petsamo aina mielessä. *Lapin Kansa*. <https://www.lapinkansa.fi/lou-naislappi/petsamo-aina-mielessa-200299876/> [19.9.2018]

Lavia, Niina (16.7.2016) ”Petsamoa ei enää ole.” *Lapin Kansa*. *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* 1854. Kansalliskirjaston digitoidut aineistot. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/658542?term=Petsamo&page=4> [4.12.2020]

Malme, Pekka (12.1.1981) ”Suojelupoliisi maksoi jokaisesta kärytetystä kommunistista 600 markkaa päältä”. *Finn Sanomat*.

Marjan uni. *Raivaaja* 5/1954, 38–40.

N.s. Lapin kolmion tieverkoston suuntatutkimukset kiireellisesti suoritettava, *Pohjolan Sanomat* 26.4.1945.

Ortodoksisen rukoushuoneen peruskivi laskettiin Varejoella, *Pohjolan Sanomat* 24.8.1955.

Pelastusarmeija avustaa kolttaa, *Aamun Koitto* 13/1966.

Peltomaa, Jaakko (2016) *Inarilaisia*. Sodankylä: Lapin Lehtikustannus Oy.

Peltomaa, Jaakko (2017) *Inarilaisia 2*. Sodankylä: Lapin Lehtikustannus Oy.

Peltomaa, Jaakko (30.8.2017) Varejoella on kortteeri, mutta koti on Petsamossa. *Inarilainen*. 21. vsk. nro 35, 8–9.

Pelttari-Heikka, Sari (6.12.2017) Oma koti löytyi viimein Petsamosta. *Lapin Kansa*.

Petsamolaiset toivovat simman pian takaisin pääsevensä mahdollis- Lapin läänin, *Pohjolan Sanomat* 7.3.1945 [*Huom. otsikossa ladontavirhe.*]

Petsamolaisia siirretty Tenolle, vaikka heille siellä anneta maata ja näin ollen eivät saa kalastusoi- keutta, *Lapin Kansa* 17.4.1947.

Petsamolaisille ehdotetaan asuma-alueita: Kalajoki siirtopaikkakuntana liikakansoitettu, *Pohjolan Sanomat* 21.12.1944.

Petsamolaisille maksettujen korvausten suorittamisesta V. 1949 hintatason mukaan jätetty esitys maatalousministeriölle, *Pohjolan Sanomat* 28.9.1949.

Petsamolaisille merikalastajille UNRRA:n kalastusvälineitä, *Lapin Kansa* 3.10.1946.

Petsamolaiskysymyksessä olisi aikaansaata nopea ratkaisu, *Pohjolan Sanomat* 14.2.1950.

Petsamolaiskysymyksessä pyritään aikaansaamaan lopullinen ratkaisu, *Pohjolan Sanomat* 15.11.1951.

Petsamolaisten asioita aletaan korjaamaan aivan lähiaikoina, *Pohjolan Sanomat* 1.5.1952.

Petsamolaisten lähetystö parhaillaan pääkaupungissa esittämässä toivomuksiaan valtiovallan edustajille, *Pohjolan Sanomat* 20.11.1949.

Petsamolaisten n.s. ruotsalaistalojen korvausasiassa maksatusvirheitä, *Pohjolan Sanomat* 6.12.1951.

Petsamolaisten raivaus- ja suvijuhlat Varejoella, *Pohjolan Sanomat* 28.7.1949.

Petsamon koltat saadaan näinä päivinä siirrettyksi Kalajoelta pohjoisemmaksi, *Lapin Kansa* 17.2.1945.

Petsamon maataloussiirtoväen sijoittamista ns. Lapin kolmioon pitää hoitokunta alueen asutuskelpoisuuden vuoksi myönteisenä toimenpiteenä, *Lapin Kansa* 28.7.1945.

Petsamon maatalousväkeä varten perustettu Varejoen asutusalue: Asutusalue käsittää 69 viljelystilaa, *Lapin Kansa* 19.2.1948.

Petsamon siirtoväen asemaa tutkitaan, *Pohjolan Sanomat* 1.7.1949.

Petsamon siirtoväen asuttaminen mhl:n mukaisesti päättyy vuoden lopussa: Maata haluavia viimeisessä erässä 320 kpl, *Pohjolan Sanomat* 6.7.1951.

Petsamon siirtoväen asuttamisessa olisi huomioitava väestön jakautuminen eri ammattiryhmiin, *Pohjolan Sanomat* 23.2.1945.

Petsamon siirtoväen huollossa on esiintynyt luvattoman paljon leväperäisyyttä, *Lapin Kansa* 29.3.1945.

Petsamon siirtoväen luottamusmiesten julkilausuma, *Lapin Kansa* 24.2.1945.

Petsamon siirtoväen lähetystö ollut Helsingissä esittämässä petsamolaisten toivomuksia, *Lapin Kansa* 17.1.1946

Petsamon siirtoväen oikeudet ja elinmahdollisuudet turvattava, *Pohjolan Sanomat* 9.4.1950.

Petsamon siirtoväen taival, *Pohjolan Sanomat* 28.8.1954.

Petsamon siirtoväkeä kutsutaan yleiseen kokoukseen, *Lapin Kansa* 1.3.1945.

Petsamon siirtoväki suunnittelee maastamuuttoa: Lapin kolmioon ei haluta muuttaa, koska sinne ei näytä jäävän edes metsiä, *Lapin Kansa* 14.3.1946.

Petsamon väestön sijoittamisesta ei vielääkään ole saatu mitään lopullista varmuutta, *Lapin Kansa* 28.6.1945.

Petsamon väestön sijoittamisesta on Petsamon toimikunnan ehdotus valmistunut: Maatalousväki ”Lapin kolmioon”, kalastajaväestölle varattu myös maansaantimahdollisuudet, *Lapin Kansa* 27.3.1945.

Pikku-Petsamo – yhdyskunta Ivalojoen rantamalla, *Pohjolan Sanomat* 21.10.1959.

Pääskylä sai vielä jäädä johtokuntaan, *Pohjolan Sanomat* 29.6.1950.

Raivaaja-lehtien kansikuvat 2/1952, 5/1954, 7/1953.

Rajaseudun Ystävien lahjana Varejoen terveystalolle ja [*Lapin*] tuberkuloottisten lasten suojakodille ½ milj. mk molemmille, *Pohjolan Sanomat* 9.7.1949.

Siirtoväelle varattava myös metsätyöansioita, *Pohjolan Sanomat* 28.11.1947.

Siirtoväen asunto-olot viranomaisten huolehdittavana, *Pohjolan Sanomat* 1.10.1944.

Siirtoväen huollossa Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla suuria epäkohtia, *Lapin Kansa* 1.3.1945.

Siirtoväen saamista korvausobligatioilla ensin maksettava tilan hinta, sitten vasta lainoja? *Pohjolan Sanomat* 10.2.1950.

Siirtoväkeä maassa 423 717 henkeä, *Lapin Kansa* 23.8.1947.

Siirtoväkeä maassamme 444.185 henkeä maassamme viime laskeman mukaan, *Pohjolan Sanomat* 22.4.1945

Suonikylän koltat ovat nyt kokonaisuudessaan lähteneet Luttojoen varteen, *Lapin Kansa* 11.9.1945.

Tervolan kunta yhtyy Varejoen sähköistyshankkeeseen, *Pohjolan Sanomat* 27.6.1952.

Tervolan petsamolaiset huolestuneita: Puutteellisuuksiin ja epäkohtiin olisi saatava korjausta, *Lapin Kansa* 12.4.1947.

Uusi maansaantihakemusoikeus olisi myönnettävä Petsamon siirtoväelle, *Pohjolan Sanomat* 22.6.1950.

Vanha kuva. Lahjasonni ja 19 lehmää. *Lapin Kansa* 21.7.2018.

Varejoella asuvat petsamolaiset joutuneet taloudellisiin vaikeuksiin, *Pohjolan Sanomat* 5.1.1947.

Varejoelle kohonnut uusi, laaja kylä, *Pohjolan Sanomat* 9.7.1949.

Varejoelle puuhataan sähköjä, *Pohjolan Sanomat* 22.12.1949.

Varejoen ortodoksisessa rukoushuoneessa ensi kerran jumalanpalvelus, *Pohjolan Sanomat* 29.12.1959.

Varejoen petsamolaisalueen runkoteitä varten saatu määrärahoja, *Lapin Kansa* 18.6.1947.

Varejoen rukoushuone vesikattoon kesällä, *Pohjolan Sanomat* 24.3.1956.

Varejoen työtupa valmistuu: Rajaseudun Ystävien lähetystö saapuu luovuttamaan lahjansa, *Pohjolan Sanomat* 2.8.1951.

Varejokea sähköistetään valtion tuen turvin, *Pohjolan Sanomat* 14.2.1954.

Haastattelut

Inarin kunnankirjaston äänitearkisto (IKÄ)

Inarin kulttuuritoimen haastatteluaineisto (IKH) 1979–1989. Tarinoiden Inari <http://tarinoideni-nari.fi/aanitearkisto> [14.5.2019].

Agrapina Arhipoff (21.6.1983) Petsamossa ei tunnettu pula-aikaa. Tallentaja Tarja Nemtsinkoff-Körkkö.

Elsa Rantanen (s. a.) Evakko- ja sota-aikaa. Tallentaja Tarja Nemtsinkoff-Körkkö.

Kerttu Niemi (2.1.1974) Naimisiinmeno ja elämä Petsamossa. Tallentaja Irja Jefremoff. Tampereen yliopiston kansanperinteen arkisto nyk. musiikkitieteen laitos, aineiston luovuttanut Maaretta Narumo.

Kerttu Niemi (2.1.1974) Ruokala-apulaisena Petsamossa. Tallentaja Irja Jefremoff. Tampereen yliopiston kansanperinteen arkisto nyk. musiikkitieteen laitos, aineiston luovuttanut Maaretta Narumo.

Kerttu Niemi (2.1.1974) Talvisodan syttyminen ja evakkoonlähtö, Tallentaja Irja Jefremoff. Tampereen yliopiston kansanperinteen arkisto nyk. musiikkitieteen laitos, aineiston luovuttanut Maaretta Narumo.

Kristian Portti (s. a.) Suuri sillivuosi 1932. Tallentaja Kaija Rensujeff.

Kristian Portti (s. a.) Evakon jälkeen Inariin. Tallentaja Kaija Rensujeff.

Kristian Portti (s. a.) Kaupan perustaminen. Tallentaja Vilho Mansikka-aho.

Kristian Portti (s. a.) Toisen maailmansodan tapahtumia Petsamossa. Tallentaja Kaija Rensujeff.

Maire Tervaniemi (s. a) Posti ja Petsamon asukkaat, savuvero ja savotta. Tallentaja Kaija Rensujeff.

Maire Tervaniemi (s. a.) Ei lääkäriä eikä pappia, evakon jälkeen Inariin. Tallentaja Kaija Rensujeff.

Matti Huru (14.12.2009) Suomujoen puujumalat ja Utjanan helmireppu. Tallentaja Merja Vaattovaara. Inarin kirjastotoimen haastatteluaineisto 2009–2011.

Matti Sverloff (s. a.) Kolttsaamelaiten sukujen hallintoalueet ja kalastus Petsamossa. Tallentaja Jarmo Pautamo. Haastattelu on alun perin osa RKTL:n, nykyisen Luonnonvarakeskuksen, aineistoa.

Onni Nikula (s. a) Maantietöissä, kalastamassa Petsamossa. Tallentaja Kaija Rensujeff.

Svante Kangas (s. a.) Inarin metsien miljoonakaupat, lordit lohensoudussa. Tallentaja Martti Salo. Martti Salon haastatteluaineisto.

Vilho Leppäkangas (7.7.2010) Pohjanmaalta Petsamoon. Tallentaja Merja Vaattovaara. Alkuperäinen tiedosto Inarin kirjastotoimen haastatteluaineisto 2009–2011.

Yrjö Lietoff (s. a.) Elämää Kolttakönkällä. Tallentaja Vilho Mansikka-aho.

Kansanperinteen arkisto (KPA)

AK/0526 1961. Tallentaja Erkki Ala-Könni.
Y 04485/1972. Tallentaja Irja Häkämies.
Y/04472 1972. Tallentaja Irja Häkämies.
Y/04475 1972. Tallentaja Irja Häkämies.
Y/04476 1972. Tallentaja Irja Häkämies.
Y/04481 A 1972. Tallentaja Irja Häkämies.
Y/04484 1972. Tallentaja Irja Häkämies.

Tiina Harjumaan tekemät haastattelut ja käymät keskustelut

Airi Heiskari, haastattelu Kemissä 9.10.2015.
Faina Miettinen, haastattelu Tervolassa 15.7.2016. Haastattelussa mukana myös Miettisen sisko,
Katri Vuori.
H1, haastattelu 30.7.2016.
H2, haastattelu 14.6.2016.
H3, haastattelu 21.6.2016.
H4, haastattelu 30.6.2016.
H5 ja H6, haastattelu 6.6.2016.
Iiris Taimen, haastattelu Oulussa 29.6.2016.
Ilmari Kaarninen, haastattelu Tervolassa 12.7.2014.
Kerttu Ranta, haastattelu Tervolassa 8.3.2016.
Mikko Ekorre, haastattelu Kemissä 17.11.2015. Haastattelijoina Tiina Harjumaa ja Tiina Suopajärvi.
Haastattelussa mukana myös Ekorren vaimo, Toini Ekorre.
Otto Taivalantti, haastattelut 16.8.2017, 31.8.2017 ja 8.9.2017 Rovaniemellä.
Ryhmähaastattelu 26.3.2014 Tervolassa. Anneli Räihä, Anita Heiskari ja Anna-Liisa Lintula. Mukana myös opiskelija Johanna Tuovinen.
Ryhmäkeskustelu 17.12.2013 Varejoen koululla. Toivo Kunnari, Elna ja Tuomas Nelin sekä Kyösti Hänninen.
Sirkka ja Heikki Kinos, haastattelu Rovaniemellä 17.2.2015.
Toivo Kunnari, haastattelu Tervolassa 23.6.2016.

Tiina Suopajärven tekemät haastattelut

TSH1, haastattelu 30.1.2015.
TSH2, haastattelu 4.1.2016.
TSH3, haastattelu 2.2.2015.
TSH4 ja TSH5, haastattelu 12.1.2016.
TSH6, haastattelu 7.1.2016.
TSH7 ja TSH8, haastattelu 5.1.2016.
TSH9, haastattelu 11.1.2016.
TSH10, haastattelu 31.1.2015.
TSH11, haastattelu 22.8.2014.

Keskustelut ja tiedonannot

Bryan Hood, sähköpostiviesti Tiina Harjumaalle 23.8.2019. Tiina Harjumaan hallussa.

K1, keskustelu 6.6.2018.

K2, keskustelu 16.7.2018.

Toivo Kunnari, sähköpostiviesti Tiina Harjumaalle 12.4.2021. Tiina Harjumaan hallussa.

Toivo Kunnari, sähköpostiviesti Tiina Harjumaalle 2.10.2018. Tiina Harjumaan hallussa.

Esitelmät, puheenvuorot ja muut julkiset esiintymiset

Gauriloff, Katja (13.10.2017) Alustuspuheenvuoro dokumenttielokuvalla *Kuun metsän Kaisa* ja sen jälkeinen paneelikeskustelu avoimessa elokuvaillassa Hostel Café Kodissa Rovaniemellä.

Innanen, Kaisu (s. a.) Toini Väänänen ja Irma Innanen - Jäämeren rannan lasten sotavankeus ja Petsamoon jäänyt nuoruus. *Naisten ääni*. Suomalainen Naisliitto ry. <https://www.naistenaani.fi/toini-vaananen-ja-irma-innanen-jaameren-rannan-lasten-sotavankeus-ja-petsamoon-jaant-nuoruus/> [14.12.2020]

Kunnari, Toivo (26.3.2018). Puheenvuoro *Kadonnutta petsamolaisuutta etsimässä* -luentosarjan aikana Rovaniemen kaupunginkirjastolla.

Paasilinna, Erno. Haastattelu ohjelmassa Toisen tasavallan kulttuurikuvia. Esitetty 9.5.1977. Julkaisu YLE Elävässä Arkistossa 8.9.2006. <http://yle.fi/aihe/artikkeli/2006/09/08/erno-paasilinna-oli-karjeka-kulttuurikriitikko> [8.4.2017]

Rovasti Yrjö Rämö: Sielunpaimenena lappalaisten keskuudessa (1980) Haastattelijana kirkkoherra Martti Päivinen. Teksti Airi Kervinen. *Pyhän Trifonin perintö. Lapin ortodoksisen seurakunnan juhlakirja*. Toim. Martti Päivinen. Rovaniemi: Lapin ortodoksinen seurakunta, 188–207.

Vuononvirta, Pekka (26.3.2018) Vanhempieni Petsamo – miten petsamolaisuus on vaikuttanut sukumme elämään. Esitelmä Rovaniemen kaupunginkirjastossa osana *Kadonnutta Petsamoa etsimässä* -luentosarjaa.

Petsamo-Seura ry:n julkaisut ja muu materiaali

Seuran jäsenkirjeet ja nettisivut

Jäsenkirje 3/2013, Petsamo-Seura ry.

Jäsenkirje 2/2019, Petsamo-Seura ry.

Jäsenkirje 3/2019, Petsamo-Seura ry.

Jäsenkirje 1/2020, Petsamo-Seura ry.

Jäsenkirje 1/2021, Petsamo-Seura ry.

Kysy kadoksissa olevia sukulaisiasi (s. a.) Petsamo-Seura ry, kotisivut. www.petsamoseura.net/229 [24.5.2017]

Myynnissämme olevia kirjoja ja aineistoja. Petsamo-Seura ry, kotisivut. <https://www.petsamoseura.net/kirjoja-ja-aineistoja> [haettu 24.5.2017]

Petsamolaisten kesätapaaminen, Varejoen asuttamisen 40-vuotisjuhla Tervolan Varejoella 19–20. heinäkuuta 1986. Ohjelma.

Petsamon historiaa. Petsamo-Seura ry, kotisivut. <https://www.petsamoseura.net/petsamon-historiaa> [24.5.2017].

Petsamon kylät. Petsamo-Seura ry, kotisivut. <https://www.petsamoseura.net/104> [24.5.2017].

Petsamon kylät ja ihmiset Fb-sivusto. Petsamo-Seura ry, kotisivut. <https://www.petsamoseura.net/petsamo-seuran-fb-sivut-kaapattu> [10.12.2020]

Petsamo-patsas Ivalossa ”Jäämeren kansan evakkotie”. Petsamo-Seura ry, kotisivut. <https://www.petsamoseura.net/14> [24.5.2017]

Petsamo-perinteen keruu (s. a.) Petsamo-Seura ry, kotisivut. <https://www.petsamoseura.net/88> [24.5.2017]
Petsamo-Seuran historiaa, Petsamo-Seura ry, kotisivut. <https://www.petsamoseura.net/14> [6.4.2021]
Petsamo-Seura ry:n kotisivut. (s. a.) <http://www.petsamoseura.net/> [13.4.2017]
Petsamo-Seura ry 40 vuotta 1972 - 2012 historiikki (2012) Toim. Mirjam Kälkälä. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry.
Seuran 40v postimerkki (s. a.) Petsamo-Seura ry, kotisivut. <https://www.petsamoseura.net/312> [11.2.2019]
Turjanmeri? (s. a.) Petsamo-Seura ry, kotisivut. <http://petsamoseura.net/228> [24.5.2017]

Petsamolaista-lehti (1975–2020)

Aittokallio, Kerttu (1939/1999) Toimintakertomus 1939 uintikursseista. *Petsamolaista*, 28–31.
Aitto-oja, Sirkka (o.s. Törmälä) (2012) Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee. *Petsamolaista*, 62–64.
Alariesto, Riikka (1975) Seikkailu Liinahamarissa. *Petsamolaista*, 16–17.
Alatossava, Kari (2020) Vastaavantoimittajan terveiset. *Petsamolaista*, 6–7.
Ananin, Hilma (s. Ranta) (1979) Muistikuvia kotiseudulta. *Petsamolaista*, 5–9.
Anttila, Johannes (1976) Petsamon muistoja. *Petsamolaista*, 11.
Arrela, Veli (1981) Muisteluksia menetetyistä Petsamosta. *Petsamolaista*, 15–19.
Beddari, Olav (1980) Silloin oli Suomi niin lähellä. *Petsamolaista*, 9–13.
Beddari, Olav (1985) Terveiset Ruijasta. Puhe Petsamo muistomerkin paljastustilaisuudessa sunnuntaina 14 heinäkuuta 1985. *Petsamolaista*, 8–10.
Beddari, Olav (2004a) Menetimme Petsamon ja entiset naapurit. *Petsamolaista*, 22–41.
Beddari, Olav (2013) Se oli silloin, kun Suomi oli meidän naapuri. *Petsamolaista*, 48–49.
Blomqvist, Liisa (1975) Puheenjohtajan tervehdys. *Petsamolaista*, 3.
Blomqvist, Liisa (1976) Puheenjohtajan tervehdys. *Petsamolaista*, 3.
Blomqvist, Marja (2013) Juuria etsimässä. Matka Petsamoon 12-14.7.2013. *Petsamolaista*, 14–21.
Blomqvist, Seppo (2002) Petsamon käynti. *Petsamolaista*, 38–43.
Eklund, Aila (2014) Hilikka Pekkilän tarina. *Petsamolaista*, 66–70.
Ekorre, Mikko (2007) ”Tuus, Matti, kattoon...” Muisteluksia evakkomatkalta Sihtuunaan. *Petsamolaista*, 64–65.
Ellefsen, Sirkka (o.s. Pyttyinen) (2007) Sota- ja evakko aika 1939-1946. *Petsamolaista*, 41–45.
Elämme ATK-aikaa! (2003) *Petsamolaista*, 44.
Elämää Jäämeren rannoilla (1978) Haastattelijana Vilho Vainionpää. Kertojana Hermann Rinneke. *Petsamolaista*, 8–11.
Enojärvi, Aarne (1989) Talvisodan aika vankina. *Petsamolaista*, 13–17.
Enojärvi, Aarne (1994) Pummanki, kotikyläni Kalastajasaarennolla. *Petsamolaista*, 44–47.
Fröjd, Eila (o.s. Mikkonen) (2007) Lapsuuden muistoja Petsamosta. *Petsamolaista*, 22–25.
Granroth, Alfred (1985) Syöttikalan pyyntiä Jäämerellä, heinäkuulla 1926. *Petsamolaista*, 17–18.
Granroth, Oiva (2004a) Ristinpikka. *Petsamolaista*, 48–51.
Granroth, Oiva (2004b) Viimeinen kesä Petsamossa. *Petsamolaista*, 4–7.
Granroth, Oiva (2005a) Keisarin perhekuva. *Petsamolaista*, 50.
Granroth, Oiva (2005b) Veljesten tarina. *Petsamolaista*, 32–33.
Granroth, Oiva (2006) Talvisodan muistoja. *Petsamolaista*, 26–28.
Granroth, Oiva (2008) Paras Petsamonreissu. *Petsamolaista*, 44–48.
Granroth, Oiva (2009a) Lapinkolmio. *Petsamolaista*, 75–76.
Granroth, Oiva (2009b) Suvun vaiheita Petsamossa. *Petsamolaista*, 72–74.

- Grönlund, Ilmari & Koivunen, Matti (1984) Muistitietoihin perustuva uittoselostus Inarijärven ja Paatsjoen uittosta. *Petsamolaista*, 5–9.
- Hagelberg, Juha (1993) Ukko-Hagelbergin turvasäilöreissu. *Petsamolaista*, 42–50.
- Hakarila, Kaisa (o.s. Granroth) (1982) Muistelmia Pummangista. *Petsamolaista*, 18–19.
- Hakoköngäs, Eemeli (2014) Petsamolaisten ja Varejoen kylän historiasta. Esitelmä Petsamolaisten kesätapaamisessa Varejoella 12.7.2014 (lyhennelmä). *Petsamolaista*, 10–13.
- Heikkala, Veikko (1990) Talvisotani erillinen osasto Pennasessa. *Petsamolaista*, 10–13.
- Heinonen, Toivo (1977) Saunatouhuja Petsamossa vuonna 1943. *Petsamolaista*, 17–18.
- Heiskari-Kumpula, Lyyli (2011) Tehtiin Lapin kolmiota. *Petsamolaista*, 50–51.
- Hillakauppoja (1983) *Petsamolaista*, 15.
- Honkonen, Anna-Maria & Vuononvirta, Pekka (2020) Natalia Honkonen – Petsamon ”lastenkoti-laisten äiti”. *Petsamolaista*, 20–23.
- Huttunen, Mailis (1984) Naisena Jäämeren rannalla. *Petsamolaista*, 16–22.
- Iivonen, Martti (1925/2015) Riistamailta ja kalavesiltä. Mosorinin karhu. Kulttuurikuvaus Petsamosta. Julkaistu Metsästys ja kalastus, 1926 n:o 7. *Petsamolaista*, 81–83.
- Impola, Heikki (1978) Kävinhän siellä minäkin. *Petsamolaista*, 13–14.
- Iso-Mauno, Auna (1945/1983) Petsamon lastenkodin ’elämästä’ ja vaiheista. *Petsamolaista*, 18–21.
- Isotupa, Lahja (o.s. Heino) (2001) Muisteluita Turjanmeren rannalta. *Petsamolaista*, 44–51.
- Isotupa, Lahja (o.s. Heino) (2008) Muistoja, muistoja. *Petsamolaista*, 60–61.
- Isotupa, Lahja (o.s. Heino) (2012) Muistoja ensimmäiseltä matkaltani lapsuuteni kotikylään. *Petsamolaista*, 38–47.
- Johansson, Toivo (1997) Ylösottajan kokemuksia. *Petsamolaista*, 46–47.
- Kaarninen, Arvo (2000) Puheenjohtajan palsta. *Petsamolaista*, 3.
- Kaarninen, Arvo (2001) Puheenjohtajan palsta. *Petsamolaista*, 3.
- Kaarninen, Arvo (2005) Puheenjohtajan palsta. *Petsamolaista*, 1.
- Kaarninen, Arvo (2006) Puheenjohtajan palsta. *Petsamolaista*, 1.
- Kaarninen, Arvo (2007) Puheenjohtajan palsta. *Petsamolaista*, 1.
- Kaarninen, Arvo (2008) Puheenjohtajan palsta. *Petsamolaista*, 1.
- Kaarninen, Arvo (2009) Puheenjohtajan palsta. *Petsamolaista*, 1.
- Kaarninen, Pekka (1995) Petsamo - Tarton rauhanneuvottelujen kiistakysymys. *Petsamolaista*, 6–8.
- Kajosmäki, Salli (o.s. Valli) Siskot rauha ja Aulikki avustivat (2011) Petsamolaisten evakkomatkat. *Petsamolaista*, 46–48.
- Kalan syysostot alkaneet nyt Petsamossa (1936/1986) Lapin Kansa 3.9.1936. *Petsamolaista*, 24.
- Kamula, Inkeri (1986) Muistojen lähteestä. *Petsamolaista*, 21–22.
- Kamula, Inkeri (1991) Seikkailu Saarennolla. *Petsamolaista*, 45–47.
- Kamula, Marjaana (1986) Keskeistä sanastoa. *Petsamolaista*, 34–35.
- Kamula, Marjaana (1987) Maamiesseurat Petsamossa ja Salmijärvellä. *Petsamolaista*, 12–13.
- Kamula-Kummu, Marjaana (1999) Petsamolaistaitaja, Veikko Salkio. *Petsamolaista*, 34–37.
- Kamula-Kummu, Marjaana (2010) Petso-säätiön nousu ja tuho. *Petsamolaista*, 56–65.
- Karvonen, Sonja (o.s. Granroth) (2016) Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee. *Petsamolaista*, 82–86.
- Kemilä, Anita (o.s. Ilvesviita) (2004) Talvisotaa paossa Norjassa. *Petsamolaista*, 16–21.
- Kemilä, Anita (o.s. Ilvesviita) (2006) Petsamon muistoja. *Petsamolaista*, 48–53.
- Kerkesi sitä olla monenlaista aikaa (1983) Sigvard Ranta kertoo. *Petsamolaista*, 10–13.
- Kesätapaaminen Ivalossa 8.-9.7.1989 (1989) *Petsamolaista*, 46–48.
- Kiianlinna, Santeri (1985) Pumpulitien reitti Paatsjokivarressa. *Petsamolaista*, 26–31.
- Kivilinna, Rauni (1976) Muistot talteen. *Petsamolaista*, 16–17.

- Kivilinna, Rauni (1991) Se oli paratiisi. *Petsamolaista*, 7–12.
- Koivisto, Pekka (1990) Hyytävän kylmä evakkomatka Petsamossa. *Petsamolaista*, 20–22.
- Koivisto, Pekka (2018) Petsamolaistyttö Liisa muistelee. *Petsamolaista*, 32–35.
- Kolttasaamelaisten sääennusteita Petsamosta (2014) *Petsamolaista*, 85.
- Kolttien satuja ja tarinoita (1980) Julkaistu alun perin Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia LX. *Petsamolaista*, 34–35.
- Konola, Hannes (1990) Tpäpärelästäminen. *Petsamolaista*, 13–17.
- Korva, Lempi (1988) Kesätapaaminen Kalajoella 1988. *Petsamolaista*, 8–9.
- Korva, Lempi (1989) Talvisodan evakkotaival. *Petsamolaista*, 22–28.
- Korva, Lempi (o.s. Tauriainen) (1993) Muurmannin rannan suomalaisten kohtaloista. *Petsamolaista*. Oulu: Petsamo-Seura ry, 21–23.
- Korva, Lempi (o.s. Tauriainen) (1998) Järvikalassa. *Petsamolaista*, 16–19.
- Korva, Lempi (o.s. Tauriainen) (2001) Lähdemmekö soutelemaan? Muisteluksia lasten leikeistä Petsamossa. *Petsamolaista*, 61–65.
- Korva, Lempi (o.s. Tauriainen) (2004) Perheemme neljä evakkomatkaa. *Petsamolaista*, 52–56.
- Koskenkorva, Helena (1977) Muistoja Sevetijärvelle muutosta. *Petsamolaista*, 8–10.
- Koskimies, Esko (1994) Lapsuus Petsamossa. *Petsamolaista*, 8–16.
- Koskimies, Esko (1995) Piirteitä Lauri Koskimiehen toiminnasta Petsamon aluemetsänhoitajana 1924-35. *Petsamolaista*, 22–26.
- Koskinen, Tuulia (o.s. Juntunen) (2007/2016) Petsamo - maa jota ei enää ole. Jukaistu aiemmin Sotaveteraanien Perinneviesti-lehdessä vuonna 2007. *Petsamolaista*, 68–70.
- Kovala, Eeva (2007) Evakkoreissuni syksyllä 1944. *Petsamolaista*, 54–55.
- Kumpula, Lyyli (o.s. Heiskari) (2006) Kotiseutuni matka 2006. *Petsamolaista*, 46–47.
- Kumpula, Lyyli (o.s. Heiskari) (2007) Ensimmäinen evakkomatvani. *Petsamolaista*, 56–62.
- Kumpula, Lyyli (o.s. Heiskari) (2008) Väli rauha. *Petsamolaista*, 32–33.
- Kumpula, Lyyli (o.s. Heiskari) (2009) Salmijärven pommitus. *Petsamolaista*, 38–39.
- Kumpula-Heiskari, Lyyli (2010) Toinen evakkoonlähtö 1944. *Petsamolaista*, 30–32.
- Kun valkoiset tulivat Petsamoon (1979) Maria Mosorinin kertomaa. *Petsamolaista*, 22–23.
- Kunnari, Toivo (2010) Puheenjohtajan palsta. *Petsamolaista*, 1–2.
- Kunnari, Toivo (2011) Puheenjohtajan palsta. *Petsamolaista*, 1–2.
- Kunnari, Toivo (2012) Puheenjohtajan palsta. *Petsamolaista*, 1–3.
- Kunnari, Toivo (2013a) Puheenjohtajan palsta. *Petsamolaista*, 1–3.
- Kunnari, Toivo (2013b) Varejokilaisten kesätapaaminen. Lähtö. *Petsamolaista*, 56–57.
- Kunnari, Toivo (2014) Puheenjohtajan palsta. *Petsamolaista*, 1–2.
- Kunnari, Toivo (2015) Puheenjohtajan palsta. *Petsamolaista*, 1–3.
- Kunnari, Toivo (2016) Varejoen kellotapulihanke on saatu päätökseen. *Petsamolaista*, 10–13.
- Kunnari, Toivo (2017) Puheenjohtajan palsta. *Petsamolaista*, 1–2.
- Kunnari, Toivo (2018) Sukututkimusta. *Petsamolaista*, 46–50.
- Kunnari, Toivo (2019b) Petsamolaista vuosijulkaisu. *Petsamolaista*, 30–37.
- Kunnari, Toivo (2019c) Petsamon matka 14-16.7.2019. *Petsamolaista*, 78–84.
- Kunnari, Toivo (2020a) Monta oikeaa Petsamoa... ja eri aikaa Petsamossa. *Petsamolaista*, 104–113.
- Kunnari, Toivo (2020b) Petsamon marittyyri – ja maailman pohjoisin luostari. Elina Kahla 2020 SKS. *Petsamolaista*, 48–49.
- Kurtti, Reino (2008) Matkakertomus Venäjältä 1997. *Petsamolaista*, 40–42.
- Kusmin, Unto (2015) Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee. *Petsamolaista*, 84–88.
- Kusmin, Unto (2018) Kotiseutu jäi sinne rajan taa. *Petsamolaista*, 23–25.
- Kyläniemi, Hanna (2016) Petsamo-seurapeli vuodelta 1931. *Petsamolaista*, 38–41.

- Kälkäjä, Mirjam (1975b) Lapin kolmio - Varejoki. *Petsamolaista*, 12.
- Kälkäjä, Mirjam (1980) Kollaasin ensimmäiset palaset. *Petsamolaista*, 19–21.
- Kälkäjä, Mirjam (1982) Petsamolaisuus. *Petsamolaista*, 5–8.
- Kälkäjä, Mirjam (1994) Historianhanke on aloitettu. *Petsamolaista*, 4–7.
- Kälkäjä, Mirjam (1996a) Petsamolaistaitaja. Taidemaalari Reijo Raekallio. *Petsamolaista*, 22–24.
- Kälkäjä, Mirjam (1996b) Toimittajan terveiset. *Petsamolaista*, 5.
- Kälkäjä, Mirjam (1997a) Toimittajan terveiset. *Petsamolaista*, 5.
- Kälkäjä, Mirjam (1997b) Varejoki-Ryhmä, petsamolaiskulttuurin vaalija. *Petsamolaista*, 26–29.
- Kälkäjä, Mirjam (1998) Petsamolaistaitaja Jaakko Gauriloff. *Petsamolaista*, 36–38.
- Kälkäjä, Mirjam (1999a) Jälkinäytös: Minne sankarilaatat joutuivat? *Petsamolaista*, 20–21.
- Kälkäjä, Mirjam (2000) Toimittajan terveiset. Petsamo esillä myös tänään. *Petsamolaista*, 4–5.
- Kälkäjä, Mirjam (2002b) Vihreyttä, apatiaa ja korkokenkiä. *Petsamolaista*, 47–52.
- Kälkäjä, Mirjam (2003a) Petsamoa muistetaan maalauksin ja valokuvin. *Petsamolaista*, 16–17.
- Kälkäjä, Mirjam (2003b) Toimittajan terveiset. *Petsamolaista*, 4.
- Kälkäjä, Mirjam (2005) Petsamolaistaitaja. [Reino Paasilinna] *Petsamolaista*, 12–15.
- Kälkäjä, Mirjam (2006a) Ivalon evakkopatsaan vaiheita. *Petsamolaista*, 62–64.
- Kälkäjä, Mirjam (2006b) Naisten evakkokokemukset talteen. *Petsamolaista*, 67–68.
- Kälkäjä, Mirjam (2008a) Kiitos! *Petsamolaista*, 4.
- Kälkäjä, Mirjam (2008b) Petsamolaistaitaja. Kirjailija Joni Skiftesvik: Olen Petsamo-friikki. *Petsamolaista*, 62–64.
- Kälkäjä, Mirjam (2009) Toimittajan terveiset. *Petsamolaista*, 2.
- Kälkäjä, Mirjam (2011) Toimittajan terveiset. *Petsamolaista*, 3.
- Kälkäjä, Mirjam (2013) Toimittajan terveiset. *Petsamolaista*, 4–5.
- Kälkäjä, Mirjam (2015) Petsamolaista 50 vuotta. *Petsamolaista*, 10–16.
- Kälkäjä, Mirjam (2016a) Otsikoimaton laatikkoteksti Taru Miittisen ”Tunturilla”-runon yhteydessä. *Petsamolaista*, 49.
- Kälkäjä, Mirjam (2016b) Petsamon kolttasaamelaisten uusista asuinalueista. *Petsamolaista*, 78–81.
- Kälkäjä, Mirjam (2017a) Petsamolaiset Kalajoella. *Petsamolaista*, 10–11.
- Kälkäjä, Mirjam (2017c) Petsamolaistaitaja. Kuvataiteilija Mira Kankaanranta. *Petsamolaista*, 42–45.
- Kälkäjä, Mirjam (2017d) Petsamon matkat. *Petsamolaista*, 54–56.
- Kälkäjä, Mirjam (toim.) (2017b) Petsamolaisia ruokia. *Petsamolaista*, 32–33.
- Laitinen, Helvi (o. s. Punkari) (1989) Lähtö Liinahamarista talvisodan alkaessa marraskuun 30 pnä 1939. *Petsamolaista*, 28–32.
- Lammi, Erkki (2000) Äitin poika. *Petsamolaista*, 49.
- Lapin Kansa 1932 Petsamosta (2007) *Petsamolaista*, 11.
- Lehtinen, Elsa (o.s. Yliaska) (2013) Nuoruus Liinahamarissa. *Petsamolaista*, 42–44.
- Lempi Tauriaisen tytär (1992) Ikimuistoinen matka. *Petsamolaista*, 38–41.
- Leskinen, Siviä (o.s. Jeremejeff) (2011) Kuvia Näsykästä. *Petsamolaista*, 12–14.
- Liinahamarin laiturin rakentaminen v. 1940–1941 (1992) Pentti Sandgrenin muistelmia Petsamosta. *Petsamolaista*, 11–18.
- Lohen näkemykset Petsamo-joella kesällä 1924 (1987) Eero Lampion kirjasta Eräretkiä. *Petsamolaista*, 4–7.
- Matkamuisto (2013) *Petsamolaista*, 13.
- Merenluoto, Martta (1978) Näsykkäjäjärvi. *Petsamolaista*, 12.
- Merenluoto, Martta (1982) Kunnalliskodille tuloni ja oloni. *Petsamolaista*, 26–27.
- Merenluoto, Martta (1984) Jälkimmäinkejä. *Petsamolaista*, 23.

- Merenluoto, Martta (1988) Matkamuistoja. *Petsamolaista*, 7.
- Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee. Maanviljelijä Juha Ranta (2011) *Petsamolaista*, 58–60.
- Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee. Ympäristöneuvos Pekka Vuononvirta (2011) *Petsamolaista*, 61–64.
- Moilanen, Viljo (1982) Kervannossa koettua. *Petsamolaista*, 15–17.
- Moilanen, Viljo; Moilanen, Rauha ja Väänänen, Toini (o. s. Moilanen) (1994) Kalastajasaarennolla 9.7.1994. *Petsamolaista*, 48–51.
- Mosorin, Anna-Riitta (2018) Lapsuudenmuistoja Petsamosta. *Petsamolaista*, 68–72.
- Mosorin, Nikolai (2007) Evakkomuistelmat. *Petsamolaista*, 46–53.
- Mosorin, Yrjö (1975) Karhuja ja lampaita. *Petsamolaista*, 10–11.
- Mosorin, Yrjö (1977) Puheenjohtajan tervehdys. *Petsamolaista*, 5.
- Mosorin, Yrjö (1978) Puheenjohtajan tervehdys. *Petsamolaista*, 4.
- Mosorin, Yrjö (1979) Puheenjohtajan tervehdys. *Petsamolaista*, 3.
- Mosorin, Yrjö (1982) Puheenjohtajan tervehdys. *Petsamolaista*, 3.
- Mosorin, Yrjö (1987) Puheenjohtajan tervehdys. *Petsamolaista*, 3.
- Mosorin, Yrjö (1988) Turjan Tyttäret. *Petsamolaista*, 22–23.
- Mosorin, Yrjö (1994) Hyvät Petsamo-Seuran jäsenet, hyvät ystävät. *Petsamolaista*, 3.
- Muistojen kesäjuhla Kalajoella (1997) *Petsamolaista*, 12–13.
- Niemelä, Elna (o.s. Mosorin) (2014) Mamman arkiruokia ja herkkuja Petsamossa. *Petsamolaista*, 41–45.
- Niemi, Elma (1989) Pakolaisuus ja kotiin paluu. *Petsamolaista*, 32–36.
- Nimim. Syntynyt Petsamossa (2004) Lastenkodin lapset evakossa. Lyhennelmä. *Petsamolaista*, 16–20.
- Olisin siellä viihtynyt... Vanha kirje elämän evakolta (2011) *Petsamolaista*, 44–45.
- Olli, Marcus (2002) Petsamon apteekkeista. *Petsamolaista*, 28–32.
- Onnela, Samuli (1990) Petsamon lyhyt kausi Suomen osana oli intoa täynnä. *Petsamolaista*, 3–9.
- Oppaita matkustavaisille (2014) *Petsamolaista*, 46–53.
- Patsjoen suomalaiset (1919/1993) Lainaus teoksesta Petsamon maa, Suomen alue Jäämeren rannalla. Toim. J.E. Rosberg 1919. *Petsamolaista*, 4–12.
- Pekkanen, Reijo (2014) Muistoja lapsuuskielästäni Jokikylästä. *Petsamolaista*, 78–84.
- Peltonen, Martti (1984/1986) Petsamon öljyn salaisuus. Auto tekniikka ja kuljetus -lehti, numero 11/1984. *Petsamolaista*, 27–30.
- Petsamolaisen Iidan porokeitto (2016) *Petsamolaista*, 36–37.
- Petsamolaiset kiittivät norjalaisia evakkoajan vieraanvaraisuudesta (1999) *Petsamolaista*, 13–16.
- Petsamolaisille kellotapulista uusi muistomonumentti (2015) *Petsamolaista*, 22–24.
- Petsamolaista* (1975) Petsamo-Seura ry, etukansi.
- Petsamolaista kulttuuria arvottiin (1997) *Petsamolaista*, 24.
- Petsamolaistaitaja (2011) [Mikko Ekorre.] *Petsamolaista*, 54–56.
- Petsamolaistaitaja, kirjailija Aili Pölkky (2004) *Petsamolaista*, 8–10.
- Petsamolevyke (2001) *Petsamolaista*, 16.
- Petsamon alueen kolttain pyhät paikat (1992) Uno Holmberg-Harvan 1920-luv. kirj. pohjalta lyhenn. *Petsamolaista*, 42–48.
- Petsamon itsenäisyyspatsas pystytettiin lauantaina (1939/1990) Lapin Kansa 14.2.1939. *Petsamolaista*, 52.
- Petsamon luostarin kello Varejoen ortodokseille (2016) *Petsamolaista*, 8–9.
- Petsamon siirtoväki ry (1978) *Petsamolaista*, 5.
- Petsamo-Seura ry. Petsamo-Seuran nettisivut on avattu (2007) *Petsamolaista*, 3.

- Petsamo-Seuran rintamerkki (2013) *Petsamolaista*, 11.
- Pietikäinen-Lahtivirta, Marja-Leena (2019) Kervannon kylästä Kalastajasaarennolta Pullojärvelle, Liinahamariin, Rovaniemelle, Trifonaan ja Pattijoelle – Leinosen perheen evakkotaivalta. *Petsamolaista*, 25–29.
- Piirainen, Mikko (1997) Paatsjoen entisten suomalaistalojen nykykasvistosta. *Petsamolaista*, 18–22.
- Portti, Satu (2003) Perheutisia. Maria Eufrosyne ja Frans Alarik Portin perheen kokoontuminen. *Petsamolaista*, 5.
- Portti, Satu (2008) Miia Aaltonen, seuramme uusi sihteeri. *Petsamolaista*, 5–6.
- Postikortin kertomaa historiaa (2008) *Petsamolaista*, 34–36.
- Pölkky, Aili-Maria (o.s. Helander) (1989) Minun talvisotani ja evakkoreissuni 1939. *Petsamolaista*, 19–22.
- Raekallio, Urho (1990a) Mennyttä aikaa. *Petsamolaista*, 38–40.
- Raekallio, Urho (1990b) Petsamon Siirtoväki ry:n lähetystö Helsingissä. *Petsamolaista*, 23–24.
- Ranta, Ero (2003) Kirous. *Petsamolaista*, 40–41.
- Ranta, Ero (2008) Huomaamaton raja. Katkelma teoksesta Pyytömiehet ja muita (2008). *Petsamolaista*, 24–26.
- Ranta, Ero (2013) Lähtöjä ihmiselämässä. Katkelma teoksesta Savotat ja hevoset vaihtu (2005). *Petsamolaista*, 66–71.
- Ranta, Kerttu (o.s. Granroth) (2012) Mietteitä ja muisteloita. *Petsamolaista*, 48–51.
- Ranta, Kerttu (o.s. Granroth) (2013) Ema-papan muistelmia. *Petsamolaista*, 72–75.
- Ranta, Tapani (2002/2019) Sotavankeus alkoi jo ennen sotaa. [Julkaistu alun perin Lapin Kansassa vuonna 2002.] *Petsamolaista*, 13–16.
- Rantala, Leif (2009) Isä Paisin kohtalo selvinnyt. *Petsamolaista*, 10–16.
- Rantala, Leif (2013) Petsamolaisia sotavankeja Pulozerossa. Arhipovna Kostyrko kertoo. *Petsamolaista*, 35–38.
- Rantala, Leif (2014) Suomenkielinen lehti Muurmannin rannikolla. *Petsamolaista*, 54–60.
- Rasmussén, Soile (1991) Rasmussénin suvun vaiheita. *Petsamolaista*, 24–29.
- Riecki, Naimi (1986) Heikki. *Petsamolaista*, 20.
- Riecki, Naimi (1987) Olipa kerran... *Petsamolaista*, 33.
- Riecki, Naimi (1990) Muistelen usein. *Petsamolaista*, 24–26.
- Riihimaa, Katriina (o.s. Kilpeläinen) (2015) Tiedon sirusilla juuria etsimässä. *Petsamolaista*, 28–30.
- Rissanen, Mari (o.s. Kurtti) (1993) Muotkasta Petsamoon. *Petsamolaista*, 13–16.
- Ruuhonen, Ritva & Ruuhonen, Pentti (2012) Santerin matkassa. Kirjoitettu muistikuvista 17.4.2012 Pyhänturilla. *Petsamolaista*, 26–30.
- Räinä, Yrjö (2014) Pienen pojan muistikuvia Petsamosta. *Petsamolaista*, 72–77.
- Saarelainen, Eetu (2004) ”Eri-laista kuin vanhassa Suomessa”. Elli Saarelainen koonnut isänsä Eetu Saarelaisen kirjeistä. *Petsamolaista*, 42–47.
- Saarelainen, Eetu (2009) Sotaa paossa Parkkinasta, muistiinpanoja 1939-1940. 2. OSA: Hajamuis-toja Tervolasta siirtopaikkana. Lyhennelmä. *Petsamolaista*, 46–50.
- Saarelainen, Eetu (2010) Takaisin Petsamoon 1940. Lyhennelmä. *Petsamolaista*, 22–27.
- Saarelainen, Elli (2006) Eetu Saarelainen: Petsamon kirjeet 1930-1939. *Petsamolaista*, 14–21.
- Salmijärven rantamilta (1979) *Petsamolaista*, 17–19.
- Saonegin, Minna (1990) [Otsikoimaton kirjoitus.] *Petsamolaista*, 35.
- Savukoski, Jorma (1997) Puheenjohtajan palsta. *Petsamolaista*, 3–4.
- Savukoski, Jorma (1999) Puheenjohtajan palsta. *Petsamolaista*, 3–4.
- Savukoski, Jorma (2006) Talvisodan evakkokokemuksia. *Petsamolaista*, 22–25.
- Sergejeff, Kirill (1986) Jäämeren hengessä. *Petsamolaista*, 10.

- Sergejeff, Kirill (1987a) Hiidenkirnuja Maattivuonon Punaisenlahden rantamalla. *Petsamolaista*, 10–11.
- Sergejeff, Kirill (1987b) Palotshokka, vanha tulivuori? *Petsamolaista*, 20–22.
- Sergejeff, Kirill (1988) Kiilanuotan kehityksestä. *Petsamolaista*, 16–20.
- Sergejeff, Kirill (1989) Talvisodan alla ja alkaessa. *Petsamolaista*, 5–10.
- Sergejeff, Kirill (1990) Matkalta synnyinseudulle. *Petsamolaista*, 41–52.
- Sergejeff, Kirill (1993) Kansakoulussa Trifonassa 1927–1934. *Petsamolaista*, 26–32.
- Sergejeff, Kirill (1993/2011) Trifonan kylä vuoteen 1944. Esitelmä 10.–11.7.1993 pidetystä petsamolaisten kyläkokouksessa. Esitelmän jälkimmäinen, Trifona-osa. *Petsamolaista*, 16–28.
- Sergejeff, Kirill (1994) Barentsinmeren kummitus. *Petsamolaista*, 22–26.
- Sergejeff, Kirill (1997) Petsamovuonon Akankurun nimen synty. *Petsamolaista*, 31.
- Seuran tiedotuksia (1983) *Petsamolaista*, 4.
- Seuran tiedotuksia (1984) *Petsamolaista*, 4.
- Seuran tiedotuksia (1985) *Petsamolaista*, 4.
- Seuran uutisia. Jäämeren kansan evakkotie-patsas Ivalossa pysyy paikallaan (2013) *Petsamolaista*, 9.
- Seuran uutisia. Petsamovuonon sumukello (2013) *Petsamolaista*, 10.
- Seuran uutisia. Unto ja Terttu Kusmin keräävät Petsamon kylätiedot talteen (2012) *Petsamolaista*, 6–8.
- Seuran uutisia. Valokuvia Petsamosta ja petsamolaisista (2013) *Petsamolaista*, 8.
- Seurujärvi, Edvin (2004) Erehtyväinen se on poliisikin. *Petsamolaista*, 51.
- Seurujärvi, Veijo (1999) Lihavarkaat. *Petsamolaista*, 46.
- Shensin, Veronica (2009) Boris-Glebin kirkko rajojen puristuksessa. *Petsamolaista*, 28–36.
- Soini, Tuulikki (1980) Matka menneeseen maailmaan. *Petsamolaista*, 13–16.
- Soini, Tuulikki (1983) Muistot – elämänvoima. *Petsamolaista*, 5–7.
- Soini, Tuulikki (2008/2010) Petsamon luostarin historiasta. Petsamo-juhlassa vuonna 2008 pidetyn esitelmän toinen osa. *Petsamolaista*, 38–46.
- Soini, Tuulikki (2008/2009) Petsamon luostarin historiasta. Petsamo-juhlassa vuonna 2008 pidetyn esitelmän ensimmäinen osa. *Petsamolaista*, 18–25.
- Sorvari, Sylvi (1978) Evakkoon lähtö. *Petsamolaista*, 16–18.
- Sverloff, Matti (1975) Kolttasaamelaisten kertomaa. *Petsamolaista*, 7–8.
- Sverloff, Matti (1976) Kummituspaikkoja. *Petsamolaista*, 9–10.
- Taimen, Iiris (2017) Tertun ja Taunon ruokamuistot. *Petsamolaista*, 20–22.
- Taimen, Iiris (ent. Sirpa, o.s. Äärelä) (2006) Löysin puuttuneen palan itsestäni. *Petsamolaista*, 40–44.
- Taimen, Iiris (o.s. Äärelä) (2009) Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee. *Petsamolaista*, 78–82.
- Taimen, Iiris (o.s. Äärelä) (2012) Petsamon tutkija Unto Äärelä. *Petsamolaista*, 20–24.
- Taimen, Iiris (o.s. Äärelä) (2013) Ladies on the road. *Petsamolaista*, 30–33.
- Taimen, Iiris (o.s. Äärelä) (2014) ”En siis mistään kotoisin”. *Petsamolaista*, 30–33.
- Taimen, Iiris (o.s. Äärelä) (2016) Mitä unohdetuille muistoille tapahtuu? *Petsamolaista*, 92–95.
- Talvitieva, Helena (1984) Suuren muistokiven perustusjuhla Petsamossa juhannusaattona 1938. *Petsamolaista*, 24–25.
- Talvitieva, Helka-Helena (1987) Näin alkoi talvisota Vaitolahdessa. *Petsamolaista*, 34.
- Talvitieva, Helka-Helena (1993) Petsamon matkakuvausten dokumenttiarvo. *Petsamolaista* 40–42.
- Talvitieva, Helka-Helena (1998) Muistoja Petsamosta. *Petsamolaista*, 40–43.
- Tanhua, Sonja (2020) Petsamon poroista. *Petsamolaista*, 82–90.
- Tanner, Väinö (1991) Maattivuonon lappalaisasutus. Julkaistu alun perin teoksessa Skolt-lapparna. *Petsamolaista* 13–16.

- Tolkki, Maija-Liisa (o.s. Planting) (1992a) Lähtö lapsuuteni kotikunnailta. *Petsamolaista*, 33–37.
- Tolkki, Maija-Liisa (o.s. Planting) (1992b) Petsamolaista. *Petsamolaista*, 4–10.
- Tolkki, Maija-Liisa (o.s. Planting) (1994) Lapsena Petsamossa. *Petsamolaista*, 27–37.
- Tolkki, Maija-Liisa (o.s. Planting) (1995) Historiaa kihlakunnan ja nimismiespiirin muodostamisesta. *Petsamolaista*, 8–13.
- Tuomiranta, Kirsti (o.s. Ollikainen) (1996) Kävin kotiseudulla, katkelmia. *Petsamolaista*, 51–53.
- Tuomiranta, Kirsti (o.s. Ollikainen) (2004) Ensimmäiset muistikuvani. *Petsamolaista*, 12–15.
- Törmälä, Helka (o.s. Pesonen) & Rieki, Naimi (o.s. Irtelin) (1988) Muistatko...? *Petsamolaista*, 32–33.
- Udd-Koputoff, Olga (2011) Kolttatytön kokemuksia sota-ajalta. *Petsamolaista*, 38–41.
- Ulkuniemi, Elina (2017) Minun Petsamoni. *Petsamolaista*, 46–52.
- Uutinen Petsamosta 1932 (2000) Riekonpyytäjä putosi karhunpesään. *Petsamolaista*, 9.
- Vahtola, Jouko (1980) Muuan petsamolainen anomus vuosisadan takaa. *Petsamolaista*, 16–17.
- Viitala, Auli (o.s. Karpoff) (1994) Muistoja kodeistamme. *Petsamolaista*, 40–43.
- Visuri, Matti (1999) Petsamon linja-autoliikenteestä. *Petsamolaista*, 22–27.
- Volotinen, Markku (2004) Isien ja äitien syntysijoilla Petsamossa. *Petsamolaista*, 66–67.
- Vuononvirta, Pekka & Mosorin, Anna-Riitta (2018) Yrjö Mosorinin elämää ja ajatuksia tämän päivän petsamolaisuudesta. *Petsamolaista*, 60–63.
- Vuononvirta, Pekka & Vuononvirta, Annu (2020) Matti Hepoaho – 30 matkaa Petsamoon. *Petsamolaista*, 24–27.
- Vuononvirta, Pekka (2015) Lazareffin perheen matka Uhtuan Röhöstä Petsamoon. *Petsamolaista*, 32–38.
- Vuononvirta, Pekka (2018) Hanna Vuononvirta evakkotiellä: lasten takia piti jaksaa. *Petsamolaista*, 26–30.
- Vuononvirta, Pekka (2019) Petsamon siirtoväen korvaukset. *Petsamolaista*, 17–19.
- Vuononvirta, Pekka (2020) Klaudia Kähkönen – vaatimaton petsamolainen. *Petsamolaista*, 39–43.
- Välipaloiksi sopivia kaskuja Petsamosta (1975) *Petsamolaista*, 14–15.
- Ylipää, Anna (Ent. Eve Inkilä) (1976) Nuoruus Pummangissa. *Petsamolaista*, 6–7.
- Ylipää, Anna Eevaliina (o.s. Inkilä) (1989) Talvisodan painajainen. *Petsamolaista*, 38–45.
- Äärelä, Erkki (1996) Katselen Petsamoa rajan yli. *Petsamolaista*, 45–47.
- Äärelä, Erkki (2010) Mitä petsamolaisuus minulle merkitsee. *Petsamolaista*, 77–80.
- Äärelä, Unto (1977a) Julkaisutoiminta. *Petsamolaista*, 6.
- Äärelä, Unto (1977b) Kunnanarkiston kertomaa. *Petsamolaista*, 11–12.
- Äärelä, Unto (1978) Juuret. *Petsamolaista*, 5.
- Äärelä, Unto (1979) Toimituksen tähdenvälejä. *Petsamolaista*, 4.
- Äärelä, Unto (1980) Toimituksen tähdenvälejä. *Petsamolaista*, 4.
- Äärelä, Unto (1982a) Toimituksen tähdenvälejä. *Petsamolaista*, 4.
- Äärelä, Unto (1982b) Tämän päivän Petsamoa. *Petsamolaista*, 20–23.
- Äärelä, Unto (1984) Petsamo-patsas Ivaloon valmistuu. *Petsamolaista*, 31.
- Äärelä, Unto (1996) Porrti-suvun vaiheita, lyhennelmä. *Petsamolaista*, 48–49.

Muut petsamolaistaustaisten henkilöiden kirjoitukset ja julkaisut

Muistokirjoitukset ja kuolinilmoitukset

- Antti Turusen kuolinilmoitus, *Helsingin Sanomat* 5.5.2019.
- Beddari, Olav (2010a) Perheutisia, poisnukkuneita. Margrethe (Reeta) Sieppi. *Petsamolaista*, 7–9.
- Beddari, Olav (2010b) Perheutisia, poisnukkuneita. Viljami Ranta. *Petsamolaista*, 4–6.
- Beddari, Olav (s. a) Niin harvenee heidän joukko, Margrethe Sieppi. Petsamo-Seura ry. www.petsamoseura.net/69 [24.5.2017]

- Beddari, Olav (s. a.) Niin harvonee heidän joukko (II), Viljami Ranta. Petsamo-Seura ry. www.petsamoseura.net/70 [24.5.2017]
- Eero Rannan muistolle. Siskot Mirjam Kälkälä ja Irma Arpi. *Lapin Kanssa* 27.3.2021.
- Heiskari, Airi (2017) Perheutisia. Poisnukkuneita. Lyyli Kumpula, os Heiskari 23.5.1929-16.4.2017. *Petsamolaista* 66–68.
- Kälkälä, Mirjam (1993) Juho Kurtti 1.1.1892-17.12.1956. *Petsamolaista*, 17–20.
- Moshnikoff, Satu (s. a.) In memoriam Kati-Claudia Fofonoff. Julkaistu 18.6.2011. Kolttauutisia. <http://oddaz.saaminuett.fi/2011/06/18/in-memoriam-kati-claudia-fofonoff/> [6.9.2017]
- Ollikainen, Raija (2012) Muistoruno petsamolaiselle. Viljo-sedälle 12. elokuuta 2004. *Petsamolais-ta*, 14–16.
- Olsen-Aalto, Kaarina (2014) Perheutisia. Poisnukkuneita. Einar Heimo Olsen. *Petsamolaista*, 92–93.
- Perheutisia, poisnukkuneita (2014) *Petsamolaista*, 92–99.
- Perheutisia, poisnukkuneita. Otto Timonen (2010) *Petsamolaista*, 9.
- Rolf Dahlin kuolinilmoitus, *Lapin Kanssa* 7.10.2017.
- Vasili Saoneginin kuolinilmoitus, *Pohjolan Sanomat* 20.10.1955.
- Vassi Semenojan muistolle (2015) Kirsti Beckerin muistokirjoituksen mukaan MK [Mirjam Kälkälä]. *Petsamolaista*, 96–97.
- Äärelä, Erkki (2005) Perhekuulumisia. Terttu Liisa Äärelä, o.s Portti. *Petsamolaista*, 4–8.

Sadut

- Kivilinna, Rauni (1961) *Sibistin. Satuja jonkinikäisille*. Kuvittanut Pirkko Hakkila. Hämeenlinna: Karisto.
- Petsamon luostarin hävitys (1980) Kolttasatu, kertonut Vasko Mosnikoff (73 vuotta). *Pyhän Trifonin perintö. Lapin ortodoksisen seurakunnan juhlakirja*. Toim. Martti Päivinen. Rovaniemi: Lapin ortodoksinen seurakunta, 65–66.
- Pyhä Trifon (1980) Vanha kolttasatu. Kertojana Anna Mosnikoff (85 vuotta). *Pyhän Trifonin perintö. Lapin ortodoksisen seurakunnan juhlakirja*. Toim. Martti Päivinen. Rovaniemi: Lapin ortodoksinen seurakunta, 67.

Runot, lorut ja laulujen sanoitukset

- Aaria oopperasta Siirtoväen saamattoman huoltorahat. Sävel ”Humalajoen sillalla” (1999) *Petsamolaista*, 48–49.
- Hupaisa laulu (2007) Mirjam Kälkälä. *Petsamolaista*, 62.
- Ida Maria (1978) Mirjam Kälkälä. *Petsamolaista*, 15.
- Ikuinen evakko (1980) Sä. ja san. Artturi Ranta. Ensiesitys Petsamo-juhlilla Inarissa 26.7.1980. *Petsamolaista*, 39.
- Ikuinen evakko (2010) Sä. ja san. Arttu Ranta. *Varejoki-Ryhmän lauluja*, 32.
- Jäämeren myrskyissä (1981) Andreas Alariesto. *Petsamolaista*, 21.
- Kajosmäki, Salli (2011) *Tunteen helmiä*. (s. l.): Omakustanne.
- Kalastajan yö (1976) Vieno Granroth. *Petsamolaista*, 5.
- Kekkonen, Tamara (ent. Kostin) (1998a) Autio kotikylä. *Petsamolaista*, 20.
- Kekkonen, Tamara (ent. Kostin) (1998b) Tuhottu kotikylä. *Petsamolaista*, 20.
- Kekkonen, Tamara (ent. Kostin) (1998c) Muistojeni Petsamo. *Petsamolaista*, 21.
- Kemoff, Vilho (2002) Petsamosta Varejoelle. *Petsamolaista*, 60–61.
- Kemoff, Vilho (2005) *Kylä vaarojen keskellä*. Omakustanne. Tervola: Vilho Kemoff.
- Kotiseutuni Pummanki (1981) Maikkula, Elvi (o.s. Pesonen) *Petsamolaista*, 7

- Lähtö (1975) Mirjam Kälkjä. *Petsamolaista*, 6.
- Maammo (1988) Maammolleni Fedosia Väisäselä jouluna 1983. Uolevi Väisänen. *Petsamolaista*, 29–31.
- Nimetön runo kokoelmasta Lähtölaulu (1976). Mirjam Kälkjä. *Petsamolaista*, 19.
- Pelastuksen vuori, nimimerkki M. O. *Raivaaja* 5/1952, 5–6.
- Petsamolaisäidin laulu lapselleen (1997) Toiseen petsamolaisten raivaus- ja suvijuhaan 1951 Varejoella kirjoittanut Elli-Kaija Köngäs. *Petsamolaista*, 32.
- Petsamon hengessä (1987) Helka-Helena Talvitieva. *Petsamolaista*, 6.
- Petsamon kaipuu (1976) Helena Uurasmaa-Talvitieva. *Petsamolaista*, 13.
- Petsamon kalastajat (1975) Helka Talvitieva (o.s. Uurasmaa). *Petsamolaista*, 9.
- Petsamon kalastajat (2010) San. Helka-Helena Talvitieva. Säv. Antero Kinnunen. *Varejoki-Ryhmän lauluja*, 12.
- Petsamon lapset (1979) Anita Kraatari. *Petsamolaista*, 10.
- Petsamon Laulu (1931/1978) San. Uuno Kailas. Säv. Samppa Luoma. *Petsamolaista*, 22–23.
- Petsamon muistoja (1980) San. Kalle Pääskylä ja Unto Raekallio. *Petsamolaista*, 36–37.
- Petsamon poika (2019) Leena Aalto. *Petsamolaista*, 12.
- Petsamon tiellä (1990) 16.6.–20.6.1990. Teuvo Leppänen. *Petsamolaista*, 36–37.
- Pulkkapakolainen (1989) 20. marrask. 1939 johdosta 28. elok. 1989 Uolevi Väisänen. *Petsamolaisista*, 12–13.
- Pummangin jenkkä (1981) Vieno Granroth. *Petsamolaista*, 14.
- Pummangin jenkkä (2010) San. Vieno Granroth. Säv. Antero Kinnunen. *Varejoki-Ryhmän lauluja* 2010, 18.
- Pummanki (1979) Vieno Granroth. *Petsamolaista*, 16.
- Pummankilaislasten leikkiloruja. V. 1980 (1996) Kertonut Vilhelm Granroth. Nauhoittanut Oiva Granroth. *Petsamolaista*, 4.
- Saarenolta (1975) Vieno Granroth. *Petsamolaista*, 13.
- Siirtolaisen kaipuu (1999) San. Juho Kurtti. Säv. Antero Kinnunen. *Petsamolaista*, 17.
- Synnyinseutu (5/1955) Nimimerkki O.O. *Raivaaja* 5/1955, 9.
- Toivonlaulu (1995) Anita Kraatari. *Petsamolaista*, 28–29.
- Tyhjä tila (2006) Salli Kajosmäki. *Petsamolaista*, 60.
- Tämä kansa tässä hetken verran (1985) Mirjam Kälkjä. Juhlaruno Petsamo-patsaan ”Jäämeren kansan evakkotie” paljastustilaisuudessa Ivalossa 14.7.1985. *Petsamolaista*, 19–22.
- Ultima Thule (1996) Anita Kraatari. Esitetty Petsamo-Seura ry:n vuosijuhaussa Rovaniemellä 4.11.1995. *Petsamolaista*, 44.
- Varejoki-Ryhmän lauluja* (2010) Toim. Mirjam Kälkjä ja Antero Kinnunen. Tervola: Varejoki-Ryhmä.

Radiokuunnelmat ja -ohjelmat

- Jäämereltä jängän reunaan* (1986) Toim. Mirjam Kälkjä. Wav-tallenne alkuperäisestä radio-ohjelmasta. Tiina Harjumaan hallussa.
- Petsamon kultatynnyri* (1997) Kuunnelma. Käsikirjoitus: Joni Skiftesvik. Ohjaus: Ari Koskinen. Musiikki: Kimmo Saarnikko. Tekninen toteutus: Mirja Pilli. Helsinki: Yleisradio. <https://areena.yle.fi/1-4491118> [28.8.2018]
- Sattuipa Lapissa. Elämää Tervolan Varejoella* (1971) Haastattelijana Pentti Fagerholm. Osa 1 <https://areena.yle.fi/audio/1-1441994> ja Osa 2 <https://areena.yle.fi/audio/1-1453308> [19.5.2021]
- Todellisia tarinoita. Kodittoman koti-ikävä*. Osa 2. Toteutus: Tapani Niemi, Kai Rantala ja Hannu Karisto. Yle Areena. Julkaistu 2.4.2015. <https://areena.yle.fi/audio/1-2740451> [11.12.2020]

Populaarit historiateokset, muut suurelle yleisölle suunnatut kirjoitukset sekä muistelmat

- Beddari, Olav (2004b) *Paatsjoella ja Petsamossa. Historiaa, muistoja ja mielipiteitä*. Julkaistu alun perin norjaksi vuonna 2001 nimellä *Fra vår grense mot Finland og Norge*. Paatsjoki: Olav Beddari.
- Eriksson, Aila (1983/2008) Salmijärveltä evakkoon Narvikiin. *Petsamo – Suomen itäinen käsi-vasi*. Julkaistu alun perin *Elämä*-lehdessä 11/1983. Toim. Joni Skiftesvik. Helsinki: WSOY, 273–282.
- Fofonoff, Claudia (1988) *Paatsjoen laulut. Pääšjoogg laulli*. (s. l.): Omakustanne.
- Heiskari, Iida (1994) *Iida Heiskari muistelee*. Tervolassa 12.–20.11.1994. Petsamo-Seura ry. <https://www.petsamoseura.net/306> [5.3.2019]
- Karvonen, Maija (1978) *Papan muistelmia*. Ivalo 27.1.1978. Täydennetty papan 80-vuotissyntymäpäivillä vuonna 1982. Julkaisematon, Karvosen hallussa.
- Kemoff, Vilho & Granroth, Oiva (1995) Varejoen asutusalueen alkutaipaleelta. *Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta. MHL-Asutustoiminta Lapissa*. Asutustoimikunnan juhluvuoden Lapin alueryhmä: Kimmo Korpi, Martti Hautala, Vilho Hedemäki, Lauri Jaatinen, Annikki Ranta ja Ossi Jutila. Rovaniemi: Lapin Maaseutuelinkeinopiiri, 68–74.
- Kemoff, Vilho (1995) Maamiesseura- asutuskylien kehittäjä. *Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta. MHL-Asutustoiminta Lapissa*. Asutustoimikunnan juhluvuoden Lapin alueryhmä: Kimmo Korpi, Martti Hautala, Vilho Hedemäki, Lauri Jaatinen, Annikki Ranta ja Ossi Jutila. Rovaniemi: Lapin Maaseutuelinkeinopiiri, 116–118.
- Kuittinen, Antero (2009/2020) *Kolme matkaa Petsamoon*. Tarkistettu 2. painos. Rovaniemi: Väyläkirjat.
- Kunnari, Toivo (2019a) Evakkojen asuttaminen. *Murtunut unelma Petsamosta*. Erkki Liljan sekä Topi Kunnarin, Jarmo Lahtisen, Veli-Pekka Lehtolan, Kalevi Mikkosen sekä Seppo J. Partasen teksteistä ja arkistolähteistä toimittanut Tuomo Korteniemi. Rovaniemi: Väyläkirjat, 317–322.
- Kunnari, Toivo (2019d) Petsamo tänään. *Murtunut unelma Petsamosta*. Erkki Liljan sekä Topi Kunnarin, Jarmo Lahtisen, Veli-Pekka Lehtolan, Kalevi Mikkosen sekä Seppo J. Partasen teksteistä ja arkistolähteistä toimittanut Tuomo Korteniemi. Rovaniemi: Väyläkirjat, 329–334.
- Kuiva, Sammeli (1975) Suonikylästä ja Nellimistä. *Evakkotaival*. Toim. Jorma Etto. Rovaniemi: Lapin maakuntaliitto, 8–9.
- Kälkjä, Mirjam (1995a) Asutusalueen nuoruus. *Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta. MHL-Asutustoiminta Lapissa*. Asutustoimikunnan juhluvuoden Lapin alueryhmä: Kimmo Korpi, Martti Hautala, Vilho Hedemäki, Lauri Jaatinen, Annikki Ranta ja Ossi Jutila. Rovaniemi: Lapin Maaseutuelinkeinopiiri, 102–105.
- Kälkjä, Mirjam (1995b) Jäämereltä jängänreunaan. (Katkelmia Varejoki-Ryhmän historiallisen kavaladin kertojan repliikeistä.) *Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta. MHL-Asutustoiminta Lapissa*. Asutustoimikunnan juhluvuoden Lapin alueryhmä: Kimmo Korpi, Martti Hautala, Vilho Hedemäki, Lauri Jaatinen, Annikki Ranta ja Ossi Jutila. Rovaniemi: Lapin Maaseutuelinkeinopiiri, 88–92.
- Kälkjä, Mirjam (1999b) Petsamo muistoissa ja perinteessä. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola ja Samuli Onnela. Petsamo-Seura ry. Rovaniemi, 657–679.
- Kälkjä, Mirjam (2002a) *Isä Yrjö. Petsamon ja Lapin pappi*. Toim. Mirjam Kälkjä. Toinen painos. Rovaniemi: Lapin ortodoksinen seurakunta.
- Kälkjä, Mirjam (s. a.) Petsamo ja petsamolaisuus - vaikutus Pohjois-Suomeen. Karjalan Liitto ry. <https://www.karjalanliitto.fi/petsamo> [9.4.2017]
- Lumisalmi, Erkki (1980) Petsamolaisten elämänvaiheita 30 vuoden aikana Petsamosta Nellimiin. *Pyhän Trifonin perintö. Lapin ortodoksisen seurakunnan julkakirja*. Toim. Martti Päivinen. Rovaniemi: Lapin ortodoksinen seurakunta, 113–120.

- Mikkonen, Kalevi (30.5.1994/2019) Maire Mikkosen elämänvaiheita Petsamossa sotien aikana. *Murtunut unelma Petsamosta*. Erkki Liljan sekä Topi Kunnarin, Jarmo Lahtisen, Veli-Pekka Lehtolan, Kalevi Mikkosen sekä Seppo J. Partasen teksteistä ja arkistolähteistä toimittanut Tuomo Korteniemi. Rovaniemi: Väyläkirjat, 305–309.
- Muistelmia Petsamon luostarista. D. A. Anufrijevin muistiinpanot Trifon Petsamolaisen luostarin jälleennrakentamisesta vuosina 1890–1915* (2000) Valamon luostarin julkaisuja 85. Alkuperäisteos: Zapiski otševidsa D.A. Anufrijeva o vozobnovlenii Trifono-Petsenskago monastyrja za vremja s 189 po 1916 god. Suomennos Irmeli Talasjoki. Toimitus Leena Levanto. Valamo: Valamon luostari.
- Muistoja Petsamosta ja Suonikylästä (1980) *Pyhän Trifonin perintö. Lapin ortodoksisen seurakunnan juhlakirja*. Toim. Martti Päivinen. Rovaniemi: Lapin ortodoksinen seurakunta, 34–38.
- Paasilinna, Erno (1980) *Kaukana maailmasta. Historiaa ja muistoja Petsamosta*. Helsinki: Otava.
- Paasilinna, Erno (1983) *Maailman kourissa. Historiaa ja muistoja Petsamosta*. Helsinki: Otava.
- Paasilinna, Erno (1988) *Kotiseudulla ja vierailuilla mailla. Matkakirja*. Helsinki: Otava.
- Paasilinna, Reino (1998) *Paasilinna: sukukirja, lukukirja*. Koonnut Reino Paasilinna. Helsinki: Tietotori.
- Petsamo Suomen osana 1920–1944, Kalevin historiasivut. Julkaistu 29.8.2017. <https://kalevimikkonen27.blogspot.com/2017/08/petsamo-suomenosana-1920-1944-kalevi.html> [20.4.2021]
- Petsamolais-muistio – Petsamolaisten musta kirja* (1950) (s. l.) Petsamon Siirtoväki ry.
- Puttonen, Juliaana (1980) Kun talvisota syttyi. *Pyhän Trifonin perintö. Lapin ortodoksisen seurakunnan juhlakirja*. Toim. Martti Päivinen. Rovaniemi: Lapin ortodoksinen seurakunta, 125–127.
- Räme, Raimo (26.4.1987) Pyhän Sergein ja Hermanin veljeskunnan vuosijuhla. Juhlapuhe. [Pidetty 19.5.1987] *Aamun Koitto* no 11/1987, 175–178.
- Salkio, Veikko (2004) *Pummanki. Jäämeren suomalainen kalastajakylä ja sen tuho*. Kokkola: Kustannusosuuskunta Länsirannikko.
- Salkio, Veikko (2019) *Pummangista Grjazovetsiin. Muistelmat talvisodan sotavankeudesta*. Toim. Pertti Hyttinen. Kokkola: Kustannusosuuskunta Länsirannikko.
- Sarre, Anja Marjatta (2001) *Petsamosta Siperiaan*. Omakustanne. Ivalo: Anja Marjatta Sarre.
- Sergejeff, Kirill (1998) *Hyvästi, pyyntiveristen paratiisi*. Inari: Ukko-Media Oy.
- Siltakoski, Helga (o.s. Kubatshin) (2008) Muistelmia Petsamosta. *Petsamo – Suomen itäinen käsi-vasi*. Toim. Joni Skiftesvik. Helsinki: WSOY, 447–462.
- Soini, Tuulikki (1995) Taikapiiri. *evakkotaival*. Toim. Jorma Etto. Rovaniemi: Lapin maakuntaliitto, 100–104.
- Soini, Tuulikki (1997) *Sotasaalis. Petsamon sotapäiväkirja*. Helsinki: Gummerrus.
- Sverloff, Matti (2003) *Suenjelin saamelaiden perintö*. (s. l.) Maa- ja metsätalousministeriön poro- ja luontaiselinkeinojen tutkimusvarojen tuella Matti Sverloff.
- Ylipää, Anna (1977) [nimeämätön muistelmä] *Pohjoinen taikapiiri. Lapin evakkojen maailma 1944–1945* (1977) Toim. Jorma Etto. 2. painos. Rovaniemi: Lapin maakuntaliitto, 207–208.

Romaanit ja novellit

- Hagelberg, Juha (s. a.) *Operaatio Pajakka – Petsamon suuri vakoilujuttu 1939*. <https://asiakas.kotisivukone.com/files/petsamoseura.kotisivukone.com/Pajakka.pdf> [6.12.2019]
- Kivilinna, Rauni (1962) *Joki, tunturi, kylä*. Karisto: Hämeenlinna.
- Kivilinna, Rauni (1966) *Kuin linnut*. Helsinki: WSOY.
- Kraatari, Anita (2013) *Kivinen tie*. Peura: Anita Kraatari.
- Kälkäjä, Mirjam (1977) *Petsamolaiset*. 2. painos. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Kälkäjä, Mirjam (1990) *Joen takana Petsamo*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Paasilinna, Mauri (2009) *Roibankorpi*. Helsinki: Gummerrus.

- Pölkky, Aili (2008) Tarua vaiko totta. *Petsamo – Suomen itäinen käsivarsi*. Toim. Joni Skiftesvik. Helsinki: WSOY, 435–446.
- Skiftesvik, Joni (1991) *Petsamon kultatynnyri*. Helsinki: WSOY.
- Skiftesvik, Joni (2008) Jäämerentien kuskit. *Petsamo – Suomen itäinen käsivarsi*. Toim. Joni Skiftesvik. Helsinki: WSOY, 299–357.
- Soini, Tuulikki (1985) *Petsamo, tuulien kotimaa*. Helsinki: Gummerrus.
- Soini, Tuulikki (1986) *Petsamo, Suomen siirtomaa. Ennen tapahtumia*. Helsinki: Gummerrus.
- Soini, Tuulikki (1987) *Petsamon laulu. Kaikkea liian kanssa*. Helsinki: Gummerrus.
- Soini, Tuulikki (1997) *Sotasaalis. Petsamon sotapäiväkirja*. Jyväskylä–Helsinki: Gummerrus.

MUU AINEISTO

Muut muistelmat ja historiikit

- Etto, Jorma (toim.) (1977) *Pohjoinen taikapiiri. Lapin evakkojen maailma 1944–1945*. 2. painos. Rovaniemi: Lapin maakuntaliitto.
- Harjumaa, Sauli (1977) Evakon elämää. *Pohjoinen taikapiiri. Lapin evakkojen maailma 1944–1945* (1977) Toim. Jorma Etto. 2. painos. Rovaniemi: Lapin maakuntaliitto, 45–50.
- Kilkinen, Hilma (1997) *Pitkä matka Siperiaan*. Helsinki: Otava.
- Kilpi, Eeva (2001) *Rajattomuuden aika*. Helsinki: WSOY.
- Knuutila, Raija (1977) Makeaa velliä ja suolaista leipää. *Pohjoinen taikapiiri. Lapin evakkojen maailma 1944–1945* (1977) Toim. Jorma Etto. 2. painos. Rovaniemi: Lapin maakuntaliitto, 51–58.
- Mustonen, Saara (2010) Lapin sotaa pakoon Muurolasta. *Kertomuksia lapsuutemme ajalta – Evakkolapset-ryhmän muistelmia*. Toim. Vappu Hietanen & Kaija Hiilivirta. Rovaniemi: Lapin yliopisto, Ikääntyvien yliopisto, 61–67.
- Niemi, Elli (1977) [nimeämätön muistelmä] *Pohjoinen taikapiiri. Lapin evakkojen maailma 1944–1945* (1977) Toim. Jorma Etto. 2. painos. Rovaniemi: Lapin maakuntaliitto, 169–171.
- Peuna, Inkeri (toim.) (1992) *Korpivaellus. Ranualaisten evakkotie 1944–45* (1992). Ranua: Inkeri Peuna.
- Piispa Panteleimon (2000) Saatteenksi. *Muistelmia Petsamon luostarista. D. A. Anufrijevin muistintpanot Trifon Petsamolaisen luostarin jälleenrakentamisesta vuosina 1890–1915*. Valamon luostarin julkaisuja 85. Alkuperäisteos: Zapiski otševidsa D.A. Anufrijeva o vozobnovlenii Trifono-Petšenskago monastyrja za vremja s 189 po 1916 god. Suom. Irmeli Talasjoki. Toim. Leena Levanto. Valamo: Valamon luostari, 5–6.
- Savolainen, Sisko (2010) Erään evakkotytön tarina 30.11.1939–1944. *Kertomuksia lapsuutemme ajalta – Evakkolapset-ryhmän muistelmia*. Toim. Vappu Hietanen & Kaija Hiilivirta. Rovaniemi: Lapin yliopisto, Ikääntyvien yliopisto, 43–45.

Elokuvat ja dokumenttielokuvat

- Veiviseren*. (Suomeksi Tiennäyttäjä, saameksi *Ofelaš.*) Ohjaaja Nils Gaup. Tuottaja Filmkameratene AS. Ensi-ilta 30.9.1987. Tuotantomaa: Norja.
- Kuun metsän Kaisa*. Ohjaaja Kaisa Gauriloff. Tuottaja Oktober Oy. Ensi-ilta 21.10.2016. Tuotantomaa: Suomi.

Näyttelyt ja näyttelyjulkaisut

- Arkkimandriitta Panteleimon (1990a) Pyhän Trifonin luostari. Petsamon luostarin vaiheita. *Pohjoisin luostarimme – Petsamo. Ortodoksinen kirkkomuseo. Pohjois-Pohjanmaan museo. Ainola 26.5–21.8.1990*. Pohjois-Pohjanmaan museon julkaisuja 7. Oulu: Ortodoksinen kirkkomuseo, 5–11.
- Petsamo 1920–1944 – Suomi Jäämeren rannalla* (2018) Toim. Tuija Alariesto, Hanna Kyläniemi, Hannu Kotivuori ja Heidi Pelkonen. Lapin maakuntamuseon julkaisuja 19. Rovaniemi: Lapin maakuntamuseo.
- Pohjoisin luostarimme – Petsamo. Ortodoksinen kirkkomuseo. Pohjois-Pohjanmaan museo. Ainola 26.5–21.8.1990* (1990). Pohjois-Pohjanmaan museon julkaisuja 7. Oulu: Ortodoksinen kirkkomuseo.
- Saatesanat (2018) Tuija Alariesto, Hanna Kyläniemi, Hannu Kotivuori & Heidi Pelkonen (toim.) *Petsamo 1920–1944 – Suomi Jäämeren rannalla*. Lapin maakuntamuseon julkaisuja 19. Rovaniemi: Lapin maakuntamuseo, 8–9.
- Suomi Jäämeren rannalla. Petsamon historia 1920–1944*. Lapin maakuntamuseon pysyvä näyttely. Rovaniemi.

Populaari tietokirjallisuus, juhlakirjat ja muistojulkaisut

- Anttila, Risto (1994) *Karjalan luostarit. Valamo, Petsamo, Lintula, Konevitsa*. KR-kirjat Oy.
- Harjumaa, Pentti (1994/1995) *Aaveriekköjä. Lappilaisia mystisiä tarinoita ja kummituksia. 2. painos*. Rovaniemi: Pienkustanne.
- Heikkilä, Ritva (2004) *Terijoki – Kadotettu paratiisi*. Helsinki: Tammi.
- Hietalahti, Antti (2016) *Talvisodan salainen strategia. Nikkelillä Saksan rinnalle*. Helsinki: Otava.
- Kahla, Elina (2020a) *Petsamon marttyyri ja maailman pohjoisin luostari*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karjala, muistojen maa. Karjalan liiton muistojulkaisu 1941* (1941) Toim. Olavi Paavolainen & Maija Suova. Porvoo: WSOY.
- Kulju, Mika (2013) *Lapin sota 1944–1945*. Helsinki: Gummerrus.
- Kunnianarvoinen Trifon Petsamolainen, lappalaisten valistaja, suuri sankari ja Ihmeidentekijä (1980) *Pyhän Trifonin perintö. Lapin ortodoksisen seurakunnan juhlakirja*. Toim. Martti Päivinen. Rovaniemi: Lapin ortodoksinen seurakunta, 25–27.
- Martikainen, Tyyne (2000) *Talvisodan evakot ja siviilisotavangit. Äidit ja lapset sodan kurimuksessa*. Espoo: Feniks-kustannus.
- Metropoliitta Johannes (1980) Kolttakansan asemasta. *Pyhän Trifonin perintö. Lapin ortodoksisen seurakunnan juhlakirja*. Toim. Martti Päivinen. Rovaniemi: Lapin ortodoksinen seurakunta, 11–18.
- Myllyniemi, Satumaarit (2021) *Yliluonnollinen sota*. Kirjokansi 257. Helsinki: SKS Kirjat.
- Ormio, Leena & Porio, Anna (2001) *Sotaan loppui lapsuus*. Helsinki: Kirjapaja.
- Pälsi, Sakari (1931) *Petsamoon kuin ulkomaille*. Helsinki: Otava.
- Salminen, Matti (2018) *Erno Paasilinnan kirjallinen elämä*. Helsinki: Into.
- Sarafaanit ja feresit. Pohjois-Karjalan museon 75-vuotisjuhlajulkaisu* (1992) Joensuu: Pohjois-Karjalan museo.
- Surakka, Aari (1980) Muistelma Petsamon luostarista. *Pyhän Trifonin perintö. Lapin ortodoksisen seurakunnan juhlakirja*. Toim. Martti Päivinen. Rovaniemi: Lapin ortodoksinen seurakunta, 68–76.
- Swanström, Andre (2018) *Hakaristin ritarit. Suomalaiset SS-miehet, politiikka, uskonto ja sotarikokset*. Jyväskylä: Atena.

- Tuomikoski, Pekka & Tiilikainen, Heikki (2019) *Ikkunat jäässä. Talvisodan väestönsiirtoja ja evakotarinoita*. Helsinki: AtlasArt.
- Tuominen, Marja (2005) *Sinä vahvistit pohjoisen kansan. Oulun ortodoksisen hiippakunnan synty ja historia* (2005) Työryhmä Metropolilta Panteleimon, Topi Ikäläinen, Liisa Heikkilä-Palo & Marja Tuominen. Oulu: Paimen Sanomat.
- Vainio, V. H. (1958) *Neljännesvuosisata vapaaehtoista rajaseututyötä*. Rajaseudun ystävien liiton julkaisu. Tampere: Rajaseudun ystävien liitto.
- Vennamo, Veikko & Väisänen, Paavo Olavi (1988) *Jälleenrakennuksen ihme. Suomi nousi aallonpohjasta*. Jyväskylä–Helsinki: Gummerrus.
- Voutilainen, Mikka (2017) *Nälän vuodet. Nälänhätien historia*. Jyväskylä: Atena.

Muut lähteet ja tietokannat

- Apsis (s. a.) Ortodoksi.net. <https://www.ortodoksi.net/index.php/Apsis> [7.5.2021]
- Arjen pauloissa Koltanmaalla 28.6. – 10.8.2016. Ortodoksinen kirkkomuseo. <http://www.ortodoksinenkirkkomuseo.fi/fi/arjen-pauloissa-koltanmaalla-286---1082016/> [21.8.2020]
- Asetus Suomen Tasavallan ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton välisen rauhansopimuksen voimaansaattamisesta. Valtiosopimukset 3/1940. Finlex. <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1940/19400003> [13.12.2018]
- Digges, Charles (2.6.2014) UPDATE: Kola Peninsula nickel production facilities issues itself license to continue to pollute, continuing month of grave air code violations. Bellona. <https://bellona.org/news/industrial-pollution/2014-06-kola-peninsula-nickel-production-facilities-issues-license-continue-pollute> [7.12.2020]
- Eriyisten henkilötietoryhmien käsittely, Tietosuojaavaltuutetun toimisto. <https://tietosuoja.fi/eriyisten-henkilötietoryhmien-kasittely> [13.5.2021]
- Erno Paasilinna (s. a.) Otava: kirjailijat. <https://otava.fi/kirjailijat/erno-paasilinna/> [2.9.2019]
- Etusivu, Kylähistoria. <https://kylahistoria.fi/> [20.4.2021]
- EUROOPAN PARLAMENTIN JA NEUVOSTON ASETUS (EU) 2016/679, annettu 27 päivänä huhtikuuta 2016, luonnollisten henkilöiden suojelusta henkilötietojen käsittelyssä sekä näiden tietojen vapaasta liikkuvuudesta ja direktiivin 95/46/EY kumoamisesta (yleinen tietosuoja-asetus). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=FI> [18.5.2021]
- Evakkovaellus (s. a.) www.evakkovaellus.fi [9.11.2020]
- Evankeliumi: Matteus 27. *Raamattu* 1992 (KR92). <https://raamattu.fi/raamattu/KR92/MAT.27/Matteus-27> [30.9.2020]
- Family Memories (Un)spoken: Exploring Postmemory of Forced Migration -seminaari 7.–8.10.2021. Oulun yliopisto. Ks. <https://postmemories.com/ajankohtaista-i-news/> [18.10.2021]
- Feeniks-julkaisut (s. a.) Feeniks – taide ja kulttuuri Lapin jälleenrakennuksessa. Lapin yliopisto. <https://www.ulapland.fi/FI/Kotisivut/Feeniks---Taide-ja-kulttuuri-Lapin-jalleenrakennuksessa/Julkaisut> [8.4.2019]
- Filadelfos Laakso (s. a.) Ortodoksi.net. http://www.ortodoksi.net/index.php/Filadelfos_Laakso [12.2.2019]
- Henkilötietojen käsittelyperusteen valinta ja lainmukaisuuden varmistaminen tieteellisessä tutkimuksessa, Tietosuojaavaltuutetun toimisto. <https://tietosuoja.fi/henkilötietojen-kasittelyperusteen-valinta-ja-lainmukaisuuden-varmistaminen> [13.5.2021]
- Immonen, Kari (30.11.–1.12.2020) Historian läsnäolo ja historiallisen tiedon käyttö -luentosarja Lapin yliopistossa.
- Internally displaced people (s.a.; s. n.) UNHCR. The UN Refugee Agency. <https://www.unhcr.org/internally-displaced-people.html> [14.5.2021]

- Kaario, Ahti (12.11.2020) Venäläinen Nornickel sulkee saastuttavan nikkelitehtaansa Petsamossa – tuotanto jatkuu kauempana Suomen rajasta. Yle Uutiset. <https://yle.fi/uutiset/3-11643895> [7.12.2020]
- Kaksi ruumista maassa kivikasan vieressä (1936) Kuvaaja E. Honkaniemi. Kansatieteen kuvakoelma. Uno Peltoniemen kokoelma. Museovirasto. <https://museovirasto.finna.fi/Record/museovirasto.D34806F1D9262F5E1382C9DCAB272CF9> [8.1.2021]
- Kalevala* (1849) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://neba.finlit.fi/kalevala/index.php?m=1&l=1> [4.6.2019]
- Kansallisarkisto toteuttaa selvityksen suomalaisten SS-vapaachtoisten osallistumisesta siviilien, sotavankien ja juutalaisten surmaamisiin 1941–1943 (25.5.2018) Kansallisarkisto. <https://arkisto.fi/index.php/2143/328/Kansallisarkisto-toteuttaa-selvityksen-suomalaisten-SS-vapaachtoisten-osallistumisesta-siviilien-sotavankien-ja-juutalaisten-surmaamisiin-19411943?page=news/2143/328/> [24.11.2020]
- Karjalan alueet (s. a.) Karjalan liitto <https://www.karjalanliitto.fi/karjalaisuus/karjalan-alueet.html> [7.8.2020]
- Keinonen, Riitta-Sisko (22.3.2018) Sota-ajan vaietut näyt ja enteet. *Lehteri – Seurakuntalehdet verkossa*. <https://www.lehteri.fi/kotikirkko/sota-ajan-vaietut-nayt-ja-enteet/> [5.3.2021]
- Koho, Satu (2010a) Joni Skiftesvik. Sivustolla *Kirjailijat Oulussa*. Oulu: Oulun kaupunki. <https://www.ouka.fi/oulu/pohjoista-kirjallisuutta/skiftesvik> [28.8.2018]
- Koho, Satu (2010b) Mummo Aino Enojärvi (o.s. Pellikka). Sivustolla *Kirjailijat Oulussa. Joni Skiftesvik*. Oulu: Oulun kaupunki. <https://www.ouka.fi/oulu/pohjoista-kirjallisuutta/skiftesvik-mummo> [28.8.2018]
- Koho, Satu (2010c) Äiti Aila Erikson (ent. Skiftesvik, o.s. Enojärvi). Sivustolla *Kirjailijat Oulussa. Joni Skiftesvik*. Oulu: Oulun kaupunki. <https://www.ouka.fi/oulu/pohjoista-kirjallisuutta/skiftesvik-aiti> [28.8.2018]
- Kolttasaamelaisten historia (s. a.) Kolttakulttuurisäätiö. <https://www.kolttasaamelaiset.fi/kolttakulttuuri/kolttasaamelaisten-historia/> [29.10.2019]
- Kolttatietäjä Paavali Sverloff kuun pimennyksen aikaan kuuta päästämässä. Kuvaaja Antti Hämäläinen 1937. Suomalais-ugrilainen kuvakokoelma. Museovirasto. <https://museovirasto.finna.fi/Record/museovirasto.3E72C7875317DF99083574B1024821C2> [12.1.2021]
- Kolttien musiikkiperinteestä (s. a.) Siida. <http://www.samimuseum.fi/saamijellem/suomi/leudd.html> [13.1.2021]
- Laitinen, Lasse (9.1.2015) Historiantutkija Maria Lähtenmäki on vuoden professori. YLE Uutiset. Tiede. <http://yle.fi/uutiset/3-7722632> [11.4.2017]
- Lakkautetut aakkosissa. Tilastokeskus. http://www.stat.fi/meta/luokitukset/_linkki/lakkautetut_aakkosissa_15.pdf [9.4.2017]
- Leisti, Tapani (3.6.2014) Petsamon Nikkelistä tuli rikki pilvi Pohjois-Norjaan. Yle Uutiset. <https://yle.fi/uutiset/3-7276556> [7.12.2020]
- Lyrics of Inarinjärvi (s. a.) Songcoleta. [http://www.songcoleta.com/lyrics/inarij%C3%A4rvi_\(tapio_rautavaara\)](http://www.songcoleta.com/lyrics/inarij%C3%A4rvi_(tapio_rautavaara)) [22.1.2018]
- Miettinen, Anneli (s. a.) Maahanmuuttajat. Väestöntutkimuslaitos ja Väestöliitto. http://www.vaestoliitto.fi/tieto_ja_tutkimus/vaestontutkimuslaitos/tilastoja/maahanmuuttajat/ [11.4.2017]
- Myönnetty apurahat 2020, Jenny ja Antti Wihurin rahasto. <https://wihurinrahasto.fi/apurahat/myonnetty-apurahat/apurahat-2020/> [12.5.2021]
- Nostalgia (s. a.) Kotimaisten kielten keskus. https://www.kotus.fi/nyt/kysymyksiä_ja_vastauksia/sanojen_alkuperasta/nostalgia [7.4.2021]
- Petsamon kylät ja ihmiset -Facebook-ryhmä. Petsamo-Seura ry. <https://www.facebook.com/groups/723896464289997/> [2015–2021]

- Petsamon luostari (s. a.) Ortodoksi.net. Ortodoksinen tietosivusto. https://www.ortodoksi.net/index.php/Petsamon_luostari [21.8.2020]
- Pikkulotat (s. a.) Lotta Svärd verkkomuseo. <http://www.lottasvard.fi/nayttely/pikkulotat/> [5.9.2019]
- Pyhä Trifon Petsamolainen 15. joulukuuta (s. a.) Suomen ortodoksinen kirkko. <https://ort.fi/uutis-huone/2019-12-13/pyha-trifon-petsamolainen-15-joulukuuta> [20.8.2020]
- Raja-Joosepin emäntä (Tilta Lehikoinen ?) paistaa leipää maauunissa. Kuvaaja Arvi Saverikko, 1936. Lusto – Suomen metsämuseo. Finna. <https://www.finna.fi/Record/lusto.M011-46165> [6.9.2019]
- RIISA – Suomen ortodoksinen kirkkomuseo: Kokoelmapolitiikka 2019. <http://www.ortodoksinenkirkkomuseo.fi/userfiles/RIISA-Kokoelmapolitiikka2019.pdf> [21.8.2020]
- Sámi Film -tietokanta saamelaiselokuvista: Tiennäyttävä (1987). <https://www.skabmagovat.fi/samifilm/movies/movie.php?id=70> [3.8.2020]
- Sanasto. Maahanmuuttovirasto. (s. a.; s. n.) http://www.migri.fi/medialle/sanasto#pakolainen_fi [9.4.2017]
- ScienceDirect-tietokanta. <https://www.sciencedirect.com/> [17.5.2021]
- Siirtokarjalaisuus (s. a.) Karjalan Liitto ry.; (s. n.) https://www.karjalanliitto.fi/karjala_ja_karjalaisuus/siirtokarjalaisuus [9.4.2017]
- Siirtolaisen käsikirja* (1945) Toim. Ilmari Vartiainen. Helsinki: Kaski-kirja.
- Siirtolaisuus Suomessa ja Euroopassa. Opettajan opas* (s. a.) Toim. Olavi Hartonen, Ismo Söderling & Jouni Korkiasaari. Erikoisjulkaisuja E1. Siirtolaisuusinstituutti. Helsinki. http://www.migrationinstitute.fi/files/pdf/siirtolaisuus_suomessa_ja_euroopassa/opettajan_opas.pdf [9.4.2017]
- Suomen tilastollinen vuosikirja* (1938) Helsinki: Tilastollinen päätoimisto. <http://www.doria.fi/handle/10024/69245> [1.4.2019]
- Suomen tilastollinen vuosikirja 1944–1945*. Väestö. Taulukko 15. Pinta-ala ja väestö kunnittain vuosina 1930–1945. https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/69239/stv_1944-1945.pdf?sequence=1&isAllowed=y [15.10.2019]
- Tarton rauhansopimus (s. a.) Wikisource. https://fi.wikisource.org/wiki/Tarton_rahansopimus [1.4.2019]
- Tietosuojalaki 1050/2018. Finlex. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2018/20181050> [18.5.2021]
- Tilastollisia tiedonantoja n:o 63*. Väestö elinkeinon mukaan kunnittain vuosina 1880–1975. Tilastokeskus. Helsinki 1979. Doria. Tilastokeskus. <http://www.doria.fi/handle/10024/91484> [15.4.2015]
- Torikka, Xia (12.10.2020) Tutkimusryhmä selvittää Jaakko Sverloffin elämää maailmansotien kautta kolttasaamelaisien johtajaksi Wihurin rahaston tuella. <https://yle.fi/uutiset/3-11592521> [12.5.2021]
- Trombit (s., a.) Ilmatieteenlaitos. <https://ilmatieteenlaitos.fi/trombit> [9.9.2019]
- Tuóddri Pee`rel -Tunturien Helmet 19.1. – 10.3.2018. Suomen ortodoksinen kirkkomuseo. <http://www.ortodoksinenkirkkomuseo.fi/fi/tuoddri-peerel--tunturien-helmet-191---1032018/> [21.8.2020]
- Tuominen, Marja (s. a.) Kulttuurihistorian perusteet -luentosarja Lapin yliopistossa.
- Tuukkanen, Pia (11.6.2012) Petsamon luostari kunnostetaan. YLE Uutiset. Päivitetty 18.2.2015 <https://yle.fi/uutiset/3-6175413> [21.8.2020]
- Tynkkynen, Jyri (27.10.2015) Toisesta maailmansodasta toipuminen. YLE Rovaniemi. <https://www.facebook.com/ylerovaniemi/videos/1081024898609323/> [11.4.2017]

- Valtiollinen poliisi (s. a.) Arkistojen portti. http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Valtiollinen_poliisi [27.10.2020]
- Wesslin, Sara (9.1.2020) Katja Gauriloff työstää unelmaansa, maailman ensimmäistä koltansaamenkielistä fiktioelokuvaa – tuotannon toivotaan käynnistyvän jo tänä vuonna. Yle Uutiset. <https://yle.fi/uutiset/3-11149190> [22.10.2021]
- West, Helga (1.2.2018) Koltta naiset hoitivat yhteisön surua itkuvirsin. Yle Uutiset. <https://yle.fi/uutiset/3-10053808> [11.2.2019]
- WWF:n Kalaopas. <https://wwf.fi/kalaopas/> [9.9.2019.]
- YK-sanasto (s. a.) Yhdistyneet Kansakunnat. (s. n.) http://www.yk.fi/tietokanta?populate=&page=8&order=field_swedish&sort=asc [9.4.2017]
- Äitienpäivän mitali. Suomen Valkoisen Ruusun ja Suomen Leijonan ritarikunnat. <http://www.ritarikunnat.fi/index.php/fi/kunniamerkit/teemat/153-aitienpaivan-suomen-valkoisen-ruusun-ritarikunnan-i-luokan-mitali-kultaristilla-svr-m-i-kr> [5.3.2019]

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

- Aarons, Victoria & Berger, Alan L. (2017) On the Periphery. The “Tangled Roots” of Holocaust Remembrance for the Third Generation. *Third-Generation Holocaust Representation. Trauma, History and Memory*. Evanston: Northwestern University Press, 3–39. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt22727kb> [22.7.2019]
- Ahonen, Pertti (2005) Taming the Expellee Threat in Post-1945 Europe: Lessons from the Two Germanies and Finland. *Contemporary European History*, Vol 14, Issue 1, 1–21. DOI: 10.1017/S0960888304002127.
- Ahonen, Pertti (2014) On Forced Migrations: Transnational Realities and National Narratives in Post-1945 (West) Germany. REFLECTIONS. *German History* Vol 32, No 4, 599–614.
- Ahto, Sampo (1980) *Aseveljet vastakkain. Lapin sota 1944–1945*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Aitamurto, Kaarina & Lassila, Jussi (2020) Professori Markku Kangaspuro itse asiassa kultuna. *Sandarmorbista Sklolkovoon. Historiapoliitiikan pitkä varjo*. Toim. Kaarina Aitamuro, Elina Kahla & Jussi Lassila. Helsinki: Into, 7–20.
- Alavuotunki, Jouni (1999) Petsamon historia yhteisalueen jaosta ensimmäiseen maailmansotaan. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 35–57.
- Alenius, Kari (1999) Petsamon luterilainen seurakunta. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 465–483.
- Alvis, Robert E. (2010) Holy Homeland: The Discourse of Place and Displacement among Silesian Catholics in Postwar West Germany. *Church History*, Vol 79, No 4, 827–859.
- Annanpalo, Heikki; Tuomaala, Ritva & Tuominen, Marja (toim.) (2001) *Saatiin tämä vapaus pitää. Tutkija kohtaa rovaniemeläisveteraanin*. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja C 21. Rovaniemi: Rovaniemen kaupunki, maalaiskunta ja seurakunta, Lapin yliopiston taiteiden tiedekunta.
- Anttila, Petri (2010) Koti, pakolaisuus ja identiteetti Erno Paasilinnan kirjallisessa tuotannossa. *Historiallinen Aikakauskirja* 108:1/2010. Helsinki: Suomen historiallinen seura, 60–72.
- Armstrong, Karen (2004) *Remembering Karelia. A Family's Story of Displacement during and after the Finnish Wars*. New York–Oxford: Berghahn Books.
- Autti, Mervi (2010) *Etsimässä neitikulttuuri. 1900-luvun alun valokuvaajanaisia Rovaniemellä*. Väitöskirja. Kulttuurihistoria. Helsinki: Musta taide.

- Autti, Outi (2015) Muutos elinympäristössä. Historiattomuuden kokemuksesta ympäristösuhteen jälleenrakentumiseen. *Kulttuurintutkimus*, 32 (2015): 4, *Mielen ja maisien jälleenrakennus*. Toim. Marja Tuominen, 36–49.
- Avela, Olavi (1995) Maanhankintalain täytäntöönpano ‘Lapin kolmion’ alueella. *Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta. MHL-Asutustoiminta Lapissa*. Asutustoimikunnan juhluvuoden Lapin alueryhmä: Kimmo Korpi, Martti Hautala, Vilho Hedemäki, Lauri Jaatinen, Annikki Ranta & Ossi Jutila. Rovaniemi: Lapin Maaseutuelinkeinopiiri, 37–45.
- Ballinger, Pamela (2003) *History in Exile: Memory and Identity at the Borders of the Balkans*. Princeton: Princeton University Press.
- Braudel, Fernand (1949/1995) *The Mediterranean and the Mediterranean world in the age of Philippe II. Volume I*. Ranskankielinen alkuteos *La Méditerranée et la Monde Méditerranéen à l'Époque de Philippe II*. Ranskasta kääntänyt Siân Reynolds. Berkeley–Los Angeles–Lontoo: University of California Press.
- Cappalletto, Francesca (2005) Introduction. *Memory and World War II: An Ethnographic Approach*. Lontoo: Bloomsbury Publishing Plc, 1–38.
- Čeginskas, Viktorija (2012) Belogning, Home and Identity of Multicultural and Multilingual Adults. Identiteetti-teemanumero. *Lähde. Historiallinen aikakauskirja* 2012, 8. vuosikerta, 233–252.
- Cronberg, Tarja (1999) Border-crossings. The Co-construction of National Security and Regional Development. *Curtains of Iron and Gold. Reconstructing Borders and Scales of Interaction*. Toim. Heikki Eskelinen, Ilkka Liikanen & Jukka Oksa. Aldershot: Ashgate, 317–328.
- Demshuk, Andrew (2012a) Reinscribing *Schlesien* as Śląsk. Memory and Mythology in a Postwar German-Polish Borderland. *History & Memory*, Vol 24, No 1, 39–86.
- Demshuk, Andrew (2012b) What was the “Right to the *Heimat*”? West German Expellees and the Many Meanings of Heimkehr. *Central European History*, Vol 45, No 3, 523–556.
- Demshuk, Andrew (2014) Godfather Cities: West German *Patenschaften* and the Lost German East. *German History*, Vol 32, No 2, 224–255. DOI: 10.1093/gerhis/ghy033 [24.7.2019]
- Dudeck, Stephan (2013) Oral History of Empires by Elders in the Arctich (ORHELIA): A Common History, A Common Economy, Common Language Roots, and Different Practices among Four Arctic Indigenous Peoples. *Oral History: Dialogue With Society / Mutvärdu västure: dialogar sabiedribu*. Toim. Ieva Garda-Rozenbarga. Riika: Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia, 56–76. https://issuu.com/lufsi/docs/oral_history [20.4.2021]
- Eisenbichler, Konrad (2007) ‘Before the World Collapsed Because of the War’: The City of Fiume in the Poetry of Gianni Angelo Grohovaz. *Quaderni d’italianistica* Vol XXVII, No 1, 115–134.
- Elfvingren, Eero (1999) Petsamo talvisodassa. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry., 563–578.
- Enbuske, Matti (2006) *Lapinmaan maa- ja asutuksen historia keskeisessä Lapissa ja Enontekiöllä 1900-luvun alkuun*. Oikeusministeriön julkaisuja 2006: 6. Helsinki: Oikeusministeriö. <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/75979> [20.8.2019]
- Enbuske, Matti (2013) Pekka Vesaisen historia: myyttinen sissipäällikkö, kovaluonteinen talonpöytä 1500-luvulta. *Faravid* 37/2013, 35–57.
- Eriksen, Knut & Niemi, Einari (1980) ”Suomalainen vaara” – Pohjoisen rajaongelmia ja vähemmistöpolitiikkaa. ”Den finske fare” – Yhteenvedo samannimisestä tutkimuksesta. *Suomalaiset Jäämeren rannalla. Finnene ved Nordishavets strenden*. Käännökset suomesta norjaksi Signe Gunst ja norjasta suomeksi Aili Kämäräinen. Kveeniseminaari 9.–10.6.1980 Rovaniemellä. Kveeniseminat i Rovaniemi 9.–10.6.1980. Helsinki: Siirtolaisinstituutti, 79–108. http://www.migrationinstitute.fi/files/pdf/suomenkieliset_historialliset_julkaisut/suomalaiset-jaameren-rannoilla-1982.pdf [5.9.2019]

- Eskeland, Tuula (2018) Suomalaisia sotalapsia pohjoismaissa. *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä*. Toim. Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola. Turku: Siirtolainstituutti ja Oy Sigillum Ab, 73–86. http://www.migrationinstitute.fi/files/pdf/tutkimuksia-sarja/t-01-isbn-978-952-7167-56-4-karjalani_karjalani_maani_ja_maailmani-reduced.pdf [5.3.2021]
- Field, Sean (2008) *Imagining Communities: Memory, Loss and Resilience in Post-Apartheid Cape Town. Oral history and public memories*. Toim. Paula Hamilton & Linda Shopes. Philadelphia: Temple University Press, 107–124.
- Field, Sean (2012) *Oral History, Community and Displacement. Imagining Memories in Post-Apartheid South Africa*. Palgrave Studies in Oral History. New York: Palgrave Macmillan.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina (2006) Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 25–48.
- Fingerroos, Outi & Loipponen, Jaana (2007) Uudella reitillä Karjalaan. *Nykytulkintojen Karjala*. Toim. Outi Fingerroos & Jaana Loipponen. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 7–15.
- Fingerroos, Outi & Savolainen, Ulla (2018) Luovutetun Karjalan ylijääminen muisti. *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä*. Toim. Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola. Turku: Siirtolaisuusinstituutti ja Oy Sigillum Ab, 149–166. http://www.migrationinstitute.fi/files/pdf/tutkimuksia-sarja/t-01-isbn-978-952-7167-56-4-karjalani_karjalani_maani_ja_maailmani-reduced.pdf [3.6.2019]
- Fingerroos, Outi (2007) Uuskareliaanit Nyky-Karjalassa. *Nykytulkintojen Karjala*. Toim. Outi Fingerroos & Jaana Loipponen. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 16–32.
- Fingerroos, Outi (2010) *Karjala utopiana*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Fisher, Gaëlle (2017) *Heimat* Heimstättensiedlung: Constructing Belonging in Postwar West Germany. *German History*, Vol 35, No 4, 568–587.
- Gebhardt, James F. (1989) *The Petsamo-Kirkenes Operation: Soviet Breakthrough and Pursuit in the Arctic, October 1944*. Leavenworth papers, nro 17. Kansas: Army Command And General Staff College Fort Leavenworth U.S. Combat Studies Inst. <http://www.dtic.mil/get-tr-doc/pdf?AD=ADA322750> [8.4.2017]
- Glassheim, Eagle (2015) Unsettled Landscapes: Chez and German Conceptions of Social and Ecological Decline in the Postwar Czechoslovak Borderlands. *Journal of Contemporary History*. Vol 50, No 2, 318–336. DOI: 10.1177/0022009414551103. [24.7.2019]
- Golubev, Alexey; Kiselev, Alexey; Rönnqvist, Carina; Salo, Matti & Tjelmeland, Hallvard (2015) The Impact of Second World War 1939–1955. *The Barents Region. A Transnational History of Subarctic Northern Europe*. Toim. Lars Elenius, Hallvard Tjelmeland, Maria Lähteenmäki, Alexey Golubev, Einar Niemi & Matti Salo. Oslo: Pax Forlag As, 304–334.
- Granberg, Leo (2004) Tuotannon kasvun vuosikymmenet. *Suomen maatalouden historia III. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen*. Toim. Pirjo Markkola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 141–186.
- Green, Anna & Luscombe, Kayleigh (2017) Family memory, ‘things’ and counterfactual thinking. *Memory Studies*, Vol 12, Issue 6, 1–14. DOI:10.1177/1750698017714837 [17.5.2021]
- Green, Anna (2008) *Cultural History*. Theory and history. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Green, Anna (2013) Intergenerational Family Stories: Private, Parochial, Pathological? *Journal of Family History*, Vol 38, No 4, 387–402. DOI: 10.1177/0363199013506987 [17.5.2021]

- Grönholm, Pertti & Sivula, Anna (2010) Mitä meillä on jäljellä? *Medeiasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Toim. Pertti Grönholm & Anna Sivula. Turku: Turun historiallinen yhdistys ry, 11–20. <https://thy.fi/wp-content/uploads/2011/09/HM6-12-21.pdf> [12.4.2021]
- Grönholm, Pertti (2010) Muistomerkkejä ja kolaroivia kertomuksia. Vuoden 2007 pronssisoturiista ja yhteisöjen kulttuuriset työkalut. *Medeiasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Toim. Pertti Grönholm & Anna Sivula. Turku: Turun historiallinen yhdistys ry, 82–109. <https://thy.fi/wp-content/uploads/2011/09/HM6-83-110.pdf> [12.4.2021]
- Haapala, Paavo (1989) Malmin etsintää ja louhintaa Petsamontuntureilla. *Petsamon Nikkeli. Taistelu metallista* (1989) Toim. Eugen Autere & Jaakko Liede. Helsinki: Vuorimiesyhdistys – Bergsmannaföreningen ry, 123–173.
- Haapala, Pertti (2004) Väki vähenee – Maatalousyhteiskunnan hidas häviö 1950–2000. *Suomen maatalouden historia III. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen.* Toim. Pirjo Markkola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 233–254.
- Habermas, Jürgen (1988/1994) *Järki ja kommunikaatio. Tekstejä 1981–1989.* Uudistettu 2. painos. Helsinki: Gaudeamus.
- Hagelberg, Juha (1998) *Petsamon suuri vakoilujuttu 1939.* Pro gradu -tutkielma. Suomen ja Skandinavian historia. Oulu: Oulun yliopisto.
- Hagelberg, Juha (1999) Petsamon suuri vakoilujuttu. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944.* Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 543–561.
- Halicka, Beata (2014) The Oder–Neisse Line as a Place of Remembrance for Germans and Poles. *Journal of Contemporary History*, Vol 49, No 1, 75–91.
- Halilovich, Hariz (2014) Reclaiming erased lives: archives, records and memories in post-war Bosnia and the Bosnian diaspora. *Archival Science*, Vol 14, Issue 3–4, 231–247. DOI: 10.1007/s10502-014-9227-z [17.5.2021]
- Hamilton, Paula & Shopes, Linda (2008) Introduction. Building Partnerships between Oral History and Memory Studies. *Oral history and public memories.* Toim. Paula Hamilton & Linda Shopes. Philadelphia: Temple University Press, vii–xvi.
- Harjuma, Tiina & Tuovinen, Johanna (2015) ”Vaikka mihinkä mettän korpeen ja polun mutkaan pantu ne ihmiset”. Varejoki taipuu uudeksi asuinalueeksi Petsamon siirtolaisille. *Kulttuurintutkimus* 32 (2015): 4. Toim. Marja Tuominen, 50–55.
- Harjuma, Tiina (2015a) ”Sain syksyllä alkaa kaiken alusta.” *Petsamon siirtolaisten koulunkäynti Tervolan Varejoella 1940–1950-luvulla.* Pro gradu -tutkielma. Kasvatustieteet. Rovaniemi: Lapin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ula-201504131044> [8.4.2017]
- Harjuma, Tiina (2015b) *Petsamosta Varejoelle. Siirtolaisyhteisö menneisyyden, arjen ja tulkintojen jälleenrakentajana toisen maailmansodan jälkeen.* Sivuaineen tutkielma. Kulttuurihistoria. Turku: Turun yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015091711676> [8.4.2017]
- Hartonen, Olavi & Siirtolaisuusinstituutti (2012) *Siirtolaisuuden historia Suomessa ja Euroopassa.* Opintoaineistot yläkoulujen ja lukioiden opettajille. Turku: Siirtolaisuusinstituutti. <http://www.migrationinstitute.fi/fi/tietopalvelut/opetuspaketti-nuorille> [9.4.2017]
- Hautajärvi, Harri (2014) *Autiotuvista lomakaupunkeihin. Lapin matkailun arkkitehtuurihistoria.* Aalto-yliopiston julkaisusarja Doctoral Dissertations 31/2014. Helsinki: Aalto-yliopisto.
- Hautala-Hirvioja, Tuija (2016) Petsamo – miehen ja karu Eldorado. *Tabiti* 1/2016. Helsinki: Taidehistorian seura. <http://tahiti.fi/01-2016/tieteelliset-artikkelit/petsamo-%e2%80%93-miehen-ja-karu-eldorado/> [8.4.2017]
- Haveri, Arto & Suikkanen, Asko (2003) Lapin aluekehitys ja sen tulevaisuus. *Lappi. Maa, kansat, kulttuurit.* Toim. Ilmo Massa & Hanna Snellman. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003, 160–182.

- Heimo, Anne (2013) Online memories of migration. *Oral History: Dialogue With Society / Mutvārdu vēsture: dialogs ar sabiedrību*. Toim. Ieva Garda-Rozenbarga. Riika: Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia, 27–38. https://issuu.com/lufsi/docs/oral_history [20.4.2021]
- Heineman, Elizabeth (1996) The Hour of the Woman: Memories of Germany's "Crisis Years" and West German National Identity. *The American Historical Review*, Vol 101, No 2, 354–395. <https://www.jstor.org/stable/2170395> [10.7.2019]
- Hentilä, Seppo (2001) Historiapolitiikka – *Holocaust* ja historian julkinen käyttö. *Jokapäiväinen historia*. Toim. Jorma Kalela & Ilari Lindroos. Tietolipas 177. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 26–49.
- Hietala, Marjatta (2018) Ikuinen ikävä – kirjeet tunteiden tulkkeina. *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä*. Toim. Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola. Turku: Siirtolaisinstituutti ja Oy Sigillum Ab, 186–205. http://www.migrationinstitute.fi/files/pdf/tutkimuksia-sarja/t-01-isbn-978-952-7167-56-4-karjalani_karjalani_maani_ja_maailmani-reduced.pdf [3.6.2019]
- Hietanen, Silvo (1982) *Siirtoväen pika-asutuslaki 1940. Asutuspoliittinen tausta ja sisältö sekä toimeenpano*. Historiallisia tutkimuksia, 117. Suomen historiallinen seura. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Hirsch, Marianne (1997) *Family frames. Photography, Narrative and Postmemory*. Harvard: Harvard University Press.
- Hirsch, Marianne (2008) The Generation of Postmemory. *Poetics Today*. Vol 29, No 1, 103–128. DOI: 10.1215/03335372-2007-019 [30.7.2019]
- Hirsh, Marianne (2012) *The generation of postmemory. Writing and Visual Culture After the Holocaust*. New York: Columbia University Press.
- Hirvelä, Anne (1999) Petsamon matkailu. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 329–345. *Historiallinen Aikakauskirja* 116:4/2018. Teemanumero Uusi sotahistoria. Toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki.
- Holsti, Päivi & Laitinen, Erkki (1990) *Suonikylän koltat vuosina 1939–1957*. Suomen historian julkaisuja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, historian laitos.
- Honkasalo, Marja-Liisa (2017) Hipaisuja ja ryminää. Aineellisten ja aineettomien toimijoiden jäljillä. *Mielen rajoilla. Arjen kummat kokemukset*. Toim. Marja-Liisa
- Honkasalo & Kaarina Koski. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 196–234. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1493991> [8.4.2019]
- Husso, Katariina (2007) Kirkkotaide kulttuuri-identiteetin kuvastimena. *Nykytulkintojen Karjala*. Toim. Outi Fingerroos & Jaana Loipponen. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 142–159.
- Husso, Katariina (2009) Ortodoksisten kirkkoesineiden evakointi Suomen Karjalasta ja Petsamosta talvi- ja jatkosodassa. *Ikonit, ihmiset ja sota*. Valamon konservointilaitos. Valamo: Ilias, 12–33.
- Hyry, Katja (2011) *Meistä jäi taas jälki. Miten Vienan pakolaiset etsivät paikkaansa, kertoivat kokemastaan ja tulivat kuuluisiksi 1900-luvun Suomessa*. Väitöskirja. Acta electronica Universitatis Laponiensis 77. Lapin yliopisto, Taiteiden tiedekunta. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ula-201108081150> [10.4.2017]
- Hytönen, Kirsi-Maria (2014) *Ei elämäni lomaa mahtunut. Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Kultaneito XIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

- Hyvärinen, Matti & Mäkelä, Maria (2020) Oman elämänsä kertojat. Kommentoija Antti Holma. *Kertomuksen vaarat. Kriittisiä ääniä tarinataloudessa*. Toim. Maria Mäkelä, Samuli Björninen, Ville Hämäläinen, Laura Karttunen, Matias Nurminen, Juha Raipola & Tytti Rantanen. Tampere: Vastapaino, 89–107.
- Hyvärinen, Matti (2017) Haastattelun maailma. *Tutkimusbaastattelun käsikirja*. Toim. Matti Hyvärinen, Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvoori. Tampere: Vastapaino, 11–45.
- Häkkinen, Antti (1991) ”Jos lapseni, vasta näet puunvärisiä arkuja, nii ei tarvihte kysyä, sillä ne ovat nälkään kuolleita”. Muisti, muistikuvat ja maailmankuva hätäajan jälkeen. *Kun balla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. Toim. Antti Häkkinen, Vappu Ikonen, Kari Pitkänen & Hannu Soikkanen. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY, 250–272.
- Häyrynen, Maunu (2012) Johdatus ylijarjaiseen Karjalaan. *Takaisin Karjalaan*. Toim. Outi Fingerroos ja Maunu Häyrynen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–19.
- Ikonen, Risto (2011) Korkeasti koulutetun ihmisen ihanne. *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Toim. Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 217–236.
- Iloa, Heli Katariina (1994) *Pyhiinvaellukset ja turismi. Katsaus matkailun kahteen tyyppiin*. Pohjois-Suomen tutkimuslaitos. Oulu: Oulun yliopisto.
- Iloa, Heli Katariina (1997) *Matkalla Petsamossa. Katsaus ”toisen Käsivarren” matkailuun*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Ilomäki, Henni (2002) Narratives of Ethnicity. Karelian War Legends. Kääntänyt Leila Virtanen. *Myth and Mentality. Studies in Folklore and Popular Thought*. Toim. Anna-Leena Siikala. Studia Fennica. Folkloristica 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 207–221.
- Ilonen, Anneli (2013) *Rajan lapset : identiteettityö Kannaksen evakkojen sukupolvissa*. Väitöskirja. Kasvatustieteet. Acta electronica Universitatis Lapponiensis 125. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-484-642-4> [10.4.2017]
- Issakainen, Touko (2001) Se oli velvollisuus itelle kullekin, että maata pittää puolustaa. *Saatiin tämä vapaus pitää. Tutkija kohtaa rovaniemeläisveteraanin*. Toim. Heikki Annanpalo, Ritva Tuomaala & Marja Tuominen. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja C 21. Rovaniemi: Rovaniemen kaupunki, maalaiskunta ja seurakunta, Lapin yliopiston taiteiden tiedekunta, 152–171.
- Itkonen, Toivo Immanuel (1930) *Koltan- ja kuolanlappalaisia satuja. Kolttalasia ja kildiniläisiä satuja I–II*. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia LX. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2016090123393> [7.9.2020]
- Itkonen, Toivo Immanuel (1958/2011) *Koltan- ja kuolanlapin sanakirja I–II. Wörterbuch des Koltan- und Kolalappischen I–II. Osa II*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. <http://www.sgr.fi/lexica/lexicaxv2.pdf> [15.4.2017]
- Jaatinen, Lauri (1995) Sodanjälkeinen asutustoiminta Lapin läänissä. *Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta. MHL-Asutustoiminta Lapissa*. Asutustoimikunnan juhluvuoden Lapin alueryhmä: Kimmo Korpi, Martti Hautala, Vilho Hedemäki, Lauri Jaatinen, Annikki Ranta & Ossi Jutila. Rovaniemi: Lapin Maaseutuelinkeinopiiri, 10–17.
- Jauhiainen, Marjatta (1999) *Suomalaiset uskomustarinat: tyyppit ja motiivit*. Tarkistettu ja laajennettu laitos Lauri Simonsuuren teoksesta Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen (FF Communications No. 182. Helsinki 1961). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jerndahl, Tuija (2019) *Mansikoita Petsamosta. Ortodoksiset kirkkoketekstiilit pyhän ilmentäjinä*. Pro gradu -tutkielma. Tekstiili- ja vaatetussuunnittelu. Rovaniemi: Lapin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe202001071212> [21.8.2020]

- Jokipii, Mauno (1987) *Jatkosodan synty- Tutkimuksia Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940-41*. Helsinki: Otava.
- Junila, Marianne (2000) *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. Bibliotheca Historica 61. Väitöskirja. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Juntunen, Alpo (1983) *Suomalaisten karkottaminen Siperian autonomian aikana ja karkotetut Siiperiassa*. Väitöskirja. Siirtolaisuustutkimuksia A 10. Turun yliopisto. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Jussila, Tuomas & Rantanen, Lari (2018) Nälällä on aina historiansa. *Nälän vuodet 1867–1868*. Toim. Tuomas Jussila & Lari Rantanen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–32.
- Jussila, Tuomas (2018) ”Saarijärven Paawosta ei näy wiwahdustakaan”. Nälkävuodet ja kirjallisuus. *Nälän vuodet 1867–1868*. Toim. Tuomas Jussila & Lari Rantanen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 239–272.
- Juutinen, Markus (2019) Koltansaamen myönteiset ja kielteiset fokusartikkelit. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 97, 75–107. DOI:10.33340/susa.69127 [19.11.2020]
- Kaarninen, Pekka (1999) Petsamon liittäminen Suomeen. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 59–82.
- Kaartinen, Marjo (2005) Eettinen käänne – hyvä ja oikea historia? *Historian kirjoittamisesta*. Toim. Marjo Kaartinen & Anu Korhonen. Turku: Kirja-Aurora, 205–244.
- Kaartinen, Marjo (2006) *Arjesta ihmeisiin. Eliitin kulttuurihistoriaa 1500–1800-luvun Euroopassa*. Helsinki: Tammi.
- Kabachnik, Peter; Regulska, Joanna & Mitchneck, Beth (2010) Where and When is Home? The Double Displacement of Georgian IDPs from Abkhazia. *Journal of Refugee Studies*. Vol 23, No 3, 315–336. DOI: 10.1093/jrs/req023 [25.7.2019]
- Kahla, Elina (2020b) Trifon Petsamolainen: arktinen rauhanrakentaja? *Sandarmohista Skolokovoon. Historiapoliittikan pitkä varjo*. Toim. Kaarina Aitamurto, Elina Kahla & Jussi Lassila. Helsinki: Into, 145–156.
- Kainulainen, Siru (2007) ”Eräänä päivänä huomasin, että muistin oman runoni väärin” – Eila Kivikk’aho, karjalainen runoilija? *Nykytulkintojen Karjala*. Toim. Outi Fingerroos & Jaana Loipponen. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylän yliopisto: Nykykulttuuri, 75–93.
- Kalela, Jorma (2000/2020) *Historian tutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kalela, Jorma (2001) Historiantutkimus ja jokapäiväinen historia. *Jokapäiväinen historia*. Toim. Jorma Kalela & Ilari Lindroos. Tietolipas 177. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 11–25.
- Kalela, Jorma (2017) Historian rakentaminen eettisenä hankkeena. *Historiantutkimuksen etiikka*. Toim. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola. Helsinki: Gaudeamus, 92–112.
- Kalela, Jorma (2018) Teoriattomuus historiantutkimuksen yhteiskuntasuhteessa. *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Helsinki: Gaudeamus, 20-45.
- Kalkun, Andreas; Kupari, Helena & Vuola, Elina (2018) Coping with Loss of Homeland through Orthodox Christian Perceptions: Contemporary Practices among Setos, Karelians and Skolt Sámi in Estonia and Finland. *Practical Matters Journal*, Spring 2018:11, 1–23. <http://practical-mattersjournal.org/wp-content/uploads/2018/06/Kalkun-Kupari-Vuola-Coping-With-Loss.pdf> [1.7.2020]
- Kananen, Heli (2010) *Kontrolloitu sopeutuminen – Ortodoksinen siirtoväki sotien jälkeisessä Ylä-Savossa (1946-1959)*. Väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:IS-BN:978-951-39-4119-2> [15.4.2017]

- Kananen, Heli (2018) Ortodoksisen siirtoväen kontrolloitu sopeutuminen. *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä*. Toim. Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola. Turku: Siirtolaisinstituutti ja Oy Sigillum Ab, 105–122. http://www.migrationinstitute.fi/files/pdf/tutkimuksia-sarja/t-01-isbn-978-952-7167-56-4-karjalani_karjalani_maani_ja_maailmani-reduced.pdf [3.6.2019]
- Kanervo, Pirkko, Kivistö, Terhi & Kleemola, Olli (2018) Karjala elää keskuudessamme. *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä*. Toim. Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola. Turku: Siirtolaisinstituutti ja Oy Sigillum Ab, 209–226. http://www.migrationinstitute.fi/files/pdf/tutkimuksia-sarja/t-01-isbn-978-952-7167-56-4-karjalani_karjalani_maani_ja_maailmani-reduced.pdf [3.6.2019]
- Karonen, Petri (2015) Suomi vuonna yksi. Sodasta rauhaan siirtyminen valtakunnallisena ohjelmalla. *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950*. Toim. Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen. Tampere: Vastapaino, 175–207.
- Kemppi, Hanna (1997) Karjalan kirkkorakennukset. Karjalan ja Petsamon ortodoksisien seurakuntien arkkitehtuuri. *Karjalan ja Petsamon ortodoksiset kirkot ja kirkkotaide. Antreasta Äyräpäähän – hiljaiset kirkot*. Toim. Kristiina Thomenius & Minna Laukkanen. Etelä-Karjalan taidemuseon julkaisuja. Jyväskylä: Gummerrus, 30–165.
- Kemppi, Hanna (2016) *Kielletty kupoli, avattu alttari. Venäläisyyden häivyttäminen Suomen ortodoksisesta kirkkoarkkitehtuurista 1918–1939*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 123. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Kibreab, Gaim (1999) Revisiting the Debate on People, Place, Identity and Displacement. *Journal of Refugee Studies* Vol 12, No 4, 384–410.
- Kietäväinen, Asta (2009) *Metsään raivatut elämänpolut. Toimijuus ja identiteetti asutustilallisten elämänkertomuksissa*. Acta Universitatis Lapponiensis 158. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Kilpimaa, Mari (2017) ”Paljon olen mailimata kulkenut, paljon olen kokenut ja nähnyt.” *Andreas Alarieston laulettu elämänpolut ja resilienssi*. Väitöskirja. Acta Universitatis Lapponiensis 345. Rovaniemi: Lapin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-484-962-3> [19.3.2019]
- Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (2018) Sota sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä. Toinen maailmansota ja uusi sotahistoria suomalaisissa väitöstutkimuksissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2018. Uusi sotahistoria, 373–383.
- Kinnunen, Veera (2018) Kylä joka tipahti taivaalta. Voimalaitosyhteisö Lappia rakentamassa. *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Toim. Marja Tuominen & Mervi Löfgren. Tampere: Vastapaino, 164–182.
- Kirves, Jenni (2010) Pikkulottien ja lottatyttöjen vaativat tehtävät. *Sodan kasvattamat*. Toim. Sari Näre, Jenni Kirves & Juha Siltala. Helsinki: WSOY, 293–320.
- Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria (toim.) (2015) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino.
- Kivimäki, Ville (2019) Reittejä kokemushistoriaan. Menneisyyden kokemus yksilön ja yhteisön vuorovaikutuksessa. *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Toim. Johanna Annola, Ville Kivimäki & Antti Malinen. Tampere: Vastapaino, 9–38.
- Kleppe, Jan Ingolf (2014) Desolate landscapes or shifting landscapes? Late glacial/early post-glacial settlement of northernmost Norway in the light of new data from Eastern Finnmark. *Lateglacial and Postglacial Pioneers in Northern Europe*. Toim. Felix Riede & Miikka Tallaavaara. BAR International Series 2599. Oxford: Archaeopress, 121–145.

- Kokko, Marja (2017) Henkilötiedot historiantutkijan työprosessissa. *Historiantutkimuksen etiikka*. Toim. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola. Helsinki: Gaudeamus, 71–73.
- Kolesnikov, Andrei (2017) A Past That Divides: Russia's New Official History. Carnegie Moscow Center. <https://carnegie.ru/2017/10/05/past-that-divides-russia-s-new-official-history-pub-73304> [12.4.2021]
- Korkiakangas, Pirjo (1996) *Muistoista rakentuva lapsuus*. Kansantieteellinen Arkisto 42. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Korkiakangas, Pirjo (2013) Onnen aika lapsuuden. Muistelua ja nostalgiaa. *Onnen aika? Valoja ja varjoja 1950-luvulla*. Toim. Kirsi-Maria Hytönen & Keijo Rantanen. Jyväskylä: Atena, 19–29.
- Korpi, Kalle (1999) Jatkosota Petsamossa. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 605–627.
- Korpi, Kimmo (1995) Välähdyksiä asutustoiminnan vuosikymmeniltä. *Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta. MHL-Asutustoiminta Lapissa*. Asutustoimikunnan juhluvuoden Lapin alueryhmä: Kimmo Korpi, Martti Hautala, Vilho Hedemäki, Lauri Jaatinen, Annikki Ranta & Ossi Jutila. Rovaniemi: Lapin Maaseutuelinkeinopiiri, 59–64.
- Kortteinen, Matti (1992) *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muutoksena*. Väitöskirja. Helsinki: Hanki ja jää.
- Koselleck, Reinhart (1979/2004) *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. Saksankielisestä alkuteoksesta Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten englanniksi kääntänyt Keith Tribe. New York: Columbia University Press.
- Koskivirta, Anu & Lidman, Satu (2017) Historioitsija eettisten valintojen äärellä. *Historiantutkimuksen etiikka*. Toim. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola. Helsinki: Gaudeamus, 11–25.
- Koskivirta, Anu; Paavolainen, Pentti & Supponen, Sanna (2016) Viipurin historiankirjoitus: poliittikkaa, teemoja ja aukollisuuksia. *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 18. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, 7–17.
- Kukkonen, Pirjo (2007) Nostalgian semiosis. *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*. Toim. Riikka Rossi & Katja Seutu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 13–50.
- Kulha, Keijo, K. (1969) *Karjalaisen siirtoväen asuttamisesta käyty julkinen keskustelu vuosina 1944–1948*. Studia historica Jyväskylälänsia, VII. Väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kupari, Helana (2016) *Lifelong Religion as Habitus: Religious Practice among Displaced Karelian Orthodox Women in Finland*. Leiden: Brill. <https://www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctt1w8h-2mf.13> [20.4.2021]
- Kuusikko, Kirsi (1996) *Laiton Lappi, laiton Petsamo. Rikollisuus ja järjestysvalta Petsamossa 1920–1944*. Studia Historica Septentrionalia 29. Societas Historica Finlandiae Septentrionalis. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- Kuusikko, Kirsi (1999) Rikollisuus ja järjestysvalta Petsamossa. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 171–197.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2012) Takaisin evakkotielle. Kävelyvaellus muistojen herättäjänä. *Takaisin Karjalaan*. Toim. Outi Fingerroos & Maunu Häyrynen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 157–175.
- Lammi, Matti (1995) Maanhankintalokia saatteli julkisuuden myötätuuli. *Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta. MHL-Asutustoiminta Lapissa*. Asutustoimikunnan juhluvuoden Lapin alueryhmä: Kimmo Korpi, Martti Hautala, Vilho Hedemäki, Lauri Jaatinen, Annikki Ranta & Ossi Jutila. Rovaniemi: Lapin Maaseutuelinkeinopiiri, 55–58.
- Latvala, Pauliina (2005) *Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Latvala, Pauliina (2006) Suvun satumailta katkeruuden kentille. Paikka kokemuksena ja tunnetilana. *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Toim. Seppo Knuuttila, Pekka Laaksonen & Ulla Piela. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 171–186.
- Lehtola, Veli-Pekka (1994) *Saamelainen evakko. Rauhan kansa sodan jaloissa*. Helsinki: City Sámit.
- Lehtola, Veli-Pekka (1997) *Rajamaan identiteetti. Lappilaisuuden rakentuminen 1920- ja 1930-luvun kirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtola, Veli-Pekka (1999) Petsamon kolttasaamelaiset. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 149–169.
- Lehtola, Veli-Pekka (2004) *Saamelainen evakko. Rauhan kansa sodan jaloissa*. Toinen, uudistettu painos. Inari: Kustannus-Puntsi.
- Lehtola, Veli-Pekka (2012) *Saamelaiset suomalaiset. Kohtaamisia 1896–1953*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtola, Veli-Pekka (2015) *Saamelaiskiista. Sortaako Suomi alkuperäiskansaa?* Helsinki: Into.
- Lehtola, Veli-Pekka (2018) ”Sielun olisi pitänyt ehtiä mukaan...” Jälleenrakennettu Saamenmaa. *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Toim. Marja Tuominen & Mervi Löfgren. Tampere: Vastapaino, 259–282.
- Lehtola, Veli-Pekka (2021) Reconstructing Saami Culture in Post-War Finland. *Reconstructing Minds and Landscapes in the Margins of History*. Toim. Marja Tuominen, T. G. Ashplant & Tiina Harjumaa. Studies for the International Society for Cultural History. New York–Lontoo: Taylor & Francis Group. Routledge, 41–60.
- Leskelä-Kärki, Maarit (2004) Tutkija ja kolme sisarta. Polkuja henkilökohtaiseen historiantutkimukseen. *Tutkija kertojana. Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen*. Toim. Johanna Latvala, Eeva Peltonen & Tuija Saresma. Nykykulttuurin tutkimuskeskus. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 306–337.
- Levä, Ilkka (2008) ”Linjaan vaikka hautausmaalle! – metsäkaartilaisten kokemushistoriaa 1941–1945. *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Toim. Sari Näre & Jenni Kirves. Helsinki: Johnny Kniga, 209–247.
- Lidman, Satu; Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.) (2017) *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Liede, Eugen & Autere, Jarkko (1989) (toim.) *Petsamon Nikkeli. Taistelu metallista*. Helsinki: Vuorimiesyhdistys – Bergsmannaföreningen ry.
- Loipponen, Jaana (2012) Carelia Karelia. Karjalan taju. *Takaisin Karjalaan*. Toim. Outi Fingerroos & Maunu Häyrynen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 176–192.
- Lähteenmäki, Maria & Colpaert, Alfred (2020) Memory politics in transition: Nostalgia tours and gilded memories of Petsamo. *Matkailututkimus*, 16(1), 8–34. DOI:10.33351/mt.85341 [15.5.2021]
- Lähteenmäki, Maria (1999) *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. Historiallisia tutkimuksia 203. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki. Helda: <http://hdl.handle.net/10138/16047> [11.4.2017]
- Lähteenmäki, Maria (2006) *The Peoples of Lapland. Boundary Demarcations and Interaction in the North Calotte from 1808 to 1889*. Kääntänyt Gerard MacAlester. Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia. Humaniora 338. Helsinki: Annales Academiæ scientiarum Fennicæ.
- Lähteenmäki, Maria (2007) Dreaming of a Greater Finland. Finnish-Russian Border Demarcations from 1809 to 1944. *The Flexible Frontier: Change and Continuity in Finnish-Russian Relations*. Aleksanteri Series 5/2007. Toim. Maria Lähteenmäki. Helsinki: Aleksanteri Instituutti, 145–169.
- Lähteenmäki, Maria (2009) *Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944*. Historiallisia tutkimuksia 243. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Lähtenmäki, Maria (2017) *Jälkiä lumessa. Arktisen Suomen pitkä historia*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 8/2017. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-378-1> [2.9.2019]
- Massa, Ilmo (1994) *Pohjoinen luonnonvalloitus. Suunnistus ympäristöhistoriaan Lapissa ja Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Meinander, Henrik (2009) *Suomi 1944. Sota, yhteiskunta, tunnemaisema*. Suom. Paula Autio. Helsinki: Siltala.
- Melamies, Mikko (2014) *Varejoen asutus. Maanbankintalain mukainen Petsamon maataloussiirtoväen asuttaminen Varejoella 1945-1949*. Kandidaatintutkielma. Historia. Oulu: Oulun yliopisto.
- Melamies, Mikko (2017) *Petsamolaisten etujärjestö toiminta Suomessa 1944–1953*. Pro gradu -tutkielma. Historia. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:oulu-201706012354> [6.6.2018]
- Metropoliitta Leo (1999) Petsamon ortodoksinen luostari ja seurakunta. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 433–462.
- Mihelj, Sabina (2014) The Persistence of the Past: Memory, Generational Cohorts and the 'Iron Curtain'. *Contemporary European History* Vol 23, No 3, 447–468.
- Mikkonen, Simo (2013) Historianopetuksen muutos venäläisittäin. *Kasvatus & Aika* 7 (4) 2013, 79–84. <http://elektra.helsinki.fi/oa/1797-2299/7/4/historia.pdf> [12.4.2021]
- Mikula, Maja (2015) The Karelian evacuee trail: reenactment and collective identification. *Ennen ja nyt*, 2/2015. Julkaistu 11.8.2015. <http://www.ennenjanyt.net/2015/08/the-karelian-evacuee-trail-reenactment-and-collective-identification/> [6.11.2019]
- Mikula, Maja (2017) Introduction. *Remembering Home in a Time of Mobility: Memory, Nostalgia and Melancholy*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholar Publishing, 1–14.
- Moeller, Robert G. (2003) Sinking Ships, the Lost *Heimat* and Broker Taboos: Günter Grass and the Politics of Memory in Contemporary Germany. *Contemporary European History* Vol 12, No 2, 147–181.
- Mäkelä, Maria; Björninen, Samuli; Hämäläinen, Ville; Karttunen, Laura; Nurminen, Matias; Rappola, Juha & Rantanen, Tytti (toim.) *Kertomuksen vaarat. Kriittisiä ääniä tarinataloudessa* (2020) Tampere: Vastapaino.
- Neuvonen-Seppänen, Hellä (2020) *Menetetyn Karjalan valot ja varjot. Siirtokarjalaisuus evakon lapsen elämässä ja muistoissa*. Väitöskirja. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto.
- Nickul, Karl (1970) *Saamelaiset kansana ja kansalaisina*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nieminen, Erkki (1989) Elämää kaivosyhdyskunnassa. *Petsamon Nikkeli. Taistelu strategisesta metallista* (1989) Toim. Eugen Autere & Jaakko Liede. Helsinki: Vuorimiesyhdistys – Bergsmannaföreningen ry, 90–122.
- Nygren, Tuire (2009) *Suomen hirvikannan säätely – biologiaa ja luonnonvarapolitiikkaa*. Väitöskirja. Biotieteet. Joensuu: Joensuun yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-219-314-8> [9.12.2019]
- Nykänen, Tapio (tulossa 2022) *Lapin ihmisen identiteetti*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nyysönen, Jukka (1999) Pois Petsamosta. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 629–654.
- Näre, Sari; Kirves, Jenni & Siltala, Juha (toim.) (2010) *Sodan kasvattamat*. Helsinki: WSOY.

- Oksa, Jukka (1999) *The Chancing Border and the Many Images of Karelia. Curtains of Iron and Gold. Reconstructing Borders and Scales of Interaction*. Toim. Heikki Eskelinen, Ilkka Liikanen & Jukka Oksa. Aldershot: Ashgate, 285–296.
- Ollila, Anne (1999) Introduction: History as memory and memory as history. Toim. Anne Ollila. *Historical Perspectives on Memory*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 7–18.
- Onnela, Samuli (1980) *Suomen Jäämeren kalastuspaikkakäsitys autonomian aikana*. Scripta Historica VI. Oulu: Oulun historias seura.
- Onnela, Samuli (1999) Petsamon väestöhistoriaa. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 103–121.
- Paasi, Anssi (1996) *Territories, Boundaries and Consciousness. The Changing Geographies of the Finnish–Russian Border*. Belhaven Studies in Political Geography. Chichester–New York–Brisbane–Toronto–Singapore: John Wiley & Sons.
- Palomäki, Antti (2011) *Juoksubaudoista jälleennakennukseen. Siirtoväen ja rintamamiesten asutus- ja asuntokäytön järjestäminen kaupungeissa 1940–1960 ja sen käänteentekevä vaikutus asuntopolitiikkaan ja kaupunkirakentamiseen*. Väitöskirja. Acta electronica Universitatis Tampereensis 1062. Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö. Tampere: Tampere University Press. <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8406-3> [10.4.2017]
- Pedersen, Ida (2015) *Petsamos store spionsak. En spionbevegelse i Petsamo avslørt årene 1938–1939*. Pro gradu -tutkielma. Historian ja uskontotieteen instituutti. Tromssa: Norjan arktinen yliopisto. <https://hdl.handle.net/10037/8102> [2.7.2019]
- Peltonen, Ulla-Maija (1996) *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Väitöskirja. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, Ulla-Maija (2012) Alessandro Portelli ja muistitiedon erityisyys. *Käskey on täytetty. Historia, muisti ja verilöyly Roomassa 1944*. Kirj. Alessandro Portelli. Ilmestynyt vuonna 1999 italiaksi nimellä *L'ordine è già stato eseguito*. Suom. Aulikki Vuola. Turku: Faros, 9–14.
- Portelli, Alessandro (1991a) *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*. Toim. Michael Frisch. SUNY Series in Oral and Public History. Albany: State University of New York Press.
- Portelli, Alessandro (1991b) *What makes oral history different*. New York: State University of New York. <http://tristero.typepad.com/sounds/files/portelli.pdf> [11.1.2016]
- Pulma, Panu (2011) ”Mustalaisia varten lienee perustettava keskitysleiri, eihän niistä muuten selviää” – Karjalan evakkoromanit ja kaksinkertainen syrjintä. *Ajan valtimolla – mukana muutoksessa. Professori Tapio Hämysen 60-vuotisjuhlakirja*. Toim. Marko Junkkarinen, Arto Nevala, Yuru Shikalov & Jussi Virratvuori. Joensuu: Itä-Suomen yliopiston historia- ja maantieteiden laitos ja Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys, 165–177.
- Puusa, Anu (2020) Haastattelutyyppit ja niiden metodiset ominaisuudet. *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät*. Toim. Anu Puusa & Pauli Juuti. Helsinki: Gaudeamus, 103–117.
- Pylkkänen, Ali (1999) Rajavartiosto – suomalaisen ekspansion takuumies. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 85–101.
- Rahkola, Hilikka (1999) Petsamon kansakoulut. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 373–399.
- Raivo, Petri (2007) Unohdettu ja muistettu suomalainen Karjala. *Nykytulkintojen Karjala*. Toim. Outi Fingerroos & Jaana Loipponen. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 55–74.
- Rancken, Jeena (2017) *Yliluonnollinen kokemus. Tulkinta, merkitys ja vaikutus*. Tampere: Vastapaino.

- Raninen-Siiskonen Tarja (2013) Karjalaisen siirtoväen sopeutuminen tutkimuksen kohteena. *Karjala-kuvaa rakentamassa*. Toim. Pekka Suutari. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 122–155.
- Raninen-Siiskonen, Tarja (1999) *Vieraana omalla maalla. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 766. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rankama, Tuija & Kankaanpää, Jarmo (2011) First evidence of eastern Preboreal pioneers in arctic Finland and Norway. *Quartär* Vol 58, 183–209.
- Rantala, Leif (2011) Petsamon Vaarlamansaari – historia ja nykyaika. *Lapin tutkimusseura 2009–2010. Vuosikirja XLIX–L*. Toim. Pertti Sarala & Leena Suopajarvi. Rovaniemi: Lapin tutkimusseura ry, 48–75. http://lapintutkimusseura.fi/files/2009-2010_Lapin_tutkimusseura_vuosikirja_XLIX-L.pdf [1.7.2019]
- Rantala, Päivi (2009) *Erilaisia tapoja käyttää kylähullua. Kalkkimaan pappi aatteiden ja mentaliteettien tulkkina 1800-luvulta 2000-luvulle*. Väitöskirja. Kulttuurihistoria. Turku: k&h.
- Riaño-Alcalá, Pilar (2008) Seeing the Past, Visions of the Future: Memory Workshops with Internally Displaced Persons in Colombia. *Oral history and public memories*. Toim. Paula Hamilton & Linda Shopes. Philadelphia: Temple University Press, 269–292.
- Riihinen, Veikko (1982) *Petsamon kalastus 1910-luvulta vuoteen 1944*. Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos. Tutkimuksia 15. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Rinne, Eeva (2019) *(Moni)kulttuurinen maailmankuva ja kuulumisen politiikka suomalaisissa peruskoulun oppikirjoissa ja nuorten kokemuksissa*. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopiston väitöskirjat 100. Johtamisen ja talouden tiedekunta. Tampere: Tampereen yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1182-7> [17.1.2020]
- Riutamaa, Eeva (2016) *Maan korvessa kulkevi – Evakkolasten kasvukokemusten tunnemuistot ja hyvinvointi*. Väitöskirja. Kasvatustieteiden laitos. Annales Universitatis Turkuensis C 424. Turku: Turun yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6551-9> [10.4.2017]
- Riutamaa, Eeva (2018) Karjalaiset evakkolapset – selviytyjäsankarit. *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä*. Toim. Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola. Turku: Siirtolaisinstituutti ja Oy Sigillum Ab, 167–185. http://www.migrationinstitute.fi/files/pdf/tutkimuksia-sarja/t-01-isbn-978-952-7167-56-4-karjalani_karjalani_maani_ja_maailmani-reduced.pdf [3.6.2019]
- Roiko-Jokela, Heikki (2004) Asutustoiminnalla sodasta arkeen. *Suomen maatalouden historia III. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen*. Toim. Pirjo Markkola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 27–90.
- Rossi, Leena (2005) Muistitietohistoria ja Alessandro Portelli. *Avaintekstejä kulttuurihistoriaan*. Toim. Hanna Järvinen & Kimi Kärki. Cultural History – kulttuurihistoria 6. Turku: Turun yliopisto ja k&h, 83–93.
- Rossi, Leena (2012) Muisti, muistot ja muistitietohistoria. *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Asko Nivala & Rami Mähkä. Cultural History – Kulttuurihistoria 10. Turku: Turun yliopisto ja k&h, 49–81.
- Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo (2017) Haastatteluaineiston litterointi. *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Toim. Matti Hyvärinen, Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvuori. Tampere: Vastapaino, 427–442.
- Sallinen-Gimpl, Pirkko (1994) *Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Sallinen-Gimpl, Pirkko (1995) Asutustoiminta ja siirtoväen perinne. *Rintamalta raiviolle. Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. Toim. Erkki Laitinen. Jyväskylä: Atena, 269–302.

- Salmi, Hannu (2001) Menneisyyskokemuksesta hyödykkeisiin – historiakulttuurin muodot. *Joka-päiväinen historia*. Toim. Jorma Kalela & Ilari Lindroos. Tietolipas 177. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 134–149.
- Salmi-Niklander, Kirsti (2006) Tapahtuma, kokemus ja kerronta. *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 199–220.
- Salvatici, Silvia (2008) Public Memory, Gender, and National Identity in Postwar Kosovo: The Albanian Community. *Oral history and public memories*. Toim. Paula Hamilton & Linda Shopes. Philadelphia: Temple University Press, 253–267.
- Savinainen, Päivi (1997) Piirteitä ortodoksisten seurakuntien ja luostareiden evakuoinnista. *Karjalan ja Petsamon ortodoksiset kirkot ja kirkkotaide. Antreasta Äyräpäähän – Hiljaiset kirkot*. Toim. Kristina Thomenius & Minna Laukkanen. Jyväskylä: Gummerrus.
- Savolainen, Ulla (2015) *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Kultaneito XV. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/173903/savolainen_painoon.pdf?sequence=1 [10.4.2017]
- Schulze, Rainer (2006) The Politics of Memory: Flight and Expulsion of German Populations after the Second World War and German Collective Memory. *National Identities* Vol 8, No 4, 367–382.
- Seppänen, Esa (2010) *Venäjä. Vanha tuttu, vaan niin vieras. Suomen naapurikuvan todet, luulot ja harhat*. Helsinki: Tammi.
- Sezneva, Olga (2012) Architecture of Descent: Historical Reconstructions and the Politics of Belonging in Kaliningrad, the Former Königsberg. *Journal of Urban History* Vol 39, No 4, 767–787.
- Sihvo, Hannes (1995) Lunastettavaa maa – Kaanaanmaat ja Egyptinkorvet. *Rintamalta raiviolle. Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. Toim. Erkki Laitinen. Jyväskylä: Atena, 13–26.
- Siim, Pihla (2006) Paikkasuhteet maahanmuuttajien kertomuksissa. *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Toim. Seppo Knuutila, Pekka Laaksonen & Ulla Piela. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 93–109.
- Simonsuuri, Lauri (toim.) (1999) *Myyttillisiä tarinoita*. Neljäs painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Soikkeli, Anu (2021) Reviving the Legacy of Reconstruction-Period Type-Planned Houses. *Reconstructing Minds and Landscapes – Silent Post-war Memory in the Margins of History*. Toim. Marja Tuominen, T.G. Ashplant & Tiina Harjumaa. New York–Lontoo: Routledge, 216–231.
- Stańczak-Wiślicz, Katarzyna (2021) The Politics of Silences: Women’s War Experiences and the Discourses of Reconstruction in Poland (1945–1948). *Reconstructing Minds and Landscapes – Silent Post-war Memory in the Margins of History*. Toim. Marja Tuominen, T.G. Ashplant & Tiina Harjumaa. New York–Lontoo: Routledge, 61–73.
- Stark, Laura (2002) *Peasants, Pilgrims, and Sacred Promises. Ritual and the Supernatural in Orthodox Karelian Folk Religion*. Studia Fennica Folkloristica 11. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suda, Liz (2021) Reconstructing Haunted Places: Postmemory and Ancestral Homelands. *Reconstructing Minds and Landscapes – Silent Post-war Memory in the Margins of History*. Toim. Marja Tuominen, T.G. Ashplant & Tiina Harjumaa. Studies for the International Society for Cultural History. New York–Lontoo: Taylor & Francis Group. Routledge, 150–161.
- Suomela, Johanna (1999) Petsamon kunnalliselämä. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Petsamo-Seura ry, Rovaniemi 1999, 347–371.

- Tanhua, Sonja (2014) *Kurjat koltat, siirtomaaherrojen uhrit? Kolttasaamelainen yhteisö lehdistön kuvaamana vuosina 1964–1972*. Pro gradu -tutkielma. Saamelainen kulttuuri. Oulu: Oulun yliopisto, Giellagas-instituutti. <http://jultika.oulu.fi/files/nbnfioulu-201501091001.pdf> [6.9.2019]
- Tanner, Väinö (1929/2000) *Ihmismaantieteellisiä tutkimuksia Petsamon seudulta. Kolttalappalaiset*. Toim. Paulo Susiluoto. Ranskasta kääntänyt Pirjo Hyvärinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 780. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Taskila, Erkki (1999) Petsamon elinkeinoelämä. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 199–246.
- Teperi, Jouko (1993) *Karjalan liiton taisteluvuodet 1940–1960*. Helsinki: Karjalan liitto.
- Tepera, Tuomas (2018) Itsekkäät evakot ja ahneet isännät – talvisodan evakuoinnin kokemushistoriaa. *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä*. Toim. Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola. Turku: Siirtolaisinstituutti ja Oy Sigillum Ab, 52–72. http://www.migrationinstitute.fi/files/pdf/tutkimuksia-sarja/t-01-isbn-978-952-7167-56-4-karjalani_karjalani_maani_ja_maailmani-reduced.pdf [3.6.2019]
- Teräs, Kari & Toivonen, Pia (2017) Historiallinen muistitietohaastattelu. *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Toim. Matti Hyvärinen, Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvuori. Tampere: Vastapaino, 193–213.
- Thomenius, Kristina (1997) Ortodoksisen kirkon sakraaliesineet. *Karjalan ja Petsamon ortodoksiset kirkot ja kirkkotaide. Antreasta Äyräpäähän – Hiljaiset kirkot*. Toim. Kristina Thomenius & Minna Laukkanen. Jyväskylä: Gummerrus, 221–299.
- Thompson, Paul (1978) *The Voice of the Past. Oral History*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Toria, Malkhaz (2015) Remembering Homeland in Exile: Recollections of IDPs from the Abkhazia Region of Georgia. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. Vol 14, No 1, 48–70. <http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2015/Toria.pdf> [19.7.2019]
- Torsti, Pilvi (2008) Historiapolitiikkaa tutkimaan – Historian poliittisen käytön typologian kehittelyä. *Kasvatus & Aika*. 2 (2) 2008, 61–71. <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68160/29038> [12.1.2021]
- Tuan, Yi-Fu (1990) *Topophilia. A Study of Environmental Perspectives, Attitudes, and Values*. Morning Side painos uudella esipuheella, ensimmäinen painos vuodelta 1974. New York: Columbia University Press.
- Tuan, Yi-Fu (2006) Paikan taju: aika, paikka ja minuus. *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Toim. Seppo Knuutila, Pekka Laaksonen & Ulla Piela. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 15–30.
- Tuan, Yi-Fu (2011) *Space and Place. The Perspective of Experience*. Minneapolis–London: University of Minnesota Press.
- Tuomaala, Ritva (2008) ”Kyllähän nyt pitäis olla jo semmonen aika, että pääsis niin kö keskustelemaan näistä asioista.” Tutkimus lappilaisten huutolaisten, sotavankien ja partisaanien uhrien elämäkulusta, voimavaroista, terveydestä ja sairauksista. Turun yliopiston julkaisu. Annales Universitatis Turkuensis. Sarja – Ser. C – Tom. 274 Scripta Lingua Fennica Edita. Turku: Turun yliopisto. <https://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/42826/C274Tuomaala.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [5.3.2021]
- Tuomaala, Saara (2004) How Does a Shepherd’s Life Story Become a Patriotic Song? Narrating Rural Childhood of the 1920s and 1930s Finland. *History & Change*. Toim. Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 57–77.

- Tuomaala, Saara (2011) Kampppailu yhtenäisestä koulusta ja oppivelvollisuudesta. *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Toim. Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 95–110.
- Tuominen, Marja & Löfgren Mervi (toim.) (2018) *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus* Tampere: Vastapaino.
- Tuominen, Marja (2001) Vaikka se tuntu pahaltaki, mutta sitten oli hyväki. Teoksessa *Saatiin tämä vapaus pitää. Tutkija kohtaa rovaniemeläisveteraanin*. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja C 21. Rovaniemi: Rovaniemen kaupunki, maalaiskunta ja seurakunta, Lapin yliopiston taiteiden tiedekunta. 323–359.
- Tuominen, Marja (2010a) History as a Project of Progress? The North as a Focus of Attention. *Progress or Perish. Northern Perspectives on Social Change*. Toim. Aini Linjakumpu & Sandra Wällexius-Korkalo. Farnham–Burlington: Ashgate, 11–31.
- Tuominen, Marja (2010b) Missä maanpiiri päättyy? Pohjoisen kulttuurihistorian paikat ja haasteet. *Kulttuurihistoriallinen katse*. Toim. Heli Rantala & Sakari Ollitervo. Cultural History – Kulttuurihistoria 8. Turku: Turun yliopisto ja k&h, 309–337.
- Tuominen, Marja (2013) Esi-isien perinteitä ja modernia tyyliä. Ortodoksisuuden jälleenrakentaminen Suomen Lapissa toisen maailmansodan jälkeen. *Pappi, partisaani ja pirtubevonen. Poimintoja pohjoisen historiasta*. Toim. Marianne Junila, Petri Granberg, Jukka Juntunen, Pia Kaitasuo & Harri Turunen. Scripta Historica 36. Oulu: Oulun Historiasseura, 245–259.
- Tuominen, Marja (2015a) Lapin ajanlasku. Menneisyys, tulevaisuus ja jälleenrakennus historian reunalla. *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Toim. Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen. Tampere: Vastapaino, 39–70.
- Tuominen, Marja (2015b) ”Niin hyvin varjeltu ja niin hyvin peloteltu salaisuus.” Petsamolaiskyläläisten kuulematta jäänyt kertomus. *Hiljaisuuden kulttuurihistoria*. Toim. Marjo Kaartinen. Turku: Turun yliopisto ja k&h, 305–349.
- Tuominen, Marja (2018) Vähemmän pyhää? – Pohjoinen ortodoksia jälleenrakennuksen murroksessa. *Lappi palaa sodasta*. Toim. Marja Tuominen & Mervi Löfgren. Tampere: Vastapaino, 200–224.
- Tuominen, Marja (2021) Less Holy? Reconstructing Eastern Orthodoxy in Post-War Finnish Lapland. *Reconstructing Minds and Landscapes – Silent Post-war Memory in the Margins of History*. Toim. Marja Tuominen, T.G. Ashplant & Tiina Harjumaa. Studies for the International Society for Cultural History. New York–Lontoo: Taylor & Francis Group. Routledge, 107–130.
- Tuominen, Marja, Ashplant T.G. & Harjumaa, Tiina (2021) Introduction. *Reconstructing Minds and Landscapes – Silent Post-war Memory in the Margins of History*. Toim. Marja Tuominen, T.G. Ashplant & Tiina Harjumaa. Studies for the International Society for Cultural History. New York–Lontoo: Taylor & Francis Group. Routledge, 1–13.
- Tuominen, Marja, Ashplant, T. G. & Harjumaa, Tiina (toim.) (2021) *Reconstructing Minds and Landscapes. Silent Post-War Memory in the Margins of History*. Studies for the International Society for Cultural History. New York–Lontoo: Routledge. Taylor & Francis Group.
- Tuominen, Marja; Tuulentie, Seija; Lehtola, Veli-Pekka & Autti, Mervi (toim.) (1999a) *Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit. Osa 1. Outamaalta tunturiin*. Inari –Rovaniemi: Kustannus-Puntsi.
- Tuominen, Marja; Tuulentie, Seija; Lehtola, Veli-Pekka & Autti, Mervi (toim.) (1999b) *Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit. Osa 2. Tunturista tupaan*. Inari –Rovaniemi: Kustannus-Puntsi.
- Tuovinen, Johanna (2016) ”Nuorisoyhdistää maaseudun!” – Petsamon siirtolaisnuorten Raivaaja-lehti jälleenrakennuseetoksen representoijana. Pro gradu -tutkielma. Kuvataidekasvatus. Taiteiden tiedekunta. Rovaniemi: Lapin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ula-201606201237> [8.4.2017]

- Turpeinen, Oiva (1986) *Nälkä vai tauti tappoi? Kaubunvuodet 1866–1868*. Väitöskirja. Historiallisia tutkimuksia 136. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Ukkonen, Taina (2000) *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupube oman historian ja kokemukset kertomusten tuottamisprosessina*. Väitöskirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 797. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ukkonen, Taina (2006) Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa. *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 175–198.
- Vahtola, Jouko & Onnela, Samula (toim.) (1999) *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944* (1999) Rovaniemi: Petsamo-Seura ry.
- Vahtola, Jouko (1999) Kaivostoiminta Petsamossa. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 285–309.
- Vainio-Korhonen, Kirsi (2017) Vastuullinen historia. *Historiantutkimuksen etiikka*. Toim. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola. Helsinki: Gaudeamus, 29–47.
- Valkonen, Sanna (2009) *Poliittinen saamelaisuus*. Väitöskirja. Tampere: Vastapaino.
- Vehkalahti, Kaisa & Jouhki, Essi (toim.) (2014) *Oi nuoruus! Omaelämäkerrallisia tekstejä nuoruudesta eilen ja tänään*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto ja Nuorisotutkimusseura.
- Vennamo, Veikko (1945) Maanhankintalaki. *Siirtolaisen käsikirja*. Toim. Ilmari Vartiainen. Helsinki: Kaski-kirja, 74–86.
- Verigin, Sergei; Laidinen, Einar & Kämäräinen, Jussi (2006) *Talvisodan panttivangit. Internoidut suomalaiset Neuvosto-Karjalan Kalevalan piirin alueella vuosien 1939–1940 talvisodan aikana*. Täydennetty suomennos Petroskoin valtion yliopiston vuonna 2004 julkaisemasta teoksesta Založniki zimnei voiny – Internirovannyje finny na territorii Kalevalskogo raiona Sovjetskoi Karelii v period zimnei voinu 1939–1940 godov. Suomennos Rudolf Sykiäinen & Johan Beckman. Helsinki–Pietari–Petroskoi: Johan Beckman Institute.
- Vihavainen, Timo (2013) *Ryssävihä. Venäjän-pelon historia*. Helsinki: Minerva.
- Virta, Ilkka (2001) *Siirtoväen kansakoulukysymys sotavuosien Suomessa*. Väitöskirja. Turku: Turun yliopisto.
- Voutilainen, Miikka (2016) *Poverty, Inequality and the Finnish 1860s Famine*. Jyväskylän Studies in Humanities 287. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6627-0> [4.4.2019]
- Voutilainen, Miikka (2017) *Nälän vuodet. Nälänhätien historia*. Jyväskylä: Atena.
- Vuorisjärvi, Esko (1990) *Petsamon nikkeli kansainvälisessä politiikassa 1939-1944. Suomalainen todellisuus vastaan ulkomaiset myytit*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Vuorisjärvi, Esko (1999) Petsamon nikkeliuoripolitiikassa. *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Toim. Jouko Vahtola & Samuli Onnela. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 527–541.
- Waenerberg, Annika (2007) Karelianismi kuvataiteessa – Katoavasta luonnonvarasta ikiliikkujaksi. *Nykytulkintojen Karjala*. Toim. Outi Fingerroos & Jaana Loipponen. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylän yliopisto: Nykykulttuuri, 202–225.
- Waris, Heikki; Jyrkilä, Vieno; Raitasuo, Kyllikki & Siipi, Jouko (1952) *Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta*. Yhteiskunnallisen korkeakoulun julkaisuja IV. Yhteiskuntatieteellinen tutkimustoimisto. Helsinki: Otava.
- Westerlund, Lars (2008) *Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueille 1941–1944*. Helsinki: Tammi.
- Westerlund, Lars (2019) *Suomalaiset SS-vapaaehtoiset ja väkivaltaisuuudet 1941-1943 — Juutalaisten, siviilien ja sotavankien surmaaminen Saksan hyökkäyksessä Neuvostoliittoon*. Kääntänyt Timo Soukola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Wolf, Diane L. (2019) Postmemories of joy? Children of Holocaust survivors and alternative family memories. *Memory Studies* 2018, Vol 12, No 1, 74–87. DOI:10.1177/1750698018811990 [25.7.2019]
- Wood, Alan (2003) *The Origins of the Russian Revolution, 1861–1917*. Lontoo–New York: Routledge.
- Zhurzhenko, Tatiana (2020) Toisen maailmansodan muisto venäläisessä provinssimediassa (Novgorod ja Murmansk). *Sandarmorbista Sklolkovoon. Historiapolitiikan pitkä varjo*. Toim. Kaarina Aitamurto, Elina Kahla & Jussi Lassila. Helsinki: Into, 181–195.
- Židek, Nikola (2019) A day of unfinished mourning: Historicizing commemorative practices of Bleiburg among the Croatian diaspora in Argentina. *Memory Studies*. DOI:10.1177/1750698018823225 [25.7.2019]
- Zieliński, Miłosz, J. (2019) Kant’s Future: Debates about the Identity of Kaliningrad Oblast. *Slavic review*. Vol 77, No 4, 937–956.
- Östman, Ann-Catrin (2004) Mekanisoinnin ensimmäinen aalto. *Suomen maatalouden historia. Osa 2. Kasvun ja kriisien aika 1870–luvulta 1950-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 19–76.